

Журнал основан в 1918 г.

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАВРИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА имени В. И. ВЕРНАДСКОГО

Научный журнал

Серия “Филология. Социальные коммуникации”

Том 25 (64). № 4, ч. 2

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского
Симферополь, 2012

Редакционный совет журнала**«Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского»:****Багров Н. В.** – д. г. н, проф, академик НАН Украины, (главный редактор)**Шульгин В. Ф.** – д. хим. н, проф. (зам. главного редактора)**Дзедолик И. В.** – д. ф.– м. н, доц. (отв. секретарь)**Члены совета (редакторы серий):****Бержанский В. Н.** – д. ф.– м. н, проф.**Богданович Г. Ю.** – д. филол. н, проф.**Вахрушев Б. А.** – д. г. н, проф.**Казарин В. П.** – д. филол. н, проф.**Климчук С. В.** – д. э. н, доц.**Копачевский Н. Д.** – д. ф.– м. н, проф.**Подсолонко В. А.** – д. э. н, проф.**Темурьянц Н. А.** – д. б. н, проф.**Ротань В. Г.** – д. ю. н, проф.**Шоркин А. Д.** – д. филос. н, проф.**Юрченко С. В.** – д. полит. н, проф.**Редакционный совет серии "Филология. Социальные коммуникации":****Александрова А.В.**, д-р. филол.н, проф.**Богданович Г.Ю.**, д-р. филол.н, проф. (редактор раздела "Социальные коммуникации"),
(bogdanovich@crimea.edu)**Борисова Л.М.**, д-р. филол.н, проф.**Гуменюк В.И.**, д-р. филол.н, проф.**Егорова Л.Г.**, канд. филол.н, доц. (ответственный секретарь)**Ищенко Н.А.**, д-р. филол.н, проф.**Казарин В.П.**, д-р. филол.н, проф. (редактор раздела "Филология"), (crch@mail.ru)**Меметов А.М.**, д-р. филол.н, проф.**Новикова М.А.**, д-р филол. н, проф.**Орехова Л.А.**, д-р. филол.н, проф.**Петренко А.Д.**, д-р. филол.н, проф.**Прайд Ю.Ф.**, д-р. филол.н, проф.**Ризун В.В.**, д-р. филол.н, проф.**Сегал Н. А.**, канд. филол.н. (ответственный секретарь выпуска) (natasha-segal@mail.ru)**Сидоренко Н.Н.**, д-р. филол.н, проф.**Яценко Т.А.**, д-р. филол.н, проф.

Печатается по решению Ученого совета Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, протокол № 12 от 19.12.2012 г.

Подписано в печать 20.12.2012. Формат 70х100 1/16. 26 усл. п. л. Тираж 500. Заказ № 12/10-УЗ.

Отпечатано в информационно-издательском отделе ТНУ. пр. Академика Вернадского, 4, г. Симферополь, 95007

«Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського»

Науковий журнал. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Том 25 (64). № 4, ч. 2.

Сімферополь, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2012

Журнал заснований у 1918 р.

Адреса редакції: пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007

Надруковано в інформаційно-видавничому відділі Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007

<http://science.crimea.edu/zapiski/zapis.html>

© Таврический национальный университет, 2012 г.

РАЗДЕЛ 1. ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА

УДК 811.111:81'342.3

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ АВСТРАЛИЙСКОГО ВАРИАНТА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Амбразевич О. В.

Одесский Национальный университет им. И.И. Мечникова, г. Одесса

Данная работа посвящена исследованию фонологического статуса гласных и согласных в современном австралийском варианте английского языка, наблюдающиеся в речи представителей среднего класса Австралии.

Ключевые слова: фонема, вокализм, диалект, гендерный фактор, вариативность, нивелирование.

Австралийский английский язык – один из языковых вариантов английского языка, широко распространенный в Австралии. В Австралии существует собственный диалект английского языка, неофициально называемый «страйн» (англ. *strine*, от австралийского произношения слова «Australian»).

Региональные различия в австралийском английском выражены слабо; варьирование в данном варианте обусловлено фактором социального положения; наиболее простое проявление – деление на язык города и язык сельской местности. По оценкам лингвистов, примерно треть населения Австралии говорит на «широком», ярко выраженном диалекте (*Broad Australian*), где более половины населения использует «общепринятый, стандартный» австралийский (*General Australian*), и примерно десятая часть говорит на «образованном, изящном» австралийском (*Cultivated Australian*), причем среди девушек и женщин существует тенденция придерживаться двух последних вариантов [1, с.208]. Основные исследования, касающиеся происхождения австралийского произношения, были сделаны австралийскими лингвистами Митчеллом и Делбриджем, которые постулируют следующее:

1) австралийский вариант английского языка по своему происхождению является так называемым «городским» языком, поскольку первые переселенцы – носители языка были в основном из городов;

2) это, прежде всего, язык рабочего класса, язык в большинстве своем необразованных и бедных людей;

3) австралийский вариант английского языка включает в себя особенности языка многих частей Англии, Шотландии, Уэльса и Ирландии.

Лингвисты делают вывод, что все эти формы языка были привезены в Австралию, и австралийский вариант это не что иное, как обобщение и нивелирование всех языковых особенностей привезенных диалектов [5, с.111].

Сопоставляя австралийский и британский варианты английского языка, исследователи единодушно отмечают, что наибольшие расхождения проявляются в некодифицированной непринужденной устной речи повседневного бытового общения и в области фонетического строя и словарного состава двух вариантов английского языка. Так исследователь австралийского английского Тернер полагает, что в Австралии нет местных диалектов. В своей работе он пишет: «Примечательна однородность австралийского английского языка. Практически невозможно найти географический регион, где языковые различия были бы столь малы.» Различия в произношении скорее зависят от пола, возраста и социального статуса носителей языка, чем от географического региона Австралии.

Актуальность работы заключается в том, что вариативность сегментного уровня австралийского английского исследовалась с учетом социальных возрастных и гендерных особенностей.

Целью исследования является изучение гендерных произносительных особенностей в речи представителей австралийского варианта английского языка, обусловленных действием определенных социально-групповых факторов.

Материалом исследования послужили аутентичные диалоги, произнесенные представителями австралийского варианта английского языка, записанные в естественных условиях. В эксперименте приняли участие 6 носителей языка из разных городов. Три женщины в возрасте от 27 до 35 лет, чья профессия связана со сферой обслуживания, а также трое мужчин, чья основная деятельность связана с выполнением строительных работ, в возрасте от 30 до 37 лет. Им было предложено рассказать о семье, увлечениях и взаимоотношениях в доме. Основным методом данной работы является перцептивный анализ, проведенный самим исследователем.

В фонематической системе австралийского английского языка 12 простых гласных, 8 дифтонгов и 24 согласных, что в целом совпадает с британским вариантом английского языка. В отношении австралийских согласных существенных особенностей не отмечено. Однако расхождения в системе гласных значительны и носят характер системного сдвига. Различия проявляются в позиции гласных и их качестве. Существенное влияние на качество того или иного звука оказывает и его место в слове или синтагме: находится он в абсолютном начале или абсолютном конце. По сравнению с абсолютным концом абсолютное начало слова, связанное с выведением органов произношения из состояния покоя, требует сосредоточения внимания говорящего. Начало фонации – это более активный процесс, чем её конец. Поэтому произношение звуков, стоящих в абсолютном начале, должно отличаться большей интенсивностью, большей определенностью. Они должны в меньшей степени подвергаться редукции, чем звуки, стоящие в абсолютном конце.

Для исследования фонологического статуса гласных и согласных были отобраны 42 слова. Основной **гипотезой** нашего исследования является то, что такие гласные, как *a, u, i, o, e*, варьируются в зависимости от социальных, гендерных, возрастных и профессиональных особенностей.

В данном исследовании нас интересовало следующее:

1. Будут ли гласные восприниматься как типичные для английского языка в различных ситуациях общения, а именно будут ли:

$A = [\text{æ}]$ – в закрытом слоге, $[ei]$ – в открытом слоге, $[\text{a}']$ – в сочетании ‘ar’

$U = [\text{ʌ}], [ju:]$

$I = [ai], [i]$

$O = [\text{ɔ}:], [\text{ʌ}]$

$E = [e]$

2. Существуют ли значительные отличия в произношении согласных звуков.

Для каждого носителя австралийского варианта английского языка были предоставлены идентичные условия, что обеспечило достоверность исследования.

Результаты эксперимента показали, что носители австралийского варианта английского языка не всегда соотносят гласные с типичным для них звуком, предусмотренным произносительным словарем. Таким образом гласный *и*, который в закрытом слоге произносится как $[\text{ʌ}]$, практически не соответствует своей норме, в таких словах как *stuck, mug* гласный определяется звуком $[\text{a}']$, в то время как в словах с аналогичной гласной *duck, shut, luck* четко прослеживается звук $[\text{ɔ}:]$. Данная разница наблюдалась в речи строителей, представителей низшего среднего класса, а именно плотника в возрасте 28 лет и маляра, 29 лет. Интересен тот факт, что в таких словах как : *pure, suitable, cupid* гласная *и* сохраняет свой исконный звук $[ju]$, когда в роли говорящего выступает женщина. При произношении данных слов мужчиной четко прослеживается звук $[\text{ɔ}i]$. Как отмечалось ранее, зачастую представительницы женского пола придерживаются традиционных норм звучания. При изучении вокализма в австралийском варианте английского языка, необходимо принимать во внимание тот факт, что исследуемый нами вариант английского языка очень динамичный и, как правило, ударным является первый слог, но несмотря на это наблюдаются существенные отличия в привычных для нас звуках определенных гласных.

Следует обратить внимание на актуальность вопроса влияния климатических условий на речь говорящих. Существует предположение, что климатические условия могут оказывать влияние на артикуляцию носителя языка. Например, люди, живущие в холодном климате, склонны к более интенсивной артикуляции в отличие от людей, живущих в теплом или жарком климате [3, с.11]. В ходе проведенного перцептивного анализа мы нашли подтверждение данному предположению: носитель языка, который проживает в Сиднее, на юге Австралии, произносит гласную *а* в слове *bastard* следующим образом $[\text{baaaaa}.....]$ протяженность звучания длится несколько миллисекунд. В то время, как житель Дарвина произносит данное слово очень бегло, вследствие чего гласная *а* передает звук $[e]$, что является нетипичным для британского варианта английского языка. Особый интерес представляет звук $[\text{æ}]$. Он является характерным отражением гласной *а* в закрытом слоге в таких словах, как *hat, that, fat, rat, bad*. В австралийском варианте английского языка в данных словах прослеживается иная тенденция: на смену звуку $[\text{æ}]$ приходит

[e]. Данные результаты были зафиксированы среди 4-х представителей австралийского английского. Эта особенность является не типичной для британского английского и можно предположить, что более характерна для новозеландского варианта английского. Два носителя языка, проживающие на юге страны, отчетливо произносят звук [ei] в данных словах.

В таких буквосочетаниях, как *-ar-*, *-ast-*, *-ask-*, произношение *a* близко к британскому стандарту [a:], однако среди носителей языка были зафиксированы определенные различия. Жительницы Мельбурна в словах *car*, *chance*, *carpet*, *cargo*, *task*, *dance*, *garage* отчетливо произносят звук [a:]. Однако это долгий звук – более переднего ряда, чем в «принятом произношении», т.е. в этом варианте звук [a:] является звуком переднего ряда, что придало полную идентичность звучанию «heart», в то время как в речи одного из говорящих в данных словах четко прослеживается звук [æ]. В ходе проведенного эксперимента наблюдается чередование (довольно непоследовательное) /a:/ с /æ/. Стоит также обратить внимание на слова, в которых гласная буква *a* передает звук [ei] в британском языке, например: *baby*, *date*, *naked*, *game*, *fame*, *lake*, *snake*, *mate*, *made* и т.д.

В ходе нашего исследования по фонеме [ei] мы получили следующие результаты: двое из опрошенных представителей австралийского варианта английского языка произносят данные слова со звуком [ai], одна из опрошенных женщин, которая проживает на окраине Сиднея, произносит данные слова со звуком [æ], в то время как остальные три носителя языка произносят этот звук как [ɔi]. В ходе эксперимента выяснилось, что у всех из опрошенных людей в семьях есть представители разных национальностей, все они говорят на одном из вариантов английского языка, что подтверждает факт влияния близкого окружения на формирование особенностей произношения.

Гласная *i*, которая передает в открытом слоге звук [ai], тоже представляет особый интерес. В словах *like*, *bike*, *bite*, *mine*, *nice*, *site*, *night*, *crime*, *child* и в произношении носителей австралийского английского языка четко слышится звук [oi], вне зависимости от пола и социальной принадлежности говорящего. В ходе проведенного эксперимента выявились такие особенности произношения гласной *o*. В буквосочетаниях **or**: *more*, *tore*, *corn*, *storm* и т.д. среди представителей женского пола четко прослеживается звук [ɔ:], в то время как носители языка мужского пола произносят данные слова со звуком [ɔ].

Согласные традиционно подвержены меньшим изменениям, чем гласные звуки. В целом система согласных звуков австралийского английского повторяет систему согласных британского стандарта, однако в фонетике австралийского языка ярко выражен процесс, в результате которого кластеры звуков [dj], [tj], [sj], [zj] преобразуются соответственно в [dz], [tʃ], [ʃ]. Например: *educate*, *graduate*

Данные проведенного исследования отображены в таблице 1.

Таким образом, результаты проведенного исследования позволяют утверждать, что произносительные особенности гласных австралийского варианта английского языка имеют свои особенности, что обусловлено аллофонным варьированием как на социальном, так и на гендерном уровне.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ АВСТРАЛИЙСКОГО ВАРИАНТА
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Таблица I

**Результаты исследования вариативности гласных австралийского варианта
английского языка в сопоставлении с британским**

Сл Слова	Британский вариант						Австралийский вариант					
stuck	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]
mug	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]
duck	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]
shut	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]
luck	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʌ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]	[ʊ]
pure	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]
suitable	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ɤu]	[ɤu]	[ɤu]	[ɤu]	[ɤu]	[ɤu]
cupid	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ju:]	[ɤu]	[ɤu]	[ɤu]	[ɤu]	[ɤu]	[ɤu]
hat	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[e]	[e]	[e]	[e]	[e]	[e]
fat	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[e]	[e]	[e]	[e]	[e]	[e]
that	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[e]	[e]	[e]	[e]	[e]	[e]
bad	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]
rat	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]
car	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]
chance	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]
carpet	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]
cargo	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]
task	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]
dance	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]
garage	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]
baby	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]
date	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]
naked	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]
game	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
fame	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
lake	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
snake	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]	[æ]
mate	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
made	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ei]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
like	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
bike	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
bite	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
mine	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
nice	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
site	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
night	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
crime	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]
child	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ai]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]	[ɔi]

more	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]
tore	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]
corn	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]
storm	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɔ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]	[ɑ:]

В данном исследовании мы полностью разделяем точку зрения А.Р.Зиндера о том, что воспринимать звук речи – значит отождествлять услышанное с определенными фонемами [2, с.310]. Выявленные особенности варьирования австралийских гласных могут найти широкое применение на специальных курсах по теоретической фонетики, а также в профессиональной сфере. Используя полученные данные, можно оптимизировать процесс обучения естественной австралийской речи.

Представляется перспективным проведение в будущем аудиторского анализа с привлечением специалистов в области фонетики.

Список литературы

1. Егорова О.А. Загадка австралийского акцента / О.А. Егорова // Мир. Язык. Человек: Материалы междунар. научно-практ. конф. – Владимир: ВГГУ, 2008. – С. 207 – 209.
2. Зиндер Л.Р. Общая фонетика и избранные статьи / Л. Р. Зиндер. – 2-е изд. – М.: Академия, 2007. – 576 с.
3. Лашкова Г.В. Сисина М.А. Как понять австралийца? К проблеме австралийского варианта английского языка // Изв. Саратов. Ун-та. Нов. сер. Сер. Филология. Журналистика. – 2008. – Т.8. – Вып. 1. – С. 9-12.
4. Ощепкова В.В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии / В.В.Ощепкова. – М./СПб.: ГЛОССА/КАРО, 2006. – 336с.
5. Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского языка в диахронии и синхронии (на материале британского, американского, австралийского, канадского вариантов английского языка) / Д.А.Шахбагова. – М.: Высшая школа, 1982. – 128с.
6. The sounds of Aus. The story of the Aussie accent / J. Clarke (presenter) . – Australia: Princess Pictures. – DVD, 2008. – 155 min.

Амбразевич О. В. Деякі особливості австралійського варіанту англійської мови / О. В. Амбразевич // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 3–8.

Стаття присвячена розгляду фонологічного статусу голосних та приголосних у сучасному австралійському варіанті англійської мови.

Ключові слова: фонема, гіпотеза, вокалізм, діалект, гендерний фактор, варіативність, нівелювання.

Ambrazevich O. Some peculiarities of an australian variant of the english language / O. Ambrazevich // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 3–8.

The article deals with the investigation of a phonological status of vowels and consonants. The sounds are depicted in the speech of the middle-class representatives of Australia.

Key words: phoneme, vocalism, dialect, gender, factor, variety, leveling survey.

Поступила в редакцію 19.10.2012 г.

УДК 811.161.2'(367+37)

ВІДНОШЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ОЗНАЧАЛЬНИХ РЕЧЕННЯХ

Андрейко Я. В.

Харківська медична академія післядипломної освіти, м. Харків

У статті проаналізовано складнопідрядні означальні речення референціальної тотожності; з'ясовано, що речення з відношенням ідентифікації близькі до речень з відношенням тотожності: обидва компоненти належать до конкретного об'єкта. Доведено, що на відношення ідентифікації в значній частині випадків вказує лексичне наповнення підрядного: звернення до минулого; вживання дієслів, що сигналізують про ситуацію впізнавання; наявність обмежувальних речень в післятексті.

Ключові слова: відношення ідентифікації, актуальне членування, ситуація впізнавання, контекст.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці центральне місце посідає проблема вивчення мови у динаміці її реального функціонування. Це спричиняє інтерес до конкретних виявів мовної діяльності. Проблема взаємозв'язку слів, відповідних їм концептів і знань об'єктивного світу є складовою частиною проблеми співвідношення мови, мислення і об'єктивної дійсності – найважливішої проблеми лінгвістики, що вивчалася на протязі десятиліть усіма лінгвістичними школами і напрямками.

Семантичні аспекти формування, лінгвістичні показники психологічних мотивацій, когнітивні фактори функціонування мовленнєвого потоку безпосередньо чи опосередковано розглядають як українські (Ф. С. Бацевич, Т. Радзівська, О. Селіванова), так і зарубіжні лінгвісти (В. Г. Адмоні, Л. Азнабасва, Т. Винокур, В. Г. Гак, Г. Солганик, І. Труфанова, Т. Шмельова).

Найбільш широке розповсюдження серед лінгвістів отримала денотативна (референтна) концепція значення речення, мета якої полягає у визначенні відношень між висловленням і екстралінгвістичною ситуацією (подією), що позначається цим висловленням [2, с. 6]. За денотативною концепцією вивчаються речення тотожності (у широкому сенсі цього значення) на зразок: *Он іде назустріч та жінка, що вони [Марійка і Дмитрик] наймають у неї хату, вона, мабуть, знає...* (М. Коцюбинський) і *Не свариться ні з ким, як оті наші пенсіонерки, що часом їх і розбороняти доводиться* (О. Т. Гончар).

У цих реченнях обидва компонента належать до конкретного об'єкта. Вони референтні, будуються за схемою $X \in U$. Однак, модель $X \in U$ може виражатися по-різному: як тотожність, якщо метою висловлень є вказівка на те, що ці іменні показники стосуються одного й того ж об'єкта ($X \in U$; $X=U$ ($a \neq \neq$)), або як ідентифікація, тобто виділення певного об'єкта з ряду подібних ($X \in U$ ($a \neq Z$)).

Досліджувані речення привертали увагу багатьох дослідників (К. Берка, І. Беллєрта, Н. Д. Арутюнової, А. М. Пешковського, С. В. Ломакович, І. Б. Шатуновського, Д. Вайса, М. Олексіюк та інших), однак праці з синтаксису складного речення, класифікаційні описи цієї одиниці в літературі свідчать про те, що не існує їх однозначного визначення: терміни «тотожність», «ідентифікація», «ототожнення» нерідко вживаються як синоніми, взаємозамінюються.

Відношення ідентифікації розглядаються, головним чином, убіномінативних і біінфінітивних реченнях, але вони відмічені і серед означальних речень – конструкції «із займенниковим показником тотожності той самий: *Це той самий Х, який...*», хоча і з обмовкою про те, що вони відхиляються у бік ідентифікації від зразка власне тотожності. Завдання статті і полягає в аналізі особливостей змісту цих конструкцій.

Речення із займенниковим показником тотожності *той самий* на зразок *Фон Шварц остовнів. Прямо в серце йому вплилися слова напису, що палахкотіли золотом трохи вище від Вічного вогню:*

«МИКОЛА ГОРЕНКО

Солдат-композитор

1941

Вічна слава героям!»

«Це він! Це той самий солдат, що співав йому зловісну пісню про вогонь. Той самий, історія якого разом з життєписом дітей та їхнього вчителя, увійшла до книжки «Вогонь не спопеліє правди» (О. П. Бердник) знаходяться на периферії відношень власне тотожності й ідентифікації. Терми, що заповнюють валентності показника тотожності у цій моделі (Х – той самий У), не рівноправні в комунікативному відношенні. Перший компонент виражає концепт, актуалізований у попередньому реченні, другий компонент актуалізується в самому реченні тотожності й складає разом із показником тотожності рему. У той же час терми рівноправні з точки зору семантики та ступеня референтності. Більш того: вони навіть частково тотожні в концептуальному та номінативному відношенні, а саме: вони мають одну й ту ж «вершинну», «родову» частину в дескрипціях, що їх описують. Так, у прикладі на зразок: *Колись, як виросте, може, він [Баглай] цій Шпачисі хоч чарку піднесе. За те, що бабувала. Що пуп зав'язала серед такого страхіття!.. Так з'явився на світ ще один Баглай, нащадок металургів. Оцей самий, що тепер на баглаївському родинному ліжку не вміщається (О. Т. Гончар) мова йде про тотожність або різницю осіб чоловічої статі, що мають одне й те ж саме прізвище – Баглай (Баглай¹ – нащадок металургів = Баглай², що тепер на баглаївському родинному ліжку не вміщається).*

Хоча той самий і другий компонент разом належать до реми, в комунікативному відношенні вони все ж таки нерівноправні, бо в абсолютній комунікативній вершині, в фокусі речення – тотожність. У реченнях із відношенням ідентифікації ідентифікуючий концепт вибирається із ряду альтернативних (будь-яка інформація передбачає можливість іншого, тобто альтернативи). Однак, Баглай, що тепер на баглаївському родинному ліжку не вміщається, не протиставляється ніякому іншому Баглаю. Те, що альтернативою у реченнях цього типу є «тотожний» / «не тотожний», можна показати при запереченні: *Невірно, що це той самий Баглай, що... = Це не той самий Баглай, що... = Це інший Баглай.* При цьому заперечення

тотожності є фінальним комунікативним актом, стверджувальної ідентифікації (який саме із Баглаїв) не потрібно. Проте речення з той самий не можуть бути використані як відповідь на запитання ідентифікації: Хто це? Хто із них Баглай? Вони можуть бути лише відповіддю на запитання типу Це той самий Баглай, що... чи не той самий? (тобто запитання тотожності, що будується за схемою $X=Y$ чи $X \neq Y$). Для запитань відношення ідентифікації є характерним те, що поряд із питальним словом може використовуватися дейктичний займенник, а також визначення, що експлікують ознаки об'єкта.

На відношення ідентифікації значною мірою вказує лексичне наповнення підрядного: вказівка на минулий час (бувало, колись), посилення на досвід особи, що встановлює відношення ідентифікації, на джерело його обізнаності про особу або предмет, що ідентифікується, як от: Яка була річка! Яка була річка! Прекрасніша між усіма річками! Та сама, що перебродили її, бувало, в косовицю в селі дівчата з граблями, вилами, з білими сорочками в руках над головами, з чарівними піснями й сміхом... (О. Довженко), А коли втихнуть там оплески, відлунають слова напучень та поздоровлень, коли відмінниця Алла Ратушна вже схлипне, від імені всіх однокласників прощаючись з рідною школою та вчителями, а директор радгоспу Пахом Хрисантович скрипучим голосом пообіцяє випускникам, на відзнаку їхньої активної участі у виробництві, дати грузовик для екскурсії, – після цього всі учасники вечора висипають на подвір'я і Гриня Мамайчук, відповідальний за радіолу, вмикає для сюрпризу винуватцям торжества ту саму мелодію, якою проводжала Земля Гагаріна в політ (О. Гончар), Народ ахнув і завмер: широким проходом поміж солдат в старому німецькому мундирі і картузі з орлом дибала на задніх ногах вівчарка, тримаючи в передніх лапах той самий хліб, якого подарували «хліборобисобственники» (Г. М. Тютюнник), Його [Миколу] привели до клубу. До того самого клубу, де він минулої ночі грав (О. П. Бердник).

Використання в контексті або самому підрядному дієслів, що сигналізують ситуацію впізнання, є ознакою відношення ідентифікації, напр.: Станішевський пізнав у ньому того самого парубка, який кинув йому межі очі цукерки, і оскаженіло потяг його канчуком раз і вдруге... (П. Й. Панч), Нарешті пригадав: це той посполитий, що торік утік з Полтавщини (Ю. М. Мушкетик), Гнівом запалені хлопці хотіли вбити його, але Микола не дозволив. Тому, що вважав неможливим убити беззбройного, а ще, може, й тому, що впізнав у ньому поплічника того самого фон Шварта, який звелів розстріляти Миколу. Саме цей офіцер давав наказ солдатам до виконання вироку (О. П. Бердник).

Найбільш виразно відносини ідентифікації виражаються тоді, коли речення даного типу вводяться в текст за допомогою типового предиката ідентифікації і є [6, с. 87], займенника це, яке ставить той самий в позицію присудка: Він і слова не мовив, а Гальперін уже був переконаний, що це і є саме той пан, про якого писав йому місяць тому Ротшильд, якого чекали у Верхівні і яким цікавились у кляшторі Босих кармелітів (Н. Рибак).

Аналіз текстових фрагментів, що містять дані конструкції, показує:

1. Існують контексти, в яких відносини ідентифікації встановлюються персонажем твору з його позиції, із його точки зору, в його світі: Маленькі дорогі фігурки

тих самих піхотинців, тих самих десантників, яких стільки разів возив на броні, з якими жив тісним сімейством, де навпіл усе – харчі, махорка, небезпека, смерть (Ю. М. Мушкетик).

2. Конструкції ідентифікації використовуються в діалозі для того, щоб у співрозмовника склалася правильна референтна співвіднесеність знака, нерідко це є темою діалогу:

– Вона виїхала, а він за нею. Молодий, знаєте... любов.

– Це та, що втекла з технікуму? – спитав Шаблій. – Галина Гайворон, сестра Платона? (М. Я. Зарудний).

3. Існують контексти, де відносини ідентифікації встановлює автор твору на користь читача, для того, щоб нагадати йому про вже згадану особу або предмет: *Першим відкриває його [Володчин] вчитель, той самий, що не хотів його прийняти* (У.О.Самчук), *Іван уперся правою рукою в розвору, лівим плечем у паку – ту саму, яку хотів відтягти Курт, натис* (Ю. М. Мушкетик).

Для речень з відношенням ідентифікації характерна наявність обмежувальних речень в післятексті, що повідомляють про ті відмінності, які виявилися в результаті зіставлення відомих раніше ознак особи або предмету з теперішніми, напр.: *Водно-раз Зігфрід одбивав пальцями такт об полудрабок воза. Той самий Зігфрід, який уночі так ласкаво розмовляв з мамою вві сні. Це вже був не він, а зовсім інший Зігфрід. Уніформований солдат, якому вклали в руки зброю й сказали, що з нею ти ви-ийод од усіх інших* (Ю. М. Мушкетик), *Для супроводу посла приїхав той самий думний дяк, який приймав від Мужилівського вірчі грамоти, але зараз він уже низько кланявся й посміхався улесливо* (П. Й. Панч), *Никифор пам'ятав Василькового друга Івана ще з партизанських днів. бідний і кмітливий був хлопець. Присадкуватий, прудкий, з чорними, як вуглики, очима, смоляною кучмою волосся, він завжди посміхався. А тепер ось стоїть перед ним той самий Іван Лобода, і не той. Зовні майже не змінився, та усмішка пригасла. Печаль навіки поставила печатку на молодому, замурзаному зараз чолі. У погляді, в стриманих руках Никифор одразу відчув дорослого чоловіка* (М. А. Чернявський).

Той самий сигналізує про те, що даний предмет був вже згаданий. Нагадування в ситуації впізнавання дозволяє інтерпретувати відносини в даних конструкціях як відносини ідентифікації: *Той самий челядник, що впускав Палія й Іскру, виштовхував якогось чоловіка* (Ю. М. Мушкетик).

Ще ближчими до речень із відношенням ідентифікації є конструкції на зразок X і є Y , напр.: *Помітивши зацікавлення присутнього, Лобода пояснив йому, що чоловік цієї ось Віри Пилипівни і є той відомий сталевар Іван Баглай, що зараз у Бхїлаї плавки дає* (О.Гончар); *Це той Віктор, з яким вони [Наталка] дружили з восьмого класу; Це той, що шептав на станції Наташі: «Тут усі беруть хабарі...»;* *Пишва з міністерства, – обернувся Федір Власович і остовпів: так, це той, що колись вдерся до нього на квартиру...* (М. Зарудний); *Хіба не знаєте: це ж той Грицько, що його замкнули в тюрму, бо він, сіючи, насіння в картузі сховав* (В.Барка); *Хмельницький був у білій сорочці з низеньким комірцем, зав'язаним зеленим шнурком, в широких шароварах і в запорошених юхтових чоботях, на халявах яких позначились сліди від стрепен. Кривоніс подумав про себе: «Оце той і є один, по якому журиться Украї-*

на» (П. Панч). Із відношенням тотожності їх споріднює те, що в комунікативному фокусі знаходиться показник тотожності є і відсутня можливість вибору із ряду потенційно ідентифікуючих альтернатив. Разом із тим ці речення мають ознаки, які зближують їх з відношенням ідентифікації. Хоча обидва об'єкта актуалізовані в тексті, актуалізація їх стосується різних моментів комунікативної «історії». Об'єкт, позначений 2-м компонентом (Y + ідентифікуюча дескрипція) введено у текст раніше, а об'єкт, позначений 1-м компонентом (X), актуалізовано щойно. Наприклад, у реченні на зразок *Я був свідком усіх тих подій, – відповів Юрій Іванович. – Я і є той хлопчина, котрий захоплено слухав воїна-піснєра* (О. П. Бердник) відсутність альтернативи компенсує 2-ий компонент (*той хлопчик, котрий захоплено слухав воїна-піснєра*), який дозволяє Юрія Івановича ототожнити з хлопчиком. На відміну від речень із показником тотожності «є», комунікативним завданням усього тексту, що його включає, є ідентифікація об'єкта, відомого за описом. Цей текст відноситься до ситуації «затриманої» або «відкладеної» ідентифікації. Вибір ідентифікуючого об'єкта в «ідентифікуючих текстах» відбувається у два етапи: спочатку відбувається актуалізація об'єкту, а вже потім його ототожнення.

На периферії також знаходиться номінативна тотожність, яка у класичній формі відбувається між власними назвами, а також може включати як свої терміни загальні назви ідентифікуючого типу. Перша назва одночасно виступає і як ідентифікатор предмета мови, і як його назва, тобто є біфункціональною. Це речення на зразок *Коло Гафійки сидів Олекса Безик, якого на селі звали Півтора Лиха. Він мав дітей, як маку, і ані клатика поля... Він тільки й жив з того, що на клишоногій кобилі возив жидів на вокзал* (М. Коцюбинський); *Декарт і є Картезіус; Семасіологія – те саме, що семантика* (зі словника). Вони будуються за моделлю X – *це* (одне і те ж, що) Y . Відношення речень цього типу визначається лише за контекстом: якщо у них повідомляється, що особа, предмет або клас предметів має більше однієї назви (*Зевс – це Юпітер*), то мова йде про відношення тотожності, якщо ж особа, предмет або клас предметів вибирається з ряду подібних, то це відношення ідентифікації (*Зевс – це Юпітер, а не Нептун*).

Висновки. Відносини ідентифікації – це контекстна семантика, обумовлена потребами розвитку тексту, необхідністю однозначної референції вживаних назв, необхідністю скріплення фрагментів тексту, об'єднаних участю одних і тих же осіб або предметів. Відносини ототожнення – це переважно семантика, для усвідомлення якої достатньо конструкції, так як її вираження пов'язане з особливостями будови конструкції.

Список літератури

1. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Н. Д. Арутюнова // *Аспекты семантических исследований*. – М. : Наука, 1980. – С. 156–249.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы : [монография] / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
3. Горголюк Н. Г. Речення тотожності в сучасній українській мові : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спеціальність 10.02.01 «українська мова» / Н. Г. Горголюк. – К., 2005. – 187 с.
4. Стросон П. Ф. Идентифицирующая референция и истинное значение / П. Ф. Стросон // *Новое в зарубежной лингвистике*. – Вып. 13. – М. : Прогресс, 1982. – С. 109–133.

5. Сьорл Дж. Р. Референция как речевой акт / Дж. Р. Сьорл // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 13. – М. : Прогресс, 1982. – С. 179–202.

6. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и неререферентные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика) : [монография] / Илья Борисович Шатуновский. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 400 с.

Андрейко Я. В. Отношения идентификации в сложноподчиненных определительных предложениях / Я. В. Андрейко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 9–14.

В статье проанализированы сложноподчиненные определительные предложения референциально-го тождества; выяснено, что предложения с отношением идентификации близки к предложениям с отношением тождества: оба компонента принадлежат к конкретному объекту. Доказано, что на отношения идентификации в значительной части случаев указывает лексическое наполнение придаточного: обращение к прошлому; употребление глаголов, сигнализирующих о ситуации узнавания; наличие ограничительных предложений в послетексте.

Ключевые слова: отношение идентификации, актуальное членение, ситуация узнавания, контекст.

Andreiko Y.V. The connection of identity in the compound modifier sentences / Y.V. Andreiko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 9–14.

The article examines the complex sentences of referential identity; it is found out that sentences with the relation of identification similar to the sentences with the relation of identity: both components belong to the concrete object. It is proved that the lexical content of the subordinate clause specifies on the relation of identification: reference to the past, the use of verbs which give signals of situation of recognition, the presence of restrictive clause in the after text.

Key words: relation of identification, actual articulation, situation of recognition, context.

Поступила в редакцию 26.10.2012 г.

УДК 811.112.2'373.6.(043.5)

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА МНОГОЗНАЧНЫХ ФУТБОЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Богуславский С. С.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, г. Одесса

В статье рассмотрена полисемия футбольной терминосистемы в немецком языке; выявлены причины появления полисемантов.

Ключевые слова: полисемия, ономаσιологическая полисемия, семасиологическая полисемия.

Постановка проблемы. Термин, как слово или словосочетание специального языка, создаваемое для точного выражения специальных понятий [1], воспринимается как устойчивый и моносемичный языковой знак.

Однозначность термина можно рассматривать как следствие сознательного уточнения, экспликации, определения научного понятия, стремления к точности и однозначности термина. Способность термина (означающего) передавать разные значения (полисемия, омонимия) и стремление означаемого быть выраженным разными означающими тем более характерны для терминологий развивающихся, неустановившихся, не подвергавшихся лингвистической обработке.

Полисемия представляет собой способность слова обладать несколькими значениями, которые определенным образом связаны друг с другом. Многозначность является проявлением языковой парадигматики и обусловлена законом асимметрического дуализма языкового знака. В лингвистике лексическая полисемия представляет собой семасио-ономаσιологическую категорию, решающую противоречие между безграничностью мира, его познания, с одной стороны, и ограниченными возможностями языка, восприятия и памяти, с другой [2, с. 563].

Если терминология не проходит процесс стандартизации, сознательного вмешательства «определения и уточнения» семантики термина, известное свойство асимметричности языкового знака распространяется и на знаки-термины. Свойство асимметричности означаемого и означающего в терминологиях связано преимущественно с состоянием динамики. На фазе статики явления асимметричности знака и означаемого в термине становятся нежелательными.

Признавая факт существования полисемии в рамках терминосистемы, необходимо рассмотреть механизм ее порождения. Исходя из того, что терминологическая полисемия присуща термину или терминологическому словосочетанию, то и значение полисемантов различают в зависимости от механизма создания значений. Связи между лексико-семантическими вариантами, при условии признания в семантической структуре слова инварианта или главного лексико-семантического варианта, определяются как импликационные (*метонимией*), классификационные (*родовидовыми*) и симилиативные (*метафорическими*). Р. Якобсон, В. А. Звегинцев и др.

выделяют следующие разновидности полисемии: цепочечная при последовательном создании значений полисеманта; радиальная при создании нескольких значений от одного главного значения и комбинированная (смешанная) [3]. Тезис о наличии в семантической структуре слова главного значения разделяют не все лингвисты. Существование инварианта не признается Ю. Д. Апресяном [4], В. И. Перебейнос [5], В. Ф. Петренко [6] и др., так как значения слова могут быть связанными друг с другом более сложным способом или несвязанными.

Затрагивая вопрос о структурных связях значений многозначного слова, необходимо рассмотреть дискуссионную и окончательно не разрешенную в лингвистике проблему о разграничении полисемии и гомогенной омонимии. Современные когнитивно-ориентированные семантические исследования моделируют связи полисемантов более детально с помощью семантических графов, которые отображают множественное сочетание значений. При анализе формально-лингвистических методов разграничения семем полисемантов, определении связей между ними и разграничении с омонимическими словами семасиолог М. В. Никитин предлагает учитывать внеязыковые, когнитивные факторы. Основополагающими в решении данной проблемы являются «те структуры концептуальных единиц, которые формируются в сознании как непосредственное отображение структуры человеческой деятельности, общественной практики и которые связаны сложными отношениями пересечения со структурами десигнаторов (формой языка, формой выражения)» [7, с. 222].

Обязательной является в когнитивном исследовании семантическая производность, на которую указывают Т. ван Дейк [8; 9], Дж. Лакофф [10; 11], С. А. Жаботинская [12] и др. В монографии «Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology» [13] данный фактор объясняется передвижением знака с одного участка когнитивной модели на другой. Многозначность, связанную с передвижением знака, С. А. Жаботинская объясняет на основе интеграции предметноцентрического, гипонимического и акционального типов фреймов [12, с. 23]. Л. А. Нижегородцева-Кириченко определяет многозначность лексем интеллектуальной деятельности, исходя из 12 концептуальных моделей линейной, радиальной, радиально-линейной полисемии и партонимической схемы [14].

Изложенное позволяет говорить о том, что изучение полисемии производной лексики требует когнитивно-ономасиологического подхода, который дает возможность определить зависимость семантической динамики от знаковой формы, что, в свою очередь, позволяет установить содержание мотиватора. В качестве модели концепта в нашей работе используется ментально-психонетический комплекс (МПК). Определение корреляций мотиватора с компонентами МПК и другими МПК в сознании носителей языка предоставляет возможность определения семантических перемещений и установления значений слов, а также ее отсутствие для омонимов.

Тип концептуальных связей производных лексем определяется в зависимости от направлений семантической и ономасиологической мотивации, обуславливающих семантические перемещения. Концептуальные связи – это связи компонентов МПК и различных МПК в структуре сознания. М. В. Никитин выделяет три типа концептуальных связей: импликационные, классификационные и знаковые (конвенциональные, семиотические) [7, с. 225]. Вслед за Е. А. Селивановой в работе кон-

цептуальные связи футбольных терминов-полисемантов устанавливаются, исходя из специфики коррелирующих компонентов внутри и вне МПК [15, с. 5].

Полисеманты в футбольной терминологии немецкого языка представлены в малом количестве, что объясняется историческими факторами. Многозначные термины футбола реализуют несколько типов концептуальных связей:

Первым типом являются межпропозициональные связи мотиваторов. Перенос значений происходит на основе различных реляций мотиватора в пределах пропозиции (**Abblocken** – 1) *Abfangen der gegnerischen Angriffe durch eine gut gestaffelte Abwehr (Abwehrblock)*; 2) *Abwehren eines (Tor-)Schusses mit dem (Ober-)Körper* (реляция между оппозитивными предикатами). Данная разновидность определяется М. В. Никитиным как конверсивные связи в рамках импликационных – когнитивного аналога реальных связей сущностей объективного мира, их взаимодействий и зависимостей [7, с. 225], однако в толковании классической логики допускается ложность, а значит, нереальность либо основания материальной импликации, либо ее основания и следствия одновременно [16, с. 61]. Если рассматривать импликационные пропозициональные связи, то их отличительной особенностью является строгость, относительная объективность во всех своих компонентах.

Вторая разновидность внутрипропозициональных связей определена сменой мест производных понятий в структуре пропозиции: **Formation** – 1) *Mannschaftsaufstellung*; 2) *aufgestellte Reihe*, з. Б. *Angriffsformation*. Данный пример полисеманта иллюстрирует метафорический перенос; **Mittelfeld** – 1) *etwa der Bereich zwischen den beiden Strafräumen; Aktionsbereich besonders der Mittelfeldspieler* 2) *Kurzbezeichnung für die Gesamtheit der Mittelfeldspieler*. В первом значении выступает мотиватор локатива, а во втором – мотиватор агенса. Результатом рассматриваемых связей в семантике является один из типов метонимического переноса.

Метонимическим по семантической природе является также второй тип концептуальных связей производных слов и их мотиваторов – межпропозициональные. Словари часто не дифференцируют созданные на их основе значения цифровыми индексами, объясняя это адекватностью содержания мотиватора этих значений. По мнению Е. А. Селивановой, такое цифровое разграничение необходимо, ибо мотиваторы подобных полисемантов участвуют в различных пропозициях, коррелирующих между собой либо в пределах МПК, либо на основе межконцептуальных связей МПК [15, с. 5].

Подобная обусловленность содержания мотиваторов просматривается не только в случае межпропозициональных связей, но и в третьем типе концептуальных реляций – симилиятивно-ассоциативных, одним из рефлексов которых на семантическом уровне является формирование метафорических значений: **Schlagen** – 1) *wichtiges Weg- oder Weiterbefördern des Balles*; 2) *einen Gegner besiegen*. Для первого значения слова **Schlagen** актуализирован мотиватор предиката действия, второе основано на ассоциативной симилиации результата мотиватора-предиката.

Описанные случаи многозначности квалифицируются Е. А. Селивановой как семасиологически обусловленная полисемия [15, с. 7].

Немецкой футбольной терминологии также присуща и ономасиологически обусловленная полисемия, отличающаяся от семасиологической тем, что значения мо-

тивата-полисеманта не выводятся друг из друга, а их связь устанавливается на основе семантики мотиватора слова, так, например: *Spielhälfte* – 1) *Halbzeit*; 2) *halbiertes Spielfeld (eigene und gegnerische Spielhälfte)*. В первом значении мотиватор избирается из диктумного компонента темпоратива, а во втором – из локатива.

Таким образом, полисемия практически не представлена в немецкой футбольной терминологии, что является следствием определенных усилий терминологов, стремящихся к постоянному уточнению терминологического обозначения.

Выводы. Немецкой футбольной терминологии практически не свойственна полисемия, а те редкие случаи, выявленные нами, представляют семасиологически и ономасиологически обусловленную полисемию, представленную тремя типами: реализующей внутрипропозиционные связи мотиваторов, при которых перенос значений происходит на основе фокусировки различных реляций мотиватора в пределах пропозиции; межпропозиционными связями и симулятивно-ассоциативными.

Список литературы

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Либроком, 2010. – 576 с.
2. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2010. – 844 с.
3. Звегинцев В. А. Семасиология / В. А. Звегинцев. – М. : МГУ, 1957. – 321 с.
4. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Парадигматика / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянских культур, 2009. – Т. 1. – 567 с.
5. Перебийнос В. И. Морфологический анализ научного текста на ЭВМ / В. И. Перебийнос, Т. А. Грязнухина, Н. П. Дарчук. – К. : Наукова думка, 1989. – 262 с.
6. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. – Смоленск : Изд-во Смоленского гуманитар. ун-та, 1997. – 396 с.
7. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : [учеб. пособие] / М. В. Никитин. – СПб., 1996. – 756 с.
8. Дейк Т. Ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. Ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 186 с.
9. Dijk T. Society and discourse : how social contexts influence text and talk / Teun Adrianus van Dijk – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2009. – 287 p.
10. Lakoff G. The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Imageschemas? / George Lakoff // Cognitive Linguistics. – № 1. – 1990. – P. 39–74.
11. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind / George Lakoff. – Chicago, London : The University of Chicago Press, 1990. – 256 p.
12. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ : типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Серія філол. наук. – Вип. 11. – Черкаси, 1999. – С. 12–25.
13. Janssen T. Cognitive Linguistics : Foundations, Scope, and Methodology / T. Janssen, G. Redeker. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 1999. – 270 p.
14. Ніжегородцева-Кириченко Л. О. Лексико-семантичне поле «Інтелектуальна діяльність»: досвід концептуального аналізу (на матеріалі іменників сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спеціальність 10.02.04 «германські мови» / Л. О. Ніжегородцева-Кириченко. – К., 2000. – 21 с.
15. Селиванова Е. А. Когнитивно-ономасиологический фактор полисемии производной лексики / Е. А. Селиванова // Вісник Черкаського ун-ту. Сер. філол. наук. – Вип. 25. – Черкаси, 2001. – С. 3–10.
16. Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии / АН СССР. Ком. науч.-техн. термин / [сост. С. И. Коршунов, Г. Г. Сабурова]. – М. : Наука, 1979. – 126 с.

Справочная литература

1. Döbler H. Lexikon Fußball / H. Döbler. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1996. – 448 S.
2. Schulze-Marmeling. Die Geschichte der Fußball-Europameisterschaft / Dietrich Schulze-Marmeling, Hubert Dahlkamp. – Göttingen : Verlag die Werkstatt, 2007. – 447 S.
3. Weinreich H. Das große Fußballlexikon / Heinrich Weinreich. – München–Berlin, 1981. – 323 S.

Богуславський С. С. Семантична структура багатозначних футбольних термінів в німецькій мові / С. С. Богуславський // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 15–19.

У статті розглянуто полісемія футбольної терміносистеми в німецькій мові та пояснюються причини появи полісемантів.

Ключові слова: полісемія, ономасіологічна полісемія, семасіологічна полісемія.

Boguslavsiiy S. Semantical Structure Of Polysemants German Football Terms / S. Boguslavsiiy // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 15–19.

The article deals with polysemy of German football terminological system and the reasons of the origins of polysemants.

Key words: polysemy, onomosiological polysemy, semaseological polysemy, polysemats.

Поступила в редакцию 11.10.2012 г.

УДК 800.732:801.541.1

КАЛЬКУВАННЯ ЯК СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ

Власенко В. В.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

Статтю присвячено проблемі калькування в українському мовознавстві. Увагу зосереджено на визначенні лінгвістичного статусу калькування як способу словотворення.

Ключові слова: запозичення, калькування, калька, словотворення.

Постановка проблеми. Калькування належить до малодосліджених лінгвістичних явищ. Згадується калькування принагідно як про явище другорядне, коли йдеться про міжмовні контакти, запозичення й переклад. Навіть у підручниках із сучасної української мови початку ХХІ ст. (за ред. А. П. Грищенка, М. Я. Плющ та ін.) можна почерпнути не більше того, що було й 50 років тому. Дізнаємось лише, що «особливим різновидом запозичень є калькування (від фр. *calque* – копія) – переклад значущих частин слова: *прислівник* (лат. *ad + verbum*), правопис (гр. *orthos + grapho*)» [15, с. 132]. Або: «Значну кількість становлять лексеми, засвоєні українською мовою шляхом калькування. До них (запозичень) належать суспільно-політичні терміни, слова на позначення соціально-економічних явищ, предметів виробництва та інших реалій, а саме: *багатоверстатник, вантажообіг, виробничник, відмінник, вогнегасник, гучномовець, держплан, колгосп, місяцехід, напівпровідник, радіомовлення та багато інших*» [14, с. 84]. Отже, традиційно в навчальній і довідковій літературі калькування розглядається переважно як різновид запозичень – «точний переклад складових елементів слова» [13, с. 133].

Л. Єфремов, один із дослідників калькування, висловлює думку про самостійний статус калькування як лінгвістичного явища, що «заслужує на спеціальне, а не побіжне вивчення, і його не можна “пристебнути” навіть до такої великої проблеми, як лексичне запозичення» [2, с. 119]. Автор терміна *калька* Ш. Баллі ще на початку ХХ століття заявляв, що в науці належно не поціновано розмах і значення цієї форми мовного впливу, а «запозичення є лише одним із конкретних проявів загальної тенденції, до того ж менш поширеної, ніж калька» [1, с. 71].

Окремі факти калькування в старослов'янській мові розглядаються в працях В. В. Виноградова, Л. П. Єфремова, Ю. С. Сорокіна, М. М. Шанського та ін. Латинські лексичні кальки в німецькій мові досліджував О. Я. Матвеев, кальки з німецької мови у російській – К. Флекенштейн, із російської в італійській – М. В. Гаччиладзе, в італійській – Л. А. Пономаренко. У 60-х роках минулого століття з'являється низка праць описового характеру, присвячених вивченню кальок із російської мови в національних мовах колишнього СРСР. Р. Мулліна і Д. Алтабаєва досліджують кальки в казахській мові, Е. М. Ахундзянов – у татарській, Н. І. Бажина – в киргизській, А. А. Савваткова – в марійській, О. К. Палій – у молдавській, Е. Шаахметов і С. А. Асланян – в узбецькій. Розмежування різних типів кальок і лексичних запозичень в умовах контактування неспоріднених і

неблизькоспоріднених мов не становить особливих труднощів і переважно визначається безпомилково.

Вивчення калькування з близькоспоріднених мов ускладнюється наявністю генетично спільного лексичного шару, пов'язано з труднощами в розмежуванні запозичення, калькування і фактів самостійного лексико-семантичного розвитку. Разом із тим це ніяк не обмежує можливостей калькування, а, на думку деяких мовознавців, навпаки, у близькоспоріднених мовах «більше виражена тенденція до переважання калькування над прямим запозиченням» [7, с. 240-241]. Такої ж думки дотримуються білоруські дослідники А. Я. Баханьков і М. І. Круковський. С. В. Семчинський на основі докладного вивчення і узагальнення великого фактичного матеріалу слов'яно-східнороманських контактів приходить до висновку, що процес калькування залежить від спільних рис у структурі контактуючих мов, він полегшується, якщо ці структури типологічно близькі, й гальмується, якщо між ними мало точок дотику [12, с. 182].

В українському мовознавстві неодноразово наголошувалось (праці Г. І. Іжакевич, В. І. Кононенко, В. Т. Коломієць, А. А. Москаленко, Л. С. Паламарчук, М. М. Пилинський, Т. І. Панько та ін.) на активному поповненні українського словника за рахунок калькування з російської мови. Проте відсутність добре розробленої теорії калькування не могло не позначитися на стані наукових досліджень цього складного лінгвістичного явища. Ще й досі чітко не визначена лінгвістична сутність калькування, не вироблено загальноприйнятих принципів для характеристики і класифікації кальок. Крім того, нерідко в сучасних працях уживаються терміни *калька*, *калькування* з виразним негативним забарвленням. Натрапляємо у періодичних виданнях на гасла типу «Обережно: калька!», «Немає звіра страшнішого за кальку» тощо.

Слово *калька* в термінологічному значенні вперше використав Ш. Баллі в роботі «Трактат про французьку стилістику», опублікованій в 1909 році. У перекладі російською мовою це визначення звучить так: «Кальками мы называем слова и выражения, образованные механически, путем буквального перевода, по образцу выражений, взятых из иностранного языка» [1, с. 69]. Цей переклад Р. Зорівчак вважає не зовсім адекватним оригіналу і пропонує свій варіант перекладу з французької мови на українську: «Що ж до кальок, то це слова й вислови, утворені автоматично через механічний переклад, за зразком інших висловів, узятих з іноземної мови» [4, с. 82]. Можливо, саме через слово *буквальний* у перекладацькій практиці склалося негативне ставлення деяких авторів до цього явища. А буквалізм і художній переклад явища несумісні. Так, у перекладознавстві кальки сприймали переважно як результат буквалізму. Зокрема, Олекса Кундзіч вважав, що «калька обов'язково веде до неточності художнього слова... У ній і штучний порядок слів, і викривлення думки, і зміна тону...» [8, с. 90]. Цитована праця була написана ще в 1954 році, коли тільки відбувалося становлення терміна у вітчизняній перекладацькій терміносистемі.

Зауважимо, що проблема калькування набуває особливого змісту, якщо розглядати її як один із традиційних засобів термінотворення різних галузей наук і нормування термінології. У різні історичні періоди розвитку мов активність калькування

була різною. Наприклад, коли латинь в Європі була мовою науки, то відповідно була «постачальником десятків і сотень наукових термінів, одні терміни запозичували, інші перекладали, треті калькували», що й викликало появу численних кальок в європейських мовах [9, с. 179]. Тому не калькування становить небезпеку, а надмір кальок чи їх позасистемний характер на певному етапі розвитку мови. Р. Зорівчак на численних прикладах переконливо доводить, що тільки гіпертрофія калькування, зловживання приводить до буквалізму. І з цим не можна не погодитись. Однобокий підхід на обмеженому лексичному матеріалі не може дати повного уявлення про калькування як процес і його результат – кальку.

Термін *калька* прижився і закріпився в багатьох мовах. Думки Ш. Баллі щодо кальки, висловлені на початку XX століття, уточнюються і знаходять подальший розвиток у дослідженнях зарубіжних і вітчизняних мовознавців. Аналіз різних думок і поглядів, представлених у наукових працях з теоретичних проблем калькування дає підстави вийти за рамки традиційного підходу до калькування і розглядати це складне лінгвістичне явище як частину дериваційної системи номінації (пор. засоби номінації: слова, фразеологізми, синтаксичні словосполучення). Традиційно відповідно до способу калькування розрізняють кальки лексичні (словотвірні), семантичні, фразеологічні, синтаксичні. У теорії лексичного калькування ключове місце належить словотвірному калькуванню, яке повністю вписується в загальну теорію словотворення з його терміносистемою. Класифікація типів кальок здійснюється на встановленні співвідношення структури, мотивованості та словотвірної моделі кальок і об'єктів калькування. Словотвірна мотивованість лексичних кальок має двобічний характер – семантичний і формальний (афіксація, складання, аббревіація) або однобічний – семантичний (семантичний спосіб творення).

Калька у сучасному українському мовознавстві сприймається не тільки як «буквальний переклад кожної частини іншомовного слова». Є й інші міркування: «Калька (фр. *calque* – копія) – слово або вираз, створені питомими мовними засобами за зразком слів і виразів іншої мови» [3, с. 73]. «Калькування – творення нових слів і виразів шляхом копіювання лексико-семантичних та синтаксичних моделей іншої мови. Напр., складноскорочене слово *лікнеп* (*ліквідація неписьменності*) утворене К. відповідно російського вислову *ликбез* (*ликвидация безграмотности*)...» [Там же, с. 74]. Тобто, калькування становить собою свідомий процес і носить творчий характер. Навіть наведений тут приклад – це результат не буквалізму (адже є в українській мові й слово *безграмотність*), а творчої думки. Дослідники відзначають, що за характером своїх словотвірних компонентів кальки нічим не відрізняються від самостійних мовних утворень даної мови і сприймаються її носіями як звичайні слова рідної мови [7, с. 30]. Вони заповнюють словникові прогалини, зберігаючи при цьому загальну структуру, граматику, орфоепію української мови. Кальки в українській мові формувалися під впливом багатьох мов: давньогрец. (*милославний, православний*), лат. (*милосердя, землеробство*), нім. (*залізниця, півострів*), фр. (*міжнародний*), англ. (*хмарочос*), польськ. (*вірогідний*) та ін. Створені в різні історичні періоди з питомих дериваційно-мотивуючих одиниць, вони органічно впливали в лексичний склад української мови і сприяли розвитку її лексико-семантичної системи. Н. Ф. Клименко в енциклопедії «Українська мова» [6, с. 228] підтверджує, що багато

кальок виникло в українській мові під впливом російської ще в минулі століття (*землевласник, незалежність, співробітник*), а особливо у радянський період (*відмінник, гучномовець, зернохосвище, колгосп, радгосп, недільник, криголам, багатроверстатник*). Зауважимо, що цей процес триває й нині.

Так, ще донедавна в українській мові не було однослівного відповідника до російського слова *соискатель*. Найповніший для свого часу й донині словник подає описово: **соискатель** (чого) особа, яка (що) бажає одержати (здобути) (що); (*участник соискания*) учасник змагання на одержання (на здобуття) (чого); (*претендент*) претендент (на що) [11, с. 340]. З практичних потреб у пошуках більш економного однослівного найменування вживали не тільки в живому розмовному мовленні, а й у діловому спілкуванні лексичні еквівалентні варіанти: *пошукач, пошукувач, шукач, пошуківець (пошуковець), здобувач*. Мовною практикою закріпилося слово *здобувач* як нормативна форма, уже засвідчена в Новому російсько-українському словнику-довіднику [10, с. 545]. Цілком закономірно продуктивний словотвірний тип іменників із загальним значенням особи діяча (виконавця певної дії, названої дієсловом) мотивується основою префіксального перехідного дієслова, а еквівалентні відношення з російськими віддієслівними іменниками на **-тель** встановлюються в українській мові за допомогою суфікса суб'єктивної семантики **-ч/-ач/**. Пор.: укр. *споживач, користувач, винищувач, викладач, відвідувач* – рос. *потребитель, пользователь, истребитель, преподаватель, посетитель* і под. Відповідно **здобувач** – той, хто захищає дисертацію, *здобуває* науковий ступінь, а дисертація *на здобуття* наукового ступеня кандидата чи доктора... Усі інші форми (названі вище) – ненормативні кальки. Калькування може здійснюватися шляхом проб і помилок, супроводжуватися іноді появою дублетних найменувань (*запобіжник, застережник*), омонімічних (*шукач – искатель, шукач – соискатель*), які в ряді випадків функціонують у мові паралельно, або певний час можуть співіснувати, конкурувати, а згодом розмежуватись у результаті семантичної диференціації. У російсько-українському словнику складної лексики Святослав Караванський подає до слів *искатель* і *соискатель* словникові статті, де засвідчено паралельно слово *шукач* з омонімічним значенням [5, с. 466].

Аналіз фактів калькування на основі двомовних (російсько-українських) лексикографічних праць логічно підводить до певних **висновків**.

Лексичне калькування в сучасній українській мові становить собою свідому цілеспрямовану діяльність двомовних суб'єктів, зумовлену взаємодією лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів.

Лексичне калькування здійснюється за словотвірними законами й правилами сучасної української мови і носить творчий характер.

До лексичного калькування повністю підходить загальна теорія словотворення з її терміносистемою та деякими уточненнями. Є всі підстави розглядати калькування як спосіб словотворення.

Створення лексичних кальок здійснюється переважно за продуктивними в той чи інший період моделями і сприяє активізації потенційних можливостей рідної мови, встановленню нових парадигматичних і синтагматичних відношень, розвитку полісемії, синонімії.

У процесі калькування можлива поява невдалих, ненормативних кальок типу *міроприємство, співпадати, багаточисленний* тощо, які заслуговують окремого докладного вивчення.

Список літератури

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Издательство иностр. литературы, 1961. – 394 с.
2. Ефремов Л. П. Основы теории лексического калькирования : [учеб. пособие] / Л. П. Ефремов. – Алма-Ата: КазГУ, 1974. – 375 с.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор ; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001.
4. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою) : [монографія] / Роксоляна Петрівна Зорівчак. – Львів : Вид-во при ЛДУ «Вища школа», 1983. – 176 с.
5. Караванський Святослав. Російсько-український словник складної лексики / Святослав Караванський. – [2-ге вид., допов. і випр.] – Львів : БаК, 2006.
6. Клименко Н. Ф. Калька / Н. Ф. Клименко. Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співгол.), О. О. Тараненко, (співгол.), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004.
7. Коломієць В. Т. Розвиток словотвору слов'янських мов у післявоєнний період : [монографія] / Віра Титівна Коломієць. – К. : Наук. думка, 1973.
8. Кундзіч О. Л. Творчі проблеми перекладу / О. Л. Кундзіч. – К. : Дніпро, 1973. – 264 с.
9. Кутина Л. Л. Формирование языка русской науки : (Терминология математики, астрономии, географии в первой трети XVIII века) : [монография] / Лидия Леонтьевна Кутина. – М.–Л. : Наука, 1964. – 219 с.
10. Новий російсько-український словник-довідник / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1996.
11. Російсько-український словник : у 3-х т. – К. : Наук. думка, 1968. – Т. 3. – 1969.
12. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов : [монографія] / Станіслав Володимирович Семчинський. – К. : Вища школа, 1974.
13. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1973.
14. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / [за ред. А. П. Грищенка]. — К. : Вища школа, 1997.
15. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 2000.

Власенко В. В. Калькирование как способ словообразования / В. В. Власенко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 20–24.

Статья посвящена проблеме калькирования в украинском языкознании. Внимание сосредоточено на определении лингвистического статуса калькирования как способа словообразования.

Ключевые слова: заимствование, калькирование, калька, словообразование.

Vlasenko V. Tracing as a way of word formation / Vlasenko V. // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 20–24.

The article is devoted to tracing in the Ukrainian linguistics. The focus is on determining the linguistic status of tracing as a way of derivation.

Key words: borrowing, tracing, word formation, derivation.

Поступила в редакцію 18.10.2012 г.

УДК 811.161.1

«ГЛАГОЛ ↔ ИМЯ»: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЗАИМООБОГАЩЕНИЕ

Гайсина Р. М.

Башкирский государственный университет, г. Уфа

Статья посвящена теоретическому осмыслению и практической аргументации проблемы межкатегориального взаимодействия «глагол ↔ имя». Демонстрируется круговое движение признакового понятия от изосемической категории (глагол) к неизосемической (существительное) и обратно – от именной категории к глагольной, отражающее силу глагольного магнетизма и процесс семантико-функционального оглаголивания имен.

Ключевые слова: глагольно-именные взаимодействия, глагольная энергетика, межкатегориальный переход понятия, семантико-функциональное оглаголивание имен, тенденция к аналитизму в сфере глаголов.

Постановка проблемы. Проблема межкатегориального взаимодействия имени и глагола как центральных частей речи привлекала постоянное внимание лингвистов XIX–XX вв. и не теряет актуальности до настоящего времени.

В работах А. А. Потебни содержится фундаментальная идея о внутриязыковом энергетическом факторе, определяющем саморазвитие и самоорганизацию языка. Широко известна идея Потебни об энергичности глагола как самой прогрессирующей категории языка, о том, что межчастеречные глагольно-именные взаимодействия происходят под влиянием проявляющейся в ходе развития языка тенденции к усилению глагольности и к распространению глагольной энергии на слова других частей речи. По Потебне, межчастеречные взаимодействия глагола и имени ведут к оглаголиванию последнего. Следует подчеркнуть, что, говоря об оглаголивании имен, Потебня имеет в виду не формальный, а функционально-смысловой аспект этого процесса. Он отмечал, в частности, «изменение значения и круга деятельности существительного» [13, с. 5] под влиянием глагола, усиление элементов глагольности в семантике и синтаксическом поведении имен. В связи с этим, по Потебне, «различие имени и глагола должно быть только формальное, то есть должно состоять не в содержании, а в способе его представлять» [12, с. 88]. Эти идеи Потебни большинством ученых не были приняты, считались недоказанными [11, с. 101] и даже противоречащими фактам языка [6, с. 48; 7, с. 338–339].

На наш взгляд, идея Потебни о распространении глагольной энергии на имена и функционально-семантическом оглаголивании имен глубока и плодотворна и находит свое подтверждение и развитие в лингвистике середины и второй половины XX века, в частности в учении о вторичных синтаксических функциях имен. В отличие от глаголов, обладающих исключительной предикативностью (сказуемостью), имена, кроме своих собственных синтаксических функций, согласующихся с их категориальным значением, могут выполнять и другие, в частности сказуемостные, функции. Как отмечает Потебня, даже «существительные с забытым признаком» обла-

дают этой способностью, так как «сохраняют память о своих прежних предикатах и атрибутах»; например, смысл слова *рыба* в предложении *Этот человек – рыба* может быть истолкован «плавает, как рыба» или «нем, холоден, как рыба», так как помнятся сочетания «рыба плавает, рыба нема» и пр. [13, с. 81]. В сказуемых функциях у предметных существительных, по словам Потебни, происходит «устранение субстанциональности» [13, с. 313], что составляет «лишь другую сторону усиления глагола» [13, с. 5]. В полном соответствии с данными рассуждениями Потебни находится положение об устранении денотативно ориентированных сем и усилении предикативных (признаковых) элементов значения у предметных существительных при их предикативном употреблении, развиваемое во второй половине XX в. [4; 14; 15].

Цель статьи – проследить движение научной мысли в решении проблемы глагольно-именных взаимодействий в лингвистической русистике XIX–XX вв.

Идея Потебни о росте семантических элементов глагольности у имен содержится и в учении о предикатных именах существительных как об «имплицитных глаголах», которые, подобно глаголам, несут в себе «заряд сказуемости» [5, с. 27; 10; 20, с. 123–136], поскольку возникают в результате перевода предикативной фразы в именную. Для наименования этого процесса был введен термин «номинализация» [1]. Подчеркнем, что Потебня сравнивал предикатные имена существительные с предложениями, состоящими из подлежащего и сказуемого [12, с. 94 и след.]. Эти идеи Потебни имплицитно содержатся и в учении о семантической близости глаголов и качественных имен прилагательных, разрабатываемом в трудах лингвистов второй половины XX в. [16; 17; 21]. Более того, развитие лингвистики конца XX – начала XXI вв. подтверждает, что идея Потебни об энергетическом воздействии глагола на имена заключает в себе теоретический исход складывающейся в настоящее время синергетической парадигмы в языкознании, в рамках которой признается синергетичность языка в целом.

Идеи Потебни об усилении глагола подтверждаются не только проявлением глагольных элементов в значении и деятельности (функционировании) предметных имен существительных, о чем говорилось выше, но и расширением класса предикатных существительных, изначально лишенных субстанциональности и обобщающих, подобно глаголам, действия, состояния, отношения. Предвидится возражение, что следствием глагольно-именных взаимодействий является образование не только отглагольных имен, но и отыменных глаголов, что может свидетельствовать о расширении именного влияния на грамматическую категорию глагола. Акад. В. В. Виноградов, например, отмечал, что «именные основы все шире и шире влияют в область глагола и производят в ней резкие изменения»; в частности, влияние имени на глагол «сказалось на вытеснении и резком сокращении форм так называемого «многократного» вида, а также вообще на ослаблении значений и оттенков кратности», «в непереходных отыменных глаголах суживается сфера употребления приставок <...> и ограничивается разнообразие видовых оттенков» и т. д. [7, с. 339]. Основываясь на таких наблюдениях, В. В. Виноградов делает вывод о том, что «борьба разных грамматических классов в современном русском языке вовсе не от-

ражает абсолютного перевеса глагола» [7, с. 339]. Однако мы не спешим соглашаться с этим выводом уважаемого академика.

Действительно, не только имена испытывают влияние глагола, пополняясь за счет глагольных основ, но и глагол подвергается воздействию имен, используя для своего количественного роста именные основы. Однако для того, чтобы определить, какая же из двух взаимодействующих в процессе словообразования грамматических категорий – глагол или имя – имеет перевес, на наш взгляд, необходимо ответить по крайней мере на следующие вопросы: 1) Сопровождается ли формальный переход основы из одной категории в другую освобождением от семантических элементов исходной категории или эти элементы продолжают в ней сохраняться? 2) Какова роль данных элементов в переосмыслении конституирующих признаков другой категории? 3) Находится ли основа, перешедшая в другую категорию, под воздействием «магнитного поля» исходной категории и проявляет ли она стремление вернуться в материнскую категорию?

Изучение соответствующей научной литературы под данным углом зрения, а также дополнительный анализ языкового материала позволяют сделать выводы, подтверждающие правильность мыслей Потебни о распространении глагольной энергии на имена. Глагольная основа, перейдя в грамматическую категорию имени существительного, не выходит из-под влияния материнской категории, она продолжает сохранять значительный потенциал функционально-семантической глагольности. Так, грамматическая субстантивация глагола (*читать* – *чтение*) не всегда означает и семантическую субстантивацию, поскольку грамматическая субстантивация глагола в данном случае происходит в рамках одной семантической (логической) категории – категории признака (ср.: *читать* – *чтение*, *ходить* – *ходьба*). Да и образование такого имени вызвано собственно глагольными потребностями: признаковое существительное возникает для замещения актантных позиций, которые, как известно, задаются прежде всего глаголом. Иными словами, процесс синтаксической деривации изначально предопределен предикатно-аргументной структурой глагола. Субстантивная же основа, подвергаясь грамматическому оглаголиванию (ср.: *зверь* – *звереть*, *винт* – *винтить*), полностью теряет признаки субстанциональности, становясь глаголом не только в формально-грамматическом и функциональном, но и семантическом отношении. Переход имени существительного в грамматическую категорию глагола сопровождается обязательным изменением семантической категориальности.

Предикатное (признаковое) имя, функционируя в составе грамматической категории существительного, продолжает испытывать на себе семантическое влияние материнской категории – исходного глагола. Именно исходный глагол регламентирует развитие полисемии у отглагольных существительных, позволяя им развивать прежде всего такие значения, которые соотносятся с его (глагола) валентностной (актантной) структурой, – значения субъекта (*командование полком* – *командование полка*), объекта (*быть в выигрыше* – *крупный выигрыш*), результата (*вывих голени* – *вправить вывих*), инструмента действия (*поднос блюд* – *поднос для блюд*) и т. д. (см. об этом: [2, с. 187–200]).

Как известно, глагол может переходить в категорию имени и с изменением семантической категориальности (ср.: *работать* – *работник*, *учить* – *учитель*, *ученик*, *выключать* – *выключатель*, *читать* – *читатель*, *читальня*). Но свидетельствует ли это о том, что данные слова с предметно-личным значением вышли из-под влияния материнской (т. е. глагольной) категории? Безусловно, нет. Возникновение отглагольных существительных с предметно-личным значением строго регламентируется исходным глаголом. Такие слова представляют собой результат лексикализации семантических валентностей производящего глагола – например субъекта (*читать* – *читатель*, *чтец*; *учить* – *учитель*), объекта (разг. пренебр. *читиво*; *ученик*), локатива (*читальня*, *училище*), средства (*учебник*) (см. об этом: [3, с. 294–295; 9, с. 238–239; 19, с. 94 и след.]). Таким образом, семантика отглагольных предметно-личных имен существительных, как и семантическая деривация в области отглагольных признаков имен существительных, предопределена предикатно-актантной структурой образующего глагола.

Организирующая роль предикатно-актантной структуры глагола в области словообразования подтверждается и результатами анализа семантических признаков отглагольных прилагательных: отглагольные прилагательные возникают прежде всего для обозначения процессуальных признаков предметов, наименования которых могут замещать различные валентности исходного глагола: отглагольные прилагательные обозначают признаки субъекта (*разговорчивый человек*), объекта (*вишивной рукав*), инструмента (*дробильный станок*), локатива (*читальный зал*, *записная книжка*), аспекта (*отличительный признак*) и других возможных участников (актантов) обозначаемой производящим глаголом ситуации (см. об этом: [8]).

Подчеркнем, что даже отсубстантивные прилагательные имплицитно в своем значении семантику глагольного предиката, связывающего актанта, названные, во-первых, основой отсубстантивного прилагательного и, во-вторых, определяемым словом. Поэтому при расшифровке значения отсубстантивного прилагательного необходимо эксплицитно этот предикат: *лесной цветок* – *цветок*, который растет в лесу; *лесные звуки* – звуки, которые издает лес; *лесная избушка* – избушка, которая расположена в лесу; *лесные звери* – звери, которые обитают в лесу.

Энергия глагольной категории распространяется и на деривационные связи прилагательного с образованным от него существительным. Признается, что отадъективные признаковые существительные типа *высота*, *смелость* образуются от прилагательных не в функции определения, а в функции сказуемого, то есть от оглаголенных прилагательных, что обуславливает семантическое сходство отадъективных и отглагольных предикатных существительных. Заклучая в себе семантические элементы глагольности, отадъективные и отглагольные существительные находятся под сильным воздействием глагольного магнетизма и проявляют стремление вернуться в исходную, адекватную их семантике грамматическую категорию глагола, то есть оглаголиться и в формально-грамматическом отношении. Но, поскольку образовать от таких существительных синтетический глагол, как правило, затруднительно, их оглаголивание происходит аналитическим путем: *чтение* – *заниматься чтением*, *служба* – *нести службу*, *равенство* – *быть/находиться в равенстве*. Иначе говоря, образование предикатных имен существительных – это

шаг к дальнейшему их оглаголиванию. Таким образом, глубоко прав был Потебня, подчеркивая, что глагол является прогрессирующей категорией языка. Именно в области глагола зарождаются новые тенденции, свидетельствующие о дальнейших перспективах развития языка, в частности о тенденции к аналитизму.

Глагол распространяет свое семантическое влияние и на область отсубстантивных существительных. Так, отсубстантивные образования с абстрактным значением типа *актерство, геройство, школярство* и под. в функционально-семантическом плане представляют собой номинализацию именно предикатов *быть актером, быть героем, быть школяром* и под. (см. об этом: [18]). Влияние актантной структуры глагола проявляется и в области отсубстантивных имен конкретной семантики. На это указывал Ю. Д. Апресян: «В случаях типа *садовник, творожник, коровник* и т. п. на достаточно глубоком уровне обнаруживается та же система актантных значений (субъект, объект, место и т. п.), что и в случаях классического отглагольного словообразования». Мы разделяем утверждение Ю. Д. Апресяна, что «в большинстве словообразовательных типов <...> семантически имеет место отглагольное словообразование, независимо от того, сопутствует ли ему формальная производность от глагола или нет» [2, с. 294] (разрядка наша – Р.Г.).

Сказанное выше свидетельствует о том, что в процессе межчастеречных глагольно-именных взаимодействий торжество склоняется на сторону глагола, и демонстрирует справедливость и перспективность идеи Потебни о существовании в языке общей тенденции к оглаголиванию имен. Правда, как уже отмечалось выше, при выдвижении идеи об оглаголивании имен Потебня учитывал прежде всего функционально-семантический аспект данного процесса, что и позволило акад. В. В. Виноградову обвинить его в идеализме [7, с. 339]. Однако, как было показано выше, и анализ формально-грамматического аспекта этого процесса выдвигает важнейшие аргументы в пользу гипотезы выдающегося ученого-лингвиста, поскольку подводит под нее собственно-языковую материальную базу. Кроме того, и дополнительный анализ функционально-семантического аспекта проблемы также подтверждает объективность гипотезы Потебни.

Таким образом, движение предикатного понятия от изосемичной, глагольной категории к неизосемичной, именной заключает в себе шаг к дальнейшему оглаголиванию и заканчивается возвращением в исходную, материнскую категорию. Сказанное свидетельствует о том, что глагол притягивает к себе предикатные слова именных частей речи, и демонстрирует справедливость и перспективность идеи Потебни о существовании в языке общей тенденции к оглаголиванию имен. Глубоко прав был Потебня, утверждая, что глагол является прогрессирующей категорией языка.

Выводы. Межкатегориальный переход признакового понятия в процессе словообразования ведет к обогащению и развитию системы глагола не только в лексико-семантическом отношении, но и в формально-грамматическом плане: в системе глагола происходит бурное становление вторичной (аналитической) лексемы, ср.: *равный – быть равным, равенство – находиться в равенстве, обнаруживать равенство* и т. д. В результате класс глаголов начинает включать не только традиционные глаголы, в которых вещественное значение признака и категориальные и субкатегориаль-

ные глагольные значения представлены в морфологическом синтезе, но и аналитические конструкции, в которых вещественное значение признака и категориальные и субкатегориальные глагольные значения представлены морфологически расчлененно, то есть аналитические глаголы субстантивного и адъективного типа, которыми говорящий оперирует как и глаголами синтетическими.

Список литературы

1. Адамец П. О семантико-синтаксических функциях deverбальных и deadъективных существительных / П. О. Адамец // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1973. – № 4. – С. 40–46.
2. Апресян Ю. Д. К построению языка для описания синтаксических свойств слова / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики 1972. – М.: Наука, 1973. – С. 279–325.
3. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка: [монография] / Юрий Дереникович Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
4. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: [монография] / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
5. Арутюнова Н. Д. Русское предложение: Бытийный тип: (Структура и значение): [монография] / Нина Давидовна Арутюнова, Евгений Николаевич Ширяев. – М.: Русский язык, 1983. – 198 с.
6. Бортэ Л. В. Анализ синтаксической категории условия (на материале русского языка I половины XIX века) / Л. В. Бортэ // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1979. – № 6. – С. 65–71.
7. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
8. Гайсина Р. М. Роль глагольной дистрибуции в становлении значения отглагольного прилагательного / Р. М. Гайсина // Исследования по семантике. – Уфа: Башкирский государственный университет, 1976. – С. 117–124.
9. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография: [монография] / Юрий Николаевич Караулов. – М.: Наука, 1976. – 356 с.
10. Митрофанова О. А. Отглагольные имена существительные в научных текстах / О. А. Митрофанова // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1973. – № 5. – С. 54–65.
11. Пешковский А. М. Глагольность как выразительное средство / А. М. Пешковский // А. М. Пешковский. Избранные труды. – М., 1959. – С. 101–111.
12. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – Т. I–II. – М.: Просвещение, 1958. – 536 с.
13. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – Т. III. – М.: Просвещение, 1968. – 591 с.
14. Степанов Ю. С. К универсальной классификации предикатов / Ю. С. Степанов // Изв. АН СССР. – Серия литературы и языка. – 1980. – № 4. – С. 311–323.
15. Супрун А. В. Грамматика и семантика простого предложения (на материале испанского языка): [монография] / А. В. Супрун. – М.: Наука, 1977. – 263 с.
16. Уфимцева А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) / А. А. Уфимцева // Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 5–85.
17. Чейф У. Значение и структура языка / У. Чейф. – М.: Издательство иностранной литературы, 1975. – 411 с.
18. Шатуновский И. Б. Коммуникативные функции слова и отношения мотивации / И. Б. Шатуновский // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1982. – № 6. – С. 17–23.
19. Яценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словообразования: [монография] / Маина Николаевна Яценецкая. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1979. – 242 с.
20. Charitonova I. J. Theoretische Grammatik der Deutschen Sprache: Syntax / I. J. Charitonova. – К., 1976. – 178 p.
21. Lyons John. Towards a 'national' theory of the 'Part of Speech' / John Lyons // Journal of linguistics. – 1966. – Vol. 2. – № 1. – P. 209–236.

Гайсіна Р. М. Дієслово ↔ ім'я: взаємодія та взаємозбагачення / Р. М. Гайсіна // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 25–31.

Стаття присвячена теоретичному осмисленню та практичній аргументації проблеми міжкатегоріальної взаємодії «дієслово ↔ ім'я». Демонструється круговий рух ознакового поняття від ізосемічної категорії (дієслово) до неізосемічної (іменник) і навпаки – від іменної категорії до дієслівної, котрий демонструє силу дієслівного магнетизму та процес семантико-функціонального одієслівлювання імен.

Ключові слова: дієслівно-іменні взаємодії, дієслівна енергетика, міжкатегоріальний перехід поняття, семантико-функціональне одієслівлювання імен, тенденція до аналітизму в сфері дієслів, аналітичні ключові словосполучення, дієслівні лексеми.

Gaisina R. M. «Verb ↔ noun»: interaction and mutual enrichment / R. M. Gaisina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 25–31.

The article deals with the theoretical comprehension and practical (on the material of the Russian Language) argumentation of the problem of intercategory interaction «noun ↔ verb». Demonstrated is the circular movement of the indicative concept from the isosemic categories (verb, adjective) to the non-isosemic (noun) and backward – from the nominal categories (noun, adjective) to the verbal one. The reverse to the verb precisely testifies, first, of the power of the verbal magnetism, and second, while being realized in the form of analytical verbal-nominal formations, of the display in the sphere of the verb as the most advanced category of the language trend to analytism.

Key words: Verbal-nominal interactions, verbal energetics, intercategory transition of the concept, semantic-functional verbalization of the nomens, trend to analytism in the sphere of the verb, analytic verbal lexical units.

Поступила в редакцію 14.10.2012 г.

УДК 81'36

РЕПРЕЗЕНТАНТИ РІЗНИХ МОВНИХ ЯРУСІВ У СТРУКТУРІ ЯДРНОЇ ЗОНИ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

Голоцукова Ю. О.

Донецький національний університет, м. Донецьк

У статті проаналізовано та узагальнено погляди українських і зарубіжних лінгвістів на функційний підхід до аналізу мовних явищ; розглянуто структуру ядрової зони функційно-семантичного поля результативності з погляду зв'язку її з репрезентантами різних мовних ярусів.

Ключові слова: результатив, граничність, неграничність, функційно-семантичне поле результативності, функційно-семантична категорія результативності.

Постановка проблеми. У лінгвістиці нашого часу функційний підхід до аналізу мовних явищ набуває дедалі більшого поширення, підтвердженням цього є широке коло праць таких мовознавців, як Т. Г. Акімова, Я. Е. Ахпкіна, О. К. Безпояско, В. П. Берков, О. І. Бондар, О. В. Бондарко, С. А. Бронікова, Ф. Брюно, В. В. Виноградов, О. В. Виноградова, І. Р. Вихованець, В. Г. Гак, О. В. Гулига, О. Єсперсен, А. П. Загнітко, О. В. Кравець, В. Г. Мараховська, І. І. Мещанінов, Ф. Р. Пальмер, В. С. Неверова, О. О. Потєбня, П. О. Редін, Н. О. Слюсарєва, В. М. Ткачук, П. В. Чесноков, Л. Д. Чеснокова, Н. П. Шаповалова, О. О. Шахматов, М. А. Шелякін, Є. Й. Шендельс, Л. В. Щерба, Г. С. Щур та ін. Функційний підхід є найефективнішим під час аналізу мовних одиниць, категорій, оскільки орієнтований на вивчення й опис закономірностей функціонування граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних мовних рівнів. Функційний підхід, на відміну від формального, дає можливість дослідити мовне явище не тільки з погляду його внутрішньої будови, але й у плані його функціонування, зв'язку з екстралінгвістичними явищами. Розподіл мовних засобів за семантичними функціями сприяє утворенню комплексів мовних засобів різних структурних рівнів системи мови. Отже, важливою перевагою функційного підходу перед формальним виступає його міжрівневий характер. О. В. Бондарко у своїх роботах [2, 3, 4, 14] неодноразово наголошував на необхідності враховувати функційний підхід у дослідженнях мовних явищ, комбінуючи його з формальним. «На певному етапі розвитку лінгвістичних досліджень виникає потреба (додатково до рівневого) в іншому підході – функціональному, який інтегрує різнорівневі мовні засоби – морфологічні, синтаксичні, словотвірні, лексичні – на базі подібності їхніх функцій. Предметом аналізу виступають єдності, що мають функціональну основу» [5, с. 90]. Такий лінгвістичний підхід, за якого опис і класифікація мовних одиниць ґрунтується на їхніх семантичних функціях, спричинив появу теорії функційно-семантичних полів (ФСП).

У нашому дослідженні спираємося на концепцію польового структурування мовних одиниць, викладену в працях О. В. Бондарка [2, 3, 4, 14], А. П. Загнітка [6],

Н. О. Слюсареві [10–12], оскільки саме в їхніх роботах було узагальнено й систематизовано розрізнені відомості про специфічні риси функційно-семантичного поля, а також викладено принципи побудови поля.

А. П. Загнітко наголошує, що поняття функційно-семантичного поля є одним з визначальних понять функційної граматики, але його дефініцію ні в якому разі не можна ототожнювати з поняттям функційно-семантичної категорії (ФСК). Поняття функційно-семантичного поля ширше за обсягом і може включати до своєї структури велику кількість компонентів. «... ФСП може включати кілька ФСК, ілюструючи тим самим їхню взаємопов'язаність і взаємодію» [1, с. 26]. Специфічною рисою функційно-семантичних полів виступає взаємодія різнорівневих мовних елементів. За цією ознакою функційно-семантичне поле відрізняється від інших групувань у мові, наприклад, від лексико-семантичних полів, репрезентованих лексичними елементами, від синтаксичних полів тощо.

Надбаннями сучасної лінгвістики за проблемою результати́ва є типологічний опис граматичних категорій дієслова в мовах світу [8, 15], типологічний опис категорії результати́ва на матеріалі європейських, азійських та африканських мов [8, 9], дослідження результативних аспектів (способів) дії у французькій, російській, українській мовах [13]. Як функційно-семантичне поле результативності не досліджено. Отже, проблема категорії результати́ва, незважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Саме цим зумовлюється **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета статті – аналіз одиниць різних мовних ярусів як репрезентантів ядерної зони функційно-семантичного поля результативності.

Основні **завдання** полягають в узагальненні поглядів українських і зарубіжних лінгвістів щодо функційного підходу до аналізу мовних явищ, встановленні зв'язку між різними мовними ярусами у структурі ядерної зони функційно-семантичного поля результативності, аналізі одиниць мовних ярусів як репрезентантів ФСП результативності.

Мовні засоби, що передають значення результативності, репрезентують функційно-семантичне поле результативності.

Ядрову позицію у структурі функційно-семантичного поля результативності посідають репрезентанти **морфологічного, лексичного та словотвірного** ярусів мови, що охоплюють 76% загальної кількості конститuentів функційно-семантичного поля результативності.

Морфологічний ярус ядерної зони функційно-семантичного поля результативності виявлюваний:

а) пасивними дієприкметниками від граничних перфективів: *Бачилось їй, що бродить посеред непрозорих туманів теплої і рожжево забарвленої* мли (І. Франко); *У нього були два сини, вже давно забезпечені і відділені* набік (І. Франко) тощо;

б) пасивними дієприкметниками від неграничних перфективів: *Хлопці [семінаристи] нічого собі, тільки таки трошки загнічені* спеціальним вихованням (Леся Українка); – *Наталю, це твій тато?* – питає якась її подружка з *передряпаним* носом (Ю. Яновський) тощо;

в) акціональними предикативними формами на *-но*, *-то*: *Дивлюся ранком – вже **заволочено** серпанком сіреньким небо, далі став помалу й дощик накрапати* (Леся Українка); *Уже ж мене **пошарпано**, всі квітоньки **загарбано**, всі квітоньки зірниченьки геть **вирвано** з пиличеньки* (Леся Українка) тощо.

Ядро ФСП результативності охоплює лексеми від граничних і неграничних дієслів. Поняття граничності дії є одним з основних та дискусійних в аспектології. У працях О. О. Холодовича та його послідовників [15] стверджується, що лише граничні дієслова позначають дії, що мають природний результат, неграничні дієслова позначають такі ситуації, що або взагалі не піддаються зміні в часі, або розвиваються таким чином, що не приводять до появи результативного стану: їх природний розвиток може бути лише припиненим, а не завершеним. До граничних відносять передусім дієслова, що позначають перехід з одного стану в інший (*сісти, лягти, упасти, забути* тощо) або набуття якості (*дозріти, побіліти, порозумнішати, почервоніти* тощо). Крім того, граничними є також дієслова, що позначають цілеспрямовані дії, які не можуть тривати довго після того, коли мета досягнута (*смажити, будувати, варити* тощо). Неграничними є дієслова, що необов'язково передбачають одну певну мету (*дивитись, бігти, співати, працювати* тощо), а також ті, що позначають стан (*лежати, знати* тощо). В. О. Плунгян підкреслює, що граничність імпліфікує не властивість ситуації мати результат узагалі, а дещо іншу властивість – передбачуваність, єдиність, природність цього результату [9, с. 58]. Так, дієсловами з реалізованою граничністю є всі перфективи, бо ознака граничності виступає їхньою категорійною ознакою. Також граничність притаманна й частині імперфективів, точніше лексико-семантичним варіантам дієслів, оскільки в різних значеннях дієслово може виявляти різне відношення до граничності. Граничність імперфективів має інший характер, ніж перфективів, там вона потенційна, поки що не реалізована і може бути реалізована лише за певних умов.

Отже, виділяємо два типи форм результативних конструкцій. До першого належать форми, утворені від дієслів, що описують ситуації з природним результатом: *Вже **випито** першу чарку, і молодий, **відварений** по-чабанському способом валашок, парує в мисках* (О. Гончар); *На тім тиждні я вертаю з села в Софію і там буду собі писати і гребтись в дядьковій бібліотеці, що **віддана** мені на мешкання* (Леся Українка). Результативність цих лексем зумовлена граничністю їхніх мотиваторів. Результативність можна проілюструвати схемою: **процес / дія** → **завершення процесу / дії** → **результат процесу / дії**: *пити чарку – випити чарку – **випито** чарку, варити валашок – відварити валашок – **відварений** валашок, віддавати бібліотеку – віддати бібліотеку – **віддана** бібліотека*.

До другого – решта форм – тобто форми, утворені від дієслів, що описують ситуації без природного результату. Особливістю результативних похідних, що описують ситуації без природного результату, є те, що вони описують такий стан, точну природу якого не можна передбачити з опертям на семантику відповідного предиката. До цього типу форм відносимо лексико-семантичні варіанти імперфективів, що повністю позбавлені таких семантичних ознак, як спрямування на логічне завершення дії, мета дії, напрям дії тощо та дієслова спрямованого руху: *Він [солдат] почував себе **заговореним** від смерті й надсильним* (О. Довженко), *Ти [українська*

мова] у мені із кореня – Полею мені **наговорена**, Дзвоном коси прокована, В чистій воді смакована (В. Бичко), говорити – заговорити – **заговорений** – наговорити – **наговорений** – договорити – **договорений** – переговорити – **переговорений** – виговорити – **виговорений** тощо.

Зв'язок результати́ва і словотворення виявлюваний у тому, що результатив – це пасивне значення дієслова, яке пов'язане з творенням нової лексики [7, с. 194]. Приєднання афіксів до перфектива у більшості випадків перетворює його у результатив, тобто відбувається процес афіксації. Афіксація тісно пов'язана зі значенням досягнутого результату дії. Цей результат може бути природним, тоді формується словотвірне значення результату дії, яку називає дієслово-мотиватор, або неприродним, ускладненим додатковим лексичним значенням.

Значення результату дії, яку називає дієслово-мотиватор, притаманне майже всім афіксам, але може виявлятися в них лише за певного значення мотиватора, а саме у випадку його граничності. Результативи від граничних дієслів мають значення **«результат дії, яку називає дієслово-мотиватор»**: бруднити – забруднити – забруднений: *Одежда, руки в них забруднені фарбою та клеєм* (Леся Українка); підписувати – підписати – підписаний: *В машині їхав офіцер-парламентер з текстом ультиматуму, підписаного командувачами обох Українських фронтів* (О. Гончар); брати – взяти – взятий: *Мені передано, що Ви хотіли б, аби стаття була **взята** назад* (Леся Українка) тощо.

Результативи від неграничних дієслів мають значення **«результат дії дієслова-мотиватора, ускладнений додатковим лексичним значенням»**. Зазвичай вони утворюються від префіксальних перфективів: думати – придумати – придуманий: *Хіба іноді іграшка яка, **придумана** ним, зведе братів до купи* (Панас Мирний), Сафрон розстебнув сорочку, пальцями розірвав підшиту до коміра стьожку, і з проріхи скотилося в долоню кілька червінців. – *Ловко **придуманно**, – засміявся Гуркало* (М. Стельмах); думати – продумати – продуманий: *Степан Васильович заздалегідь **продуманим** ударом з усієї сили б'є філера в перенісся* (М. Стельмах) тощо.

Додаткове лексичне значення можуть мати й результативи від граничних мотиваторів, наприклад: варити (зварити) – наварити – наварений: *Посадили молодих за стіл; страви ж було усякої **наварено**, була ж і горілка, була й варена* (Г. Квітка-Основ'яненко); варити (зварити) – розварити – розварений: *Над Вербівкою стояла вечірня тиша... Пахло солом'яним димом, житнім свіжим хлібом, пио́няним кулішем та **розвареною** в юшці молодою петрушкою* (А. Ішук) тощо.

Висновки. Отже, репрезентантами функційно-семантичного поля результативності виступають пасивні дієприкметники, акціональні предикативні форми на -но, -то (**морфологічний ярус**); лексеми, утворені від дієслів, що описують ситуації з природним результатом, та лексеми, утворені від дієслів, що описують ситуації без природного результату (**лексичний ярус**); одиниці зі значенням результату дії, яку називає дієслово-мотиватор, та одиниці зі значенням результату дії, яку називає дієслово-мотиватор, ускладненим додатковим лексичним значенням (**словотвірний ярус**). Проблема зв'язку результати́ва з різними ярусами мови, не зважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з найбільш дискусійних. Вирішення теоретичних та практичних проблем взаємозв'язку результати́ва з мовними ярусами

є важливим для опису загальної структури мови, необхідною умовою для створення фундаментальних описових і категорійно-функційних граматики.

Список літератури

1. Болух О. В. Морфолого-синтаксичні особливості прислівника / О. В. Болух // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 34–39.
2. Бондарко А. В. О некоторых аспектах функционального анализа грамматических явлений / А. В. Бондарко // Функциональный анализ грамматических категорий : [сб. науч. тр.]. – Л., 1973. – С. 5–31.
3. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии : [монография] / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1983. – 208 с.
4. Бондарко А. В. Функциональная грамматика : [монография] / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.
5. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл : [монография] / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. – 176 с.
6. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови : [навч. посібник] / А. П. Загнітко. – К. : Вища шк., 1991. – 77 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія: [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонДУ – 1996, – 437 с.
8. Недеялков В. П. Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект) / С. Е. Яхонтов, Ю. С. Маслов и др. ; [ред. В. П. Недеялков]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1983. – 262 с.
9. Плунгян В. А. К определению результата (универсальна ли связь результата и предельности?) / В. А. Плунгян // Вопросы языкознания. – 1989. – № 6. – С. 55–63.
10. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка : [монография] / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981а. – 206 с.
11. Слюсарева Н. А. О семантической и функциональной сторонах языковых явлений / Н. А. Слюсарева // Теория языка, методы его исследования: К 100-летию со дня рождения Л. В. Щербы. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1981б. – С. 243–249.
12. Слюсарева Н. А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка : [монография] / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1986. – 214 с.
13. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : [монографія] / Світлана Олегівна Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.
14. ТФГ 1987: Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализация. Таксис / А. В. Бондарко, М. А. Шелякин, В. С. Храковский и др. ; [под ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1987. – 348 с.
15. Храковский В. С. Типология пассивных конструкций. Диатезы и залоги / В. С. Храковский, С. Е. Яхонтов, Г. Г. Сильницкий и др. ; [ред. А. А. Холодович]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1974. – 380 с.

Список використаних джерел

1. Гончар О. Людина і зброя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=7191&view=read>. – Назва з екрану.
2. Довженко О. Зачарована Десна [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tululu.ru/read59108/3/>. – Назва з екрану.
3. Леся Українка Лісова пісня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=10138&view=read>. – Назва з екрану.
4. Панас Мирний Лихі люди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tululu.ru/read68205/>. – Назва з екрану.
5. Стельмах М. Гуси-лебеді летять... [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=84&view=read>. – Назва з екрану.
6. Франко І. Захар Беркут [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=79&view=read>. – Назва з екрану.
7. Яновський Ю. Вершники [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=7187&view=read>. – Назва з екрану.

Голоцукова Ю. А. Репрезентанты разных языковых ярусов в структуре ядерной зоны функционально-семантического поля результативности / Ю. А. Голоцукова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 32–37.

В статье проанализированы и обобщены взгляды украинских и зарубежных лингвистов относительно функционального подхода к анализу языковых явлений; рассмотрена структура ядерной зоны функционально-семантического поля результативности с точки зрения связи ее с репрезентантами разных языковых ярусов.

Ключевые слова: результатив, предельность, неопределенность, функционально-семантическое поле результативности, функционально-семантическая категория результативности.

Golotsykova Y. Representatives of various linguistic tiers in the structure of the nuclear areas of functional-semantic field of resultative / Y. Golotsykova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 32–37.

In the article considered and generalized views of Ukrainian and foreign linguists in the link of the functional approach to the analysis of linguistic phenomena; considered the structure of the nuclear area of the semantic field of functional-semantic field of resultative in terms of its relation to the different language representatives tiers.

Key words: resultative, limit, unlimit, functional-semantic field of resultative, functional-semantic category of resultative.

Поступила в редакцию 07.10.2012 г.

УДК 81'36

ВПЛИВ ГРАМАТИЧНИХ ОЗНАК ТА КОНТЕКСТУ НА ЗНАЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У СТРУКТУРІ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

Голоцукова Ю. О.

Донецький національний університет, м. Донецьк

У статті розглянуто структуру напівпериферійної зони функційно-семантичного поля результативності, встановлено зв'язок результатива з граматичними характеристиками мовних одиниць і контекстом.

Ключові слова: пасив, результатив, статив, функційно-семантичне поле результативності, перфектив, імперфектив.

Постановка проблеми. У мовознавстві кінця XX – початку XXI століття помітне місце посідають дослідження, присвячені результативним дієслівним конструкціям. Питаннями аналізу та класифікації результативних конструкцій у різних аспектах займалися такі лінгвісти, як І. Р. Вихованець, О. В. Бондарко, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Ю. П. Князев, Ю. С. Маслов, В. П. Недялков, В. О. Плунгян, Г. Г. Сильницький, О. О. Холодович, С. Є. Яхонтов та ін. Однак існують питання, пошуки вирішення яких загалом залишилися поза межами зацікавлення цих авторів. Одним з таких питань є встановлення зв'язку між результативом, з одного боку, та граматичними ознаками й контекстом – з іншого. Отже, проблема категорії результатива, незважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Саме цим зумовлюється **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета статті – аналіз впливу контексту і граматичних характеристик на семантику результативності мовних одиниць.

Основні **завдання** полягають в аналізі одиниць мовних ярусів як репрезентантів функційно-семантичного поля результативності, встановленні зв'язку граматичних характеристик мовних одиниць та контексту зі значенням результативності.

Терміном «результатив» називаємо предикативну форму, виражену пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів та імперфективів, яка позначає стан предмета, що передбачає попередню дію. Мовні засоби, що передають значення результативності, репрезентують функційно-семантичне поле результативності. Для вираження значення результативності мовець послуговується засобами різних мовних ярусів: лексичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного та фразеологічного.

Досліджувана напівпериферійна зона функційно-семантичного поля результативності виявлювана **контекстуально зумовленими, нефактуальними та потенційними результатами**.

Контекстуально зумовленими результатами називаємо лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, -

то від граничних і неграничних перфективів, що залежно від контексту можуть набувати результативного, пасивного чи стативного значення.

Про результативне / пасивне значення лексеми свідчать показники тривалості. До таких належать репрезентанти зразка *довго, все ще, півгодини, цілий день* тощо, які визначають тривалість результативного стану: *Обличчя його **все ще** було забинтоване; **замотана** в бинти рука висіла на перев'язі* (Л. Смілянський) – *все ще замотана* = перебуває у замотаному стані, отже, *замотана* – результатив. Ознака, яку виражає результатив, є стійкою, тривалою. У реченні такий результатив виконує функцію присудка, тобто постає аналітичним дієсловом. Показники тривалості інших типів можуть окреслювати час самої дії. Це свідчить про пасивне значення лексеми: *За **хвилину** надбігла Марійка, так **замотана** здоровою хусткою, що самий острий червоний носик визирав на світ божий* (М. Коцюбинський) – *за хвилину замотана* – за хвилину виконала дію = замотала, отже, *замотана* – пасив тощо.

У сполученнях зі вказівкою на час ознакою результати́ва постає обмеженість результативного стану часовим планом допоміжного дієслова. Минуле результати́ва у сполученні з такими показниками: *ще вчора, тільки-но, щойно, у той час* тощо передбачає, що наразі цей стан уже завершився. Минуле пасива позначає відсутність цього стану дотепер та його настання. Порівняймо: – *Може, Іон уже і підвищення мав, адже писав **ще торік**, що на сержанта **був представлений**...* (М. Чабанівський). Конструкцію «*ще торік був представлений*» за результативного значення тлумачимо, як «торік був представлений і тільки-но з причини підвищення чи його скасування перестав бути представленим», за пасивного – «раніше не був представлений, і тільки торік його представили на підвищення».

Конструкції зі вказівкою на певний момент сумісні і з пасивним значенням, і з результативним, але смисл таких сполучень різний. У першому випадку виражається момент завершення дії (пасивне значення); у другому – те, що у вказаний момент стан уже мав місце, виникнувши колись раніше (результативне значення). Наприклад: *У **1141 році**, коли Галицьке князівство **було сформоване**, більша частина Підкарпаття **була приєднана** до його володінь* [12, с. 25]. За пасивного розуміння конструкції *було сформоване* можна витлумачити, що Галицьке князівство сформували саме у 1141 році, за результативного, що формування могло початися раніше, триваючи й у 1141 році; конструкція *була приєднана* має лише пасивне значення.

Вказівка на час для теперішнього результати́ва можлива лише для вираження повторюваної ознаки, хронологічної цикловості: *Школярські парти **позбивано тепер** гвіздками й клинцями* (Б. Грінченко) – об'єкт стану (школярські парти) наділений повторюваною ознакою; *Плетуть казок, а втім – **тепер** так дійсність **переплетена** з казкою, так попередила її, що всякого сподіватись можна...* (Дніпрова Чайка) – цикловість стану тощо; коли суб'єкт стану, результату повторюваної дії, є множинним: *Артисти всі **уже заgrimовані*** (А. Головка) тощо. Для пасива таких обмежень немає: *Він ледве стримував, себе від злості за те, що прищелепуватий Кукса своїм, дурним пострілом так несподівано зірвав усю операцію. **Тепер** всі карти **переплутано*** (В. Кучер) – однопланова, неповторювана дія (*тепер переплутано* = *тепер переплутали*) тощо.

На значення результативності / пасивності лексичної одиниці впливає також характер її зв'язку з описуваними подіями. Лексема у пасивному значенні безпосередньо зумовлює подальший розвиток подій, постає їхнім прямим антецедентом: *Щойно **ошукані** Хомою і тому особливо люті артилеристи з батогами накинулися на його коней* (О. Гончар) – ошукав (антецедент) → накинулися (консеквент), отже, *ошукані* – пасив; *Обидва вони **були примічені** королем і тому підкреслено грузько сиділи в стильних кріселках* (П. Панч) – примітив (антецедент) → сиділи (консеквент), отже, *були примічені* – пасив тощо. За результативного значення лексема не передбачає якихось інших дій, її зв'язок з тим, що відбувається, полягає лише у збереженні результативного стану: *Між нашим народом доволі й таких [пісень], де дівчина показується просто одуреною, **ошуканою** або й насильно зганьбленою* (І. Франко) – *ошукана дівчина* – результативний стан, отже, *ошукана* – результатив; *Розмова з прислугою, Христина, досі не **примічена** ним, врода – все те, мов живе, ставало перед ним* (Панас Мирний) – *Христина, досі не примічена* – результативний стан, отже, *не примічена* – результатив тощо.

Залежно від контексту одна й та сама лексема може також набувати або стативного, або результативного значення. Статив позначає природний стан об'єкта, що не є результатом свідомої попередньої дії, результатив – стан об'єкта, який постає результатом свідомої дії чи діяльності: *Чорні імлісті очі дивилися задумливо й серйозно, але **посаджені** вони **були** близько одне до одного, і тому погляд їх набирав зосередженої пильності* (З. Тулуб) – *близько посаджені очі* (об'єкт наділений певною ознакою від природи, від народження) – природний стан, що не є результатом попередньої дії (*посаджений* – статив); *Вже поросли верби й вишині, **посаджені** Миколою над Раставицею, а Микола не приходив* (І. Нечуй-Левицький) – *посаджені Миколою вишині* (стан об'єкта постає результатом діяльності суб'єкта) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*посаджений* – результатив); *Бабуся стояла, спершиш на ціпок (така зігнута, зовсім **переламана** надвоє бабуся)* (О. Донченко) – *переламана надвоє бабуся* – (стан об'єкта не повідомляє про попередню дію, виконувану над ним) – природний стан, що не є результатом попередньої дії (*переламаний* – статив); *Відчиняю вже до канцелярії в адвоката двері поволі. Скриплять, як **переламана** суха гілляка в бурю* (Лесь Мартович) – *переламана гілляка* – (стан об'єкта повідомляє про результат попередньої дії: *переламували* → *переламали* → *переламана*) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*переламаний* – результатив); *У квітнику, **заглушеному** бур'яном, розцвілася якась жовтогаряча квітка* (І. Волошин) – *квітник, заглушений бур'яном* (стан об'єкта не є результатом свідомої діяльності) – природний стан (*заглушений* – статив); *Мотори **заглушено**, агрегати зупинено, на всій ділянці робіт – тиша та цвіріння цикад* (О. Гончар) – *мотори заглушено* – (*заглушували* → *заглушили* → *заглушено* (*заглушені*)) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*заглушено* / *заглушений* – результатив); *Ліс мовчки **піднятих** вгору дрючків і палюг був такою красномовною відповіддю народу, що пан староста, видимо, розгубився* (Ірина Вільде) – *підняті дрючки* (стан об'єкта не є результатом свідомої діяльності) – природний стан (*піднятий* – статив); *Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, **піднятої** в оборону народних і людських прав* (М. Коцюбинський) – *під-*

нята шабля – (піднімати → підняти → піднята) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*піднятий* – результатив); *Високі гори обступають її [Шевченкову гору] з трьох боків амфітеатром, а її рівний верх похожий на платформу, кругом котрої **повішані** зелені завіси* (І. Нечуй-Левицький) – *повішані завіси* (стан об'єкта не є результатом свідомої діяльності) – природний стан (*повішаний* – статив); *Дививсь на обідрані туші, **повішані** подовж стін* (М. Коцюбинський) – *повішані туші* (вішати → повісити → *повішаний*) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*повішаний* – результатив); *Доходили [Тетяна з дітьми] до Трьох лісків. Вони тягнулися здовж горбка й були **поділені** на три частини; від того і Три ліски називалися* (Н. Кобринська); – *Три ліски поділені* (стан об'єкта не є результатом діяльності) – природний стан (*поділений* – статив); *З допомогою Папаня виросла на лісовій галявині невеличка дерев'яна хатинка, **поділена** на дві половини* (О. Донченко) – *поділена хатинка* (стан об'єкта постає результатом свідомої діяльності: ділити → поділити → *поділений*) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*поділений* – результатив) тощо.

Нефактуальними результативами називаємо лексеми, виражені пасивними дієприкметниками від граничних і неграничних імперфективів, що не мають факту кінця дії та залежно від контексту можуть набувати результативного значення: *Тільки тепер вона розуміє тую старанно **ховану** тугу, що часом все ж таки пробивалась в тих глибоких очах* (Леся Українка) – лексема *хована*, утворена від імперфектива *ховати*, сама по собі не позначає стан об'єкта в результаті завершення дії, проте в контексті набуває результативного значення; [*Жандарм:*] *Я полюбив отсю бідолаху, Анну, сироту.., **кривджену** нелюдами-братами* (І. Франко) – лексема *кривджена*, утворена від імперфектива *кривдити*, не має факту кінця дії, але у контексті набуває значення «скривджена» як результат попередньої дії; *Я тебе питаюся, чи ти був **караний**, то значить чи ти сидів у арешті?* (Лесь Мартович) – лексема *караний*, утворена від імперфектива *карати*, так само не має факту кінця дії, але завдяки підрядній частині мислиться як результат; *Виснажений, знесилений, змучений. І самому лихо, і кінь **морений** так насилу-насилу допхавсь додому аж опівночі* (Г. Квітка-Основ'яненко) – лексема *морений* у контексті набуває значення «зморений» як результат дії «зморити»; *Коли вона стала там край стола, погляд її впав знов на той лист, недавно **читаний*** (Леся Українка) – *читаний* у значенні «прочитаний»; – *Гляньте на цих орлів, – казав, задумано розглядаючи їх, Журба, – що не хлопець, то сила, розум, талант... Один в один... Це ж усе найкращий цвіт народу, **вибираний**, пересіяний!* (С. Васильченко) – *вибираний* у значенні «вибраний»; [*Семен Мельниченко:*] *Як тут гарно, скільки усякого цвіту! І верба, що вдвох посадовили, розрослась навдивовижу: мабуть, часто **поливана*** (М. Кропивницький) – лексема *поливана* завдяки першій частині речення набуває результативного значення; *На полі злиднями **чавлений**, громом **битий**, залізом **рубаний** косар косив* (М. Стельмах) – *чавлений* у значенні «почавлений», *битий* – «побитий», *рубаний* – «порубаний» тощо.

Потенційними результативами називаємо лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів майбутнього часу.

Потенційні результати позначають, що дія та її результативний стан здійснюються після моменту мовлення або іншого моменту, узятого за точку відліку: *Іван Іванович підсвідомо, до краю загостреним чуттям, зрозумів, що та межа, до якої з неухильною поступовістю йшли події, **буде перейдена** зараз* (І. Багмут) – результатив *буде перейдена* позначає, що після певного моменту відбудеться дія *переходити* → *перейти* і як наслідок її результативний стан *перейдена*; *По ходу речей має скластися либонь так, що ту посаду **буде запропоновано** Вам* (М. Коцюбинський) – результатив *буде запропоновано* повідомляє про майбутню дію *пропонувати* → *запропонувати* та її результат *запропоновано*; [Кіттельгавс:] *Тим часом спокій в краю **буде захитаний*** (Леся Українка) – результатив *буде захитаний* повідомляє про майбутню дію *хитати* → *захитати* та її результат *захитаний*; *Доки плацдарм не **буде знищено*** – армія його *буде зв'язана, скута* (О. Гончар) – результатив *буде знищено* повідомляє про майбутню дію *нищити* → *знищити* та її результат *знищено*; *Стало відомо, що селище **буде повністю знесене** і на його місці виростуть нові квартали, міста* (Д. Ткач) – результатив *буде знесене* повідомляє про майбутню дію *зносити* → *знести* та її результат *знесений*; *Картярський борг треба сплатити за добу, бо інакше він **буде знеславлений*** – і тоді ніщо в світі не змие з нього ганебного тавра (З. Тулуб) – результатив *буде знеславлений* повідомляє про майбутню дію *знеславлювати* → *знеславити* та її результат *знеславлений*; *Оце повне життя, молодості, повне краси й любові дівоче тіло **буде** повільно зсушене голодом-спрагою?* *Треба шукати виходу. Будь-що знайти вихід* (О. Гончар) – результатив *буде зсушене* повідомляє про майбутню дію *сушити* → *зсушити* та її результат *зсушений*; – *А справника хоче? Усі **будете повинувачені** до одного!* (Марко Вовчок) – результатив *будете повинувачені* повідомляє про майбутню дію *винуватити* → *повинуватити* та її результат *повинувачений*; *Тої ж неділі оголосив громаді на проповіді, що нині гордяки **будуть присмирені*** (І. Франко) – результатив *будуть присмирені* повідомляє про майбутню дію *присмиряти* → *присмирити* та її результат *присмирений*; [Деїфоб:] *Хвалився він, що піде в бій сьогодні і всіх своїх лідійців поведе і що не заїде сонце, як вже **буде розбите** впень усе вороже військо* (Леся Українка) – результатив *буде розбите* повідомляє про майбутню дію *бити* → *розбити* та її результат *розбитий*; – *Про ваше поводження з арештованими **буде повідомлено** вашого безпосереднього начальника!* (Ю. Смолич) – результатив *буде повідомлено* повідомляє про майбутню дію *повідомлювати* → *повідомити* та її результат *повідомлено*; *І сказав, що він, як тільки **открито буде** полювання, одразу на цілий місяць залізе в комиші* (М. Хвильовий) – результатив *открито буде* повідомляє про майбутню дію *откривати* → *открити* та її результат *открито* тощо.

Отже, на значення результативності мовної одиниці впливають аспект, час їхніх мотиваторів та контекст. Розрізняємо контекстуально зумовлені результати – лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів, що залежно від показників тривалості, вказівки на час, характеру зв'язку з описуваними подіями, природи описуваного стану можуть набувати результативного, пасивного чи стативного значення; нефактуальні результати – лексеми, виражені пасивними дієприкметниками від граничних і неграничних імперфективів, що не мають факту кінця дії

та залежно від контексту можуть набувати результативного значення; потенційні результати – лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів майбутнього часу, які позначають, що дія та її результативний стан здійсниться після моменту мовлення або іншого моменту, узятим за точку відліку.

Висновки. Проблема категорії результатива, не зважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Вирішення теоретичних та практичних проблем категорії результатива є важливим не тільки для всебічного з'ясування характеристики дієслова, але й для опису загальної структури мови, лексичного складу мови, з'ясування динаміки розвитку мови.

Список літератури

1. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл : [монография] / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. – 176 с.
2. Загнітко А. П. Основы функциональной морфологии української мови : [навч. посібник] / А. П. Загнітко. – К. : Вища шк., 1991. – 77 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія : [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
4. Недялков В. П. Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект) / С. Е. Яхонтов, Ю. С. Маслов и др. ; [ред. В. П. Недялков]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние. – 262 с.
5. ТФГ 1987: Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / А. В. Бондарко, М. А. Шелякин, В. С. Храковский и др. ; [под ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1987. – 348 с.
6. Храковский В. С. Типология пассивных конструкций. Диатезы и залоги / В. С. Храковский, С. Е. Яхонтов, Г. Г. Сильницкий и др. ; [ред. А. А. Холодович]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1974. – 380 с.

Список використаних джерел

1. Багмут І. Пригоди чорного kota Лапченка, описані ним самим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Іван-Багмут/49276/Пригоди-чорного-kota-Лапченка-описані-ним-самим>. – Назва з екрану.
2. Васильченко С. Мужичька арихметика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Степан-Васильченко/20180-1/Мужичька-арихметика>. – Назва з екрану.
3. Гончар О. Людина і зброя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=7191&view=read>. – Назва з екрану.
4. Дніпрова Чайка За душу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Дніпрова-Чайка/51482-1/За-душу>. – Назва з екрану.
5. Донченко О. Подорож до млина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Олесь-Донченко/39287-1/Подорож-до-млина>. – Назва з екрану.
6. Ірина Вільде Український модерн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.google.com/viewer?url=http://www.ukrcenter.com/!FilesRepository/Literature%5C_Upload3//ae489d61-34da-475b-a1f6-61f1aea4f9e1.pdf. – Назва з екрану.
7. Коцюбинський М. Сон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Михайло-Коцюбинський/19842-1/Сон>. – Назва з екрану.
8. Кропивницький М. Доки сонце зійде роса очі виїсть [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Марко-Кропивницький/20894-1/Доки-сонце-зійде-роса-очі-виїсть>. – Назва з екрану.
9. Квітка-Основ'яненко Г. Конотопська відьма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Григорій-Квітка-Основ'яненко/19799-1/Конотопська-відьма>. – Назва з екрану.

10. Леся Українка Лісова пісня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=10138&view=read>. – Назва з екрану.
11. Лесь Мартович Мужичка смерть [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Лесь-Мартович/62645-1/Мужичка-смерть>. – Назва з екрану.
12. Малик Я. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна. – Львів : Світ, 1995. – 245 с.
13. Марко Вовчок Сон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Марко-Вовчок/25373-1/Сон>. – Назва з екрану.
14. Нечуй-Левицький І. Микола Джеря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Іван-Нечуй-Левицький/20855-1/Микола-Джеря>. – Назва з екрану.
15. Панас Мирний Лихі люди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tululu.ru/read68205/>. – Назва з екрану.
16. Стельмах М. Гуси-лебеді летять... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=84&view=read>. – Назва з екрану.
17. Смолич Ю. Що було потім [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Юрій-Смолич/55022/Що-було-потім>. – Назва з екрану.
18. Тулуб З. Людологи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Зінаїда-Тулуб/26067-1/Том-1>. – Назва з екрану.
19. Франко І. Захар Беркут [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=79&view=read>. – Назва з екрану.
20. Хвильовий М. Я (Романтика) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Микола-Хвильовий/19845-1/Я-Романтика>. – Назва з екрану.

ГолоцукOVA Ю. А. Влияние грамматических признаков и контекста на значение языковых единиц в структуре функционально-семантического поля результативности / Ю. А. ГолоцукOVA // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 38–44.

В статье рассмотрена структура полупериферийной зоны функционально-семантического поля результативности, установлена связь результата с грамматическими характеристиками языковых единиц и контекстом.

Ключевые слова: пассив, результатив, статив, функционально-семантическое поле результативности, перфектив, имперфектив.

Golotsykova Y. The influence of grammatical attributes and context for the value of linguistic units in the structure of the functional-semantic field of resultative / Y. Golotsykova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 38–44.

The article describes the structure of semi-peripheral areas of functional-semantic field of resultative, established a connection of resultative with grammatical characteristics of language units and context.

Keywords: passive, resultative, stative, functional-semantic field of resultative, perfective, imperfective.

Поступила в редакцию 07.10.2012 г.

УДК 811.161.1'373.611

ВАРЬИРОВАНИЕ ПЛАНА ВЫРАЖЕНИЯ В АББРЕВИАТУРАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Дубкова Ю. С.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье выявляются особенности означающего сложносокращенных слов; исследуется план выражения аббревиатур, образующих лексическое множество со значением *воздушный* в русском языке.

Ключевые слова: аббревиатура, план выражения аббревиатуры, квазиаббревиатура, мотивирующее сочетание.

Постановка проблемы. Вопрос изучения аббревиатур получил свое отражение в работах таких ученых, как Д. И. Алексеев, Т. И. Арбекова, Л. А. Баранова, В. В. Борисов, Е. А. Дюжикова, Г. П. Уханов, В. И. Теркулов и др. Так, Д. И. Алексеев и Т. И. Арбекова рассматривают графические и лексические сокращения на материале русского и английского языков, делая акцент на процессе перехода одного класса в другой. Д. И. Алексеев уделяет большое внимание лексикализации, трактуя ее как многосторонний и сложный процесс превращения графического сокращения в слово-аббревиатуру с усвоением разнообразных лексических признаков и обретением статуса полноценного слова.

Л. А. Баранова исследует аббревиатуры и квазиаббревиатуры иноязычного происхождения в современном русском языке, отмечает, что аббревиатуры иноязычного происхождения функционируют в современном русском языке в весьма разнообразном виде: «В некоторых из них мы уже не замечаем их иноязычное происхождение – это кальки, сокращения давно переведенных на русский язык многочисленных наименований (*ООН, США*). В других не всегда узнаем аббревиатуры – это иноязычные сокращения, лексикализовавшиеся в родном языке и пришедшие в русский язык в виде транслитерированного самостоятельного слова (*гестapo, лазер*)» [3, с. 13].

В. В. Борисов и Е. А. Дюжикова подразделяют морфологические сокращения на три типа: 1) усечения и слоговые аббревиатуры, в состав которых входит часть или части только одного слова; 2) инициальные сокращения, или инициальные аббревиатуры, обязательно включающие в свой состав начальные буквы слов сокращаемого слова; 3) сокращения смешанного типа с элементами усечения и инициальной аббревиации или сложнослоговые аббревиатуры, в состав которых входят не только редуцированные части слов, но и полные слова.

Г. П. Уханов изучает вопрос об отношении сложносокращенных слов к словосочетаниям с той же предметной отнесенностью. Исследователь приходит к выводу, что структура сложносокращенных слов определяется не только строением исходных словосочетаний, но и уже сложившимися моделями сложносокращенных слов, в ко-

торых словообразовательные связи между компонентами не всегда параллельны синтаксическим отношениям между словами [8]. Например: а) слова отличаются от соответствующих с ними сочетаний количеством компонентов (*райсобес* ← **районный** (отдел) **социального обеспечения**); б) при сокращении опускаются служебные слова (*ДОСААФ* ← **Добровольное общество содействия Армии, Aviации (и) Флоту**); в) при сокращении увеличивается число морфем, если в исходном словосочетании содержится сложное слово, которое приравнивается к сочетанию двух слов (**организационно-методический кабинет** ← *оргметодкабинет*); г) из знаменательных слов опускаются повторяющиеся лексические единицы (*Глав-* – Главное управление).

В. И. Теркулов раскрывает вопрос об определении статуса в языке композитных аббревиатур, то есть аббревиатур, возникших в результате стяжения в слово сокращенных компонентов исходных сочетаний слов, например: *ФК* ← **футбольный клуб**, *боекомплект* ← **боевой комплект** [6]. Ученый рассматривает такие дериваты как универбализованный (вербальный) эквивалент словосочетания, «то есть слово, которое возникло в результате словесной интерпретации словосочетания, имеет абсолютно тождественные словосочетанию лексическое и грамматическое значение и синтаксическую функцию» [7, с. 134]. В целом же, по мнению В. И. Теркулова, каждая конкретная исследуемая единица носит название «номинатема типа “словосочетание + аббревиатура”», входит в разряд структурных разновидностей номинатемы с доминантой-словосочетанием, то есть является семантически тождественной единицей, которая отождествляется на уровне словосочетания. Словесный дублет (аббревиатура) номинатемы с коллокативной доминантой создается путем композитной компрессии словосочетания.

Проанализировав словари сложносокращенных слов, мы пришли к выводу о том, что существующие лексикографические источники основываются на алфавитном принципе расположения материала, вследствие чего от исследователей ускользает варьирование плана выражения сложносокращенных слов.

Цель статьи – исследовать план выражения аббревиатур в русском языке, образующих лексическое множество со значением *воздушный*.

Исзуемые аббревиатуры входят в семантическое поле с инвариантом ‘средства воздушного передвижения/перемещения’. Исследование проводится на основе «Нового словаря сокращений русского языка» [10], электронного словаря «Самый полный словарь сокращений, акронимов, аббревиатур и сложносоставных слов русского языка» А. Лебедевой [9], а также на базе Интернет-источников.

В результате проведенного исследования мы выявили следующие особенности в плане выражения сложносокращенных слов:

1) одинаковое отражение в аббревиатуре сокращенного и полного мотивирующих сочетаний. Ср., например, словосочетание *авиационный полк* в аббревиатуре *АПИБ* (авиационный полк истребительного батальона) и производное слово *авиаполк* в аббревиатуре *ОАПИБ* (отдельный авиаполк истребительного батальона) представлены одинаково – абброморфемами *АП*. Аналогичную тенденцию мы прослеживаем и в следующих аббревиатурах: *АГИ* ← авиационный горизонт истребителя / авиагоризонт истребителя, *АЭИБ* ← авиаэскадрилья истребителей-бомбардировщиков / авиационная эскадрилья истребителей-бомбардировщиков,

АДБ ← авиационно-десантная бригада / авиадесантная бригада, *анд* ← авиаполевая дивизия / авиационная полевая дивизия, *шад* ← штурмовая авиадивизия / штурмовая авиационная дивизия, *АГП* ← авиагоризонт пикирующий / авиационный горизонт пикирующий и др. Ср.: «Холмское направление: наши силы – до 4-х полных СД и одна кавказская дивизия; противник – до 4-х ПД, одной **авиаполевой дивизии** (**АПД** Майндля)...» [<http://demjanskij-kotel.blogspot.com>];

2) в аббревиатурах по-разному представлены компоненты одного и того же мотивирующего слова / словосочетания: инициальный тип и видоизмененный (дробленный) слоговой. Наблюдается дробление слога, усекается его конечная или срединная часть: *АВ* ← **авианосец** и *АН* ← **авианосец**, *БРСД* ← **баллистическая ракета средней дальности** и *БРСРД* ← **баллистическая ракета средней дальности**, *иап* ← **истребительный авиационный полк** и *иаеп* ← **истребительный авиационный полк**, *ЗУП* ← **зенитная управляемая ракета** и *ЗУР* ← **зенитная управляемая ракета**, *РД* ← **ракетный двигатель** и *РкД* ← **ракетный двигатель**. Ср.: «Так как свои **авианосец** (**АВ**) итальянцы ввести в строю не успели, речь о каких-либо претензиях на него со стороны Советского Союза тогда не возникала» [<http://wunderwaffe.narod.ru>]; «Баллистическая ракета средней дальности S-2. Спустя короткое время после начала разворачивания планировалось довести количество одновременно стоящих на боевом дежурстве **БРСД** до 54 штук» [<http://www.shooter.com.ua>]; «**РД-180** – жидкостный ракетный двигатель закрытого цикла с дожиганием окислительного генераторного газа после турбины, оснащен двумя камерами сгорания и двумя соплами» [<http://ru.wikipedia.org>]; «**Зенитная управляемая ракета (ЗУР)** – ракета класса «поверхность-воздух», входящая в состав ЗРК, предназначенная для поражения различных воздушных целей» [<http://ru.wikipedia.org>]; «Так как ракета 48Н6 больше по габаритам, чем **ЗУП** 5В55РМ, то для нее была доработана пусковая установка» [<http://tbase.new-factoria.ru>];

3) смешанный тип и инициальный: *АВК* ← **авиационный корпус** и *АК* ← **авиационный корпус**; *ВДес* ← **воздушный десант** и *ВД* ← **воздушный десант**. Ср.: «Почти вся последующая история применения воздушных десантов (**ВД**), подтверждает этот тезис» [<http://www.almanacwhf.ru>]; «**Авиационный корпус (АВК)** – выше тактическое или оперативно-тактическое соединение ВВС... **АВК** выполняет различные задачи в соответствии назначению рода (вида) авиации, к которому он относится. **АК** может быть отдельным или входить в состав авиационного объединения» [<http://nado.znate.ru>];

4) инициальный тип, варьирование означающего обусловлено спецификой отражения в аббревиатуре сложных слов и префиксальных компонентов лексических единиц в составе мотивирующего словосочетания: *ГЛА* ← **гиперзвуковой летательный аппарат** и *ГЗЛА* ← **гиперзвуковой летательный аппарат**; *ПТУР* ← **противотанковая управляемая ракета** и *ПУР* ← **противотанковая управляемая ракета**, *МКР* ← **межконтинентальная ракета** и *МР* ← **межконтинентальная ракета**, *МБР* ← **межконтинентальная баллистическая ракета** и *МКБР* ← **межконтинентальная баллистическая ракета**, *БЛА* ← **беспилотный летательный аппарат** и *БПЛА* ← **беспилотный летательный аппарат**. Ср.: «Согласно концепции “Аякс”, **гиперзвуковой летательный аппарат (ГЛА)** является открытой неизолированной аэротермодинамической

системой» [<http://www.testpilot.ru>]; «*Имеются в виду гиперзвуковые летательные аппараты (ГЗЛА), способные действовать и в воздухе, и в космосе*» [<http://www.space.com.ua>]; «*Противотанковая управляемая ракета (ПТУР) – управляемая ракета, предназначенная для поражения танков и других бронированных целей*» [<http://ru.wikipedia.org>]; «*Межконтинентальная баллистическая ракета (МБР) – управляемая баллистическая ракета класса «земля-земля», дальностью не менее 5500 км*» [<http://ru.wikipedia.org>]; «*В конце 1960 года новая межконтинентальная баллистическая ракета (МКБР) стояла на стартовой площадке космодрома Байконур в Казахстане*» [<http://www.walkinspace.ru>]; «*В состав БАК входят беспилотные летательные аппараты (БЛА), различные виды полезной нагрузки*» [<http://belapan.com>]; «*Беспилотный летательный аппарат (БПЛА, БЛА) в просторечии иногда используется название “дрон”, от англ. drone – трутень) – летательный аппарат без экипажа на борту*» [<http://ru.wikipedia.org>];

5) инициальный тип аббревиатуры и аббревиатура со словным опорным компонентом: *АБ* ← **авиационная бригада** и *авиабригада* ← **авиационная бригада**, *АД* ← **авиационная дивизия** и *авиадивизия* ← **авиационная дивизия**, *авиагоризонт* ← **авиационный горизонт** и *АГ* ← **авиационный горизонт**. Ср.: «*На оперативном уровне, основной боевой единицей является Авиационная Бригада (АБ)*» [<http://www.ukrfalcons.com>]; «*Подводя итоги летной смены, командир авиабригады отметил, что цель полетов в целом достигнута*» [<http://www.wing.com.ua>]; «*Авиационная дивизия (ад) – основной авиационное тактическое соединение авиации Военно-воздушных сил, предназначена для решения тактических и оперативных задач самостоятельно или совместно с другими видами и родами вооруженных сил многих государств*» [<http://nado.znate.ru>]; «*13 июля 1944 года летчики авиадивизии, которой командовал Александр Иванович Покрышкин, дрались против врага на Львовщине и сбили двадцать стервятников*» [<http://oborona.org>];

6) смешанный тип аббревиатуры и аббревиатура со словным опорным компонентом: *АВД* ← **авиационная дивизия**, *авиадивизия* ← **авиационная дивизия**.

Варьирование оформления аббревиатур обусловлено различием порядка следования компонентов, на базе которых они образуются, например, *УАВ* ← **ударный авианосец** и *АВУ* ← **авианосец ударный** и др. Ср.: «*В начале второй мировой войны командовал ударным авианосцем (АВУ) “Lexington”*» [<http://kuchaknig.ru>]; «*Для задачи проецирования силы УАВ будут избыточны*» [<http://militaryforum.ru>].

Проанализировав частотность употребления аббревиатур, мы пришли к выводу, что при условии варьирования в оформлении сложносокращенного слова один из вариантов закрепляется, например, в словарях военной терминологии и не функционирует в текстах.

Не во всех аббревиатурах порядок компонентов отражает порядок следования составляющих единиц мотивирующего сочетания: *УАВТ* ← **ударный тяжелый авианосец** и *УАВТ* ← **ударный авианосец тяжелый**. Не соблюдается порядок следования компонентов в сложносокращенном слове: *АВМА* ← **атомный многоцелевой авианосец**.

Варьирование плана выражения аббревиатур происходит за счет:

а) сложных слов. Так, Г. П. Уханов отмечает, что сокращение составных названий производится не только усечением слов, входящих в словосочетание, но и уменьшением числа слов, элементы которых включаются в сложносокращенное имя, поэтому многие сложносокращенные слова отличаются от соотносительных с ними словосочетаний количеством компонентов [8];

б) невыраженных компонентов. В сложносокращенном слове словообразовательных элементов оказывается меньше, чем слов в соотносительном словосочетании: ● зачастую опускаются служебные слова – союзы и предлоги: *ИАКМ, ИаиКМ* ← Институт авиационной и космической медицины, *ГНИИИИаиКМ, ГНИИИаиКМ, ГосНИИИИаиКМ* ← Государственный научно-исследовательский и испытательный институт авиационной и космической медицины, *СКВиВ* ← система кондиционирования воздуха и вентиляции и *СКВВ* ← система кондиционирования воздуха и вентиляции, *ЗДВ* ← зона дежурства в воздухе, *СДВ* ← система дозаправки в воздухе; ● опускаются часто повторяющиеся компоненты: *РДТ* и *РДТТ* ← ракетный двигатель на твердом топливе, *ИВР* ← искусственный воздух с растворением углекислого газа, *БОСВ* ← блок осушки и очистки сжатого воздуха.

Выводы. Таким образом, в аббревиатурах наблюдается варьирование означающего, что обусловлено различным отражением в сложносокращенных словах исходных слов или словосочетаний. Один из вариантов аббревиатуры закрепляется только в специальных словарях и не функционирует в текстах.

Список литературы

1. Алексеев Д. И. Сокращенные слова в русском языке : [учеб. пособие] / Д. И. Алексеев. – Саратов : Феникс, 1979. – 328 с.
2. Арбекова Т. И. Лексикология английского языка : [учеб. пособие] / Т. И. Арбекова. – М. : Литкон, 2002. – 115 с.
3. Баранова Л. А. Аббревиатуры и квазиаббревиатуры иноязычного происхождения в современном русском языке / Л. А. Баранова // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2010. – Вип. 89 (4). – С. 12–16.
4. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках : [учеб. пособие] / В. В. Борисов. – М. : АСТ, 2004. – 125 с.
5. Дюжикова Е. А. Аббревиация сравнительно со словосложением: Структура и семантика : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : специальность: 10.02.04 – «германские языки» / Е. А. Дюжикова. – М., – 1997. – 34 с.
6. Теркулов В. И. О природе композитной аббревиации / В. И. Теркулов // Новітня філологія : журнал. – Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – С. 21–30.
7. Теркулов В. И. Еще раз об основной единице языка / В. И. Теркулов // Вісник Луган. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – Луганськ, 2006. – № 11 (106). – С. 127–136.
8. Уханов Г. П. Об отношении сложносокращенных слов к словосочетаниям с той же предметной отнесенностью / Г. П. Уханов // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1961. – № 1. – С. 187–196.

Источники

1. Лебедева А. Самый полный словарь сокращений, акронимов, аббревиатур и сложносоставных слов русского языка» / А. Лебедева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sokr.ru>. Проверено 23.04.12.
2. Коваленко Е. Г. Новый словарь сокращений русского языка / Е. Г. Коваленко, И. В. Фаградянц, А. В. Кисилев и др. – М. : ЭТС, 1995. – 668 с.
3. Складневская Г. Н. Словарь сокращений современного русского языка. – М. : Эксмо, 2006. – 448 с.

Дубкова Ю. С. Варіювання плану вираження в аббревіатурах російської мови / Ю. С. Дубкова // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 45–50.

У статті виявляються особливості в плані вираження складноскорочених слів; розглядається питання варіювання оформлення аббревіатур, коментується план вираження аббревіатур в російській мові, які створюють лексичну безліч зі значенням *повітря*.

Ключові слова: аббревіатура, квазіаббревіатура, мотивуюче поєднання, семантичне поле.

Dubkova Yu. Varying of plan of expression in abbreviations of Russian language / Yu. Dubkova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 45–50.

The article deals with the peculiarities of the plan of expression of the abbreviations; the plan of expression of abbreviations in Russian is commented, formate a lexical number with the meaning air.

Key words: abbreviation, quasi abbreviation, motivating combination, semantic field.

Поступила в редакцію 02.10.2012 г.

УДК 811.161.1 + 811.161.2

СТАНОВЛЕННЯ ПАРАДИГМИ ЧАСУ РОСІЙСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА

Дубова О. А.

Національний університет кораблебудування імені адм. С. О. Макарова, м. Миколаїв

Визначено вплив семантичних чинників на історичні зміни в складі часової парадигми дієслова. Досліджено вплив семантичної надлишковості і семантичного синкретизму на становлення універсальної форми минулого. Проаналізовано семантику допоміжних дієслів у сполученнях з інфінітивом як чинник, що визначив безперервну історичну традицію використання «буду... + інфінітив» у східнослов'янських мовах і формування моделі утворення аналітичної форми майбутнього часу.

Ключові слова: історична граматика, дієслово, категорія часу, семантика.

Постановка проблеми. Питання утворення сучасної парадигми часу в історії української і російської мов належить до таких, що має глибоку дослідженість. Література з цього питання містить інформацію про хронологію втрати або перетворення старих часових форм і виникнення нових, а також певною мірою про причини історичних перетворень [1–5; 8; 12 та ін.]. Причини занепаду або виникнення часових форм традиційно вбачають у становленні категорії виду (занепад форм аориста та імперфекта, становлення форм теперішнього і синтетичної форми майбутнього дієслів доконаного виду), семантичних і стилістичних обмеженнях використання часових форм (занепад імперфекта), у втраті аналітичного форманта (перетворення перфекта на універсальну форму минулого), семантичне переосмислення основного складника (форма передмайбутнього). Однак ці причини вичерпно не пояснюють причин дефункціоналізації форманта в складі перфекта і виникнення аналітичної форми майбутнього часу *буду + інфінітив*. У цій статті зробимо спробу запропонувати пояснення цих причин.

Якщо семантична структура сучасних категорій часу складається з власне темпоральних грамем, що визначаються за єдиним орієнтиром – моментом мовлення, то в архаїчній категорії часу всі грами мали синкретичне значення. Синкретизм граматичної семантики виявляється практично у всіх часових формах: (а) темпоральне значення виражалось разом із певними аспектуальними значеннями (імперфект, перфект, аорист), (б) темпоральне значення мало подвійну структуру, оскільки визначалося за подвійним часовим орієнтиром – моментом мовлення та іншою дією (давноминулий, передмайбутній), (в) синкретизм темпоральної семантики форми теперішнього-майбутнього полягав у недиференційованій репрезентації двох часових планів. У перетвореннях складу часових парадигм відбиваються зміни семантичної організації категорії часу. Чи не найважливіші наслідки для цього процесу мали еволюційні зміни, якими були охоплені давні аналітичні форми, що

містять дієприкметниковий основний компонент із суфіксом *-л-* (форми перфекта, давноминулого, передмайбутнього).

У давніх східнослов'янських діалектах (протоукраїнських, проторосійських) усім аналітичним формам часу, що мали дієприкметникове оформлення основного компонента, була притаманна спільна семантична властивість. Вони були призначені для вираження часової семантики минулого або майбутнього, але обов'язково ускладнених додатковими елементами часового значення. В аналітичних формах давноминулого та передмайбутнього значення минулого або майбутнього були ускладнені відносною часовою семантикою, а в аналітичній формі перфекта значення минулого ускладнювалося відношенням результату дії до теперішнього. Реконструкція семантичних відношень в аналітичних сполученнях за первинною дієприкметниковою семантикою основного елемента відтворює мотивацію виникнення перфектного значення, значення давноминулого або передмайбутнього часу. Значення аналітичних форм ґрунтувалося на темпоральній семантиці форматива і тих відношеннях часової послідовності між процесом та його наслідком, що мотивуються синкретичним процесуально-означальним значенням дієприкметника. Основний компонент дієприкметникового походження на *-л-* зберігав архаїчну дієприкметниковість і зумовлював той факт, що досить довго дієприкметникові форми (зокрема, перфекта) залишалися утвореннями, які знаходилися на межі морфології та синтаксису [17, с. 204]. Аналітична структура «дієвідмінюване допоміжне дієслово + дієприкметник» імплікувала семантичну схему «локалізоване відносно моменту мовлення існування ознаки, зумовленої дією, + здійснення дії, що передуює існуванню ознаки». Разом з цим існування наслідку, ознаки, зумовленої дією, могло мати інший часовий орієнтир – момент мовлення. Різні відношення до цього орієнтиру (збіг, передуювання, слідування) виражало допоміжне дієслово з дейктичним значенням буттєвості *бути*. Атрибутивний компонент синкретичної семантики дієприкметників визначав функціональну цілісність аналітичних формо моделей, оскільки саме значення ознаки об'єднувало відношення до обох темпоральних орієнтирів (до передуючої дії та до моменту мовлення), а отже, і засоби репрезентації цих відношень – дієприкметник на *-л-* та допоміжне дієслово *бути*.

Наявність допоміжного дієслова мотивувалася синкретизмом атрибутивно-процесуальної семантики дієприкметника, оскільки здійснення дії та існування ознаки могли визначатися за різними часовими орієнтирами, а тому виникала необхідність у різних засобах вираження подвійної часової зорієнтованості.

На втрату семантичної, а отже, і структурної цілісності аналітичними формами часу, утвореними за моделями [*бути* + (дієприкметник на *-л-*)], могли вплинути певні чинники. По-перше, могла нейтралізуватися семантична вмотивованість використання допоміжного дієслова. Така вмотивованість була стійкою в разі, якщо часові орієнтири для темпоральної локалізації існування ознаки та здійснення дії були різними: момент мовлення – для існування ознаки, а для здійснення дії – існування ознаки. Якщо існування ознаки збігалось з моментом мовлення, часові орієнтири «накладалися» один на одний, втрачали своє відокремлення. Таку ситуацію спостерігаємо в семантиці аналітичної форми давньоруського перфекта.

Значення наслідку дії, зумовленої дією ознаки, віднесене в перфекті до теперішнього часу, зумовлювало той факт, що часовий орієнтир для попередньої дії ототожнювався з моментом мовлення. Структура темпоральної семантики спрощувалася, відтворюючи відношення як дії, так і наслідку до тотожного часового орієнтира. У складі перфекта виявилася певна надлишковість допоміжного дієслова *быти* теперішнього часу, зумовлена втратою ним функції експліцитного засобу вираження темпорального відношення до одного з двох часових орієнтирів. Така надлишковість могла спричинити матеріальну імплікацію допоміжного слова, а згодом і закріплення використання форм перфекта без допоміжного дієслова, а отже, перетворенню аналітичної форми на синтетичну. (Усвідомлюючи вплив загальновідомих чинників на зміни перфекта [4, с. 97–107; 12, с. 290–300], вважаємо, що зазначені семантичні особливості також мають підстави бути врахованими при розгляді історії форм перфекта, оскільки дозволяють визначити причини синтетизації цієї аналітичної форми.)

Другим чинником, що вплинув на синтетичне перетворення форми перфекта стали зміни у функціональному призначенні дієприкметникового суфіксального форматива. Якщо його первинна функція полягала у вираженні означального компонента при основі з процесуальним значенням, то внаслідок ототожнення часу існування ознаки, якій передуює дія, з моментом мовлення, суфікс набув значення передуювання дії моменту мовлення, тобто став засобом, достатнім для вираження грамеми минулого часу.

Збереженню аналітичної структури перфекта не могло сприяти навіть призначення форматива бути засобом вираження особово-числових значень. Ця функція на відміну від функції вираження темпоральної семантики була факультативною для предикатів двоскладових речень, де особово-числові значення могли реалізуватися завдяки сполученню з певним підметом [4, с. 93–94; 16, с. 43; 17, с. 210]. Отже, внаслідок синтетизаційної трансформації перфекта утворилася синтетична форма з власне претеритальним значенням.

Оскільки форма з суфіксом *-л-* втрачала синкретичне означально-процесуальне значення і набувала власне процесуального значення, в аналітичній формі передмайбутнього [*буду* + (дієприкметник на *-л-*)] стали виявлятися контрарні семантичні відношення між допоміжним дієсловом *буду* та основним компонентом на *-л-*, що внаслідок вербалізації став сприйматися із значенням минулого [1, с. 327 – 328; 4, с. 112, 130; 12, с. 329].

Певна семантична узгодженість між складниками аналітичної форми давноминулого підтримувалася завдяки претеритальному значенню, що виявлялося як у формативів укр. *був* / *була*., рос. *был* / *была*., так і в основного вербалізованого компонента. Аналітичні форми давноминулого набули в порівнянні з архаїчною формою певних відмінностей, що були зумовлені перетворенням основного компонента з дієприкметникового на вербальний (фінітний) і полягали в тому, що формомоделі давноминулого з вербалізованим компонентом мають значення, що стосуються темпоральних відношень власне дії – передуювання моменту мовлення та іншій дії, що також передуює моменту мовлення. Така семантика могла сприйматися як своєрідна посилювальна редуплікація претеритального значення.

Якщо згодом посилювальний відтінок нейтралізувався, то семантика форм давноминулого збігалася з семантикою синтетичних форм минулого, а форматив втрачав своє функціональне призначення. Відношення між формами давноминулого та минулого могли перетворитися з дистрибутивних на конкурентні, оскільки ці формоделі набували ознак функціонально-семантичних дублетів. Конкурентні відношення вирішувалися на користь тієї форми, що не мала у своєму складі зайвих у функціональному плані структурних елементів, тобто на користь синтетичної форми минулого. Як наслідок такого розв'язання конкурентних відношень аналітична форма усувалася з категорійної парадигми часу. Такий еволюційний варіант спостерігається в історії російської мови. Залишковим рефлексом, що свідчить саме про таке спрямування еволюційних перетворень, є використання аналітичних форм давноминулого зі значенням власне минулого в тих північноросійських говірках, де ці форми зберігаються [4, с. 127–128].

Інший різновид еволюційних змін аналітичної формоделі давноминулого виявився в перетворенні форматива на темпоральну частку детермінантного типу укр. *було*, рос. *было*. Таке перетворення було вмотивоване тенденцією до симетризації відношень між планом змісту та планом вираження. Вираження значення дії, що передувала не лише моменту мовлення, а й іншій дії, було не єдиним функціональним призначенням аналітичної форми давноминулого. Другим значенням цієї форми було значення минулої дії, перерваної іншою дією [4, с. 127]. Для вираження цієї семантики формувався окремий засіб – темпоральна частка укр. *було*, рос. *было*. Оскільки перерваність однієї дії іншою в денотативному плані означає не просту послідовність дій, а заміну однієї процесуальної ситуації іншою, форматив давноминулого перетворювався на засіб вираження модифікаційного відтінку предикативної одиниці в цілому, а не окремого її компонента, маніфестованого дієслівною формою. Таке перетворення форматива на детермінантну частку і втрата значення власне передминулого зумовили остаточну втрату аналітичної форми давноминулого російською мовою. В українській мові значення давноминулого залишалося актуальним і послідовно диференційованим від власне минулого [6, с. 99–100; 13, с. 377–378; 12, с. 296 – 297]. Саме завдяки цьому функціональному призначенню в сучасній українській мові підтримується існування формоделі давноминулого паралельно із синтаксичними конструкціями, до складу яких входить частка *було*.

В історії походження форми *буду* + *інфінітив недоконаного виду* залишається деяка невизначеність, що вимагає подальших роз'яснень. Ця форма майбутнього традиційно вважається утвореною в період окремого існування національних східнослов'янських мов, а не успадкованою з часів прасхіднослов'янської діалектно-мовної єдності, оскільки пам'ятки давньоруської писемно-літературної мови [10, с. 160; 11, с. 8] (або за іншою термінологією – давньоруськоукраїнської мови [9, с. 12]) не засвідчують сполучень на зразок *буду* + *інфінітив*. Процес виникнення аналітичної форми майбутнього недоконаного виду *буду* + *інфінітив* визначається як контамінація засобів вираження основного компонента і форматива.

На нашу думку, аргументованішою є концепція, згідно з якою аналітична форма майбутнього недоконаного *буду* + *інфінітив* утворилася в українській та російській мовах шляхом певних семантичних змін предикативного сполучення *бу-*

ду + *інфінітив*, що зберігалось як цілісне утворення в східнослов'янських діалектах від праслов'янської доби.

Уживання інхотативно-інфінітивних сполучень з футуральним значенням датується XIII ст. (Смоленські грамоти [3, с. 295]), XII ст. (Іпатіївський літопис [8, с. 13]) і навіть XI ст. (Збірник Святослава 1076 р. [5, с. 83]). Ці відомості позбавляють переконливої аргументації твердження про перерваність праслов'янської традиції у вживанні *буду* + *інфінітив* на східнослов'янському мовному ґрунті. Проникнення сполучення *буду* + *інфінітив* навіть у текст пам'ятки, написаної церковнослов'янською мовою (Збірника Святослава 1076 р.) свідчить про те, «що на цю пору така діалектна риса вже не тільки існувала, а й стала нормою живого народного мовлення» [10, с. 103]. Певною підставою для припущення про існування сполучень *буду* + *інфінітив* у проторосійських діалектах є засвідчений факт їх поширення у всіх сучасних російських діалектах [5, с. 84].

Припущення про безперервність праслов'янської традиції використання *буду* + *інфінітив* у східнослов'янських говірках може бути аргументоване типовістю семантичних функцій обох компонентів (функція основного компонента для інфінітива у складі сполучень *хотети* + *інфінітив*, *имети/имати/яти* + *інфінітив*, *начати* + *інфінітив* і функція допоміжного слова для *буду* у складі форми передмайбутнього). Саме тому використання сполучення *буду* + *інфінітив* не передбачало принципово нових функціональних ознак його складників.

Гіпотеза про безперервність праслов'янської традиції вживання сполучення *буду* + *інфінітив* на східнослов'янському мовному ґрунті може набути вагомшої аргументації завдяки аналізу вихідних семантичних характеристик допоміжного дієслова. У дописемний період історії східнослов'янських мов дієслово *быти* мало не лише значення становлення [2, с. 376; 14, с. 199], а й інхотативне значення [5, с. 82]. Наявність інхотативної семантики в дієслові *быти* уможливлювала існування в дописемний період сполучення *буду* + *інфінітив*, оскільки воно могло входити до складу сполучень з типовою семантичною структурою *особова форма дієслова з інхотативним значенням* + *інфінітив*. Порівняно з іншими інхотативно-інфінітивними сполученнями як засобами для вираження значення невластивого майбутнього часу – каузованої проспективності – сполучення *буду* + *інфінітив* виявилось найменш виразною. Суплетивізація парадигми дієслова *быти* в праслов'янській мові [2, с. 376] є свідченням того, що семантична структура цього дієслова ускладнилася значенням буттєвості, а вихідне інхотативне значення послаблювалося, оскільки не поширювалося на всі форми суплетивної парадигми. Саме така послаблена виразність інхотативної семантики могла спричинити периферійну позицію, а отже, обмежене вживання сполучень *буду* + *інфінітив* у пам'ятках до XIII ст.

Можна припустити, що закріплення значення власне майбутнього часу припадає на XIII ст. Саме в цей час розвиток видових кореляцій зумовив відокремлення часового значення власне майбутнього [4, с. 192–196]. На цей час сполучення *буду* + *інфінітив* входило до складу тих мовних ресурсів, що здатні були б ліквідувати неповноту часової парадигми дієслів недоконаного виду. Ті властивості, що робили сполучення *буду* + *інфінітив* найменш придатним засобом для вираження значення невластивого майбутнього як значення каузованої проспективності, зумовили найбільшу її відпові-

дність значенню власне майбутнього. На відміну від інших інхотативно-інфінітивних сполучень *буду + інфінітив* виявилося найбільш вільним від додаткових каузативних ускладнень і тому найближчим до значення власне майбутнього часу. Остаточне перетворення *буду* на аналітичний форматив уможлиблювалося значенням буттєвості, тобто існування без будь-якої кількісної, локальної або темпоральної характеристики [15, с. 102], й універсальною сполучуваністю з інфінітивами недоконаного виду. Різні темпи поширення аналітичної форми майбутнього *буду + інфінітив* в історії української та російської мов відтворюють вплив позамовних чинників, що регулювали вживання традиційних і нових мовних засобів. Позамовні чинники могли прискорити або уповільнити поширення форми [4, с. 129–130; 7, с. 243], але процес її становлення визначався переважно семантикою.

Висновки. Отже, якщо узагальнити інформацію про причини становлення сучасної парадигми категорії часу української і російської мов, то виявимо власне одну основну причину семантичного характеру – трансформація семантичної структури категорії часу в одноядерну з єдиним інваріантним значенням «відношення дії до моменту мовлення». Така трансформація відбувалася завдяки відокремленню значень часу від аспектуальних значень категорії виду, становленню елементарних графем власне теперішнього, майбутнього і минулого.

Список літератури

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарп. обл. кн.-газ. вид-во, 1960. – 415 с.
2. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1966. – 595 с.
3. Горшкова К. В. Историческая грамматика русского языка : [учеб. пособие для ун-тов] / К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаев. – М. : Высшая школа, 1981. – 359 с.
4. Иванов В. В. История временных форм глагола / В. В. Иванов // Историческая грамматика русского языка: Морфология. Глагол. – М. : Наука, 1982. – С. 25–131.
5. Иванов В. В. Становление аналитической формы будущего времени в русском языке / В. В. Иванов // Русский язык. Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст. Виноградские чтения XII – XIII. – М. : Наука, 1984. – С. 75–85.
6. Крижанівська О. Спостереження за вживанням форм давноминулого часу в розмовно-побутовому мовленні / О. Крижанівська // Наукові записки. – Серія: Філологія. – Вінниця : ВДПУ, 2001. – Вип. 3. – С. 98–101.
7. Ларин Б. А. Лекции по истории русского литературного языка (X – середина XVIII в.) / Б. А. Ларин. – М. : Высшая школа, 1975. – 327 с.
8. Марчило Л. М. Історія форм майбутнього часу дієслова в українській мові : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спеціальність 10.02.01 «українська мова». – К., 1999. – 16 с.
9. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 3–12.
10. Півторак Г. П. Українці: Звідки ми і наша мова / Г. П. Півторак – К. : Наукова думка, 1993. – 200 с.
11. Півторак Г. П. Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 3–10.
12. Русанівський В. М. Дієслово / В. М. Русанівський // Історія української мови: Морфологія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова та ін. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 235–341.
13. Русанівський В. М. Дієслово / В. М. Русанівський // Сучасна українська літературна мова / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 296–429.

14. Серебрянников Б. А. Вероятностные обоснования в компаративистике : [монография] / Борис Александрович Серебрянников. – М. : Наука, 1974. – 352 с.

15. Хабургаев Г. А. Судьба вспомогательного глагола древних славянских аналитических форм в русском языке / Г. А. Хабургаев // Вестник Моск. ун-та. Сер. 9. Филология, 1978. – № 4. – С. 42–53.

16. Шведова Н. Ю. Русские бытийные глаголы и их субъекты / Н. Ю. Шведова // Слово и грамматические законы языка: Глагол / Шведова Н. Ю., Белоусов В. Н., Касимова Г. К., Коробова М. М. – М. : Наука, 1989. – С. 5–171.

17. Шевелева М. Н. Об утрате древнерусского перфекта и происхождении диалектных конструкций со словом *есть* / М. Н. Шевелева // Языковая система и ее развитие во времени и в пространстве ; [сб. научных статей к 80-летию проф. К. В. Горшковой]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2001. – С. 199–216.

Дубовая Е. А. Становление временной парадигмы русского и украинского глагола / Е. А. Дубовая // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 51–57.

Определяется влияние семантических факторов на исторические изменения в составе временной парадигмы глагола. Исследуется влияние семантической избыточности и семантического синкретизма на становление универсальной формы прошедшего. Анализируется семантика вспомогательных глаголов в сочетаниях с инфинитивом как фактор, определяющий непрерывную историческую традицию употребления сочетаний «буду... + инфинитив» в восточнославянских языках и формирования модели образования аналитической формы будущего времени.

Ключевые слова: историческая грамматика, глагол, категория времени, семантика.

Dubova O. The moulding of tense paradigm of russian and ukrainian verb / O. Dubova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 51–57.

The influence of semantic factors on historical changing in paradigm of tense has been highlighted. The influence of semantic surplus and semantic syncretism on moulding of universal form of past tense have been studied. The semantics of auxiliary verbs in word-combinations with infinitive as factor of unbroken historical tradition of use word-combinations «буду... + инфинитив» in Eastern Slavonic languages and form a model analytical future have been analyzed.

Key words: historical grammar, verb, tense, semantics.

Поступила в редакцию 12.10.2012 г.

УДК 811.161.1=81'373.611

ФРАЗЕОЛОГИЧНОСТЬ СЛОВЕСНЫХ РЕАЛИЗАЦИЙ НОМИНАТЕМ ТИПА «СЛОВСОЧЕТАНИЕ + ЭЛЛИПТИЧЕСКИЙ УНИВЕРБ»

Дьячок Н. В.

Горловский институт иностранных языков
Донбасского государственного педагогического университета, г. Горловка

Статья посвящена описанию и классификации универбов как аналогов фразеологических единиц. Любой универб представляет интерес и с точки зрения морфемной структуры, и с точки зрения фразеологичности морфем в нем. С точки зрения степени сочетаемости морфем в пределах единиц исследуемого типа все универбы можно назвать аналогами фразеологических сращений, фразеологических единств и фразеологических сочетаний.

Ключевые слова: номинатема, универб, структура слова, фразеологизм.

Целью статьи является описание и классификация универбов как фразеологических единиц. Данная аналогия спровоцирована наличием у морфем категории валентности – способности каждой конкретной морфемы сочетаться с другими морфемами, различными по функциональным и семантическим характеристикам. В связи с этим универб как многоморфемное слово представляет интерес как с точки зрения морфемной структуры, так и с точки зрения фразеологичности (степени сочетаемости) морфем в нем.

Под универбом нами понимается семантически и грамматически тождественное определенному словосочетанию слово, могущее стилистически отличаться от этого самого (эквивалентного) словосочетания чертами разговорности, сленговости, либо стилистически совпадать с ним, являющееся наряду со словосочетанием дублетом одной номинатеми.

Согласно мнению В. И. Теркулова, номинатема – это некая абстрактная языковая единица, реализующаяся в вербальных формах (глоссах, вариантах), причем в данном конкретном случае вариантами одной номинатеми выступают словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово, иногда стилистически отличающееся от эквивалентного словосочетания чертами разговорности, сленговости, например *капитальный ремонт* и *капиталка*, *коммунальная квартира* и *коммуналка*, *дочь царя* и *царевна*, *настойка валерианы* и *валерьянка*, *что-либо обьемом в триста единиц* и *трехсотка*, *заметка информационного характера* и *информашка*, *генералка* и *генеральная репетиция*, *прогрессивка* и *прогрессивная зарплата*, *зачетка* и *зачетная книжка*, *генеральша* и *жена генерала*.

Традиционно же ряд образований указанного типа относится к компрессивному словообразованию (Е. А. Земская, Е. С. Кубрякова, В. В. Лопатин, Н. Я. Янко-Триницкая), считают результатом вторичной номинации (А. А. Брагина), либо рассматривают их как проявление закона утраты формальной и семантической расчлененности наименования (Е. Н. Сидоренко), либо называют суффиксальными уни-

вербами (Л. И. Осипова), либо определяют их как один из случаев лексической конденсации (Л. А. Кудрявцева).

Любой универб, являясь многоморфемным словом, структурным единством, может быть исследован с точки зрения степени спаянности морфем в нем.

Истолкование понятия «структура слова» через понятие «форма слова» основано на близости понятий «структура» и «форма» (ср.: структура – строение, внутреннее устройство чего-либо, форма – вид, тип, устройство, структура, обусловленные определенным содержанием). А. М. Пешковский формой слова называл самую возможность для слова распасться на две части. Е. С. Кубрякова под формой слова понимает его общее свойство – выделяться из окружения и выделять в себе самом отдельные части. Она говорит о фонетической, грамматической форме и морфологической, словообразовательной и семантической структурах слова. Целесообразнее было бы, очевидно, различать в употреблении слова «структура» и «форма», закрепив за «формой» значение ‘выделяться из своего окружения’, а за «структурой» – ‘выделять в себе самом отдельные части’.

Морфологические структуры нередко также имеют бинарное строение, однако соотношение суффикса и основы варьирует в них разные словоформы в пределах одного и того же слова (*реку – рыц*), тогда как структурные части производного слова содержат указание на соотносительность одного слова с другим (*рукав – рукавица*).

По причине того, что любой универб является результатом имитируемого словообразовательного акта, стоит говорить об имитируемой словообразовательной структуре универба.

Словообразовательная структура (в нашей проекции – универбальная структура – Н. Д.) – это «членимость слова на элементы, непосредственно участвующие в образовании данного слова» [5, с. 38], материальное строение, состав слов, обладающих свойством выделять производящую основу и суффикс. Ее отличают модельные качества. Словообразовательная структура слов в такой интерпретации близка к понятию образца, предложенному Н. А. Янко-Триницкой. Слишком широким представляется определение словообразовательной структуры как совокупности словообразовательных элементов, выражающих форму и содержание слова.

А. Д. Зверев считает, что словообразовательная структура – это «формально выраженная производность слова, его «устройство», представляющее собой объединение разных по выполняемой функции частей – формантной и мотиваторной» [1, с. 23]. С помощью словообразовательной (универбальной) структуры выражается словообразовательное (универбальное) значение. «Поэтому правильнее было бы говорить, – отмечает Н. А. Янко-Триницкая, – не означение отдельного аффикса, а означение, которое создается совокупностью всех структурных компонентов производного слова» [9, с. 85]. Бинарность формального средства обуславливает и бинарность предполагаемого значения. Все аффиксы имеют связанное значение, реализуемое лишь в единстве со значением соответствующей основы. Оба структурных элемента слова, выступая как «равноправные партнеры словообразовательной модели, оказываются компонентами взаимообусловленными и взаимозависимыми» [2, с. 203]. Только аффиксы, составляющие небольшую группу, «достаточно четко и компактно формулируют тот семантический оттенок, который вносится аффиксом в структуру

мотивированного слова» [3, с. 98-99]. Это аффиксы с модификационным значением – уменьшительности, ласкательности, единичности и др. (*руч-к(а)*, *рукав-чик*). Другие аффиксы выражают значение, входящее в качестве составной части в значение, передаваемое структурой производного слова; сравним: *косметичка* ‘предмет, сумочка для хранения косметики’, *киевлянин* ‘человек, живущий в городе Киев’.

Существует и иная точка зрения на словообразовательную структуру. Этим термином обозначают и один акт словообразования, если производная основа включает суффикс и производящую основу, равную непроизводной (корню), и несколько таких актов, когда производная основа отражает ряд ступеней словообразования. А. П. Соболева отмечает, что «в отличие от распространенного понимания словообразовательной структуры слова как только соотношения производящей и производной основы, под словообразовательной структурой слова мы понимаем все деривационные шаги, необходимые для его получения» [6, с. 158].

Некоторые ученые обнаруживают колебания при трактовке словообразовательной структуры производных, понимая ее то как цепочку бинарных конструкций, то как бинарную конструкцию [8, с. 6].

Очевидно, что предшествующие акты производности для словообразовательной (универбальной) структуры последней ступени деривации значения не имеют: словообразовательно (универбально) релевантны лишь форманты действующие, завершающие строение производного слова.

Поскольку язык является многоуровневой системой, то разнообразные изменения, происходящие на одном из уровней, отражаются на всех остальных уровнях. Фразеологичность словосочетаний традиционно изучается лексикологией, но фразеологичность слов, подобных производным, а именно степень сочетаемости и валентность морфем в них, вполне закономерно проецируется в область слово- и формообразования.

Мысль о приложении к слову идей В. В. Виноградова о типах фразеологических словосочетаний (сращений, единств и сочетаний) принадлежит М. В. Панову. Он выдвинул тезис о том, что «слова – это смысловые единства, части которых не составляют свободного сочетания» [4, с. 46]. Таким образом, среди слов представлены те же типы фразеологических единиц, что и среди словосочетаний; естественно, это возможно при условии наличия в слове более чем одной морфемы.

Например, дана основа существительного *Том(ск)-* и необходимо синтезировать форму мужского рода именительного падежа единственного числа существительного с универбальным значением «житель определенного города». Известно, что для выражения заданной формы существует несколько средств: суффикс с вышеуказанным универбальным значением *-анин-* (*житель Донецка – дончанин*, *житель Киева – киевлянин*), суффикс с таким же универбальным значением *-ич* (*житель Омска – омич*, *житель Томска – томич*), а также суффикс *-ец* (*житель Симферополя – симферополец*). Значения мужского рода единственного числа именительного падежа могут воплощаться в материально не выраженной флексии либо флексии *-а* (*друг, отец, коллег-а, юнош-а*).

Несмотря на вариативность средств выражения того или иного значения, основа *Том(ск)-*, усекаясь, сочетается только с суффиксом *-ич* и материально не выра-

женной флексией. В этом и заключается фразеологичность данного образования. Таким образом, пользуясь классификацией фразеологических единиц В. В. Виноградова, можно утверждать, что словоформа *Томич* не представляет собою ни фразеологического сращения, ни фразеологического единства, но является фразеологическим сочетанием. В самом деле, соотношение между словами *внезапный* и *скоропостижный*, как показал В. В. Виноградов, есть отношения между членами свободного фразеологического сочетания. В случае типа *Томич* материально не выраженная флексия, как и любая другая флексия именительного падежа единственного числа существительного, – элемент фразеологического сочетания. Ведь данная флексия соединяется не со всякой основой существительного, так же как и *скоропостижный* (в отличие от *внезапный*) соединяется не со всяким отвлеченным именем. Иногда утверждают, что выбор флексии предопределен родовой принадлежностью существительного. Однако с этим невозможно согласиться: во-первых, потому, что род есть характеристика слова, а не основы; во-вторых, потому, что существительные мужского рода могут иметь в именительном падеже единственного числа не только незаполненную позицию, но и флексию *-а*. При этом выбор той или иной флексии, как представляется, не регулируется какими-либо очевидными правилами и зависимостями, так же как не регулируются очевидными правилами и зависимостями сочетаемость слова *скоропостижный* со словом *смерть* и его несочетаемость со словами *удар*, *нападение* и др.

Однако между фразеологическими сочетаниями (по В. В. Виноградову) и обобщаемым типом многоморфемного слова существует и различие. Оно состоит в том, что фразеологическое сочетание может быть заменено свободным словосочетанием (*скоропостижная смерть – внезапная смерть*), а синонимичные элементы многоморфемного слова таким свойством не обладают: универбальный суффикс *-ич* в *Томич* не может быть заменен никаким другим суффиксом с соответствующим значением, материально не выраженная флексия в форме данного универба не может быть заменена никакой другой флексией с тем же значением.

Таким образом, многие, но не все русские многоморфемные образования являются аналогом фразеологических сочетаний. Подобным же образом обстоит дело и с аффиксальными и префиксальными образованиями. Однако И. Г. Милославский считает, что префиксальные образования в меньшей мере являются аналогами фразеологических сочетаний, чем образования суффиксальные.

Следует также подчеркнуть, что приведенные примеры не означают, что всякое многоморфемное слово представляет собой аналог фразеологического сочетания.

Наиболее близкими к фразеологическим единствам по семантической структуре являются имена существительные, реализующие словообразовательное значение подобия.

Есть среди универбов исследуемого типа аналоги виноградовских фразеологических сращений. Такие аналоги можно усматривать среди слов, содержащих субморфемы. Это, как правило, слова, пережившие процесс переразложения или опрощения, а также отражающие результат морфонологических изменений: *висячее дело – висяк*, где в результате прибавления материально не выраженного суффикса к основе прилагательного *висяч-* проявляется морфонологическое чередование *к // ч*; *жителиница Днепропетровска – днепропетровчанка*, где в результате процесса переразложения

произошло слияние первичных суффиксов *-чан-* и *-к-* в суффикс *-чанк-*, где субморфным является элемент уже производного суффикса *-ан-*; в процессе присоединения суффикса *-чанк-* происходит усечение основы и т.п. Действительно, такие слова могут быть формально (исторически) поделены на части, однако значение слова в целом никак не соотносится с тем, что можно было бы считать значением частей.

Таким образом, с точки зрения фразеологичности – степени сочетаемости – морфем в пределах единиц исследуемого типа все универбы можно назвать аналогами 1) фразеологических сращений, 2) фразеологических единств, 3) фразеологических сочетаний.

Список литературы

1. Зверев А. Д. Словообразование в современных восточнославянских языках / А. Д. Зверев. – М. : Высшая школа, 1981. – 212 с.
2. Кубрякова Е. С., Харитончик З. А. О словообразовательном значении и описании смысловой структуры производных суффиксального типа // Принципы и методы семантических исследований. – М, 1976. – С.17-23.
3. Лопатин В. В. О значении словообразовательного аффикса // Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания. Тезисы докладов секционных заседаний. – М. : МГУ, 1974. – С. 8-10.
4. Панов М. В. О слове как единице языка // Ученые записки МГПИ им. В.П. Потемкина. Кафедра русского языка. – Вып.5 – Т. 51. – М. : МГПИ, 1956. – С.45-60.
5. Пастушенков Г. А. Структура русского слова в ее отношении к структурно-семантическому и функциональному уровням членения // Ученые записки Калининского пединститута. – Т. 53. – Калинин : КГПИ, 1968. – С. 56-62.
6. Соболева А.П. Исследование словообразовательной системы на основе аппликативной порождающей модели // Ученые записки Тартусского университета. – Тарту : ТГУ, 1969. – С. 156-178.
7. Теркулов В. И. Еще раз об основной единице языка // Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Луганськ, 2006. – №11 (106). – С. 127-136.
8. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Н. М. Шанский. – М. : МГУ, 1966, 1968. – 312 с.
9. Янко-Триницкая Н. А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах // Развитие современного русского языка. – М. : АН СССР, 1963. – С. 3-12.

Дьячок Н. В. Фразеологічність словесних реалізацій номіна́тем типу «словосполучення + еліптичний універб» / Н. В. Дьячок // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 58–62.

Статтю присвячено опису й класифікації універбів як аналогів фразеологічних одиниць. Будь-який універб може зацікавлювати і з точки зору морфемної структури, і з точки зору фразеологічності морфем в ньому. З точки зору ступеню сполучуваності морфем в межах одиниць досліджуваного типу всі універби можна назвати аналогами фразеологічних зрощень, фразеологічних єдностей та фразеологічних сполучень.

Ключові слова: номіна́тема, універб, структура слова, фразеологізм.

Dyachok N. Phraseological features of verbal realizations of “word-combination + elliptical univverb” nominatheams’ / N. Dyachok // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 58–62.

The article deals with the analysis of univverbs’ description and classification as analogs of phraseological items. Each univverb may be interesting from different points of view. There are three phraseological types of univverbs.

Key words: nominatheam, univverb, word structure, phraseologism.

Поступила в редакцію 12.10.2012 г.

УДК 811.112.2'37

СЕМАНТИКА ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ АВСТРИЙСКОГО ВАРИАНТА СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Евтихова И. М. , Ильина Ю. В.

РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», г. Симферополь

В статье рассматриваются семантические особенности национального варианта современного немецкого языка в Австрии, анализируется и классифицируется отобранный австрийский лексикон.

Ключевые слова: семантика, лексика, диалект, литературный язык, национальный вариант языка, «австрийский немецкий».

Постановка проблемы. Анализ существующей литературы показал, что проблема национальных вариантов различных языков (в данном случае - немецкого) остается нерешенной. Это объясняется в первую очередь отсутствием четкой дефиниции понятия «национальный вариант языка». С каждым годом интерес к диалектальному разнообразию и классификации диалектов только растет. Этой проблемой занимались многие известные как отечественные ученые А. И. Домашнев, Л. Б. Копчук, так и зарубежные У. Амон, В. Поллак, Р. Седалицек, которые исследовали особенности взаимодействия диалектов и национальных вариантов с немецким литературным языком. Современные зарубежные исследователи, такие, как Ульрих Амон, Герман Шойрингер, Рудольф Мур и другие, за последние 15 лет внесли свой неоценимый вклад в классификацию немецкой диалектологии. И все же все они имеют скорее теоретическую, нежели практическую ценность, так как ранее уже были выявлены общие положения различий между литературным языком и его диалектальной составляющей, а вот применение этой теории на практике до настоящего времени не проводился.

Целью статьи является выявление и классификация семантических отличий современного австрийского варианта немецкого языка от литературного немецкого.

Как известно, первые исследования семантических различий между языками Священной Римской империи и Австрии принадлежат Иоганну Зигмунду Поповичу, лингвисту словенского происхождения. Еще в XVIII веке он обнаружил различия письменного и устного языка современной Австрии. После его смерти в 1774 году его работы перешли в архивы, которыми пользовались при составлении Австрийского словаря [8].

Считается, что определенный вклад в развитие языка внес юрист Йозеф Зонненфельс, который использовал «австрицизмы» в своих трудах, тем самым позволив им укрепиться в сфере государственного управления и права. Многочисленные особенности в произношении слов имеют причиной влияние местных диалектов, на которых основывается вариант, а также языка, распространенного

при Габсбургах (множество юридических и административных понятий восходит к государственному языку империи Габсбургов) [5].

Развитие языка продолжалось и после 1804 года, когда была создана Австрийская империя, и после 1867 года с установлением двуединой монархии Австро-Венгрии. Начиная с этой даты, в австрийский вариант проникают многочисленные заимствования из соседних языков: итальянского, хорватского, чешского, сербского, словенского, венгерского и других. Попытки нормирования правописания на основе верхненемецкого языка, предпринятые во время первой (1876) и второй (1901) орфографических конференций, потерпели неудачу. Вместо этого в 1879 году привычные письменные и устные в Австрии обороты кодифицируются в единый список.

В 1920 году с принятием Конституции Австрии немецкий язык стал официальным государственным языком наряду с языками меньшинств, однако в Конституции не указывается, что немецкий язык Австрии представлен самостоятельным вариантом:

Artikel 8 B-VG

(1) Die deutsche Sprache ist, unbeschadet der den sprachlichen Minderheiten bundesgesetzlich eingeräumten Rechte, die Staatssprache der Republik.

(2) Die Republik (Bund, Länder und Gemeinden) bekennt sich zu ihrer gewachsenen sprachlichen und kulturellen Vielfalt, die in den autochthonen Volksgruppen zum Ausdruck kommt. Sprache und Kultur, Bestand und Erhaltung dieser Volksgruppen sind zu achten, zu sichern und zu fördern. [6]

Важным отличием *диалектов* от литературных языков является отсутствие у них самостоятельной формы письма. Диалект как одна из форм проявления немецкого языка существовал задолго до времени формирования единого национального литературного языка и намного старше последнего [2]. Таким образом, «австрийский немецкий» не может являться диалектом, так как он имеет свои грамматические, морфологические и орфографические отличия. Число фиксируемых в нормативных справочниках различий сильно колеблется в зависимости от набора учитываемых явлений. Ш. Кайзер выделяет около 5 тыс. лексических (семантических) различий (4845), а Г. Фенске – лишь около 2 тыс. (1768). Отличия австрийского варианта от литературного немецкого языка обусловлены следующим:

- Спецификой проговаривания дифтонгов, отсутствием аспирации у начальных звуков -р, -т, -к.

- Морфологическими расхождениями в способах образования множественного числа и рода имен существительных.

В орфографии степень расхождений невелика: они касаются написания отдельных лексем, что нашло отражение в сосуществовании нормативных вариантов [1].

Литературный язык можно рассматривать как синтез разных диалектов, результатом которого является наличие региональных лексико-семантических дублетов или локальных синонимов, многие из которых в свою очередь стали самостоятельными словами [7].

Национальный язык выступает в форме литературного языка, однако не всякий литературный язык сразу становится национальным языком. Существует точка зрения, что национальные языки, как правило, формируются в эпоху капитализма [5].

Исходя из вышесказанного, можно утверждать, что «*Österreichisches Deutsch*» является национальным вариантом немецкого языка.

Первое употребление термина «*Österreichisches Deutsch*» восходит к середине XIX века, когда он наконец был признан национальным вариантом немецкого языка [12].

Произносительные нормы австрийского литературного варианта определяются двумя моментами: руководством Т. Зибса, принятым в Австрии с 1904 г., и влиянием диалектного произношения, осуществляемым через обиходно-разговорную речь, что частично закреплено в Приложении к нормативному словарю Зибса.

Лексико-семантические особенности

Проведенный анализ лексики показывает, что в Австрии совсем иначе, нежели в Германии, строятся формы приветствия. Если в Германии обращение часто опускается, что делает речь формализованной, то в Австрии легко используют обращения, воспринимаемые как обычные и не являющиеся оскорбительными или нелепыми. Например: в Австрии можно услышать «*Guten Morgen, gnädige Frau*», «*Guten Abend, Herr Ingenieur*», «*Griß Gott, Herr Doktor*», в Германии же приветствие ограничивается собственно приветствием и кратким обращением с упоминанием фамилии — «*Guten Morgen*», «*Guten Abend, Herr Müller*».

Как было сказано выше, многие слова австрийского варианта восходят к канцелярскому языку Габсбургской монархии, что определило сферы, в которых отличия особенно сильны. Так, в сфере управления, политики и права в Австрии используют множество собственных слов. Например, вместо понятия *Bundestag* австрийцы используют понятие *Nationalrat*, вместо *Bundesverwaltungsgericht* — *Verwaltungsgerichtshof*, вместо *Schmerzensgeld* — чаще *Schadenersatz*. Среди прочих особенностей лексического строя австрийского варианта назовем использование собственных названий месяцев: *Jänner* употребляется повсеместно вместо *Januar* (от латинского *iānuārius*), *Feber* частично вместо *Februar* (*februārius*) или *Hornung*. В австрийском варианте существует также много собственных кулинарных названий: *Kochsalat* (*Römersalat*), *Paradeiser* (*Tomate*; в Австрии в ходу оба понятия), *Semmel* (*Brötchen*), *Erdapfel* (*Kartoffel*), *Obers* (*Sahne*) и так далее. Подобные слова называют «австрицизмами».

Под австрицизмом (*Austriazismus*) понимается выражение или слово, являющееся нормой исключительно в австрийском варианте немецкого языка, использующееся в нем наравне с собственно немецкими словами. Австрицизмы не признаются в Германии и являются нарушением языковых норм, однако с позиций плюрицентрической концепции все австрицизмы признаны словами и выражениями верхненемецкого языка, но вовсе не диалектными. По данным современной науки [1; 3; 7], на сегодняшний день существует около 7000 так называемых «австрицизмов», то есть лексических единиц специфического австрийского употребления, которые даже в самой Австрии функционируют зачастую исключительно на региональном уровне, хотя и являются общепринятыми. Многие из них имеют хождение в соседних районах — в Баварии, Южном Тироле. В 1951 году был выпущен пер-

вый словарь австрицизмов — *Österreichisches Wörterbuch*, — содержащий правила написания слов. В процессе работы производилась выборка лексических единиц также из новых словарей, изданных в Австрии [8].

Своеобразие лексики австрийского варианта немецкого языка заключается в том, что слова не кажутся незнакомыми, однако их значение существенно отличается от того, что ожидает коммуникант. Когда мы рассматриваем, например, женский австрийский национальный костюм, первое, что бросается в глаза — это *die Juppe* и *Lona*. Первая лексема напоминает старонемецкое слово, употребляемое в значении «куртка», но никак не «длинная женская юбка», как оно переводится с австрийского. Второе же слово обязано своим происхождением латинскому названию материала (шерсть = lat. *lona*).

В ходе исследования обработке подверглось более 2000 лексических единиц. Число отобранных лексем составило более 500. Все лексические единицы были переведены на литературный немецкий язык, изучена их семантика, происхождение и употребление.

Семантический анализ позволил выделить два направления, в рамках которых австрийская лексика генерируется *по месту происхождения и употребления; по наличию фонетических и грамматических дифференциальных признаков*. Результаты приведены ниже.

1. По месту происхождения и употребления

1.1. ДialeкTальная группа Баварского происхождения

Auf Wiederschau(e)n (auch in Altbayern) → auf Wiedersehen,

Polster (m; auch in Altbayern) → Kissen,

Semmel (f; auch in Altbayern) → Brötchen.

1.2. Швейцарская диалекTальная группа

Spital (n; auch in der Schweiz) → Krankenhaus,

Türken (der) (auch in der Schweiz) → Mais.

1.3. Южногерманская диалекTальная группа

Karfiol (m; auch in Süddeutschland) → Blumenkohl,

Karotte (f; auch in Süddeutschland neben Gelbe Rübe) → Möhre.

1.4. Чешская диалекTальная группа

Kolatsche (f; aus dem Tschechischen «koláč») → mit Marmelade (auch Powidl) und Rosinen gefüllter Kuchen, in Wien und Niederösterreich eher: Golatsche,

Powidl (m; aus dem Tschechischen) → Zwetschkenmarmelade/-mus; salopp, österreichisch in der Wendung: das ist mir Powidl (Wurst, Blunzen, egal).

1.5. Заимствования из других языков

Paradeiser (n; auch in Slowenien, Kroatien, Bosnien, Serbien, Slowakei, Ungarn) → Tomate (auch in Kärnten, Vorarlberg, Tirol),

Spagat (m; aus dem Italienischen, auch in Altbayern, Tschechien, Kroatien gebräuchlich) → Bindfaden.

1.6. Группа слов, заимствованных из литературного немецкого языка

Ecke (f) (auch in ganz Deutschland) → Eck (n),

schauen (hochdeutscher Begriff, auch in ganz Deutschland gebräuchlich) → sehen.

2. По наличию фонетических и грамматических дифференциальных признаков

2.1. Изменения в произношении

Chemie (f) → [*Aussprache in Österreich und Bayern: ke-; analoge Aussprache bei: Chemiker, chemisch, Chemismus, Chemo-/chemo-, usw.*],

China → [*Aussprache in Österreich und Bayern wie auf italienisch: ki-; analoge Aussprache bei: Chinese, Chinin, Chirurg, Chitin, Chiton, usw.*].

2.2. Изменение приставок

Bewerb (m) → *Wettbewerb, einheben (Gebühr) → erheben.*

2.3. Выпадение или прибавление некоторых букв

Anbot → *Angebot, Zugsverkehr (m) → Zugverkehr.*

2.4. Изменения в корне слова

Polizze (f) → (*Versicherungs-*) *Police, Ratz (m) → Ratte.*

2.5. Изменения в умлаутах

einfärbig → *einfarbig, Büffet (n) → Büfett.*

Выводы. Обобщая результаты проведенного исследования, следует отметить, что признаками, влияющими на семантику австрийской лексики, являются источник происхождения слов, сфера и ареал их употребления. Эти факторы предопределяют появление фонетических и грамматических дифференциальных признаков. На формирование современной австрийской лексики, ее смысловое наполнение и семантические особенности влияют наряду с другими экономические и социальные факторы.

Список литературы

1. Домашнев А. И. Особенности диалектно-литературного взаимодействия в национальных вариантах немецкого языка / А. И. Домашнев // Лексика и лексикография. – М., 2000.
2. Копчук Л. Б. Лексика и фразеология немецких диалектов : [учеб. пособие] / Л. Б. Копчук. – СПб. : Береста, 2002. – 127 с.
3. Ammon U. Die internationale Stellung der deutschen Sprache / Ulrich Ammon. – Berlin; New York: De Gruyter, 1991. – 63 S.
4. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten / Ulrich Ammon. – Berlin; New York: De Gruyter, 1995. – 570 S.
5. Ammon U. Typologie der nationalen Varianten des Deutschen / Ulrich Ammon // Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. – 1996. – № 63. – S. 157–175.
6. Brauneder W. Österreichische Verfassungsgeschichte, 10. Auflage / Wilhelm Brauneder. – Manz, Wien, 2005. – S. 292.
7. Muhr R. Sprache und Identität in Österreich / Rudolf Muhr // Österreichisches Deutsch. – Wien: Wiesinger, 1995. – S. 75–109.
8. Back O. 41. Auflage. Österreichisches Wörterbuch (neue Rechtschreibung) / Otto Back, Erich Benedikt, Karl Blüml. — Wien : Österreichischer Bundesverlag, 2009. – 992 S.
9. Pollak W. Eine sprachpolitische und soziosemiotische Analyse der sprachlichen Identität der Österreicher / Wolfgang Pollak. — Wien, 1992. – 108 S.
10. Scheuringer H. Zum Verhältnis von Deutsch-Sprechen und Deutsch-Sein in der Schweiz und in Österreich nach 1945 / Hermann Scheuringer // Österreich in Geschichte und Literatur. – Mannheim, 1992. – S. 162–173.
11. Sedalczek R. Das österreichische Deutsch / Robert Sedalczek. — Wien : Ueberreuter, 2004. – 496 S.
12. Wiesinger P. Das Österreichische Deutsch in der Diskussion / Peter Wiesinger – Wien : Leerkamp 1995. – 178 S.

Євтихова І. М. Семантика мовних одиниць австрійського варіанту сучасної німецької мови / І. М. Євтихова, Ю. В. Ільїна // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 63–68.

У статті розглядаються семантичні особливості національного варіанту сучасної німецької мови в Австрії, аналізується та класифікується відібрана австрійська лексика.

Ключові слова: семантика, лексика, діалект, літературна мова, національний варіант мови, «австрійська німецька».

Evtickova I. Semantics of language units of the national variant of modern german language in Austria / I. Evtickova, I. Ilina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 63–68.

This article discusses the semantic features of the national variants of modern German language in Austria, analyzed and classified selected Austrian vocabulary.

Key words: semantics, lexis, dialect, literary language, national language variant, «Austrian`s German».

Поступила в редакцію 16.10.2012 г.

УДК 81'367.625.5=11

ВАРІАТИВНІСТЬ АКТАНТІВ ДІЄСЛОВА *SCHEINEN* У ГРАМАТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Захарченко Н. І.

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

У статті аналізуються граматичні конструкції з дієсловом *scheinen* у сучасній німецькій мові. Увага акцентується на особливостях актантно-рольової структури цього дієслова.

Ключові слова: напівмодальні дієслова, дієслова модальності, модифікуючі дієслова, синтаксична валентність, актант, предикатив.

Постановка проблеми. Конструкції, що виступають актантами дієслова *scheinen*, залишаються об'єктом пильного інтересу вчених-германістів, серед яких В. Юнг, В. Адмоні, Г. Брінкман, Г. Гельбіх, В. Шенкель, Д. Шульц, Й. Буша, Г. Грізбах, Г. Дрейер, Р. Шмітт, Ф. Фройнд, Г.-Ю. Герінгер, Л. Гьотце, Ернест В. Б. Гес-Лютіх, П. Айзенберг, Е. Генчель, Г. Вейдт, У. Енгель, В. Флеміх, К.-Е. Зоммерфельд, Г. Штарке, Г. Вайнріх, С. Олсен, Джон О. Аскедадь, Г. Дівальд, Т. Кіс, О. Лаурідсен, С.-О. Паулсен та ін.

Мета статті – проаналізувати синтаксичну валентність та структурно-граматичні способи вираження актантів німецького дієслова *scheinen*. Реалізацію поставленої мети уможливило виконання таких **завдань**: 1) дослідити статус дієслова *scheinen* у граматичних конструкціях, що виступають його актантами; 2) встановити особливості семантики та актантно-рольової структури дієслова *scheinen* на прикладах з текстів художнього та мас-медійного дискурсу.

Опис валентних властивостей лексем орієнтований на рішення комунікативних потреб, він дозволяє створити новий тип «портретування» слів та реконструювати цілісну «наївну» картину світу, яка знаходить своє відображення у мові. Цим зумовлена **актуальність** запропонованої розвідки.

Синтаксична структура речення визначається граматичними властивостями лексем, котрі виступають його складовими. Граматично вірним вважається лише те речення, в якому селективні ознаки слів, що входять до нього, узгоджені між собою. За аналогією з хімією селективні ознаки лексем називають валентностями. Свій початок у лінгвістиці термін «**валентність**» бере в працях знаменитого французького лінгвіста, представника структурального напрямку Л. Теньєра [1]. Слова, котрі заповнюють валентності слова в реченні, називають **актантами** [2, с. 160]. Лексеми можуть характеризуватися як семантичними, так і синтаксичними валентностями [2, с. 157]. **У поле зору нашого дослідження** потрапила синтаксична валентність та способи вираження актантів німецького дієслова *scheinen*. Селективна ознака, котра вказує, що лексема може мати в якості вершини або в якості залежного слова (чи складову фразової категорії), називається **синтаксичною валентністю** [2, с. 162].

Більшість наукових розвідок стосовно варіативності актантів дієслова *scheinen* ґрунтуються на теорії предикативності та/або беруть до уваги модальний відтінок конструкцій з нефінітною комплементарією. Одні дослідники мови розмежовують ці два випадки (Г. Брінкман, В. Юнг, Ф. Фройнд, Л. Гьотце, Ернест В. Б. Гес-Лютіх) [4; 8; 9; 12], інші – ідентифікують (Г. Вайнріх, О. Лаурідсен, С.-О. Паулсен) [13; 15].

Учені, котрі не розглядають *zu-Infinitiv* як предикатив, визнають, що ця конструкція належить до сфери модальних чи допоміжних дієслів. Згідно з поглядами Г. Брінкмана конструкції *scheinen* з *zu-Infinitiv* близькі за змістом до конструкцій з модальними дієсловами [4, с. 267]; схожі характеристики виявимо у працях Ф. Фройнда, У. Енгеля, П. Айзенберга, Е. Генчель, Г. Вейдта, Г. Гельбіха, котрі класифікують *scheinen* у такому оточенні як «дієслово модальності» (*Modalitätsverb*) [7, с. 480; 8], «дієслово з модальним значенням» (*Verb mit modaler Bedeutung*) [8, с. 168], «напівмодальне дієслово» (*Halbmodalverb*) [6], «модифікуюче дієслово» (*modifizierendes Verb*) [10, с. 76], «допоміжне дієслово» (*Hilfsverb*) [11, с. 263]. Учені Л. Гьотце та Ернест В. Б. Гес-Лютіх класифікують *scheinen* у конструкціях з *zu-Infinitiv* як «дієслово модальності», проте розглядають *zu-Infinitiv* як предикативну конструкцію, як валентно залежний актант [9, с. 57, 39]. Дослідники мови Г. Гельбіх, В. Юнг зараховують *scheinen* до допоміжних дієслів модального характеру [11; 12]. Питанню про синтаксичні аспекти конструкцій з підрядними з'ясувальними зі сполучником *dass* та з *zu-Infinitiv* присвячує свої наукові розвідки вчений П. Айзенберг [6, с. 383–385]. Ґрунтовну теоретичну дискусію виявимо також у С. Олсен [14, с. 120–122], котра тлумачить *dass-Satz*, конструкцію з *zu-Infinitiv*, а також обставинні звороти з *wie* та *so* як додаткові з'ясувальні речення.

На передній план семантики граматикалізованого дієслова *scheinen* виходить візуальна очевидність. Недаремно значення лексичного дієслова *scheinen* порівнюють зі значенням дієслова *leuchten*. Г. Дівальд тлумачить причини цього зв'язку у світлі теорії граматикалізації [5, с. 89]. В діяхронічному розвитку лексичне дієслово *scheinen* з дієслова візуального ефекту розвинулося в прямий візуальний маркер достовірності і в сучасній німецькій мові формується у неспецифічний маркер достовірності.

Отже, дієслово *scheinen* передає припущення або здогад стороннього спостерігача відносно дії іншого. Що стосується диктума, то він після дієслова *scheinen*, виходячи з аспектів його синтаксичної валентності, може оформлюватися за допомогою таких актантів:

- підрядним з'ясувальним реченням зі сполучником *dass* (*dass-Satz*):
 - *Uns scheint, das es mit Absicht geschah.*
- підрядним з'ясувальним безсполучниковим реченням:
 - *Es scheint, wir haben gleiche Interessen.*
- інфінітивною конструкцією з *zu* (*zu-Infinitiv*) з модальним забарвленням:
 - *Er scheint zu lügen.*
- інфінітивною конструкцією з *zu* (*zu-Infinitiv*) з модально-пасивним забарвленням:
 - *Er schien nicht zu beruhigen.*
- предикативом (*Prädikativ*):
 - *Es scheint richtig.*
- додатком у давальному відмінку (*Dativobjekt*):
 - *Es scheint mir, dass er lügt.*

Учений-германіст Джон О. Аскедаль, котрий найбільш детально дослідив синтаксичну валентність німецького дієслова *scheinen*, визнає доволі значний потенціал конструкцій, що можуть виступати актантами цього дієслова, нараховуючи в своєму описі від 13 до 15 позицій [3, с. 152–162].

Цю здатність дієслова *scheinen* до варіативності яскраво ілюструють наведені приклади.

1. *zu*-Infinitiv; з додатком у Дав. в. або без нього:

(7a) *Genau das scheint aber angesichts der Krise zu passieren.*

(7b) [...] *dann scheinen Sie mir wieder zu Ehren Ihres Dichters, wie andere zu Ehren der Vorsehung, ihm Endzweck und Pläne unterzuschieben, an die er nicht gedacht hat.*

2. *dass*-Satz; з додатком у Дав. в. або без нього:

(8a) *Es schien, dass Trude antworten wollte, aber [...].*

(8b) *Und leider in dem Augenblicke [...] schien es ihm endlich in trüben Stunden, dass dieses Handwerk weniger als irgendein andres den nötigen Aufwand von Zeit und Kräften verdiene.*

3. Підрядне з'ясувальне без можливого ввідного слова; з додатком у Дав. в. або без нього:

(9a) *«Es scheint, wir sind gleicher Meinung. [...].»*

(9b) *Oft schien ihm, bevor er einschlief, er brauchte nur umzudrehen, um ihren Atem zu spüren, [...].*

4. *als ob/wenn*-Satz; з додатком у Дав. в. або без нього:

(10a) *Es schien, als ob ihm der Wert und die Würde des Goldes [...] ahnungsweise zum ersten Male entgegenblickten, [...].*

(10b) *Sooft er die Gräfin erblickte, schien es ihm, als wenn ein elektrischer Funke sich vor seinen Augen zeigte [...].*

5. *als*-Satz без можливого ввідного слова; з додатком у Дав. в. або без нього:

(11a) *Es scheint, als wolle er diesen Augenblick festhalten, sich dieses Gefühl des Angekommenseins einprägen.*

(11b) *Dann schien es ihm wohl, als sei er entrückt ins elysische Land, [...].*

6. Предикатив, виражений іменником; з додатком у Дав. в. або без нього:

(12a) *Lange gestrickte Beinkleider und ein paar Schnürstiefeln schienen die wahre Tracht eines Fußgängers.*

(12b) *«Es scheint mir eine törichte Annahme, dass auf den Höhen der Menschheit das Eheglück ausgeschlossen sein sollte».*

7. Предикатив, виражений прикметником; з додатком у Дав. в. або без нього:

(13a) [...] *selbst die gewöhnlichen Zeitvertreibe der Gesellschaft schienen in diesem Hause nicht so leer wie anderwärts.*

(13b) *Ich habe abgelehnt, die Summe schien mir zu niedrig angesichts der Belastung.*

8. Дієприкметник II (Partizip II); з додатком у Дав. в. або без нього:

(14a) *Das Schlimmste scheint überstanden.*

(14b) *Nun schien ich mir selbst inspiriert, sooft ich ins Theater trat.*

9. Інфінітивна конструкція з *zu* (*zu*-Infinitiv) з модально-пасивним відтінком:

(15a) [...] *eine Schnörkelwolke, die auf den ersten Blick schwer nachzuformen schien, [...].*

10. Порівняння; з додатком у Дав. в. або без нього:

(16a) *«[...] Er scheint wie toll, [...].»*

(16b) *Scheint nicht der Lauf jener Tage und jener Liebe mir wie der Lauf eines goldenen Rades?*

11. Предикативна прийменникова частина (*Prädikatives Präpositionalglied*); з додатком у Дав. в. або без нього:

(17a) *Cécile musterte den Sprecher, der einen Augenblick in der Laune schien, in seiner Philippika fortzufahren, [...]*.

(17b) *Das war ein Versuchsballon, wie sie es nennen, und es scheint ihnen wohl an der Zeit.*

12. Предикативна частина у Род. в. (*Prädikativer Genitiv*);

(18a) *Er schien nicht venezianischen Schlages, [...]*.

13. Обставинна анафора *so/wie*; з додатком у Дав. в. або без нього:

(19a) *Wir sind sehr unglücklich! [...] aber nicht so schuldig, wie wir scheinen.*

(19b) *als sein sonst verständiger und geschätzter Freund, der, wie es ihm schien, auf das Unreellste von der Welt einen so großen Wert [...] legte.*

14. (Інтралокальний) додаток (*intralokale*) *Situativergänzung*))

(20a) *[...] damit scheint mir der Zeitpunkt da, [...]*.

15. Абсолютне вживання без доповнення:

(21a) *Jener darf und soll scheinen, dieser soll nur sein, und was er scheinen will, ist lächerlich oder abgeschmackt.*

Що стосується частотності вживання актантів німецького дієслова *scheinen*, то в текстах художнього і мас-медійного дискурсу переважають конструкції з *zu*-Infinitiv (здебільшого без додатка у Дав. в.). Аналізуючи конструкції з *zu*-Infinitiv, ми зустрінемо як прості, так і складні нефінітні сполуки (підпорядковані ряди). Наприклад:

(22a) *Die naive Antwort schien ihn zu freuen, [...]*.

(22b) *Jedermann schien [...] von ihnen eines Blicks gewürdigt zu werden.*

Отож, варто зазначити, що у конструкціях з *zu*-Infinitiv німецьке дієслово *scheinen* демонструє усі ознаки напівмодального дієслова:

- у семантичному аспекті є валентно нейтральним;
- у синтаксичному аспекті може приєднувати або не приєднувати аргумент у Дав. в., є валентно нейтральним;
- поводитьсь синтаксично гомогенно;
- виступає обов'язковим компонентом когерентних конструкцій;
- керує II статусом;
- виступає монофункціональним оператором модальності суджень;
- є домінуючим дієсловом.

Узагальнивши проведений нами опис актантів німецького дієслова *scheinen*, можна констатувати, що це дієслово ілюструє три основні способи застосування:

I. Як лексичне дієслово в синтаксично безособових конструкціях з підрядним з'ясувальним зі сполучником *dass/als (ob)*.

II. Як напівмодальне дієслово у конструкціях з *zu*-Infinitiv, що мають епістемічне прочитання.

III. Як дієслово-зв'язка з предикативом.

Представники генеративної граматики тлумачать другий тип конструкцій (*er scheint zu schlafen; er scheint krank zu sein*) як такий, що утворився з першого типу (точніше першого ступеню деривації: **dass er arbeitet, scheint; *dass er krank ist, scheint*) в

результаті процесу суб'єктної домінації (Subjekt-Anhebung) [14, с. 132]. Керуючись тією ж точкою зору, можна вважати за можливе, що третя конструкція (*er scheint krank*) утворилася з другої в результаті усунення дієслова-зв'язки (Kopula-Tilgung).

Перспективи дослідження передбачають подальше вивчення особливостей актантно-рольової моделі німецького дієслова *scheinen*, семантико-синтаксичної структури конструкцій з дієсловом *scheinen* та дослідження частотності їх вживання в текстах художнього дискурсу.

Список літератури

1. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / [пер. с франц., редкол.: Г. В. Степанов и др.; вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака] / Л. Теньер. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
2. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Ян Георгиевич Тестелец. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – С. 156–193.
3. Askedal J. O. Zur Satzmustervariation bei *scheinen* / John Ole Askedal, Harald Bjorvand, Kurt Erich Schöndorf // Osloer Beiträge zur Germanistik 16. – 1994. – S. 152–162.
4. Brinkmann H. Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung / Hennig Brinkmann. – Düsseldorf, 1971. – S. 267.
5. Diewald G. Scheinen-Probleme: Analogie, Konstruktionsmischung und die Sogwirkung aktiver Grammatikalisierungskanäle / Gabriele Diewald // Modalität und Modalverben im Deutschen. Linguistische Berichte. – Hamburg: Buske, 2001. – S. 89.
6. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik / Peter Eisenberg. – Stuttgart, 1989. – S. 383–385.
7. Engel U. Deutsche Grammatik / Ulrich Engel. – Heidelberg, 1988. – S. 480.
8. Freund F. Tysk grammatik / Folke Freund, Birger Sundquist. – Stockholm, 1988. – S. 168, 477 f.
9. Götze L. Knaurs deutsche Grammatik. Sprachsystem und Sprachgebrauch / Lutz Götze, Ernest W. B. Hess-Lüttich. – München, 1989. – S. 57, 398.
10. Hentschel E. Handbuch der deutschen Grammatik / Elke Hentschel, Harald Weydt. – Berlin/ New York, 1991. – S. 76.
11. Helbig G. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben / Gerhard Helbig, Wolfgang Schenkel. – Leipzig, 1973. – S. 263.
12. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache / Walter Jung. – Leipzig, 1968. – S. 68, 151.
13. Lauridsen O. Tysk Grammatik / Ole Lauridsen, Sven-Olaf Poulsen. – København, 1995. – S. 367.
14. Olsen S. Problems of seem / scheinen Constructions and their Implications for the Theory of Predicate Sentential Complementation / Susan Olsen // Linguistische Arbeiten 96. – 1981.
15. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / Harald Weinrich unter Mitarbeit von Maria Thurmair, Eva Breindl, Eva-Maria Willkop. – Mannheim, 1993. – 161f.

Захарченко Н. И. Вариативность актантов глагола *scheinen* в грамматических конструкциях современного немецкого языка / Н. И. Захарченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 69–73.

В статье анализируются грамматические конструкции с глаголом *scheinen* в современном немецком языке. Внимание акцентируется на особенностях актантно-ролевой структуры этого глагола.

Ключевые слова: полумодальные глаголы, глаголы модальности, модифицирующие глаголы, синтаксическая валентность, актант, предикатив.

Zaharchenko N. Variability of actants of the verb *scheinen* in grammatical constructions of modern german language / N. Zaharchenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 69–73.

The article analyzes the grammatical structures with the verb *scheinen* in modern German language. Attention is paid to features of aktant-role structure of the verb *scheinen*.

Keywords: half-modal verbs, verbs of modality, modifying verbs, syntactic valence, actants, predicate.

Поступила в редакцию 03.10.2012 г.

УДК 82.0

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПАРАДИГМЫ РУССКИХ И УКРАИНСКИХ АНТРОПОНИМОВ ТЮРСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Ибрагимова В. Ф.

РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», г. Симферополь

В данной статье рассматриваются русские и украинские антропони́мы тюркского происхождения в составе словообразовательных парадигм. Выявление и сопоставление типовых и конкретных СП позволило установить случаи не реализации определенных СЗ. В результате сопоставления определены ограничения сочетаемости производящих основ онимов с аффиксами, их роль в формировании СП.

Ключевые слова: словообразовательные парадигмы, антропони́мы, апеллятив, типовые и конкретные словообразовательные парадигмы, морфологическая парадигма.

Постановка проблемы. Русское словообразование с момента своего оформления в середине XX века как самостоятельного раздела лингвистики прошло значительный путь развития, сочетая теоретические построения с обширными наблюдениями над различными проявлениями словообразования «как деятельности», в том числе и путем изучения новых слов и их типов, наиболее наглядно отражающих специфику русской деривации и тенденции ее развития как устойчивой и саморазвивающейся системы.

Перспективными в современной дериватологии являются такие вопросы, как русские и украинские фамилии тюркского происхождения в составе комплексных единиц словообразования: словообразовательном гнезде, словообразовательных цепочках и словообразовательных парадигмах.

Цель статьи – исследовать русские и украинские антропони́мы тюркского происхождения в словообразовательных парадигмах. Основная задача работы – установить состав конкретных и типовых словообразовательных парадигм.

Выявление и сопоставление типовых и конкретных СП (далее СП) позволит выявить случаи не реализации определенных словообразовательных значений. Материалом для анализа послужили СП двух групп онимов: фамилии от собственных имен и фамилии от исходного апеллятива. Анализ этих групп обусловлен следующим: 1) общие лексико-грамматические и семантические признаки этих ЛСГ (принадлежность к части речи существительных, конкретность семантики и т. д.) позволяют выявить общность их деривационных возможностей; 2) их различительные свойства (противоположность по признаку одушевленность и неодушевленность, конкретность – абстрактность, возможность – невозможность метафорического использования; структурные и фонетические различия) определяют специфику в выборе производных. Не ставя перед собой задачу всестороннего анализа отмеченных парадигм, мы определяем только суффиксальную часть СП, что обусловливается высокой степенью продуктивности суффиксального способа в именном словообразовании.

Для того чтобы выявить особенности СП, мы считаем целесообразным сравнить эту единицу со словоизменительной парадигмой. Детальная характеристика морфологической парадигмы (далее МП) содержится в статье Е. С. Кубряковой и П. А. Соболевой [4]. Приняв за исходное положение эту работу, мы попытались установить сходства и различия между СП и МП. Словоизменительная парадигма в отличие от словообразовательной характеризуется большей регулярностью. Незначительное количество случаев ограничения сочетаемости основ и формообразующих аффиксов обуславливает то, что в МП отсутствие какого-либо члена, как правило, предсказуемо. В СП отношения более сложные и количество ограничений в сочетаемости основ и аффиксов значительно больше. Однако можно выявить ряд сходных признаков у словоизменительной и словообразовательной парадигм:

а) в МП отмечается конкретная лексема и переменный формант. В СП в качестве составной величины выступает производящая основа, в роли переменной – словообразовательный аффикс [1; 6; 8; 9 и др.];

б) в МП и СП все члены отделены от исходного на равное количество формальных операций;

в) в МП и СП можно установить различные случаи «дефектности», неполноты. Однако следует признать, что «дефектность» у СП обнаруживается чаще, чем у МП. Однако следует учитывать, что словообразование и формообразование различаются по своей сложности и по своей зависимости от разного количества формантов [4].

По различным признакам СП подразделяется на такие виды:

1) в зависимости от принадлежности исходного к той или иной части речи СП делятся на именные (субстантивные, адъективные, местоименные, нумеральные), глагольные, наречные;

2) количество зон (совокупность производных одной части речи) внутри СП определяет деление СП на гомогенные (включают производные одной части речи) и гетерогенные (включают производные разных частей речи);

3) степень реализации типовых СЗ обуславливает разграничение полных и неполных СП.

Построенные СП онимов позволяют определить те виды ограничений, которые действуют при соединении производящих основ существительных с суффиксами [6; 10]. Ограничения могут быть разделены на такие виды:

1. С точки зрения соотношения системы и узуса ограничения подразделяются на системные и узусальные. Первые характеризуют принципиальную неспособность производящих основ к соединению с какими-то аффиксами, неспособность производящих к созданию производных, выражающих определенные СЗ. Системные ограничения обуславливают набор СЗ, передаваемых на базе каких-либо основ. Узусальные ограничения определяют конкретную реализацию этих СЗ.

2. В зависимости от характера того или иного фактора, что влияет на сочетаемость основ с аффиксами, можно выделить ограничения семантические, формальные, структурные, словообразовательные, стилистические, лексические.

Следует особо подчеркнуть, что выделяемые нами ограничения в пределах построенных СП онимов различных ЛСГ имеют, как правило, характер не жестких, а вероятностных закономерностей.

СП определяется как совокупность производных от одной производящей основы, находящихся на единой ступени деривации [1; 3; 5; 7; 12]. Исходя из того, что СП является единицей двуплановой, выделяются конкретные и типовые СП.

Под конкретными словообразовательными парадигмами (КСП) понимается совокупность производных от конкретного слова. Типовая словообразовательная парадигма (ТСП) – это набор деривационных значений в отвлечении от реализующих их аффиксов / формантов.

СП имеют постоянный член (производящая база) и переменные члены (производные с различными деривационными аффиксами) на том или ином деривационном шаге (ДШ). В отличие от морфологических парадигм, которые объединяют словоформы одного слова, СП объединяют разные слова, в том числе слова разных частей речи, и не включают слово, служащее производящим для членов парадигмы.

СП антропонимов показывают, что между членами парадигмы наблюдается большее сходство в наборе определенных деривационных значений. Таким образом, существует асимметрия между означаемым и означающим: одно и то же деривационное значение может быть выражено с помощью разных аффиксов. Учитывая словообразовательное значение формантов, СП антропонимов распадаются на блоки, включающие производные именных частей речи: субстантивный (суффиксы *-енко*, *-ко*, нулевой суффикс) и адъективный (суффиксы *-ов/-ев*, *-ск/-цк*, *-ый*). Деривационное значение суффиксов антропонимов является обобщенным, указывающим на определенную частеречную принадлежность.

Специфика СП русских и украинских антропонимов тюркского происхождения заключается в том, что рассматриваемые производные образуются на базе производящих: а) существительных, б) прилагательных, в) глаголов, г) местоимений. Внутри СП выделяются следующие зоны производных: 1) субстантивная, 2) адъективная, 3) субстантивная и адъективная зоны.

Однако для СП с вершиной местоимением характерны субстантивная и адъективная зоны.

1) СП «существительное → субстантивная зона» (9).

Преобладают производные с украинскими суффиксами *-ко* и *-енко*: асаул → *Асаула*, *Асаул/енко*, *Асаул/як*; аш (ош) → *Ашев/ич*, *Аш/енко* (*Ошенко*), *Ошен/юк*; балта → *Балта/ча*, *Балт/ачек*, *Балта/Чук*; билим → *Билим/енко*, (*Белим/енко*), *Билим/ко*; бут → *Бут/енко*, *Бут/ко*; гунь (кунь) → *Гунь/ко*, *Гунь/чик*; джеп → *Джеб/ик*, *Джеб/ко*; тура → *Тур/енко*, *Тур/енок*; хавал → *Ховал/к/ин*, *Ховал/ко*.

2) СП «существительное → адъективная зона» (35).

баба → *Бабай* (*Бабий*), *Баба/ев* *Баба/к/ов*, *Баба/ев/ск/ий*; буз → *Буз/ин*, *Буз/ов*, *Бузовл/ев*, *Бузлу/в/с/кий*, *Буз/ув/ск/ий* (*Буз/ов/ск/ий*); азан → *Азан/ин*, *Азан/чи/ев*, *Азан/чи/ев/ск/ий*; алыча → *Алыч/ев*, *Алч/ин*, *Алыч/ев/ск/ий*; алим →

Алим/ов, *Алим/ин*, *Алим/ов/ск/ий*; араба → *Араба/джи*, *Араба/джи/ев*, *Араба/дж/ий/ск/ий*; аркан → *Аркан/ов*, *Аркан/ов/ск/ий*; ата (ота) → *Ата/ев* (*Ота/ев*), *Ата/ев/ск/ий*; бадрак → *Бадрак/ов* (*Бодрак/ов*), *Бадравк/ов/ск/ий*; бакшиш → *Бакшиш/ев*, *Бакишиш/ин*; балаш → *Балаш/ин*, *Балаш/ев/ск/ий*, *Балаш/ов*, *Балыш/ов*; бал → *Бал/джи/ев*, *Бал/джи/ев/ск/ий*; баш → *Баи/ев*, *Баи/ин*, *Баи/ин/ск/ий*; бучак → *Бучак*, *Бучак/чий/ск/ий*; жемчуг → *Жемчуг/ов*, *Жемчуг/ов/ск/ий*, *Жемчуг/ин*, *Жем-*

чуж/ник/ов, Жемчуж/н/ый; заман → Заман/ов, Заман/ск/ий; карагач → Карагач/ев, Карагач/ин, Карагач/ев/ск/ий; катык → Катых/ин (Катык/ин), Катых/ов (Катык/ов); кашик → Кашиг/ин, Кашик/ов; кирпич → Кирпик/ин, Кирпик/ов; копка → Копка/ев, Копка/йк/ин, Копка/н/ов; кумыс → Кумыс/ов, Кумыс/ин; курак → Курака, Курак/ин, Курак/ов; куч → Куч/ев, Куч/ин; очаг → Очаг/ин, Очаг/ов, Очаг/ов/ск/ий (Очак/ов/ск/ий); патлажан → Патлажан/ов, Патлаж/ей; печенег → Печенег/ин, Печенег/ов, Печенег/ск/ий; пичак → Пичак/ов, Пичак/ин; половец → Половец/к/ий, Половец/ев; сакал → Сакал/ов, Сакал/ов/ск/ий; тун → Тун/а/ев, Тун/ов, Тун/ов/ск/ий; ураза → Ураза/ев, Ураз/ов, Ураз/к/а; урман → Урман/ов, Урман/ц/ев, Урман/ц/ов, Урман/че/ев; шорба → Шорба/ев, Шурб/ин; юзук → Юзук/ов, Юзук/ов/ск/ий; ямщик → Ямщик/ов, Ямщ/ин; яр → Яр/ов, Яр/ин, Яр/ин/ов.

Продуктивными являются производные с суффиксами -ов/-ев, -ин и -ск/-цк.

3. СП «существительное → субстантивная и адъективная зоны» (116):

адаш → Адаш/ко, Адаш/к/евич, Адам/ов, Адам/ов/ск/ий, Адам/ск/ий, Адам/ин; алмаз → Алмаз/ко, Алмаз/енко, Алмаз/ин, Алмаз/ов, Алмаз/ов/ский; алма → Алма/ч/енко, Алма/чук, Алмаков; баба → Бабай (Бабий), Баба/н/юк, Баба/ев, Баба/ев/, Бабаков; багай → Багай/л/юк, Бага/ев (Бога/ев), Бага/ев/ск/ий; базар → Базар/енко, Базар/ко, Базар/чук, Базаря, Базар/ов, Базар/енк/ов; бай → Бай/ко, Ба/ев, Бай/ев, Бай/ск/ий; байрак → Байрач/енко, Байрач/ук, Байрач/н/а, Байрач/ук/ов, Байраш/ев, Байраш/ев/ск/ий, Байрач/ин, Байрач/н/ый; бака → Бака/енко, Бака/ев, Бака/ив, Баки/ев, Бака/ин; балык → Балыко, Балыка, Балык/чи, Балыч/ак, Балыч/енко, Балыч/ик, Балыч/ко, Балыч/енко, Балыч/ко, Балыч/ук, Балык/ин (Былык/ин) Балык/ов, Балык/ов/ск/ий, Балык/чи/ев, Балыч/ев, Балыч/ев/ск/ий, Балыч/енк/ов, Балыч/евц/ев, Балыц/к/ий; бахт → Бахт/енко, Бахт/ин, Бахт/ин/ов, Бахт/енк/ов; башлык → Башлы/енко, Башла/енко, Башлыч/енко, Башлык/ин, Башлык/ов, Башлыч/к/ов; башмак → Башмач/енко, Башмач/ко, Башмач/ник, Башмак/ов, Башмач/к/ин, Башмак/ов/ск/ий, Башмач/енк/ов, Башмач/ник/ов; бибер → Бибер/ко, Бибер/енко, Бибер/ов, Бибер/енк/ов, Бибер/ин; буга → Буга/енко, Буга/ец, Бугай/ко, Бугай/ч/енко, Буга/ев/ск/ий, Буга/ёв; буран → Буран/евич, Буран/ович, Буран/енко, Буран/ко, Буран/юк, Буран/Чук, (Буран/ч/юк), Буран/ец, Буран/ин, Буран/к/ин, Буран/ск/ий, Буран/ов; бурлак → Бурлак/ович, Бурлач/енко, Бурлак/ов, Бурлач/ин, Бурлак/ин; бурун → Бурун/ович, Бурун/енко, Бурун/ч/енко, Бурун/ин, Бурун/ов, Бурун/ов/ск/ий; бусы → Бус/ин/ко, Бус/ин, Бус/ов, Бус/ов/ск/ий, Бус/ов/к/ин; гуль → Гул/ай, Гул/ак, Гул/ей, Гул/енко, Гул/ен/юк, Гул/ич, Гуль/ко, Гул/ев, Гул/ин, Гул/енк/ов, Гул/и/ев (Гул/я/ев); джума → Джума/енко, Джум/енко, Джума/ев, Джум/ин; кавун → Кавун/ович, Кавун/джи, Кавун/енко, Кавунко, Кавун/н/ик, Кавун/ч/енко, Кавун/чук, Кавун/ин, Кавун/ов и другие.

Максимальная насыщенность субстантивной зоны наблюдается в СП с производящими *буран* и *кавун* – 7 производных, СП с производящими *балык*, *гуль*, *ермак*, *турка*, *тютюн* имеют 6 производных, СП с производящими *Адам*, *баламут*, *майдан*, *Якуба* имеют 5 производных. Типичными суффиксами для производных, образованных на базе освоенных основ, являются суффиксы -енко и -ко.

Снижение количества производных происходит в СП с мотивирующими неосвоенными тюркскими основами, такими, как *базар*, *буга*, *казан*, *каланча*, *казара*,

курган, курман, курт, тур, – по 4 производных. В СП преобладают производящие неосвоенные единицы, которые формируют субстантивную зону с количеством производных от одного до трех.

Адъективная зона в СП максимально состоит из четырех производных (представлен единичный случай), три производных отмечены в СП с мотивирующими освоенными существительными *камыш, караван, нагайка, парча, татар, турка, тур*. СП, состоящие из одного производного, представлены в 16 СГ, среди производных преобладают единицы с суффиксом *-ов /-ев*.

4. СП «прилагательное → субстантивная зона» представлены одной СП: *огий* → *Огийнко, Огийчук*.

5. СП «прилагательное → адъективная зона» (6): *джансыз* → *Джансиз/ов* (*Джансыз/ов*); *кумач* → *Кумач/ов, Кумач/н/ый*; *сасык* → *Сасык/ин, Сасык/ов* (*Сасыч/ев*); *узун* → *Узун/ин, Узун/ов*; *чурук* → *Чурук/ов, Чурук/ин*; *ширин* → *Ширин/ов, Ширин/ск/ий*.

Лексическая наполненность СП равна двум производным. В СП преобладают производные с суффиксами *-ов /-ев* и *-ин*.

6. СП «прилагательное → субстантивная и адъективная зоны» (5): *балабан* → *Балабан/ик, Балабан/ин, Балабан/ов*; *букир* → *Букри/енко, Букрий, Букре/ев* (*Букри/ев*); *кайсар* → *Кайсар/енко, Кайсар/ин, Кайсар/ов*; *кара* → *Кара/ч/ин, Кара/ч/енко, Карачен/юк, Кара/ч/ий, Кара/ч/ев* (*Карачеев*), *Карач/енк/ов, Карач/ин/ск/и*; *ярем* → *Ярем/енко, Ярем/чук, Ярем/ов*.

В СП субстантивная и адъективная зоны пропорциональны, в них выделяется по одному – два производных. Исключение составляет СП с мотивирующим *кара* – 4 производных в субстантивной зоне. В субстантивной зоне продуктивным является суффикс *-енко*, в адъективной – *-ов /-ев*.

7. СП «глагол → субстантивная зона» представлена одной СП: *ярмак* → *Ярм/ушко, Ярм/ыш, Ярм/ыщенко*.

8. СП «глагол → адъективная зона» включает одну СП антропонимов: *яшан* → *Яшан/ин, Яшан/ский*.

9. СП «глагол → субстантивная и адъективная зона» (4): *Басман* → *Басман/енко, Басман/ченко, Басман/чук, Басман/юк, Басман/ов*; *бельмес* (*бельмез*) → *Бельмес/енко, Бельмес/ов, Бельмес/ин*; *бурма* → *Бурм/ак* (*Бурм/ака*), *Бурм/ин, Бурм/ич/ев, Бурма/ченко, (Бурм/енко), Бурм/ич, Бурма/к/ов, Бурма/с/ин*; *джур* → *Джур/енко, Джур/ко, Джур/ин, Джур/к/ов*.

В субстантивной зоне с максимальным количеством отмечена одна СП с мотивирующим *бурма*. Все производные субстантивной зоны включают суффикс *-енко*, адъективная зона представлена производными с суффиксами *-ов* и *-ин*.

10. СП «местоимение → субстантивная и адъективная зона» включает два антропонима: *биз* → *Бизименко, Бизимов*.

Исходное вершинное слово накладывает ограничение на семантику производного, тем самым антропонимы характеризуются одним и тем же лексическим значением. Выделение зон предопределяет характер валентности производящего слова.

При исследовании словообразовательных парадигм собственных имен Н. М. Черненко отмечала, что «1) собственные имена, являясь лексико-

грамматической единицей языка, активно пополняют словарный состав языка; 2) состав словообразовательной парадигмы собственных имен зависит от принадлежности исходного слова к той или иной лексико-грамматической группе» [11, с. 6].

Словообразовательные парадигмы построены на основе формальной оппозиции. Материал показал, что антропонимы образуются, в основном, на 1 или 2 ДШ.

В целом анализ КСП и ТСП онимов позволяет говорить о таких особенностях:

- 1) регулярная реализация деривационных значений субстантивной и адъективной зон;
- 2) количественная тождественность производных субстантивов и адъективов в СП.

Как в субстантивной, так и в адъективной зоне реализация типовых СЗ является регулярной. Однако в адъективной зоне эта регулярность поддерживается наличием синонимичных суффиксов (-ин и -ов).

Выводы. Таким образом, принадлежность рассматриваемых онимов к одной части речи, их единое предметно-конкретное значение, тождество структурных свойств исходных определяют единство их деривационных возможностей. Проявление общности обнаруживается в том, что в словообразовательных парадигмах всех лексико-семантических групп довольно последовательно реализуются словообразовательные значения субстантивной и адъективной зон. Однако в типовых словообразовательных парадигмах слов двух ЛСГ отмечаются и разные словообразовательные значения, которые обусловлены различиями семантики и структурой производящих.

Список литературы

1. Земская Е. А. Словообразование как деятельность : [монография] / Елена Андреевна Земская. – М. : КомКнига, 2005. – 223 с.
2. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык: Вопросы его истории и современного состояния: Виноградовские чтения, V–VIII. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 63–77.
3. Клименко Н. Ф. Словообразовательная структура и семантика сложных слов в современном украинском языке : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.02 «украинский язык» / Н. Ф. Клименко. – К., 1984. – 52 с.
4. Кубрякова Е. С. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании / Е. С. Кубрякова, П. А. Соболева // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 5–24.
5. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы описания : [монография] / Владимир Владимирович Лопатин. – М. : Наука, 1977. – 314 с.
6. Милославский И. Г. Об ограничениях сочетаемости русских морфем / И. Г. Милославский // Вестник Московского университета. Серия Филология. – 1979. – № 2. – С. 3–14.
7. Соболева П. А. Моделирование словообразования / П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики. 1971. – М. : Наука, 1972. – С. 165–212.
8. Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия : [монография] / Полина Аркадьевна Соболева. – М. : Наука, 1980. – 296 с.
9. Тихонов А. Н. Словообразовательные и корневые гнезда слов / А. Н. Тихонов // Восточнославянское и общее языкознание. – М. : Наука, 1978. – С. 270–274.
10. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания : [монография] / Игорь Степанович Улуханов. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
11. Черненко Н. М. Словообразовательная структура оттопонимических прилагательных в современном русском языке : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / Н. М. Черненко. – Ташкент, 1978. – 19 с.

12. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд и словообразовательное гнездо / Ю. А. Шепель // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – Дніпропетровськ, 2005. – № 2 / 2. – С. 227–235.

Ібрагімова В.Ф. Словотвірні парадигми російських та українських антропонімів тюркського походження / В.Ф. Ібрагімова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 74–80.

У даній статті розглядаються російські та українські антропоніми тюркського походження в складі словотворчих парадигм. Виявлення та зіставлення типових і конкретних СП дозволило встановити випадки не реалізації певних СЗ. В результаті зіставлення визначено обмеження сполучуваності виробляючих основ онім з афіксами, їх роль у формуванні СП.

Ключові слова: словотворчі парадигми, антропоніми, апелятив, типові і конкретні словотворчі парадигми, морфологічна парадигма.

Ibragimova V. Word-formation paradigm of Russian and Ukrainian anthroponims by Turkic origin / V. Ibragimova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 74–80.

This article discusses the Russian and Ukrainian anthroponomy Turkic origin in the word-building paradigms. Identification and comparison of standard and specific SP cases are not allowed to determine the implementation of certain North. A comparison of the defined limits of compatibility manufacturing bases's names affixes, their role in the formation of the joint venture.

Keywords: word paradigm anthroponomy, appellative? Model and specific derivational paradigm, morphological paradigm.

Поступила в редакцію 19.10.2012 г.

УДК 811.161.1'373.43:070

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В ТЕКСТАХ СМИ: ТИПОЛОГИЯ И ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Кадырова Л. Д.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь

В статье рассматриваются активные деривационные процессы, связанные с заимствованием в лексической системе языка, описываются словообразовательные модели с интернациональными морфемами.

Ключевые слова: лексические инновации, неозаимствование, неосемантизм, неографизм, неоморфема, неоформант.

Постановка проблемы. Неологизмы традиционно рассматриваются как результат динамических процессов, которые отражают адаптацию языка к трансформациям, происходящим в политической, экономической и социальной сферах деятельности человека. Эти изменения характерны прежде всего для лексической и грамматической систем языка. Наряду с появлением новых понятий и явлений происходит обновление русского лексикона, единицы которого различны по способам номинации и степени новизны.

В исследованиях последнего десятилетия проблемы неологии стали объектом активного изучения. основополагающими работами, позволяющими объяснить многие современные деривационные процессы в языковой системе, являются исследования В. Г. Гака, О. А. Габинской, Д. В. Гугунавы, Е. А. Земской, Е. А. Карпиловской, Н. Ф. Клименко, Н. З. Котеловой, Л. П. Крысина, Л. А. Кудрявцевой, А. В. Петрова, Е. В. Петрухиной, Л. И. Плотниковой, Т. В. Поповой, Т. С. Пристайко, Л. В. Рацибурской и др.

В статье рассматриваются инновационные процессы в рамках антропоцентрической парадигмы, суть которой состоит в переключении интересов исследователя с объектов познания на субъект. При изучении языковых единиц важно обратиться к выявлению механизмов создания новых слов, к описанию словообразовательных ресурсов в лексической системе языка. По мнению Е. С. Кубряковой, «словообразование, тесно связанное с номинацией, является тем звеном в языковой системе, которое ответственно за формирование обозначений элементов внешнего и внутреннего опыта человека; в соответствии с этим словообразование определяется как система средств, единиц, связей, служащих процессам номинации и ими обусловлена» [8, с. 151]. Т. В. Попова, Л. А. Пасечная отмечают, что «номинация как языковое явление теснейшим образом связана со словообразованием. Изучение тех или иных языковых явлений в ономаσιологическом плане означает, что в центре внимания находится вопрос о том, как связаны эти явления с обозначением окружающей нас действительности, с выбором и созданием названий для отдельных ее фрагментов» [10, с. 167]. Е. А. Земская утверждает, что «функции деривационного механизма

языка отражают различные коммуникативные установки говорящего: он создает необходимое наименование, или изменяет синтаксическое построение речи, либо производит более краткую номинацию, либо получает экспрессивную форму выражения, либо использует средство выражения, соответствующее той или иной сфере речи» [4, с. 8]. Л. Е. Бессонова отмечает, что «словообразовательный аспект позволяет раскрыть признаки и свойства денотативно связанных единиц, их связи и отношения, аксиологическую нагрузку, а также измерить коммуникативную значимость лексической единицы для языкового сознания носителя языка» [1, с. 50].

Актуальность статьи обусловлена необходимостью комплексного анализа семантического и грамматического потенциала заимствованных единиц в русском языке, а также описанием тех сфер современного русского лексикона, которые отражают изменения в лексических и словообразовательных нормах языка.

Цель предлагаемого исследования – описать деривационные модели в процессе заимствования в лексической системе русского языка.

Данная цель предусматривает решение ряда **задач**:

- 1) охарактеризовать активные деривационные процессы, происходящие в русском языке;
- 2) рассмотреть классификации новых слов в русском языке, предлагаемые в современной неологии;
- 3) установить степень активности заимствованных морфем / основ в словообразовательной системе языка.

В работе рассматриваются те лексические заимствования, компоненты которых становятся активными словообразовательными формантами, то есть обладают большими словообразовательными возможностями. При семантическом анализе инновационных образований возникают трудности при определении лексического значения данных единиц. Такого рода вопросы решаются с помощью обращения к словарям иностранных слов, толковым словарям, словарям неологизмов, морфемным словарям, если же отсутствуют какие-либо сведения об анализируемой единице, то значение определяется на основании контекстного употребления.

Характеризуя активные процессы в русском словообразовании, лингвисты отмечают следующие явления: резкое увеличение потока иноязычных единиц, демократизацию языка, снижение литературных норм, стремление к эмоциональному началу, ослабление нормативных правил образования, использование приемов языковой игры, экономия языковых средств и др. Более значимыми являются процессы детерминологизации и деидеологизации заимствованных ранее номинаций, процессы семантической трансформации адаптированных языком слов и создание на их основе новых словообразовательных производных [1, с. 50]. На данные процессы влияют внутренние и внешние законы развития языка.

Немаловажной характеристикой современного состояния русского языка является процесс образования однословной номинации из многословной, описанный О. А. Габинской, Р. И. Гафаровой, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловской, А. В. Петровым, Л. И. Плотниковой, Л. В. Рацибурской, В. И. Теркуловым и др. Ср.: *внедорожник* (внедорожный автомобиль), *локалка* (локальная компьютерная сеть)

(модель образования универбов – сочетание «имя прилагательное + имя существительное»), *флешка* (USB-флеш-накопитель), *симка* (sim-карта) и др.

В исследованиях последнего десятилетия к активным языковым процессам лингвисты относят также интернационализацию языка. Продуктивными являются деривационные компоненты: *аква-*, *арт-*, *архи-*, *гипер-*, *кросс-*, *макро-*, *медиа-*, *микро-*, *пиар-*, *супер-*, *топ-*, *ультра-*, *шоу-*; *-ант*, *-ман*, *-мейкер* и др.

Так, заимствованный префиксоид *кросс-* (англ. *cross* – «скрещение, пересечение») активен при образовании неологизмов в русском лексиконе: *кросс-кантри* (англ. *cross-country*) – «одна из спортивных дисциплин (гонки по пересеченной местности со спусками)»; *кросс-курс* (англ. *cross* – «поперечный, пересекающийся» + лат. *cursus* – «бег; течение») – «курсовое соотношение между двумя валютами, определяемое на основе курса этих валют по отношению к третьей валюте»; *кросс-продажи* или *кросс-селлинг* (англ. *cross-selling*) – «перекрестная продажа»; *кросс-листинг* (англ. *cross listing*) – «котировка ценной бумаги одновременно на нескольких фондовых биржах разных государств»; *кросскультурный*; *кросс-оптический*; *кроссплатформенный* и др. Ср.: *Преобладающий рост рублевого кросс-курса доллара отражает ситуацию в паре евро/доллар, где евро снизился при открытии глобальной сессии среды...* («Ведомости», 28.11.2012); *Кросс-культурный аспект формирования национального богатства в последнее время становится объектом внимания...* («Проблемы современной экономики», № 1/2 (17/18), 2006). Активным является процесс возникновения лексических новообразований с основой *-терапия* (греч. *θεραπεία* [*therapeia*] – «лечение, оздоровление»), зафиксированных в контекстных употреблениях, но не нашедших своего отражения в лексикографической практике [11]: *анималотерапия* («вид терапии, использующий животных и их образы для оказания психотерапевтической помощи»); *арт-терапия* (терапия творчеством), *дельфинотерапия* («метод психотерапии, согласно которому в центре психотерапевтического процесса лежит общение человека и дельфина»); *кинотерапия* («оздоровление посредством просмотра фильма»), *стоун-терапия* (лечение камнями), *фауна-терапия* («терапия, построенная на принципах единства человека и мира»), *фитнес-терапия* (лечение посредством фитнеса) и др. Приведем примеры: *Арт-терапия не требует особых навыков – в ней используется техника спонтанного рисунка, с ее помощью человек способен осознать свои переживания, научиться доверять себе и давать полную свободу своим действиям* («Корреспондент.net», 2.07.2008); *В кризисном центре для женщин стартуют сеансы кинотерапии...* («1К», 18.10.2012) и др.

Новообразования в современной языковой системе являются отражением активных процессов в области словообразования, связанных с адаптирующей функцией русского языка (заимствованные лексемы в русском языке проходят процесс адаптации прежде всего с помощью деривации): образование существительных с заимствованными аффиксальными морфемами *мега-*, *псевдо-*, *супер-*, *экс-*, *-изм*, *-изаци(я)*, *-инг*, *-ист*, *-оид* и др.; образование сложных слов (*маркет-мейкер*, *кофе-брейк*, *арт-кафе* и др.); изменение семантики заимствованного слова под влиянием социокультурных факторов (*опция*, *тендер*, *сингл*, *драйв* и др.).

Особенностью современных неологизмов является то, что многие из них появляются в составе целой группы образований, созданных по тождественным моделям. Иноязычные неологизмы обладают разными словообразовательными возможностями. По мнению Л. П. Крысина, «при реализации словообразовательных возможностей иноязычного неологизма имеет значение не только характер его морфологической структуры и его грамматическая освоенность русским языком, но и степень частотности в языке. Попадая в фокус социального внимания, делаясь активным в своем употреблении в текстах СМИ и в речевом обиходе, некоторые новые заимствования могут порождать производные гораздо более активно, чем структурно сходные с ними слова, которые, однако, не столь частотны» [6, с. 20].

Исследователи предлагают несколько классификаций неологизмов в русском языке. Анализ научной литературы показывает, что большинство лингвистов сходится во мнении, согласно которому необходимо разделить все новообразования на две группы: новации языка и новации речи (С. И. Алаторцева, В. Г. Гак, Н. С. Зильбер, М. И. Фомина, Н. М. Шанский и др.). Критерий «принадлежности к языку или к речи» является основополагающим для разработки классификаций новообразований в лингвистике конца XX – начала XXI вв. Так, **языковые** неологизмы широко употребляются и, как правило, фиксируются в словарях русского языка. **Речевые** неологизмы имеют два типа: анонимные – это те, которые не имеют установленного авторства, их возникновение не связано с каким-либо лицом; авторские – неологизмы, созданные и общественно закреплённые за конкретным лицом. Е. С. Огородникова, определяя характеристики речевых неологизмов, выделяет **лексические окказионализмы**, которые вводятся в текст с целью придания определённого стилистического оттенка всему тексту («*кинографировать*», «*правдашние*», «*губернянька*»); **семантические окказионализмы** – слова, употребляемые только в определённом контексте (*товарищи* – «компаньоны, имеющие общий товар»); **лексические квазинеологизмы** – неологизмы, называющие не существующие объекты, созданные воображением писателей (*ксерион* – «препарат, неограниченно продлевающий жизнь и восстанавливающий жизненные силы»; *рум* – «система, позволяющая совершать перемещения во времени и пространстве») и **семантические квазинеологизмы** (*никель* – «денежная единица»; *галоша* – «летательный аппарат будущего») [9, с. 120].

Широкую классификацию лексических инноваций предлагает Т. В. Попова, которая разграничивает неологизмы по нескольким параметрам. Исследователь отмечает, что «по виду языковой единицы неологизмы делятся на неолексемы, неофраземы и неосемемы (слова и фразеологизмы)» [12, с. 30]. По степени новизны неологизма, определяемой по соотношению с системой языка, Т. В. Попова выделяет новообразования абсолютные и относительные. По виду обозначаемой реалии (денотата и сигнификата) лингвист выделяет пять групп: 1) неологизмы, обозначающие новую реалию; 2) старую реалию; 3) актуализированную реалию; 4) уходящую реалию; 5) несуществующую реалию (гипотетически представляемую) реалию [12, с. 34–35]. По способу образования лексические единицы делятся на заимствованные словообразовательные и семантические неологизмы. Классификация Т. В. Поповой

расширяет параметры анализа неологизмов в русском языке и показывает многообразие аспектов для описания новых единиц.

В современном научном инструментарии отсутствует единая система номинации новых слов, появляющихся в языке. Многообразие терминов («новое слово», «неологизм», «лексические инновации» и др.) объясняется неразработанностью вопроса, сложностью разграничения и упорядочения явлений, называемых этими единицами. Как отмечает Т. С. Пристайко, «сегодня как никогда раньше становится очевидной необходимость наряду с решением многих теоретических проблем современной неологии упорядочения и унификации системы терминов этой научной специализации. Терминологическая неупорядоченность и пестрота, с которой приходится сталкиваться в различных работах, является следствием различного понимания основных категорий неологии, недифференцированностью многих смежных понятий (неологизм, потенциальное слово, окказионализм и др.)...» [13].

Особого внимания заслуживает классификация украинских дериватологов, выдвигающих в качестве основного критерия «способ образования инноваций»: *новообразование, неозаимствование, неосемантизм, неографизм, неоморфема, неоформант* [5].

Вслед за Н.Ф. Клименко, Е.А. Карпиловской, Л.П. Кислюк рассматриваем неозаимствование, неосемантизм, неографизм, неоморфему, неоформант как самостоятельные группы лексических инноваций. Так, **неозаимствование** определяется как «новое слово иноязычного происхождения, адаптированное к системе языка путем транскрибирования или транслитерации» [5, с. 12]. Проведенный нами анализ лексем подтверждает, что недавно пришедшее в русский язык неозаимствование *мейк-ап, мейкап, мэйк-ап, мэйкап* (take up-1 – «грим; косметика; аксессуары»), аналогом которого в русском языке выступает слово «макияж», появляется в сочетаниях: *мейкап-мания, вечерний мейк-ап, профессиональный мейк-ап, сценический мейк-ап, стильный мейк-ап, мейк-ап-фото, ретро-мейкап, take up глаз* и др. Единица «take up», состоящая из глагола «take» и наречия «up», в русском языке приобретает свойства имени существительного: появляется числовая парадигма (*модный мейкап* (ед. ч.) – *модные мейкапы* (мн. ч.)); начинает склоняться (*чудеса мейкапа* (в Р. п.); *руководство по мейкапу* (в Д. п.); *сотрудничество с мейкапом* (в Тв. п.); *ошибки в мейкапе* (в П.п.)); флексии являются показателем II склонения; употребляется в мужском роде (*стильный мейкап, модный мейкап*). Лексическая единица «take up» проходит процесс адаптации путем транслитерации: take up – мейк ап (мэйк ап) – мейк-ап (мэйк-ап) – мейкап (мэйкап), которая сопровождается превращением слова «up» в структурный элемент слова. Немногочисленны случаи самостоятельного употребления единицы «мейк» (*летний мейк, стильный мейк*). Компонент *-ап* отмечен также в следующих словах: *стендап* (от англ. stand up – «вставать; комедийное представление разговорного жанра; вербальный репортерский прием»); *сетап* (от англ. setup – «настройка»), отсюда *сетапщик* («человек, который занимается настройкой 3d-персонажей»).

Неоморфема рассматривается в работах ученых украинской школы дериватологии как «компонент слова, выделенный из состава неолексем, чаще всего, новых заимствований, с делимой основой» [5, с. 12]. Известный в научной литературе заимствованный компонент *-мейкер* (англ. maker – «творец, создатель, изготовитель,

производитель») реализует идею о продуктивности единицы, подтверждением чего является его широкая комбинаторика: *арт-мейкер*, *бренд-мейкер*, *зомбимейкер*, *имидж-мейкер* (или *имиджмейкер*), *климат-мейкер*, *клип-мейкер* (или *клипмейкер*), *маркет-мейкер*, *нюсмейкер*, *суши-мейкер*, *файлмейкер*, *шоумейкер* и др. В каждом из приведенных примеров реализуется одна из сем в соответствии с этимологией: 'творец', 'создатель', 'изготовитель', 'производитель'. Так, например, в производном *суши-мейкер* реализуется сема 'изготовитель', в дериватах *имидж-мейкер* и *бренд-мейкер* – сема 'создатель'. Описываемый словообразовательный формант, близкий по функции к суффиксоиду, активен и популярен в контексте современной прессы. Как отмечают авторы коллективной монографии, с проникновением ряда структурно и семантически подобных единиц со сходной морфемной структурой «слова приобретают словообразовательную активность и становятся образующим для ряда других слов, создавая словообразовательные гнезда» [5, с. 246]. Возможны также деривационные ряды с исконным аффиксом *-ств(о)*: *клипмейкерство* (смоделированные *бренд-мейкерство*, *шоумейкерство*, *арт-мейкерство* и др.).

Образован целый ряд лексических единиц с помощью заимствованного суффикса *-инг*: *демпинг*, *франчайзинг*, *джипинг*, *роуминг*, *лизинг* и др.

Неоформантом называют «компоненты слова, выделенные из состава неолексем, чаще всего, новых заимствований, не только с делимой основой, но и с формальной и семантической мотивацией» [5, с. 12]. Компонент слова *-форизм* из «афоризм» (греч. Αφορισμός – «определение») выявляет деривационные способности в контекстных употреблениях, но при этом данные лексические единицы новообразования не нашли своего отражения в лексикографической практике: *тви-форизм* (афоризм, опубликованный в «Твиттере»), *АиФоризм* (афоризм, использованный на сайте газеты «Аргументы и Факты» (АиФ)), *“AB”форизмы* (афоризмы со сайта газеты «Арсеньевские вести»), *деафоризм* (отсутствие афоризма), *гав-форизмы* (рубрика на сайте Торгового Дома ветеринарных препаратов), *ах-форизм*, *Ы-форизмы*, *а(м)форизмы* (от названия издательства «Амфора») и др. Сочетаемость данного компонента весьма разнообразна: это часть слова, аббревиатура, префикс, междометие и др.

Неоформантом также можно считать компонент *-визор* [2]. В контекстных употреблениях можно зафиксировать случаи образования единиц с формантом *-визор*: *гипновизор*, *зомбизор*, *путиновизор*, *циливизор*, *шизовизор* и др. Лексема «вебинар» возникла в результате сочетания компонентов *веб-* (с помощью веб-камеры) и *-инар* (компонент слова «семинар»).

Самостоятельную группу лексем-инноваций образуют **неографизмы** («инновации, закрепленные в графической форме слова»). Неографизмом, на наш взгляд, можно считать рассмотренный пример «VIP», с указанием на вариации его написания в контекстных употреблениях: *ВИП*, *ВиП*, *vip*, *VIP'ы*, *випы*, *vip(ов)*. В контекстных употреблениях от аббревиатуры «VIP» и его графических вариантов *V.I.P.*, *Вип*, *vip* созданы такие модели: *vip подарки*, *vip-апартаменты*, *VIP-сервис*, *ViP-уровень*, *VIP автосервис*, *VIP-резюме*, *VIP-объявление*, *хостинг VIP*, *Вип-Тур* (*туристическая фирма*), *ВИП-линия*, *столичные VIP'ы* (*VIP-ы*, *V.I.P.ы*), *Киевские випы* и др. Анализируемая аббревиатура интересна тем, что приобретает свойства имени существи-

тельного: имеет парадигму склонения – выпы, выпов, выпам, выпами, (о, на) випах (западных «винов», крымским випам, стали випами и др.); приобретает числовую парадигму: (Киевские) выпы – флексия -ы множественного числа. Адаптация аббревиатуры происходит путем транслитерации: *V.I.P.* – *VIP* – *ВИП* – *вип*. Результаты поиска данной единицы в Интернете демонстрируют достаточную активность и взаимозаменяемость графических вариантов в контекстных употреблениях.

Термин «**неосемантизм**» отличается неопределенностью в интерпретации самого понятия: в узком смысле данный термин можно трактовать как «приобретение нового значения слова». Лексемы *месседж* и *опция*, которые вошли в словарный состав как слова, употребляющиеся в сфере мобильной связи, нашли фиксацию и в других значениях. *Месседж* (англ. message – «сообщение; послание; идея, мысль») – текстовое послание, сообщение в группе новостей телеконференции или в электронной почте, а также вообще послание, посыл [3, с. 515]. Ср.: *Эксперты могут подготовить более глубокие материалы и дать более объективные комментарии, а российское руководство — президент, премьер-министр, министр иностранных дел — отправить нужный месседж мировому сообществу...* (2000, 22.09.2009); *Роман россиянина Андрея Волоса посвящен разным периодам советской истории, но его месседж явно обращен в современность...* (2000, 20.06.2012). *Опция* (англ. option; лат. optio (optionis) – «выбор») – 1) дополнительное средство, указываемое в задании для обрабатывающей программы ЭВМ и предназначенное для изменения основного режима ее работы; 2) возможности, выбор возможностей, предоставляемых при осуществлении чего-либо [3, с. 589]. Ср.: *Все эти возможности организации детского праздника предусмотрены, просто каждая подобная «опция» требует немалого финансового участия взрослых...* (2000, 04.10.2011); *Одна опция, которая в будущем может появиться на инфоматах, — пробки на дорогах в режиме онлайн...* (2000, 08.02.2012); *Опция встречи участников семинара – создание видеоролика как месседжа политикам разных стран...* (из выступления на симпозиуме YES-2012).

Выводы. Активные процессы словопроизводства, связанные с интенсивным пополнением языка новыми заимствованиями, отражают не только глубокие социально-политические и экономические трансформации в жизни общества, но и изменения в лексической системе языка, ее деривационном потенциале, прагматических смыслах вербальных единиц. Выделение типов лексико-грамматических неологизмов на основе классификационных параметров связано с формальными, семантическими и функционально-стилистическими признаками заимствованного слова, а также степенью адаптации в русском языке.

Список литературы

1. Бессонова Л. Е. Деривационный потенциал политических слов / Л. Е. Бессонова // Мови та культури у новій Європі : контакти і самобутність : Зб. наук. допов. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 48–56.
2. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке : [пособие для студентов и учителей] / А. А. Брагина. – М. : Просвещение, 1973. – 224 с.
3. Захаренко Е. Н. Новый словарь иностранных слов: свыше 25 000 слов и словосочетаний / Е. Н. Захаренко, Л. Н. Комарова, И. В. Нечаева. – М. : ООО ИФ «Азбуковник», 2008. – 1040 с.

4. Земская Е. А. Словообразование как деятельность : [монография] / Е. А. Земская ; [под общ. ред. Л. А. Новиковой]. – СПб., 2001. – 224 с.
5. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
6. Крысин Л. П. О словообразовательных возможностях иноязычных неологизмов / Л. П. Крысин, Ю Хан Су // Филологические науки. – 1998. – № 3. – С. 15–20.
7. Крысин Л. П. Новый словарь иностранных слов / Л. П. Крысин. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 480 с.
8. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 222–303.
9. Огородникова Е. С. Об особенностях окказиональных неологизмов и квазинеологизмов в произведениях фантастики / Е. С. Огородникова // Разнородные черты языковых и речевых явлений : Межвуз. сб. научн. тр. Выпуск VIII. Пятигорский государственный лингвистический университет. Пятигорск, 2005. – С. 119–125.
10. Пасечная Л. А. К проблеме дефиниции нового слова в современной лингвистике / Л. А. Пасечная, Т. В. Попова // Вестник ОГУ 11. – 2005. – С. 167–171.
11. Петров А. В. Гнезда сложных слов с функционально соотносительными компонентами *-лечить* и *-терапия* / А. В. Петров // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Т. 19 (58) – № 4. – Серия. Филология. – Симферополь, 2006. – С. 145–152.
12. Попова Т. В. Русская неология и неография : [учебное электронное текстовое издание] / Т. В. Попова. – Екатеринбург, 2005. – 96 с.
13. Пристайко Т. С. О некоторых терминологических проблемах современной неологии [Электронный ресурс] / Т. С. Пристайко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – 2009. – Вип. 15. – Т. 1. – Режим доступа: <http://www.hbuiv.gov.ua>
14. Романюк Ю. В. Словотворчий потенціал нових засобів номінації у сучасній українській мові / Ю. В. Романюк // Мови та культури у новій Європі : контакти і самобутність : Зб. наук. допов.. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 48–56.
15. Скляревская Г. Н. Слово в меняющемся мире: русский язык начала XXI столетия: состояние проблемы, перспективы / Г. Н. Скляревская // Исследования по славянским языкам. – Сеул, 2001. – № 6. – С. 177–202.
16. Словарь русского языка : В 4 т. / [под ред. А. П. Евгеньевой]. – М. : Русский язык, 1981. – Т. 1. – 698 с.
17. Таран А. А. Конкурування номінацій у сучасній українській літературній мові : тенденції стабілізації нової лексики : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандид. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. А. Таран. – К., 2010. – 20 с.

Кадирова Л. Д. Лексичні інновації в текстах ЗМІ: типологія та особливості функціонування / Л. Д. Кадирова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 81–88.

У статті розглядаються активні дериваційні процеси, пов'язані із запозиченням у лексичній системі мови, описуються словотворчі моделі з інтернаціональними морфемами.

Ключові слова: лексичні інновації, неозапозичення, неосемантизм, неографізм, неоморфема, неоформант.

Kadyrova L. The lexical innovations in the texts of mass-media: typology and features of the functioning / L. Kadyrova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 81–88.

The article covers the active derivational processes associated with borrowing in the lexical system of the language, describes the word-formation model with the international morphemes.

Keywords: lexical innovations, new loanword, neosemantism, neografism, neomorfema, neoformant.

Поступила в редакцію 21.10.2012 г.

УДК 811.161.1' 373.612

ПРЕФИКС НЕДО- КАК ЕДИНИЦА МОРФЕМИКИ И КУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

Каширина М. М.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь

В статье рассматриваются различные случаи функционирования префикса *недо-* в производных словах и определяется их семантика. Делается вывод, что префикс занимает особое положение в русском языке, поскольку становится культурным символом.

Ключевые слова: префикс, культурный символ, выразительность, семантика, неологизм.

Характеризуя своеобразие русской культуры, лингвисты, философы и писатели часто называют непере译имые на другие языки слова и понятия. Чаще всего имена существительные «раздолье», «приволье», «народ», «тоска», «умиление». Однако не только они являются культурными символами. К ним можно отнести и морфемы. Так, одним из самых продуктивных словообразовательных средств русского языка является префикс *недо-*.

Толкования префикса *недо-* дублируют друг друга. В Толковом словаре русского языка под ред. Д.Н. Ушакова дается такая дефиниция: «Недо-. Приставка, придающая значение неполноты, недостаточности действия, отсутствия в нем нужной меры, нормы, степени» [10]. В Русском орфографическом словаре под редакцией В.В. Лопатина: «Недо... – приставка со значением неполноты, недостаточности действия или признака, пишется слитно» [8, с. 564]. В Толковом словаре русского языка С.И. Ожегова: «Недо- Образует глаголы, существительные и прилагательные со значением неполноты, недостаточности по сравнению с какой-нибудь нормой» [9, с. 364]. В Большом толковом словаре русского языка (гл. ред. С.А. Кузнецов) говорится: «Недо... приставка. Указывает на неполноту, недостаточность действия или качества» [2, с. 968]. Согласно «Русской грамматике» (1980): «Недо- – производная (сложная) глагольная приставка. В глаголах имеет значение «не полностью совершить действие, названное мотивирующим глаголом, не довести его до необходимой нормы» [6, с. 315]. В Словаре служебных морфем русского языка Г.П. Цыганенко: «Недо- сложная приставка. Возникла из отрицательной частицы не и приставки до-. Придает глаголам значение «неполностью совершить действие, названное производящим словом» [11, с. 181].

Цель данного исследования – определить особенности семантики и функционирования префикса *недо-* в современном русском языке.

Материалом стали публицистические и поэтические тексты, представленные в Национальном корпусе русского языка и на пространстве Рунета.

Формирование сложного префикса *недо-* в словообразовательной системе русского языка – длительный языковой процесс, который стал возможен на базе глаголов с префиксом *до-*. Исторически *недо-* обнаруживает неоднородность своей структуры и выступает в глаголах в двух вариантах: то как отрицательная частица *не* + префикс *до-*, то как целостный в формальном и семантическом отношении префикс *недо-*. В связи с этим различают три группы глаголов на *до-*: те, которые всегда пишутся с *не-* раздельно, те, которые всегда пишутся с *не-* слитно и те, которые пишутся и раздельно, и слитно.

Первичное значение префикса *до-* – пространственно-временной предел: *долететь, добрести, дожждаться*. В связи с этим, по мнению некоторых ученых, семантика данных префиксальных образований препятствовала слиянию глагольной основы с отрицательной частицей *не*. Поэтому для группы глаголов с пространственно-временной семантикой в современном русском языке характерно всегда раздельное написание с отрицательной частицей: *не долететь, не добрести, не дожждаться*. Только один глагол с пространственным значением – *везти* – может писаться с частицей *не* как раздельно, так и слитно: *не довезти* и *недовезти*. Омофоничное написание глаголов мотивировано разницей в семантике: *не довезти до дома* ('не доставить до какого-либо места'); *недовезти хлеба* ('привезти что-либо в меньшем количестве, чем положено').

Всегда раздельно с частицей *не* пишется немногочисленная группа глаголов, основа которых подверглась процессу опрощения и префикс *до-* перестал вычлениваться из состава основы: *не добыть, не доказать, не доверять, не донимать* и др. У названной группы глаголов структурные особенности их основы препятствуют слиянию с отрицательной частицы *не*, следовательно, и образованию сложного префикса *недо-*.

Раздельно с частицей *не* пишутся глаголы с префиксом *до-*, имеющие значение высокой интенсивности действия (*добудиться, дозвониться, достучаться, додуматься*). Префикс *до-* является частью конфикса *до-* + *-ся*.

Всегда пишутся слитно глаголы, которые без *не* в современном языке не употребляются, такие, как *недомогать, недоумевать*. Как отмечает О.А. Пацюкова, первоначально в процессе исторического развития языка отрицательная частица *не* занимала позицию приставки и сохраняла значение отрицания действия. Таким образом, глагольная основа имела в своем составе два префикса (*не-* и *до-*), каждый из них сохранял свое индивидуальное значение, что и представлено в процессе исторического развития языка: *мыслити* (думать) → *до-мыслити* (понять, додуматься) → *не-домыслити* (не понять, не додуматься); *мочи* (быть в силах, в состоянии) → *до-могати* (быть здоровым) → *не-домогати* (не быть здоровым). Глаголы, в которых префикс *не-* сохранял значение отрицания, либо вышли из употребления, либо утратили семантические связи с однокоренными словами и перестали члениться.

Разграничение на письме глаголов со сложным префиксом *недо-* и глаголов с префиксом *до-* после отрицательной частицы *не* (*недоплатить – не доплатить; не доест – не доест*) является одним из сложных случаев орфографии.

Глаголы с префиксом *недо-* выражают неполную завершенность действия, несоответствие требуемой норме: *недоделать, недовершить, недостроить, недо-*

лотить, недокопить, недоумать, недорисовать и др., в то время как у префиксальных глаголов с частицей *не*: *не доделать*, *не довершить*, *не достроить*, *не домолотить*, *не докопить*, *не домыть*, *не дорисовать* и др. – частица выражает отрицание действия, выраженного глагольной основой. Глаголы с префиксом *до-* в значении 'дополнительно совершить действие, довести до необходимой нормы', как правило, вызывают меньше трудностей в написании с *не*, потому что разница в семантике достаточно прозрачна: *недоплатить* – 'заплатить неполностью' и *не доплатить* – 'не произвести дополнительной оплаты'. Однако семантические различия сходных по звучанию глаголов бывают настолько тонкими, что вызывают значительные трудности в правописании. Это касается глаголов, у которых префикс *до-* имеет значение 'довести действие до конца'. На правописание именно этих глаголов следует обращать особое внимание. Изучая особенность орфографии глаголов со сложным префиксом *недо-* и глаголов с префиксом *до-* после отрицания, необходимо подходить к решению данной проблемы комплексно. Такие попытки в лингвистической литературе делались. В частности, подчеркивалась возможность антонимической замены префикса *недо-* префиксом *пере-* [1, с. 67]. Не менее важным, на наш взгляд, является привлечение данных словообразовательного анализа.

В современном русском языке словообразовательный тип глаголов со сложным префиксом *недо-*, насчитывает около 100 глаголов. Большинство из них имеет сильное управление беспредложным винительным падежом (*работать над чем-н.* – *недоработать что-н.*). В качестве мотивирующих выступают преимущественно переходные бесприставочные глаголы несовершенного вида (*жарить что-н.*; – *недожарить что-н.*; – *чего-н.*). Неполнота действия, проявляющаяся в отсутствии достаточной нормы, связана в глаголах с разными причинами: с недостатком количества чего-либо (*недобрать*, *недовесить недодать*, *недолить*), с недостатком протяженности чего-либо во времени (*недодержать*, *недоспеть*, *недоспать*, *недокиснуть*), с недостаточной степенью интенсивности действия (*недоглядеть*, *недосмотреть*, *недослышать*, *недовидеть*) [7, с. 362]. Выделенные семантические группы глаголов неодинаковы по объему, наиболее многочисленной является первая.

Двойное написание в современном русском языке имеет следующая группа глаголов, описанная М. В. Черепановым в работе «О формировании структурно-семантического типа образований со сложным префиксом *недо-* в русском языке». Лингвист выделяет особый этап в формировании этого сложного аффикса, связывая это с тем, что префиксы *не-* и *до-* перестают быть равнозначными в глаголе: «Приставка, попадающая в положение между корнем и крайней служебной морфемой, утрачивает свою деривационную функцию, становясь частью производящей основы. Это приводит к тому, что семантика промежуточного аффикса ослабевает». Таким образом, формирование сложного аффикса *недо-* связано с тем, что семантический вес в глаголе переместился на префикс *не-*, значение префикса *до-*, оказавшегося в промежуточном положении между префиксом *не-* и корнем, ослабло. Ослабление семантики префикса *до-* и взаимодействие префикса *не-* непосредственно с корнем явилось причиной возникновения второй мотивации в глаголах с морфемным комплексом *недо-*: *недоварить* ← *варить*. Следствием этого процесса стало слияние соседних морфем и привело к переразложению основы и возникновению сложного префикса

недо- с новым значением – ‘неполностью совершить действие’: *недоварить* – ‘сварить не до полной готовности’; *недовесить* – ‘взвесить меньше, чем следует’; *недокормить* – ‘покормить недостаточно, не досыта’. Этот промежуточный этап формирования сложного префикса *недо-* в современном языке отражен в значительной по объему группе глаголов, у которых префикс *до-* имеет значение завершенности действия (*добелить, довершить, достроить*) и значение добавочного совершения действия (*докупить, доизбрать, дослать*). Указанные глаголы с префиксом *до-* пишутся слитно с *не* только в том случае, если их семантика допускает «изменение в законченности, пределе, норме или интенсивности действия» [12, с. 82].

При переводе на английский язык русские существительные и глаголы с префиксом *недо-* могут заменяться словосочетаниями:

недоглядеть – *fail to observe* – «наблюдать неудачу»;

недопонимание – *failure to fully understand* – «неспособность в полной мере понять»;

недовесить – *give short weight* – «дать мало веса, массы»;

недоедать – *not eat enough* – «не есть достаточно».

В некоторых случаях – английскими глаголами с префиксами *under-, over-, half-*:

недоглядеть – *overlook* – «упускать из виду»;

недопеченный – *half-baked* – «наполовину печеный»;

недооценивать – *underestimate* – «оценивать слишком низко».

При этом их смысловая общность и выразительность ослабевают. Таким образом, префикс *недо-* является типично русским словообразовательным ресурсом.

А. Вежбицкая в работе «Язык. Культура. Познание» определяет семантические свойства смыслового универсума русского языка и культуры. Одно из них – неагентивность – «недостаточная выделенность индивида как автономного агента, как лица, стремящегося к своей цели и пытающегося её достичь, как контролера событий» [3, с. 34]. Это замечание можно отнести к префиксу *недо-*. М. Эпштейн рассматривает *недо-* как понятие и культурный символ: «Недо – это неразрывное сочетание порыва («до») и обрыва («не»). Порываясь к некоему результату, действие обрывается в ходе самого порыва прежде, чем он достигнет цели и воплощения. Соответственно образуются и такие социально значимые разновидности *недо-* как *недострой, недоделка, недоработка, недобор, недостача, недосмотр, недомолвка* и такие типы и образы как *недотепа, недоучка, недоумок, недобиток, недоносок, недотыкомка* [13]. В русской культуре сложение мифов об известных личностях, которые по разным причинам не смогли выразить себя, не завершили свои замыслы, создается с помощью префикса *недо-*: «Известный человек становится мифом... когда недожил, недописал, недовыразил себя, – так, во всяком случае, мы чувствуем о нем и за него» [13].

Лингвисты отмечают, что в последней трети XX века префикс *недо-* стал широко использоваться в системе глагольного словообразования, о чем свидетельствует появление новообразований *недорассчитать, недоулыбнуться, недорассмеяться, недовыполоть, недоизжить, недоизобразить, недопоказать, недоосвоить, недокараулить, недотушить, недовыдать, недосежечь, недомотать* и др. [6].

Такой потенциал выразительности префикса *недо-* используют многие поэты XX века.

Н. Майоров:

*Мы были высоки, русоволосы.
Вы в книгах прочитаете как миф,
О людях, что ушли недолюбив,
Недокурив последней папирсы.
(«Мы»).*

Б. Пастернак:

*Везде встают, огни, уют,
Пьют чай, торопятся к трамваям.
В течение нескольких минут
Вид города не узнаваем...
И, чтобы вовремя поспеть,
Все мчатся, недоев-недопив.
(«Рассвет»).*

Средством выразительности становится как префикс *недо-*, так и частица *не*. Это может встречаться и в пространстве одного поэтического текста, что придает ему большую выразительность. Так, в стихотворении В. Высоцкого сочетание пары *недо-* и *не до-* позволяет полностью передать ощущение «прерванности», «незавершенности»:

*Смешно! Не правда ли, смешно!
А он шутил - недошутил,
Недораспробовал вино
И даже недопригубил. <...>*

*Он хотел знать все от и до,
Но не добрался он, не до...
Ни до догадки, ни до дна,
Не докопался до глубин,*

*И ту, которая одна,
Не долюбил, не долюбил! <...>*

*Смешно, не правда ли, смешно?
А он спешил - недоспешил.
Осталось недорешено,
Все то, что он недорешил. <...>*

*Но к ней в серебряном ландо
Он не добрался и не до...*

*Не добежал, бегун-беглец,
Не долетел, не доскакал <...>
(«Прерванный полёт»).*

Частица *не*, самостоятельно отрицательная, может быть средством выразительности в поэтическом пространстве.

К. Симонов:

Никак не можем примириться с тем,

Что люди умирают не в постели,

Что гибнут вдруг, не дописав поэм,

Не долечив, не долетев до цели.

(«Всю жизнь любил он рисовать войну...»).

Особая выразительность и частотность префикса *недо-* ведет к тому, что с его помощью создаются авторские неологизмы. Этим приемом часто пользуется Е.Евтушенко. Например, при характеристике поэтов, которых не интересует правда жизни, но которые хотят «успеть», иронический подтекст достигается с помощью авторского новообразования «*недопрославил*»:

Вся цель его – успеть подпеть.

Вдруг упрекнул – недопрославил.

(«Утренний народ»).

В следующем поэтическом тексте шутливое наречие «*недотрожисто*» мотивировано индивидуально-авторским качественным прилагательным *недотрожистый*, которое представляет собой свернутое сравнение, эквивалентное сочетанию глагола и существительного с союзом как: *недотрожисто* — ведет себя как недотрога:

Она -

Бесовски ангельская рожца

Со мной всегда ходила недотрожисто.

(«Медленная любовь»).

На различении смыслов префикса и сочетания отрицательной частицы *не* с префиксом *до-* строится такой вид языковой игры как каламбур: «*Уважаемая редакция! Я слышал, что в Африке люди недоедают. Так нельзя ли то, что они не доедают нам присылать*».

Кроме того, часто авторы применяют способность префикса *недо-* не только выразить значение подобия, но и усилить оттенок неполноценности предмета. Например, «*Остальные города — не более чем кальки, как-бы-города, недо-города*» (Андрей Балдин, Алексей Прокопьев. Конькобег. Гармонист // «Октябрь», 2002); «*Подлинного мужества тут на грош, зато путь к сердцу зрителя обеспечен, хоть и немалой ценой: реальной боли и правды, которую социально-политическая аллюзионность подменяет полуправдой, недоправдой, знаком*» (Михаил Брашинский. Кентавры в год Дракона // «Родник», 1989); «*Противно растить одного ребенка, осуществлять нынешний жанр одиодетной эгоистической недосемьи*» (Георгий Гачев. Жизнемысли // Библиотека «Огонек», 1989); «*Из заискивающей боязни перед этими недолицами он дорисовывал им рты*» (Михаил Елизаров. Pasternak (2003), «...Агния [Дитковските] с Ромой [Кенга] сняли симпатичное недоэротическое музыкальное видео, чем породили ложные слухи о своем романе» (Московский комсомолец, 27.01–03.02.2010).

Префикс *недо-* настолько семантически выразителен, что становится самостоятельной единицей, выполняя в текстах функции различных частей речи. Имен су-

ществительных: «О «недостартаперах», «недоинвесторах» и о том, как перестать быть **(кем?) недо**», в некоторых случаях – имя существительное собственное: капитан Недо (Новая газета, выпуск № 90 от 13.08.2012). Имен прилагательных: «На самом-то деле мы всегда **(какие?) недо**» (Василий Голованов. Остров, или оправдание бессмысленных путешествий (2002), «Я родилась недовыявленной и уйду из жизни недопоказанной. Я **(какая?) недо**... И в театре тоже» (Алексей Щеглов. Фаина Раневская: вся жизнь, 2003), «А мыслие, друг мой, бывает **(какое?)** либо вольно-, либо недо-» (Елена Хаецкая. Синие стрекозы Вавилона/ Обретение Энкиду (1997). Наречия: «У нее лучше получалось **(как?)** «недо», чем «чересчур», она всегда боялась оказаться застигнутой врасплох...» (Дарья Симонова. Сорванная слива (2002). Местоимения: «А самое страшное, это когда кажется, что я - это недо. Недоделанная, недореализованная, могущая больше и втиснутая в псевдорамки своих возможностей». Иногда частеречную принадлежность четко определить невозможно: «Эта любовь была идеальна, жаль, что недо» (Проза.ру) – если недолюбовь, то **что?**, если не идеальна, то **какая?**

Итак, наше исследование показало, что *недо-* больше, чем префикс. Во-первых, его необычайная выразительность обусловила высокую частотность использования. Это повлекло за собой и расширение возможностей сочетаемости глагольного префикса с другими частями речи – именами существительными, прилагательными, наречиями, местоимениями. Высокий потенциал префикса *недо-* одними из первых оценили поэты. Особую популярность слова с *недо-* приобрели и в современной публицистике. Кроме этого, *недо-* оказывается настолько семантически достаточным, что начинает функционировать самостоятельно.

Во-вторых, префикс *недо-* – русский словообразовательный ресурс особого типа. Т.И. Вендина в работе «Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования» писала: «...словообразование позволяет выявить способы оценки внеязыковой действительности, рассмотреть её сквозь призму шкалы соответствий системе ценностей, определить, какие её элементы словообразовательно маркируются и почему, и тем самым выяснить ЧТО в языковом сознании того или иного народа является жизненно и социально важным» [4, с. 10].

Исходя из этого, *недо-* можно определить как культурный символ. Он дает представление о мировосприятии народа, раскрывая особенности его видения и понимания окружающих предметов и вещей. По нашему мнению, славянская культура ставит очень высокую планку для нормы, которой часто трудно соответствовать. Возможно, именно эта «тоска по идеалу» объясняет особое положение *недо-* в современном русском языке и русской культуре.

Список литературы

1. Андреев Л. М. Приставка «недо-» и ее изучение / Л. М. Андреев // Русский язык в школе. – 1976. – № 4. – С. 66–68.
2. Большой толковый словарь русского языка / [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : Норинт, 1998. – 1536 с.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. Отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой / А. Вежицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Вендина Т. И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм) / Т. И. Вендина. – М.: Издательство «Индрик», 1998. – 240 с.

5. Национальный корпус русского языка. – Режим доступа : <http://ruscorpora.ru>. Проверено 15.10.12.
6. Пацкова О. А. Проблема разграничения на письме сложного префикса «недо-» и омофоничного сочетания отрицательной частицы «не» и префикса «до-» в глаголах [Электронный ресурс] / О.А. Пацкова. – Нижний Новгород. – Режим доступа : <http://old.kuzspa.ru/conf-feb-2009/files/2/pazukova.doc>. Проверено 15.10.12.
7. Русская грамматика. Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / [гл. ред. Н. Ю. Шведова] – М.: Наука, 1980. – 714 с.
8. Русский орфографический словарь: около 180 000 слов / [отв. ред. В. В. Лопатин]. – М.: Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 2004. – 960 с.
9. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / [под ред. С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведовой]. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
10. Толковый словарь русского языка: В 4 т. [Электронный ресурс] / [под ред. Д.Н. Ушакова]. – М.: ООО «Издательство Астрель», ООО «Издательство АСТ», 2000. – Режим доступа : <http://ushdict.narod.ru>. Проверено 15.10.12.
11. Цыганенко Г. П. Словарь служебных морфем русского языка / Г. П. Цыганенко. – К.: Рад. школа, 1982. – 240 с.
12. Черепанов М. В. О формировании структурно-семантического типа образований со сложным префиксом недо- в русском языке / М. В. Черепанов // Учен. зап. Саратовского пед. ин-та. – Т. 43. – Саратов, 1956. – С. 76–106.
13. Эпштейн М. Приставка недо- как понятие и культурный символ / М. Эпштейн // Дар слова. Выпуск 18. – Режим доступа : http://old.russ.ru/krug/20030311_dar-pr.html. Проверено 15.10.12.

Каширина М. М. Префікс недо- як одиниця морфеміки та культурний феномен / М. М. Каширіна // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 89–96.

У статті розглядаються різні випадки функціонування префікса недо- у похідних словах і визначається їх семантика. Робиться висновок, що префікс займає особливе положення в російській мові, оскільки стає культурним символом.

Ключові слова: префікс, культурний символ, виразність, семантика, неологізм.

Kashirina M. Prefix under- as a morfemic unit and cultural phenomenon / M. Kashirina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 89–96.

In the article the different cases of the prefix under- functioning in the derivatives words are considered. The semantics of those words is defined. The author comes to conclusion that the prefix under- is unique in the Russian language, as it becomes a cultural symbol.

Keywords: prefix, cultural symbol, expression, semantics, neologism.

Поступила в редакцию 21.10.2012 г.

УДК 81.161'373

КАТЕГОРІЯ „ЖІНОЧІСТЬ” У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВОТВОРЕННІ

Кислюк Л. П.

У статті розглянуто новотвори на позначення жінок на матеріалі ЗМІ та творів художньої літератури. Проаналізовано особливості їх творення й функціонування в узусі й ідіолекті та кореляцію мовної практики й словотвірної норми у вживанні категорії «жіночість».

Ключові слова: категорія «жіночість», узус, ідіолект, словотвірна норма, новотвір.

Постановка проблеми. 1. Історія вивчення. Українські дослідники неодноразово зверталися до вивчення назв осіб жіночої статі, їхніх словотвірних особливостей. В українському мовознавстві словотвір іменників – назв жінок об'єднав у дериваційну підсистему І. І. Ковалик, який розглядав такі найменування в межах словотвірних розрядів назв осіб зі своїми словотвірними типами і словотвірними моделями у межах словотвірної категорії назв осіб і назв не осіб [12, с. 269]. Вчений розглядав суфіксальні деривати назв жінок як «утворені від паралельних назв живих істот чоловічої статі», враховуючи, що суфікси для їх творення мають «ще й відповідне словотворчорозрядне (агентивне, професійне чи інше) значення» [14, с. 33]. Якщо порівняти твердження І. І. Ковалика з думкою М. В. Панова, підтриманою О. А. Земською, про те, що своєрідність категорії жіночості полягає в тому, що вона не модифікує семантику твірного слова, а закреслює один семантичний компонент („чоловік”) і додає інший („жінка”) [6, с. 148], то суперечностей тут немає. Справді, відбувається заміна одного з семантичних компонентів словотвірного значення, але компонент агентивності, професійності у дериваті залишається, адже більшість найменувань жінок, зокрема й серед новотворів (похідних слів, не зафіксованих академічними словниками української літературної мови до 1991 року) – це професійні найменування.

І. І. Ковалик вбачав у дериватах – назвах істот жіночого роду вияв типологічних рис українського словотвору: «Словотворчою рисою, спільною для української, білоруської і ще деяких слов'янських мов порівняно з російською, є спосіб творення похідних назв жіночого роду від основ чоловічого роду на **-тель** за допомогою емоційного (фемінізуючого) суфікса **-к-а**» [13, с. 397]; «українська і південнослов'янські мови з чеською і словацькою включно в порівнянні з іншими слов'янськими мовами, в тому числі з російською та білоруською, характеризуються наявністю назв жіночого роду на **-ки(е)н-я**» [13, с. 398]. Важливо, що ці типологічні риси підтримані сучасною мовною практикою у творенні й функціонуванні новотворів.

У сучасних дослідженнях цю категорію розглядають у різних аспектах: проаналізовано словотвірну семантику назв осіб жіночої статі в діахронії [3–5], новотвори – назви жінок розглянуто в гендерному аспекті [1; 2; 16], виявлено морфологічні особливості творення цієї словотвірної категорії [20] тощо.

Ця проблематика актуальна для дослідників інших слов'янських мов: О. А. Земська розглядає категорію «жіночість» як корелятивну до назв чоловіків і одну з найактивніших модифікаційних словотвірних категорій у сучасній російській мові, яка відрізняється регулярністю [6, с. 148]. Хоча дослідження підтверджують що регулярність творення її у російській мові значно менша, аніж в інших слов'янських мовах, скажімо, в польській, чеській [15]. О. А. Земська визнає, що в російській протиставлені кодифікована літературна мова, де на вживання найменувань жінок накладено істотні нормативні обмеження, й розмовна, де такі найменування часто вживані [6, с. 148].

Українська мова належить до синтетичних мов з елементами аналітизму. Наявність узгодження за категорією роду зумовлює, зокрема, в іменниках лексико-семантичної групи істот розрізнення істот за статевими ознаками, що дає змогу говорити про певну семантичну функцію роду. Якщо розрізнення за статтю відсутнє у багатьох іменниках-назвах фауни (*жайворонок* – *ластівка*), то значення роду при потребі може реалізуватися синтаксично за допомогою узгоджуваних прикметників.

Якщо послідовне творення нейтрально-стилістичних фемінних назв існує в багатьох слов'янських мовах, скажімо, в болгарській або чеській, то в українській мові таке творення відбувається за потреби. У російській мові сучасні дослідники розглядають це явище в контексті тенденції мовної економії, порівнюючи зі складними назвами типу *женщина-космонавт*, або з явищами мовної гри (пор. рос. *творчина* від *творець*), натомість українські дериватологи (О. Пономарів, М. Федурко) вважають активізацію творення моцій виявом тенденції українізації або націоналізації.

2. До питання термінології. При аналізі праць з окресленої проблеми можна спостерігати цілий спектр застосовуваних дослідниками термінів на позначення предмета дослідження, отже проблема метамови наукових текстів, зокрема усталеності й однозначності лінгвістичної термінології залишається актуальною.

За визначенням енциклопедії «Українська мова», моція (від лат. *motio* – рух) – це спосіб афіксального словотворення іменників зі значенням жіночої статі від іменників чоловічого роду суфіксальним, рідше флексійним способом [11, с. 354]. Дослідники використовують або терміни питомого походження: «назви осіб жіночої статі», «назви жінок» (А. М. Архангельська), категорія «жіночість», найменування жінок (О. А. Земська), «назви істот жіночого роду», «назви жіночого роду» (І. І. Ковалик), «назви осіб жіночої статі» (Л. О. Родніна); або терміни латинського походження: «категорія „*nomina feminina*”», фемінатив (відповідно «маскулінізм»), а також «фемінінний доміант», «фемінінний новотвір» (А. М. Архангельська), «моція» (Н. Ф. Клименко), «фемінітив» (М. Брус, С. Семенюк), «фемінатив» (М. Ю. Федурко) тощо. Терміни «емоційний», «фемінізуючий» вживав І. І. Ковалик. Аналіз спектру термінів виявляє особливості, характерні для терміносистем загалом: тяжіння до однослівності (мовна економія) та однозначності. Це видно й на питомому матеріалі (категорія «жіночість»), і на запозиченому («фемінатив», «фемінітив» від «*nomina feminine*»). Не прижився й запропонований латинський термін «моція» як єдиний термін. Додається також вплив терміноапарату гендерної лінгвістики, хоча в українській мові деякі словотворчі «лакуни» зайняті: не можна побудувати відповідник до «маскулізм» з тим самим суфіксом і значенням, бо він викорис-

таний на позначення фемінізму як жіночого руху за рівні права з чоловіками. У цьому значенні вживаються в загальномовних словниках і похідні: *фемінізація*, *фемінізуватися*, *фемініст(к)а*, *феміністичний* тощо. Порушуючи вимогу відсутності синонімів у термінах, для словотвору в ієрархії термінів видаються нейтральними: категорія «жіночість» і категорія *nomina feminina*. Щодо найуживаніших однослівних термінів «фемінатив» і «фемінітив», зауважимо, що наявність варіантів суперечить вимогам до словотвірної системності термінів. Серед продуктивних у термінології типів дериватів дослідники називають і з суфіксом **-ат-**, і з суфіксом **-іт-**. Обидва ці словотвірні типи утворюють від твірних іменників зі значенням або назв хімічних сполук (*нітрат*), мінералів (*фосфорит*), або назв осіб (*деканат*), або назв хвороб (*міокардит*) [18, с. 88–89]. Серед термінів латинського походження маємо, зокрема: *акузатив* (від лат. *acusativus*), *предикатив* (*praedicativus*), *вокатив* (від лат. *vokativus*), *локатив* (від лат. *lokativus*), *суперлатив* (від лат. *superlatives*), *номінатив* (від лат. *nominativus*) і *генітив* (від лат. *genitivus*), *інфінітив* (від лат. *infinitivus* < *infinitus*). Тут відприкметниковий суфікс залишається, як у латинському оригіналі, а термін утворено усіченням фіналі. Видається логічним, що при творенні іменника від латинського прикметника *femininus* має залишатися суфікс **-ін-**, отже, за аналогією: *femininus* → *femini(n)-us* + тив = фемінітив. Очевидно, при творенні варіанта *фемінатив* (який мав би утворитися від латинського іменника *femina*) також спрацьовує словотвірна аналогія.

3. Активні процеси в сучасному словотворенні найменувань жінок: система – узус – ідіолект. Для пропонованого дослідження важливе розуміння взаємопов’язаності елементів тріади: *система* – *узус* – *ідіолект* у контексті аналізу явищ сучасної словотвірної номінації, що потребує аналізу їх у двох напрямках: від наявності одиниць у системі до реалізації їх у узусі й ідіолекті, а також від творення нових одиниць до входження їх у систему (*ідіолект* → *узус* → *система*). *Узус* розуміємо як загальноприйняте носіями певної мови вживання мовних одиниць на певному етапі розвитку мови, зокрема як нормовану й кодифіковану загальноприйнятую реалізацію словотворчих ресурсів системи мови, а *ідіолект* – як сукупність особливостей, що характеризують мовлення чи текст окремого індивідуума, як індивідуальне, авторське використання словотворчих ресурсів.

Матеріалом дослідження слугують тексти українськомовних періодичних друкованих та електронних видань, які увійшли в Комп’ютерний фонд інновацій відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, який налічує понад 20 тисяч реєстрових одиниць, а також твори сучасної української художньої літератури (Л. Костенко, О. Забужко, В. Шевчук). Для надання статусу новотвору похідним одиницям, зіставляємо їх із матеріалом академічних словників сучасної української літературної мови, виданих до 1991 року.

На позначення назв осіб жіночої статі в українській мові існують різні відіменні модифікаційні моделі із суфіксами: **-к(а)** та його складеними варіантами **-анк(а)** (*вакханка*), **-енк(а)** (*французженка*); **-иц(я)** (*черниця*), **-ин(я)** (*грекиня*), **-ен(я)** (*туркеня*), іншомовні **-ис(а)** (*директриса*), **-ес(а)** (*принцеса*). Окрім модифікаційного, такі назви із малопродуктивними суфіксами **-их(а)**, **-ин(я)**, **-ин(а)**, **-н(а)/-івн(а)** можуть мати значення «дружина або дочка особи, названої мотиватором» (*старостиха*, *своякиня*, *панна*,

бондарівна), деякі з таких назв, як найменування осіб за родинними зв'язками (*вуйна, стрийна, дядина*) відійшли на периферію українського лексикону. Обмежені розмовним стилем назви із суфіксами **-ш(а)**, **-ух(а)/-юх(а)** (*гетьманиша, балакуха*), деякі найменування з іншомовними суфіксами **-ис(а)** (*директриса*) і **-ес(а)** (*політикеса*). Деякі з таких утворень із суфіксами **-юх(а)**, **-ах(а)/-аг(а)** або суфіксо-флексією **-а** за формою відповідають назвам осіб жіночої статі, проте вживаються зі значенням спільного роду, називаючи особу незалежно від її статі: *сплюха* «людина, яка любить спати», *розумаха* «розумна людина», *базіка* «людина, яка любить базікати».

Зміна ролі жінки у суспільстві передбачає набуття освіти, обіймання керівних посад аж до найвищих державних постів, професійну діяльність жінок, які зарекомендували себе як фахівці найвищої кваліфікації у різноманітних галузях. Чи відображає мова суспільні зміни, і чи змінився суспільний статус жінки? Адже за умови відсутності або малої поширеності самого описуваного явища, тобто позначуваного, відсутній і знак: автори публікацій у ЗМІ надають назви чоловічого роду з уточнювальним компонентом жінка-: *жінка-академік, жінка-хімік* (а не, скажімо, *хімічка*, яка має знижено-оцінну конотацію).

У сучасній українській мові, як вважають лінгвісти, під впливом офіційного ділового стилю використовують для найменування жінок за родом занять та соціальним становищем іменники чоловічого роду: *академік, директор, фізик*. Внаслідок цього з'являється граматична і синтаксична неузгодженість родових форм присудка чи означення, коли при іменниках чоловічого роду використовують дієслова минулого часу або прикметники чи займенники у жіночому роді: *академік написала, справедлива директор, вона – талановита фізик* тощо. Це явище називають синтаксичною фемінізацією. Воно набуло поширення в мові за радянських часів: *перша жінка-космонавт* (про В. Терешкову), однак залишається в активному вживанні й у сучасних ЗМІ або з уточненням *діва-, дівчина-, жінка-*: *діва-рекрут, інтернет-діва, дівчина-новобранець, жінка-канцлер* (про Ангелу Меркель), *жінка-лідер, жінка-пілот, жінка-політик, жінка-президент, спікер-жінка* або тільки у формі іменника чоловічого роду: *арт-директор зазначила, залишилася на посаді шеф-редактора*.

Це буде перша спікер-жінка в історії США... (Високий замок, 9-15.11.2006); *Перша жінка-пілот космічного шаттла* (День, 23.06.06); *Ролі помінялися: скоро Білл може стати першим джентльменом при першій жінці-президентові* (Високий замок, 9-15.2006).

Зауважимо наявність у всіх прикладах уточнення «перша», яке сигналізує початок зрушень у суспільних стереотипах стосовно ролі жінки на ключових постах держави. З різних причин мовного характеру тут не завжди можливо вжити суфіксальні форми, бо скажімо, семантична ніша лексеми *пілотка* уже зайнята, що породжувало би небажану омонімію, а з останнього прикладу стає зрозумілим, чому неможливо використати лексему *президентиша* – бо відбувається зміна ролей: *президентиша* чи *перша леді* – це дружина президента, а не сама *жінка-президент* тощо.

Системні вимоги узгодженості родових форм, зміна гендерних орієнтацій сучасного українського суспільства, прагматичні фактори впливають на посилення характерної для української мови тенденції до суфіксального творення співвідносних з іменниками чоловічого роду слів жіночого роду зі збереженням нейтральності

ті: *автор* – *авторка*, *аспірант* – *аспірантка*, *викладач* – *викладачка*. Ці процеси можемо спостерігати в динаміці, коли паралельно на позначення жінок використовують іменники як чоловічого, так і жіночого роду: *лідер* і *лідерка*, *єврокомісар* і *єврокомісарка*, *прес-секретар* і *прес-секретарка*, *спікер-жінка* і *спікерка*:

Відкрив свій робочий день Янукович сніданком з єврокомісаркою Бенітою Ферреро-Вальднер, після чого відбулася прес-конференція (Українська правда, 15.09.2006); За словами прес-секретаря Глави держави Ірини Геращенко... (Україна молода, 03.06.2006); Прес-секретарка зірки поки що не коментує подібні розмови. (Україна молода, 20.06.2006); Про це повідомила спікерка парламенту Грузії Ніно Бурджанадзе. (www.rbc.ua, 13.03.2009); Це буде перший спікер-жінка в історії США. (Високий замок, № 208, 2006).

Почасти творення таких назв у діловому, офіційному чи нейтральному стилі стримує накладання додаткових емоційно-експресивних конотацій зі зниженою семантикою, іронією. Активізація фемінітивів впливає на граматику й синтаксис, пор.: *викладач прийшла* і *викладачка прийшла*.

Найпродуктивнішим є суфікс **-к(а)** на позначення нових назв за професією, видом діяльності: *бігунка*, *гендиректорка*, *дизайнерка*, *інтелектуалка*, *колежанка*, *кросменка*, *модельєрка*, «*професіоналка*» (представниця «найдавнішої» професії), *режисерка*, *рестораторка*, *тележурналістка*, *сержантка*, *службовка*, *фрістайлістка*; за належністю до чого-небудь: *віагрівка* (учасниця групи ВІА «Гра»), «*регіоналка*» (член «Партії регіонів», про Раїсу Богатирьову), *кандидатка*, *конкурсантка*, «*фабрикантка*» (учасниця передачі «Фабрики зірок»), за уподобаннями: *байкерка*, *фанатка*, *фрірайдерка*:

Після свята байкерки проїхалися центром міста. (Газета по-українськи, 12.03.2008); ... почнеться активна ротація незвичайного спільного відеокліпу колишніх віагрівок. (УкріСвіт, №13, 2006); Потрапляння Шиловой на посаду гендиректорки обласної держтелерадіокомпанії стало справою техніки... (Україна молода, 25.04.2007); ... в обидві цю розцілює дизайнерку Діану Дорожжкіну. (Газета по-українськи, 25.12.2008); «Основи» нерозривно пов'язані з іменем Соломії Павличко, яскравої української інтелектуалки... (Україна молода, 20.04.2007); Бігунка на середні дистанції, кросменка (Україна молода, 6.04.2007); Київська модельєрка Юліана Денисенко виготовляє маски (Газета по-українськи, 24.09.2008); Молода режисерка цьогоріч брала участь у молодіжній частині Берлінського кінофестивалю (Україна молода, 15.03.2008); Марго Нукшевиця, сержантка: «Працювати у армії в Латвії престижно». (echo.at.ua, 03.12.2008).

Найбільше новотворів у ЗМІ зафіксовано під час діяльності Юлії Тимошенко на посту прем'єр-міністра: *лідерка*, *ораторка*, *популістка*, *прем'єрка*. Лексему *лідерка* використовують у словосполученнях *лідерка феміністок* (про Соломію Павличко), *лідерка блоку, партії, фракції, руху, БЮТ* (про Ю. Тимошенко), *лідерка ПСПУ* (про Н.Вітренко): *Там розташовано музей лідерки цього громадського руху. (Хрещатик, №65, 2006).*

Продуктивним є суфікс **-иц(я)** також на позначення назв за професією, видом діяльності: *байкерниця* (жінка, яка їздить на байкерах), *державниця* (прихильниця державності), *детективниця* (жінка, яка пише детективи) і паралельно *жінка-детективниця* (де з формального погляду маємо дублювання вказівки на жіночий

рід, тобто, елемент надлишковості: *Жінка-детективниця* заслуговує на довіру... (ПіК, 1999, №5)); *ескортниця* (жінка, яка супроводжує чоловіків-бізнесменів на світські прийоми), *колійниця* (професія на залізниці), *мітингувальниця*, «оскароносниця» (жінка, яку нагородили «Оскар»)), *очільниця* (кафедри) (жінка, яка очолює якусь структуру), *петеушниця* (учениця ПТУ), *піарниця*, *речниця* (жінка, яка займає посаду речника), *переможниця* (жінка-переможець), *чиновниця* тощо.

Менше продуктивними у новотворах є суфікси **-ин(я)**: *бардиня*, *драматургиня*, *мисткиня*, *плавчиня*, *продавчиня*, *творкиня*, *творчиня*, *членкиня*, *шефиня*; **-ш(а)**: *барменша*; іншомовний **-ес(а)**, який надає лексемам знижено-іронічну оцінку: *критикеса*, *політикеса* та **-их(а)**, теж зі знижено-експресивним, оказіональним забарвленням: *бомжиха*, *сміхачиха*.

Серед новотворів є приклади активності префіксів, які характеризують якість ознаки, зокрема, з віковим компонентом: *супербаба*, *супержінка*, *супердівка* (та з префіксоїдом віп-: *VIP-жінка*) і водночас виконують диференційну функцію: *екс-приятелька*.

Не оминувала назви осіб жіночого роду й нова хвиля англіцизмів, поповнивши їх новими назвами жіночих професій, які є як ново запозиченнями, так і новотворами. Скажімо, лексему *модель*, з різновидами *супермодель*, *топ-модель*, *фотомодель* та експресивно-оцінним дериватом *моделька*, які в контексті трапилися винятково на позначення жінок у значенні «манекенниці», жінки, що професійно займається демонструванням одягу, взуття, аксесуарів, фахівці вважають прихованим запозиченням з англійської мови [7]:

Топ-модель носить під серцем первістка; Супермодель Лінда Євангеліста – одна з найкращих манекенниць світу...» (Україна молода, 21.06.2006, с.12); *...У російської модельки та її чоловіка, англійського лорда Джастіна Портмана, підростають п'ятирічний син Лукас і донечка Нева...* (Україна молода, 12.04.2007).

Нові номінації жінок поповнили також англіцизми, часто незмінювані, з оцінним компонентом: *барбі* (про жінку лялькової зовнішності), *віце-міска* (від *віце-міс*), *леді Ю* (про Ю. Тимошенко) *люмпен-леді* (про Н. Вітренко):

Позиція люмпен-леді, яка очолює прогресивних соціалістів, не викликає сумнівів... (Україна молода, 10.06.2006, с.4).

З'явилися неозапозичення за видом діяльності: *бізнес-вумен*, *бізнес-леді*, *шоу-вумен*, які екзотичною формою передають частково й новизну такої діяльності жінок в українському соціумі.

Жоден із приступних словників не фіксує лексем на позначення осіб жіночої статі, які є серед авторських новотворів у текстах сучасної художньої літератури: *творителька*, *творкиня*, *творчиня*, і до того ж, за визначенням І. І. Ковалика, підтримують типологічні риси української мови у словотворі:

«Жінка перш за все – життя творителька...» (В. Шевчук. На полі смиренному, онлайн бібліотека, <http://www.erlib.com>); «Згідно із сучасними світовими тенденціями гендерної рівноправності послідовно вживаємо жіночих суфіксів: мистець – мисткиня, творець – творкиня, (со)творитель – (со)творителька, (со)творительниця, відтворник / відтворювальник – відтворниця / відтворювальниця.» (Ю. Семенов З музикологічно-перекладацької робітні..., http://www.ua_perekklad.org/ua/theory/yuriysemenov).

У живому мовленні, тобто в узусі функціонують і утворені за регулярними словотвірними моделями: *творкиня, творчиня, мисткиня, креативниця, артовичка, спотворювачка* тощо.

У Л. Костенко новотвори – назви жінок утворені за продуктивними словотвірними моделями, отже відповідають вимогам сучасної словотвірної норми: *бомжска, інтуїтивістка, письмачка, шахідка* і юстапозити з уточнювальним компонентом: *жінка-сапер, жінка-охоронець* (Ліна Костенко. Записки українського самашедшого, К., 2011).

4. Новотвори на позначення жінок і сучасна словотвірна норма

Словотвірна норма закріплює передбачені словотвірною системою вибір, послідовність, особливості сполучення елементів похідних слів та їхнє узагальнене словотвірне значення, відповідність структури похідних наявним словотвірним моделям. Розрізняємо словотвірну норму – мовну, системну, прескриптивну і словотворчу норму як її живлення й підтримку – мовленнєву, практичну, дескриптивну. Для визначення нормативності новотвору важливими є системна та комунікативна підтримка такої одиниці. Для визнання явища нормативним обов’язковим є дотримання вимог системи мови, якщо певне мовне явище поширене та визнане суспільством, тобто узусом.

Вимоги офіційно-ділового стилю української мови до нейтральності номінативних одиниць і позамовні чинники, серед яких: практика офіційного діловодства радянського періоду, гендерні стереотипи, непослідовність засвідчення таких одиниць лексикографічними працями, – підтримують практику вживання на позначення осіб жіночої статі складених найменувань (*жінка-космонавт*) або найменувань чоловічого роду (особливо в так званих титульних іменах – *заслужений працівник освіти, Герой України*). Практика публіцистичного стилю, засобів масової інформації, художнього стилю, зокрема новотвори на позначення осіб жіночої статі демонструють тенденцію до вживання однослівних афіксальних одиниць.

Водночас існує сформоване у суспільстві упорядковане декількох десятиліть упередження проти нейтральності таких номінацій, яке дослідники пояснюють нашаруваннями експресивності, незвичності, тобто відчуттям okazionalnosti таких лексем. Вживання таких одиниць має бути продиктоване принципом доцільності та відповідності системним критеріям мови. Аналіз новотворів показує, що саме відсутність офіційних найменувань на позначення жінок за професією спричиняє розлогу варіантність розмовних утворень, серед яких чимало і словотвірних варіантів: *байкерка – байкерниця, творителька – творкиня – творчиня*, бо є суспільна потреба в таких номінаціях.

Серед варіантів можна спостерігати протиставлення стилістично нейтральних моделей з суфіксами **-к(а)** і розмовних, стилістично знижених на **-ш(а), -их(а), -ис(а), -иц(я), -ес(а)**: *депутатка – депутатша, професорка – професорша; директорка – директриса, директорша; докторка – докториця, доктореса, докториха, докториша; письменниця – писачка*. З погляду норм літературної мови, такі розмовні утворення – це вияв надлишковості у формі варіантів-дублетів. При визначенні ступеня розмовності варіанта вагому роль відіграють позамовні фактори, традиція, узвичаєність вживання. Скажімо, в науковому й офіційному стилі української мови прийнято писати лише *доктор, професор* – і тут будь-який із наведених варіантів

стилісти будуть вважати неприйнятним, незважаючи на порушення граматичної узгодженості: *доктор написала, професор сказала*.

З міркувань уникнення експресивності не рекомендовано утворювати іменники жіночого роду з використанням суфікса **-к(а)** від найменувань-комполітів з кінцевою основою **-лог**, оскільки внаслідок чергування утворюється фіналь **-ложк(а)**, що в українській мові має предметне значення, яке надає новотворам негативного, стилістично зниженого забарвлення, пор.: *біологиня, філологиня* – **біоложка, *філоложка*. Перше утворення цілком можливе з погляду морфотактики (пор. грек. *богиня*), проте не підтримане практикою вживання, оскільки для багатьох назв спеціальностей, занять осіб ознака статі є нерелевантною, пор. *гуманіст, теоретик, аналітик*. Друге заблоковане морфологічною нормою української мови. Тут появу назви особи жіночої статі можна розглядати як надлишковість у номінації.

Наявність категорії «жіночість» в українській мові є природною й гармонійною. Збільшення кількості новотворів та неозапозичень на позначення осіб жіночої статі свідчить, зокрема, і про зростання суспільної, професійної та творчої активності жінок, зміну їхньої ролі та ваги в суспільстві. Поява яскравих лідерок у політичному житті країни та світу, популярність окремих представниць шоу-бізнесу та мистецтва вимагає творення відповідних найменувань їхніх посад, звань, професій у синтетичних мовах флективного типу, якою є українська мова, через творення афіксальних новотворів на позначення жіночої статі

Список літератури

1. Архангельська А. М. Маскулізоване вираження *nomina feminina* та фемінізоване вираження *nomina masculina* у слов'янських мовах взаємодія свого і чужого / А. М. Архангельська // *Мовознавство*. – 2007. – №1. – С. 23–38.
2. Архангельська А. М. Новотвори-фемінативи в українській мові нової доби: неологізми, okazіоналізми чи ефемеризми? / А. М. Архангельська // *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах* : [монографія]. – Рівне – Оломоуць, 2011. – С. 67–121.
3. Брус М. Словотвірна семантика фемінітивів української мови XVI–XVII століття / М. Брус // *Актуальні проблеми українського словотвору*. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 403–413.
4. Брус М. Фемінітивний словотвір у працях І. І. Ковалика / М. П. Брус // *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. Філологія. Випуск XV–XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 19–23.
5. Брус М. Фемінативи української мови в переплетенні давніх і сучасних тенденцій / М. П. Брус // *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. – 2009. – Вип. 46. – Ч. 1. – С. 61–69.
6. Земская Е. А. Наименования женщин / Е. А. Земская // *Словообразование как деятельность*. – М. : URSS, 2009. – С. 148–156.
7. Карпіловська Є. А. Тенденції засвоєння англіцизмів у сучасній українській мові / Є. А. Карпіловська // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія Філологія. – 2007. – Т. 10. – №2. – С. 78–84.
8. Кислюк Л. П. “Категорія “моція” у сучасній українській мові” / Л. П. Кислюк // *Матеріали четвертої Міжнародної науково-практичної конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє»*. – К., 2008. – С. 167–171.
9. Кислюк Л. П. Динаміка словотвірної норми: тенденція націоналізації / Л. П. Кислюк. // *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry*. Zost. Jarmila Kredátusová. Acta facultatis Philosophicae Prešovensis. – Prešov : Filozofická fakulta 2012. – S. 193–208.
10. Кислюк Л. П. Диференціація словотворчих ресурсів у сучасній українській номінації / Л. П. Кислюк // *Збірник радова «Творба речи и њени ресурси у словенским језицима»*. – Србија, Белград : Филолошки факултет универзитета у Београду, 2012. – С. 109–120.

- 11.Клименко Н. Ф. Категорія «Моція» // Енциклопедія «Українська мова». – К. : Вид-во «УЕ» ім. М. Бажана, 2000. – С. 354.
- 12.Ковалик І.І. Про деякі питання слов'янського словотвору / І.І.Ковалик // Вчення про словотвір. Вибрані праці. / Упорядник та автор передмови В.Грещук. – І.-Ф. – Л.: Місто НВ, 2007. – С. 261-287.
- 13.Ковалик І.І. Своєрідні особливості іменникового словотвору української мови // І.І.Ковалик // Вчення про словотвір. Вибрані праці. / Упорядник та автор передмови В.Грещук. – І.-Ф. – Л.: Місто НВ, 2007. – С. 381-400.
- 14.Ковалик І.І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами / І.І.Ковалик // Питання українського мовознавства. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1962. – Кн. 5. – С. 3-34.
- 15.Нещименко Г.П. Тенденции употребления существительных женского рода со значением лица в литературном чешском языке / Г.П.Нещименко // История славянских литературных языков. Краткие сообщения институтов славяноведения. – М. : Наука, 1965. – Вып. 43. – С. 51–65.
- 16.Пономарів О.Д. Мовний аспект тендерної проблеми / О. Д. Пономарів // Матеріали четвертої Міжнародної науково-практичної конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє». – К., 2008. – С. 165-167.
- 17.Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова» / Я.В.Пузиренко. – К., 2005. – 20с.
- 18.Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників / Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 57–118.
- 19.Семенюк С.П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова» / С.П.Семенюк. – Запоріжжя, 2000. – 20 с.
- 20.Федурко М.Ю. Словотвірна морфологія українських фемінативів у лінгвокультурологічному аспекті / М.Ю.Федурко // Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів (25-28 травня 2010 р., Київ, Україна). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 433–442.
- 21.Фекета І.І. Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова» / І. І. Фекета. – Ужгород, 1968. – 369 с.
- 22.Янко-Триницкая Н.А. Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода / Н.А.Янко-Триницкая // Развитие словообразования современного русского языка. – М. : Наука, 1966. – С. 167–210.

Кислюк Л. П. Категория «женственность» в современном украинском словообразовании / Л. П. Кислюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 97–105.

В статье рассмотрены неологизмы для обозначения женщин на материале СМИ и приведенной художественной литературы. Проанализированы особенности их создания и функционирования в узусе и идиолекте, а также корреляция языковой практики и словообразовательной нормы в употреблении категории «женственность».

Ключевые слова: категория «женскость», узус, идиолект, словообразовательная норма, неологизм.

Kysliuk L. Category of Nomina Feminina in Modern Ukrainian Word-formation / L. Kysliuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 97–105.

The article presents new appeared words describing women in mass media and fiction literature. Their formation and usage are analyzed within the uzus and idiolect and as a correlation between language practice and word formative rules applied to the category of «nomina feminine».

Key words: category of “nomina feminina”, uzus, idiolect, word formative rules, new derivate.

Поступила в редакцію 14.10.2012 г.

УДК 811.161.2

ЗАСОБИ ПАРАЛЕЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ЇХ ФУНКЦІЇ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ТЕКСТІ З МАШИНОБУДУВАННЯ

Кульбіда Н. І.

Донецький національний технічний університет, м. Донецьк

Статтю присвячено вивченню засобів паралельного зв'язку у науково-технічному тексті та визначенню їх функцій у тексті науково-експериментальної статті з машинобудування. Тут описано типові синтаксичні конструкції, зокрема синтаксичний паралелізм, структурно-смісловий повтор та ін., які забезпечують зв'язність, логічність та точність викладу інформації, виконуючи текстотвірну та експресивну функції у науково-технічному тексті.

Ключові слова: науково-технічний текст, категорія зв'язності, засоби паралельного зв'язку, синтаксичний паралелізм, синтаксичний повтор.

Постановка проблеми. На думку вчених, однією з найважливіших категорій тексту є зв'язність, яка "здійснюється за допомогою низки структурних і лексико-семантичних засобів, які є у кожному тексті в найрізноманітніших комбінаціях" [2, с. 34]. Різновиди зв'язності та засоби вираження категорії зв'язності, як показують дослідження (А. Загнітко, І. Кочан, А. Мамалига, С. Подолкова, Н. Непийвода та ін.), визначають специфіку тексту певного функціонального стилю, формують синтаксис стилю. Тому важливим завданням сучасної україністики є встановити закономірності й визначити особливості реалізації категорії зв'язності тексту для кожного функціонального стилю української мови, зокрема для науково-технічних текстів, мова яких в останні десятиліття привертає увагу вчених. Однак, на сьогодні немає окремого дослідження реалізації категорії зв'язності в українських науково-експериментальних статтях, які відзначаються специфікою комунікативного завдання і становлять значний корпус текстів науково-технічного характеру. У зв'язку з цим актуальним видається вивчення засобів вираження названої категорії в текстах цього жанру, що й становить завдання статті.

Метою цієї статті є розгляд паралельного зв'язку між частинами науково-технічного тексту як засобу вираження категорії зв'язності. У статті ставимо завдання встановити деякі закономірності вияву паралельного зв'язку та встановити функції засобів паралельного зв'язку в науково-технічному тексті.

Як визначає І. Кочан, "зв'язність буває лінійна (або послідовна) та вертикальна (або ланцюжкова)", перша з яких виявляється як безпосередній зв'язок окремих частин тексту (лексичний і граматичний), а друга – як "пучкоподібний" зв'язок між частинами тексту, який здійснюється через тему, заголовок, власні назви та ін. [2, с.34]. Для лінгвістичного аналізу тексту І. Кочан поєднує характеристику категорії зв'язності з класифікацією видів зв'язку, яку здійснено А. Мамалигою для публіцистичного тексту, де автор класифікації виділяє ланцюжковий, паралельний, інтегративний, корелятивний, тематичний та ін. зв'язки [2, с.34–37; 4, с.103]. Безперечно, у на-

уково-технічному тексті названі вище підкатегорії зв'язності та види зв'язку окремих частин тексту мають свої особливості, які зумовлюють структурно-семантичну специфіку текстів науково-технічного характеру.

Серед видів зв'язку, які забезпечують цілісність та зв'язність частин науково-технічного тексту, знаходимо структури з лінійним (ланцюжковим) способом поєднання суміжних предикативних одиниць, у яких засобами структурного і семантичного зв'язку виступають співвідносні лексико-граматичні форми: займенники, сполучні слова, прислівники тощо, напр.: *Основний метод, що застосовується в роботі, має назву структурно-континуального підходу. Він дозволяє визначати реологічні властивості дисперсної системи [...]* (Вісник КНУ, 2006, № 13–14, с. 114). Такий спосіб реалізації категорії зв'язності більш притаманний складним реченням різного типу й різного рівня складності.

Іншим, значно поширенішим видом зв'язку між суміжними реченнями зв'язної частини тексту, є тематичний "пучкоподібний" зв'язок, у реалізації якого беруть участь лексичні повтори, де повторюється ключове слово, яке пов'язано з темою наукового викладу, з предметом аналізу чи елементом експерименту, напр.: *Пропонована методика [...] експериментального визначення залежності коефіцієнта тертя спокою від [...] виду тертя (сухе чи граничне). Для цього виготовлена експериментальна установка, що складається з досліджуваної пари тертя та механізму створення навантаження. Механізм для створення навантажень дозволяє отримувати стабільні значення навантажень у парі тертя* (Вісник ВПІ, 2005, № 2, с. 81).

Засобами ланцюжкового та тематичного зв'язку виступають, зокрема, смислові повтори, семантика яких передає ключові поняття теми науково-експериментальної статті, та співвідносні дійктичні заміні слова, які послідовно зміщуються в просторі текстового континууму.

Однак, найбільш поширеним та поліфункційним виявляється паралельний зв'язок, який використовується для співвідносного поєднання семантично та структурно подібних чи тотожних елементів суміжних у тексті висловлень. Як показує аналіз текстів науково-експериментальних статей з машинобудування, важливим текстотвірним засобом побудови науково-технічного тексту є синтаксичний паралелізм, який сприяє зв'язності, чіткості та логічності викладу інформації, а також підкреслює вагомість повторюваних у суміжних висловленнях структур, тобто виконує також експресивну функцію.

Засобами паралельного зв'язку в аналізованих текстах є структурно-смислові повтори елементів суміжних речень. При цьому повторювані структури одержують додаткове семантичне навантаження, виділяючись інтонаційно, зокрема підпадаючи під логічне наголошування, напр.: *Механічний привод у більшості вібраційних технологічних машин реалізується двома методами віброзбудження: силовим (динамічним) і кінематичним. У динамічному віброзбуджувачі силова або моментна незрівноваженість інерційного елемента викликає коливальний рух робочих органів машини* (Вісник ВПІ, 2007, № 2, с. 65).

У наведеному вище сполученні речень однотипними структурно і за змістом є конструкції *у більшості вібраційних технологічних машин* та *у динамічному віброзбуджувачі*. У другому реченні логічно наголошений елемент "у динамічному віброз-

буджувачі" винесено на початок речення, у препозицію до предикативного центру. Цей конструктивний елемент зіставляє зміст свого речення зі змістом попереднього речення, де зіставляваним з ним елементом виступає співвідносна конструкція "*у більшості вібраційних технологічних машин*".

Співвідносність змісту цих двох синтагм забезпечується подібністю їх семантико-синтаксичної структури – це локативно-посесивні конструкції з формально поширеною назвою місця перебігу названого процесу: машини чи її частини, якій притаманний певний характер процесу. Семантична співвідносність наведених конструкцій полягає також у тому, що назви машин (*вібраційні технологічні машини – динамічний віброзбуджувач*) перебувають у епідигматичних відношеннях як родова і видова назва. Таким чином, можемо вважати, що зв'язність тексту в цьому випадку виявляється як паралельний зв'язок, що, на думку І. Кочан, "використовується для співвідносного поєднання речень (те, що було сказано узагальнено – конкретизується або навпаки)" [2, с. 34].

Суміжні речення, пов'язані паралельним зв'язком, можуть містити зіставлявані співвідносні елементи зіставно-протиставного змісту, напр.: *Таким чином, за відсутності в контейнері робочого наповнювача коливальна система стійка: співпадають її динамічна і статична вісі. За наявності в робочій камері технологічного середовища коливальна система в процесі здійснення технологічного руху стає нестійкою* (Вісник ВПІ, 2008, № 2, с. 66).

У наведеному прикладі зіставляваними елементами виступають складені конструкції, до яких входять сполучення зі значенням умови (за відсутності – за наявності) та локативні конструкції (*в контейнері робочого наповнювача – в робочій камері технологічного середовища*). Якщо локативні конструкції суміжних речень, які називають частини машин з їх вмістом, лише зіставляються за семантикою, то конструкції зі значенням умови – протиставлювані за змістом. Зауважимо, що зіставно-протиставний характер співвідносних синтаксичних елементів у більшості подібних випадків, як і в аналізованому, посилюється за рахунок наявності у складі предикативного центру антонімічних лексичних одиниць, тут: *коливальна система стійка – коливальна система стає нестійкою*.

Як бачимо, в наведеному вище прикладі маємо справу з антонімічним повтором предикативного центру суміжних речень, тоді як у випадках паралельного зв'язку зі значенням узагальнення / конкретизації структура та семантика предикативного центру може бути зовсім різною, самостійною за значенням як така, що розгортає сутність чи послідовність наукового експерименту, про який йдеться у статті, напр.: *Для різних пар матеріалів і режимів тертя, параметрів приводу існують закони зміни коефіцієнта тертя від тривалості нерухомого контакту, швидкості ковзання, виду і складу мастила та ін. Як правило, для кожної конструкції і поєднання матеріалів пари тертя необхідно на етапі дослідного конструювання визначити можливість реалізації варіанта проектного рішення* [...] (Вісник ВПІ, 2005, № 2, с. 81). Тут суміжні речення містять зіставлявані конструкції, які визначають обставини, за яких реалізується названа дія чи стає можливою названа предикативною парою ознака. Зіставлявані співвідносні конструкції знаходяться у відношенні "загальне / конкретне", але предикативний центр другого із поданої вище послідовнос-

ті речень пов'язаний із попереднім тільки спільністю теми і розвиває певний логічний зв'язок між ними. У цьому випадку справедливим буде твердження В. Мельничайка, який, виділяючи у межах складного синтаксичного цілого чи надфразної єдності послідовну (ланцюжкову) і паралельну зв'язність, зазначає, що паралельний зв'язок полягає у цілковитій рівнозначності певних елементів у контексті мовної одиниці, а рівнозначність ця полягає у структурній подібності [3, с. 36–37].

Структурна подібність пов'язаних паралельним зв'язком суміжних висловлень часто полягає у наявності в їхній структурі структурно ідентичних і семантично співвідносних синтаксичних конструкцій, словосполучень, синтагм і речень. Досить часто подібна сукупність суміжних речень містить, крім синтаксичного, лексико-семантичний повтор. Такі співвідносні конструкції входять, напр., до викладу інженерних розрахунків або до опису перебігу експерименту:

3) $1.304 < \varphi_o \leq 1.316$. Розглянемо на прикладі $\varphi_o = 1.311$. Показник Ляпунова $\delta = 0.019$. Перетин Пуанкаре зображено на рис. 2.б та на рис. 2.в. З вигляду перетину Пуанкаре та значення показника Ляпунова можна вважати, що за таких умов починає проявлятися хаос у системі, тобто дана система хаотична.

4) $1.317 < \varphi_o \leq 1.351$. Розглянемо на прикладі $\varphi_o = 1.533$. Показник Ляпунова $\delta = 0.024$. Перетин Пуанкаре аналогічний (рис. 2.в.), але його графік одразу починає заповнювати певну область площини. Значення показника Ляпунова та вигляд перетину Пуанкаре говорять про хаотичний рух. У цьому випадку вже нема такого переходу від коливальних, схожих на квазіперіодичні до хаотичних, як це відбувалось в попередньому випадку (Вісник КНУ, 2005, № 13–14, с. 114).

Як бачимо, у наведеному прикладі структурно однотипні елементи опису чисельного експерименту повторюються у кожній його зв'язній частині – пункті. Тут спостерігаємо повторення тотожних синтаксичних конструкцій: односкладних чи двоскладних, повних або, частіше, еліптичних речень з незначними змінами в їх семантиці (зміна значення вихідних даних) та з відмінною висновковою частиною кожного абзацу тексту.

Синтаксичний і лексичний повтор ініціальних частин суміжних конструкцій виконує насамперед текстотвірну функцію, беручи участь в структуруванні тексту та оформлюючи абзаци. Виклад науково-експериментальних розрахунків за спільною текстовою моделлю, становлячи основу паралельного зв'язку суміжних відрізків тексту, сприяє логічності передачі інформації. Вживання повторюваних ініціальних синтаксичних конструкцій, які становлять у своїй більшості короткі речення, забезпечуючи чіткість і логічність наукового викладу, впливає на ясність сприйняття тексту його адресатом і виявляє експресивність подібного способу передачі науково-технічної інформації.

Використання в таких повторах односкладних, двоскладних з еліптичною дієслівною зв'язкою складеного іменного присудка та неповних двоскладних речень (у наведеному вище прикладі: Розглянемо на прикладі $\varphi_o = 1.533$; Перетин Пуанкаре аналогічний; Показник Ляпунова $\delta = 0.019$ та ін.) також впливає на характер викладу та визначає додаткові функції аналізованих засобів паралельного зв'язку. Так, як відомо, "односкладне речення більш стисле, економніше" [1, с. 239]. П.С. Дудик, говорячи про стилістичні функції повних і неповних односкладних речень, зокрема

речень означено-особових, які, на думку вченого, притаманні всім стилям мови, зауважує, що саме у стислості й економності вираження думки й полягає стилістична індивідуальність односкладного речення, а на цій основі й комунікативна потреба у вживанні цього типу речень [там же]. Це саме можна сказати й про неповні синтаксичні конструкції, зокрема, еліптичного характеру. Таким чином, такі важливі ознаки науково-технічного викладу, як стислість і точність створює, зокрема, вживання односкладних і неповних еліптичних чи контекстуальних речень у якості повторюваних елементів паралельних висловлень тексту.

Досить часто паралельний зв'язок між суміжними у тексті реченнями виявляється у русі повторюваного структурно-семантичного елемента в межах актуального членування висловлень: від теми першого речення до реми наступного, а потім – до поєднання його з ремою одного з наступних речень і повторення у вигляді теми третього чи одного з подальших речень, напр.: *Для оцінки впливу основних параметрів процесу радіального видавлювання на граничне формозмінювання необхідна інформація про вплив цих параметрів на історію навантаження, що однозначно визначається напружено-деформованим станом та законом його зміни в процесі пластичної деформації [...]. Розв'язуючи крайову задачу, вважали, що напружено-деформований стан є осесиметричним, а метал, який деформується, розглядали як жорстко-пластичне тіло. Для осесиметричного напруженого стану [...] рівняння рівноваги мають вигляд [...]* (Вісник ВПІ, 2006, № 4, с. 64).

Отже, розгляд паралельного зв'язку як засобу реалізації категорії зв'язності дозволяє зробити **висновок**, що текстотвірна функція науково-технічного тексту притаманна синтаксичному паралелізму, який сприяє зв'язності, чіткості та логічності викладу інформації, а також підкреслює вагомість повторюваних у суміжних висловленнях структур, тобто виконує також експресивну функцію. Засобами паралельного зв'язку в аналізованих текстах є структурно-сміслові повтори елементів суміжних речень. При цьому повторювані структури одержують додаткове семантичне навантаження, виділяючись інтонаційно, зокрема підпадаючи під логічне наголошення.

Суміжні речення, пов'язані паралельним зв'язком, часто містять зіставлювані співвідносні елементи зіставно-протиставного змісту, що посилює їх логічне наголошення. Зіставно-протиставний характер паралельних синтаксичних елементів у більшості випадків підкреслюється за рахунок антонімічних лексичних одиниць у складі предикативного центру. Таке зіставлення сприяє логічності й проблемності наукового викладу, тим самим підвищує експресію висловлення.

Структурна подібність пов'язаних паралельним зв'язком суміжних висловлень часто полягає у наявності в їхній структурі структурно ідентичних і семантично співвідносних синтаксичних конструкцій, словосполучень, синтагм і речень. Синтаксичний і лексичний повтор ініціальних частин суміжних конструкцій виконує насамперед текстотвірну функцію, беручи участь в структуруванні тексту та оформлюючи абзаци.

Логічності передачі інформації сприяє виклад науково-експериментальних розрахунків за спільною текстовою моделлю, що становить основу паралельного зв'язку суміжних відрізків тексту. Вираження повторюваних ініціальних синтаксичних конструкцій короткими односкладними чи неповним двоскладними реченнями за-

безпечує чіткість і стислість наукового викладу і виявляє експресивність подібного способу передачі науково-технічної інформації.

Паралельні синтаксичні конструкції, які складають цілісний зв'язний текст або його частину, створюють його єдиний просторовий та часовий континуум, де останній найчастіше, незалежно від формально-граматичного вираження предикатів, сприймається як абсолютний синтаксичний час і сприяє об'єктивності викладу й сприйняття науково-технічного тексту.

Подальше вивчення різновидів зв'язку між суміжними частинами науково-технічного тексту дозволить також встановити відношення між категорією зв'язності та іншими категоріями тексту – логічності, експресивності, стислості й точності науково-технічного викладу.

Список літератури

1. Дудик П. С. Стилістика української мови / П. С. Дудик. – Навч. посібник. – Київ : Вид. центр "Академія", 2005. – 368 с.
2. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник / І. М. Кочан. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
3. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту у шкільному курсі української мови / В. Я. Мельничайко. – К., 1986. – 165 с.
4. Різун В. В. Нариси про текст : теоретичні питання комунікації тексту / В. В. Різун, А. І. Мамалига, М. Д. Феллер. – К. : Наукова думка, 1998. – С. 103–104.

Використані джерела:

5. Вісник КНУ – Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Математика. Механіка. – 2005–2008 рр.
6. Вісник ВПІ – Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2004–2007 рр.

Кульбида Н.И. Средства параллельной связи и их функции в научно-техническом тексте по машиностроению / Н.И. Кульбида // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 106–111.

Статья посвящена изучению средств параллельной связи в научно-техническом тексте и определению их функций в тексте научно-экспериментальной статьи по машиностроению. Здесь описаны типичные синтаксические конструкции, в частности синтаксический параллелизм, структурно-смысловый повтор и др., которые обеспечивают связность, логичность и точность изложения информации, выполняя текстообразующую и экспрессивную функции в научно-техническом тексте.

Ключевые слова: научно-технический текст, категория связности, средства параллельной связи, синтаксический параллелизм, синтаксический повтор.

Kulbida N. Means of parallel communication and their function in the scientific and technical text on mechanical engineering / N. Kulbida // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 106–111.

Article is devoted to studying of means of parallel communication in the scientific and technical text and to definition of their functions in the text of scientific and experimental article on mechanical engineering. Here typical syntactic designs, in particular syntactic overlapping, structural and semantic repetition, etc. which provide connectivity are described, logicity and accuracy of a statement of information, carrying out text-formed and expressional functions in the scientific and technical text.

Keywords: scientific and technical text, category of connectivity, means of parallel communication, syntactic parallelism, syntactic repetition.

Поступила в редакцию 18.10.2012 г.

УДК 811/16'373

РОЗВИТОК ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО ФОРМАНТА *-НО- У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ

Марченко Т. Я.

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, м. Київ

Автор показав значення праслов'янської мови для вивчення історичного словотвору слов'янських мов. У статті аналізуються функції суфіксів, утворених на основі індоєвропейського форманта *-но-*, висвітлюється їх розвиток у сучасних слов'янських мовах.

Ключові слова: праслов'янська мова, порівняльно-історичне мовознавство, слов'янські мови, історичний словотвір слов'янських мов.

Постановка проблеми. Вивчення історичного словотворення слов'янських мов залишається актуальною темою сучасної славістики, оскільки цей напрямок наукових досліджень є значущим для розв'язання багатьох лінгвістичних проблем – виявлення генетичних зв'язків у межах індоєвропейських мов, реконструкції праслов'янської мови, етимологічних досліджень слов'янської лексики, з'ясування походження і значення словотвірних одиниць у складі слов'янських та інших індоєвропейських мов, вивчення становлення слов'янського словотворення та виявлення типологічних рис на усіх етапах еволюції слов'янських мов тощо.

У статті прагнемо простежити зв'язок праслов'янських іменникових формантів з індоєвропейським вихідним формантом **-но-* і показати їх реалізацію у системі словотворення сучасних слов'янських мов. З цією метою вкажемо окремі словотвірні форманти праслов'янської мови, які походять з індоєвропейського форманта **-но-*, та подамо їх континуанти в сучасних слов'янських мовах.

Праслов'янська мова в галузі словотвору успадкувала основні тенденції індоєвропейської прамови та зберегла найдавніші її риси. Дальше формування її словотвірної системи проходило у подвійному напрямі: з одного боку, відбувався процес відмирання деяких давніх індоєвропейських способів словотворення або їх перехід до інших словотвірних формацій, а з іншого, тривав розвиток нових словотвірних засобів та тенденцій. Система словотвору праслов'янської мови великою мірою визначалася характером морфології і системою словотворення індоєвропейської прамови. У свою чергу, словотворення кожної сучасної слов'янської мови стало результатом еволюції словотвору праслов'янської мови, розширення і удосконалення способів словотворення, розвитку і збагачення словотвірних засобів.

Похідні праслов'янські суфікси, утворені від індоєвропейської основи **-но-*, різноманітні за структурою та функціями. Вони постали в результаті тривалого процесу поєднання цієї індоєвропейської основи або компонента основи *-n-* з голосними *a, o, e, ě, -i, u, ъ, ѣ, y* у результаті чого утворилися суфікси *-нъ, -но, -на, -n'a, -нъ, -інъ* (який згодом ускладнився і виникли нові форми *-ěn-інъ, -jan-інъ, -ina, -e (<-ěn), -епъ, -ено, -*

ена, -епь, -ѣпъ, -ѣпо, -ѣпъ, -апъ, -ана, -ап'ь-ань, -опъ, -оп'ь, -упъ, -уп'ь, -уп'а, -ъпъ, -ъпо, -ъпа, -ъп'ь, -ъпо, -ъпа, -ъпъ, -ъпо, -ъпа, -ъп'ь, -мн'а, -уп'і, -упъ. Окремі суфікси у найдавніші часи ускладнилися консонантами, походження і значення яких досі залишається остаточно не з'ясованим (наприклад, у структурі суфіксів -спъ, -зпъ, -ізна) [4, с. 294], походження окремих ускладнених первісних суфіксів компонентом -m- має кілька пояснень, як у випадку з суфіксом -тапъ [6, с. 127] тощо.

Праслов'янські словотвірні форманти, похідні від основи *-no- різноманітні за своїми значеннями та функціями. Суфікс -інъ (<*-ino, лит. -upas, санскр. -īnaḥ, гр. -ivos, лат. -īnus) мав значення одиницності, а згодом почав означати осіб за певною належністю (національною тощо) в однині (*ljudinъ, poganinъ*); у поєднанні з суфіксами -jan-, -jēn- у формах однини та множини суфікс -інъ утворював складні форманти з тією ж функцією: -janinъ, -jēninъ (*gordjaninъ, slovĕninъ*). Суфікс -іна здавна утворював речові назви (*teleŭtina*), збірні (*družina, obŭština*), абстрактні назви (*jistina, kopŭčina*) тощо; -іна, ускладнений елементом -z-, неясного походження, виступає в абстрактних назвах (*ukorizna, trizna*). У складі найменувань абстрактних понять функціонує також суфікс -пъ (*danъ, ognъ*) та його похідний -зпъ (-спъ) (*basnъ, pĕsnъ, bojaznъ, prijaznъ*). Суфікс -упјі (іє. *-upia, лит. -upe, лат. -upia), утворений у результаті поєднання кінцевого -у колишньої -и основи та суфікса *-nī (*-nia), формувал назви осіб жіночого роду (*poganynji, kŭnĕgynji*) та абстрактні назви (*gŭrdynji, milostynji*). Суфікс -ѣt- постав на слов'янському ґрунті внаслідок приєднання до суфікса -еп-, що чергувався з -ѣп-, вторинного форманта -t- і служив для творення назв молодих істот чи тварин (*agne, ovъčę, osъlę, dětę*) [2, с. 119–120].

Система іменникового словотвору кожної слов'янської мови є результатом еволюції словотвірних засобів праслов'янської мови, саме тому у системі словотворення слов'янських мов виявляємо суфікси праслов'янського походження. Окремі з цих суфіксів за сучасними засадами аналізу морфологічної будови слова розглядаються як складова частина основи. Проте іноді «рудименти» таких суфіксів можна спостерігати у складі пізніших словотвірних формантів. Наприклад, суфікс -но, який у праслов'янській мові утворював назви предметів, речовин та ін. (*dъno, krosno, rupo, sĕno, vĕno, zъno*), давно втратив свою продуктивність і цілком закономірно почав сприйматися як частина основи. В українській мові на ґрунті праслов'янського суфікса -но розвинувся непродуктивний суфікс -алн(о), який виділяється в іменниках середнього роду на позначення різних знарядь, переважно примітивних (*заткално, пужално*); предмета, який служить держакон, ручкою в якомусь пристосуванні (*держално*). Виник він, очевидно, у результаті поєднання суфікса -но з суфіксом -ало; іноді можливе утворення морфологічних дублетів, що виступають з тотожним значенням (*держално – держало; пужално – пужало*). Непродуктивний суфікс -илн(о) виділяють в іменниках середнього роду на позначення різних знарядь, переважно примітивних (*грабілно, ціпільно*); предмета, який служить держакон, ручкою в якомусь пристосуванні (*батожілно, заступільно, рогачільно, сапільно*). Суфікс виник, очевидно, у результаті зрощення -но з -ил(о); іноді також можливе утворення морфологічних дублетів, що виступають з тотожним значенням (*батожілно – батожіло; ціпільно – ціпіло*) [1, с. 126; 2, с. 145]. Фонетичний варіант суфікса -илн(о), непродуктивний суфікс -ильн(о), виступає в іменниках середнього

роду на позначення предмета, який служить державою, ручкою в якому пристосованні (*вудільно, ципільно*) [1, с. 126; 2, с. 145].

Значна частина праслов'янських за походженням суфіксів, переважно ті, які в прадавні часи були досить продуктивними й поширеними, досі функціонують як самостійні форманти, окремі зберігають свою продуктивність, а деякі навіть її нагромаджують. Праслов'янські суфікси *-на, -н'а, -ьн'а* (<*-но-) утворювали локативні назви, назви результату дії, назви інструментів від іменних та дієслівних основ (рідко прикметникових) (*koltъn'a, stajъn'a, kovalъn'a, dervъn'a*). Суфікс *-ьн'а* виник у результаті поєднання суфікса *-ја*, що утворював абстрактні назви, з основою твірною від субстантивного або віддієслівного прикметника на *-ьпъ*, споріднений з литовським *-ine* (< *-inia*) (*rātime, avine*). Найбільшого поширення він набув у західнослов'янських мовах, малопродуктивний у східнослов'янських, майже не вживається у південнослов'янських мовах (хоча й тут з'являється під впливом російської мови в болгарській, сербській мовах та під впливом чеської мови у словенській) [2, с. 127, 147, 150, 157; 3, с. 68–70; 4, с. 283; 6, с. 117, 138, 139].

В українській мові на основі праслов'янського суфікса *-н'а* розвинувся суфікс *-н(я)*, який виступає в іменниках жіночого роду на позначення інтенсивної дії або результату дії, названої мотивувальним дієсловом (*гризня, гульня, метушня, реготня, мазня, маячня*); місця виконання дії, названої мотивувальним дієсловом (*бійня, друкярня, ливярня, солевярня*); приміщення, призначеного для того або пов'язаного з тим, що назване мотивувальним іменником (*лікарня, майстерня, кав'ярня, книгярня, стайня*); груп осіб або тварин, названих мотивувальним іменником (*злочиння, солдатня, сіромашина, комашина, собачня*); груп однорідних осіб або предметів у кількості, названій мотивувальним числівником (*двійня, трійня, шестірня, сотня*) [5, с. 66, 72, 84, 92, 116]; у староукраїнській мові виявлені слова *-н(я)* (*конюшня, лькарня, гончарня, ковальня*) [1, с. 106, 123, 125, 126]. Суфікс широко представлений в усіх слов'янських мовах: р. *-н(я)* (*пашня, солевярня, пекарня, возня, двійня*); бр. *-н(я)* (*пнякарня, балбатня, гульня, мазня, двійня*); п. *-n(ia)* (*księgarnia, cukrownia, piekarnia, sypialnia*); вл. *-n(ja)* (*rybaŋnja, knihovnja*); нл. *-ń(a)* (*kowalńa, młokarńa*); ч. *-n(a)* (*kovárna, holírna, klubovna, pekárna*); слц. *-ň(a)* (*pekárňa, čakalňa, pracivňa*); болг. *-н(я)* (*чакалня, къпалня, свирня, суетня, сръдня*); серб. *-њ(а)* (*грдња, градња, ношња, пажња*); хорв. *-nj(a)* (*gatnja, kladnja, kupnja, ražnja*); слн. *-na/-nja* (*kavarna, pekarna, prodajalna, gradnja, pošnja*).

Праслов'янський суфікс *-агн'а* утворював назви місця, приміщень тощо; виник він у результаті ускладнення суф. *-н'а, -на* суфіксом *-аг-* [2, с. 147]. Український суфікс *-арн(я)/-ярн(я)* виступає в іменниках жіночого роду на позначення місця виконання дії, названої мотивувальним дієсловом, або приміщень, зокрема виробничих, що характеризуються мотивувальним іменником або дієсловом (*пекарня, друкярня, лікарня, книгярня, птахярня, мідярня*); предметів (знарядь, пристроїв, переважно примітивних), призначених для виконання дії (*сікарня, січкарня*) [1, с. 123, 125, 126]; Його відповідники – р. *-арн(я)* (*пекарня*); бр. *-арн(я)/-ярн(я)* (*кнігярня, пнякарня, кавярня, сявярня*); п. *-arn(ia)* (*księgarnia*); вл. *-aŋn(ja)* (*rybaŋnja*); ч. *-árna* (*kovárna*); слц. *-aŋŋ(a)* (*pekarňa*); слн. *-arn(a)* (*kavarna*).

Праслов'янський суфікс -ovn'a утворював локативні назви від іменних та дієслівних основ; він складний за будовою, виник у результаті поєднання прикметникового суфікса -ovъ та іменникового -n'a [2, с. 140, 147]. В українській мові він виступає у формі -івн(я). Це непродуктивний суфікс в іменникові жіночого роду на позначення приміщення, призначеного для діяльності, пов'язаної з тим, що назване мотивувальним словом (*вартівня, возівня, зброївня, катівня, скарбівня, шпаківня*). Зберігся суфікс також у білоруській та західнослов'янських мовах: бр. -оўн(я) (*вазoўня, валoўня, лядoўня, шпакoўня*); п. -own(ia) (*budownia, bobrownia, katownia, woskownia, zbrojownia*); ч. -ovn(a) (*knihovna, katovna, pracovna, sokolovna, vozovna*); слц. -овѣа (*knihovѣа, pracovѣа, šewcovѣа, tkáčovѣа*).

Праслов'янський суфікс -нь утворював віддієслівні абстрактні іменники (*bornь, danь, kazнь, perstanь*). Виник він у ранньопраслов'янський період у результаті поєднання форманта -ъ (< -i-) зі словотворчим елементом -n- (<*-no-); континує формант *-ni- (<*-no-), елемент -i- якого утворював у індоєвропейській прамові та ранньопраслов'янській мові аналогічні іменники; споріднений цей формант з литовським -nis (*barnis, duðnis*). Суфікс втратив продуктивність у праслов'янській мові, у більшості слов'янських мов став малопродуктивним або мертвим [2, с. 119, 126, 155; 4, с. 294; 6, с. 117, 118]. В українській мові на основі праслов'янського суфікса -нь розвинувся суфікс -нъ, який виділяється у віддієслівних іменниках на позначення конкретних предметів (*прістанъ, зійманъ, копанъ*); осіб за характерною дією, названою мотивувальним словом (*горланъ*); вживається на позначення збірності (*данъ, дранъ, ламанъ, рванъ, тлінъ, чванъ*); просторових понять (*відстанъ*), явищ природи (*світанъ*). Виступає також у окремих слов'янських мовах: р. -нъ (*данъ, дранъ, клѣпанъ, рванъ, руганъ, тканъ*); бр. -нъ (*казанъ, плынъ*); хорв. -нј (*basanј, bubanј, metanј, risanј*).

Праслов'янський суфікс -snъ утворював назви абстрактних понять, пов'язаних з процесом мовлення, від дієслівних основ (*basнь, рѣснь, vasнь*); походить він від суфікса -нь (<*-no-), що в праслов'янській мові утворював абстраговані назви дії; виник у результаті його ускладнення вставним словотворчим елементом -s- [2, с. 117, 119, 232; 4, с. 294; 6, с. 118]. Непродуктивний суфікс -сн(я), який з погляду сучасної системи словотвору не піддається членуванню, проте з історичної точки зору виділяється в іменникові жіночого роду *нісна* на позначення явища, що характеризується дією, названою мотивувальним словом та в його похідних (*нісняр, ніснярка, ніснярський*) [1, с. 106]. Його відповідники: р. -сн(я) (*пѣсна, бѣсна*); бр. -сн(я) (*пѣсня*); п. -šń (*pieśń*); ч. -seň (*píseň*); слц. -seň (*pieseň*); болг. -сен, -сн(я) (*песен, басня*); м. -сна (*песна*); серб. -сма, -сна (*песма, басна*); хорв. -sma, -sna (*pjesma, basna*); слн. -sem, -sen (*pesem, basen*). Близький за походженням до попереднього суфікс -znъ (*bojazнь, bolѣzнь, prijazнь, žizнь*) зберігся в сучасних слов'янських мовах і виступає в характерних для кожної з них фонетичних формах; походження суфікса остаточно не з'ясоване, точного еквівалента поза межами слов'янських мов не має; припускаються, що він утворився у ранньопраслов'янський період у результаті ускладнення давнього суфікса -нь суфіксальним елементом -z- [1, с. 106, 131; 2, с. 117, 126, 157; 4, с. 294]. Виступає в іменниках жіночого роду на позначення дії або стану, на які вказує мотивувальне дієслово: укр. -знь (*боязнь, пріязнь, неприязнь*); р. -знь (*болѣзнь, бо-*

язнь, жизнь); п. -žń (*bojažń, przyjažń*); нл. -zń (*bojazń*); ч. -zeň (*přízeň*); болг. -зън (*бо-язън*); с. -зан (*божазан*); хв. -zap (*bojazan, prijazan*); слн. -zen (*bolezen, živazen*).

Праслов'янський суфікс -інь (походить від іє. *-inos або *-einos) (*ljudinъ, pogani-инъ, gosprodinъ*) мав первісне значення одиничності, а згодом почав позначати осіб за певною належністю; споріднений з литовським -upas, санскр. -īnah, гр. -ivos, лат. -inus [2, с. 119, 135; 4, с. 294; 6, с. 120]. В українській мові суфікс -ин утворює іменники на позначення осіб за національною або етнічною належністю, за походженням або громадянством країни, названої мотивувальним словом (*русін, болгарин, грузін, мордвін, татарин*); за місцем проживання або народження (*киянин*); за належністю до певного соціального угруповання (*боярин, гусарин, поганин*) [5, с. 79]. Зафіксовані утворення з цим суфіксом у староукраїнських (*волошин, литвин, німчин, сербин, шведин*) та давньоруських текстах (*българинъ, печенезинъ, бояринъ, го-сподинъ*) [1, с. 106, 118, 119]; Йому відповідають р. -ин (*болгарин, грузин, мордвин, татарин*), бр. -ын (-ін) (*балгарын, литвин, русин*); п. заст. -yn; -in (*tatarzyn, Rusin*); ч. -in (*Rusin*); болг. -ин (*българин, русин, сърбин, турчин, болярин*); м. -ин (*Бугарин*), серб. -ин (*Бугарин, Турчин, властелин*); хорв. -in (*bugarin, turčin, vlastelin, seljanin*).

Праслов'янський суфікс -анинь/-янинь виник у результаті зрощення первинних суфіксів -ан- або -ѣн- (<-ѣн-), що утворював іменники на позначення осіб за їхньою належністю до населеного пункту, народності, суспільного стану чи колективу, та -інь (<*-ino-), що мав значення одиничності, а згодом почав позначати осіб за певною належністю (національною, суспільною тощо) в однині, спорідненим з лит. -upas, дінд. -īnah, гр. -ivos, лат. -inus [1, с. 119, 135–137, 139; 3, с. 53, 54]. Український суфікс -анин/-янин спостерігається у назвах осіб чоловічої статі за місцем їхнього походження чи проживання тощо (*парижанин, подолянин, землянин, горянин*); у назвах, що позначають етнічну або національну належність особи (*слов'янин, молдаванин, серб'янин*); у назвах осіб чоловічої статі за їхнім суспільним становищем – членів колективу, угруповання, що характеризуються певною соціальною ознакою (*громадянин, селянин, мирянин, полонянин, каторжанин*); у назвах осіб – послідовників релігійного вчення, пов'язаного з іменем того, хто названий мотивувальним власним ім'ям (*християнин, лютеранин, магометанин*); у назвах осіб за діяльністю, названою мотивувальним словом (*мовлянин, освітянин, просвітянин*) [5, с. 79, 80]; суфікс представлений в староукраїнській мові (*горожанинъ, селянинъ, крьстіянинъ, полянинъ, деревлянинъ*) [1, с. 118, 119]; засвідчений формант і в давньоруських текстах: -анинь/-янинь (*полянинъ, деревлянинъ*); зберігає продуктивність переважно у східнослов'янських мовах: р. -анин/-янин (*парижанин, киевлянин, северянин, прихожанин*); бр. -анін/-янін (*парыжанін, селянін, хутарянін, мяшчанін*); п. -anin/-janin (*luteranin, chrześcijanin, krakowianin*); болг. -анин/-янин (*гражданин, селянин, слав'янин, морав'янин*).

Суфікс -ѣанин виник і виступав у праслов'янській мові як варіант суфікса -анинь/-янинь, уживається після губних та передньоязикових, а також після л, р, в, к, ч [1, с. 118; 2, с. 136, 139]. Виділяють формант -чанин в іменниках зі значенням особи, що характеризується відношенням до країни, міста або місцевості, названої мотивувальним словом: мешканець або уродженець місцевості (*кримчанин, полтавчанин, мінчанин, заріччянин*); особи за національною належністю (*датчанин*); (рід-

ко) члена певного колективу, угруповання, суспільного стану (*односельчанин, заробітчанин, заньківчанин*) [5, с. 79, 80]. Зберігається одиниця також в окремих слов'янських мовах: р. -чанин (*датчанин, минчанин, ростовчанин*); бр. -чанін (*датчанин, минчанин*); п. -czanin (-cianin) (*mieszczanin, włościanin*); болг. -чанин (*трнъчанин, пловдивчанин*), хоча більш продуктивними і поширеними виступають у цій функції інші словотвірні елементи.

Висновки. Представлені прадавні суфікси засвідчують генетичну спорідненість слов'янських мов на рівні словотворення, дають можливість виявити типологічні риси та відмінності у функціонуванні успадкованих з праслов'янської мови словотвірних одиниць. Продовжити огляд похідних формантів, які виникли на ґрунті індоєвропейського *-no- та інших основ, маємо намір у наступних публікаціях.

Список літератури

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. – 416 с.
2. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1966. – 595 с.
3. Историческая типология славянских языков : фонетика, словообразование, лексика и фразеология / [под ред. А. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1986. – 287 с.
4. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [пер. с фр., дополн. и прим. А. Вайана, П. С. Кузнецова; под ред. С. Б. Бернштейна, предисл. Р. И. Аванесова, П. С. Кузнецова]. – М. : Издательство иностранной литературы, 1951. – 492 с.
5. Словотвір сучасної української літературної мови / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наукова думка, 1979. – 405 с.
6. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego / Słownik prasłowiański. – Wrocław etc. : Ossolineum, PAN. – 1974. – T. 1. – S. 114–141.

Марченко Т. Я. Развитие индоевропейского форманта *-no-* в праславянском языке / Т. Я. Марченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 112–117.

Автор показал роль праславянского языка для изучения исторического словообразования славянских языков. В статье анализируются функции суффиксов с формантом *-no-* в праславянском языке, показано их развитие в современных славянских языках.

Ключевые слова: праславянский язык, сравнительно-историческое языкознание, славянские языки, историческое словообразование славянских языков.

Marchenko T. Development of Indo-European formant **-no-* in Proto-Slavonic language / T. Marchenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 112–117.

The author shows importance of Proto-Slavonic language for study of historical word-formation of Slavonic languages. It analyses functions of suffixes with the Indo-European formant *-no-* in Proto-Slavonic, its continuity and development in Slavonic languages.

Key words: Proto-Slavonic, comparative linguistics, Slavonic languages, historical word formation of Slavonic languages.

Поступила в редакцію 23.10.2012 г.

УДК 811.161.1'38

СЛОВО В СИСТЕМЕ ЕДИНИЦ ОСНОВНЫХ УРОВНЕЙ СТРУКТУРЫ ЯЗЫКА

Меньшиков И. И.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, г. Днепропетровск

Слово как лингвистическая единица прямо или опосредованно проявляет себя во всех основных уровнях структуры языка, являясь при этом либо собственно единицей соответствующих уровней, таких, в частности, как лексический и синтаксический, либо своего рода ареалом, пространством существования каких-либо единиц других уровней – фонетического и морфологического.

Ключевые слова: единица, слово, уровень, фонетический, лексический, морфологический, синтаксический, ареал.

Постановка проблемы. В самом общем случае под уровнем, или ярусом, структуры языка понимается некоторое множество относительно однородных лингвистических единиц с набором, как это отмечено в Большом лингвистическом словаре [5, с. 666], определенных правил, регулирующих их употребление и группировку в отдельные классы и подклассы, таких единиц, в пределах которых, по В. М. Солнцеву [4, с. 86], полностью реализуются парадигматические и синтагматические их свойства. Отсюда и характер выделяемых лингвистами основных уровней языка, с некоторыми, правда, терминологическими вариациями и нюансами в трактовке их иерархии. Так, в Лингвистическом энциклопедическом словаре фиксируются уровни **фонемный, морфемный, лексический** (словесный) и **синтаксический** (уровень предложения) [1, с. 539]. В энциклопедии «Українська мова» та же по сути иерархия уровней структуры языка, но несколько иная их номинация: **фонологический, морфологический, лексический и синтаксический**, – причем с прямым указанием единиц каждого из этих уровней, каковыми декларируются **фонема, морфема, лексема и предложение** соответственно [6, с. 513]. В. Д. Стариченок расчленяет морфологический ярус структуры языка, иначе обозначает иерархию его уровней и формирует такую их последовательность, в которой морфологическая составляющая соответствующей цепи предшествует лексической и с иной маркировкой следует за ней. Образуется такая цепь уровней: **фонетический, морфемный, лексический, морфологический, синтаксический** [5, с. 666]. Мы же склонны в качестве основных уровней структуры языка фиксировать все же только четыре яруса: **фонологический, лексический, морфологический и синтаксический**, – причем именно в такой их иерархии, которая указана приведенным порядком следования этих ярусов. Лингвистические единицы, актуализирующие эти уровни, – **фонема, лексема, морфема и конструкция**; разделы языкознания, изучающие и описывающие их, соответственно **фонетика, лексикология, морфология и синтаксис** [2, с. 222]. Но главное не в этом, не в метаязыковых построениях разной степени адекватности, а в субстанции неких универсалий, кото-

рые объединяют все уровни языка в единое целое, в том, чем и как реально представлен тот или иной уровень структуры языка как его общей системы.

Цель статьи – определить роль слова в системе единиц основных уровней языка.

Связь понятия уровня языка с понятием набора некоторых единиц, как резонно замечает В. М. Солнцев, несомненна. Вопрос, продолжает ученый, заключается в определении того, на какие единицы базировать понятие уровня [4, с. 83]. А нам бы хотелось особо подчеркнуть – именно **базировать**, и здесь сразу же возникает целый ряд проблем, как раз и связанных с единством всех уровней языка, а значит, и с сугубо условным, строго говоря, совершенно искусственным, имеющим лишь прикладное значение выделением его ярусов с какой-то одной доминирующей в каждом из них своей лингвистической единицей или даже комплексом таких единиц.

Логично, по-видимому, полагать, что если уровни структуры языка – это единое целое, то должна, очевидно, существовать и некая субстанционально маркированная составляющая всех этих уровней, некая лингвистическая единица, в той или иной ипостаси функционирующая и на фонологическом, и на лексическом, и на морфологическом, и на синтаксическом, и на любом ином мотивированно, т. е. в соответствии с какими-то объективными (структурными или функциональными) параметрами, выделяемом уровне. Такой единицей является, по всей вероятности, слово, слово как лексема и слово как словоформа. Уровневые же ипостаси слова при этом схематично можно обозначить следующим образом.

На лексическом уровне структуры языка слово является непосредственным предметом изучения и описания словарного состава языка; в синтаксисе слово – это одна из основных единиц соответствующего уровня, компонент некоторой конструкции, некоторой речевой цепи. В фонетике и в морфологии слово является минимальным речевым пространством, заключающим в себе все лингвистические единицы соответствующих уровней, как бы они ни определялись, является тем ареалом, в котором реализуются их парадигматические и синтагматические свойства, в котором, собственно говоря, формируются и дифференцируются эти единицы. Слово же как лингвистическая единица дает возможность выбирать те или иные основания для их квалификации и разбиения фонем и морфем на определенные классы и подклассы.

О слове как лингвистической единице лексического яруса структуры языка что-то говорить, очевидно, особого смысла нет. Здесь слово – это лексема, это, как отмечено выше, непосредственный предмет соответствующих изысканий, практических и теоретических разработок лингвистов. Здесь прямая корреляция уровня и его единицы, к тому же достаточно хорошо изученная и описанная в самых различных ее аспектах.

В синтаксисе слово тоже является предметом профессионального интереса лингвистов, но в ином, чем в лексикологии, плане. Здесь слово выступает уже не как лексема с проявлением самого существенного ее параметра, каковым, надо полагать, является прежде всего лексическое значение, а в качестве словоформы, функционально значимого и функционально маркированного компонента речевой цепи с не предписываемой ему заранее семантикой и с не регламентируемым в рамках собственно синтаксиса его категориальным значением. Слово при этом как одна из ос-

новых синтаксических единиц в той или иной своей форме может функционировать в качестве компонента какой-либо синтаксической конструкции, быть, например, главным членом предложения или, скажем, главным словом словосочетания. Слово может быть и предложением, причем не только эллиптированным, как, скажем, чей-то ответ типа *Невесте* на заданный ему вопрос *Кому ты несешь эти цветы?*, но и предложением полным (*Света*ет. *Похолодало*. *Здравствуйте* и т. п.). Слово может быть даже текстом, если слово как синтаксическая единица представляет собой прагматически сориентированное и формально завершенное речевое произведение [3, с. 117], как это имеет, например, место на различного рода таблицах и вывесках типа *ВЫХОД*, *АПТЕКА* и т. п. А из всего этого, на наш взгляд, вполне определенно следует, что квалифицировать слово как одну из единиц синтаксического уровня структуры языка не менее правомерно, чем относить эту единицу к уровню лексическому. Другое дело, что в синтаксисе слово – это не лексема, а словоформа и что основной аспект манифестации слова на этом уровне структуры языка функциональный. В субстанциональном же плане, если не выходить за рамки такой номинации, как *слово*, это одна и та же лингвистическая единица, нужным образом репрезентированная на одном, лексическом, уровне, с тем чтобы получить возможность функционирования на другом, более высоком иерархическом уровне языка в составе уже тех или иных конструкций, коммуникативно значимых речевых цепей или даже в качестве отдельных коммуникативных единиц и речевых произведений определенной прагматической ориентации.

Иначе, разумеется, дело обстоит с включением слова в систему собственно лингвистических единиц фонетики и морфологии, хотя и на этих уровнях структуры языка обойтись без слова в принципе невозможно. И дело не только и даже не столько в вездесущей, если так можно выразиться, потенциальной возможности слова номинировать все, что только может быть воспринято, когда соответствующей лингвистической единицей может оказаться при ответе на такой, например, вопрос, как «*Что это такое?*», и любой звук речи (любая фонема), и любая морфема.

На фонологическом уровне структуры языка представлен своего рода строительный материал речевых цепей, субстанция языка и речи. Однако – и в этом один из парадоксов человеческого языка – этот материал взят не откуда-то извне, как, скажем, кирпич для строительства дома, а из самих же речевых цепей. Установка же на то, что слова состоят из звуков речи или фонем в том смысле, что построены из них, столь же, надо полагать, правомерна и в том смысле, что звуки речи, а тем более фонемы, выделены из слов и вне слов не существуют. Нет, например, фонем *л'* и *л* вообще, есть эти фонемы в каком-то конкретном, и в частности русском, языке, и противопоставлены они друг другу опять же не сами по себе, а только в словах, в таких словах, как *даль* и *дал*, *моль* и *мол*, *люк* и *лук* и т. п. И только наличие в русском языке именно слов, значение или форма которых различаются отдельными минимальными звуками, дает основание, во-первых, выделить и обозначить эти звуки как звуки человеческой речи, а во-вторых, квалифицировать какое-то их множество в качестве фонем данного языка.

Любой строительный материал, как правило, полифункционален, и из кирпича, если вернуться к нашей аналогии, может быть построен не только жилой дом, но и

гараж или забор. Фонема же монофункциональна и за пределами отдельной словоформы как лингвистическая единица определенного уровня структуры языка практически ни в чем себя не проявляет, она даже не является реально произносимым отдельным звуком [5, с. 674] и вне слова вообще не может восприниматься в своем функциональном назначении. Такая же практически ситуация и с морфемами как лингвистическими единицами более высокого, морфологического уровня структуры языка.

Морфема, по общепринятой ее трактовке, – это та минимальная часть слова, за которой закреплено какое-то значение, лексическое или грамматическое. Однако значение той или иной морфемы за редким исключением актуализируется, воспринимается и может быть адекватно соотнесено с внеморфемными реалиями опять же только в слове. Это касается и корня слова, и большинства служебных морфем, как реляционных, так и деривационных. И в самом деле, такие, например звуковые комплексы, как *дом*, *кот*, *стол* и т. п., будучи морфемами, и в частности основными, т. е. корнями, понятны и сразу соотносятся со значением соответствующих слов. Не трудно определить значение корня, а значит, и слов у таких, например, глаголов, как *дарить* или *пылить*. Можно однозначно определить значение морфем *есть* и *ишь*, можно что-то определенное сказать и о значении морфемы *ик*, но найти хоть какое-то указание на характер действия в корнях глаголов *бить*, *лить*, *пить* или, скажем, у существительного *обувь* (корень *у*) очень трудно или вообще невозможно. На грамматическое значение у служебной морфемы *и* однозначно указывает только словоформа, в которой она функционирует: *кричи*, *лучи*, *лошадки*, а свойственная русскому языку фузия довольно часто вообще размывает границы между морфемами. Вне словоформ, вне собственно слов морфем, как и фонем, не существует, даже если не выходить за рамки морфологического уровня структуры языка.

Если провести далее аналогию между стройкой и языком, квалифицировав в качестве строительного материала для стройки кирпичи, а для языка фонемы, то «морфемами», т. е. минимальными значащими компонентами возводимого здания, существенными и для его архитектуры, и для его функционального назначения, на стройке будут, очевидно, стены, крыша, окна, двери и целый ряд других компонентов дома, каждый из которых необходим и соответственно сам по себе что-то значит, но не может существовать как некий реально функционирующий объект вне здания. Какие-то из такого рода «морфем» по аналогии со структурой слова окажутся основными, какие-то будут квалифицироваться как вспомогательные, служебные, но все они проявят свою сущность после их размещения и определенной, причем обязательно целенаправленной ранжировки в возводимом здании.

Выводы. Слово, таким образом, будучи, с одной стороны, самой, пожалуй, репрезентативной, естественной и легко воспринимаемой единицей языка и речи, является в то же время и своеобразным, к тому же довольно сложным конструктом, который, в той или иной своей ипостаси функционируя и проявляя себя на всех уровнях структуры языка, объединяет их в единую систему, являющуюся основным средством человеческого общения.

При этом и соответствующие, условно говоря, полномочия каждого уровня так или иначе ориентированы на слово. Фонетика занимается вопросами субстанциональной организации и оформления слов. На собственно лексическом уровне слова рассматриваются как номинативные единицы языка в комплексе различных семантических отношений между ними. Компетенция морфологии – структура слова, но только те его части, которые заключают в себе какое-то значение. На этом уровне маркируются формы слов, а сами слова объединяются в их лексико-грамматические разряды. В синтаксисе, наконец, рассматриваются различные сочетания слов, различные речевые цепи и их грамматически значимые фрагменты. Слово в синтаксисе – это исходная, элементарная единица синтаксической конструкции, в том числе, как частный случай, и сама эта конструкция.

Список литературы

1. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 866 с.
2. Меньшиков И. И. Избранные труды по лингвистике / И. И. Меньшиков. – Д. : Новая идеология, 2012. – 400 с.
3. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : [монографія] / Ірина Степанівна Попова. – Д. : ДНУ, 2009. – 432 с.
4. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование : [монография] / Вадим Михайлович Солнцев. – М. : Наука, 1977. – 342 с.
5. Стариченок В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 811 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / [за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Меньшиков І. І. Слово в системі одиниць основних рівней структури мови / І. І. Меньшиков // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 118–122.

Слово як лінгвістична одиниця прямо чи опосередковано проявляє себе в усіх основних рівнях структури мови, будучи при цьому або власне одиницею відповідних рівнів, таких, зокрема, як лексичний та синтаксичний, або свого роду ареалом, простором існування яких-небудь одиниць інших рівнів – фонетичного та морфологічного.

Ключові слова: одиниця, слово, рівень, фонетичний, лексичний, морфологічний, синтаксичний, ареал.

Menshikov I. A word in the system of the language structure / I. Menshikov // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 118–122.

The word as a linguistic unit directly or indirectly reveals itself in all main levels of the language structure, being at the same time, the unit proper of the corresponding levels, such as specifically, lexical and syntactic, or some kind of areal, area of existence of the units, belonging to the other levels – phonetic and morphological.

Key words: unit, word, level, phonetic, lexical, morphological, syntactic, areal.

Поступила в редакцію 14.10.2012 г.

УДК 811.161.1

СИНОНИМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ РУССКОЙ МНОГОЗНАЧНОЙ ЛЕКСЕМЫ ГОЛОВА

Назаренко Н. Н.

Национальная академия Службы безопасности Украины, г. Киев

В статье представлены результаты комплексного исследования синонимических связей многозначного слова с целью построения синонимического макрогнезда, которое включает в себя синонимические ряды ЛСВ полисеманта. Анализ связей осуществляется с учетом семантики лексем, что позволяет установить степень значимости тех или иных денотативных признаков лексемы-доминанты.

Ключевые слова: синонимический ряд, синонимическое макрогнездо, лексико-семантический вариант, полисемант.

Постановка проблемы. Синонимические отношения как проявление системности лексики были и остаются объектом исследования ученых, в частности, Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюновой, А. А. Брагиной, В. В. Виноградова, А. П. Евгеньевой, В. А. Звегинцева, Д. Н. Шмелева и др. В научной литературе представлено немало определений этого языкового явления, общий смысл которых сводится к тому, что синонимами можно считать слова или их отдельные значения, а также устойчивые словосочетания или синтаксические конструкции с тождественными или близкими значениями при полном или частичном различии форм [8, с. 537]. Именно такое понимание лексической синонимии положено в основу настоящей работы.

Предметом нашего исследования является совокупность слов, объединенных общим со словом *голова* значением с учетом его полисемии.

Цель статьи – выявление конфигурации лексической парадигмы, объединяющей все слова, вступающие в синонимические отношения с лексемой *голова*.

Считаем возможным, исходя из принципов системности языка, включить в реестр синонимов слова *голова* языковые единицы, функционирующие в подсистемах языка – в жаргонах, поскольку системность языка «с одной стороны, это соподчиненность в системе национального языка его отдельных подсистем, характеризующихся наличием общих структурных признаков: литературный язык, просторечие, диалектный язык во всем его многообразии и т. д. С другой стороны, – это взаимосвязь и единство всех элементов внутри отдельных подсистем национального языка» [6]. Такой подход позволяет установить степень значимости тех или иных денотативных признаков лексемы-полисеманта, что и составляет новизну нашего исследования.

В научной литературе для обозначения лексической парадигмы, объединяющей синонимичные слова, используются, как правило, два термина – *синонимическое гнездо* (СинГ) и *синонимический ряд* (СинР), часто употребляемые как варианты.

Мы различаем эти термины и стоящие за ними понятия, рассматривая синонимическое гнездо как совокупность синонимических рядов, в которые объединены те или иные виды синонимов. Задача состоит в том, чтобы определить, формирует ли многозначное слово синонимическое макрогнездо, в составе которого выделяются микрогнезда с доминантами-семемами одной лексемы.

В данной статье представлены результаты анализа синонимов лексемы *голова* в значении «б. Руководитель, начальник, старший по положению, роли и т. п.» [4, с. 214] в рамках комплексного исследования синонимических отношений исследуемой лексемы, первые результаты которого были изложены в одной из наших работ [5]. Этот лексико-семантический вариант слова *голова* является эпидигматом, мотивированным ЛСВ₁ по семантическому признаку 'важный', 'главный'. Он переместился из денотативной зоны «соматизмы» в область номинации человека, обозначающего по признаку 'старший по положению'.

На основе «Словаря синонимов русского языка» под ред. З. Е. Александровой [1] и «Электронного словаря синонимов русского языка» [7] нами выявлен корпус синонимов, объединенных указанным значением, насчитывающий 93 единицы: *архиятер, атаман₁, атаман₂, босс, брендмейстер, бугор, бургграф, важняк, владыка, воевода, военачальник, вожак, вождь, вышец, вышняк, главарь, головка, городничий, господин, губернатор, директор, единоначальник, заведующий, караван-баши, командир, командующий / главнокомандующий, комендант, король, лидер, менеджер, монарх, мудир, мужчина, наиб, настоятель, начальничек, начальство, начальствующее лицо, начдив, начкани, начлаб, начмед, начпрод, начфин, начхим, начцеха, начиштаба, начиштадив, обер-берггауптман, обер-бергмейстер, обер-кондуктор, обер-италмейстер, основной, ответственное лицо, папа, параша, патрон, пахан, пацан, почт-директор, правитель, предводитель, председатель, президент, принципал, распорядитель, регент, руководитель, сатрап₁, сатрап₂, старейшина, староста, старший, старшина, старшой, столоначальник, туз, управляющий, урядчик, уряжатель, учитель, фельдмаршал, фельдцейхмейстер, хилиарх, хозяин, хозяин дома, царек, царь, шеф, шишка, шишкарь, итуцер*. Анализируемый синонимический ряд является открытым.

В ходе проведенного компонентного анализа в семантической структуре приведенных слов выделены эксплицитные семы 'руководитель', 'начальник', 'старший', а также имплицитные: оценочная сема 'главный' и прагматическая 'должность'.

В ряду этих слов семантически максимально емкое и стилистически нейтральное слово с указанным значением существительное *начальник*; к доминанте примыкает слово *руководитель*. Остальные языковые единицы можно систематизировать с учетом различных аспектов.

Прежде всего, обращает внимание то, что у одних слов (34 синонима) ядерным семантическим признаком является 'старший по положению' (объединим их в группу А). У других в семантической структуре представлена окологерная имплицитная сема 'должность' (группа Б).

В группу А входят слова общеупотребительные и ограниченные сферой употребления. Среди первых (*руководитель, начальник, начальство, ответственное лицо, начальствующее лицо, лидер, вожак, главарь, предводитель, старейшина,*

старший, царек, шишка, вождь и др.) часть используется как единицы вторичной номинации: *сапран*₂, *атаман*₂, *учитель*₂

Лексические единицы *хозяин*, *хозяин дома* и *мужчина* являются синонимами лексемы *голова* в значении «главный в доме» на основе семы 'главный'. Вхождение в этот ряд слова *мужчина* предопределено культурными стереотипами, согласно которым мужчине отводится главенствующая роль.

В рамках этой парадигмы представляется возможным выделить группу широкопотребительных в современном русском языке лексем-заимствований с доминирующим семантическим признаком 'главный' и 'важный': *босс* < с англ. *boss* – «1. inf. someone with an important position in a company or other organization» [9, с. 165] (тот, кто занимает важный пост в компании или организации); *принципал* < с англ. *principal* – «3. business. the main person in a business or organization, who can make important decisions» [9, с. 1300] (3. *бизн.* Главный человек в бизнесе или в организации, кто принимает важные решения); *шеф* < с англ. *chief* «1. the most important person in a company or organization. 2. ruler of a tribe» [9, с. 256] (1. Самый важный человек в компании или организации. 2. Вождь племени (переведено нами – Н. Н.)).

К ограниченной сфере употребления относятся слова анализируемой семантики, представленные, например, в так называемом тюремном аргоне и обозначающие главных, важных персон в тюремной иерархии – *бугор*, *важняк*, *вожак*, *вышец*, *вышняк*, *главарь*, *головка*, *начальничек*, *параша*, *пахан*, *пацан*, *предводитель*, *старшой*, *туз*, *хозяин*, *шишкарь*, *штуцер*.

В группе Б (44 синонима) представлены существительные, в которых актуализируются семы 'руководитель', 'начальник' и 'должность'. Их можно распределить в зависимости от сферы деятельности обозначаемых лиц.

В первую подгруппу входят лексемы, номинирующие командный состав армии: *атаман*₁ – «1. У казачества: глава какой-либо административно-территориальной единицы или казачьего войска» [4, с. 50]; *воевода* – «1. В Древней Руси: начальник войска» [4, с. 140]; *фельдмаршал* – «(нем. *Feldmarschall*). В российской армии до 1917 г. и некоторых других армиях: высший генеральский чин; лицо, имеющее этот чин» [4, с. 1418], *фельдцейхмейстер* – «(нем. *Feldzeugmeister*) главный начальник артиллерии в некоторых армиях (в российской армии до 1909 г.)» [3, с. 693], *хилиарх* – «(греч., от *chiliade* число тысяча и *archo* управляю). Начальник тысячи человек в древнегреческом войске» [3, с. 716], *командир*, *командующий* / *главнокомандующий*, *старшина* – «В Российской Армии: самое высокое звание младшего начальствующего состава» [4, с. 50]. Структурную подгруппу формируют сложносокращенные слова, значение которых включает семантику составляющих их частей, причем сема 'начальник' эксплицирована в одном из слов мотивирующего данные дериваты словосочетания: *военачальник* ← *военный начальник*, *начдив* ← *начальник дивизии*, *начштаба* ← *начальник штаба*, *начштадив* ← *начальник штаба дивизии*, *начмед* – «начальник медицинской службы в воинской части» [4, с. 610].

Ко второй подгруппе относятся лексемы, обозначающие особу, наделенную властью:

1) высшей государственной: *король*, *монарх*, *президент*, *царь*, *господин* – «правитель, облеченный высшей властью» [4, с. 222], *правитель* – «лицо, правящее го-

сударством, страной, областью» [4, с. 952], *регент* – «1. временный правитель государства, осуществляющий верховную власть вместо монарха [4, с. 1110], *самран* (1) – «1. В Персии и в некоторых других странах Востока в древности: наместник, правитель провинции» [4, с. 1150], *мудир* – «(тур. *müdür* – начальник). Начальник губернии или округа в османской Турции» [3, с. 425];

2) высшей церковной – *владыка* – «2. Почтительное именование архиерея, митрополита» [4, с. 135], *папа* – «верховный глава римско-католической церкви» [4, с. 779], *настоятель*;

3) разного рода властью в разных сферах деятельности – *голова*₅ («в России до 1917 г.: председатель, руководитель некоторых выборных органов; военное или гражданское звание» [4, с. 214]; это слово встречается и в современном русском языке для обозначения одной из административных должностей в Российской Федерации), *городничий*, *губернатор*, *урядник*, *директор*, *единоначальник*, *заведующий*, *комендант*, *менеджер*, *топ-менеджер*, *почт-директор*, *председатель*, *староста*, *столоничальник*, *управляющий*, *наиб*, *караван-баши*, *бургграф*. Сюда относятся также сложносокращенные слова, первая часть которых эксплицирует сему 'начальник', а вторая указывает на подразделение, которое он возглавляет: *начканц*, *начлаб*, *начпрод*, *начфин*, *начхим*, *начцеха*.

Синонимы рассматриваемой семантики по-разному характеризуются с точки зрения частотности употребления. Часть анализируемых слов относится к активному словарному запасу русского языка (*начальник*, *руководитель*, *вожак*, *вождь*, *директор*, *правитель*, *председатель*, *президент*, *учитель*₂ и др.), часть является историзмами: *архиятер* – «звание главного начальника всей медицинской службы России, введенное Петром I в 18 в., отменено при Екатерине II» [2, II, с. 903], *брандмейстер*, *обер-берггауптман* – «(нем. *Oberberghauptmann*) начальник над горными или литейными заводами» [3, с. 448], *обер-бергмейстер* – «(нем. *Oberbergmeister*) начальник над рудокопами» [3, с. 448], *обер-кондуктор* – «(нем. *Oberberkondukteur*) начальник поезда» [3, с. 449], *обер-италмейстер* – «(нем. *Oberberstallmeister*) начальник придворной конюшни» [3, с. 449], *фельдмаршал*, *фельдцейхмейстер* (значение см. выше), *столоничальник*, *урядник*, *царь*, *городничий* и др.). Последние в большей степени отстоят от слова-доминанты.

Очевидно, что некоторые слова обозначают «руководителя, главного» в других языках и называют реалии других культур, входя в русский язык как варваризмы, экзотизмы, например: *бургграф* – «(нем. *Burggraf*) командующий замком в средневековой Германии» [3, с. 106], *караван-баши* – «(тюрк. *karavanbaşı*) начальник каравана [3, с. 262], *наиб* – «в некоторых мусульманских странах заместитель, помощник какого-л. начальника или духовного лица» [4, с. 582], *мудир*, *самран*₁, *хилиарх* (значение см. выше). Они тоже расположены дальше от стержневого слова.

Выводы. Среди слов рассматриваемой семантики, определяемых лексикографическими источниками как синонимичные, только лексемы группы А можно безоговорочно квалифицировать как языковые синонимы. Наименования людей по занимаемой ими должности формируют не синонимический ряд, а тематическую группу с гиперонимом «начальник». В пределах нее возможна замена гиперонимом

гипонима, но не наоборот, и невозможна взаимозамена эквонимов, по крайней мере, при использовании их в прямом значении.

Собственно синонимический ряд формируют слова с семой 'главный', 'старший по положению'. ЛСВ₆ лексемы *голова* входит в этот ряд, безусловно, не в роли доминанты, а лишь как стилистический синоним.

В перспективе предполагается определить синонимические связи других лексико-семантических вариантов слова *голова*.

Список литературы

1. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка : [практический справочник: ок. 11000 синоним. ряд.] / З. Е. Александрова. – 15-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2007. – 564 с.
2. Большая Советская Энциклопедия / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – М., 1969–1978. – Т. 1–30.
3. Большой словарь иностранных слов / [сост. А. Ю. Москвин]. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2006. – 816 с.
4. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : «Норит», 2006. – 1536 с.
5. Назаренко Н. Н. Синонимические отношения соматизма *ГОЛОВА* в русском языке / Н. Н. Назаренко // Система і структура східнослов'янських мов: До 175-річчя Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К. : Знання України, 2009. – С. 143–147.
6. Санжарова В. П. Лексико-семантическая характеристика наречий в южнорусских говорах : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : специальность 10.02.01 «русский язык» / В. П. Санжарова. – Самарканд, 1972. – 24 с.
7. Словарь русских синонимов // Электронный ресурс <http://jeck.ru/SynonymsDictionary>
8. Тараненко О. О. Синоніми / О. О. Тараненко // «Українська мова» : [енциклопедія] / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 539–542.
9. Longman dictionary of contemporary English [director, Della Summers]. New ed. Oxford. 2003. – 1950 с.

Назаренко Н. М. Синонімічні зв'язки російської багатозначної лексики голова / Н. М. Назаренко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 123–127.

В статті представлені результати комплексного дослідження синонімічних зв'язків багатозначного слова з метою побудови синонімічного макрогнізда, яке включає в себе синонімічні ряди ЛСВ полісеманта. Аналіз зв'язків здійснюється з урахуванням семантики лексем, що дозволяє встановити ступінь значущості тих чи інших денотативних признаков лексеми-домінанти.

Ключові слова: синонімічний ряд, синонімічне макрогніздо, лексико-семантичний варіант, полісемант.

Nazarenko N. M. The synonymic connections of Russian polysemantic lexeme *head* / N. M. Nazarenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 123–127.

The given article lightens up the results of a complex analysis of a polysemous word's synonymic ties which aims to construct a synonymic macrogroup comprising synonymic rows of all lexico-semantic variants of a polisemous word. The analysis is carried out basing on the semantic of the lexemes which allows distinguishing the most important denotative features of a dominant lexeme.

Key words: synonymic row, synonymic macrogroup, lexico-semantic variant, polysemous word.

Поступила в редакцию 17.10.2012 г.

УДК 811.112.2'373.7

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ОТОБРАЖЕНИЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ДИАХРОНИИ

Петрочук О. В.

Киевский национальный лингвистический университет, г. Киев

В статье анализируются перспективы исследования фразеологических единиц в диахроническом аспекте, а именно, возможности изучения аксиологического значения фразеологизмов, представленного в толковых словарях, в различные периоды становления немецкой национальной нормы. Рассматриваются этапы развития немецкой лексикографии, дается краткий анализ фразеографических источников в их историческом развитии, делается акцент на возможности исследования словарной статьи как отдельного типа текста.

Ключевые слова: лексикография, аксиологическое значение, словарная статья, диахрония, фразеологизм.

Постановка проблемы. Национальная самобытность языка и его целостность представляют собой органическую связь значения языковой единицы и ее звучания [1]. Национальные особенности современного этапа развития языковой системы обусловлены изменением языковой традиции в предшествующие эпохи. Знание и понимание культуры прошлых исторических периодов позволяет выявить не только закономерности языкового развития, но и проследить культурные сдвиг в различные исторические периоды. Осмысление характера произошедших изменений несет как прикладную, так и теоретическую ценность [6]. Современная лексикография понимает языковую норму как динамическую, стихийно развивающуюся структуру, условную стабильность которой обеспечивает ретроспективный характер языковой нормы. Важную роль в становлении и развитии единой языковой нормы немецкого национального языка сыграли словари XVIII и XIX веков, хотя нормативная традиция в значительной степени была заложена еще в словаре И. Аделунга «Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der Hochdeutschen Mundarten, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten besonders der Oberdeutschen». Бесспорно, нормативные цели в репрезентации словарного состава немецкого языка изменились, однако и сегодня современные одноязычные словари не дают однозначного ответа на вопрос о необходимом объеме словника большого толкового словаря немецкого языка [4].

Первый немецкий словарь датируется концом VIII столетия: это, берегаемая в Св. Галене рукопись древненемецко-латинского глоссария, которая насчитывает около 3500 древненемецких слов и 15000 пояснений. Но первый активный период в немецкой лексикографии приходится на XVII–XVIII века. Немецкая лексикографическая традиция охватывает в своем развитии как несколько условных периодов, так и несколько направлений. Одно из направлений – это издание толковых слова-

рей; второе – более узкая специализация – выпуск грамматических, словообразовательных и т. д. словарей.

Со второй половины XV века до конца XVII века словарный состав немецкого языка сопоставляется с лексическим составом латинского или греческого языков. Этот период можно считать начальным этапом развития немецкой двуязычной лексикографии и подготовительным для становления немецкой одноязычной лексикографии [4]. Публикацию словарей «G. Henisch. Teutsche Sprach und Weissheit. Thesaurus linguae et sapientiae germanicae. Augsburg, 1616.» и «C. zu Stieler. Der Teutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs (oder Teutscher Sprachschatz) worinnen alle und iede teutsche Wurzeln oder Stammwörter (so viel deren annoch bekannt und iezo im Gebrauch seyn.von dem Spaten (Caspar zu Stieler). Nürnberg, 1691» можно обозначить как возникновение вопроса о способе представления информации в словаре. Так, например, словарь К. Штиллера не придерживается строгой алфавитной последовательности в репрезентации языкового материала, а словарь Г. Генишема использует словообразовательный принцип в описании словарного состава.

В немецкой лексикографии XIX века идеи количественной полноты отражения словарного состава становятся основными в словарях «J. H. Campe. Wörterbuch der deutschen Sprache. Bd. 1–5, Braunschweig, 1807–1811», «Ch. Fr. L. Wurm. Wörterbuch der deutschen Sprache von der Druckerfindung bis zum heutigen Tage. Freiburg bei Breisgau, 1858» и «W. Hoffmann. Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache, wie sie in der allgemeinen Literatur, der Poesie, den Wissenschaften, Künsten, Gewerben, dem Handelsverkehr, Staatsund Gerichtswesen gebräuchlich ist. Bd. 1–6, Leipzig, 1861». Немецкая лексикография второй половины XIX века отражает теоретическую концепцию братьев Гримм, представленную многотомным словарным изданием «J. Grimm, W. Grimm. Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1854–1961». Авторы словарей XX века, такие, как Л. Маккензен [12] и др., регенерируют принцип полноты количественного охвата словарного состава, характерного для немецкой лексикографии XVII–XIX веков. В лексикографии XX века все более отчетливо проявляется тенденция качественной полноты описания словарного состава, многоаспектной, полифункциональной характеристики лексических единиц. Лексикография XXI столетия поглощена созданием, в первую очередь, электронных словарей.

Проблема словарной статьи является насущной проблемой современной лексикографии. В практических исследованиях, посвященных основам лексикографии, отмечается, что словарная статья представляет собой главный элемент словаря, в ней концентрируется вся информация о языковой единице, она является «основной композиционной и коммуникативной единицей словаря как особого жанра информационно-справочной литературы, а именно: жанра метаязыкового (метаречевого) дистантного общения авторов словаря с читателями» [1, с. 1].

С точки зрения семантического анализа, словарные статьи могут нести в себе информацию о всех трех блоках семантики: сигнификативном, денотативном и коннотативном. Однако референт совпадает с денотатом только при актуализации значения слова в речи. Словарная статья, хотя и является текстом особого рода, не представляет собой акта коммуникации, в котором за счет интенции говорящего происходил бы акт референции, и потому референт не является обычным компо-

нением словарной статьи. Аксиологическое значение проявляется в тех частях словарной дефиниции, которые называют различные качественные характеристики денотата. Диахроническая лексикография в общем случае не располагает возможностью использовать языковую способность носителей и получить возможность доступа непосредственно к языковой системе в той форме, как это делает лексикография синхронная. Ей доступны только тексты – первичные, относящиеся к уровню речи, и производные от них. Под первичными текстами понимаются высказывания, созданные с целью передачи некоторой экстралингвистической информации. Такие тексты как единицы речи не изоморфны структуре языка и не стремятся к такой изоморфности. Вторичные тексты, такие как словарная статья, занимают не совсем четкую позицию в лингвистических исследованиях. С одной стороны, бесспорно, в большинстве случаев они представляет собой тексты, созданные по некоторым правилам естественного языка и в этом смысле не отличаются от текстов первичных. С другой стороны, их содержанием является описание структуры языка, и поэтому их содержательный, а не формальный анализ представляет интерес для лингвистических исследований [7].

Изучение особенности модели построения словарной статьи аксиологических фразеологизмов как типа текста актуально для современной лексикографии. Словарная статья немецкоязычных толковых словарей представляет собой особый вид текста, который развивается исторически. На каждом из этапов становления немецкоязычной толковой лексикографии микротексты словарей строятся по определенному образцу, в котором заложена специфическая для данного типа текста форма реализации всех базовых критериев текстuality. Конец XVIII начало XIX века характеризуется наличием определенного стандарта написания словарной статьи. Такой стандарт имеет свои варианты в зависимости как от конкретных установок лексикографов, так и от хронологии. В словарях XVIII–XIX вв. дефиниция значения является авторской и строится на основе полных распространенных предложений. В лексикографии XX столетия отдельные лексико-семантические варианты заголовочного слова становятся композиционными микроцентрами, поскольку увеличивается объем информации [7, с. 7].

Фразеологической лексикографии посвящены работы немалого количества лингвистов, среди которых можно назвать такие имена, как Е. Арсентьева [2], Р. Бабаева [3], Д. Добровольский [9], Е. Cieslarova [8], Й. Коронен [10, 11], и др. В более ранний период фразеографические исследования отображали описание семантической и синтаксической составляющей фразеологизмов, позднее в поле зрения ученых появились культурологический, когнитивный и др. аспекты фразеологического значения.

Важным и спорным видом лексикографически значимой информации о фразеологизмах является их аксиологическое значение. Максимально четкое представление об аксиологическом значении фразеологизмов можно почерпнуть из иллюстративных примеров, однако иллюстративная зона не всегда отображает аксиологичность фразеологических единиц, так как в практике фразеографии отсутствуют системные принципы отбора иллюстративного материала, в частности, для аксиологически маркированных фразеологизмов [5, с. 3]. Немаловажным достоин-

ством иллюстративных примеров является то, что они не требуют обращения к словарной дефиниции в силу того, что содержат контекст, необходимый и достаточный для раскрытия аксиологического значения фразеологических единиц. Такие иллюстративные примеры есть семантически избыточными, они включают в себя дополнительную информацию, которая раскрывает аксиологическое значение фразеологизмов, и тем самым устанавливают отношения антонимии, синонимии или гипогиперонимии между фразеологической единицей и эксплицирующим ее значение контекстом [5 с. 13].

Выводы. Лексикографическое отображение аксиологического значения фразеологических единиц в диахронии может быть многоаспектным. Сравнение словарей различных эпох помогает выявить не только закономерности развития аксиологического значения фразеологического состава языка в количественном и в качественном отношении, но и осмыслить исторические процессы, происходящие в языке.

Список литературы

1. Альбекова А. Ш. К вопросу о теоретической лексикографии / А. Ш. Альбекова. – Режим доступа к статье: www.rusnauka.com/12_KPNS...../3_108290.doc.htm
2. Арсентьева Е. Ф. Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте (на материале русского и английского языков) / Е. Ф. Арсентьева. – Казань : Казан. гос. ун-т, 2006. – 172 с.
3. Бабаева Р. И. О союзе лексикографии и коллоквиалистики на материале немецкого языка / Р. И. Бабаева // Лексикография: глобальные проблемы и национальные решения / Р. И. Бабаева. – Иваново, 2007. – С. 200–210.
4. Гаммермайстер Г.Р. Традиции и инновации в немецкой лексикографии / Г. Р. Гаммермайстер. – Режим доступа к статье: w3.ivanovo.ac.ru/win1251/declar/Site...../setious.ru.htm
5. Гуай Е. Ю. Аксиологический аспект английской лексикографии : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.04 «германские языки» / Е. Ю. Гуай. – М., 2009. – 19 с.
6. Рахимбердиев Б. Н. Эволюция семантики экономической терминологии русского языка в XX веке : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.21 «прикладная и математическая лингвистика» / Б. Н. Рахимбердиев. – М., 2002. – 22 с.
7. Смолоногина Е. А. Текстовые характеристики словарной статьи в немецких толковых словарях : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.04 «германские языки» / Е. А. Смолоногина. – СПб., 2007. – 16 с.
8. Cieslarova E. Phraseologismen im Wörterbuch und im deutschen und tschechischen Sprachgebrauch. Am Beispiel von Phraseologismen mit dem Bild von Mann und Frau / Eva Cieslarova/. – Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien : Lang, 2010. – 228 S.
9. Dobrovolskij D. Zur Theorie der Phraseologie. Kognitive und kulturelle Aspekte / Dmitrij Dobrovolskij, Elisabeth Piirainen. – Tübingen : Stauffenberg, 2009. – 211 S.
10. Korhonen J. Valenz und kontrastive Phraseologie. Am Beispiel deutscher und finnischer Verbidiome // Valenz im Kontrast. Ulrich Engel zum 60. Geburtstag / Jarmo Korhonen / Hrsg. von P. Mrazovi/W. Teubert. – Heidelberg, 1988. – S. 200–217.
11. Korhonen J. Phraseologie und Lexikographie. Phraseologismen in ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch / Jarmo Korhonen. – Vermont, 2011. – 45 S.
12. Mackensen L. DEUTSCHES WÖRTERBUCH. 12., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage unter Mitarbeit von Dr.G. Schwarz-Mackensen. München, 1986. – 578 S.

Петрочук О. В. Лексикографічне відображення аксиологічного значення фразеологізмів у діяхронії / О. В. Петрочук // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 128–132.

У статті аналізуються перспективи дослідження фразеологічних одиниць в діяхронічному аспекті, а саме, можливості вивчення аксиологічного значення фразеологізмів, яке представлено в тлумачних словниках в різні періоди становлення німецької національної норми. Розглядаються етапи розвитку німецької лексикографії, дається аналіз фразеографічних джерел в їх історичному розвитку, робиться акцент на дослідженні словникової статті як окремого типу тексту.

Ключові слова: лексикографія, аксиологічне значення, словникова стаття, діяхронія, фразеологізм.

Petrochuk O. The lexicographical reflection of the axiological meaning of the phraseological units in diachronic / O. Petrochuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 128–132.

The article is devoted to the perspectives of analysis of the phraseological units in a diachronic aspect. Namely, it is concentrated on the possibility of learning the axiological meaning of the phraseological units, which are presented in the explanatory dictionaries of all times. There are brief analyses of the phrasological sources in their historical development, the description of the stages of the development of the German Lexicography. The accent is made on the possibility of considering a dictionary's article as an individual text.

Key words: lexicography, axiological meaning, dictionary's article, diachronic, phraseological units.

Поступила в редакцію 14.10.2012 г.

УДК 811.161.2'367.622:343.13 (094.4) (477)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕННИКІВ У НАЗВАХ РОЗДІЛІВ І СТАТЕЙ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Прадід О. Ю.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування первинних, відіменникових, віддієслівних, відприкметникових іменників у назвах розділів і статей чинного Кримінального кодексу України. Особлива увага приділяється вирізненню словотвірних моделей, за якими утворені іменники, їх семантичним виявам у назвах розділів і статей кодексу.

Ключові слова: словотвірна модель, суфіксальний спосіб, префіксальний спосіб, спосіб нульової суфіксації, морфолого-синтаксичний спосіб, семантичний вияв, Кримінальний кодекс України.

З-поміж інших частин мови іменник, стверджують учені, відрізняється тим, що відображає субстанційні об'єкти: 1) зі значенням реальної предметності, 2) зі сприйнятим у людській свідомості значенням реальної предметності [4, с. 45; 2, с. 47 та ін.]. Семантичне ядро іменників становлять позначення предметів і тих понять, яким притаманна властивість відображати матеріальні предмети і містити в собі категорійну ознаку предметності, яка відрізняє іменник від інших частин мови.

Таким чином, іменники можуть позначати опредмечені ознаки, дії, явища, абстрактні поняття, що теж мисляться як своєрідні предмети. Спорідненість таких абстрактних слів із назвами конкретних предметів легко розкривається при порівнянні відповідних іменників із прикметниками і дієсловами, що виражають статичні й динамічні ознаки. Якості, ознаки, які виражаються прикметниками, і дії, які виражаються дієсловами, пов'язуються з певними суб'єктами – носіями цих ознак і дій, а відповідні іменники виступають як назви окремих суб'єктів і об'єктів [6, с. 32; 2, с. 48–51; 3, с. 33–34].

У законодавчому тексті, як власне і в офіційно-діловому стилі загалом, «спостерігається тенденція до узагальнення, що на морфологічному рівні забезпечується так званим іменниковим мовленням. Тут переважає називання факту, події, явища та інших реалій без їх якісної характеристики – статичної та динамічної» [5, с. 95].

Серед іменників, які вживаються в законодавчому підстилі, як неодноразово наголошували вчені, переважна більшість віддієслівних. «Збільшення кількості іменників за рахунок дієслова в мові законодавства, супроводжуване послабленням семантики дієслова, його ролі в процесі передачі інформації, – слушно зауважує О. І. Білоусова, – пояснюється прагненням до точної номінації під час інформування, а також спробами вмістити необхідну інформацію в межі більш простої синтаксичної структури» [1, с. 44].

1. Словотвірні моделі відіменникових іменників та їх семантичні вияви в назвах розділів і статей кодексу

Відіменникові іменники, ужиті в назвах розділів і статей чинного Кримінального кодексу України (далі ККУ), переважно утворені суфіксальним способом за словотвірною моделлю іменникова основа (ІО) + суфікс:

– **ІО + -ств-**: Злочини проти миру, безпеки **людства** та міжнародного правопорядку (розділ XX ОЧ); Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України або особами без **громадянства** за межами України (ст. 7); Насильницьке **донорство** (ст. 144); **Піратство** (ст. 446); **Сутенерство** або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303) та ін.;

– **ІО + -овищ-**: Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим **становищем** (ст. 262);

– **ІО + -ість-**: Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або **захворюваність** населення (ст. 238).

Відіменникові іменники з суфіксом суфікса **-ств-** позначають збірні назви, із суфіксами **-овищ-**, **-ість-** – абстрактні та узагальнені назви.

Низка відіменникових іменників, ужитих у назвах розділів і статей ККУ, утворені префіксальним способом за словотвірними моделями:

– **не- + ІО** (префікс **не-** походить із заперечної частки і служить для утворення основ зі значенням заперечення того, що названо твірною основою: **Ненадання** допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136); Злісне **невиконання** обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166); **Невиплата** заробітної плати стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175); **Недотримання** особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання (ст. 235); **Порушення** правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену **небезпеку** для оточення (ст. 414) та ін.

Зафіксований також випадок, коли відіменниковий іменник утворений за допомогою префікса **не-** від іменника-комполита: **Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх** (розділ XVII ЗЧ).

Відіменникові іменники, утворені за допомогою префікса **не-**, позначають абстрактні назви або опредмечену дію.

Деякі відіменникові іменники, ужиті в назвах розділів і статей ККУ, утворені префіксальним способом за іншими словотвірними моделями:

– **без- + ІО**: (префікс **без-**, як і префікс **не-**, служить для утворення основ зі значенням заперечення того, що названо твірною основою): **Бездіяльність** військової влади (ст. 426);

– **при- + ІО**: Насильницьке задоволення статевої **пристрасті** неприродним способом (ст. 153);

– **с- + ІО**, де префікс **с-** є аломорфом українського префікса **з-**: Ухилення від **сплати** коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165);

– **спів- + ІО**: Кримінальна відповідальність **співучасників** (ст. 29).

Відіменникові іменники, утворені за допомогою префіксів **при-**, **без-** позначають абстрактні назви, префікса **с—** опрeдмечену дію, префіксоїд **спів-** – назву особи як носія певної процесуальної ознаки.

Окрім того, відіменникові іменники можуть також утворюватися за допомогою іншомовних префіксоїдів: *Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію* (ст. 177).

Такі відіменникові іменники позначають конкретні предмети.

Відіменникові іменники іноді можуть утворюватися способом нульової суфіксації: **Співучасть** у злочині (розділ VI 3Ч), позначаючи абстрактні назви.

До традиційних способів творення іменників в українській мові належить основоскладання, що передбачає поєднання основ за допомогою інтерфікса або без нього. Подібні випадки теж зафіксовані в назвах розділів і статей ККУ: *Зараження вірусом імунodefіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби* (ст. 130); *Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом* (ст. 213); *Незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду* (ст. 376–1).

Складні іменники, мотивовані сполученням двох іменників сурядним зв'язком, позначають предмети, речовини, абстрактні поняття.

В одному зафіксованому в назвах статей випадку відіменниковий іменник утворений морфолого-синтаксичним способом: *Ненадання допомоги хворому медичним працівником* (ст. 139) і позначає назву особи як носія певної процесуальної ознаки.

2. Словотвірні моделі віддієслівних іменників та їх семантичні вияви в назвах розділів і статей кодексу

Віддієслівні іменники, як і відіменникові, переважно творяться суфіксальним способом за словотвірною моделлю дієслівна основа (ДО) + суфікс, який надає іменникові нового значення.

Віддієслівні іменники, уживані в назвах розділів і статей ККУ, найчастіше будуються за словотвірною моделлю **ДО + -ник**: *Обман покупців та замовників* (ст. 225); *Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків* (ст. 280); *Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві* (ст. 342); *Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника* (ст. 349); *Втручання в діяльність захисника чи представника особи* (ст. 397) та ін.

До малопродуктивних належать такі моделі:

– **ДО + -ець**: *Фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців* (ст. 158); *Голосування виборцем на виборчій дільниці більше ніж один раз* (ст. 158–1); *Обман покупців та замовників* (ст. 225);

– **ДО + -ач**: *Перешкодження здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача* (ст. 157); *Посягання на життя державного чи громадського діяча* (ст. 112); *Втручання у діяльність державного діяча* (ст. 344); *Від-*

мова свідка від давання показань або відмова експерта чи **перекладача** від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385);

– **ДО + -атор**: Кримінальна відповідальність **організаторів** та учасників організованої групи чи злочинної організації (ст. 30);

– **ДО + -тель**: Погроза або насильство щодо судді, народного **засідателя** чи присяжного (ст. 377).

Віддієслівні іменники з суфіксами **-ник, -ець, -ач, -атор, -тель** позначають назву особи як виконавця певної дії або за родом її заняття.

Віддієслівні іменники можуть утворюватися суфіксальним способом і за іншими словотвірними моделями, серед яких найпоширенішими є такі:

– **ДО + -енн-**: **Звільнення** від кримінальної відповідальності (розділ IX ЗЧ); Правові наслідки **засудження** особи за межами України (ст. 9); Видача особи, яка обвинувачується у **вчиненні** злочину, та особи, яка засуджена за **вчинення** злочину (ст. 10); Правові підстави та порядок **звільнення** від кримінальної відповідальності (ст. 44); **Звільнення** від кримінальної відповідальності у зв'язку з **примиренням** винного з потерпілим (ст. 46) та ін.;

– **ДО + -нн-**: Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи **піклування** (ст. 166); **Примушування** до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174); Посягання на здоров'я людей під приводом **проповідування** релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181); Незаконне виготовлення, зберігання, збут або **транспортування** з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204); Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового **найменування**, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229) та ін.;

– **ДО + -тт-**: Виконання спеціального завдання з попередження чи **розкриття** злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43); Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим **каяттям** (ст. 45); **Зняття** судимості (ст. 91); Посягання на **життя** державного чи громадського діяча (ст. 112); Незаконне **відкриття** або використання за межами України валютних рахунків (ст. 208) та ін.;

– **ДО + -к-**: Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною **обстановки** (ст. 48); **Крадіжка** (ст. 185); Самовільне зайняття земельної **ділянки** та самовільне будівництво (ст. 197–1); Ухилення від повернення **виручки** в іноземній валюті (ст. 207); Незаконна **порубка** лісу (ст. 246) та ін.;

– **ДО + -ації-**: Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної **організації** (ст. 43); Незаконне знищення виборчої **документації** або документів референдуму (ст. 158–2); Розміщення цінних паперів без **реєстрації** їх випуску (ст. 223); Порушення правил **експлуатації** електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363); **Провокація** хабара (ст. 370) та ін.;

малопродуктивними – такі:

– **ДО + -ч-**: *Видача* особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, та особи, яка засуджена за вчинення злочину (ст. 10); Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з *передачею* особи на поруки (ст. 47); Добровільна *здача* в полон (ст. 430);

– **ДО + -іж**: *Грабіж* (ст. 186); Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових *платежів*) (ст. 212);

– **ДО + -иці**: *Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію* (ст. 177);

– **ДО + -от-**: *Громадські роботи* (ст. 56).

Віддієслівні іменники з суфіксами **-енн-, -нн-, -тт-, -к-, -ації-, -ч-, -иції-, -от-** позначають опредмечену дію або абстрактні назви.

Продуктивними є віддієслівні іменники, які вживаються в назвах розділів і статей ККУ, побудовані за словотвірними моделями з суфіксами:

– **ДО + -ств-(-цтв-)**: Використання малолітньої дитини для заняття *жебрацтвом* (ст. 150–1); Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне *будівництво* (ст. 197–1); Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх *виробництва* (ст. 203–1); Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом *шахрайства* або зловживанням службовим становищем (ст. 262); Доведення до *банкрутства* (ст. 219) та ін.;

– **ДО + -ок-**, де голосний випадає при відмінюванні: *Правові наслідки* засудження особи за межами України (ст. 9); *Обов'язки*, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням (ст. 76); Фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація *підсумків* голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158); Незаконне відкриття або використання за межами України валютних *рахунків* (ст. 208); Ухилення від сплати страхових *внесків* на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212–1) та ін.

Віддієслівні іменники з суфіксами **-ств-(-цтв-), -ок** позначають збірні та абстрактні назви.

Малопродуктивними у віддієслівних іменниках є словотвірні моделі:

– **ДО + ин**: Призначення покарання за наявності *обставин*, що пом'якшують покарання (ст. 69–1);

– **ДО + в**: *Посів* або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310);

– **ДО + тл**: *Порушення недоторканності житла* (ст. 162).

Віддієслівні іменники з суфіксом **-ин-** – абстрактну назву, із суфіксом **-в-** – опредмечену дію, із суфіксами **-тл-** – назви конкретних предметів.

Як неодноразово підкреслювалося, у словотворенні іменників узагалі та віддієслівних зокрема префіксація, порівняно з іншими способами, малопродуктивна. Не є винятком і назви розділів і статей ККУ, у яких зафіксовано хіба що кілька прикладів віддієслівних іменників, утворених префіксальним способом за такими словотвірними моделями:

– **у- + ДО**: *Торгівля* людьми або інша незаконна *угода* щодо людини (ст. 149).

– **само-+ ДО**: Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого **самоврядування** та об'єднань громадян (розділ XV ЗЧ); Доведення до **самогубства** (ст. 120); **Самоправство** (ст. 356).

Віддієслівні іменники з префіксом **у-** позначають абстрактні назви, із префіксоїдом **само-** – опредмечену конкретною особою дію.

Віддієслівні іменники можуть утворюватися способом нульової суфіксації, переважно від основ префіксальних дієслів: **Підстава** кримінальної відповідальності (ст. 2); Добровільна **відмова** при незакінченому злочині (ст. 17); Необхідна **оборона** (ст. 36); Підроблення документів, які подаються для реєстрації **випуску** цінних паперів (ст. 223–1); Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації **будівель і споруд** (ст. 275) та ін.

Творення віддієслівних іменників способом нульової суфіксації супроводжується морфонологічним явищем – усіченням дієслівних суфіксів у твірній основі.

Віддієслівні іменники можуть утворюватися і шляхом поєднання іменника та дієслівної основи за допомогою інтерфікса або ж без нього, причому основоскладання в такому випадку, зазвичай, супроводжується суфіксацією дієслівної основи: Злочини проти **правосуддя** (розділ XVIII ЗЧ); Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо **злочинів**, вчинених на території України (ст. 6); **Зловживання** опікунськими правами (ст. 167); Посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних **віровчень** чи виконання релігійних обрядів (ст. 181); Порушення правил **кораблеводіння** (ст. 417) та ін., а також прислівника і дієслівної основи: Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та **протидію** легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209–1).

Віддієслівні іменники-композиції, утворені шляхом поєднання іменника та дієслівної основи, позначають галузі, що регулюють суспільні відносини, характеризують виробничі процеси тощо, утворені шляхом поєднання прислівника та дієслівної основи – абстрактну назву.

Іноді віддієслівні іменники, зафіксовані в назвах статей ККУ, утворені морфолого-синтаксичним способом: Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням **винного** з потерпілим (ст. 46); Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з **потерпілим** (ст. 46); Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом **померлого** (ст. 297) і позначають назву особи як носія певної процесуальної ознаки.

Деякі віддієслівні іменники належить до категорії істот, але в назвах статей ККУ вони використовуються на позначення неістот: Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на **носіях** такої інформації (ст. 361–2).

Характерною особливістю віддієслівних іменників, уживаних у назвах розділів і статей ККУ, є те, що від деяких дієслівних основ можна утворити кілька іменників, із яких можна сформувати словотвірні гнізда:

– **дії**: дія, діяч, протидія, діяльність, здійснення, діяння: **Дії**, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); **протидія**: **Протидія** законній господарській діяльності (ст. 206);

діяч: Погроза або насильство щодо державного чи громадського **діяча** (ст. 346); **діяльність:** Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною **діяльністю** (ст. 55); **здійснення:** Перешкодження **здійсненню** релігійного обряду (ст. 181); **діяння:** Обставини, що виключають злочинність **діяння** (розділ VIII ЗЧ);

– **плат:** плата, виплата, невивплата, оплата, сплата: **Невивплата** заробітної **плати**, стипендії, пенсії чи інших установлених законом **вивплат** (ст. 272); Ухилення від **сплати** страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212); **оплата:** Підроблення знаків поштової **оплати** і проїзних квитків (ст. 15);

– **безпека:** безпека, небезпека, забезпечення, убезпечення: **Порушення правил безпеки** на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273); **небезпека:** **Порушення правил безпеки** під час виконання робіт з підвищеною **небезпекою** (ст. 272); **забезпечення:** Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, **забезпечення** призову та мобілізації (розділ XIV ОЧ); **убезпечення:** **Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються убезпечення** дорожнього руху (ст. 288).

Типовою ознакою для назв статей ККУ є нагромадження віддієслівних іменників: Умисне **заподіяння** тяжких тілесних **ушкоджень** у разі **перевищення** меж необхідної **оборони** або у разі **перевищення** заходів, необхідних для **затримання** злочинця (ст. 124); **Фальсифікація** виборчих документів, документів референдуму чи **фальсифікація** підсумків **голосування**, **надання** неправдивих відомостей до органів Державного **реєстру виборців** чи **фальсифікація** відомостей Державного **реєстру виборців** (ст. 158); **Відмова свідка** від **давання показань** або **відмова експерта** чи **перекладача** від **виконання** покладених на них **обов'язків** (ст. 385) та ін., у т. ч. таких, що виступають однорідними членами речення: **Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення** в Україну з метою збуту або збут піддроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199); **Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання** чи **збут** наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307); **Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання** з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 321) та ін.

3. Словотвірні моделі відприкметникових іменників

та їх семантичні вияви в назвах розділів і статей кодексу

Відприкметникові іменники, як і віддієслівні, творяться переважно суфіксальним способом за моделлю прикметникова основа (ПО) + суфікс, який надає іменникові нового значення.

Відприкметникові іменники, ужиті в назвах розділів і статей ККУ, утворені суфіксальним способом за такими словотвірними моделями:

– **ПО + -ість:** Закон про кримінальну **відповідальність** (розділ II ЗЧ); **Повторність, сукупність** та рецидив злочинів (розділ VII ЗЧ); Злочини у сфері охорони державної таємниці, **недоторканності** державних кордонів, **забезпечення** призову та мобілізації (розділ XIV ОЧ); **Ввезення, виготовлення** або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і **жорстокості**, расову, національну чи релі-

гійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300); Втягнення неповнолітніх у злочинну **діяльність** (ст. 304) та ін.

Відприкметникові іменники можуть також утворюватися за допомогою суфікса **-ість** від прикметників-комполітів: *Обставини, що виключають **злочинність** діяння* (розділ VIII ЗЧ);

– **ПО + -ин-**: *Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та **сировини** для їх виробництва* (ст. 203–1);

– **ПО + -иц-**: *Втрата документів, що містять державну **таємницю*** (ст. 329);

– **ПО + -і-**: *Посягання на **здоров'я** людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів* (ст. 181);

– **ПО + -ик-**: *Порушення порядку ведення реєстру **власників** іменних цінних паперів* (ст. 300).

Відприкметникові іменники з суфіксом **-ість** позначають узагальнену ознаку, з суфіксом **-ин-** – збірну назву, з суфіксами **-иц-**, **-і-** – абстрактні назви, з суфіксом **-ик-** – назву особи як носія певної процесуальної ознаки.

Рідко відприкметникові іменники, що фіксуються у назвах статей ККУ, утворені способом нульової суфіксації: *Порушення встановлених правил **обігу** наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів* (ст. 320). Такі іменники позначають абстрактні назви.

Відприкметникові іменники, як і віддієслівні, можуть утворюватися шляхом поєднання іменника і прикметникової основи за допомогою інтерфікса або ж без нього, причому основокладання в такому випадку, зазвичай, супроводжується суфіксацією іменникової основи: *Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж **електрозв'язку*** (розділ XVI ОЧ); *Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених **іноземцями** або особами без громадянства за межами України* (ст. 8); *Службові обмеження для **військовослужбовців*** (ст. 58); *Порушення **рівноправності** громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань* (ст. 161); *Умисне пошкодження об'єктів **електроенергетики*** (ст. 194–1).

В одному випадку зафіксовано і більш складний випадок творення іменника – аббревіатурний. Так, у назві ст. 292 ККУ ужитий композит, утворений шляхом поєднання відприкметникового іменника з дієслівною основою: *Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та **нафтопродуктопроводів***.

Мова ККУ має властиві лише їй особливості, що реалізуються на морфологічному рівні, які повною мірою стосується й назв розділів і статей ККУ.

У назвах розділів і статей ККУ вживаються іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прийменники і сполучники, відсутні – прислівники, частки, вигуки. Так, із 179 слів, ужитих у назвах розділів ККУ, 132 слова (73,7 %) належать до повнозначних, 47 (26,3 %) – до службових частин мови. Така ж приблизно тенденція спостерігається і в назвах 1–100 статей ККУ, де з 570 слововживань 449 слів (78,8 %) належать до повнозначних, 121 (21,2 %) – до службових частин мови.

Для мови законодавчого тексту взагалі та назв розділів і статей ККУ зокрема характерне переважання іменника над іншими частинами мови, найперше дієсло-

вом. Так, із 179 слів, ужитих у назвах розділів ККУ, 99 (55,4 %) – іменники, із 570 слів, ужитих в 1–100 статтях ККУ, 330 (57,9 %) – іменники.

Окрім первинних іменників, у назвах розділів і статей ККУ вживаються відіменникові, віддієслівні та відприкметникові іменники. Віддієслівні іменники за кількістю слововживань переважають і первинні, і відіменникові, і відприкметникові, особливо в назвах 1–100 статей ККУ, де віддієслівний іменник – кожен другий, первинний – кожен третій, композит – кожен одинадцятий, відприкметниковий – лише кожен двадцять четвертий, а відіменниковий – узагалі тільки кожен тридцять третій.

Цікаво, що в назвах розділів ККУ з 26 слововживань іменників-композитів 25 разів уживається композит **злочин**, причому він наявний у всіх назвах розділів ОЧ ККУ, а в тринадцятому розділі він уживається навіть двічі: **Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення**.

Спостереження над особливостями вживання іменників у назвах розділів і статей ККУ дає підстави зробити такі висновки:

1. Для мови законодавчого тексту взагалі та назв розділів і статей ККУ зокрема характерне переважання іменника над іншими частинами мови. Так, із 179 слів, ужитих у назвах розділів ККУ, 99 (55,4 %) – іменники, із 570 слів, ужитих в 1 – 100 статтях ККУ, 330 (57,9 %) – іменники.

Окрім первинних іменників, у назвах розділів і статей ККУ вживаються відіменникові, віддієслівні та відприкметникові іменники.

2. Найпродуктивнішими словотвірними моделями, за якими найчастіше утворені відіменникові іменники, ужиті в назвах розділів і статей ККУ, є моделі **ІО + -ств-, не- + ІО**. Усього по разу в назвах розділів і статей ККУ використовуються словотвірні моделі **ІО + -овищ-, ІО + -ість, без- + ІО, при- + ІО, с- + ІО, спів- + ІО**.

Відіменникові іменники найчастіше позначають абстрактні, збірні та узагальнені назви.

3. При творенні віддієслівних іменників найпродуктивнішими є словотвірні моделі **ДО + -ник, ДО + -енн-, ДО + -нн-, ДО + -аціj-, ДО + -ств-(-цтв-)**, малопродуктивними – **ДО + -атор, ДО + -тель, ДО + -іж, ДО + -иціj-, ДО + -ин-та** деякі інші, які по разу фіксуються в назвах розділів і статей ККУ.

Віддієслівні іменники найчастіше позначають назву особи як виконавця певної дії або за родом її заняття, опредмечену дію, збірні та абстрактні назви.

4. Незначна кількість іменників, утворених від прикметників та вжитих у назвах розділів і статей ККУ, найчастіше побудована за словотвірною моделлю **ПО + -ість**. Усього по разу в назвах розділів і статей ККУ використовуються словотвірні моделі **ПО + -ин-, ПО + -иц-, ПО + -j-, ПО + -ик**.

Відприкметникові іменники найчастіше позначають узагальнену ознаку, абстрактні назви.

5. Віддієслівні іменники за кількістю слововживань переважають і первинні, і відіменникові, і відприкметникові, особливо в назвах 1–100 статей ККУ, де віддієслівний іменник – кожен другий, первинний – кожен третій, композит – кожен одинадцятий, відприкметниковий – лише кожен двадцять четвертий, а відіменниковий – узагалі тільки кожен тридцять третій.

Список літератури

1. Білоусова О. І. Граматична специфіка мови українського законодавства : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / О. І. Білоусова. – Дніпропетровськ, 2010. – 215 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська // за ред. чл.-кор. НАН України І. Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 336 с.
4. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 115 с.
5. Марахова А. Ф. Мова сучасних ділових документів / А. Ф. Марахова. – К. : Наукова думка, 1981. – 345 с.
6. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – 584 с.

Прадид О. Ю. Особенности функционирования имен существительных в названиях разделов и статей Уголовного кодекса Украины / О. Ю. Прадид // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 133–142.

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования первичных, отыменных, отглагольных, отприлагательных существительных в названиях разделов и статей действующего Уголовного кодекса Украины. Особое внимание уделяется выделению словообразовательных моделей, по которым образованы существительные, их семантическим проявлениям в названиях разделов и статей кодекса.

Ключевые слова: словообразовательная модель, суффиксальный способ, префиксальный способ, способ нулевой суффиксации, морфолого-синтаксический способ, семантическое проявление, Уголовный кодекс Украины.

Pradid O. Peculiarities of noun functions in titles of divisions and articles of the Criminal Code of Ukraine / O. Pradid // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 133–142.

The article is devoted to the study of peculiarities of functioning of primary, denominative, verbal, formed from adjectives nouns in titles of divisions and articles of the Criminal Code of Ukraine. Special attention is focused on the sorting out of word formation patterns, according to which nouns are formed, their semantic developments in titles of divisions and articles of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: word formation pattern, suffix device, prefix device, zero suffix device, morpho-syntactical device, semantic development, the Criminal Code of Ukraine.

Поступила в редакцію 19.10.2012 г.

УДК 811.161.2.06.373

ЗАСОБИ РУЙНУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ДВОВИДОВСТІ ДІЄСЛОВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Романюк Ю.

Інститут української мови НАН України, м. Київ

У статті розглянуто префікси *з-/с-*, *за-* та суфікс *-ува-/юва-* як засоби руйнування категорії двовидовості українських дієслів. Значення доконаного виду названими префіксами надається в основному двовидовим дієсловам іншомовного походження. На словотвірному рівні ці засоби закріпилися як продуктивна модель для творення таких видових опозицій і від основ питомих дієслів. Десемантизація, граматикалізація цих префіксів і суфіксів є виявом динаміки в словозмінній і словотвірній системах сучасного українського дієслова.

Ключові слова: динаміка мови, дієслово, вид дієслова, словозміна (формотворення), двовидові дієслова, граматикалізація, префікс, суфікс.

Постановка проблеми. Словозміна сучасного українського дієслова є складною системою одиниць, яка містить ядро, периферію і перехідну зону між ними. Ядро – це регулярні, відтворювані моделі словозміни, периферія – унікальні парадигми, а перехідну зону можна назвати «відносним ладом» або «відносним безладом», спираючися на їх визначення А. О. Білецьким [1]. Тоді ядро (регулярні взірці) – це «лад», а периферія – «безлад», а перехідна зона між ними – відносний лад (оточення ядра системи як структурованої множини елементів, у термінах А. О. Білецького) і відносний безлад (оточення периферії, несистеми, відсутності структури, організації елементів, у термінах А. О. Білецького) [1, с. 24–25]. Ядро системи – це стабільна, відтворювана її частина, незмінність у системі. Периферія і перехідна зона – динаміка в цій системі, рухлива, змінна її частина. Стабільність виражена в усталеному, регулярному способі дієвідмінювання. Унікальність, нерегулярність створюють залишки давньої словозміни, наприклад, атематичні дієслова (*дати*, *їсти*). Динаміка в системі сучасної української дієслівної словозміни виявлена в нових дієсловах, а також у нових процесах в українському дієвідмінюванні, зокрема в десемантизації, або граматикалізації певних префіксів для утворення дієслів доконаного виду, наприклад, *продефілювати*, *засоціювати*, а також в усуненні варіантів чи в уніфікації словозміни. Українські мовознавці визнають категорію виду мішаною – словотвірною-словозмінною [2, с. 226], тому утворення дієслів доконаного виду, на нашу думку, можна розглядати в системі словозміни українського дієслова, тобто як різновид дієслівного формотворення. Видова пара розглядається нами не як два окремих слова, а як форми того самого слова, тому процес руйнування категорії двовидовості українського дієслова заторкає периферію і перехідну зону від ядра до периферії словозмінної системи цієї частини мови.

Метою нашого дослідження є проаналізувати дію деяких засобів руйнування категорії двовидовості українського дієслова, а саме – префіксів **з-/с-**, **за-** та суфікса **-ува-/юва-**. Матеріалом для аналізу слугував фонд лексико-словотвірних інновацій, який з 2006 р. створюється у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України (до 2011 – в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні НАН України). Фонд формовано на основі українськомовних інтернет-ресурсів та друкованих видань: газет, часописів, творів художньої, публіцистичної, науково-популярної літератури. Новими розробники фонду вважають слова, не зафіксовані в словниках української мови до 1991 р. Проте серед таких слів є й не нові, а відновлені лексеми, зафіксовані в словниках 1920–30 рр. і повернені нині до активного вжитку, тобто, актуалізовані й активізовані.

Префікси **за-**, **з-/с-**, **по-** та **про-** останнім часом активізувалися в дієсловах, утворюючи одиниці доконаного виду від дієслів (частіше запозичених), що зафіксовані в словниках радянського часу як двовидові. Тобто, за допомогою цих префіксів формуються видові опозиції двовидових дієслів, що дає підстави стверджувати, що ця категорія зазнає руйнації, а самі такі новотвори доводять глибше входження іншомовних дієслів до словотвірної і словозмінної підсистем системи сучасної української мови, вищу стадію їх адаптування до неї. Значення цих префіксів – доконаний вид, іноді – початкова стадія якої-небудь дії. У цих дієслів формуються і парадигматичні зв'язки, вирізняються словотвірні синоніми, наприклад: *заветувати* : *ветувати* (док), *закредитувати* : *кредитувати* (док), *задебетувати* : *дебетувати* (док), *змодернізувати* : *модернізувати* (док), *здефініювати* : *дефініювати* (док), *закцентувати* : *акцентувати* (док), *заргументувати* : *аргументувати* (док), *зініціювати* : *ініціювати* (док), *закумулювати* : *акумулювати* (док), *згармонізувати* : *гармонізувати* (док), *зреалізувати* : *реалізувати* (док). Нові та реактивовані дієслова разом із зафіксованими двовидовими можуть позначати різні фази однієї дії [8]: *заветувати* – *ветувати* (нед), *закредитувати* – *кредитувати* (нед), *задебетувати* – *дебетувати* (нед), *запаркувати* – *паркувати*, *змодернізувати* – *модернізувати* (нед), *здефініювати* – *дефініювати* (нед), *закцентувати* – *акцентувати* (нед), *заргументувати* – *аргументувати* (нед), *зініціювати* – *ініціювати* (нед), *закумулювати* – *акумулювати* (нед), *згармонізувати* – *гармонізувати* (нед), *зреалізувати* – *реалізувати* (нед).

Прозорою є епідигматика таких дієслів: усі вони, за невеликим винятком є префіксальними похідними, утвореними від двовидових одиниць за допомогою названих префіксів.

Детальний розгляд таких одиниць дозволяє впевнитися, що є вже не лише дієслова, а й їхні форми – дієприкметники і дієприслівники, які доводять усталення таких похідних у мові, пор. *заветувати-заветований*: 1) **заметувати**: *Тому й не **заветувала** резолюції РБ ООН. Доки не розпочалося прокачування енергоносіїв у рамках альтернативних проєктів ЄС (наприклад, «Набукко») («Віче», 2011, №3); 2) **заветований**: У частині міжбюджетних відносин документ підготовлено на основі чинного Бюджетного кодексу (як відомо, нова редакція кодексу раніше була **заветована** колишнім Президентом) («Віче», 2010, №11); ...зловживанням главою держави своїм правом не дотримуватися строків промудрації та застосування*

відкладального вето, кількаразового повторного повернення **заветованих** законів (за попереднього подолання вето) на розгляд парламенту («Віче», 2010, № 9).

Від термінів фінансової сфери також утворюються дієслова доконаного виду: 1) **за дебетувати**: ... *та подібних галузей (підбити, прикинути баланс, збалансувати, запроцентувати, **задебетувати** ...* [www. uastudent.com, 21.09.2012]; 2) **закредитувати**: *Таксі з мертвими душами. Ідуть із чолобитною до «Кредо банку», а там кажуть, що не можуть **закредитувати** по 50 машин на кожну фірму, бо фірми – «порожні»* [www. ХайВей h.ua, 21.09.2012].

Часто вживане зараз **запаркувати** (**запаркуватися**), причому це дієслово має лексичне значення не лише стосовно автомобілів, а й у переносному значенні – щодо домену – символічного імені, яке допомагає знаходити адреси інтернет-серверів: 1) **запаркувати**: *Запаркувати у нас ровер – значить попрощатися з ним. В нас немає обладнаних парковок* [forum.lvivport.com, 21.09.2012]; *Свій автомобіль Ви можете **запаркувати** на стоянці, що охороняється. Готель має хороше сполучення з центром, доїхати до якого Ви зможете за 15хв.* (www.wseswit.lviv.ua, 21.09.2012]; *Пояснює: машину з вибухівкою можуть **запаркувати** під міст і підірвати, коли проспектом їхатиме Буш* [gazeta.ua, 21.09.2012]; *Деякі компанії дозволяють безкоштовно **запаркувати** домен в себе – ця послуга вам згодиться, якщо хостингу у вас поки що немає* [uk.enetri.com, 21.09.2012]; 2) **запаркуватися** *Я з будь-якої ситуації виїду і **запаркуюся** в найменшу дірку* [posydenky.lvivport.com, 21.09.2012]; *Ефектно **запаркуватися** на стоянці на очах захопленої публіки допоможе вбудована система допомоги при парковці* [ceed.org.ua, 21.09.2012]; *А ця машина маленька. Вочевидь, вона має своє місце в Європі, де набагато більше машин, ніж пропускна спроможність, і де **запаркуватися** є величезною проблемою* [www.ekipazh.ua, 21.09.2012]; *Тепер – завдання **запаркуватися** серед декількох інших вантажівок. Отут і вдалося оцінити відмінний вивірт рульового керма* [www.scania-ua.com, 21.09.2012].

Те, що така модель стає дедалі продуктивнішою, засвідчують інші новотвори, наприклад **застопити**: *Лише близько обіду нам пощастило **застопити** мікроавтобус до села ...* [format.ua, 21.09.2012]. Вжите замість нейтрального зупинити, застопити надає експресії тексту, хоча й виглядає, можливо, як жаргонне. Інший приклад – **зафільмувати**: *Проте нагода **зафільмувати** зріз цього життя все-таки з'явилася* (Віче, 2010, № 10).

Дієслово **задіювати** ілюструє інший продуктивний процес, що руйнує категорію двовидових дієслів, – творення вторинних імперфектів за допомогою суфіксів від префіксальних дієслів: ...*сертифіковані доктори змушують ваш організм **задіювати** весь природний потенціал, щоб посилити й прискорити процеси омолодження шкіри* (Віче, 2011, № 2); *Працювали всі вісім головних циркуляційних насосів, проте зазвичай за такої потужності реактора **задіювали** не більше двох* (Віче, 2011, № 3).

Префікс **з-/с-** також надає значення доконаного виду. Цей префікс виражає й значення різних родів дії, отже, має не лише граматичне, а й словотвірне значення [8, с. 210–214]. Епідигматика дієслів із цим префіксом також прозора і також дає не лише префіксальні утворення-дієслова, але і дієприкметники, і форми на **но-**, **то-**: 1)

згармонізувати: Музика як носій сакральної інформації і музична терапія як могутній інструмент впливу спроможні допомогти людині **згармонізувати** себе і свої стосунки ... [muzterapia.com/literatura, 21.09.2012]; Якщо Ваше біополе **згармонізувати** завдяки одягу, то загальна атмосфера свята багато разів його підсилює. [megasite.in.ua/104712-pracyueh-chi-..., 21.09.2012]; І таким чином почався мій пошук, як цю енергію **згармонізувати**, як людину цією енергією наситити. [tryglav.com.ua/index.php?module=new..., 21.09.2012]; ...та літературні теми, зазначені піднесеним строєм образів, емоційністю інтенсивного, м'яко **згармонізувати** колориту («Рінальдо і Армада», 1625–1627, ... [ua-referat.com/Никола_Пуссен, 21.09.2012]; Усе це відбувалося на фоні занепаду античних порядків, уже нездатних **згармонізувати** суспільне життя. [ukrreferat.com, 21.09.2012]; 2) **згармонізований:** По допомогу до цих органів звертаються в разі, коли декларант самотужки не може визначитися з вибором доказової бази, не має достатньої інформації щодо **згармонізованих** стандартів та їхніх національних відмінностей (Віче, 2010, № 7); 3) **зініціювати:** Ректорат і Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» **зініціювали** 14 вересня 2012 року зустріч студентської молоді та професорсько-викладацького колективу Львівської політехніки з Патріархом Київським і всієї Руси-України Філаретом з нагоди півстолітньої Архієрейської хіротонії Святішого Патріарха [http://lp.edu.ua/taxonomy/term/199, 21.09.2012]; Проект рішення такого звернення від імені всіх депутатів облради 21 лютого під час засідання постійної комісії обласної ради з питань духовності, культури, релігій, освіти і науки, культури, ЗМІ саме й **зініціював** депутат Віталій Собко. [http://www.volynpost.com/news, 21.09.2012]; 4) **зініційований:** Та форум змінив прописку разом із іншими гіперпроектами, зініційованими Наталією Заболотною – невомною генеральною директоркою Мистецького Арсеналу (Віче, 2011, № 1); Законопроекти, **зініційовані** Президентом, беруться на контроль в Управлінні з питань забезпечення зв'язків з Верховною Радою України, Конституційним Судом України та Кабінетом Міністрів України (Віче, 2010, № 9); При цьому Верховною Радою України шостого скликання протягом сьомої сесії було прийнято 114 законів (8 – **зініційованих** главою держави) (Віче, 2010, № 9); Важливою подією в цьому сенсі стало **зініційоване** Я. Запаском відкриття 1993 року у Львівській академії мистецтв аспірантури (Віче, 2010, № 11); 5) **зреалізувати:** Литвин «виписав» з держбюджету 20 млн. гривень, аби **зреалізувати** виборчі перспективи на Житомирщині [mercury.com.ua/politika/2115-abi-zr..., 21.09.2012]; 19 сер. 2012 ... Спроби гравців дублю «Волині» **зреалізувати** гол продовжувалися [volynnews.com/news/sport/molodi..., 21.09.2012]; 3 лип. 2012 ... Голова облдержадміністрації побажав спортсменам інтенсивно займатись, щоб **зреалізувати** свої можливості на спортивних змаганнях. [kmi.gov.ua/control/uk/publish/a..., 21.09.2012]; Ідеальну, чітку та ефективну міжнародну валютну систему стає все важче **зреалізувати**. (ipress.ua/mainmedia/chu_mozhlyva_gl..., 21.09.2012); 6) **зреалізовано:** Навряд чи можна не замилуватися павільйоном на залізничній станції «Караваєві дачі», де сповна **зреалізовано** ідею відкритого простору за допомогою великих алюмінієвих

вітражів (Віче, 2010, № 11); 7) **зрежисирувати**: ...і перекласти в сценарій найнесподіванішу історію, або створити безсюжетну чарівну дію, озвучити, зіграти, **зрежисирувати**, створити простір нового ... [http://1tvs.com.ua/ua/, 21.09.2012]; Винятком може бути хіба що стилізований під аматорське відео автоторський арт-ролик, який і зняти, і **зрежисирувати**, і змонтувати можна самостійно... [yak-prosto.com/yak-znyati-film-rol..., 21.09.2012]; З її допомогою можна скомпонувати, або навіть **зрежисирувати** цілий фільм, беручи за основу колекцію фото та відеоматеріалів [ehow.in.ua/2865-yak-vstaviti-muziku..., 21.09.2012]; Спочатку він спробує **зрежисирувати** твоє весілля, потім сімейне життя в цілому, а потім стане вчити уму-розуму твого новоявленого чоловіка [megasite.in.ua/16436-batki-ta-donki..., 21.09.2012]; Може. З того, що я спостерігаю, можу зробити висновок, що Банкова вирішила, що так їй буде легше **зрежисирувати** певні ситуації. Хоча далеко не всі ... [obozrevatel.com/politics/slon-i-mos..., 21.09.2012]; 8) **зрежисируваний**: Поверхові, часто **зрежисирувані** коментарі депутатських буднів посідають помітне місце в ЗМК (Віче, 2011, № 5); 9) **скадрувати**: Гарний натюрморт, особливо сподобалась тінь на стіні, мені здається можна навіть було верхні квіточки прибрати і **скадрувати** до квадрату, щоб як раз на тінь було більше уваги... [fotoclub.by/photo/74064.html, 21.09.2012]; На фотографії мені заважає ... на передньому плані і кусок обрізаного дерева, можливо потрібно **скадрувати**, а так ... [krivbass.fotoclub.info/photo/32006..., 21.09.2012]; 10) **скадрований**: Оператор у студії слідкує за тим, щоб ведучий був «**скадрований**» відповідно до стандартів (А. В. Яковець. Телевізійна журналістика: Теорія і практика, с. 65); 11) **солонувати**: Люди у нашому часі не проти **склонувати** навіть самого Ісуса Христа [blog.i.ua/search, 14.11.2009]; 12) **склонований**: Всупереч поширеній думці, клон не є завжди точною копією людини, на основі якої був **склонований**, оскільки при клонуванні копіюється лише генотип [uk.wikipedia.org, 2010]; 13) **сфальшувати**: Зараз Ви читаєте новину «Рентген МРТ Тимошенко можуть **сфальшувати** – Турчинов» [gazeta.ua/articles/politics, 21.09.2012]; На виборах непомітно можна **сфальшувати** 2–3% голосів [zaxid.info/zaxid_13021.html, 21.09.2012]; 18.10.2011 І 12:32 – Провладна більшість хоче прийняти новий виборчий закон, щоб **сфальшувати** парламентські вибори» – Арсеній Яценюк [frontzmin.ua/ru/media/video/none/59..., 18.11.2011]; «Ми ніколи не дамо **сфальшувати** результати виборів», – сказав на пікеті голова обласної організації ВО «Свобода» Олександр Сич [malakava.com/articles/14014, 21.09.2012]; «Самооборонці» Сумщини обурені спробою регіоналів та їх прибічників **сфальшувати** вибори Президентів шляхом усунення Глави МВС із посади – Про це сьогодні в Сумах... [anticrime.org/news.php?ni=23174, 21.09.2012]; 14) **сфальшований**: ...за дев'ять місяців року поточного викрили **сфальшованих** заявків лише на 31 мільйон (УМ, № 201, 2006, с. 5). Дієслово згармонізувати було зафіксоване в академічному «Російсько-українському словнику» 1924–32рр. за редакцією А. Кримського і С. Єфремова, тобто, його можна вважати реактивованим. Так само дієслово **сфальшувати** є активізованим, тому що воно зафіксоване ще 1930 р. у «Російсько-українському словнику» О. Ізюмова.

У медійних текстах зафіксовані дієприкметники, але немає дієслів, від яких вони повинні були утворитися. Це цікаве явище черезступеневого словотворення ілюструють такі одиниці: 1) **сфедералізований**: *Польща може здобути і втримати свою незалежність лише в рамках усієї **сфедералізованої** Європи* (УП, 2008, інтернет-видання); 2) **сфедерований**: *Адже ж підбиті чи **сфедеровані** народи знаходили б у тих пам'ятках віру ...* (УП, 2008, інтернет-видання); 3) **схамизований**: *Бо ж ми, певна частина України, станом на 1991-й також ще не були остаточно **схамизовані** совком, і серед нас також ... ще жило багато людей, котрі пам'ятали довоєнне європейське минуле* (Поступ, №8, 2007, с. 29).

Серед дієслів, які за допомогою названих префіксів набувають граматичного значення доконаного виду, більшість запозичених: 1) **закцентувати**: *...в засадах публічності й диспозитивності, слід **закцентувати** на еволюції кримінально-процесуального законодавства, яка являє собою закономірний результат непростого пошуку* (Віче, 2011, №1–2); *Голова Державного фонду сприяння місцевому самоврядуванню Сергій Маліков **закцентував** увагу присутніх на нещодавній заяві Президента Віктора Януковича про необхідність зміни Основного Закону* (Віче, 2011, № 5); *При цьому учасники «круглого столу» **закцентували** увагу на несправедливо заниженому розмірі мінімальної заробітної платні, заборгованості перед працівниками, що в умовах кризи набула масштабу національного лиха* (Віче, 2010, № 9); 2) **закумулювати**: *Криза в будівництві **закумулювала** відкладений попит на житло, який з часом спричиниться до чергового піднесення галузі* (Віче, 2010, №11); 3) **заргументувати**: *Четвірка талановитих і далекоглядних українських поліетнологів – П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк і Р. Турчак – 2000 року в книжці «Етнополітична карта світу ХХІ століття» докладно **заргументувала** вкрай небезпечну для планети перспективу: до середини ХХІ ст.* (Віче, 2010, №11); 4) **здефініювати**: *12 авг. 2003 Думаю, що звуження Єлеосвячення потенційно закладене у стараннях його **здефініювати** (що саме по собі є добрим) як їхній побічний ефект* [www.cirota.ru/forum, 21.09.2012]; 5) **здефолтувати**: *ЕРОТИЧНО-КРИЗОВИЙ ДЕФОЛТ (назва вірша) Почувши це, враз стала Криза, як скажена. Схопила в руки мій малесенький бюджет, **Здефолтувати** мене хоче, навіжена, Але у мене був на це імунітет!* [www.volyn.com.ua, 21.09.2012]; 6) **змодернізувати**: *А кому вже так кортить позмагатися з Шевченком чи **змодернізувати** так свою творчість, щоб про неї заговорив світ, то для першого разу своєю рукою напишіть вісім рядків чи абзац власного тексту, від якого би здригнулася бодай одна людська душа.* (М. Матіос. Вирвані сторінки з автобіографії. – Л.: Піраміда, 2011, с. 79); 7) **сконсолідуватися**: *Щоб хоч якось **сконсолідуватися** перед загрозою нацизму, уряд країни пішов на безпрецедентні поступки...* (УМ, 30.06.2006, с. 18); 8) **скритикувати**: *Росія, яка теж **скритикувала** план ООН* (Р, 9.02.2007, с. 18); 9) **спрезентувати**: *Якщо два роки тому левів готували для аукціону, на виторг від якого у місті обладнали шість дитячих майданчиків, то цьогорічних фестивальних левів **спрезентують** всім обласним центрам України, бо «леви мають творити добру славу Львову».* (Д, 3.09.2009, інтернет-видання); 10) **стероризувати** *спершу позбулися напасників — польського війська, яке пробувало їх **стероризувати*** (УП, 2008, інтернет-видання). Дієслова *закумулювати, змодернізувати, сконсолідуватися*

зафіксовані у вже згадуваному вище «Російсько-українському словнику» 1924–32 рр. за редакцією А. Кримського і С. Єфремова, тобто, їх також можна вважати реактивованими. А дієслово *скритикувати* є і у названому словнику, і в «Російсько-українському словнику сталих виразів» 1959 р. І. О. Виргана та М. М. Пилинської, і в «Словнику українсько-російському» 1927 р. А. Ніковського, і в «Правописному словнику» 1929 р. Г. Голоскевича, і в «Словарі української мови» (т. 4, 1909 р.) за редакцією Б. Грінченка.

Але є й дієслова доконаного виду, утворені від питомих основ:

- 1) **збезлюднити**: *Тож головними покупцями чорноземів стануть товстосуми, що живуть у містах, а то й за кордоном. Така політика ще більше збезлюднить села* (Віче, 2011, № 4);
- 2) **здокупити**: *Однак я не хотіла б уже ніколи знову здокупити своє серце, зшити його надірвані волокна, продати клапани для того, щоб колись прокинутися з відчуттям цілого! непристойно здорового серця* (М. Матіос. Вирвані сторінки з автобіографії. – Л.: Піраміда, 2011, с. 103);
- 3) **скачувати**: *Це тепер уже вона стає більш форматною, є інтернет, де я сам рік тому скачав стільки альбомів, що, напевно, буду покараний тим же, і мій альбом будуть всі скачувати* (УМ 24.06.2006, с. 10);
- 4) **скуховарити**: *Вітаю, ви скуховарили комікс – найсуперечливіше явище сучасної культури* (ПіК, № 41, 2003).

Дієслово *скачувати* можна віднести до комп'ютерного жаргону і розглядати як неосемантизм, новотвір *скуховарити* – okazіоналізм, а новотвір *здокупити* – утворений від прислівника *докупи*, авторський неологізм письменниці М. Матіос.

Висновки. Отже, префікси **з-(с-)** та **за-** активізувалися в останнє десятиліття, утворюючи видові опозиції на базі двовидових дієслів, а саме надаючи дієслову граматичного значення доконаного виду, що засвідчують численні приклади з медійних текстів та із сучасної художньої літератури. Надання в основному двовидовим дієсловам іншомовного походження значення доконаного виду закріпилося на словотвірному рівні як продуктивна модель і стало застосовуватися до одновидових дієслів та дієслів з питомими основами. З'являються нові одиниці або повертаються до вжитку реактивовані, поповнюючи продуктивні словозмінні класи українських дієслів. Це явище – граматикалізація префіксів – є виявом динаміки, як у словотвірній, так і в словозмінній системі сучасного українського дієслова, заторкає периферію і перехідну зону від ядра до периферії системи словозміни (формотворення) сучасного українського дієслова.

Список літератури

1. Белецкий А. А. Система и несистема в естественном языке / А. А. Белецкий // Структурная и математическая лингвистика. – Вип. 2. – К. : Вища школа, 1974. – С. 20–31.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
3. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською : [монографія] / Теодозій Михайлович Возний. – Львів : Вища школа, 1981. – 186 с.
4. Волохина Г. А. Русские глагольные приставки: семантическое устройство, системные отношения : [монографія] / Галина Андреевна Волохина, Зинаида Даниловна Попова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1993. – 194 с.
5. Ільїн В. С. Префікси в українській мові / В. С. Ільїн. – К. : Вид-во АН УРСР, 1953. – 164 с.

6. Критська В. І. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / В. І. Критська, Т. І. Недозим, Л. В. Орлова та інші. ; [відп. ред. Н. Ф. Клименко]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 760 с.
7. Русанівський В. М. Структура українського дієслова : [монографія] / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
8. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : [монографія] / Світлана Олегівна Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.

Список умовних скорочень

Д – газета «День»
Р – газета «Post-Поступ»
УМ – газета «Україна молода»
УП – інтернет-газета «Українська правда»

Романюк Ю. Языковые средства разрушения категории двувидовости глагола в современном украинском языке / Ю. Романюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 143–150.

В статье рассмотрены префиксы **за-**, **з-/с-** и суффикс **-ува-/юва-** как средства разрушения категории двувидовости украинского глагола. Значение совершенного вида названные префиксы придают в основном двувидовым глаголам иноязычного происхождения. На словообразовательном уровне эти средства закрепились как продуктивная модель для создания таких видовых оппозиций и от основ украинских глаголов. Десемантизация, грамматикализация этих приставок и суффиксов отражает динамику в словоизменительной и словообразовательной системах современного украинского глагола.

Ключевые слова: динамика языка, глагол, вид глагола, словоизменение (формообразование), двувидовые глаголы, грамматикализация, префикс, суффикс.

Romaniuk I. Means of the destruction of two-aspects category of verbs in modern ukrainian language / I. Romaniuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 143–150.

The article deals with the prefixes **за-**, **з-/с-** and suffixes **-ува-/юва-** as a means of destruction of two-aspects category of Ukrainian verbs. The value of the type mentioned perfective prefixes is basically two-aspect verbs of foreign origin, which was fixed at the level of both productive derivational model and was used to the verbs formed from native stems. Desemantization, grammaticalization of these prefixes and suffixes are the manifestation of the dynamics in the systems of Modern Ukrainian verb inflection and derivation.

Key words: dynamics of language, verb, verb aspect, inflection, two-aspect verbs, grammaticalization, prefix, suffix, productive model.

Поступила в редакцію 09.10.2012 г.

УДК 81'37

ЕМОТИВНА ЛЕКСИКА НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В МЕТОДИЧНОМУ ВИМІРІ

Романова Н. В.

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

Стаття присвячена проблемам аналізу емотивної лексики німецької мови в руслі лінгвокогнітивного підходу, обґрунтовуються основні поняття когнітивної лінгвістики та методи її дослідження.

Ключові слова: емоції, емотивна лексика, лінгвокогнітивний підхід, концепт, лінгвістика, образ, мислення.

Постановка проблеми. Емоційна сфера сучасного суспільства відбивається в питомих і запозичених мовних одиницях, відомих у лінгвістичній літературі як емотивні слова. Ці лексеми привертали до себе увагу ще в античні часи (Аристотель, Цицерон, М. Т. Варрон Реатинський). Щоправда, їх вивчення було підпорядковане філософським концепціям авторів, які вважали, що емоції за своєю сутністю явище погане. Домінування розуму заперечувало психологію емоцій та підвищувало єдність мови й мислення [4, с. 10–11]. Звичайно, тут не йдеться про формування міждисциплінарної науки – когнітивна лінгвістика. Це – новий напрям в європейському мовознавстві, дотичний до традиційної вітчизняної семантики [5, с. 293]. Етапи становлення й розвитку когнітивної лінгвістики показують, що утворення нового приводить не лише до формування інших проблем, понять, а й до докорінної перебудови наукової логіки базових дисциплін. Як відомо, когнітивна наука сфокусована на людському мисленні й супроводжуваних його процесах сприймання, розуміння, запам'ятовування, отож тепер лінгвістичне розглядається як продукт мисленнєвого розвитку людини й суспільства. Важливим є й те, що з метою пояснення онтогенезу психічних процесів до лінгвістики було введено нові категорії, за змістом когнітивні, а не лінгвістичні – *ментальний простір, концептуалізація, категоризація, когнітивна модель, концептуальна картина світу, образ світу, концептосфера*, різні формати знань – *концепти, гештальти, поняття, схеми дій і поведінки, сценарії, скрипти, фрейми* тощо. Все це знімало антагонізм мисленнєвого й лінгвістичного, внутрішнього й зовнішнього [2, с. 288–289]. При цьому зберігається основна функція мови – номінативна. А лінгвістичне водночас розглядається і як регулятор когнітивних процесів. Звісно, когнітивні процеси не є чимось незалежним від мовних чинників: це лінгвокогнітивні операції, які включають сукупність дій, спрямованих на формування словесних образів, та лінгвокогнітивних процедур, що супроводжують названі операції на різних етапах формування образів [1, с. 135]. Щодо лінгвістики, вона починає аналізувати фонологічні, морфологічні, лексико-семантичні, граматичні й інші структури й предметно-логічні зв'язки, використовуючи когнітивні дані. Це особливо яскраво виявилось у лексичній семантиці, яка основну увагу в поясненні розвитку лексики приділяє еволюції колективної мовної свідомості, зміні уявлень етносу про світ і себе в ньому [12, с. 4]. Процес зливання, об'єднання в од-

ному когнітивного й лінгвістичного, намагання «раціоналізувати» мовознавство та «лінгволізувати» когнітивістику призводив не тільки до появи спільних об'єктів, але й ототожнювання предметів досліджень. Нерідко таке становище зберігається і досі [11, с. 295–297].

Концепт як операційна одиниця наукового інструментарію когнітивної лінгвістики немає однозначно витлумачення, що простежується в його численних класифікаціях. Виокремлюють національні й універсальні концепти (О. Гуревич), пізнавальні й художні (В. Маслова), індивідуально-авторські й інваріантно-соціальні (О. Залевська), мовні й мовленнєві (І. Богін), наукові й буденні (Л. Черненко), предметні й події та якісні тощо [6, с. 298–299]. Є й інша типологія концептів, у підвалинах якої лежать ознаки структурно-змістового характеру. За структурою концепти поділяють на когнітивні, культурні, лінгвокогнітивні й лінгвокультурні, за змістом – на параметричні й непараметричні відповідно. При цьому непараметричні концепти кваліфікують як регулятивні й нерегулятивні. Нерегулятивні концепти, в свою чергу, мають кілька різновидів: універсальні (загальнолюдські), етноспецифічні, соціоспецифічні, індивідуальні. Критерієм поділу концептів може бути й ознака трансляції – перехід концепту в процесі спілкування від одного індивіда до іншого і від однієї культури до іншої. Формально, виокремлюють активну й пасивну трансляцію концептів, зміст яких інтерпретують як модифікований та немодифікований, переведений та непереведений в інші форми. Найактивнішими трансляційними концептами вважають архетипові концепти, в основі яких убачають систему установок і поведінкових реакцій [9, с. 71–74].

Хоч би які типи концептів не виокремлювали, будь який з них має базовий шар. Базовий шар завжди являє собою певний чуттєвий образ. Цей образ – одиниця універсального предметного коду (М. І. Жінкін, І. М. Горелов, З. Д. Попова, І. А. Стернін), який кодує даний концепт для мисленнєвих операцій, тому його називають кодуєчим. Якщо концепт відображає конкретні чуттєві відчуття й уявлення, він еквівалентний базовому шару. Тут ідеться про примітивну свідомість індивідів чи дитячу свідомість. У більш складних концептах додаткові когнітивні ознаки нашаровуються на базовий шар. Ознак може бути багато, вони можуть утворювати відносно автономні концептуальні (когнітивні) шари й нашаровуватись за схемою від більш конкретного шару до більш абстрактного. Сукупність базового шару, додаткових когнітивних ознак і когнітивних шарів (результат когніції) складають *обсяг* концепту. Звідси й три типи моделей концептів – однорівневі, багаторівневі й сегментні концепти. *Однорівневі* концепти містять лише чуттєве ядро чи базовий шар. Для *багаторівневих* концептів характерні кілька когнітивних шарів, які кваліфікуються за рівнем абстрагування й послідовністю нашаровування на базовий шар. Стосовно *сегментних* концептів, то вони мають у своїй структурі базовий чуттєвий шар, оточений кількома сегментами, рівноправними за ступенем абстракції [13, с. 13–14]. Отже, концепт має польову будову, чиє змістове наповнення в цілому пов'язане із загальним розвитком індивіда й віком. Окрім того, концепт включає якість інтелектуальної й практичної діяльності, «критичність мислення (усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності людини, показник збереження і сили особистісно-мотиваційної сфери та її впливу на мислення» [15, с. 309], готов-

ність здорової людини сприймати стимули довкілля, аналізувати, відбирати, усвідомлювати, категоризувати цю інформацію й надавати їй сенсу [7, с. 92].

Під *концептом* у нашій студії розуміємо лінгвокогнітивне утворення, релевантне знанням і досвіду індивіда про певний об'єкт і його зв'язки в навколишньому світі.

Доведено, що концепти емоцій мають різний характер вербалізації: назва, опис, вираження. Стверджується, що номінація при аналізі емоційної концептосфери є найбільш інформативною, оскільки служить способом породження, розвитку й збереження смислів [3 с. 10]. Ми погоджуємося з тими вченими, котрі вважають, що емотивна номінація має свою специфіку. Специфіка полягає в називанні основних емоційних станів і залежить від характеру номінативних процесів, який базується на мовних знаках первинної і вторинної номінації. *Первинна* номінація не виражає самої емоції або її комплекси, вона лише ідентифікує, диференціює і фіксує факт існування такої емоції на відміну від інших емоційних станів – почуттєвий тон, настрій, пристрасть. Названі стани тісно взаємодіють із низкою психічних процесів, у тому числі відчуття, сприймання, пам'ять, уявлення, уява, мислення, мовлення, почуття, увага, воля [16, с. 141]. Підґрунтям *вторинної* номінації є ситуація, яка зумовила появу емоції. Тут назва емоції наближається до її вираження. Мовні тропи, які використовуються при непрямій номінації, належать до образних засобів мови. Отож вторинну назву емоції можна розглядати як плід індивідуальної творчості. Інакше кажучи, перед нами образ емоції, а не саме емоційне явище [4, с. 24, 33–37].

Формування словесного образу емоції пов'язане з освоєнням оточуючого світу, історико-культурною епохою, типами мовної (художньої) свідомості й видами (поетичного) мислення [1, с. 11]. У цьому контексті концепти емоцій викристалізуються в надрах психічного (первинна номінація) й лінгвокультурологічного (вторинна номінація), являють собою стабілізацію предметно-логічних сем і формування типових видів їхніх відношень у рамках емотивного слова (первинна номінація) й модифікацію або трансформацію семантичної структури базових мовних одиниць, межею яких є емотивне поняття (одичинний денотат) й оцінка відповідно (вторинна номінація) [4, с. 175–177, 227–228].

Оскільки назви емоцій в більшості сучасних європейських мов і в тому числі німецької мови є результатом вторинної номінації [18, с. 14–18], можна стверджувати, що вивчення семантики мовних одиниць у словесній тканині міфів і фольклору дає змогу реконструювати первісні образи назв базових негативних і позитивних емоцій. Негативні емоції, за К. Е. Ізардом, пов'язані з горем, гнівом, відразою, презирством, страхом, позитивні емоції – з інтересом, радістю, подивом, соромом, провиною. За таких обставин процедура аналізу назв емоцій передбачатиме такі основні етапи [1, с. 145–167]: 1) доконцептуальний – визначення розглядуваних слів за тлумачними, історичними, етимологічними словниками; 2) концептуальний – окреслення семантичного простору даних слів на основі міфологічних, фольклорних і художніх чи інших літературних текстів; 3) післяконцептуальний – зіставлення отриманих різновидів концептів слів, виокремлення в їхній семантичній структурі універсального, варіативного, специфічного, національно-культурного й індивідуально-авторського, побудова семантичних моделей слів, порівняння одержаних результатів із результатами інших дослідницьких підходів.

З висловлених позицій розглянемо назву емоції *Wut* «гнів».

За словниковими дефініціями *gniv* – це інтенсивний вияв невдоволення, роздратування. Первісно, тобто в давньо-, середньовісньонімецький період розвитку, лексема вживалась на позначення психічного розладу (*безумство*), потім позначала ступінь вияву психічного стану (негативний сенс), і, зрештою, в переносному значенні вказувала на мертвих істот [21, с. 1108; 23, с. 1064].

Етимологія слова *Wut* (IX ст.) зводиться до значення ‘голос, спів’ і тлумачиться як похідна від германського атрибута **wōda* одержимий, схвилюваний. Спорідненими вважаються латинський іменник ч.р. / ж.р. *vātēs* споглядач, співак, давньоірський іменник ч.р. *fáith*, *fáid* поет, індоєвропейський предикат **wat-* дути, роздувати, в переносному значенні – надихати. Сюди відносять і германський теонім *Wotan* Одін (букв. ‘той, що надихає’) [22, с. 900]. Узагальнено, семантика *gnivu* пройшла шлях від фізичної / психічної дії до якісної ознаки, морально-психічного напруження, форми вияву емоційного стану й біофізичної межі.

За сюжетами міфів «Старшої Едди» *gniv* характеризує передусім поведінку сина головного германського божества Одіна – бога Тора, Змія-чудовиська Йормунгарда (букв. ‘велетенська палиця’), який мешкає в океанських водах і є опорою землі, людей, над якими публічно насміхаються, дисів – жінок-воїнів у ході битви. Отже, емоційний стан гніву визначається поведінковим компонентом. Поведінковий компонент акумулює в собі оцінку дії, а не самого об’єкта. Емоція гніву, таким чином, психологічна за формою й соціальна за змістом. Враховуючи первісну семантику слова Тор, яка була пов’язана з грозою, вірніше з дощем, тобто водою [19, с. 147–153], можна констатувати, що в основі образу WUT уособлено функції названого божества.

Водночас у «Молодшій Едді» *gniv* ототожнюється із негодою в Ніфльгеймі, ризами інеїстих велетнів, батька Зими, бога-аса Локі, зовнішністю велетині Гель, настромом гірського велетня Фрейра та муляра, котрий зобов’язався за короткий термін – одну зиму – побудувати стіни навколо Мідгарда, способом смерті, поведінкою коня Свадільфарі, поглядом бога Тора, невмінням Тора розв’язати торбину, бажанням перевершити суперника, зростом Тора, ходом поєдинку між Тором і бабою (старістю), реакцією на правдиві слова, обсягом фізичних сил Тора, духом велетня Гюміра, інтенсивністю рухів Змія, фізичним болем Тора, діями велетині Гюрроккін, температурою взимку (Фімбультетр), характеристикою бою між Фрейром і Суртом. Як бачимо, гнів осмислюється крізь призму космічних процесів, сталі психічні властивості представників різних світів, мінливості природних закономірностей, генетичної патології, психічного стану душевної орієнтованості конкретного індивіда й роду занять, якості біофізичної межі, сукупності девіантних дій домашньої тварини, сенсорики, розуму, структури компонентів розвитку вольового процесу, просторових і часових параметрів, форми взаємодії організму з навколишнім середовищем, фізичного стану організму, іншого мислення, кінесики, основних елементів у структурі діяльності, низької термальності довкілля та предметної ситуації. Простежується чітка відмінність між гомогенним змістом концепту WUT у «Старшій Едді» й гетерогенним змістом у «Молодшій Едді». Шлях від функцій бога до процесів, станів, дій, структури, форми, (якісної) характеристики – це шлях від **міфологічного**

мислення до **раціонального**. Власне функції були різними, але поєднувалися, врівноважувалися в одній особі бога. Розум же надав функціям значення головного способу діяльності, форми поведінки індивіда, психологічного функціонування людини в соціумі. Саме розмаїття взаємодії людини з реальністю та образне її осмислення і призводить до семантичного зсуву в значеннях компонентів концепту WUT. Маємо так звану ієрархію концептів: вихідний або первісний та похідний або вторинний. Послідовність розгляду едичних сюжетів із поняттям *гніву* не означає порядку виникнення та зникнення ознак, характеристик цього емоційного стану. Вони співіснують, взаємодіють, транслуються.

Якщо в міфах образ емоції гніву оформлюється за допомогою різних метафор (метафор-ототожнень, метафор-уподібнень) і метонімії (синекдоха), то у фольклорі, зокрема пареміях, відбувається перехід до реально сказаного слова, як наприклад: *In der Wut tut niemand gut* Гедзь укусив (букв. У гніві ніхто не чинить розумно) [20, с. 339]. У наведеному прислів'ї *Wut* вживається з означеним артиклем, що вказує на участь у семантичній класифікації іменників, належність до певного граматичного роду (ж. р.), відоме співрозмовникам явище, однозначність певної ситуації. При аналізі словесного поетичного образу виокремлюють дві частини, які умовно називають «права» й «ліва» частини. Права частина містить компоненти (номінативні одиниці), з якими порівнюються відповідні компоненти лівої частини. Йдеться про об'єктно-об'єктну структуру названого образу [1, с. 21]. В нашому випадку об'єкт правої частини позначений прислівником образу дії *gut* добре, лівої частини – іменником *Wut* гнів. Порівняння ознак дії й емоційного стану свідчить про новий вид мислення – раціональний. Шляхом такого мислення формується словесний предметно-логічний образ, який відзначається глибиною змісту: актуалізується негативна оцінка емоційного стану й діяльності будь-якої живої розумної істоти. З точки зору психології ступінь інтегрованості емоційного в раціональне в аналізованому слові – асиметричний: зовнішні норми поведінки не еквівалентні внутрішнім, бо «вольовий і інтелектуальний контроль особи над собою і своїми діями» знижений [16, с. 37]. Отож структура концепту WUT – складна й багатопланова: чуттєве ядро сформоване на основі фізичних дій першоелементу світобудови – воді, когнітивні ознаки – на функціях германського божества Тора, когнітивні шари – на оцінці емоційного й раціонального. Оскільки WUT концептуалізується як холодна субстанція в Хаосі, поведінка холоднокровних, характер найхолоднішої пори року, вимір холодним часом, низька температура повітря взимку, можна з певним застереженням стверджувати, що цей концепт містить холоднокровність, стрижневу маскуліність, яка зовнішньо співіснує з фемініністю.

Зрозуміло, що досліджуваний концепт не досягає абсолютно вичерпного вираження, оскільки є наслідком пізнання передусім германського й німецького етносів, закарбованого вербально в словниковій, міфологічній й почасти фольклорній царинах.

У когнітивній лінгвістиці використовуються й інші методи та методики: асоціативний експеримент [8, с. 301–304], моделювання [10, с. 309–311; 17, с. 67–71], реконструкція [14, с. 323–328] тощо.

Висновки. Підсумовуючи все зазначене, маємо наголосити на єдності раціонального й емоційного в свідомості та тому фактові, що будь-яка мовленнєва діяль-

ність є емоціональна. Правильне розуміння й тлумачення складників у семантичній структурі емотивної лексики потребує подальших досліджень і не лише з когнітивної точки зору.

Список літератури

1. Белехова Л. І. Словесний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний погляд : [монографія] / Л. І. Белехова. – М. : Звездапад, 2004. – 376 с.
2. Белехова Л. Сучасний підхід до інтерпретації художнього тексту / Л. Белехова // Науковий вісник Херсонського державного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. IV. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – С. 288–292.
3. Бутенко Е. Ю. Концептуализация понятия «страх» в немецкой и русской лингвокультурах : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.20 «сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е. Ю. Бутенко. – Тверь, 2006. – 18 с.
4. Гамзюк М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) : [монографія] / М. В. Гамзюк. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – 256 с.
5. Гайдаєнко І. Наукові засади когнітивної лінгвістики / Ірина Гайдаєнко // Науковий вісник Херсонського державного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. IV. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – С. 292–295.
6. Голобородько К. Когнітивна лінгвістика: дослідницький інструментарій та моделювання концептосфери митця / К. Голобородько // Науковий вісник Херсонського державного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. IV. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – С. 295–300.
7. Дубравська Д. М. Основи психології : [навч. посібник] / Д. М. Дубравська. – Львів : Світ, 2001. – 280 с.
8. Желязкова В. Визначення мовних концептів кольору методом асоціативного експерименту / В. Желязкова // Науковий вісник Херсонського державного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. IX. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – С. 301–304.
9. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику / [З. Д. Попова, И. А. Стернин, В. И. Карасик и др.]. – Вып. 4. – Севастополь : Рибэст, 2009. – С. 59–101.
10. Колесова А. Прототипові словотвірні моделі прикметників у віршованому мовленні американської поезії XIX–XX ст. / А. Колесова // Науковий вісник Херсонського державного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. IX. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – С. 309–312.
11. Мокра О. М. Лінгвістичні та когнітивні характеристики концепту ДОБРО в сучасній французькій мові / О. М. Мокра, В. І. Ткачев // Наукові записки : [зб. наук. статей]. – Вип. 11. – Острого : Вид-во НУ «Острозька академія», 2009. – С. 294–298.
12. Никифорова Е. Б. Семантическая эволюция лексической системы русского языка: тенденции, векторы, механизмы : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / Е. Б. Никифорова. – Волгоград, 2008. – 48 с.
13. Попова З. Д. Полевая модель концепта / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Введение в когнитивную лингвистику / [З. Д. Попова, И. А. Стернин, В. И. Карасик и др.]. – Вып. 4. – Севастополь : Рибэст, 2009. – С. 12–43.
14. Пруткая Н. Бинарный диахронический концепт «ЧИСТЫЕ / НЕЧИСТЫЕ ЖИВОТНЫЕ» в концептуальной и языковой картинах мира восточных славян / Н. Пруткая // Науковий вісник Херсонського державного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. IX. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – С. 323–328.
15. Психологія : [підручник] / [Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.]. – К. : Либідь, 2001. – 560 с.
16. Психологічний словник / [за ред. В. І. Войтка]. – К. : Вища шк., 1982. – 216 с.
17. Савельєва Л. С. Значення статусу когнітивної ознаки для встановлення меж і структури семантичного поля / Л. С. Савельєва // Наукові праці : [науково-методичний журнал]. – Вип. 125, Т. 138. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 67–72.
18. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / П. О. Селігей. – К., 2001. – 20 с.

19. Таранець В. Г. Трипільський субстрат: Походження давньоєвропейських мов : [монографія] / Валентин Григорович Таранець. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 276 с.
20. Beyer H. Sprichwörterlexikon / H. Beyer, A. Beyer. – М. : Высшая школа, 1989. – 392 с.
21. Duden : in 12 Bd. Das Bedeutungswörterbuch / [Hrsg. Dudenredaktion]. – Mannheim : Dudenverl, 2010. – Bd. 10. – 1151 S.
22. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / F. Kluge. – Berlin : WdG, 1999. – 921, [3] S.
23. Paul H. Deutsches Wörterbuch / H. Paul. – Tübingen : M. Niemeyer Verl., 1992. – 1130 S.

Романова Н. В. Эмотивная лексика немецкого языка в методическом измерении / Н. В. Романова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 151–157.

Статья посвящена проблемам анализа эмотивной лексики немецкого языка в русле лингвокогнитивного подхода, обосновываются основные понятия когнитивной лингвистики и методы ее исследования.

Ключевые слова: эмоции, эмотивная лексика, лингвокогнитивный подход, концепт, лингвистика, образ, мышление.

Romanova N. Emotive vocabulary of german in the methodical measure / N. Romanova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 151–157.

The article is devoted to the analysis of emotive vocabulary of the German language from a cognitive perspective, justified the basic concepts of cognitive linguistics and methods of their research.

Key words: emotions, emotive vocabulary, cognitive perspective, concept, linguistics, image, thinking.

Поступила в редакцию 11.10.2012 г.

УДК 811.161.1'374:367.623

**СЛОЖНЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ СО ЗНАЧЕНИЕМ
НАЦИОНАЛЬНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ
В НАЗВАНИЯХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ, ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ
И АДМИНИСТРАТИВНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ**

Суима И. П.

Днепропетровский национальный университет имени О. Гончара, г. Днепропетровск

Статья посвящена исследованию названий государственных, территориальных и административных образований, в состав которых входят прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности. В частности, анализируется структура, особенности функционирования рассматриваемых лексических единиц.

Ключевые слова: национально-территориальная принадлежность, сложные адъективы, государственные, административно-территориальные единицы, географический объект, топоним.

Постановка проблемы. Наличие большого количества различного рода государственных и административно-территориальных образований обуславливает соответственно существование и функционирование их сложных наименований, что находит свое отображение в речи и фиксируется в лексикографических и справочных изданиях. Обзор данных лексических единиц свидетельствует о сложности и многообразии их структуры и закономерностях функционирования.

Исследования названий государственных и административно-территориальных образований широко представлены в целом ряде работ по топонимике [1; 3; 5; 6–9; 11]. В основном указанные лексические единицы изучаются с точки зрения особенностей их написания, происхождения, функционирования, семантики и структуры.

Цель статьи – исследовать сложные адъективы со значением национально-территориальной принадлежности как составляющие названий государственных и административно-территориальных образований.

Мы выделяем основные группы сложных адъективов в зависимости от характера исследуемых географических объектов. Разделим их условно на 6 классов: государственные образования, внутригосударственные территориальные образования, экономические районы, географические (климатические зоны), ушедшие (исторические) образования, неадминистративные территориальные единицы, географические объекты. Рассмотрим особенности сложных прилагательных со значением национально-территориальной принадлежности, входящих в состав наименований географических объектов каждой группы:

1) Государственные образования: данная группа включает в себя республики: *Кабардино-балкарская республика, Нагорно-Карабахская республика*; империи, царства, королевства: *Австро-венгерская империя, Пруско-германская империя,*

Греко-Бактрийское царство, Картли-Кахетинское царство, Ломбардо-Венецианское королевство; княжества: *Ростово-Суздальское княжество, Пиндско-Мегленское княжество, Галицко-Волынское княжество, Новгород-Северское княжество, Муромо-Рязанское княжество* и т. д. Сложные адъективы, входящие в состав наименований объектов данной группы, в основном состоят из первого усеченного и второго – полного компонентов: *Греко-Бактрийское царство, Австро-венгерская империя*. Элементы исследуемых адъективов могут обозначать территориальную (*Пруско-германская империя*), национальную (*Кабардино-Балкарская республика*) и национально-территориальную принадлежность (*Сербо-греческое государство*). Наиболее частотные компоненты прилагательных, которые входят в состав наименований государственных образований: *пруско-, греко-, австро-*. Низкой частотностью характеризуются компоненты сложных прилагательных *Картли-Кахетинское царство, Пиндско-Мегленское княжество, Эргисско-Абхазское царство (Эргисс-Абхазское царство), Эски-Керменское княжество* и т. д.

Некоторые названия этой группы, имеющие в своем составе сложные прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности, являются ушедшими (историческими): обозначают территорию, составлявшую в исторической ретроспективе политическое единство: *Литовско-Белорусская Советская Республика, Монголо-Бурятская автономная область, Чечено-Ингушская республика, Карачаево-Черкесская республика, Карело-Финская республика* и т. д. Сложные прилагательные, находящиеся в составе такого рода наименований, могут иметь разную структуру, их компоненты обозначают национальную, территориальную или национально-территориальную принадлежность. Исследуемые адъективы могут состоять из: а) усеченного первого компонента и полного второго (*Астуро-Леонское королевство, Муромо-Рязанское княжество*); б) неусеченного первого и полного второго компонентов (*Суздальско-Нижегородское княжество, Уйгурско-Идикутское государство*); в) первого компонента – существительного и второго – полного прилагательного (*Новгород-Северское княжество, Переяславль-Залесское княжество*).

2) Внутригосударственные территориальные образования включают в себя: **земли**: *Берестейско-Дорогичинские земли, Турово-Пинские земли*; **губернии**: *Новгород-Северская губерния, Оренбурго-Тургайская губерния*; **районы**: *Тогуз-Тороуский район, Бакай-Атинский район, Чон-Алойский район, Кара-Кульжинский район, Кара-Сууский район*; **уезды, градоначальства**: *Аулие-Атинский уезд, Брест-Литовский уезд, Никольск-Уссурийский уезд, Шаруро-Даралагезский уезд; Керчь-Еникальское градоначальство*; **округи**: *Коми-Пермяцкий автономный округ, Ямало-Ненецкий автономный округ, Ханты-Мансийский автономный округ*; **области, подобласти**: *Талды-Курганская область, Джалал-Абадская область* и т. д. В состав наименований данной группы могут входить сложные прилагательные с разной структурой: с первым усеченным и полным вторым компонентом (*Оренбурго-Тургайская губерния*), с первым неусеченным и вторым полным компонентом (*Берестейско-Дорогичинские земли*), с первым компонентом существительным и вторым – прилагательным (*Керчь-Еникальское градоначальство, Переяславль-Залесское княжество*). В основном компоненты исследуемых сложных прилага-

тельных обозначают территориальную принадлежность (*Новгород-Северская губерния*) и т. д.

3) Экономические районы, территориально-производственные комплексы: данная группа включает в себя территориально внутренне связанные части единого народного хозяйства страны с различной специализацией, постоянным обменом производимых товаров и другими экономическими отношениями: *Волго-Вятский экономический район, Марийско-Чувашско-Мордовская экономическая зона, Тимонно-Печорский территориально-производственный комплекс, Тульско-Новомосковский производственный узел*. По структуре сложные прилагательные, которые входят в состав наименований экономических районов, представляют собой двух-трехчленные образования, компоненты которых, в основном, обозначают территориальную принадлежность: *Донецко-Приднепровский экономический район, Канско-Ачинский производственный комплекс, Павлоград-Экибастузский территориально-производственный комплекс* и т. д.

4) Неадминистративные территориальные единицы: группа, включающая названия историко-культурных областей (территория с исторически сложившимися сходными культурно-бытовыми особенностями населения): *Камчатко-Чукотская область, Амуро-Сахалинская область, Среднеазиатско-Казахстанская область, Аборигенно-Австралийская область, Месопотамно-Сирийская область* и т. д. Сложные прилагательные, находящиеся в составе названных наименований, двухкомпонентны, с первой полной (*Среднеазиатско-Казахстанская область*) или усеченной (*Месопотамно-Сирийская область*) основой. Компоненты исследуемых прилагательных часто указывают на территориальную принадлежность: *Камчатко-Чукотская область, Амуро-Сахалинская область* и т. д.

5) Географические (климатические) зоны: данная группа включает в себя зоографические области (регион Земли, выделяющийся особенностями фауны): *Тропико-Атлантическая область, Понто-Каспийская область, Европейско-Сибирская область, Индо-Малайская область* и т. д.; *Европейско-Центральноазиатская подобласть, Гвиано-Бразильская подобласть, Сахаро-Гобийская подобласть, Атланти-Бореальная подобласть, Средиземноморско-Атлантическая подобласть* и т. д.

6) Географические объекты: физико-географические области (часть физико-географической страны, расположенная в пределах одной природной зоны и имеющая морфоструктурную и литологическую однородность): *Волго-Окское междуречье, Индо-Гангская равнина, Бирманно-Ассамские горы, Аравийско-Индийский хребет, Африканско-Антарктическая котловина, Австрало-Атлантическое поднятие, Смоленско-Московская возвышенность, Аравийско-Индийский хребет, Африканско-Аравийская платформа, Балтийско-Ладужский уступ, Моравско-Силезские Бескиды* и т. д.

Названия административно-территориальных единиц, в состав которых входят сложные прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности, характерны для топонимии многих государств: *Алма-Атинский округ, Кзыл-Ординский округ, Кзыл-Джарский округ, Талды-Курганская область* (Казахстан), *Ала-Букинский район, Тогуз-Тороуский район, Джети-Огузский район* (Киргизия),

Волго-Вятский экономический район, Долгано-Ненецкий район, Усть-Канский район (Российская Федерация) и т. д.

Компоненты анализируемых сложных адъективов, которые находятся в составе названий государственных и административно-территориальных образований, могут обозначать принадлежность к нации и/или территории. Например, прилагательное *Ханты-Мансийский (автономный округ)* указывает на народы ханты и манси; *Кабардино-Балкарская (республика)* – обозначает принадлежность к таким народам, как кабардинцы и балкарцы; компоненты прилагательного *Прусско-германская (империя)* указывают на отношение к территории Пруссии и Германии и т. д.

Сложные прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности, входящие в состав наименований автономных округов, экономических районов, экономических зон, имеют свою сферу функционирования, обладают устойчивостью. Рассматриваемые прилагательные такого типа употребляются в общественно-политической, производственно-экономической, культурно-образовательной сферах человеческой деятельности. Скорее всего, это можно связать с тем, что указанные административно-территориальные единицы имеют свою производственную специфику, прочные экономические и политические взаимоотношения. Например, *Марийско-Чувашско-Мордовская зона* производит 30% промышленной продукции и взаимодействует с остальными экономическими районами Российской Федерации. Основными отраслями промышленности являются машиностроение, лесная, лесохимическая, стекольная, легкая, пищевая. Следовательно, прилагательное *Марийско-Чувашско-Мордовский* чаще всего будет употребляться в контекстах данных функциональных сфер. Например, основой экономики Ямало-Ненецкого автономного округа является добыча нефти и газа, он взаимодействует с другими административно-территориальными единицами, скорее всего, прилагательное *ямало-ненецкий* будет в основном функционировать в производственно-экономической и политической сферах: «*На совещаниях обсуждалось применение современных информационных и инженерных технологий, использованных при строительстве нового здания Арбитражного суда Ямало-Ненецкого автономного округа*» [<http://yamal.arbitr.ru>], «*В Ямало-Ненецком автономном округе добыча нефти производилась 16 предприятиями на 57 месторождениях*» и т. д.

Что касается сложных адъективов в составе названий таких административно-территориальных образований, как район, область, уезд и т. д., то такого рода лексические единицы характеризуются довольно узкой сферой функционирования. Многие названия такого типа чаще всего функционируют в пределах определенного государства, поэтому сложные прилагательные, входящие в их состав, также употребляются в контекстах, связанных с политикой, экономикой и производством, но на региональном уровне.

Некоторые сложные прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности функционируют в составе названий империй, княжеств, королевств, губерний и т. д. Раньше они имели широкую сферу функционирования и поэтому встречаются во многих историко-политических источниках, энциклопедиях и энциклопедических словарях, например: «*Ломбардо-венецианское королевство*. Так называлась та часть северной Италии, которая

венским конгрессом (1815) была отдана Австрии и составила одну из коронных земель последней» [10]; «**Ломбардо-венецианское королевство** образовано в 1815 австрийской монархией из северо-итальянских областей Ломбардия и Венеция, переданных Австрии Венским конгрессом 1814–1915» [2]; «История почты и почтовых марок **Ломбардо-Венецианского королевства** соответствует периоду существования королевства в составе Австрийской империи на территории Ломбардии и Венеции с 1815 по 1859 год» [4] и т. д.

Прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности, которые называют государственные, территориальные или административные образования, иногда фиксируются в топонимических словарях. Например: *Кабардино-Балкарская АССР, Карачаево-Черкесская автономная область, Коми-Пермяцкий автономный округ, Остяко-Вогульский национальный округ, Чечено-Ингушская АССР, Ямало-Немецкий автономный округ* [12].

В большинстве случаев сложные прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности структурно детерминированы и употребляются в названиях официально маркированных в пределах данного государства административно-территориальных образований.

Выводы. Сложные прилагательные, входящие в государственные и административно-территориальные образования, представляют собой строго организованную систему сложных слов, по своей структуре с различной степенью привязанности к характеру именуемого объекта. Наиболее нормативный вариант таких прилагательных – это усеченный первый компонент и полный второй. Такого рода адъективы употребляются во многих сферах человеческой деятельности, чаще всего – в общественно-политической и производственно-экономической.

Список литературы

1. Агеева Р. А. Происхождение имен рек и озер / Р. А. Агеева. – М. : Наука, 1985. – 546 с.
2. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / [под ред. А. М. Прохорова]. – Т. 25. – М. : Сов. энцикл., 1970. – 608 с.
3. Веселовский С. Б. Топонимика на службе у истории / С. Б. Веселовский // Исторические записки. – Вып. 17. – М., 1945. – С. 24–52.
4. Вигилев А. Н. История отечественной почты : в 2 частях. – Часть 1. / А. Н. Вигилев. – М. : Связь, 1977. – 364 с.
5. Мурзаев Э. М. Очерки топонимики / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1974. – 243 с.
6. Никонов В. А. Введение в топонимику : [учебник] / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1965. – 734 с.
7. Подольская Н. В. Лингвострановедческий словарь топонимов / Н. В. Подольская // Словари и лингвострановедение. – М. : Русский язык, 1982.
8. Попов А. И. Географические названия: Введение в топонимику / А. И. Попов. – М.–Л., 1965. – 434 с.
9. Поспелов Е. М. Топонимика в школьной географии / Е. М. Поспелов. – М. : Просвещение, 1981. – 345 с.
10. Советский энциклопедический словарь / [под ред. А. М. Прохорова]. – 2-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1988. – 1600 с.
11. Суперанская А. В. Что такое топонимика? / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1985. – 543 с.
12. Школьный топонимический словарь / [под ред. Е. М. Поспелова]. – М. : Просвещение, 1988. – 224 с.

Суїма І. П. Складні прикметники із значенням національно-територіальної приналежності в назвах державних, територіальних і адміністративних утворень / І. П. Суїма // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 158–163.

Стаття присвячена дослідженню назв державних, територіальних та адміністративних утворень, до складу яких входять прикметники зі значенням національно-територіальної приналежності. Зокрема аналізується структура, особливості функціонування лексичних одиниць, що розглядаються.

Ключові слова: національно-територіальна приналежність, складні ад'єктиви, державні, адміністративно-територіальні одиниці, географічний об'єкт, топонім.

Suima I. Complex adjectives with the meaning of belonging to the national territorial in the names of the state, territorial and administrative units / I. Suima // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 158–163.

The article deals with the investigation of state and political units' names that contain compound adjectives with the national-territorial meaning in their structure. Specifically, the structure and peculiarities of functioning of considered lexical units are analyzed.

Key words: national-territorial meaning, compound adjectives, linguistic and encyclopedic dictionaries, state, political, territorial units, geographical object, toponym.

Поступила в редакцію 19.10.2012 г.

УДК 811.161.1'367.625.41

**КАУЗАТИВНАЯ КОНСТРУКЦИЯ *TUN*+ИНФИНИТИВ
КАК ПОЛИПРЕДИКАТИВНАЯ СТРУКТУРА
(НА МАТЕРИАЛЕ РАННЕНОВОВЕРХНЕНЕМЕЦКИХ ТЕКСТОВ)**

Фахурдинова М. А.

Житомирский государственный университет, г. Житомир

В статье рассматривается специфика функционирования каузативной конструкции *tun*+инфинитив и представлены результаты анализа ее семантических особенностей в ранненововерхненемецкий период.

Ключевые слова: каузация, каузативная конструкция, семантические типы, каузативные глаголы.

Постановка проблемы. Каузация – явление, которое является предметом изучения не только лингвистики, но и других наук. В основе этого понятия находится квинтэссенция философского осмысления причинности и ее лингвистического выражения [8, с. 229]. Широкий интерес представителей разных школ и направлений к проблеме каузации, богатство и неоднозначность каузальных форм обуславливают **актуальность** темы исследования.

В «Философском словаре» сущность каузации (причинности) определяется как «производство причиной следствия», кроме того «причинность принципиально отличается от других форм связей, для которых характерен тот или иной тип упорядоченной соотнесенности одного явления другому» [7, с. 532], таким образом, понятие причины связывается с понятием некой силы, как способности вызывать изменения.

Лингвистическое понимание каузации также характеризуется побуждением лица / объекта (каузатора) к совершению действия или изменению состояния. Л. Теньер утверждает, что «все каузативные глаголы имеют на одну валентность больше по сравнению с соответствующими некаузативными глаголами» [6, с. 289]. Следовательно, каузация представляет собой «операцию над актантной структурой, увеличивающую количество семантических и синтаксических актантов» [5, с. 17]. С. Татевосов подчеркивает, что каузация предполагает не только появление нового участника ситуации, но и появление в «событийной структуре нового подсобытия» [5, с. 17], т. е. каузатив всегда будет иметь на одно подсобытие больше в сравнении с исходным предикатом.

В лингвистической литературе выделяют контактную каузацию (контактное воздействие на субъект каузируемой ситуации СКС) и дистантную (воздействие посредством вербальных и невербальных действий, которые физически не затрагивают СКС); фактитивную (каузатор заставляет СКС производить действие или приводит его в некоторое состояние) и пермиссивную (каузатор позволяет СКС совершить действие) [1]. Согласно другой классификации различают чистую каузацию, деонтическую, речевую, превентивную, пермиссивную, ассистивную и каузацию умения [3].

Как известно, каузативная ситуация (КС) состоит из каузирующей ситуации (антецендента), каузируемой ситуации (консеквента) и отношения, связывающего эти две ситуации, т. е. отношения каузации [4]. При этом каузация находит свое выражение в конструкциях с каузативными глаголами, которые обозначают «воздействие на лицо или предмет, в результате которого лицо совершает действия, испытывает состояния, предмет изменяет свое состояние, качество, местоположение» [1, с. 166], а также в аналитических конструкциях.

Предметом нашего исследования является аналитическая конструкция *tun* (делать)+инфинитив, которая по классификации А. Мустайоки относится к чистой каузации (непосредственному и нейтральному виду воздействия). Кроме того, *tun*+инфинитив, как и другие аналитические конструкции, выражает дистантную каузацию, в отличие от контактной, которая маркируется морфологически.

Цель исследования – проанализировать каузативную конструкцию *tun*+инфинитив в ранненоверхненемецком языке. Поставленная цель определяет основные **задачи**, заключающиеся в описании основных этапов становления конструкции, анализе ее семантических моделей, акциональных типов консеквента, а также субъектов каузирующей и каузированной ситуаций.

Первые упоминания об аналитической конструкции *tun*+инфинитив (в двн – *tuon*) можно найти в древневерхненемецких памятниках, где *tuon* выступает в качестве каузативного глагола. Е. Вайсс объясняет появление данной каузативной конструкции (КК) влиянием латинского языка, имеющего в своем арсенале аналогичную КК *facere*+инфинитив [15, с. 64]. Подстрочные переводы «слово в слово» латинских текстов, в которых часто встречалась КК *facere*+инфинитив, послужили поводом для калькирования данного аналитического образования в древневерхненемецком языке. Эту же позицию поддерживают И. Райфенштайн и Х. Шойтц, соглашаясь, что *tuon*+инфинитив не была первоначально частью древневерхненемецкого языка, но сформировалась как копирование латинской конструкции [14, с. 337].

Tuo mich truhten gehalten. Saluum me fac, Domini (лат.) (*Спаси меня, Господи!*) (здесь и далее перевод Ф. М.) [15, с. 56].

Однако факт, что каузатив *do* встречался в древних германских языках до 1000 г.н.э., может свидетельствовать о том, что данная КК является не только следствием латинского влияния [10, с. 133; 12]. Так, например, еще более частотной в древневерхненемецкий период была конструкция *tuon*+прилагательное, которая маркируется Е. Вайссом как аутохронная, не имеющая чужеродного влияния [15, с. 66].

В раннесредневерхненемецкий период появляются новые семантические значения КК *tuon*+инфинитив. Кроме *facere*-значения «быть причиной» появляется *iubere*-значение «приказывать, поручать». Согласно исследованиям Е. Вайса, оно является типично среднефранконским, появившимся благодаря влиянию французской КК *faire*+инфинитив.

«*iubere*»

und tete di wafen alle tragen (И приказал всем носить оружие);

«*facere*»

Und tete im hail sin bain (И исцелил его ногу).

Вскоре КК *tuon*+инфинитив в *iubere*-значении широко распространилась с исконных среднефранконских областей на соседние диалектальные регионы: рейнско-франконский, гессенский, вестфальский и эльзасский [15, с. 160]. Е. Вайс признает, что *iubere-tuon* в эльзасском диалекте в большей степени можно отнести к влиянию французской КК *faire*+инфинитив, чем центрально франконский. Что касается жанровых характеристик средневерхненемецких текстов, то влияние французского языка больше характерно для лирики. «Появление первых *t+i* (*tuon*+инфинитив) конструкций в лирике [...] говорит, вероятно, о том, что примером для них послужило французское *faire*+инфинитив, хотя прямые параллели документально не подтверждаются» [15, с. 163]. Кроме того, следует заметить, что *facere-tuon* довольно часто встречается в юридических текстах, в эпосе и прозе, в то время как *iubere-tuon* только в прозе и эпосе [9, с. 59; 15].

Таким образом, появление в немецком языке каузативных конструкций с ауксильярм *tun* обусловлено в большей степени экстралингвистическими факторами. Оно объясняется, с одной стороны, еще сохранившимся влиянием латинской клерикальной письменности, с другой стороны – проникновением в Германию образцов нового куртуазного стиля из Франции и как следствие формированием немецкого эпоса и лирики французского образца. Это повлекло за собой копирование не только стиля, но и некоторых грамматических структур. Не стала исключением и немецкая КК *tun*+инфинитив, ставшая аналогом латинских и французских каузативных конструкций.

С конца средневерхненемецкого периода КК *tun*+инфинитив практически исчезает из употребления, вытесняемая пришедшей ей на смену в период с 1300 – 1350 **перифрастической** конструкцией *tun*+инфинитив, которая стала частью всех немецких диалектов. Однако КК *tun*+инфинитив, становясь все менее частотной в ранненововерхненемецком языке, все-таки зарегистрирована в текстах этого периода. Так, А. Фишер делает предположение, что каузатив исчез из письменного языка не ранее 1700 и продолжает существовать в некоторых современных диалектах (Люксембург, Аахен) [11, с. 123].

Подтверждение существования КК *tun*+инфинитив в ранненововерхненемецком языке представит данный ниже анализ, проведенный на основе выборки Нильса Лангера (124 текста) по материалам Heidelberg Corpus, включающего 1000 текстов. Корпус составлен О. Райхманном для формирования базы ранненововерхненемецкого словаря («Frühneuhochdeutsche Wörterbuch», 1989). Кроме того, 40 текстов данного корпуса известны как Bonn Corpus, составленный В. Бешем для «Frühneuhochdeutsche Grammatik».

В проанализированных текстах зарегистрировано 613 случаев употребления конструкции *tun*+инфинитив, 13 из них определяются Н. Лангером как каузативные. По нашему мнению, к ним следует добавить еще 7 (например: *Pilatus bat sie han gedult / und tet sie swigen mit der hant* (Пилат попросил их быть терпеливыми и **заставил** их молчать движением руки).

Рассмотрим особенности КК *tun*+инфинитив.

I. Каузирующая ситуация.

Как известно, каузативные глаголы выражают «контролируемое и неконтролируемое воздействие» [2, с. 270]. Глагольная лексема *tun* в качестве каузатива употребляется, как правило, в контролируемых ситуациях, т. к. *tun* характеризуется агентивностью, т. е. наличием одушевленного участника, контролирующего ситуацию и осуществляющего целенаправленное воздействие на объект:

*so du mich **thust** deweren / ...*

*так ты **заставляешь** меня радоваться / ...*

Каузативная конструкция не отличается большой вариативностью в выражении субъекта каузации, в роли которого выступают:

агента (70%), выраженный личным местоимением (45%), одушевленным существительным (25%);

пациента (25%), выраженный неодушевленным существительным (15%), неодушевленным местоимением (10%);

стимула (5%), выраженный неодушевленным существительным (5%).

Несмотря на то, что субъект-каузатор может быть как одушевленным, так и неодушевленным, 70% составляют конструкции с каузатором – лицом. Это подтверждает тезис о том, что основное предназначение КК – обозначить осознанные, целенаправленные действия человека.

В качестве неодушевленных каузаторов выступают абстрактные существительные, обозначающие понятия (*die fröliche sommer zeit*), состояния (*tod*), а также указательные и относительные местоимения. В таком случае можно говорить о целенаправленном каузативном акте и неконтролируемых ситуациях, когда неодушевленный каузатор может вызывать определенные изменения в каузируемом субъекте.

*Diz **tet** im sorge kranken./*

*Это доставляет ему беспокойство (**заставляет** его страдать)./*

Что касается **семантических типов** КК с глаголом *tun*, то, по нашему мнению, можно выделить следующие модели:

1. S получает возможность от О совершить V (5%): *Nachdem Bürgermeister und Rath in Erfahr bracht, dass ein und andere Bürger und Kremer zu Beschwer der Stadt die Butter und andere Vietualien vor der Stadt aufkaufen und den Preis dadurch umb ein merkliches auftreiben **thun**, als ist vor gut befunden [...]; ...* что тот или иной бюргер и торговец (мелкий лавочник) по требованию города масло и другие продукты у входа в город покупать и цену поднимать **может**, ...

2. S просит О совершить V (5%): *Got vatter herr, mit diner macht / Hab min dinen gnaden acht, / **Tuo** dich gen mir erbarmen*

*Господь Бог, Отче, властью твоей не оставь меня своей милостью, сжался надо мной (**прошу**, чтобы ты сжалился).*

3. S каузирует объект О находиться в состоянии V (20%):

*so du mich **thust** deweren / ...* так ты **заставляешь** меня радоваться/...

4. S каузирует изменение состояния О (20%): *do legt er dy zaichen / und **tet** ire hercz waikhen, / wy wol es haiden waren*

*... / он **заставил** ее сердце уступить/...*

5. S (не) позволяет подвергнуться действию V (10%): *Ob ich mynn vnd lieb pflegen mich beraten **tun**, sunder zweyfel sollt ir wissen,*

Позволяю ли я любви обо мне заботиться, ...

6. S каузирует О испытать что-либо (5%): *Diz **tet** im sorge kranken./*

*Это доставило ему беспокойство (**заставило** его страдать)./*

7. S заставляет О делать V (5%): *Vnd wirst du mich wieder verehrn / Vnd folgen, was ich dich **thu** lehrn, [...]*

*... и следовать тому, что я тебя **заставляю** учить, [...]*

8. S совершает действие V действия, в результате чего изменяется состояние О (20%): *Pilatus bat sie han gedult / und **tet** sie swigen mit der hant.*

*Пилат попросил их быть терпеливыми и **заставил** их молчать движением руки*

9. S позволяет О совершить V (5%): *Nw loset her, Fraw Mynne,/ vnnd **thuet** mich ains peschaiden:/ [...]*

*Ну, послушайте, Госпожа Любовь, и **позвольте** мне объяснить одно:/ [...]*

10. S приказывает О выполнить V (5%): *die lamen **tut** er gende, /betterisen ufstende,/wol sprechende die stummen,/er tut gereht die krummen*

*Хромым он **велит** / **приказывает** идти, молящимся подняться,/...*

Как видно из проанализированных семантических моделей, за каузативным глаголом *tun* четко не закреплено ни факитивное («заставлять» – 70%), ни пермиссивное («позволять» – 30%) значение (последнее разбивается еще на два подзначения: «разрешение» (20%) и «непрепятствование» (10%)). КК *tun*+инфинитив обладает всем спектром каузативных значений, которые не зависят от самого каузативного глагола, а реализуются в контексте.

II. Каузируемая ситуация.

Каузативная ситуация подразумевает причинно-следственную связь субъекта и объекта (СКС) каузации, а также каузативного *tun* и событийного предиката, выраженного инфинитивом. В каузативных конструкциях с глаголом *tun* каузатор воздействует на пациенс, который совершает действие, обозначенное инфинитивом.

В исследуемом материале каузированное действие выражено инфинитивом со значением активного действия:

а) **говорения**: *bescheiden* (объяснять), *verschwätzen*;

б) **действия, обусловленного физиологически или психологически**: *erbarmen, erfreuen, ergötzen, erhellen, kränken, kranken, beraten, aufstehen, gehen, krümmen, erglänzen, schweigen*;

в) **действия, связанного с применением усилия**: *aufkaufen, auftreiben, lernen, stärken, weichen*.

Преобладание глаголов действия и отсутствие бытийных предикатов подчеркивают динамический характер ситуации, хотя употребление глагольных лексем бытия (например, местоположения) в КК такого типа не исключено.

Консеквент КК *tun*+инфинитив выражен глаголами, обозначающими процесс (65%), а именно предельными (40%) и непредельными (25%) инфинитивами; и инфинитивами, обозначающими состояние (35%). Предельные инфинитивы (здесь мы подразумеваем их внеконтекстные значения) реализуют признак результативности. В большинстве случаев действие инфинитива является единичным. Повторяемость ситуации актуализируется за счет хабитуальных маркеров *oft, wieder* и глагола *pfliegen* (иметь обыкновение).

КК с глаголом *tun* локализована не во всех темпоральных сферах, она употребляется в настоящем времени (65%), в прошедшем времени (претерите) (25%), а также в форме императива (10%), что характерно не только для каузативного, но и перифрастического *tun* во все периоды его существования.

Еще одним свойством каузативных конструкций является **фактивность**, которая результирует успешность каузации, т. е. завершенность действия. Если действие не завершено и повторяется – ситуацию рассматривают как нефактивную. В исследуемых КК с глаголом *tun* фактивность реализуется за счет:

- употребления формы прошедшего времени – претерита (кроме случаев участия в конструкции глагола *pflügen* для выражения хабитуального значения – повторяющейся, т.е. нефактивной ситуации),

- настоящего времени глагола *tun* с семантикой «заставлять» в сочетании с предельным глаголом,

- настоящего времени глагола *tun* с семантикой «приказывать».

Следовательно, характеристика по признаку фактивности для КК *tun*+инфинитив не фиксирована, а контекстуально обусловлена.

Употребление КК в императиве демонстрирует выражение просьбы, требования, разрешения и т. д. Императив используется обычно для апеллятивного обращения, результатом которого становится желаемое действие. При употреблении КК *tun*+инфинитив в императиве актуализируется значение просьбы:

vnnd thu et mich ains peschaiden...

и **позвольте** мне объяснить одно...

При этом императивное значение *tun* отличается от его употреблением в этой функции в составе перифрастической конструкции, где он выполняет «дипломатическую» функцию, а именно: уменьшение категоричности просьбы или требования и придание императивному высказыванию вежливого оттенка.

Характерной чертой каузатива является переходность, т. е. направленность на дополнение в винительном падеже, которое называют также каузативным дополнением. Из исследуемого материала явствует, что субъект каузированной ситуации также может быть одушевленным и неодушевленным и выполняет семантическую роль пациенса (60%), бенефактива (25%), экспериенцера (15%), что позволяет актуализировать значение объекта воздействия.

Выводы. Каузативная конструкция *tun*+инфинитив, появившаяся в немецком языке благодаря влиянию латинского и французского языков, утратила частотность в ранненоверхненемецкий период за счет пришедшей ей на смену перифрастической конструкции с *tun*. Зарегистрированные в ранненоверхненемецких текстах КК с *tun* имеют ряд особенностей:

- агентивный глагол *tun* обуславливает контролируемость ситуации и наличие, в большинстве случаев, одушевленного участника;

- каузатор *tun* не актуализирует жестко закрепленных фактивных и пермиссивных значений. Интерпретация семантических типов зависит только от контекста;

- аналитическая КК с *tun*, представляя дистантную каузацию, предполагает обязательное наличие второго предиката, выраженного инфинитивом. Проведенное исследование показало, что в качестве консеквента в данной КК по большей части

употребляются предельные инфинитивы, которые обладают признаком результативности, реализуя при этом фактивное значение.

Перспектива дальнейших исследований может заключаться в исследовании КК *tun*+инфинитив в другие периоды немецкого языка, а также в сравнительно-типологическом анализе этого явления в германских языках.

Список литературы

1. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса : [монография] / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
2. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2004. – 544 с.
3. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса. От семантических структур к языковым средствам : [монография] / Арто Мустайоки. – М., 2006. – 510 с.
4. Недялков В. П. Типология морфологического и лексического каузативов / В. П. Недялков, Г. Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1969. – С. 20–60.
5. Татевосов С. Г. Акциональность в лексике и грамматике : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : специальность 10.02.20 «сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / С. Г. Татевосов. – М., 2010. – 40 с.
6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
7. Философский энциклопедический словарь / [редакторы-составители Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
8. Яценко Т. А. Каузация: лингвистический и логико-философский аспекты исследования / Т. А. Яценко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. – Т. 19 (58). – № 1. Филология. – Симферополь, 2006. – С. 229–241.
9. Erb M. C. Zur Theorie expletiver Verben. unpubl. M.A. dissertation / M. C. Erb. – University of Frankfurt/Main, 1995.
10. Eroms H.-W. Indikativische periphrastische Formen von *do* im Bairischen als Beispiel für latente und virulente syntaktische Regeln / H.-W. Eroms // Beiträge zur bairischen und ostfränkischen Dialektologie. – Göttingen : Kümmerle Verlag, 1984. – S. 123–135.
11. Fischer A. *Tun* periphrasis in Early New High German / A. Fischer // *Do in English, Dutch and German. History and present-day variation.* – Münster : Nodus Publikationen, 1998. – S. 121–188.
12. Hausmann R. B. The Origin and Development of Modern Periphrastic *do* / R. B. Hausmann // *Historical Linguistics I.* – Amsterdam: North Holland Publishing Company, 1974. – S. 159–184.
13. Langer N. Linguistic Purism in Action. How auxiliary *tun* was stigmatized in Early New High German / N. Langer. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001. – 284 S.
14. Reiffenstein I. & Scheutz H. Kausatives *tun* in mittelfränkischen Urkunden / I. Reiffenstein, H. Scheutz // *Deutsche Grammatik – Thema in Variationen. Festschrift für Hans-Werner Eroms zum 60. Geburtstag.* – Heidelberg : Carl Winter, 1998. – S. 337–350.
15. Weiss E. TUN: MACHEN. Bezeichnung für die kausative und periphrastische Funktion im Deutschen bis um 1400 / E. Weiss // *Stockholmer Germanische Forschungen I.* – Stockholm, 1956. – 65 S.

Иллюстративный материал

Heidelber Corpus / N. Langer Linguistic Purism in Action. How auxiliary *tun* was stigmatized in Early New High German. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001. – S. 225–263.

Фахурдінова М. А. Каузативна конструкція *tun*+*інфінітив* як поліпредикативна структура (на матеріалі ранньонововіхньонімецьких текстів) / М. А. Фахурдінова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 164–171.

В статті розглянуто специфіку функціонування каузативної конструкції *tun*+*інфінітив* та представлені результати аналізу її семантичних особливостей в ранньонововіхньонімецький період.

Ключові слова: каузація, каузативна конструкція, семантичні типи, каузативні дієслова.

Fakhurdinova M. The causative construction *tun*+*infinitiv* as a polypredicative structure (on the basis of enhg-texts) / M. Fakhurdinova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 164–171.

The article is devoted to the specificity of functioning of the causative construction *tun*+*infinitive*. It presents the results of the analysis of semantic peculiarities of the construction in Early New High German.

Key words: causation, causative constructions, causative verbs, semantic types.

Поступила в редакцію 14.10.2012 г.

УДК 413.1.18

ОДНОМЕРНОСТЬ И КОНКРЕТНОСТЬ СИНТАГМЫ КАК ГЛАВНЫЕ ПРИЗНАКИ ИСХОДНОЙ ЕДИНИЦЫ ПОРОЖДЕНИЯ РЕЧИ

Филатова Е. В.

Донецкий институт туристического бизнеса, г. Донецк

В статье рассматривается актуальный вопрос порождения структуры предложения и текста. Уделяется внимание исходной речевой единице и ее основным структурно-смысловым признакам.

Ключевые слова: синтагма, предложение, текст, одномерная речевая единица, синтагматическая запись, синтагматическая структура.

Постановка проблемы. По вопросу порождения речи и ее исходной структурно-смысловой единицы существует несколько мнений:

1) речь строится из отдельных слов, ее порождение осуществляется в виде построения предложения как минимальной коммуникативной единицы в результате реализации той или иной его структурной схемы с помощью отдельных лексических распространителей (господствующее мнение);

2) материалом для построения речи (предложения) являются слова и словосочетания [2, с. 231];

3) исходной структурой порождения речи выступает синтагма [15, с. 73];

4) единица построения речи – предложение, так как оно представляет собой минимальную коммуникативную речевую структуру [1, с. 17; 6, с. 7].

Как видим, по столь важному вопросу нет единства мнений, он носит дискуссионный характер. Этим обусловлена его **актуальность**.

Цель статьи – определить реальную исходную единицу порождения речи и ее основные признаки.

Несложно заметить, что второе утверждение является как бы дополнением первого и оба они находятся в противоречии с четвертым. Если предложение – единица речи, имеющая интонационное, структурное и смысловое завершение, т. е. это уже речь, характеризующаяся относительной смысловой и грамматической завершенностью, то очевидно, что его нельзя считать минимальной единицей порождения речи, так как оно само строится из минимальных речевых единиц. К тому же текст как завершенная речевая единица может состоять из одного предложения. Таковы, например, тексты малого жанра: пословицы, афоризмы, эпитафии, многие стихотворения и др.

Возникает курьезная ситуация: утверждается, что предложение является минимальной единицей построения речи, однако оно уже общепризнанный и завершенный факт речи, оно обычно представлено составной структурой и таким же содержанием, т. е. включает несколько простейших речевых компонентов. Вместе с тем сторонники данного мнения говорят о *построении предложения*. Выходит, что объективно существует меньшая речевая единица, на основе которой и составляется предложение.

Эта исходная единица должна быть **речевой** (иметь не обобщенное или абстрактное значение, характерное для знаменательных единиц языка, а конкретное, ситуативное), **одномерной**: в ней единой конкретной структуре должен соответствовать один компонент содержания. Иными словами, она должна быть недифференцированным структурно-смысловым единством с ситуативным содержанием, т. е. минимально **предельной речевой структурой**.

Чтобы увидеть беспочвенность утверждения, что речь строится из предложений, достаточно попросить нескольких людей записать звучащую речь, а затем сравнить структуры предложений, которые они выделили в своих записях. Количество предложений и границы между ними у них будут разными. Это свидетельствует о том, что к порождению текста предложения не имеют никакого отношения. Они не порождают текст, а оформляют его. Порождающие единицы создают текст и его содержание. Оформляющие структуры отражают возможные варианты передачи данного содержания.

Надежным ориентиром при определении исходной речепорождающей единицы может служить устная речь. Достаточно обратить внимание на то, какие структуры выделяются и разграничиваются субъектом речи при помощи мелодики и пауз, благодаря чему слушатели осознают значение каждой из них, в результате чего они адекватно воспринимают содержание речи в целом.

Весьма трудно разделить мнение, согласно которому единицей построения речи является слово. Дескать, в языке существуют схемы предложений, и любое конкретное предложение порождается путем реализации той или иной схемы с помощью отдельных лексических распространителей.

Во-первых, речь в целом и предложение в частности воспринимаются вовсе не на уровне слов, во-вторых, содержание предложения не представляет собой сумму значений отдельных слов, и, в-третьих, в речи очень часто между рядом расположенными словами отсутствует смысловая и синтаксическая связь. Если слова – самостоятельные компоненты речевой цепи, то отсутствие связи между ними представляется весьма странным. Эти факты общеизвестны и воспринимаются в качестве аксиом. В соответствии с данной концепцией получается, что составляется речь из отдельных слов, но воспринимается почему-то уже не на их основе. Это лишает данную теорию логического сопряжения: реальные процессы порождения и восприятия речи представлены в ней неубедительно.

Анализируя особенности личного мышления и порождения собственной устной и письменной речи можно выяснить, как появляется речь, из каких единиц она составляется и как формируется ее содержание. При этом можно увидеть, что речь носит линейный характер, так как появляется в результате последовательного наращивания минимальных речевых единиц.

Что это за единицы? Что выступает в качестве **исходной, предельной, одномерной** единицы при порождении речи? В устной речи выделяются и разграничиваются паузами не слова или словосочетания и не предложения, а конкретные группы слов с единым ситуативным значением. Это и есть минимальные структуры порождения речи, ее исходные единицы. Они создают структуру и содержание речи, благодаря им речь воспринимается другими людьми, на их основе осуществляется общение. Это наглядно на фоне устной речи. Письменная речь появляется в результате традицион-

ного кодирования устной с помощью установившихся средств. Устная и письменная формы речи порождаются одинаково: у них одна и та же одномерная единица порождения и восприятия. Но у них разные способы выражения и восприятия.

История появления многих одномерных единиц весьма интересна. В далеком прошлом практические потребности пастушества, земледелия и различных лесных промыслов сделали актуальным измерение длин и расстояний. Развитие землемерной практики привело к измерению площадей и углов, а развитие строительства и производства – к измерению объемов и емкостей. Так абстрактная геометрическая наука, отражая логику развития практики, продвигалась в изучении от линии и плоскости к объему. Одно измерение сочеталось с другим, в результате чего в классической евклидовой геометрии измерение линии оказалось однонаправленным, плоскости – двунаправленным, а объема – трехнаправленным. Но все эти параметры – длина, площадь и объем – имели свои одномерные единицы измерения.

У древних индийцев наиболее употребительной единицей измерения длины являлось ячменное зерно. Оно было исходной единицей. Так, восемь зерен приравнялись к толщине пальца, четыре пальца – к ширине кулака, шесть кулаков составляли “локоть” и т. д. – вплоть до мили, которая равнялась четырем тысячам локтей.

Исходной единицей измерения у строителей с древнейших времен является кирпич. Толщина кладки измеряется в кирпичах (в полкирпича, в кирпич, в полтора, два, три и т. д.). Показательно, что и кирпич, и ячменное зерно использовались в качестве одномерных (т. е. недифференцированных) единиц измерения. На их основе появлялись другие единицы длины и объема (веса), например, мешок с зерном, вагон или кузов машины с кирпичом и т. п.

Аналогична ситуация с речью. Она имеет два направления измерения: одно связано с ее линейным наращением, второе – с линейным восприятием. И то и другое осуществляется с помощью одной и той же единицы – одномерной и предельно минимальной, – в которой единству структуры соответствует один фрагмент содержания. Вопрос в том, какая это единица?

Разумеется, это должна быть не обобщенная единица языка, а речевая структура с конкретным, ситуативным значением, т. е. предельная минимальная речевая структура, отражающая один компонент содержания.

Американские лингвopsихологи выделяют единицы порождения речи, начиная со звуков и морфем, квалифицируя их в качестве **непосредственно составляющих** предложения [7, с. 313]. Дескать, на какие единицы речь расчленяется, из них она и составлена, это ее базисные компоненты.

С таким решением нельзя согласиться. Названные единицы не отличаются самостоятельностью и могут существовать только в составе слов, занимая в них строго определенное место, независимо от воли и речевой деятельности носителей языка. Они не могут употребляться самостоятельно, так как закреплены в слове в строгом порядке и составе. Это заданные языковые единицы, поэтому они не могут быть **непосредственными составляющими предложения**, как **речевой структуры**. В предложении они появляются не самостоятельно, а в структуре иных единиц. Они **воспроизводятся** в словах, как, впрочем, и сами слова, в то время как реальная речь и все ее единицы **порождаются** и имеют индивидуальное, творческое происхождение.

Когда у человека появляется потребность выразить какую-либо мысль или передать информацию, он обращается к речи как общепринятому способу реализации этой потребности. Его речь формируется в соответствии со структурой передаваемого содержания из отдельных речевых фрагментов. Минимальным частям содержания соответствуют минимальные речевые единицы. Для обозначения таких речевых единиц академик Л. В. Щерба использовал термин **синтагма**, который он позаимствовал у И. А. Бодуэна де Куртенэ, вложив в него новое значение. Понятие синтагмы у него уточнялось и модифицировалось: из фонетического трансформировалось в синтаксическое. Под синтагмой Л. В. Щерба понимал исходную структурно-смысловую речевую единицу, обычно состоящую из нескольких слов, объединенных синтаксически, интонационно и по смыслу, совместно отражающих единый конкретный фрагмент содержания. Синтагме как исходной речевой единице присущи признаки **одномерности, минимальности и конкретности**.

В процессе речи синтагмы присоединяются одна к другой, составляя структуру и содержание каждой более объемной единицы речи – предложения, высказывания и текста в целом. Происходит не поэтапное строительство речи, а непрерывный процесс последовательного наращивания речи и ее содержания с помощью синтагм, что в устном общении особенно наглядно [11, с. 216].

В письменной речи текст зарождается с первой синтагмой и заканчивается с последней. В соответствии с традицией он членится на предложения. Категория **предложения** объединяет весьма разные в структурном и содержательном отношениях речевые структуры. Многие предложения, даже те, которые традиционно квалифицируются как простые, часто отражают несколько фактов действительности, имеют сложный формат содержания, ибо сами состояются из минимальных однозначных речевых структур – синтагм. Поэтому они не могут считаться минимальными и одномерными.

Чтобы осознать содержание предложения, его нужно не просто прочесть, а установить, как соотносятся в нем между собой слова, а главное, группы слов (синтагмы). Обратимся, например, к следующим предложениям:

Очень расстроила его шутка старого товарища;

Сегодня только брат пришел к нему.

Каждое из них можно понять по-разному – в зависимости от того, как сгруппировать в них слова. Естественно, что их автор имел в виду конкретное содержание, а значит, у него был свой вариант их группирования и своя интонация. Вполне очевидно, что эти предложения образованы не из отдельных слов и не на уровне отдельных слов они воспринимаются. Ср.:

Очень расстроила его / шутка старого товарища (расстроила его) и

Очень расстроила его шутка / старого товарища (расстроила товарища).

Сегодня только / брат пришёл к нему (до этого не приходил) и

Сегодня / только брат пришел к нему (больше никого не было).

На наш взгляд, в речевой деятельности уместно руководствоваться таким принципом: из каких единиц речь составляется, на их основе она и воспринимается. Эти единицы сочетаются в целях наращивания содержания, поэтому необходимо осознать значение каждой из них. И наоборот: на основе каких единиц речь воспринимается, непосредственно из них она была и составлена. Рассматриваемые пред-

ложения составлены не из отдельных слов, а из структурно-смысловых групп слов – из синтагм с единым ситуативным значением, и на их же основе они воспринимаются. В устной речи все ее синтагмы выделяются интонационно и разграничиваются паузами, в результате чего слушатели однозначно ее понимают. В письменной речи определять состав и границы синтагм каждому читателю приходится самостоятельно. В синтагме слова языка, сочетаясь, трансформируются в конкретную речевую структуру, которая выступает в качестве единого компонента формирования предложений и речи в целом. Появляются синтагмы в речи спонтанно. Определяются они на основании контекста и структур его предложений.

Обратим внимание на синтагматическую структуру следующего контекста, представив его синтагматическую запись, в которой отражено все, что слышим в речи и что существенно для ее восприятия (синтагмы, их количество, границы между ними, паузы на месте границ), за исключением мелодики и ударения:

Весьма интересна / история появления многих одномерных единиц измерения /// в далеком прошлом / практические потребности пастушества земледелия и различных лесных промыслов / сделали актуальным / измерение длин и расстояний // развитие землемерной практики / привело к измерению площадей и углов // а развитие строительства и производства // к измерению объемов и емкостей /// так абстрактная геометрическая наука / отражая логику развития практики / в изучении продвигалась от линии и плоскости / к объему // одно измерение / сочеталось с другим // в результате чего / в классической евклидовой геометрии / измерение линии / оказалось однонаправленным / плоскости / двунаправленным / а объема / трехнаправленным // но все эти параметры // длина / площадь / и объем // имели свои одномерные единицы измерения /

Данный речевой фрагмент, как показывает синтагматическая запись, появился в результате последовательного наращивания двадцати девяти синтагм, в чем несложно убедиться. Достаточно, читая его вслух, записать свою речь на магнитофон, а затем прослушать запись (или прослушать, как озвучивает его другой человек). В любом случае можно будет отметить в нем двадцать восемь пауз, разделяющих его синтагмы. Благодаря паузам легко воспринимается содержание синтагм, а с ними – и общее содержание фрагмента.

При помощи пауз синтагмы разделяются субъектом речи, осознаются слушателями, но в то же время объединяются их значения. Последовательное наращивание значений каждой из них выливается в общее содержание речи. По сути, как это ни парадоксально, разделение значений синтагм происходит для того, чтобы правильно осознать значение каждой из них и на их основе понять общее содержание речи.

Выводы. Синтагма как предельно минимальная речевая единица выступает в роли исходной, одномерной, конкретной речепорождающей структуры.

Важна ее прагматическая роль. Учитывая, что синтагма лежит в основе всех видов речевой деятельности – и продуцирующих, и рецептивных, – ее теория требует развития и всестороннего изучения.

Особенно важны знания о синтагме и синтагматической структуре речи при обучении чтению, основная цель которого – добиться правильного понимания читаемого текста, что невозможно сделать без опоры на синтагму, так как точное его понимание

предполагает адекватное выделение и восприятие всех его минимальных исходных единиц. В связи с этим интерес лингвистов к синтагме в последнее время усиливается.

Список литературы

1. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : [учебник] / Н. С. Валгина. – М. : Высш. школа, 1978. – 440 с.
2. Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетаний (На материале русского языка) / В. В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – С. 231–253.
3. Виноградов В. В. Понятие синтагмы в синтаксисе русского языка (Краткий обзор теорий и задачи синтагматического изучения русского языка) / В. В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – С. 88–154.
4. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г. Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1971. – 191 с.
5. Родионова О. С. К вопросу о единицах членения текста / О. С. Родионова // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – 2008. – № 1. – С. 81–84.
6. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
7. Филатова Е. В. Вопрос синтагмы в американской лингвистике / Е. В. Филатова // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Вып. 13. – Донецк, 2009. – С. 313–324.
8. Филатова Е. В. Синтагма как основная единица порождения и восприятия речи / Е. В. Филатова // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2010. – № 4. – С. 15–22.
9. Филатова Е. В. Функции синтагмы в структуре предложения и текста / Е. В. Филатова // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2011. – № 2. – С. 17–26.
10. Филатова Е. В. Порождение, структурирование и восприятие речи и отношение к ним слова, словосочетания, синтагмы и предложения / Е. В. Филатова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2011. – № 2. – С. 172–177; [Эл. ресурс]. – URL: <http://www.gramota.net/materials/2/2011/2/51.html>
11. Филатова О. В. Місце і роль синтагми в усній і писемній формах мовлення / О. В. Філатова // Лінгвістика. – № 3 (24). – Ч. 2. – 2011. – С. 216–223.
12. Филатова Е. В. О некоторых противоречиях в теории порождения речи / Е. В. Филатова // Філологічні трактати. – Т. 3, № 2. – 2011. – С. 71–77; [Эл. ресурс]. – URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/21961>
13. Филатова Елена. Мовні і мовленнєві одиниці та їх відношення до породження, структурування і сприймання мовлення / О. Філатова // Лінгвістичні студії. – Вип. 25. – Донецьк, 2012. – С. 21–27.
14. Филатова Е. В. Синтагма как исходная единица порождения и восприятия речи : [учеб. пособие] / Е. В. Филатова, В. А. Филатов. – Донецк : ДонНУ, 2012. – 200 с.
15. Щерба Л. В. Фонетика французского языка / Л. В. Щерба. – М., 1983. – 309 с.

Філатова О. В. Синтагма як недиференційована структура мовлення / О. В. Філатова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 172–177.

Розглядається актуальне питання породження структури речення і тексту. Приділяється увага вихідній мовленнєвій одиниці та її основним структурно-смісловим показникам.

Ключові слова: синтагма, речення, текст, одномірна мовленнєва одиниця, синтагматичний запис, синтагматична структура.

Filatova E. V. A syntagma as an undifferentiated structure of the speech / E. V. Filatova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 172–177.

The actual question of the creation of the structure of a sentence and a text is considered. Attention is paid to the initial speech unit and its main structural and meaningful features.

Key words: syntagma, sentence, text, univariate speech unit, syntagmatic recording, syntagmatic structure.

Поступила в редакцію 15.10.2012 г.

УДК 811.161.1'373.611

СЛОЖНЫЕ АДЪЕКТИВЫ С ПРЕПОЗИТИВНОЙ ОСНОВОЙ *МАХРОВО-* В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Филиппова Н. В.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье исследуются адъективные композиты с препозитивной основой *махрово-*, выражающей высокую степень проявления признака, устанавливается сочетаемость основы с постпозитивными элементами; выявляется сочетаемость сложных адъективов с именами существительными; отмечается продуктивность основы *махрово-*, которая может рассматриваться как одно из деривационных средств категории меры и степени признака.

Ключевые слова: категория меры и степени признака, степень проявления признака, препозитивная основа, валентность основ, лексическая сочетаемость.

Постановка проблемы. Ономасиологический подход к изучению языка, в основе которого лежит формула «внеязыковое содержание → языковая форма/языковая система → речь» [1, с. 108], имеет давние традиции. Как отмечают лингвисты, «еще с древних времен исследователи языка, философы предполагали существование категорий, организующих мыслительную деятельность и проявляющихся в языке» [2, с. 8]. «Истоки ономасиологической грамматики восходят к античной философии языка и, в особенности, к модистской грамматике XIII–XIV вв.» [1, с. 109]. В рамках ономасиологического подхода к изучению языка исследователями выделяются понятийные категории – «смысловые компоненты общего характера, свойственные не отдельным словам и системам их форм, а обширным классам слов, выражаемые в естественном языке разнообразными средствами» [3, с. 485]. В разработке учения о понятийных категориях в языкознании важную роль сыграли в том числе труды О. Есперсена, который в 1924 г. и ввел термин «понятийные категории», а в русском языкознании – И. И. Мещанинова и многих других. В русистике одним из наиболее значимых направлений, изучающим понятийные категории, является функциональная грамматика. Разработкой этого направления стали заниматься ученые под руководством А. В. Бондарко. Однако ряд вопросов, касающихся принципов выделения и возможности исчисления категорий, при этом подходе остается открытым. Новым этапом в развитии теории понятийных категорий стала «теория языковых смыслов» Н. Ю. Шведовой. Суть ее заключается в том, что «смысловыми исходами» понятийных категорий (то есть категоризаторами) являются местоимения, что позволяет исчислить основные смысловые категории языка. В рамках этого подхода среди основных смысловых категорий языка выделяется и категория меры и степени, категоризатором которой является местоимение *насколько?*. К настоящему моменту существует множество работ, посвященных исследованию категории меры и степени (степени, интенсивности, градуальности) и языко-

вых средств ее выражения. Лингвисты рассматривают в качестве выразителей категории меры и степени разноуровневые средства языка. Исследователи предлагают следующие термины: степень проявления признака (Е. В. Лексина, А. В. Петров), интенсивность (И. И. Убин, А. Н. Полянский, В. В. Акуленко, Т. С. Баран, С. Е. Родионова и др.), градация (Е. И. Шейгал, Т. В. Подуфалова (Шурина)), градуальность (С. М. Колесникова), величина признака (А. А. Ховалкина), мера (И. Червенкова, В. П. Мусиенко, Ю. Л. Воротников). При этом одним из наименее изученных языковых средств выражения категории меры и степени на словообразовательном уровне являются сложные прилагательные с препозитивными формантами, вносящими в производные значение степени проявления признака (далее СПП), например: *высокоинтеллектуальный, низкоперспективный, изысканно-вежливый, махрово-националистический*.

В границах препозитивных элементов лингвисты выделяют 3 подгруппы (Е. В. Лексина, А. В. Петров): 1) основы, реализующие семантику низкой СПП (*мало-, слабо-, бледно-, низко-* и др.); 2) основы, реализующие семантику средней СПП (*средне-, умеренно-*); 3) основы, реализующие семантику высокой СПП. Среди препозитивных элементов, выражающих значение высокой СПП, мы выделяем два типа основ. Основы, относящиеся к первому типу, можно условно назвать «нейтральными», поскольку они употребляются во всех функциональных стилях языка, например: *высоко-, сильно-, остро-* и др. Форманты второго типа можно назвать «экспрессивными», так как они используются в качестве выразительных средств в художественном, публицистическом и разговорном стилях, например: *волшебно-, сказочно-, утонченно-, фантастически-, приторно-* и др.

Группа «экспрессивных» основ делится на подгруппы с точки зрения коннотации (А. П. Сазонов выделяет данные подгруппы для простых слов, А. В. Петров – для препозитивных основ композитов): 1) с положительной оценкой (*волшебно-, изысканно-, утонченно-*: *утонченно-деликатный* и др.); 2) с отрицательной оценкой (*беспросветно-, махрово-, слащаво-*: *слащаво-любезный* и др.); 3) с нулевой оценкой (*пронзительно-, фантастически-*: *фантастически-сентиментальный* и др.).

Цель работы – исследовать адъективные композиты с препозитивной основой *махрово-*, выражающей высокую СПП с отрицательной оценкой. Достижение цели предполагает решение следующих **задач**: 1) выявить семантику и коннотацию основы *махрово-*; 2) определить сочетаемостные возможности препозитивного элемента с постпозитивными основами; 3) проанализировать сочетаемость композитов, в состав которых входит основа *махрово-*.

В лексикографических источниках русского языка данная основа не выделяется, в толковых словарях представлены только прилагательное *махровый* и наречие *махрово*. Однако единичные композиты с данной основой зарегистрированы в словарях-справочниках «Новое в русской лексике» (далее НРЛ, например, НРЛ-81: *махрово-реакционные взгляды*, НРЛ-86: *махрово-антисоциалистический журнал*), один композит представлен в орфографическом словаре-справочнике «Слитно или раздельно?» [9]: *махрово-реакционный*.

У коррелята основы в виде свободного корня, то есть прилагательного *махровый*, выделяется несколько значений: 2 (в словаре Д. Н. Ушакова), 3 (в словаре

С. И. Ожегова, в БАСе и в МАСе) и 4 (в словаре Т. Ф. Ефремовой значения. Из сопоставления словарных толкований, мы можем сделать следующие выводы: во-первых, чем позднее издание, тем больше выделяется значений у прилагательного *махровый*; во-вторых, во всех словарях интересующее нас значение степени «перен. Проявляющий в самой высокой степени какое-л. отрицательное свойство, черту, особенность. *Махровый реакционер*. ... || Яркое выраженный (о каком-л. отрицательном явлении, свойстве, качестве). *Махровый шовинизм*» [13, т. 2, с. 239] подается в основном вторым, кроме словаря Т. Ф. Ефремовой (в нем оно является четвертым) и БАСа (в нем оно зарегистрировано третьим); при этом значение степени подчинено значению «с большим количеством лепестков (о цветке). *Махровый пион*» [там же]; в-третьих, во всех словарях значение степени снабжено пометой *перен.*, а в словаре Д. Н. Ушакова еще и пометами *разг.*, *ирон.*; в-четвертых, употребление прилагательного *махровый* в значении высокой СПП с именами существительными, обозначающими лицо, является первичным, а употребление с абстрактными именами – вторичным.

Сложно определить истоки отрицательной оценки основы, отраженной в словарном толковании. Мы выявили две причины возникновения отрицательной коннотации основы.

I. Первую причину помогает определить информация из энциклопедического словаря. Так, в «Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона» (ЭСБЕ) (1890–1907) в словарной статье под заглавием «МАХРОВОСТЬ ЦВЕТОВ» автор (В. Ари) выделяет три вида махровости: 1) нормальную, когда «в каждом нормальном цветке мы видим все переходы между тычинками и лепестками»; 2) «махровость культурных растений», которая «стоит в связи с **чрезмерным** (выделено нами. – Н. Ф.) питанием растения, результатом которого является усиленный рост вегетативных частей за счет органов воспроизведения»; 3) патологическую махровость «цветов, обзаванных своим происхождением либо укусу насекомых, либо паразитизму грибов» [<http://dic.academic.ru>]. Таким образом, представляется вероятным перенесение имплицитных сем отрицательной оценки «патологической махровости» и семы «чрезмерности» из «махровости культурных растений» («диффузия сем») на значение высокой степени признака.

II. Возможно, отрицательная оценка закрепились за адъективом *махровый* в значении высокой степени признака в результате ассоциативной связи с синонимичным прилагательным *густопсовый* (см. *густопсовый* и *махровый* в словаре синонимов, напр., <http://gramota.ru/slovari>) – произошло «семантическое заражение» на основе семы 'большое количество рядом расположенных ворсинок/шерстинок'. Переносное значение адъектива *густопсовый* мотивировано прямым значением «1. *Охот*. С густой шерстью (о породистых борзых собаках)» [13, т. 1, с. 358]. Отрицательная коннотация – от «ругательства» *пёс (псовый)*.

Рассмотрим подробнее сочетаемость основы. Для достижения этой задачи мы применяли следующую методику исследования: 1) моделировали сочетаемость пре- и пост-позитивного элемента *махрово-* с различными основами; 2) определяли лексическую сочетаемость композита с помощью поисковой системы NIGMA.

В результате были зафиксированы сочетания препозитивной основы *махрово-* с 28 прилагательными (см. ниже). Таким образом, фактический материал показал, что основа регулярно выступает в качестве деривационного средства и является продуктивной.

По степени сочетаемости основ композиты располагаются следующим образом (размещены по степени убывания, цифра обозначает количество сочетаний; актанты сгруппированы в тематические группы, обозначающие: 1) лицо и совокупность лиц (в том числе метонимически), 2) абстрактные имена: время, локатив, результат, процессуальность и пр. (но время, место – собственно конкретные существительные, остальные – абстрактные).

махрово-националистический (40) – 1) *среда, группа, партия, движение, руководство, масса (молодежи), мир, анклав, район*, 2) *диктатура, политика, митинг, канал, тезисы, идеология, соображения, выпады, газета, статья, мировоззрение, выступление, настроения, памфлеты, перепалка...*;

махрово-советский (23) – 1) *руководитель, отставник...*, 2) *время, времена, самые м.-с. 60–70-е годы, прошлое, картина (=фильм), полотна, коннотации, сервис, мифология, направление, сбербанк, антураж...*; ср. появление наречий *махрово-советски, махрово-совково*;

махрово-консервативный (20) – 1) *семья, администрация, партия...*, 2) *взгляды, газета, журнал, мнение, свойства, позиции, основание, история...*;

махрово-коммунистический (17) – 1) *партия, область, город, страна*, 2) *время, 1976 год, 1984 год, сайт, фантастика, газета, фильм, учебник, закон, движение, принципы, позиция, запал...*;

махрово-реакционный (16) – 1) *министры, учреждения* (отмечено в т. ч. в НКРЯ); 2) *взгляд (на будущее), взгляды (НРЛ-81), кружок, клика, опус, заблуждение, государственно-правовая форма, газеты, издание...*;

махрово-черносотенный (16) – 1) *генералы и офицеры, лидеры, город ...*, 2) *пресса, речь, газета, газетёнка, издания, махинации, консерватизм...*;

махрово-либеральный (15) – 1) *контора, правозащитница, партия...*, 2) *пресса, интернет-газета, газета, журнал, идеи, убеждения...*;

махрово-антисоветский (15) – 1) *правительство, (военизированное) формирование, общество...*, 2) *анекдоты (НКРЯ), речь, трактовка, точка зрения, выступление, опус, цитата, песня, фильм, название...*;

махрово-провинциальный (13) – 1) *сочинитель, город, городишко, Новоуральск, столица, междусобойчик*, 2) *бред, пиетет, телевидение, представление, комментарии...*;

махрово-шовинистический (12) – 1) *душонка, движение...*, 2) *сочинение, откровения, позиция, продукция, выходки, тема, замашки, лозунг...*;

махрово-идеалистический (10) – 2) *путь, позиция, установка, схема, сочинение, лингвистика, уклонизм, стиль (рассуждений), теория...*;

махрово-контрреволюционный (10) – 1) *командиры, воинские части...*, 2) *высказывание, дух, рассказ, лозунг, заявление...*;

махрово-капиталистический (9) – 1) *страна, партия, государства (мн. ч.), запад, граница*, 2) *режим 2, реклама, причины (кризиса)...*;

махрово-расистский (9) – 1) не сочетается с именами лиц, только метонимически с локативом *территория*, 2) *идеология, теория, убеждение, высказывание, суждение, основа, слоган, «труд» (=книга)...*;

махрово-обывательский (9) – 1) не сочетается с именами лиц, 2) *отношение, сериалы (НКРЯ), клише, мнение, подход, психология, сознание, понимание...*;

махрово-мещанский (8) – 1) *слой молодежи...*, 2) *квартира, хамство, идея, картина (=фильм)...*;

махрово-романтический (8) – 1) не сочетается с именами лиц, 2) *рассказ, работа, оборот, концепция...*;

махрово-буржуазный (8) – 1) *течение*, 2) *идеология, идея, культура, модификация (великодержавной идеологии), власть, сайт...*;

махрово-социалистический (6) – 1) не сочетается с именами лиц, 2) *пора, годы, система (оплаты труда), понятие, отношение, литература...*;

махрово-оппортунистический (6) – 1) *партия*, 2) *программные документы партии, 2-й интернационал, курс (партии), отношение (к религии)...*;

махрово-патриотический (6) (от «*Квасной патриотизм – огульное восхваление всего своего, даже отсталых форм жизни и быта и порицание всего чужого*» [11, т. 2. с. 44] – 1) *молодежь, люд (в редакции)*, 2) *идея, (теперь окрашено в м.-п.) цвет, книга, фильм...*;

махрово-уголовный (6) – 1) *призывники*, 2) *жанр, корни, наклонности...*;

махрово-империалистический (5) – 1) не сочетается с именами лиц, только метонимически с субстантивами *страна, (агрессивные) государства*, 2) *политика, соображения, позиции...*;

махрово-коррупированный (5) – 1) *гаишник-взяточник, государство (мира)*, 2) *производство, орган (=таможня)...*;

махрово-блатной (3) («*Блатной. Прост. Относящийся к преступному миру; воровской*» [11, т. 1, с. 97]) – 1) *товарищ*, 2) *слэнг, выражения (НКРЯ)...*;

махрово-клеветнический (3) – 1) не сочетается с именами лиц, 2) *статья, письмо, серия (статей)...*;

махрово-мистический (3) – 1) не сочетается с именами лиц, 2) *окраска, комедия, пара-знания...*;

махрово-антисоциалистический (1) – 1) не сочетается с именами лиц, 2) *журнал (НРЛ-86)*.

Нами зафиксировано еще около 30 единиц с *махрово-*, которые являются окказиональными, например: **махрово-душещипательный**: *Чистая мелодрама, махрово-дешущипательная, но не на пустом месте с высосанными из пальца «леди-бомжами» и «леди-боссами», а с настоящим козырем в виде узнаваемого родного исторического контекста* [<http://old.russiancinema.ru>]; **махрово-коммерческий**: *Да, что было некоммерческим – стало махрово-коммерческим...* [<http://www.beatles.ru>]; Проект **махрово-коммерческий** – подписка [<http://www.cardesign.ru>]; **махрово-интеллигентский**: *Даже в махрово-интеллигентский период своей жизни Чехов с отвращением писал брату о кабацких нравах московского студенчества и московской «либеральной прессы»...* [<http://www.samisdat.com>].

Таким образом, мы пришли к следующим выводам.

1. Основа *махрово-*, вносящая в композиты значение высокой СПП с отрицательной оценкой, является продуктивным деривационным средством.

2. Все сложные прилагательные с данной препозитивной основой в значении высокой СПП имеют отрицательную оценку. При этом некоторым постпозитивным основам отрицательная коннотация свойственна и без элемента *махрово-*; следовательно, основа *махрово-* либо подчеркивает, усиливает, либо выявляет отрицательную оценку.

3. Основа *махрово-* сочетается с 28 постпозитивными основами. Вторая часть большинства композитов (18) – это адъективы, относящиеся к политической лексике и к советской «тематике», советскому времени. По-видимому, основа являлась речевым штампом, употреблялась чаще всего в публицистическом стиле, реже – в художественном. Композиты отражали «антисоветские реалии». В постсоветское время основа стала употребляться в сочетании с прилагательными, обозначающими советские реалии.

4. Анализ сочетаемости сложных адъективов с именами существительными показал, что 8 из 28 композитов не сочетается с существительными, обозначающими лицо. Таким образом, на первый план в основе выступает значение, выделенное в словарях для прилагательного *махровый* как оттеночное: «ярко выраженный (о каком-л. отрицательном явлении, свойстве, качестве)».

5. Сочетаемость и употребительность основы сужается отрицательной оценкой, отнесенностью к политической лексике и к советской эпохе. «Неполитическое» употребление основы намного реже и воспринимается как дисгармоничное. Часто вместо сложных композитов с *махрово-* в текстах используется сочетание «прилагательное *махровый* + [имя прилагательное + имя существительное]»: *махровый советский фильм, махровый националистический подход* и под.

Список литературы

1. Даниленко В. П. Ономазиологическое направление в истории грамматики / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания, 1988. – № 3. – С. 108–131.
2. Сидоренко Е. Н. Языковые смыслы и ономазиологические средства их выражения : [монография] / Евдокия Николаевна Сидоренко. – Симферополь : Крымчупедгиз, 2008. – 128 с.
3. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
4. Лексина Е. В. Сложные прилагательные со значением степени проявления признака в русском и белорусском языках / Е. В. Лексина // Материалы Международной научной конференции «Русский язык в изменяющемся мире», Минск, 30–31 марта 1999. – С. 178–180.
5. Петров А. В. Деривационное выражение степени проявления признака в сложных адъективах русского языка / А. В. Петров // Труды III Международного конгресса «Русский язык: исторические судьбы и современность». – МГУ им. М. В. Ломоносова, филологический факультет, 20–23 марта 2007. – С. 228–229.
6. Сазонов А. П. Выражение высокой степени признака предмета лексическими средствами в стиле разговорной речи / А. П. Сазонов // Проблемы грамматики русского языка : Научные труды, т. 179. – Курск : Курский гос. пед. ин-т, 1977. – С. 55–65.
7. Новое в русской лексике. Словарные материалы-81 / [под ред. Н. З. Котеловой]. – М. : Рус. яз., 1986. – 288 с.
8. Новое в русской лексике. Словарные материалы-1986 / [под ред. Н. З. Котеловой, С. И. Алаторцевой и Т. Н. Буцевой]. – СПб. : ИЛИ РАН, Дмитрий Буланin, 1996. – 381 с.

9. Слитно или раздельно? Орфографический словарь-справочник [Электронный ресурс] / Б. З. Букчина, Л. П. Калакуцкая. – М. : Русский язык, 1998. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/rus_orthography/40852.
10. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / [под ред. Д.Н. Ушакова]. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1938.
11. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Около 57 000 слов / [под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой]. – 18-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1986. – 797 с.
12. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / [под ред. Н.Г. Герасимовой, М.В. Медведева]. – Т. 1–17. – М.–Л., 1950–1965.
13. Словарь русского языка : в 4 т. / [под ред. А.П. Евгеньевой] / РАН, Ин-т лингвистич. исследований. – 4-е изд., стер. – М. : Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.
14. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова. – М. : Дрофа, Русский язык, 2000. – 1233 с.

Філіппова Н. В. Складні ад'єктиви із препозитивною основою *махрово-* в сучасній російській мові / Н. В. Філіппова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 178–184.

У статті досліджуються ад'єктивні композити з препозитивною основою *махрово-*, що виражає високий ступінь прояву ознаки, встановлюється сполучуваність основи з постпозитивними елементами; виявляється сполучуваність складних ад'єктивів із іменниками; відзначається продуктивність основи *махрово-*, яка може розглядатися як один із дериваційних засобів категорії міри і ступеня ознаки.

Ключові слова: категорія міри і ступеня ознаки, ступінь вияву ознаки, препозитивна основа, валентність основ, лексична сполучуваність.

Filippova N. Complex adjectives with prepositive stem *махрово-* in modern Russian language / N. Filippova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 178–184.

The article is devoted to studying of complex adjectives with prepositive stem *махрово-* that introducing in derivatives the meaning of high indication degree, compatibility of the stem with post-positional elements and is set; compatibility of complex adjectives with nouns is detected. It is noted that the stem *махрово-* is productive and can be considered as one of the derivational means of a category of measure and degree of indication.

Key words: a category of measure and degree of indication, a degree of indication, a prepositive stem, a valency of a stem, a lexical compatibility.

Поступила в редакцію 26.10.2012 г.

УДК 811.161.1'367.625

РАЗНОВИДНОСТИ НЕПОЛНЫХ ПАРАДИГМ ИМПЕРАТИВА РУССКОГО ГЛАГОЛА

Чабаненко Т. С.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье на основании данных академических грамматик и вузовских учебников систематизированы разновидности неполных парадигм императивных форм глагола. Проведенный анализ позволяет говорить о том, что состав парадигмы повелительного наклонения корректируется лексическим значением глагола.

Ключевые слова: глагол, полная парадигма, неполная парадигма, форма слова, категория императива.

Постановка проблемы. Разветвленную грамматическую структуру русского глагола рассматривают как одну из его характерных черт: «Ни одна часть речи не имеет такого набора грамматических категорий, каким обладает глагол» [16, с. 6], поскольку одно глагольное слово способно иметь около 400 словоформ. Однако часто не все формы присутствуют в парадигме или функционируют в речи. Иными словами, полной глагольной парадигме как совокупности всех форм противопоставляется неполная, или дефектная, «в составе которой отсутствует одна или несколько словоформ в силу невозможности или затрудненности их образования» [5, с. 368]. Как показывают наблюдения, одни глагольные формы реализуются регулярно, другие остаются невостребованными или отсутствуют. В значительной степени это касается форм повелительного наклонения [18, с. 71].

Категориальное значение императива традиционно определяют как «значение побуждения, т. е. представление действия как требуемого, к которому побуждает кого-л. говорящий» [11, с. 620]. Хотя существование в русском языке парадигмы форм повелительного наклонения общепризнано, единой позиции относительно ее состава и строения нет.

Цель работы – проанализировать взгляды ученых на состав парадигмы императива и на разновидности возникающих в ней лакун. В ходе исследования привлекались академические грамматики русского языка, вузовские учебники, монографии.

Проведенные наблюдения показали, что к определению границ парадигмы повелительного наклонения существуют следующие подходы.

Во-первых, всеми учеными признаются как императивные формы 2 л. ед. и мн. ч., выражающие побуждение к одному или нескольким лицам: *пой, пойте; иди, идите; играй, играйте* и т. п. Это наиболее узкое понимание парадигмы повелительного наклонения, отраженное в школьных учебниках, в книге И. П. Мучника «Грамматические категории глагола и имени».

Во-вторых, к императивным, кроме 2 л. ед. и мн. ч., многие лингвисты относят так называемые формы «совместного действия», по своему морфологическому вы-

ражению совпадающие с формами 1 л. мн. ч. настоящего–будущего времени изъявительного наклонения: *выпьем(те)*, *пойдем(те)*, *сядем(те)* и др., а также аналитические образования *давай(те) выпьем*, *давай(те) пойдем*, *давай(те) сядем* и др. Этой позиции придерживаются А. В. Исаченко, создатели «Русской грамматики». А. В. Бондарко включает формы «совместного действия» в парадигму повелительного наклонения «с известными оговорками» [1, с. 123]. Особую позицию занимает В. В. Виноградов: исследователь рассматривает как императивные только синтетические образования типа *напишем(те)*, *побежим(те)*, *споем(те)* и др.

Третья и наиболее распространенная точка зрения предполагает включение в парадигму повелительного наклонения следующих форм:

- 2 л. ед. и мн. ч.: *вынеси(те)*, *нарисуй(те)*, *облегчи(те)* и др.;
- «совместного действия»: *вынесем(те)*, *давай(те) нарисуем*, *давай(те) облегчим* и др.;
- 3 л. ед. и мн. ч., образуемых сочетанием форм 3 л. ед. и мн. ч. настоящего–будущего времени изъявительного наклонения с частицами *пусть* (*пускай*): *пусть (пускай) вынесет (вынесут)*, *пусть(пускай) нарисует*, (*нарисуют*, *пусть(пускай) облегчит (облегчат)* и др.

Такого взгляда придерживаются, в частности, А. Н. Гвоздев, Л. Л. Буланин, Ф. К. Гужва, И. Г. Милославский, А. Н. Тихонов, Н. М. Шанский, Н. С. Валгина, авторы «Граматики русского языка», «Граматики современного русского литературного языка».

Еще больше позволяют расширить границы императивной парадигмы подходы отдельных лингвистов. Например, В. С. Храковский считает, что «русская императивная парадигма включает восемь личных форм, образующих четыре пары, причем ряд форм представлен несколькими вариантами» [17, с. 123]. Это следующие пары:

- формы 2 л. ед. и мн. ч.: *сходи* – *сходите*;
- формы совместного лица: *сходим(те)* – *давай(те) сходим*;
- формы 3 л. ед. и мн. ч.: *пусть/пускай сходит* – *пусть/пускай сходят*;
- формы 1 л. ед. ч.: *давай схожу* – *давайте схожу*.

Такой состав форм повелительного наклонения – результат максимально широких взглядов ученого на императивное значение и минимальных формальных требований к словоформам, включаемым в парадигму.

Хотя вопрос о составе парадигмы повелительного наклонения остается открытым, большинство лингвистов согласно с тем, что «“самыми императивными” являются формы, которые обозначают, что слушающий одновременно является исполнителем действия, относительно которого выражает волеизъявление говорящий» [17, с. 119], т. е. формы 2 л. ед. и мн. ч. Особенность этих форм заключается в том, что они «могут быть образованы от любого глагола» [5, с. 417], однако эта возможность реализуется далеко не всегда. Поэтому исследователи, как правило, говорят о **неупотребительности форм 2 л. ед. и мн. ч. повелительного наклонения**. Единого мнения о том, каким глаголам свойствен данный тип дефектности парадигмы, не существует.

Авторы «Грамматики русского языка» полагают, что в формах 2 л. ед. и мн. ч. императива не употребляются глаголы, лексическое значение которых препятствует выражению побуждения: «действия, точнее состояния, называемые этими глаголами, независимы от воли действующего лица» [4, с. 495]. Не характерно употребление в повелительном наклонении также глаголам *видеть*, *слышать*, *мочь*, *хотеть*, *болеть* (испытывать боль), *гнить*, *ехать*.

Однако чаще ученые утверждают, что неупотребительность форм 2 л. ед. и мн. ч. императива свойственна целым группам глаголов с определенным лексическим значением. Так, А. В. Бондарко, авторы «Грамматики современного русского литературного языка» и «Русской грамматики» выделяют 4 глагольные группы:

- глаголы, называющие действия и процессы, которые не носят целенаправленного характера: *весить*, *значить*, *стоять*;
- глаголы, называющие действия, свойственные предмету (не лицу): *булькать*, *ветвиться*, *втечь*;
- глаголы страдательного залога на -ся: *дом строится рабочими*;
- безличные глаголы: *морозить*, *рассветать*, *знобить*.

Кроме того, в академических грамматиках называются отдельные глаголы, не употребляющиеся во 2 л. ед. и мн. ч. повелительного наклонения: *мочь*, *хотеть* (в обеих грамматиках); *гнить* и его префиксальные образования (в «Грамматике современного русского литературного языка»); *болеть* (в «Русской грамматике»).

Еще одна классификация встречается в трех вузовских учебниках по современному русскому литературному языку: Ф. К. Гужвы, А. Н. Гвоздева, А. Н. Тихонова. Неупотребительностью форм 2 л. ед. и мн. ч. императива, по мнению исследователей, характеризуются:

- безличные глаголы: *светает*, *морозит*, *знобит*;
- глаголы, обозначающие восприятие, достичь которого по побуждению других невозможно: *видеть*, *слышать*;
- глаголы, обозначающие состояния и процессы, вызвать которые не во власти человека: *болеть*, *слабеть*, *умнеть*.

Здесь, как и в предыдущей классификации, отмечена дефектность парадигмы безличных глаголов. Похожее описание глаголов, не употребляющихся в повелительном наклонении, встречается в учебнике «Современный русский язык» под ред. Н. С. Валгиной. Автор пишет: «Некоторые глаголы по семантическим причинам не образуют повелительную форму 2-го лица, например безличные глаголы, отдельные глаголы со значением восприятия (*видеть*, *слышать*), со значением состояния (*гнить*, *недомогать*)» [14].

Самое большое количество глагольных групп, для которых не характерны формы 2 л. ед. и мн. ч. повелительного наклонения, выделяют В. С. Храковский и А. П. Володин [17, с. 146–147]. Исследователи полагают, что данные формы не употребляются от глаголов «антиволевых», к которым принадлежат:

- глаголы отношения: *владеть*, *относиться*, *стоять*;
- модальные глаголы, которые называют отношения, не подконтрольные воле человека: *мочь*, *сметь*, *хотеть*;

- стативные глаголы, обозначающие местонахождение в пространстве: очутиться, оказаться, находиться;
- стативные глаголы измерения: весить;
- глаголы пассивного чувственного восприятия, неподконтрольного воле человека: видеть, слышать, чувствовать;
- глагол поведаться.

Особенностью представленной классификации является то, что группы по числу входящих в них глаголов неравномерны. С одной стороны, достаточно широк круг глаголов отношения и пассивного чувственного восприятия. С другой стороны, к стативным глаголам измерения относится только глагол *весить*. Всего несколько единиц принадлежит к модальным глаголам и к стативным глаголам, обозначающим местонахождение в пространстве.

В данной работе охарактеризован еще один тип неполной парадигмы повелительного наклонения – **употребление форм 2 л. ед. и мн. ч. только с отрицанием**. Такие формы называют запретительными, или прохибитивными. В. С. Храковский отмечает, что «отдельные глаголы имеют только прохибитивные формы, тогда как императивные неупотребительны из-за семантических запретов» [17, с. 149]. К их числу ученый относит, прежде всего, глагол *сметь*. Подчеркивается также, что «имеются глаголы, прохибитивные формы которых употребляются в текстах значительно чаще, чем императивные» [17, с. 148]. Это глаголы психологических и эмоциональных состояний: *бояться, капризничать, печалиться, сердиться, удивляться* и др.

Об употреблении форм 2 л. ед. и мн. ч. повелительного наклонения с отрицанием в академических грамматиках и вузовских учебниках не упоминается. Однако в грамматических словарях эта особенность глаголов отмечена. Так, в «Словаре-справочнике по русскому языку» читаем: *болеть* («быть больным») – повел. [не] болей, мн -те; *обидеть* – повел. [не] обидь, мн. – те; *плакать* – повел. [не] плачь, мн -те; *простудиться* – повел. [не] простуд/и/сь, мн -те/сь; *ранить* – повел. [не] рань, мн -те и др. В «Словаре грамматических трудностей русского языка» Т. Ф. Ефремовой, В. Г. Костомарова эти же формы имеют помету «обычно с отриц.».

В результате исследования мы пришли к следующим **выводам**. Состав парадигмы повелительного наклонения ученые определяют по-разному. Бесспорно императивными признаются формы 2 л. ед. и мн. ч., которые, однако, употребляются не всегда. На наш взгляд, целесообразно выделить две разновидности неполной императивной парадигмы: во-первых, неупотребительность форм 2 л. ед. и мн. ч.; во-вторых, употребление форм 2 л. ед. и мн. ч. только с отрицанием. Первый тип анализируется во всех академических грамматиках и вузовских учебниках. Но единого мнения о том, каким именно глаголам такая дефектность свойственна, не существует. Почти все лингвисты отмечают, что не употребляются в формах 2 л. ед. и мн. ч. повелительного наклонения безличные глаголы. Кроме того, по мнению многих исследователей, возникновение подобных лакун обусловлено особенностями лексического значения: такие глаголы обозначают действия и процессы, которые не совершаются по воле субъекта, не носят целенаправленного характера.

Другой тип дефектности парадигмы, а именно употребление только прохибитивных форм, описан лишь в книге «Семантика и типология императива». Однако, как свидетельствуют словарные материалы, таких глаголов достаточно много.

Основная причина появления неполных парадигм повелительного наклонения первой и второй разновидности – лексические особенности глагола. Грамматическая модель, как правило, допускает образование всех форм в парадигме. Однако некоторые из них вступают в противоречие с лексическим значением глагола, следовательно, становятся коммуникативно нецелесообразными и в речи не встречаются. Чтобы определить, какие именно компоненты глагольного значения препятствуют употреблению императивов и прохибитивов, необходимо проводить дальнейшие исследования, уделять больше внимания особенностям функционирования глагольных форм в речи.

Список литературы

1. Бондарко А. В. Русский глагол / А. В. Бондарко, Л. Л. Буланин. – Л. : Просвещение, 1967. – 190 с.
2. Буланин Л. Л. Трудные вопросы морфологии / Л. Л. Буланин. – М. : Просвещение, 1976. – 208 с.
3. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык : в 2 ч. / А. Н. Гвоздев. – М. : Просвещение, 1973. – Ч. 1. Фонетика и морфология. – 1973. – 432 с.
4. Грамматика русского языка : в 2 т. / [ред. В. В. Виноградов, Е. С. Истрина, С. Г. Бархударов]. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – Т. 1: Фонетика и морфология. – 1960. – 720 с.
5. Грамматика современного русского литературного языка. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
6. Гужва Ф. К. Современный русский литературный язык : в 2 ч. / Ф. К. Гужва. — К. : Вища школа, 1979. – Ч. 2. Морфология. Синтаксис. Пунктуация. – 1979. – 280 с.
7. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология / А. В. Исаченко. – Братислава : Издательство Словацкой Академии Наук, 1960. – Ч. 2. – 1960. — 579 с.
8. Ефремова Т. Ф. Словарь грамматических трудностей русского языка / Т. Ф. Ефремова, В. Г. Костомаров. – М. : Рус. яз., 1993. – 347 с.
9. Милославский И. Г. Морфологические категории современного русского языка : [учебное пособие по спецкурсу] / И. Г. Милославский. – М. : Просвещение, 1981. – 254 с.
10. Мучник И. П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке / И. П. Мучник. – М. : Наука, 1971. – 298 с.
11. Русская грамматика : в 2 т. / [редкол.: Н. Ю. Шведова и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 1980. – 783 с.
12. Семиколенова Е. И. Парадигма русского глагола в языке и ее реализация в речи / Е. И. Семиколенова // Культура народов Причерноморья. — 2002. — № 34. — С. 52—56.
13. Словарь-справочник по русскому языку : правописание, произношение, ударение, словообразование, морфемика, грамматика, частота употребления слов / А. Н. Тихонов, Е. Н. Тихонова, С. А. Тихонов. – М. : Словари, 1995. – 704 с.
14. Современный русский язык : [учебник] [Электронный ресурс] / [под. ред. Н. С. Валгиной]. – М. : Логос, 2002. – 528 с. — Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook107/01/index.html>.
15. Современный русский язык : в 3 ч. / Н. М. Шанский, А. Н. Тихонов. – М. : Просвещение, 1981. — Ч. 2. Словообразование. Морфология. – 1981. – 270 с.
16. Тихонов А. Н. Русский глагол : проблемы теории и лексикографирования / А. Н. Тихонов. – М. : Academia, 1998. – 280 с.
17. Храковский В. С. Семантика и типология императива : Русский императив / В. С. Храковский, В. А. Володин. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 272 с.
18. Чабаненко Т. С. Парадигма русского глагола : критерии выделения, объем, уровни описания / Т. С. Чабаненко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 25 (64). – № 1. – Ч. 2. – С. 69–75.

Чабаненко Т. С. Різновиди неповних парадигм імперативу російського дієслова / Т. С. Чабаненко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 185–190.

У статті на підставі даних академічних граматик і вишівських підручників систематизовані різновиди неповних парадигм імперативних форм дієслова. Проведений аналіз дозволяє говорити про те, що склад парадигми наказового способу коректується лексичним значенням дієслова.

Ключові слова: дієслово, повна парадигма, неповна парадигма, форма слова, категорія імперативу.

Chabanenko T. Types of Incomplete Paradigms of Imperative Verb Forms in Russian Language / T. Chabanenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 185–190.

The article presents a systematic view of different types of incomplete paradigms of imperative verb forms, based on academic grammars and university textbooks. Analysis allows to conclude that a composition of imperative paradigms is modified by lexical meaning of the verb.

Key words: verb, complete paradigm, incomplete paradigm, word forms, category of imperative.

Поступила в редакцію 16.10.2012 з.

УДК 81'234:168.522

ТЕМА-РЕМАТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ВЫСКАЗЫВАНИЯ И ЕГО ИНТОНАЦИОННОЕ ОФОРМЛЕНИЕ В РЕАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ И УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Чумаков А. Н.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, г. Одесса

В статье предлагаются приемы и методы интенсификации обучения немецкому безакцентному произношению на сверхсегментном уровне, рассматриваются проблемы адекватного перекодирования письменного текста в устный, механизмы перехода структурно-смыслового восприятия текста на полную артикуляционную базу в соответствии с заданной прагматической целью коммуникации.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, синтагматическое членение речи, коммуникативная мотивированность интонации.

Постановка проблемы. Одной из приоритетных задач обучения иностранным языкам в современных условиях является формирование коммуникативной компетенции, конечной целью которой являются возможность и способность участвовать в общении, то есть порождать и воспринимать иноязычную речь в соответствии с реальной ситуацией общения и заданной прагматической целью коммуникации [5, с. 13]. Такая постановка вопроса обусловлена переосмыслением целей и задач обучения, разработкой актуальных подходов в деятельности преподавателя и студента, отражающих новации в учебном процессе. Для современного мира характерно стремление к более тесному сотрудничеству между странами, к разворачиванию и углублению международных контактов в различных областях человеческой деятельности, мобильности населения – все это требует формирования личности с высоким практическим владением устной иноязычной речью. И каждый учащийся в отдельности, и все наше государство в целом заинтересованы сегодня в практическом владении иностранным языком, обеспечивающим выход на мировой рынок, приобщение к мировой культуре [1, с. 31].

В то же время выпускники школ приходят в языковой вуз с далеко не всегда правильными динамическими стереотипами произношения звуков иностранного языка и интонации основных коммуникативных типов предложений. Эти умения, к сожалению, становятся психофизиологическими факторами, которые создают определенный барьер в формировании и развитии коммуникативной компетенции. Основное внимание в средней школе и сегодня уделяется изучению немецкого языка на лексико-морфологическом и синтаксическом уровнях. Специфика интонационной организации немецкого языка, разнообразие его выразительных средств, которые должны усваиваться в процессе анализа отдельных интонационных конструкций в соответствии с конкретными ситуационными и контекстуальными условиями,

остаются, к сожалению, вне поля зрения авторов учебников по немецкому языку и учителей школ.

Цель статьи – выявить роль тема-рематической структуры высказывания и его интонационного оформления в реальной коммуникации и учебном процессе.

Стремление к усилению коммуникативной направленности при обучении иностранному языку, попытки приблизить его к процессу коммуникации окажутся безуспешными, если у студентов не сформировано произношение, максимально приближенное к безакцентному [2, с. 3], и отсутствуют соответствующие навыки интонирования.

Развить интонационно выразительную и логическую речь учащихся можно, если чтению вслух – сложному виду речевой деятельности – уделить должное внимание. Коммуникативная цель чтения вслух заключается в том, чтобы максимально приблизить звуковой вариант текста к письменному, тем самым отобразив содержание текста, заложенного в него автором. Это вовсе не означает перевод каждого отдельного слова текста в его звуковой эквивалент. Адекватность восприятия слов-графем еще не может служить основанием для правильного интонационного оформления письменного текста.

Подход к тексту как линейной последовательности отдельных слов или предложений приводит к невозможности разобраться в содержании его отдельных тематических частей. Особенно ярко несостоятельность такого подхода проявляется при обучении чтению на иностранном языке, что выражается в дальнейшем в неумении передать содержание прочитанного в устной форме. Теория речевой коммуникации предусматривает обязательный учет ситуации, контекста, в которых реализуется определенная речевая деятельность, а также ее мотивацию. Именно она лежит в основе коммуникативной направленности целостного высказывания – текста, тем самым обуславливая реализацию его отдельных языковых форм.

Таким образом, приемы и методы интенсификации обучения иностранному языку на современном этапе предусматривают повышение роли текста как учебного материала в формировании и развитии коммуникативной компетенции студентов. Адекватное перекодирование письменного текста в устный вовсе не означает их полной знаковой идентичности, что объясняется разными возможностями языкового выражения идентичных денотатов [4, с. 71].

Письменный текст, который усваивается читающим на основе зрительного восприятия букв, следует рассматривать «как первый момент запуска связей речевого динамического анализатора». Человек, как известно, проговаривает про себя то, что пишет или читает [8, с. 20]. Микродвижения речевого аппарата способствуют лучшему восприятию письменного текста. Чтение вслух развивает механизм перехода структурно-смыслового восприятия на полную артикуляционную базу.

Учитывая тот факт, что артикуляционный аспект реализации какой бы то ни было речевой программы воспринимается как первичный, графическое представление текста рассматривается только как вторичный способ его фиксации на бумаге. Это подтверждает принципиальную мысль о том, что при чтении текста вслух следует исходить не столько из его формально-графических признаков, сколько из динамичных звуковых и просодических стереотипов, мотивированных функционально. В основе правил чтения вслух должны лежать особенности интонационной ор-

ганизации устной речи. Таким образом, успешный процесс чтения возможен только при условии взаимодействия трех факторов: графического, артикуляторно-акустического и слухового. Особо следует подчеркнуть, что правильный интонационный анализ текста можно сделать только при наличии развитого речевого слуха. Поэтому одной из важнейших задач в этой нелегкой работе является разработка способов развития слуха. Эффективным приемом может служить сравнительное чтение двух студентов с наиболее ярко выраженными индивидуальными особенностями произношения. Студенты-слушающие должны определить и объяснить причину их возникновения. Чтобы студенты чувствовали выразительные возможности интонации немецкого языка, необходимо предъявлять им на занятиях записи носителей языка, не только дикторов радио и телевидения, речь которых является эталоном, но и профессиональных мастеров художественного слова, что в значительной степени будет способствовать осознанности особенностей интонации изучаемого языка в сравнении с родным.

Особое внимание следует обратить на некоторые различия процесса восприятия устного и письменного текста. Большинство лингвистов, изучающих особенности звуковой реализации языка, считает, что для адекватного описания разговорной речи необходимо отказаться от ее рассмотрения с позиций письменного языка. Система правил, в соответствии с которыми строится устное речевое высказывание, либо рассматривается как самостоятельное построение, учитывающее только особенности разговорной речи, либо выводится из сопоставления нормы письменного языка с его звуковой реализацией и трактуется при этом как отклонение от нормы. Иногда предпринимается попытка найти единую систему описания как для письменного языка, так и для разговорной речи. Как справедливо подчеркивает Р. К. Потапова, какой бы подход ни лежал в основе анализа разговорной речи, в любом случае она не может быть рассмотрена в отрыве от норм письменного языка. Письменный язык и разговорная речь не различаются в отношении лежащей в их основе компетенции. Их различия проявляются на уровне реализации вследствие разных условий данной реализации [7, с. 103]. Так, если опорными сигналами членения письменных текстов являются пунктуационные знаки, то одним из основных средств сегментации устного текста является интонация. Воспринимая устный текст, слушающий опирается также на просодические сигналы (паузы) – маркеры его членения / связи, которые определяют границы коммуникативных единиц. Эти сигналы далеко не во всех случаях соответствуют их формально-графическим эквивалентам. При обучении выразительному чтению на немецком языке необходимо отделять паузой группу подлежащего от группы сказуемого, даже если между ними отсутствует пунктуационный знак: *Die Luft im Walde / ist besonders frisch und rein; Lustige Schmetterlinge / schlagen mit ihren bunten Flügeln*. Возможно и более дробное членение группы сказуемого. Слова-расширители группы подлежащего и сказуемого также следует выделять паузой: *Die Bäume stehen voller Blüten / und scheinen miteinander zu flüstern; An den Abhängen der Schlucht / blühen blutrote Mohnblumen und blaue Glöckchen*. При этом синтагматическое членение не должно нарушать синтаксических связей между словами. Так, например, при обратном порядке слов в отдельную синтагму выделяются паузой, как правило, обстоятельство места, време-

ни, цели, причины, образа действия (при отсутствии пунктуационного знака): *Hier und da / begann man die Türen aufzuschließen; Vor einem Lebensmittelgeschäft / blieb Karl stehen; Auf dem Dache / wehte eine Fahne im schwachen Wind; Kurz vor Frankfurt / ging ich in mein Abteil zurück.* Как видим, членение фразы на синтагмы – смысловые сегменты – является отображением мысли говорящего. Однако семантический критерий их выделения связан с синтаксическим построением предложения: синтагматическое членение ограничивается синтаксическими нормами связей между словами в рамках фразы.

Результаты новейших экспериментально-фонетических исследований устной немецкой речи требуют определенного переосмысления традиционных взглядов на иерархию пауз по их длительности. В частности, это касается таких графических знаков, как запятая и точка, которые фиксируют паузу соответственно меньшей и большей длительности. Анализ показывает, что пауза прежде всего соответствует характеру смысловой связи между сегментами текста. Ее длительность зависит от степени смысловой завершенности предпаузального сегмента. Так, межфразовая пауза, которая является границей надфразовых единств, длительнее межфразовой паузы в середине такого единства. Наиболее слабо идентифицируемые аудитором паузы относятся к участкам на границах между лексическими единицами в рамках фонетического слова. Им соответствуют полное отсутствие физической паузы или пауза длительностью меньше 60 мс. На границах фонетических слов длительность паузы колеблется в диапазоне от 60 до 100 мс. Наилучшим образом идентифицируются паузы на межфразовых границах. Их длительность варьируется в пределах от 100 до 900 мс [6, с. 188]. Градация их длительности зависит не от характера пунктуационного знака, а от семантических отношений между сегментами текста.

Большое количество ошибок у студентов именно в интонации, бесспорно, является результатом интерферирующего влияния родного языка на иностранный. В значительной мере это объясняется и наименьшей степенью осознанности явления интонации как такового не только в иностранном, но и в родном языке. Осознанность интонационных закономерностей является, однако, лишь необходимым, но не достаточным условием для правильного употребления в речи немецких интонационных структур. Процесс обучения иностранному языку опирается на лингвистические модели его функционирования. Как только же мы переходим на уровень коммуникации, эти модели, которые являются статичными, оказываются в принципиальном противоречии с самим процессом речевой деятельности. Из этого можно сделать вывод, что хотя процесс обучения интонации опирается на статичные интонационные модели различных по цели высказывания типов предложения (повествовательного, вопросительного, побудительного), во внеситуационных условиях эффективность процесса обучения будет достигнута только через динамичные модели речевой деятельности. Повседневная жизнь порождает коммуникативную мотивированность интонации, делает ее непринужденной и естественной. Психологи объясняют природную выразительность интонации ее тесной связью с поведением человека, с реальными условиями общения. В период обучения в языковом вузе студенты должны осознать основные типы и виды интонации, которые реализуются в

определенных условиях общения, чтобы уметь репродуцировать их в реальных коммуникативных ситуациях.

Правильному интонационному оформлению предложения и членению текста способствуют специальные упражнения. Естественно, что в целенаправленном учебном процессе не представляется возможным сразу обучать устной речевой активности в ее естественном виде. Тем не менее языковой материал текстов, зрительная и слуховая наглядность, ситуативная обусловленность заданий должны позволять с самого начала обучения выполнять не только языковые (тренировочные), но и речевые (коммуникативные) упражнения [3, с. 14]. Работу над интонацией целесообразно начинать со слушания текста, начитанного диктором, и одновременно проговаривания его про себя со зрительной опорой. В аудиторных условиях рекомендуется чтение текста хором и индивидуально вслед за диктором, а также выполнение упражнений на различия интонационных контуров основных коммуникативных типов предложений. Значение такого рода упражнений трудно переоценить, поскольку они ярко демонстрируют тот функциональный диапазон интонационных способов, который может быть выявлен только на уровне устного текста. Необходимы также упражнения на чтение предложений, выражающих различные оттенки модальности. Развитию беглости чтения и закреплению правильного интонирования способствует чтение вслух отрывка текста за определенное время с записью на ленту с последующим прослушиванием и анализом допущенных ошибок.

Студент языкового вуза должен владеть навыками пользования ударения, возможными его разновидностями: словесного, синтагматического и фразового. Важно подчеркнуть, что в тексте ударение имеет различное просодическое выражение и поэтому воспринимается как сильное или слабое. Многие слова в предложении в нейтральной речи остаются совсем безударными. Это служебные элементы, грамматически зависимые, незначащие части речи, служащие для выражения различных семантико-синтаксических отношений между знаменательными словами. К ним относятся артикли, предлоги, отрицания, союзы, вспомогательные и модальные глаголы, которые стоят перед ударным словом или после него и соответственно называются проклитикой и энклитикой [9, с. 230]. Сильным ударением выделяются информативно наиболее важные элементы устного текста.

В сфере речевого общения, в непосредственном, живом контексте могут происходить ритмико-интонационные сдвиги предложения в зависимости от познавательной установки говорящего, что требует выработки специальных навыков пользования логическим ударением как способом выделения наиболее информативного элемента мысли. Так, предложение *Morgen kommt meine Mutter aus Berlin* приобретает различный смысл в зависимости от места логического ударения:

***Morgen** kommt meine Mutter aus Berlin (nicht heute).*

*Morgen kommt meine **Mutter** aus Berlin (nicht mein Vater).*

*Morgen kommt meine Mutter aus **Berlin** (nicht aus München).*

*Morgen kommt **meine** Mutter aus Berlin (nicht seine).*

Благодаря логическому ударению мы имеем возможность выражать разные оттенки мысли. Та же самая фраза является лишь констатацией факта, если употреб-

ляется без логического ударения, и представляет собой единое смысловое целое, объединенное фразовым ударением на последнем ударном слоге.

Коммуникативная цель высказывания, прежде всего, передается движением тона. Определяющим при этом является характер движения тона в главноударном слоге – смысловом центре фразы. Предтакт же относительно монотонен, находится на нейтральном мелодическом уровне в отличие от русского языка, где чередуются безударные и малоударные слоги на разных мелодических уровнях [2, с. 27]. Внутренние неконечные синтагмы имеют в немецком языке свою особенность произнесения без падения тона в главноударном слоге или иногда с небольшим повышением тона, сигнализирующим о смысловой незавершенности синтагмы, о ее тесной связи с последующим сегментом. Серия тренировочных упражнений должна быть посвящена нахождению в каждой синтагме слова, которое несет новую информацию; выявлению смыслового центра предложения, осознанию тех изменений, которые вносит в интонационную конструкцию перемещение такого центра с конца предложения на его начало; выработке умений правильно репродуцировать те интонационные конструкции, которые встречаются в тексте.

Выводы. Конечная цель коммуникативно-ориентированного обучения иностранному языку на специальном факультете заключается в умении четко выражать свои мысли и понимать речь собеседника – носителя языка, то есть осуществлять процесс коммуникации. Полученные теоретические и практические знания должны закрепляться в активной речевой деятельности студентов, что стабилизирует освоенную ими литературную норму произношения.

Список литературы

1. Вайсбурд М. Л. Методы обучения. Выбор за Вами / М. Л. Вайсбурд // Иностранные языки в школе. – М., 2000. – С. 29–34.
2. Вербицкая Т. Д. Немецкий – без акцента. Коммуникативно-ориентированный вводный фонетический курс немецкого языка / Т. Д. Вербицкая. – Одесса, 1995. – 152 с.
3. Вербицкая Т. Д. Основные принципы реализации коммуникативно-направленного обучения иноязычному произношению / Т. Д. Вербицкая // Международная научно-практическая конференция, посвященная памяти профессора В. Л. Скалкина. – Одесса, 1998. – С. 12–16.
4. Гладков В. В. Вопросы функциональной эквивалентности в сопоставительной лингвистике / В. В. Гладков // Русский язык за рубежом. – 1985. – № 6. – С. 70–83.
5. Голубенко Л. Н. Лингвopsихологический аспект теории коммуникации / Л. Н. Голубенко, Н. Ю. Колесниченко // IV Міжнародна науково-практична конференція з питань методики викладання іноземної мови, пам'яті професора В. Л. Скалкина. – Одеса, 2005. – С. 13–20.
6. Петлюченко Н. В. Реализация консонантных сочетаний на стыке лексических единиц (инструментально-фонетическое исследование на материале речи дикторов радио и телевидения Германии): дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.04 «германские языки» / Н. В. Петлюченко. – Одесса, 1999. – 230 с.
7. Потапова Р. К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика / Р. К. Потапова. – М. : Радио и связь, 1997. – 528 с.
8. Скалкин В. Л. Основы обучения устной иноязычной речи / В. Л. Скалкин. – М. : Русский язык, 1981. – 248 с.
9. Стеріополо О. І. Теоретичні засади фонетики німецької мови / О. І. Стеріополо. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 320 с.

Чумаков О. М. Тема-рематична структура висловлювання та його інтонаційне оформлення у реальної комунікації і навчальному процесі / О. М. Чумаков // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 191–197.

У статті запропоновано прийоми і методи інтенсифікації навчання німецькій безакцентній вимові на суперсегментному рівні, розглянуто проблеми перекодування письмового тексту в усний, механізми переходу структурно-семантичного сприйняття тексту на повну артикуляційну базу відповідно до заданої прагматичної мети комунікації.

Ключові слова: комунікативна компетенція, синтагматичне членування мовлення, комунікативна мотивація інтонації.

Chumakov A. Thematical-And-Rhematical Structure Of The Utterance And Its Intoning In Real-Life Communication And In Teaching / A. Chumakov // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 191–197.

The article deals with the methods and techniques of how to intensify German accentless pronunciation skills at the suprasegmental level; problems of equivalent written-oral code conversion, and mechanisms that help convert the structural and semantic text perception into full articulation base in accordance with the given pragmatic purpose of communication are being studied.

Key words: communicative competence, syntagmatic speech partitioning, communicative motivation of intonation, logical stress.

Поступила в редакцию 16.10.2012 г.

УДК 811.161.1

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ АСИММЕТРИЯ И ЯВЛЕНИЕ ИЗОМОРФИЗМА ПРИ ПОСТРОЕНИИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДОВ

Шепель Ю. А.

Днепропетровский национальный университет имени О. Гончара, г. Днепропетровск

В статье рассматривается словообразовательный ряд как комплексная двусторонняя единица словообразовательного уровня. Предметом анализа стали морфологическая асимметрия и явление изоморфизма при построении словообразовательных рядов.

Ключевые слова: словообразовательный ряд, симметрия, асимметрия, изоморфизм, словообразовательный формант, мотивационные связи, синонимия, антонимия, паронимия.

Постановка проблемы. С середины 70-х годов и вплоть до конца XX ст. в центре внимания дериватологов находилась основная единица словообразовательной системы – производное слово. Благодаря исследованиям ученых как Украины, так и России актуальным стало изучение реальных объединений производных слов, а также словообразовательных полей производных слов. К таким объединениям можно отнести словообразовательные гнезда и словообразовательные ряды. Словообразовательные гнезда изучены достаточно полно. Словообразовательный ряд как единица системы словообразования относится к наименее исследованным объектам, несмотря на то, что это понятие было введено в науку о словообразовании в 60-е годы прошлого столетия П. А. Соболевой [6, с. 51]. Исследования, поднимающие практические вопросы построения словообразовательных рядов, представлены легко обозримым количеством (работы П. А. Соболевой, А. Н. Тихонова, Е. С. Кубряковой, Е. Л. Гинзбурга, М. Д. Барченко, Н. В. Емельяновой, Н. Е. Виленской, О. В. Глебовой, В. П. Кочеткова, З. В. Семериковой, Ю. А. Шепеля).

Цель статьи – установить, как содержательные характеристики производных прилагательных, составляющих словообразовательные ряды, коррелируют со словообразовательной структурой.

Объектом исследования в статье служит словообразовательный ряд как комплексная двусторонняя единица словообразовательного уровня. Предметом анализа стали морфологическая асимметрия и явление изоморфизма при построении словообразовательных рядов имен прилагательных современного русского литературного языка.

Морфологическая асимметрия в системе словообразования, указание одним аффиксом нескольких значений и выражение словообразовательных значений набором аффиксов включает в себе причину явлений, которые зарождаются при моделировании словообразовательных процессов и детерминируют неразрешимость

многих задач словообразовательного синтеза. Имеющая место вариативность словообразовательных средств, которые маркируют одно и то же словообразовательное значение, влечет за собой необходимость решения задач семантического характера, в частности таких, как проблема тождества / различия аффиксальных морфем, их полисемии / омонимии, тождества / отдельности структурно-идентичных производных слов, характеризующихся несколькими словообразовательными значениями [8].

Производные слова могут закрепляться в языковой системе через словесное окружение с опорой на синонимические, антонимические, гипонимические и другие парадигматические связи, возникающие в результате «пересечения» одного слова с другим в лексической системе языка. Это внешний (межсловный) уровень парадигматических отношений.

Компонентный анализ значений производных слов в словообразовательных рядах можно свести к решению таких задач: (1) изучение распределения значений по семантическим полям различного порядка; (2) определение лингвистических значений, репрезентируемых этими семантическими полями, и выявление идеальных отношений между ними, то есть определение структуры реляционного языкового каркаса.

В настоящем исследовании мы не стремимся дать полное и исчерпывающее описание перечисленных проблем. Они могут стать темами отдельных самостоятельных изысканий. Остановимся лишь на некоторых аспектах решения первой проблемы.

Слова одного корня, осложненные аффиксами, характеризуются различной степенью семантической отдаленности. Последняя может быть определяющим фактором в отношении подобных слов к таким, между которыми можно установить, скажем, паронимические или синонимические отношения. Известно, что одноосновные разносuffixальные дериваты могут быть синонимами, если у них совпадает хотя бы один ЛСВ. Такой подход, впервые представленный С. Г. Бережаном [1], позволил количественно измерить степень синонимичности с помощью формулы сходства, предложенной Я. Чекановским [9]. Несмотря на то, что возможность варьирования лингвистических единиц является неоспоримой и наличие вариантов слов можно считать общепризнанным, К. С. Горбачевич, отвергая понятие словообразовательных вариантов слова, считает, что разнообразие словообразовательных структур всегда свидетельствует о наличии разных слов [2; 3]. Свою точку зрения он объясняет тем, что тождественные по значению однокоренные единицы, образованные с помощью синонимических аффиксов, являются синонимами. Представляется целесообразным все же отграничивать лексические синонимы от тех единиц, которые образуются в процессе деривации и характеризуются тождеством семантических структур. Такие единицы мы называем **словообразовательными вариантами**.

Словообразовательные варианты в триаде «варианты – синонимы – разные слова» сближаются с однокоренными синонимами по наличию и в той, и в другой группе слов одного корня, но различаются передаваемыми ими значениями: для *однокоренных синонимов* свойственна **близость** значений, для *словообразовательных вариантов* – **тождество** значений. Соответственно, среди однокоренных образований могут быть на объективных основаниях выделены однокоренные синонимы, с одной стороны, и словообразовательные варианты, – с другой. Важнейший консти-

туирующий признак синонимии – это презумпция существования двух или более самостоятельных единиц. При варьировании мы можем говорить о своеобразном для данного языка видоизменении формы слова, при полном тождестве семантического содержания двух и более слов – о двух разновидностях или вариантах одного и того же слова. В связи с вышесказанным все производные словарные единицы мы распределяем по трем группам: 1) варианты одного и того же слова, 2) однокоренные слова–синонимы, 3) однокорневые слова, не связанные отношением синонимии, т. е. разные слова.

Синонимические, омонимические, антонимические (иногда и паронимические) отношения характеризуют одну из существенных сторон словообразовательной системы как системы словообразовательных типов. В этом плане они обладают своими специфическими особенностями и при этом одновременно обнаруживают определенные сходства и параллелизм. Системный изоморфизм словообразовательной синонимии, омонимии, антонимии и отчасти паронимии проявляется в процессе их взаимодействия, делает границы между ними подвижными. Например, противопоставление суффиксов =н= и =ов= имеет смысл лишь при объяснении ограниченного круга языковых явлений. Объясняется это тем, что многие прилагательные на =н(ый) являются относительными. Отсубстантивные относительные прилагательные с суффиксами =н=, =ов=, =ск= в русском языке являются синтаксически дериватами, которые могут иметь и качественно характеризующие значения, ср.: *генеральное наступление, генеральский тон* [4].

В современном русском языке наблюдается тенденция к специализации суффиксов, если однокоренные производные прилагательные не синонимичны. В этом случае разные суффиксы манифестируют разные значения прилагательных, образуемых на базе разных семем производного. Ср.: *показной* – от *показывать* (в знач. ‘обращать внимание, специально подчеркивать что-то’), например, *показная дружба, нежность, любовь, народность; показной человек, внешность и показательный* — от *показывать* (в знач. ‘характеризовать, указывать на что-то’), ср.: *показательные масштабы, показательный суд, показательный колхоз, выступления*.

Одному значению производящего может соответствовать более чем одно значение производного [2; 3; 5; 7, с. 80]. Между значениями однокоренных разноссуффиксальных производных устанавливается опосредованная связь через вершину гнезда. Опосредованной является связь значений производных и в том случае, если они непосредственно соотносятся с разными значениями как производящего слова, так и других однокоренных производных. В этом случае между однокоренными разноссуффиксальными производными устанавливаются более сложные мотивационные связи с различными типами отношений, что приводит к появлению частичной или полной синонимии. Такое явление мы квалифицируем как **пересечение словообразовательных рядов**.

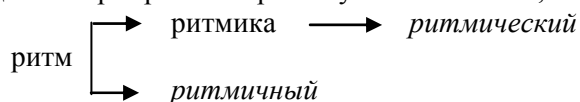
В общем семантическом пространстве именных словообразовательных рядов функционально-семантические поля производных слов, не связанные отношениями дизъюнкции, могут пересекаться друг с другом. Для определения области пересечения двух и более полей вполне достаточным представляется проверить все элементы одного из полей на диагностирующую формулу другого(их) поля(ей). Если при

этом ни одно значение первого поля не отвечает положительно на проводимый тест, то такие поля не имеют точек соприкосновения. Если какая-либо часть значений или какое-либо значение одного поля положительно реагирует на диагностирующую формулу другого поля, то такие поля пересекаются и образуют некоторую общую часть или общий участок (сегмент), который мы называем **функционально-семантическим словообразовательным полем**. Например, семантическое поле прилагательных ряда на *=ij=* частично пересекается с рядом на *=н(ый)* (*рыбий* // *рыбный*), а также с рядом на *=ов(ый)* (*дельфиний* // *дельфиновый*). В функционально-семантическое поле производных прилагательных на *=ов(ый)/=ев(ый)* вписывается семантическое поле прилагательных на *=ин(ый)*, *=ij=*: *соболевый* // *соболиный* // *соболий*. В ряд на *=н(ый)* частично вписывается функционально-семантическое поле прилагательных ряда на *=ов(ый)* (*лимонный* // *лимоновый*), *=ск(ий)* (*чародейный* // *чародейский*). В ряд на *=ск(ий)* семантически вписываются многие производные словообразовательного ряда на *=ичн(ый)* (*полемический* // *полемичный*).

Пересечение словообразовательных рядов обуславливается семантическими связями аффиксов друг с другом: инвариантных с инвариантными (*=н=*, *=ск=*, *=ов=*), инвариантных с неинвариантными (*=ск=* и *=ij=*, *=j=*, *=ин=*, *=ов=* притяжательных прилагательных). Словообразовательные аффиксы, организующие разные словообразовательные ряды, могут быть синонимичны в одном или нескольких значениях. При этом наблюдается синонимичность абсолютная (полная) и частичная. Синонимичные форманты имеют как тождественные, так и различные контекстуальные значения. Например, форманты *=ск(ий)*, *=н(ый)*, *=ов(ый)* образуют словообразовательные ряды прилагательных с указанием на «признак, что имеет отношение к тому, что названо мотивирующим словом». Вместе с тем между ними наблюдаются дифференциальные отличия. Это проявляется в том, что имеют место такие отношения (например, «лицо – принадлежащий этому лицу»), которые могут быть переданы только с помощью одного суффикса *=ск=* и не могут быть переданы другим, в частности суффиксом *=н=*. Суффикс *=н=*, в свою очередь, способен передавать как качественные (*жирный*, *шумный*, *тучный*), так и относительные (*лимонный*, *апельсинный*, *каменный*) значения. Суффикс *=ов=* передает только относительные значения (*шумовой*, *жировой*, *апельсиновый*).

Частичная синонимия формантов наблюдается при пересечении рядов на *=ск(ий)* и *=ов(ый)*, ср.: *отцовский* // *отцов костюм*; *=ск(ий)* и *=ичн(ый)* (*мелодический* // *мелодичный*).

Возьмем пару слов *ритмический* // *ритмичный*, принадлежащих рядам на *=ск(ий)* и *=ичн(ый)*: *ритмический* – ‘отн. к ритмике, подчиненный ей’; *ритмичный* – «повторяющийся через равные промежутки чего-либо», т. е.

Оба производных связаны семантически через вершину гнезда – *ритм* и имеют общее функционально-семантическое словообразовательное поле «подчиненный ритму, равномерный», что позволяет их в этом значении считать частичными сино-

ними. МАС подает эти производные как абсолютные синонимы, ср.: *‘ритмичный – то же, что ритмический’*. Производные образуются на разных шагах деривации. Поэтому это межшаговые частичные синонимы, что порождаются в различных точках графа: они располагаются на параллельных ветвях. Такой вариант межшаговой синонимии называем **параллельным**.

Пара производных прилагательных *волосатый // волосастый* словообразовательных рядов на *=ат(ый)* и *=аст(ый)* образуют функционально-семантическое словообразовательное поле «обросший волосами, с густыми волосами». Аналогично *бородатый // бородастый, носатый // носастый* и др.

Если элементы одного поля одинаково реагируют на диагностирующую формулу другого поля, то тогда первое поле целиком входит в состав второго поля (включение). Например, производные ряда на *=ист(ый)* отличаются более интенсивным проявлением признака, чем производные ряда на *=ат(ый)* (включенная синонимия). Производные идентичны по структуре – равнопроизводные одношаговые, порождаются в одной и той же точке графа гнезда (внутришаговая синонимия). Поэтому пара *волосатый // волосистый* представляет собой включенную внутришаговую синонимию равнопроизводных одношаговых прилагательных в месте пересечения словообразовательных рядов на *=ат(ый)* и *=ист(ый)*.

Включенная внутришаговая синонимия наблюдается также в точке пересечения рядов на *=ическ(ий)* и *=ичн(ый)*, ср. *иронический // ироничный* R_3R_2O в значении «заключающий в себе насмешку» (*ироническая // ироничная улыбка*). Ср.: *иронический* – «отн. к иронии как стилистическому приему»; *ироничный* – «содержащий элементы иронии; употребленный с целью насмешки». Аналогично *полемический // полемичный*.

Согласно МАСу, *чародейный* – «обладающий магической силой, чарами, чарующий, волшебный» и *чародейский* – «то же, что и чародейный» являются абсолютными синонимами. К этой синонимической паре можно отнести также дериват *чародейственный*. Такие же отношения наблюдаются у слов *обжорливый* – «ненасытный и жадный к еде» и *обжорный* – «связанный с неизменным употреблением пищи, обжорством...»; *этический* – «отн. к этике, соответствующий требованиям морали» и *этичный* – «допустимый с точки зрения требований этики»; *полемический* – «свойственный полемике, характерный для полемики» и *полемичный* – «то же, что полемический; содержащий элементы полемики, склонный к полемике, вызывающий ее» и др. Таким образом, функционально-семантические словообразовательные поля дериватов на *=н(ый)*, *=ск(ий)*, *=ическ(ий)*, *=еск(ий)*, *=ичн(ый)*, *=енн(ый)*, *=лив(ый)*, *=ат(ый)*, *=аст(ый)*, *=ист(ый)* и др. пересекаются на основе мотивационных связей и инкорпоративных отношений, в частности включения.

Проведя компонентный анализ частей семантической субстанции языка в сфере имен прилагательных, можно отметить, какие значения устанавливаются между лингвистическими значениями дериватов разных словообразовательных рядов в структуре одного функционально-семантического словообразовательного поля. Так, однопорядковые значения (тип 1), соответствующие непересекающимся полям, считаем находящимися в *отношениях интердепенденции*. Лингвистические значения (тип 2), соответствующие пересекающимся семантическим полям, считаем находящимися в *отношении констелляции*, то есть таких, что не предполагают и не ис-

ключают друг друга. Между разнопорядковыми полями могут устанавливаться *отношения детерминации* (тип 3) и *отношения импликации* (тип 4), когда соответствующие поля входят одно в другое.

Например, анализ семантических отношений между производными прилагательными словообразовательных рядов на *не=* и *без=/бес=* позволяет проследить на словообразовательном уровне разграничение сильного и слабого отрицания (семантико-словообразовательное поле негации и противоположности). Это в свою очередь помогает понять саму природу дериватов, включающих аффиксы с отрицательным значением. Среди производных прилагательных словообразовательных рядов на *не=* и *без=/бес=* имеется группа парных прилагательных с формально совпадающей в современном русском языке мотивирующей основой типа *беззвездное* (*небо*) / *незвездное* (*небо*), *бесснежная* (*зима*) / *неснежная* (*зима*), *беззлбный* (*смех*) / *незлбный* (*смех*), *безобидная* (*шутка*) / *необидная* (*шутка*), *безболезненный* (*укол*) / *неболезненный* (*укол*) и пр. Обращение к деривационной истории производных прилагательных таких пар свидетельствует о том, что внешнее совпадение их мотивирующих основ скрывает принципиальное различие между ними. Деривационная история каждого из членов рассматриваемых пар различна, ср.:

звезды → *без звезд* → *беззвездный* $R_3R_4R_2O$ суффиксальный,
звезды → *звездный* → *незвездный* $R_3R_3R_2O$ префиксальный,
злба → *без злбы* → *беззлбный* $R_3R_4R_2O$ суффиксальный,
злба → *злбный* → *незлбный* $R_3R_3R_2O$ префиксальный.

Различия в словообразовательных моделях и способах словообразовательного оформления сопровождаются семантическими различиями прилагательных. Так, в прилагательных с префиксом *без=/бес=* сферой действия отрицания является предположение *имеется X*: $\sim(\text{имеется снег}) = (\text{не имеется (совсем) снега}) = \text{бесснежный}$; $\sim(\text{имеется злба}) = (\text{не имеется (совсем) злбы}) = \text{беззлбный}$. В прилагательных с префиксом *не=* сферой действия отрицания есть смысл собственно прилагательного с суффиксом *=н(ый)* типа *снежный*, *злбный*, *звездный*. Прилагательные на *=н(ый)* включают в свое значение элемент ‘много’, ср.: *снежная зима* – ‘такая, что много снега выпало’, *звездное небо* – ‘небо, на котором много звезд’ и др. Поэтому для таких производных сферой действия отрицания будут предложения с квантитативом «*имеется много X*», в отличие от сферы действия отрицания в прилагательных с префиксом *без=/бес=*: $\sim(\text{имеется много снега}) = \text{снежный} = (\text{имеется мало} \vee \text{не имеется (совсем) снега}) = \text{неснежный}$; $\sim(\text{имеется много злбы}) = \text{злбный} = (\text{имеется мало злбы} \vee \text{не имеется (совсем) злбы}) = \text{незлбный}$. Так как дизъюнкция слабее каждого из своих дизъюнктов, то отрицание в прилагательных с префиксом *без=/бес=* сильнее отрицания в прилагательных с префиксом *не=*. В данном случае разграничение сильного $\vee$ слабого отрицания связано со сферой его действия в различных по типу дериватах. Наличие дизъюнкции в случаях типа *незлбный* навязывается чисто логическим подходом к анализу семантики естественного языка. Такой подход диктуется стремлением не упустить ни одной из теоретически мыслимых возможностей. Как показывает материал, даже при таком подходе отрицание деривата с префиксом *не=* оказывается слабее отрицания в прилагательных с префиксом *без=* // *бес=*. На самом же деле в естественном языке отрица-

нием выражения *имеется много снега, злобы, ...*, скорее всего, будет выражение *имеется мало снега, злобы, ...*, соответственно первому дизъюнкту.

Подобные семантические отношения наблюдаются также в парах производных «прилагательное с префиксом *без= // бес= и =Ø=*» – «прилагательное с суффиксом *=ат(ый), =аст(ый)*». Так как суффиксы *=ат(ый), =аст(ый)* имеют значение «содержащий много, в большой степени», то производные прилагательные соответствующих словообразовательных рядов, как отмечалось выше, должны выражать только слабое, но не сильное отрицание. Действительно, в современном русском языке основы прилагательных с суффиксами *=ат(ый), =аст(ый)* сочетаются только с префиксом *не=*, выражающим слабое отрицание, и, как правило, не сочетаются с префиксом *без=/бес=*, выражающим сильное отрицание, ср.:

*безногий – неногастый – *безногастый,*
*безглазый – неглазастый – *безглазастый,*
*безусый – неусатый – *безусатый,*
*безголовый – неголоватый – *безголоватый,*
*безрукий – нерукатый – *безрукатый* и пр.

В этом случае проявляется тесное взаимодействие между семантикой префикса и суффикса. Отрицательная функция префикса более непосредственно связана со значением суффикса, чем с семантикой самого корня.

Выводы. Отношения между лингвистическими значениями производных словообразовательных рядов сводятся к четырем типам функций: функции дизъюнкции, функции конъюнкции, функции детерминации и функции импликации.

Список литературы

1. Бережан С. Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц : [монография] / Сильвий Григорьевич Бережан. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 372 с.
2. Горбачевич К. С. Изменение норм русского литературного языка : [пособие для учителя] / К. С. Горбачевич. – Л. : Просвещение, 1971. – 270 с.
3. Горбачевич К. С. Нормы современного русского литературного языка : [пособие для учителей] / К. С. Горбачевич. – М. : Просвещение, 1978. – 240 с.
4. Гречко В. А. О некоторых источниках лексической синонимии / В. А. Гречко // Очерки по синонимике современного русского литературного языка. – М.–Л. : Наука, 1966. – С. 120–166.
5. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 1 : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М. : Наука, 1980. – 783 с.
6. Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия : [монография] / Полина Аркадьевна Соболева. – М. : Наука, 1980. – 294 с.
7. Тараненко О. О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії : [монографія] / Олександр Онисимович Тараненко. – К. : Наукова думка, 1980. – 115 с.
8. Харитончик З. А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка : [монография] / Зинаида Андреевна Харитончик. – Минск : Высшая школа, 1986. – 96 с.
9. Czekanowski J. Zarys metod statystycznych w zastosowaniu do antropologii / J. Czekanowski // Prace Towarzystwa naukowego Warszawskiego. III. Wydział nauk matematycznych i przyrodniczych, Warszawa, 1913. – № 5. – S. 226–257.

Шепель Ю. О. Морфологічна асиметрія та явище ізоморфізму при побудові словотвірних рядів / Ю. О. Шепель // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 198–205.

У статті розглядається словотвірний ряд як комплексна двобічна одиниця словотвірного рівня. Предметом аналізу стали морфологічна асиметрія та явище ізоморфізму при побудові словотвірних рядів.

Ключові слова: словотвірний ряд, симетрія, асиметрія, ізоморфізм, словотворчий формант, мотиваційні зв'язки, синонімія, антонімія, паронімія.

Shepel Yu. Morphological asymmetry and the phenomenon of isomorphism at construction of word-formation rows / Yu. Shepel // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 198–205.

A word-formation row as complex bilateral unit of word-formation level is examined in the article. Morphological asymmetry and phenomenon of isomorphism became the article of analysis at the construction of word-formation rows.

Key words: word-formation row, symmetry, asymmetry, isomorphism, word-formation formant, motivational connections, synonymy, antonymy, paronymy.

Поступила в редакцію 10.10.2012 г.

УДК 811.161.1'373

СУБСТАНТИВНЫЕ ДЕВЕРБАТИВЫ С ЛОКАТИВНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ГНЕЗДЕ СО СЛОВОМ-ВЕРШИНОЙ *ЗИМА*

Яременко Т. Г.

Киевский национальный экономический университет имени В. Гетьмана, г. Киев

Статья посвящена исследованию лексической семантики производных слов, в частности глаголов, образованных от имен существительных со значением времени. Такие дериваты занимают периферийное положение в лексико-семантическом поле времени. Однако до настоящего времени они недостаточно исследованы ни с точки зрения денотативно-сигнификативного значения, ни в аспекте деривационных связей, что обуславливает актуальность статьи.

Ключевые слова: дериват, глагольная темпорлексема, лексико-семантическое поле времени, функционально-семантическое поле темпоральности, словообразовательное гнездо.

Постановка проблемы. Темпоральные слова в функционально-семантическом аспекте представляют значительный интерес. Однако глаголы с лексическим значением времени, хотя и имеют достаточный словарный объем в функционально-семантическом поле темпоральности, до сих пор не исследованы. Данный факт может быть связан с тем, что глаголы как носители значения времени, в первую очередь, воспринимаются как морфологические единицы. Кроме того, большинство глагольных лексем – это производные от темпоральных субстантивов, поэтому они поверхностно описаны как дериваты и не осмыслены как самостоятельная лексико-семантическая группа.

Вместе с тем в ходе формирования языковой картины мира изучение и описание глаголов с лексическим значением времени является необходимым этапом. Поскольку языковая картина мира представлена не только единицами литературного языка, мы исследовали и лексику ограниченного употребления.

Словообразовательные гнезда (далее СГ), вершинами которых являются названия времен года, были объектом специального исследования, посвященного их типологии. Так, Т. И. Плужникова отмечает, что «СГ слова *зима* характеризуется наибольшей мощностью и структурной сложностью» [9, с. 21]. А. Д. Зверев также пишет о том, что «словообразовательной продуктивностью и активностью слово *зима* значительно превосходит другие названия времен года» [5, с. 97].

Цель статьи – исследовать девербативы с локативным значением в словообразовательном гнезде с вершиной *зима*.

В СГ со словом-вершиной *зима* представлено 12 глаголов, из которых только один – *зимовать* – формально-семантически связан непосредственно с мотивирующим генеративом *зима*.

От глагола *зимовать* образуются имена существительные, формирующие субстантивный блок подгнезда, которые, согласно реестру дериватов в СлСРЯ, можно распределить на несколько словообразовательных категорий: 1) «опредмеченное действие, названное мотивирующим глаголом» (*зимование, зимовка₁, зимовье₁*); 2) «место совершения действия, названного мотивирующим глаголом» (*зимовка₂, зимовье₂, зимовище, зимовник, зимовальник*); 3) «лицо, совершающее действие, названное мотивирующим глаголом» (*зимовщик/-иц(а)*); 4) «предмет, характеризующий по действию, названному мотивирующим глаголом» (*зимовка₃*).

В данной работе рассмотрим словообразовательную категорию «место совершения действия». Дериват *зимовка* может иметь локативное значение – «место или помещение, где зимуют, живут или останавливаются зимой» [1, с. 365], детерминированное деривационным значением многозначного суффикса *-к-*, который в этом случае используется для образования лексического деривата с общей семантикой ‘предмет (машина, орудие, приспособление, помещение), предназначенный для осуществления действия’ [4, с. 236]: «*Кузнецовы заканчивали устройство **ЗИМОВКИ** для коня и коровы*» (Задорнов); «*Это оказалась одинокая овечья **ЗИМОВКА** – куштан*» (Шахов).

Словарная дефиниция трактует слово *зимовка* максимально общо, фактически лишь называя общий семантический компонент, на основании которого дериват может быть отнесен к ЛСГ *nomina loci*. В то же время в пределах этой группы выделяется несколько подгрупп, например, М. Мустаева отмечает имена существительные со значением: 1) места (помещения), где совершается (производится) что-либо; 2) места (помещения), где есть (находится) что-либо; 3) места (помещения), где находится (проживает) человек; 4) места (помещения), где содержатся животные и птицы; 5) места (пространства, участка), засаженного или поросшего чем-либо; 6) места, выделяющегося каким-либо качеством [7]. Эта классификация очевидно нуждается в уточнении, которое и было сделано Б. Яковлевым, четко противопоставившим собственно пространственное значение значению вместилища, помещения [24].

Такая дифференциация значений *nomina loci* требует детализации деривационного значения суффикса *-к-*, поскольку в его семантике, согласно ТССЕРЯ, представлено локусное значение (‘помещение’) и отсутствует локативное (‘пространство’).

Глагол *зимовать* в своем ЛСВ ‘жить, выполняя какую-л. работу, задание и т. п. в приполярных и полярных областях’ [19, V–VI, с. 824] мотивирует слово *зимовка* в значении ‘место работы зимовщиков в приполярных и полярных областях; поселок зимовщиков’ [19, V–VI, с. 825], у которого развились и переносные словоупотребления – ‘научная экспедиция, работающая в приполярных и полярных областях’ и ‘специальная постройка для проживания зимовщиков’ (там же).

Широкий диапазон деривационных значений, выражаемых суффиксом *-к-*, делает его информативно недостаточным. Локусное значение, занимая ядерное положение в семантике деривата, стремится к более четкому формальному выражению, и это приводит к появлению в языке еще нескольких производных с тем же значением – *зимовник, зимовье, зимовище*.

Слово *зимовник* образуется с помощью суффикса *-ник-*, который не только многозначен, но и имеет омоним. В результате, по данным «Словаря русского языка XI–

XVII в.», лексема имела два значения: «1. Тот, кто зимует где-либо. 2. Место, где зимуют или несут сторожевую зимнюю службу» [15, V, с. 390], утраченные в ходе развития языка (ср. архаизированный ЛСВ₂ украинского существительного *зимівник* – ‘зимовое житло запорожця за межами Січі’ [21, III, с. 566]). Уже в словаре В. И. Даля слово это описано как ‘изба для зимнего жительства, для приюта, пристанища в степях и лесах путников, промышленников’ [2, I, с. 682]; в СУ с пометами *спец.* и *обл.* оно дефинируется как ‘помещение для зимнего хранения ульев с пчелами’ [23, I, с. 1100] (у В. И. Даля также приводится этот ЛСВ [2, I, с. 682]); в обоих изданиях БАС имеет значение ‘хутор, жилище в степи’ [18, IV, с. 1228] (причем БАС-2, дублируя дефиницию БАС-1, приводит два акцентологических варианта с пометой *обл.* – *зимóвник* и *зимовні́к* [19, V–VI, с. 825]), так же определяется в НСРЯ (тоже с двумя вариантами ударения) [8, I, с. 554], а в БТС – без каких бы то ни было помет – ‘зимнее помещение для животных, проводящих лето на пастбище, для пчел’ [1, с. 365]. Семантический признак ‘помещение для животных’ в лексеме *зимовник* фиксировался еще в конце XIX в.: ‘небольшая сакля, куда загоняют скот во время метели’ [16]. Следует отметить, что «Советский энциклопедический словарь» описывает это слово только как ‘помещение для содержания пчелиных семей в период осенне-зимнего покоя. Строят в районах с суровыми и продолжительными зимами’ [22, с. 463]. В современном русском языке слово *зимовник* представлено, как правило, в специальной литературе по пчеловодству: «*Лучшим помещением для пчел на зиму будет специально построенный для них зимовник*» (из спец. лит.-ры). Именно в этом значении оно функционирует в близкородственных украинском и белорусском языках: укр. *зимівник* – ‘утеплене приміщення для зимування бджіл’ [21, III, с. 566], белор. *зімоўнік* – то же [11, с. 166].

В значении ‘хутор, жилище в степи’ областное слово *зимовник* употребляется в художественной литературе с целью стилизации: «*Завтра едешь осматривать задонские зимовники*» (Гиляровский). При этом семантические компоненты ‘место’ и ‘помещение’ могут актуализироваться в результате контекстного противопоставления: «*Степь пуста, сколько по ней ни ехать, разве наткнешься на экономию, хутор или зимовник, и выскочат хриплые овчарки*» (Серафимович) – *экономию* здесь понимается как ‘помещичье хозяйство, усадьба’, *хутор* – как ‘обособленный земельный участок с усадьбой владельца’ [1, с. 1457], а *зимовник* – как жилище.

Таким образом, суффикс *-ник-* в анализируемом деривате эксплицирует, прежде всего, пространственное, точнее, локусное значение. В парадигме русских суффиксов с данной семантикой есть и другие морфы, синонимичные данному, также используемые для образования производных.

Продуктивную модель образования номинаций, которые «называют предмет (чаще всего место), характеризующийся действием, названным мотивирующим словом» [10, с. 153], представляют существительные с суффиксом *-ищ(-е)*. В субстантивном блоке подгnezда модель представлена словом *зимовище* – ‘место, где зимуют’ [20, 1847]. В словаре В. Даля доминирующее локативное значение уточняется ремаркой ‘особенно об инородцах’ [2, I, с. 682]. Наличие словообразовательных аналогов в украинском (*зимовище* [21, III, с. 567]) и белорусском (*зімовішча* [11, с. 166]) языках, а также данные текстоцентрического анализа под-

тверждают языковую реальность deverбатива: *Они пришли к первому зимовищу и окружили его со всеми предосторожностями* (Кетлинская); *На ночь солдаты сворачивали в зимовище или на починок, на берег речонки, где под снегом лежал поваленный лес* (А. Толстой). Словари современного русского языка квалифицируют данное слово как устаревшее [1; 374, 376].

В производном *зимовье* в этом значении выделяется суффикс *-j-* – «достаточно регулярная, но непродуктивная словообразовательная единица, образующая имена существительные, которые обозначают... место действия, которое названо мотивирующим глаголом» [4, с. 233]. В значении ‘место или помещение, где зимуют’ слово *зимовье* зафиксировано еще в XVII в. Оно сохранилось и в современном русском языке: ‘2. Место или помещение, где живут зимою или производят какую-либо зимнюю работу’ [8, I, с. 554]: *Тут было старое зимовье* (Арсеньев); *Волчица помнила, что летом и осенью паслись около зимовья баран и две ярки* (Чехов). БТС определяет как самостоятельное значение этого слова ‘место, где зимуют звери, рыбы’ [1, с. 365], НСРЯ также выделяет этот ЛСВ, несколько сузив его семантический объем: ‘место, где зимуют рыбы’ [8, I, с. 554], хотя БАС-2 приводит его еще как оттенок значения [19, V–VI, с. 826].

В пределах категории «место совершения действия» у диалектного слова *зимовье*, коррелирующего с литературным словом в его ЛСВ₂ (‘место или помещение, где живут зимою или производят какую-либо зимнюю работу’ [8, I, с. 554]), происходит конкретизация в пределах семантического признака ‘предназначенность’. Так, в некоторых диалектах русского языка с XVII в. фиксируются значения: ‘1. Помещение, постройки, где живут зимой, неся сторожевую службу или занимаясь каким либо промыслом. *Краснояр.* 2. Станция на дороге, используемая для отдыха проезжающих, варки пищи и корма лошадей. *Чаусск. Якут.* 3. Пункт для сбора ясака. *Краснояр. Якут.* *Ясачное зимовье. *Енис.* 4. Зимнее поселение’ [17, с. 51] – первые три ЛСВ реализуют локусное значение слова, последний – локативное.

Специфичной чертой диалектного словоупотребления является то, что в слове *зимовье* может нивелироваться собственно темпоральная семантика, эксплицированная корневым морфом. В деривате, который остается в пределах той же семантической группы благодаря детерминирующей роли суффикса, актуализируется признак ‘предназначенность’, не имеющий специальной формы выражения, что приводит к фразеологизации значения производного слова, мотивация может быть охарактеризована как периферийная: ‘избушка вдали от населенного пункта для пристанища и отдыха’ [14, с. 194], ‘постройка во дворе, используемая как кухня’ [12, с. 104]. Конвенциональность значения такого рода слов (в плане соотношения формы и содержания) обусловлена тем, что содержанием означаемого выступает знание предмета, полученное на предметно-чувственной основе. Поскольку эмпирическое знание предмета, зафиксированное в слове-названии, не раскрывает само по себе его сущностного содержания, такое образование не может войти в систему языка, продолжая функционировать лишь в подсистеме.

Еще одной особенностью производных, представленных в диалектах, является то, что при формальном соотношении с генерирующим глаголом устанавливаются мотивационные связи непосредственно со словом-вершиной СГ, в данном случае,

словом *зима*, но не в собственно «сезонном» значении этого слова, а в пределах качественитивного признака ‘температурный режим’. При этом сема ‘холод’ функционирует в нерегулярном употреблении. Как правило, в производных словах анализируемой категории значим признак ‘утепленный’ (‘помещение, где живут зимою’. Явление «антонимической» мотивации отмечала Т. И. Плужникова, выделяя сему ‘способствующий сохранению тепла’, антонимичную мотивирующей семе ‘холод’ [9, с. 49–50]. Однако в некоторых производных этой категории сема ‘холод’ выступает непосредственным мотиватором. Так, в деривате *зимовье*, имеющем значение ‘избушка во дворе, используемая для нужд по хозяйству и для жилья в летнее время’ [13, I, с. 144], темпоральный признак ‘сезон’ реализуется в семе ‘лето’, а лето – ‘отличается самой высокой температурой воздуха’ [9, с. 243], что требует от помещения сохранения прохлады, более или менее низкой температуры. В диалектах названия помещений, выполняющих эту функцию, регулярно мотивационно связаны со словом *зима* посредством семы ‘холод’ (ср. *зимник* – ‘5. Ледник. 6. Морг’), поэтому и в слове *зимовье* в анализируемом значении актуализируется данная сема. Формально-семантические отношения рассматриваемого деривата с его генеративом и мотиватором достаточно специфичны, но не уникальны для диалектной подсистемы (ср. *летушка* – ‘полушубок’ (костром.)). По поводу такого рода явлений Г. Г. Егоров отметил: «На каждом словообразовательном шаге может совершаться своеобразный ход конем: аффиксы продвигают значение производящей основы вперед. А живое употребление производного слова сдвигает семантику слова вбок» [3, с. 15].

Для говоров характерно большее, по сравнению с литературным языком, количество модификатов, производных от слова *зимовье*: *зимовейка* [13, I, с. 144], *зимовьешка* [12, с. 104] и *зимовьюшка* [12, с. 104; 13, I, с. 144]. Установить точное деривационное значение суффиксов (деминутивное или гипокористическое) сложно в силу отсутствия широких контекстов, поэтому определим эти кодериваты как эвალюативы (понятие и термин введены в научный обиход Л. П. Летючей [6, с. 7]). Сам факт наличия такого количества синонимичных производных может быть объяснен, с одной стороны, отсутствием собственно языковых ограничений для создания производных с помощью суффиксов субъективной оценки, с другой – экстралингвистическими причинами, в частности, значимостью для человека жилья вообще и особенно такого, которое в суровое время года становится жизненно важным.

В ЛСГ слов с общим значением «место, помещение, где зимуют» входит также зафиксированное в русском языке с XVII в., а ныне архаизм, слово *зимовейна* – ‘лесная избушка, изба для зимнего жительства и пристанища путников и промышленников; маленькая лесная избушка на пути от прииска к ближайшему селению’ [20, с. 70].

При формальном сходстве слов *зимовье* и *зимовейна* последнее относится, видимо, к иному словообразовательному типу, поскольку мотивировано не глаголом *зимовать*, а словосочетанием *зима веет*, точнее, *зимой веет*, где глагол *веет* употреблен в безличном значении: «3. *чем. безл.* Обнаруживать какие-либо признаки, свойства. *В воздухе веет весной*» [1, с. 124]. В этом случае дериват образован по продуктивной модели сложения двух основ с суффиксацией, подобно диалектизму *зимовейка* (в том же значении), отмеченному В. И. Далем [2, I, с. 682]. Варианта

тивность суффиксов *-к-* и *-н'* в значении 'места совершения действия, которое названо мотивирующим глаголом' [4, с. 268] подтверждается фактами современного русского языка, например, *водогрейка* 'разг. 1. = Водогрей. 2. Водогрейня' [1, с. 140]. То, что словарь зафиксировал слово *зимовейна* с суффиксом *-н-*, а не *-н'*, вероятно, результат описки, поскольку примеры из литературы свидетельствуют о функционировании этого слова в форме *зимовейня*: «Некоторые сибирские промышленники... имеют даже таежные **зимовейни** – лесные избушки» (Черновос).

Выводы. При ономаσιологическом подходе к анализу deverбальных субстантивов, мотивированных глаголом *зимовать*, становится очевидной необходимость уточнения семантической структуры этого слова. Семасиологический анализ свидетельствует, что лексикографически зафиксированы не все значения производных этого глагола, в частности, дериваты с многозначными суффиксами.

Список литературы

1. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : Норинт, 2003. – 1536 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. – М. : Рус. яз., 1981–1982.
3. Егоров Г. Г. Значение производного слова и семантика словообразовательного гнезда / Г. Г. Егоров // Лексическая и грамматическая семантика. – Новосибирск, 1985. – С. 14–18.
4. Ефремова Т. Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка / Т. Ф. Ефремова. – М. : АСТ : Астрель, 2005. – 636 с.
5. Зверев А. Д. Словообразование в современных восточнославянских языках : [учеб. пособие] / А. Д. Зверев. – М. : Высш. школа, 1981. – 207 с.
6. Летюча Л. П. Дериваційна репрезентація категорії оцінки у сучасній російській мові : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.02 «російська мова» / Л. П. Летюча. – К., 2004. – 20 с.
7. Мустаева М. Ш. Локативные существительные с малопродуктивными суффиксами в русском языке (из истории наименований на *-иц(а)*, *-ниц(а)*, *-ик*, *-ник*) : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / М. Ш. Мустаева. – Горький, 1987. – 17 с.
8. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный : в 2 т. /Т. Ф. Ефремова. – М. : Рус. яз., 2001. – 2320 с.
9. Плужникова Т. И. Типология комплексных единиц словообразования: прогнозирующая функция : [монография] / Тамара Ивановна Плужникова. – К. : НПУ им. М. Драгоманова, 2002. – 256 с.
10. Русская грамматика : в 2 т. – Т. 1. – М. : Наука, 1980. – 783 с.
11. Русско-белорусский словарь / [под. ред. Я. Коласа, К. Крапивы, П. Глебки]. – М. : Гос. изд. иностранных и нац. словарей, 1953.
12. Словарь русских говоров Приамурья / [сост. Ф. П. Иванова и др.; отв. ред. Ф. П. Филин]. – М. : Наука, 1983. – 342 с.
13. Словарь русских говоров Прибайкалья : в 4 вып. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1986.
14. Словарь русских народных говоров Новосибирской области / [под ред. А. И. Федорова]. – Новосибирск : Наука. Сибирск. отд-ние, 1979. – 605 с.
15. Словарь русского языка XI-XVII вв. / [ред. Г. А. Богатова]. – М. : Наука, 1975-1991. – Вып. 1–17.
16. Словарь русского языка, сост. II-м отделением Императорской Академии наук. – СПб., 1906–1907. – Т. 4. – 1279 с.
17. Словарь русской народно-диалектной речи в Сибири XVII – перв. пол. XVIII в. / [сост. Л. Г. Панин]. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1991. – 181 с.
18. Словарь современного русского литературного языка : в 17 тт. – М. : Изд-во АН СССР, Ин-т рус. яз., 1948–1965.
19. Словарь современного русского литературного языка : в 20 тт. / Рос. АН Ин-т рус. яз.; [гл. ред. К. С. Горбачевич]. – М. : Рус. яз., 1991.

20. Словарь церковнославянского и русского языка / [сост. П-м отделением Имп. Акад. наук: изд. 2-е]. – СПб., 1867–1868. – Т. 1–3.
21. Словник української мови : в 11 тт. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
22. Советский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 1600 с.
23. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / [под ред. Д. Н. Ушакова]. – М. : Сов. энциклопедия, 1935–1940.
24. Яковлев Б. Н. Деривационно-семантический анализ имен существительных со значением места в русском языке: дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / Б. Н. Яковлев. – Л., 1980. – 216 с.

Яременко Т. Г. Субстантивні девербативи з локативним значенням в СГ зі словом-вершиною *зима* / Т. Г. Яременко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 206–212.

Стаття присвячена дослідженню лексичної семантики твірного слова, зокрема дієслів, утворених від іменників із значенням часу. Такі деривати знаходяться на периферії лексико-семантичного поля часу. Однак вони недостатньо досліджені ні з точки зору денотативно-сигніфікативного значення, ні в аспекті дериваційних зв'язків, що зумовлює актуальність статті.

Ключові слова: дериват, дієслівна темпорлексема, лексико-семантичне поле часу, функціонально-семантичне поле темпоральності, словотвірне гніздо.

Yaremenko T. Substantive deverbative with a locative meaning in the word building group with the word-peak *winter* / T. Yaremenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 206–212.

The present article is dedicated to the lexical semantics of derivatives in particular the verbs formed from the nouns with the meaning of time. Such derivatives occupy peripheral position in lexico-semantic field of time. However they are not investigated till now neither from the point of view of their denotative-significative meaning not from the point of view of their derivative connection, which causes actuality of our investigation.

Key words: derivative, verbaltemporallexeme, lexical – semanticfieldoftime, functional – semanticfieldoftemporality, word – buildingfamily.

Поступила в редакцію 14.10.2012 г.

РАЗДЕЛ 2.

ПРОБЛЕМЫ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

УДК 811.161

ЛЕКСИЧНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА ЛАКУНАРНІСТЬ У ВІЙСЬКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Акульшина Н. Т.

Национальная академия Службы безопасности Украины, г. Киев

Стаття присвячена аналізу явища міжмовних словесних та концептуальних лакун (на прикладі перської, української та англійської військової термінології).

Ключові слова: міжкультурне спілкування, концепт, концептуальна лакуна, словесна лакуна, перська, українська та англійська військова термінологія.

Постановка проблеми. На сучасному етапі явища та проблеми міжкультурної комунікації все частіше стають об'єктом лінгвістичних досліджень. В процесі міжкультурного спілкування відбувається взаємна адаптація національних свідомостей культур-комунікантів, між якими відбувається обмін фрагментами вербального та невербального досвіду. Проте для учасників комунікації певні фрагменти картини світу можуть бути не автохтонні, тобто йдеться про існування *лакун* – прогалин на «семантичній карті» образів свідомості (комунікантів) [4, с. 12]. Новітні підходи сучасного мовознавства до вивчення особливостей формування, існування та класифікації міжмовних словесних та концептуальних лакун (на прикладі перської, української та англійської військової термінології) відкривають доступ до вивчення цього явища, що й зумовлює **актуальність** статті.

Метою статті є аналіз явища міжмовних словесних та концептуальних лакун (на прикладі перської, української та англійської військової термінології).

Об'єктом дослідження є міжмовні словесні та концептуальні лакуни у військовій термінології перської, української та англійської мов.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є однією з перших спроб дослідити явище міжмовних словесних та концептуальних лакун на прикладі перської, української та англійської військової термінології.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях існують різні підходи до таких співвідношень як слово та концепт. Проблема співвідношення слова та концепта залишається однією з центральних теоретичних проблем когнітивної лінгвістики. Кузлякін С.В., наприклад, ототожнює поняття *концепт* та *слово*: «до числа

концептів включаються лексеми, значення яких складає зміст національної мовної свідомості» [3, с. 177].

На думку Ю. С. Степанова в певній культурі немає абстраговано духовних концептів: вони виражені словом чи матеріальним предметом [7, с. 75]. Існують думки, що «частіше концепти виражаються словесно» [6, с. 120], «що породжує ілюзію простоти розуміння змісту» [8, с. 168]. Проте постає питання: чи завжди за певним концептом закріплена певна словесна оболонка?

З. Д. Попова та І. А. Стернін виходять з того, що «словесна номінація концепта не є обов'язковою умовою виділення концепта як реально існуючої ментальної одиниці та в принципі не є обов'язковою для існування концепта» [5, с. 78].

Концепти можуть бути вербалізовані не тільки лексемами, але й широким спектром інших мовних одиниць. Крім того, концепти можуть функціонувати в універсальному предметному коді людини, виконуючи свої функції одиниць мислення, але при цьому не мають певного виходу у мову та комунікацію, оскільки деякі з них просто не призначені для обговорення з іншими людьми. У разі необхідності вони, звичайно, можуть бути вербалізованими – okazіональними мовними засобами чи «вираженими», які В. І. Карасик розглядає як описані словесно без прямого називання самого концепту, а також можуть бути описані дослідником у словесній формі. При цьому існування вербалізації не є для концепта обов'язковою умовою існування [2, с. 110].

Концепт в процесі мисленнєвої діяльності (згідно з голографічною гіпотезою зчитування інформації А. А. Залевської) повертається різними сторонами, актуалізуючи в процесі мисленнєвої діяльності різні ознаки та їх сукупності. Ці ознаки та сукупності ознак концептів можуть і не мати стандартного мовного визначення у рідній мові тієї чи іншої людини.

Будь-який мовний знак репрезентує концепт у мові, у спілкуванні, при цьому він репрезентує концепт не повністю, він своїм значенням репрезентує декілька головних концептуальних ознак, що є релевантними для повідомлення, передача яких є завданням, того хто говорить. Весь концепт у всьому багатстві його змісту теоретично може бути виражено тільки сукупністю засобів тієї чи іншої мови, усім номінативним полем концепту, кожен з яких розкриває лише його частину [5, с. 79].

Таким чином, вербалізованими і невербалізованими можуть бути як сам концепт в цілому, так і його окремі змістовні частини.

Слово є засобом доступу до концептуального значення, та, отримавши через слово такий доступ, можливо підключити до мисленнєвої діяльності і інші концептуальні ознаки, що безпосередньо даним словом не названі. Мовна номінація, таким чином, – це ключ, що відкриває для людини концепт як одиницю діяльності мислення та дає можливість користування ним у когнітивній діяльності. Слово можна порівняти з «вмикачем» – коли воно сприйнято, воно «вмикає» концепт у нашій свідомості, активізуючи його в цілому та «запускає» його в процес мислення [5, с. 79].

Наявність мовного вираження для концепту, його регулярна вербалізація підтримує концепт в стабільному стані, робить його загальновідомим (оскільки значення слів якими він передається відомі носіям мови та відображаються у словниках).

Порівнюючи перську, українську та англійську мови (зокрема, військову термінологію, наведемо декілька прикладів, що відповідають класифікації «є концепт, є семема, є лексема» [5, с. 86]:

نیروهای مسلح	збройні сили	armed forces
نیروی هوایی	військово-повітряні сили	air forces
نیروی زمینی	сухопутні війська	land (ground) forces
ستاد کل	генеральний штаб	General Staff
ستاد	штаб	staff, headquarters
فرمانده کل نیروهای مسلح	головнокомандувач ЗС	commander in chief of the armed forces
وزیر دفاع	міністр оборони	defence minister
تانک	танк	tank

Проте в ситуаціях міжкультурного спілкування (у військовому дискурсі), виникають випадки, коли при наявності слова, що вербалізує концепт в одній мові чи стилі, в іншій мові чи стилі відповідного слова може не бути. Отже, утворюється *словесна лакуна* [5, с. 80].

Можна вказати на наступні сигнали лакунарності лексичної одиниці (слова, терміна, поняття, фразеологічної одиниці):

- розгорнута пояснювальна дефініція слова у двомовному словнику (можливе позначення – «в Ірані», «в США» тощо);
- пояснення слова в перекладному словнику за допомогою синонімічного ряду;
- наявність номінації за межами літературної норми (в жаргоні, професійній підмові, діалекті, вульгарній лексиці) при відсутності одиниці у літературній мові. Наприклад, слово *прапор* у значенні *прапорищик* не вживається у літературній мові, а є лексемою професійної військової підмови та певним концептом військової концептосфери. Чи слово *greenie* – *зелений, дух, молодий солдат*.

У зв'язку з проблемою *лексичної лакунарності* постає питання про те, чи означає наявність лексичної лакуни відсутність й відповідного концепту у концептосфері певного народу. Наведемо деякі приклади.

Відсутність стабільного мовного вираження для певного концепту ще не є свідченням про його відсутність, так як концепти:

- можуть бути особистими та належати невеликій групі людей (тоді вони будуть мати тільки особисті чи групові назви, але не загальномовні, наприклад, слова та концепти, що є складовою військової професійної концептосфери та відомі тільки представникам даної професії).
- можуть бути комунікативно нерелевантними, тобто, можуть не потребувати обговорення, хоча при цьому залишаються структурними одиницями мислення [5, с. 80].

Невербалізовані концепти досить важко ідентифікувати. Проте один із надійних способів виявлення невербалізованих концептів – контрастивне дослідження, що дозволяє віднайти певні одиниці, що не мають перекладацького відповідника, у одній із досліджуваних мов. Наприклад, організаційна структура Збройних Сил Ісламської Республіки Іран (далі – ЗС ІРІ) має специфічну

особливість, яка полягає в наявності в її складі двох незалежних регулярних збройних формувань – армії та корпусу сторожі ісламської революції (КСІР), що мають власні сухопутні війська, військово-повітряні та військово-морські сили. Верховним головнокомандувачем Збройних Сил є духовний лідер країни (рахбар). Як результат, особливості ідеології, структури та організації ЗС ІРІ також накладають свій відбиток на мовні особливості текстів військової тематики, зумовлюють наявність термінів-реалій відсутніх в українській мові.

Наприклад, в українській мові, у порівнянні із перською, з'ясовується відсутність лексичного позначення для наступних концептів (як правило реалій):

бахшдар – правитель округу, району	بخشدار
Басідж (як організація)	بسیج
басідж (як мобілізація)	بسیج
басідж (як військовослужбовець)	بسیج
рахбар, духовний лідер країни та верховний головнокомандувач Збройних Сил Ісламської Республіки Іран	رهبر
мусульманський піст	روزه
КСІР	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی
шахрестан – одиниця адміністративного поділу в сучасному Ірані	شهرستان
людина, що померла мученицькою смертю за віру та ідею	شهید
державний орган, покликаний забезпечити наступність верховного релігійно-політичного керівництва	شورای خبرگان
Рада охорони Конституції	شورای نگهبان قانون اساسی
фармандар – той, що стоїть на чолі шахрестану	فرماندار
факіх – мусульманський законознавець, знавець шаріату	فقیه
моджахед – борець за віру, свободу, ідею	مجاهد
однопалатний законодавчий орган	مجلس
людина, що закликає на молитву до мечеті	مؤذن
обов'язковий мусульманський молитовний ритуал, що здійснюється п'ять разів на день	نماز
остан – адміністративна одиниця в Ірані	استان
остандар – правитель остану	استاندار

В українській мові, у порівнянні із англійською, з'ясовується відсутність лексичного позначення для наступних концептів військової термінології:

abseil	спускатися з крутої гори на мотузці
acephalous	той, що без керівництва
ess	крути вигин дороги, тобто у вигляді літери <i>s</i>
admiral	у ВМС – <i>ірон.</i> моряк
airborne [1, с. 167]	досвідчений парашутист
gulliver effect	«ефект Гулівера», репрезентує випадок, коли велика мішень атакується ворогом одночасно з різних напрямків.
Shoot-and-scoot missile	ракета на рухливій пусковій установці
up-hill struggle	важкий бій
see-saw, ding-dong, tug of war	бої зі змінним успіхом
Doom's Day weapon	термоядерна зброя
silent service	підводний флот
chicken hawk	людина, яка підтримує війну, хоча в минулому вона доклала великих зусиль, щоб уникнути військової служби
fireworks display	«феєрверк», під час війни в Перській затоці набуло метафоричного значення – перші повідомлення про бомбардування Багдада
Hiroshima	використання ядерної зброї проти великого населеного пункту
Dunkirk	евакуація морем значної групи військ після відступу
Dien Bien Phu	знищення захопленого гарнізону укріпленого пункту
Verdun	нездолана фортеця
Cannae	повний розгром значного угруповання в результаті оточення
Pearl Harbor	раптовий напад

В перській та англійській мовах не існує лексем для позначення таких українських концептів як *гетьман*, *булава*, *хорунжий*, *плац-намет*, *шапка-вушанка*, *прапорищик тощо*.

У всіх вищезгаданих прикладах йдеться про *міжмовні лакуни*.

Міжмовні лакуни поділяються на *вмотивовані* та *невмотивовані* [5, с. 82].

Вмотивовані лакуни у мові пояснюються відсутністю відповідного предмета чи явища у певній національній культурі:

- перська – *рахбар*, *басідж*, *сенах*, *намаз*, *відданість ідеям ісламської революції* тощо;

- українська – *гетьман*, *хорунжий*, *булава*, *сотник* тощо;

- англійська – *Pentagon* (вцілому, *американська воїниця*) тощо.

Невмотивовані лакуни не можуть бути пояснені відсутністю явища чи предмета адже у кожній з досліджувальних мов є явище *нездолана фортеця*, *повний розгром*

значного групування в результаті оточення, раптовий напад, але ці явища не є номінованими в силу тих чи інших причин.

Тепер спробуємо дати відповідь на запитання: чи означає наявність міжмовної лакуни відсутність у певного народу концепту? Чи можна говорити про відсутність концепту у випадку міжмовної лексичної лакунарності? Можна, проте тільки стосовно до вмотивованих лакун [5, с. 82].

Перське та англійське мислення не знайомо з концептом, наприклад, *гетьман*, а українське та англійське з концептом *басідж* чи *рахбар* оскільки таке явище чи поняття у їх культурі відсутнє (*вмотивована лакуна*). Але, можливо зауважити, що при знайомстві українця чи носія англійської мови з перською дійсністю у них одразу виникає відповідний їм характерний концепт (скоріш за все у вигляді уявлення), та, якщо виникає необхідність вжити даний концепт, вони чи використають у своєму мовленні поняття транслітерації *рахбар* чи використають метод опису: *рахбар* – *лідер Ісламської Республіки Іран тощо*.

Невмотивовані лакуни не є свідченням відсутності у певного народу відповідного концепту, оскільки ці концепти, через певні історичні та культурні чинники, можуть просто виявитися неномінованими у даній лінгвокультурній спільноті через те, що вони є комунікативно нерелевантними для певного народу [5, с. 83].

Однак, в деяких випадках, *безеквавілентність концептів* часто стосується певних реалій. Концепт-реалія – це носій етнокультурної інформації, не властивої для об'єктивної дійсності мови-сприймача в певний історичний момент. Наприклад, у перській мові є слово зі значенням *людина (воїн), що померла мученицькою смертю за віру та ідею* чи *читати намаз* – цей концепт у свідомості українця є відсутнім, а в англійській чи перській свідомості немає концепта, що відповідає українському *начальник козацького війська та верховний правитель України, особа, що очолювала військову і адміністративно-територіальну одиницю сотню – сотник*. В іншомовній концептосфері немає такого концепту у зв'язку з відсутністю певного явища, предмета чи жесту в притаманній їй невербаліці тощо.

Висновки. Отже, причини відсутності засобів системної мовної об'єктивації для мовних концептів є предметом ґрунтовного дослідження. Загальною причиною виникнення цього явища є відсутність комунікативної потреби, в результаті чого не здійснюється номінація. Але, й відсутність комунікативної потреби, що є наслідком способу життя, менталітету, релігійної приналежності та історичних передумов розвитку певного етносу, теж вимагає обґрунтування та подальшого вивчення.

Список літератури

1. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу / В. В. Балабін. – К. : Логос, 2002. – 315 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монография] / Владимир Ильич Карасик. – М. : ГНОЗИС, 2004. – 389 с.
3. Кузлякин С. В. Проблема создания концептуальной модели в лингвистических исследованиях / С. В. Кузлякин // Русистика и современность. – Т. 1. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация. – Одесса, 2005. – С. 136–141.
4. Марковина И. Ю. Элиминирование лакун как действие социально-психологических механизмов «притяжения» и «отталкивания» / И. Ю. Марковина // Вопросы психолингвистики. – М. : Институт языкознания РАН, 2006. – 212 с.

5. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика : [учебник] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. – 315 с.

6. Слухай Н.В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : [навчальний посібник] / Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Т. П. Вільчинська. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2011. – 368 с.

7. Степанов Ю.С. Семиотика концептов / Ю. С. Степанов // Семиотика : антология. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 702 с.

8. Фрумкина Р. М. Константы культуры продолжение темы / Р. М. Фрумкина // Язык и культура: Факты и ценности : к 70-летию Юрия Сергеевича Степанова. – М., 2001. – С. 167–179.

Акульшина Н.Т. Лексическая и концептуальная лакунарность в военной терминологии (на материале персидского, украинского и английского языка) / Н.Т. Акульшина // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 213–219.

Статья посвящена анализу межъязыковых словесных и концептуальных лакун (на примере персидской, украинской и английской военной терминологии).

Ключевые слова: межкультурное общение, концепт, концептуальная лакуна, словесная лакуна, персидская, украинская и английская военная терминология.

Akulshyna N. Verbal and conceptual lacunas in the military terminology (on the examples of Persian, Ukrainian and English) / N. Akulshyna // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 213–219.

The article observes the analysis of such notions as cross-cultural communication verbal and conceptual lacunas (on the examples of Persian, Ukrainian and English military terminology).

Key words: cross-cultural communication, concept, conceptual lacuna, verbal lacuna, Persian, Ukrainian and English military terminology.

Поступила в редакцію 17.10.2012 г.

УДК 811.161.2'38(089.3)

КОМПОЗИЦІЙНО-СТИЛЬОВІ ОЗНАКИ ВІДГУКУ ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА ЯК НАУКОВОГО ЖАНРУ

Борисов В. А.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків

У статті представлено опис композиційно-стильових особливостей відгуку офіційного опонента. Визначено основні ідіостильові ознаки авторського наративу мовознавців, проаналізовано мовну об'єктивізацію наукової рецепції змісту дисертації опонентом, вивчено комунікативні характеристики відгуку як жанру наукового дискурсу.

Ключові слова: відгук офіційного опонента, структура відгуку, комунікативні й стильові особливості відгуку.

Постановка проблеми. Комунікація як смисловий та інформативний аспект соціальної взаємодії, тобто спілкування [1, с. 329], відіграє вагомий роль у науковому дискурсі, що передбачає творення текстів, їхню рецепцію, осмислення й обговорення та, як наслідок, породження інших текстів. На думку О. С. Троянської, наукову комунікацію можна поділити на три зони: ядерну, периферійну й дифузну залежно від наявності ознак наукового стилю [5]. У цій тезі органічну точку перетину знаходять сфера комунікації (науковий дискурс) і сфера функціональної стилістики (науковий стиль), що є цілком природним і органічним. Як зазначає М. П. Котюрова, «фактично предметом дослідження функціональної стилістики була і залишається саме дискурсивна діяльність, зафіксована («опредмечена») в тексті, що розуміється як мовомисленнєва діяльність, здійснювана засобами мови (стилістичний ресурс)» [3, с. 26].

Процедура захисту дисертації з усіма її складниками реалізує простір повноцінної наукової комунікації. Виступ дисертанта, питання членів ради, виступи опонентів створюють ситуацію діалогічності між науковцями, що породжує обмін науковою інформацією, формування нового знання на основі старого.

Вивчення композиційних і мовностилістичних ознак наукового тексту перебуває в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців, серед яких персоналії Л. М. Алексєєвої, Ф. С. Бацевича, М. П. Котюрової, Т. В. Радзівєвської, Ю. П. Сурміна, О. С. Троянської, Т. В. Яхонтової та ін. Проте, незважаючи на підвищений інтерес мовознавців до наукового тексту та мовної особистості науковця, потребує актуалізації вивчення жанрових та ідіостильових ознак мовознавчих текстів, вторинних жанрів мовознавчого дискурсу зокрема. Тож, означена проблема, на нашу думку, є актуальною з огляду на сучасні часові тенденції вивчення комунікативного потенціалу мови в її суспільному та індивідуальному функціонуванні. У представленій розвідці репрезентовано аналіз змістових, стилістичних та комунікативних ознак відгуку офіційного опонента як жанру наукової комунікації.

Відгук офіційного опонента є невід'ємним складником захисту дисертаційного дослідження, «необхідним елементом творчих дебатів на захисті дисертації, гарантом повного й точного виконання встановлених вимог до дисертації. Від ретельності експертизи, аргументованості й повноти висновків опонента великою мірою залежить оцінка дисертації спеціалізованою вченою радою» [2, с. 47]. Офіційний опонент, згідно з вимогами ДАК, є компетентним фахівцем у тій галузі науки, яка відповідає шифру спеціальності дисертанта, та призначається спеціалізованою вченою радою. Нами було проаналізовано відгуки офіційних опонентів – докторів філологічних наук Ф. С. Бацевича, А. П. Загнітка, В. С. Калашника, О. П. Левченко, О. О. Маленко, Н. М. Сологуб, О. А. Стишова, Л. І. Шевченко – на дисертаційні роботи за спеціальністю 10.02.01 – українська мова, які подавалися на захист до спеціалізованої вченої ради К 64.053.05 Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди впродовж 2008–2011 років.

У проаналізованих відгуках інваріантними є такі позиції: значення опонованої роботи для розвитку лінгвістики, актуальність і новизна представленого дисертаційного дослідження, повнота й аргументованість викладу отриманих результатів у дисертації та опублікованих працях, відповідність оформлення тексту роботи й автореферату вимогам ДАК України.

Але водночас відгук офіційного опонента позначений виявом певної суб'єктивності щодо наукової рецепції рецензованого тексту, хоча й твориться за встановленою структурно-змістовою моделлю. У відгукові реалізуються ідіостильові особливості авторського письма, конкретизується позиція рецензента щодо того чи того теоретичного положення, рівня його аргументації та переконливості представленого ілюстративного матеріалу. Як правило, титуловані вчені презентують цікаві, концептуально й стилістично оригінальні тексти відгуків, здійснюючи неформальний підхід до їхнього написання.

Відгуки офіційних опонентів починаються з визначення місця рецензованої дисертації в національній лінгвістичній науці, окреслення проблематики рецензованого дослідження, визначення його актуальності. Текстова реалізація означеної інтенції відбувається в різний спосіб. Поширеним є шлях конкретизації пошукових векторів дослідження, здійснених в актуальних наукових парадигмах. Для цього опоненти визначають місце теми й проблеми дисертації в загальному науковому дискурсі, апелюючи при цьому до прецедентних імен та праць (філософських, загальнонаукових, власне лінгвістичних). Ця інтенція може бути зреалізованою переліком персоналій мовознавців, які досліджували відповідну проблему. Так, доктор філологічних наук, професор О. А. Стишов у відгукові про дисертацію Ю. О. Тимченко «Вербалізація простору в новелах М. Коцюбинського (у контексті українського мовно-літературного процесу кінця XIX – початку XX століття)» (Харків, 2010) презентує ряд імен мовознавців, у полі зору яких перебуває дослідження мови М. Коцюбинського: */.../ існує низка праць, у яких об'єктом вивчення виступають лексичні та фразеологічні особливості творів автора (В. Масельський, Н. Калиниченко, І. Білодід, Л. Паламарчук, П. Колесник, В. Дроздовський, Л. Бублейник, Л. Батюк, С. Форманова та ін.), лінгвостилістичні (Л. Іванов, В. Ващенко, В. Коптілов, Л. Мацько, В. Дроздовський, І. Бабій, Л. Батюк,*

Т. Матвєєва, В. Луценко, Н. Над'ярних, Ю. Пучкова та ін.), питання синтаксису митця (О. Марчук, С. Єрмакова, Д. Крот, О. Пивоваров та ін.), роль та місце письменника в розвитку української літературної мови (І. Огієнко, І. Білодід, П. Плющ, В. Ващенко, В. Русанівський, В. Стасєєва та ін.). Таким чином, опонент, окреслюючи місце рецензованої праці в українському мовознавчому дискурсі, акцентує увагу на актуальності дослідження Ю. О. Тимченко, наголошуючи на тому, що, незважаючи на велику кількість праць, присвячених вивченню різних аспектів мови творів М. Коцюбинського, бракує спеціального дослідження, присвяченого дослідженню вербалізації простору в мовотворчості письменника. Апелювання опонента до значного реєстру відомих і молодих науковців, що опрацьовували питання мовного світу М. Коцюбинського, доводить актуальність і нагальність проблеми вивчення ідіостилю загалом і зазначеного митця зокрема.

Доктор філологічних наук, професор Ф. С. Бацевич у відгукові про дисертацію Т. Ф. Осіпової «Параметри вербальної і невербальної комунікації в українських пареміях» (Харків, 2010) для актуалізації зазначеної проблеми апелює до думок відомого британського філософа кінця XIX – початку XX ст. Джорджа Едварда Мура про те, що *«у живій природній мові повною мірою втілена так звана «повсякденна філософія» або «філософія здорового глузду», що є частиною загальносвітового мовознавчого дискурсу, який розвинувся у відповідних працях. Пролонгуючи цю думку, Ф. С. Бацевич говорить про те, що паремійний фонд української мови увібрав у себе мудрість народу, а дослідження паремійної системи української мови є «новаторським і надзвичайно актуальним як розкриття особливостей риторики щоденного спілкування носіїв української лінгвокультури».* Початкове цитування думок знакових науковців є продуктивним риторичним прийомом, оскільки одразу налаштовує реципієнтів на сутність проблеми, її важливість і доречність щодо наукового осмислення. Крім того свідчить про загальну ерудицію опонента, широкий контекст його наукових знань, оригінальність мислення.

Доктор філологічних наук, професор Л. І. Шевченко у відгукові про дисертацію В. Б. Яковлевої «Вербалізація концепту сім'я в українській мовній картині світу» (Харків, 2008) для окреслення проблематики рецензованого дослідження звертається до виступу на XIV Міжнародному конгресі славістів в Охриді Голови організаційного комітету і водночас Голови комітету славістів Македонії академіка Мілана Гурчинова про віднесення пріоритетних проблем, пов'язаних з аналізом вербалізації концептуально представленої мовної картини світу. Так само і Л. І. Шевченко вважає перспективним та суголосним часові дослідження мовної картини світу етноцентричної лінгвістики, якій присвячена робота В. Б. Яковлевої. Опонент створює діалогічну мовознавчу ситуацію за допомогою апелювання до усного виступу македонського вченого, чий ідеї перегукуються з проблематикою презентованої роботи. Такий прийом (фрагменти з усних виступів науковців) дає реципієнтам додаткову інформацію не лише про обізнаність опонента, а й про його безпосередню участь у презентативних наукових форумах, уміння скористатися отриманою інформацією в дискурсивній ситуації.

У відгуках опонентів наявна мовна об'єктивація наукового осмислення змісту дисертації опонентом, презентація власних рефлексій, міркувань, оцінок роботи.

Основна частина відгуку присвячена поетапному аналізу змісту дисертаційного дослідження. Опоненти здійснюють аналіз роботи відповідно до її структурних частин (розділів), звертаючи увагу й на послідовність викладу матеріалу, аргументативність, логічність, добір фактичного матеріалу чиджерельну базу, переконливість результатів і висновків, їхню відповідність поставленій меті та завданням. Як правило, у цій частині свого відгуку опонент відзначає те вартісне, що є в роботі та заслуговує на увагу наукової спільноти.

Схвальність реалізується за допомогою таких характеристик: *авторка чітко структурувала дослідження; перспективним видається розгляд; особливо цінним є зауваження авторки; вважаємо це одним із незаперечних наукових здобутків авторки [Бацевич]; чітко обґрунтовано; конкретно визначено; послідовно проаналізовані питання; як слушно вважає дисертантка; ґрунтовно прокоментовано; як позитивне в цьому розділі слід відзначити; цінними є ідеї дослідниці [Загнітко]; як правомірно вважає дослідниця; є особливо важливим для досягнення мети; багатий і цікавий матеріал [Калашник]; цінність обговорюваної наукової праці; обґрунтованим і доцільним є розгляд; заслуговує схвалення; значущі результати [Левченко]; автор роботи слушно зауважує; погоджуємося з тезою автора; подана робота є зразком наукового опису; реєстр презентованих лексичних одиниць цілком достатній [Маленко]; дослідниці вдалося; багатий ілюстративний матеріал; дисертантці вдалося [Сологуб]; переконливий і цікавий ілюстративний матеріал; ґрунтовний аналіз; досить скрупульозно проведено огляд; особливо нам імпонують; особливого схвалення заслуговує; детально й солідно проаналізовано [Стишов]; послідовне формулювання мети; переконує матеріал дослідження; закономірним і переконливим у такій постановці питання видається добір фактичного матеріалу; вмотивовано розглядає [Шевченко].*

Разом із тим обов'язковим компонентом будь-якого відгуку є висловлення зауважень щодо недоліків, невиправностей, окремих необґрунтованих та дискусійних тверджень, що, як згодом зазначає опонент, не впливають на важливість отриманих дисертантом результатів і не зменшують значущості дисертаційного дослідження. Критична рецепція змісту дисертації опонентом реалізується за допомогою таких характеристик: *формулювання об'єкта і предмета варто було б переглянути; не було б зайвим знайомство з працями таких науковців; намічені деякі неточності; формулювання деяких законів не зовсім відповідає їх сутності; на противагу авторці вважаємо [Бацевич]; варто було б чіткіше окреслити власну позицію; недостатньо уваги приділяє; доцільно було б детально схарактеризувати; трапляються також стилістичні неточності та технічні огріхи [Загнітко]; некоректно й помилково по суті сказано; більше уваги слід було б приділити; у тексті дисертаційної роботи трапляються мовні помилки [Калашник]; декілька оцінок дисертантки /.../ викликають певні сумніви; викликає низку зауваг; варто чітко дотримуватися метамови опису; не зовсім зрозумілим в термінологічному сенсі є формулювання такої думки [Левченко]; такі висновки не є коректними; не достатньо глибоко виявлено; складно погодитися з такою думкою; бажано було б чіткіше зазначити позицію щодо матеріалу дослідження [Маленко]; доречно було б окремо проаналізувати засоби репрезентації мовних образів краси; варто було взяти до уваги; поза*

увагою залишено [Сологуб]; впадає в око неспівмірність структурних частин дисертації; помічено неповні бібліографічні дані (бракує посилання на том) [Стишов]; не чітко сформульовано; «губиться» теоретична новизна [Шевченко].

Оскільки сама процедура захисту є дискусією, у якій беруть участь досвідчені науковці, частотним явищем у тексті виступу опонента є постановка риторичних питань, які є засобом створення діалогічності. Питання, набуваючи дискурсивної ваги, уможливають комунікацію між ученими, провокують роздуми над проблемами, до яких апелює опонент. Так, Ф. С. Бацевич ставить питання дисертантці Т. Ф. Осіповій та науковій спільноті для більш детального й глибокого прояснення деяких положень: *Чому лінгвопрагматика, психолінгвістика та деякі інші сучасні напрями науки про мову кваліфікуються в роботі як «маргінальні»? Якщо йдеться про те, що вони перебувають на перетині різних наук, то це не маргінальність, а міждисциплінарність»* або *«Що таке «комунікативні образи»? У кого цей термін запозичений чи він створений авторкою?»*

О. О. Маленко звертається до риторичних питань для надання відгуків дискусійного характеру: *Більшість із наведених лексем становлять, як уже було зазначено, галичанізми, на чому наголошує й автор; однак чи всі вони є такими?»* або *«Тож можливо, йдеться не стільки про лексичну актуалізацію як мовно-комунікативне явище, скільки про активне використання територіально чи соціально маркованих лексичних засобів з певною художньою або іншою інтенційною метою?»* Подібні питання апіорі мають риторичний характер, тобто автор вживає речення, які граматично є питаннями, але семантично – твердженнями, які не потребують відповіді дисертанта, а додають експресивності мовленню, привертають увагу реципієнтів, надають більшої ваги наступним роздумам опонента.

Комунікація під час захисту може бути зреалізованою не тільки покликами опонента до того чи того прецедентного тексту або вислову, а й за допомогою постановки питань опонентом та відповідей здобувача, оскільки процедура захисту передбачає відповіді дисертанта на питання та зауваження, що були висловлені опонентом. Діалог між опонентом та дисертантом у такому випадку уможливлений текстотвірною діяльністю здобувача, результатом якої є текст дисертації, а дисертант, продовжуючи пізнавально-комунікативну діяльність, формує нове знання на основі старого.

Таким чином, відгук офіційного опонента про дисертацію виконує функцію оцінки опонованої роботи в загальному науковому дискурсі. Незважаючи на те, що відгук позначений певними формально-змістовими характеристиками, він вирізняється максимальним виявом особистісного начала мовної особистості мовознавця, оскільки опонент проявляє себе як суб'єкт когнітивно-комунікативної діяльності за допомогою спеціальних мовностилістичних засобів. Зважаючи на необхідність подальшого вивчення лінгвостилістичних особливостей вторинних жанрів мовознавчого дискурсу, що позначені певним виявом індивідуальної стилістики, меншим рівнем стандартизації, використанням полемічної форми викладу, вважаємо суголосними часові подальші дослідження означеної проблеми.

Список літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Довідник офіційного опонента: збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань експертизи дисертаційних досліджень / [упоряд. Ю. І. Церков ; за ред. Р. В. Бойка]. – 2-ге вид. випр. і доп. – К. : Толока, 2008. – 64 с.
3. Котюрова М. П. Стилистика научной речи : [учеб. пособие] / М. П. Котюрова. – Пермь : Перм. гос. ун-т, 2009. – 363 с.
4. Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація : [навч.-метод. посібник] / Ю. П. Сурмін. – К. : НАДУ, 2008. – 184 с.
5. Троянская Е. С. Полевая структура научного стиля и его жанровых разновидностей / Е. С. Троянская // Общие и частные проблемы функциональных стилей. – М., 1984. – С. 16–27.

Борисов В.А. Композиционно-стилистические особенности отзыва официального оппонента как научного жанра / В.А. Борисов // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 220–225.

В статті представлено описання композиційно-стилістических особливостей отзыва офіційного опонента. Визначено ідиостилістическі особливості авторського наратива лінгвістів, проаналізована мовна об'єктивізація наукової реценсії змісту дисертації опонентом, вивчені комунікативні характеристики отзыва як жанру наукового дискурсу.

Ключевые слова: отзыв официального оппонента, структура отзыва, коммуникативные и стилистические особенности отзыва.

Borysov V. A. Compositional and stylistic features of the official opponent's review as a scientific genre / V. A. Borysov // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 220–225.

The article deals with the description of compositional and stylistic features of the official opponent's review. Idiostylistic features of linguists' narrative are defined, lingual objectification of the scientific perception of the thesis by the opponent is analysed, communicative characteristics of the review as a genre of scientific discourse are studied.

Key words: official opponent's review, structure of the review, communicative and stylistic features of the review.

Поступила в редакцію 11.10.2012

УДК 821.161.2-1.09:[39:316.752(450=161.2)]

ЕКСПЛІКАЦІЯ ЕТНОМЕНТАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ В ІТАЛІЇ

Гінда О. М.

Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів

Проаналізовано поетичний доробок представників української діаспори в Італії крізь оптику експлікації колективної/народної свідомості. Спостереження проілюстровано прикладами, у яких виразно простежуються світоглядні та ментальні цінності української народної культури.

Ключові слова: українська спільнота в Італії, творчість трудових мігрантів, жанровий, формально-змістовий, образно-поетичний аналіз художнього тексту.

В Італії сьогодні живе і працює найбільша в країнах Західної Європи трудова українська спільнота, чисельність якої, за приблизними підрахунками, становить 700 тисяч. Масова трудова еміграція українських громадян на межі ХХ – початку ХХІ століть за кордон, що дістала назву четвертої хвилі, стала серйозним викликом часу для представників української науки. У цьому контексті проблема збереження українськими емігрантами культури материнського етносу в умовах іншого соціокультурного середовища набула особливої **актуальності** й потребує пильної уваги науковців різних дисциплінарних напрямків. Поміж них гуманітарні (у їх числі й філологічні) є одними з пріоритетніших. **Метою** пропонованого дискурсу є аналіз поетичної творчості українських трудових мігрантів в Італії крізь окуляр експлікації у ній етноментальних цінностей. **Джерельним підґрунтям** дослідження слугували поезії українських трудівих мігрантів, опубліковані на сторінках заснованого під патронатом церкви святої Софії у Римі у 2001 році християнського часопису для українців в Італії «До Світла» у спеціально відведеній рубриці. Стараннями засновників часопису і членів його першої редколегії – Координатора українських греко-католицьких громад в Італії священника Василя Поточняка, учителя-словесника Дрогобицької гімназії Лідії Дукас, студента папського Селезіанського університету Павла Сковронського – журнал став своєрідною «народною трибуною» українських трудових мігрантів, які мали можливість на його сторінках оприлюднити свої поетичні сповіді про випробування чужиною та еміграцією. Завдяки цьому зберігся справжній «народний літопис» української еміграції до Італії періоду 2001-2011 років, написаний безпосередніми учасниками цих подій. Межі статті зумовлюють обмежити ілюстративну частину кількома найбільш типовими для зазначеного корпусу текстів прикладами. В українській науці досі не існує окремого дослідження, присвяченого цьому питанню, хоча принагідно його розглядали у своїх розвідках Віктор Соколов [16], Олена Герасименко [4], Олена Пономарева [10], Оксана Годованська [7], а також автор пропонованої статті [5, 6, 17].

Недослідженість проблематики пов'язана передусім із малим накладом і, наслідково, раритетністю часопису «До Світла», який видавався і поширювався на теренах Італії, а в українські бібліотеки поступав спорадично.

Виклад основного матеріалу. Поетичні новотвори українців-заробітчан свідчать про існування нової унікальної і самобутньої форми творчості, в якій знайшла відображення передусім колективна свідомість. Причину творчої активності українських трудівників ми убачаємо у бажанні зберегти власну національну культуру і самоідентифікацію в умовах іншого соціокультурного середовища. Втрата «свого» світу і звичного родинного і соціального оточення спонукали українських емігрантів до пошуків форм творчої рефлексії, що в подальшому стало одним із важливих чинників консолідації української спільноти й поступового формування «свого» простору на чужій землі. У сукупності це спричинило справжній сплеск літературної діяльності українців, які працювали в Італії. З часом сторінки часопису «До Світла» перетворилися у «літературну майстерню» поетів-аматорів: тут не лише друкували поезії, але й розгорталися критичні дискусії, причому дискусантами виступали освічені фахівці-філологи з середовища українських трудівників.

До редакції часопису одразу після виходу в світ його перших чисел почали надходити листи від українських заробітчан, у яких дописувачі у поетичній формі ділилися своїми історіями про еміграцію, життя на чужині, про випробування, що випали на їхню долю тощо. Лише невелику кількість різноманітних за жанровою формою свідчень (від безхитрісних римованих розповідей до розлогих поетичних текстів) редакція могла надрукувати у часописі, решта ж матеріалів і дотепер зберігається в особистих архівах членів його першої редколегії і чекає на увагу науковців. У цьому доробку переважали віршовані твори, яким спочатку була виділена постійна рубрика «Коли в душі народжується слово», а згодом і гумористична рубрика «Усміхнись». Член першої редколегії часопису і ведуча його поетичної рубрики Людмила Гаврущенко (фаховий філолог і викладач вищої школи), відзначала, що більшість дописувачів часопису «написали свою першу поезію тут, в Італії. І, якщо б доля багатьох з них склалася по-іншому, вони, можливо б, і не дізналися, що вміють віршувати» [3, с. 22]. Зізнавалися у цьому й самі автори, принагідно наголошуючи, що головним імпульсом до творчості було намагання знайти розуміння у колі співвітчизників, які пережили випробування чужиною.

Поети-аматори подекуди трактували цей феномен з гумором й іронією, як, приміром, Марія Білик у своїй поезії «Знала я колись ще вдома ...»: *«Знала я колись ще вдома, / Що державні діячі / Й інші люди видатні –/ Маршали і генерали – / Писали свої мемуари. / Я ж сиділа тоді тихо, / А в Італії скоїлось лихо: / Теж почала я писати! / Будуть внуки ще читати, / Трохи з баби посміються, / А у чомусь й розберуться. / Висновок робить самі: / Щоб таланти розквітали, / Треба їхати з держави. / Отож, щоби поетом стати, / Я мусіла емігрувати»* [2, с. 40].

Іронічний за формою висновок Марії Білик про те, що задля розквіту талантів треба зазнати випробування еміграцією, є небезпідставним і правдивим: цей феномен дотепер залишається актуальним і підтверджується фактом існування як рубрик творчості українських трудівників у сучасній україномовній інтернет-періодиці в

Італії, так і конкурсами української книги, написаної українськими заробітчанами, що вже неодноразово проводилися у Римі під патронатом Посольства України в Італії. Відомими в українській спільноті на Апеннінах стали імена багатьох поетів з числа трудівниць: Ольги Тарасюк, Ніни Матейцевої, Лідії Тищенко-Забожко, Наталії Згодько, Раїси Корженко, Оксани Пронюк, Ольги Рентюк, Марії Папи, Віри Лебішак, Наталії Сосновської-Гоци, Ірини Зьоли та інших.

В аналізованому корпусі текстів типовими жанрами є ліричні поезії сповідального змісту, поетичні хроніки про життя на заробітках, меморати, наративи, поезії, близькі до народнописенної і баладної жанроформ, рідше – бувальщини з елементами соціальної і політичної сатири і коломийковою ритмомелодикою. Амплітуда емоційної забарвленості творів коливається від безнадійно-тужливої до радісної і життєстверджувальної. У парадигмі відображуваних переживань, почуттів та емоцій домінують туга за рідною домівкою, Батьківщиною, родиною і при цьому виразно експліковано етноментальну свідомість за допомогою традиційно-народних фольклорних засобів. Приміром, поезія «Чужина ...» анонімного автора Н. А. (прикметно, що автори інколи не вказують своїх імен) нагадує традиційні народні ліричні пісні з елементами ламентаций: *«Чужина, чужина, чужина, / Сум, печаль, безнадія і я. / Боже милий, ти, Боженку мій, / Як то тяжко в чужій стороні!.. / Кругом гори одні височать, / І пташки тут співають не так. / Тому плаче й ридає душа. / В чужині я – немов сирота. / Навіть плакати не можна мені / У далекій, у тій чужині. / Щоб не бачили люди оті, / Бо серця у них – мов кам'яні. / Чужина, чужина, чужина... / Залишилась надія одна, / Що повернуться люди усі / У домівки свої дороги»* [9, с. 37].

Труднощі емігранського життя обумовили частотність сюжетів, які були типовими й для українських заробітчанських пісень XIX століття: розлука з рідною землею, родиною, втрачені роки, чужина і чужі люди, приниженість і страждання, гріх та спокута, жертвність і терпіння тощо. Загалом творчість представників сучасної української трудової міграції за генологічними ознаками й образно-виражальними засобами має багато спільного із традиційним заробітчанським фольклором, який наступним чином схарактеризувала авторка вступної статті й одна з упорядників збірника «Наймитські та заробітчанські пісні» Софія Грица: «Тема соціальної неволі та протесту і похідні від неї життєві ситуації – відхід в “чужу стороню”, між чужі люди, бідування на чужині або й не на чужині – в тяжкій роботі, повернення додому з незначним заробітком або й без нього, знущання із знедолених трударів – проходять через усі верстви заробітчанських пісень. <...> Маючи характер узагальнених роздумів і рефлексій, вони часто циклізуються у “тематичні грона”. Це – здебільшого ліризовані оповіді від третьої особи, повернені в минуле, оздоблені паралелізмами, епітетами, апострофами та іншими поетичними засобами, або ж монологи, пройняті глибоким філософсько-психологічним підтекстом. Всі ці пісні сконцентровані навколо теми горювання, неволі і непримиренних соціальних суперечностей» [8, с. 17-18]. Повторюваність згаданих типових сюжетів в аналізованому поетичному доробку, з одного боку, засвідчує пролонгацію традиції заробітчанської поезії, з іншого – типовість зазначених реалій у житті нинішніх трудових мігрантів.

Якщо в згаданому вище творі анонімної авторки «Н. А.» зазначені сюжети інтерпретовано в узагальнюючо-риторичному реєстрі, то у поезії «Колядую в думках з тобою...» Валентини Середи мотиви туги й печалі відтінено іншим емоційним фоном, іншою стилістикою, характерними, радше, для літературної інтимної лірики. Поетичну мініатюру авторки варто процитувати у повному обсязі: *«Колядую в думках з тобою, / Колядую, а серце плаче. / Огортаюся знов самотою / І дороги додому не бачу ... / Під порогом сідаю на камені / І дивлюся лишень під ноги, / До неможливості зіркли мені / Італійські стежки і дороги. / Благодатний і щедрий краю, / Ти роботу нам дав і прихисток, / Та щомиті від тебе втікаю / До родини, до хати, до діток ...»* [15, с. 23].

Малої словесної площини цієї поезії, де поодинокі народнописенні «вкраплення» переплітаються з літературними ремінісценціями і ліричними рефлексіями, виявляється достатньо для відображення етноментального світу героїні. Драматизм заробітчанської долі майстерно змальовано усього кількома емоційними штрихами: метафорами («колядую в думках», «серце плаче», «огортаюся самотою», «зіркли ... стежки і дороги»), напрочуд тонким і точним малюнком дій і порухів («дороги додому не бачу», «сідаю на камені», «дивлюся під ноги») і лише двома життєдайними епітетами, якими лірична героїня подячно винагороджує чужий і нелюбий край – «благодатний» і «щедрий». У цій простій і стриманій стилістиці можна почути відлуння хрестоматійного Шевченкового шедевра, написаного, як відомо, без жодного епітету й у якому вся образність – у тонкій, стриманій словесній графіці вишневого садка.

Інколи стереотипні і драматичні колізії емігрантського життя автори переосмислюють у зовсім іншому ключі: вони слугують поштовхом для вираження протесту, бунту, на який здатні лише жінки-матері, котрих заробітчанська доля розлучила з дітьми і родиною. Такими розпачливо-бунтівними інтонаціями сповнена поезія Оксани Пронюк «О, як заводоспалили, зірвалися слова...»: *«<...> Ревуть, ревуть потоками, струмками навмання, / Дорогами незрячими неказані слова. / Яка ж вона, Італія? Красива і свята... / Лише моя Італія – красива і сумна... / Бо я прийшла некликано, некликані ми всі, / Це ще одна трагедія, це горе, краю мій! / Нечаче в жорнах безвісті, ми змелені усі, / Зганьблені, затавровані, поховані живі... / Та матері повернуться, некликані прийдуть! / Чи вмиють владні зрадники з душі великий бруд? / За кожную долю матері, за позначку “чужа”, / За те, що нам Італія – невільна і сумна. / За кожен день, заплаканий без синових очей, / За кожную ніч невиспану і незагойний жаль. / Колись я позбираю ще всі зірвані слова, / Напишу, що Італія – красива і сумна...»* [13, с. 75].

Цей бунтівний настрій є наскрізним не лише у поезіях, але й у художній публіцистиці [11, 12] Оксани Пронюк, яка у розмовах з автором цього дискурсу наголошувала, що словосполучення «оголена правда» має бути ключовим у прочитанні й осмисленні поезії жіночої трудової еміграції. Образний світ поезій Оксани Пронюк є особливо яскравим і образно-насиченим – гронами епітетів і авторських неологізмів поетеса наповнює свої поезії, позначаючи кожен образ і реалію власним баченням. Варто зауважити: поетичний доробок поетів-аматорів а priori не може бути генологічно однорідним/гомогенним – у ньому завжди існуватиме

двовекторність «культурної орієнтації» авторів. Останнє є синтезом їхніх соціальних, ментальних, освітніх і особистісних характеристик, що й обумовлює фольклорну або літературну преференції у конкретному авторському творі. При цьому автори поезій органічно і вмотивовано переходять від одного регістру до іншого, природно поєднуючи фольклорну стихію з літературною чи то в межах локального твору, чи то в межах кількох.

Локалізація аналізованих поезій у корпусі текстів заробітчанського фольклору допомагає глибше збагнути авторську творчу лабораторію, у якій усе підпорядковане одній меті: тут, на чужині, поділитися головним і наболілим, бо «хто ж нас іще почує?». Така позиція найменшою мірою стимулювала поетів-неофітів до пошуків версифікаційних і образних ефектів, автори передусім огортали свої думки у ті форми поетичних висловлювань, які існували в арсеналі їхньої пам'яті, які були відбитком їхніх «культурних нашарувань». І «відчуття» правил жанру існує у них на підсвідомому рівні: вони їх органічно природно розуміють, «думають ними» (згадаймо, як мати Пантелеймона Куліша «думала піснями»). Тож типологія, стереотипія і архетипи традиційної культури і фольклору є набагато вартіснішими для авторів, і значно більшою мірою впливають на їхню творчість, оскільки не лише онтологічно вкорінені у їхню пам'ять, а є невід'ємною складовою їхнього менталітету. У правильності таких висновків переконують факти, коли автори звертаються до переспівів народнопісенних творів, огортаючи свої переживання у фольклорні жанроформи. Поезія «Як вернусь в садочок...», підписана словом «Анонім» є типовою ілюстрацією таких прецедентів: *«Як вернусь додому, / Вийду в наш садочок, / Відшукаю свого / Милого слідочок. / Не знайду слідочок, / Бо поріс травою ... / Плачуть-плачуть очі, / Милий, за тобою. / Ти любив дерева / Напоїть водою ... / Як вони сумують, / Саджені тобою. / Чом, зозуле, двом нам / Солодко кувала? / Чом так щедро роки / Щастя дарувала? / Вже твої онуки – / Як стрункі тополі ... / Не забудем, рідний, / Ми тебе ніколи!»* [1, с. 54]

Як бачимо, жанр народної ліричної пісні «Піду я в садочок...», що записав свого часу Павло Чубинський, виявляється тою єдиною і найорганічнішою формою, у якій автор може розповісти про «те святе, що серце зберегло». Образність і життєдайна настроєвість народнопісенної традиції пом'якшує напругу і драматизм зображеного сюжету, а згадкою про внуків героїня ніби перегортає сторінку щемних спогадів і відкриває нову: про радість буття і його справжні «змисли».

Аналізований корпус поезій, при усьому жанрово-тематичному розмаїтті має внутрішню комунікаційну й ідейну єдність, яка почала формуватися як об'єктивний і неминучий результат текстових діалогів. «Художній твір існує, як правило, не відокремлено від інших, а в силовому полі собі подібних, співвідноситься з ними, вступає у «діалогічні взаємини»» [14], – зазначає дослідниця поезії Празької школи Віра Просалова й апелює при цьому до концепції Михайла Бахтіна, який уважав, що діалогічні взаємини – це взаємини між будь-якими висловлюваннями в мовленнєвому (у тому числі й літературному) спілкуванні. Ці міркування Віри Прасалової допомагають обґрунтувати з позиції філологічного ракурсу діалогічність (полілогічність) текстових взаємин у просторі аналізованого поетичного доробку, збагнути його емоційне, духовне і культурне «силове поле», що впли-

вало не лише на авторів поезій, але й на читачів часопису «До Світла», у свідомості яких закріплювалася експлікована і постійно відтворювана система цінностей материнської культури.

Висновки. Аналізовані поезії та їх фрагменти ілюструють характерні для сучасної заробітчанської поезії типологічні ознаки і свідчать про формування колективної громадської думки всередині спільноти українських заробітчан в Італії, з відповідною орієнтацією на стійкі духовні й культурні пріоритети. Цьому сприяла послідовна і акцентована експлікація етнокультурних цінностей на сторінках часопису «До Світла», соціальне і культурне значення якого суттєво підсилили публікації творчого доробку українських трудівників. Близкою, зрозумілою і важливою для консолідації української спільноти в Італії стала концепція часопису, яка втілювалася у його матеріалах, що репродукували, акцентували і стверджували як християнські, так і національні духовні цінності.

Список літератури

1. Анонім. Як піду в садочок... / Анонім // До Світла. Християнський часопис українців в Італії. – 2006. – № 8–10 (53–55). – С. 54.
2. Білик М. Знала я колись ще вдома / Марія Білик // Антологія творчості заробітчан. Частина II. – Рим, 2005. – С. 40.
3. Гаврущенко Л. Живу надією... / Людмила Гаврущенко // До Світла. Християнський часопис українців в Італії. – 2002. – № 3 (5). – С. 22.
4. Герасименко О. Сучасна українська еміграція до Італії та зародження нової української діаспори [Електронний ресурс] / Олена Герасименко // Українознавство. – 2010. – Ч. 1(34). – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/text.html?id=1971&number=75&category=8> (дата звернення 05.08.2010).
5. Гинда Е.Н. Современное поэтическое творчество украинской диаспоры в Италии: свой традиционный мир в чужом пространстве / Е. Н. Гинда // Научный альманах «Традиционная культура». – Москва, 2012. – № 2. – С. 30–41.
6. Гінда Олена. Українська традиційна культура як структуруючий фактор життя і творчості української діаспори в Італії // Традиційна культура діаспори. Збірник наукових праць / Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». Одеський національний університет імені І.І. Мечникова – Одеса, 2012. – С. 69–81.
7. Годованська О. Новітня українська діаспора: трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії / Оксана Годованська. — Львів: Афіша, 2011. — 192 с.
8. Грица С. Наймитські та заробітчанські пісні: [збірник] / Софія Грица ; [упор. і вступ. стаття С. Й. Грица, О. І. Дей та ін.]. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 17–18.
9. Н. А. Чужина, чужина, чужина / Н. А. // До світла. Християнський часопис українців в Італії. – Листопад, 2002. – № 10 (12). – С. 37.
10. Пономарева О. Українська імміграція в Італії : стан і перспективи [Електронний ресурс] / Олена Пономарева // День. Щоденна українська газета. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/302911> (дата звернення 05.08.2010).
11. Пронюк О. Під арками. З життя української громади Болоньї 2003–2006 рр. / Оксана Пронюк. – Івано-Франківськ : «Сімик», 2009. – 464 с.;
12. Пронюк О. Листи синові або Легенди неаполітанських гір / Оксана Пронюк. – Брошнів : Видавництво «Тяля», 2006. – 212 с.;
13. Пронюк О. О, як заводоспалили, зірвалися слова... (Івано-Франківськ–Болонья) / Оксана Пронюк // Світло на чужих стежках. Антологія творчості заробітчан. – Рим, 2005. – С. 75.
14. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи : монографія [Електронний ресурс] / Віра Просалова. // Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – Режим доступу: <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/Proslova.pdf> / (дата звернення 05.08.2010).
15. Середа В. Колядую в думках з тобою... Рівне–Мінербіо / Валентина Середа // До Світла. Християнський часопис українців в Італії. – 2005. – № 2(35). – Лютий. – С. 53.

16. Соколов В. Українська трудова імміграція в Італії [Електронний ресурс] / Віктор Соколов // Газета «Віче». – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1837/> (дата звернення 05.08.2010).

17. Olena Hinda. Folklore, Ethnocultural and Ethnomental Elements in New Poetic Coinages of Ukrainian Working Migrants in Italy // East European and Balkan Institute, Center for International Area Studies, Hankuk University of Foreign Studies – 2012. – Vol. 29. – P. 287–306.

Гинда Е. Н. Экспликация этноментальных ценностей в творчестве украинских трудовых мигрантов в Италии / Е. Н. Гинда // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 226–232.

В статье проанализировано поэтическое творчество представителей украинской диаспоры в Италии через призму экспликации в нем коллективного/народного сознания. Наблюдения проиллюстрированы примерами, в которых выразительно прослеживаются мировоззренческие и ментальные ценности украинской народной культуры.

Ключевые слова: украинское сообщество в Италии, творчество трудовых мигрантов, жанровый, формально-содержательный, образно-поэтический анализ художественного текста.

Hinda O. Explication of Etnomental Values in Creative Works of Modern Ukrainian Migrant Workers in Italy / O. Hinda // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 226–232.

It was analyzed the poetic achievements of representatives of Ukrainian diaspora in Italy through explication optic of collective / national consciousness. The observations were illustrated as examples of where distinctly traced ideological and mental values of Ukrainian folk culture.

Key words: Ukrainian diaspora in Italy, creativity of Ukrainian migrant workers, genre, form and plot, image and poetics as levels of a literary work.

Поступила в редакцію 14.10.2012 г.

УДК 811.112

PERZEPTIVE UND INTERKULTURELLE KOMPETENZ IM DEUTSCHUNTERRICHT

Golubenko L., Tschumakow A., Boguslawskij S.

Nationale Metschnikow-Universität Odessa, Odessa

Der Artikel ist der Grundlagenforschung der authentischen gesprochenen Sprache und audiovisuellen Anschauungsmittel als Anregung für die Entwicklung der interkulturellen kommunikativen Kompetenz im DaF-Unterricht an Fremdsprachenhochschulen gewidmet.

Schlüsselwörter: authentische gesprochene Sprache, audiovisuelle Anschauungsmittel, kommunikative Kompetenz, interkulturelle Kompetenz.

Die geschriebene Sprache hat nach wie vor im alltäglichen Deutschunterricht eine führende Rolle. *Statt der Bemühungen, das mündliche Element stärker in den Vordergrund zu rücken, bleibt der Unterricht wesentlich buchbezogen. In den meisten Fällen bildet das Lehrbuch das wichtigste Medium der Sprachvermittlung und das Grundgerüst des Lehrgangs. Das Lehrbuch bietet den größten Teil des Sprachmaterials in Form von Texten und Übungen mit grammatischen Erläuterungen, die die Stufenfolge der Lernschritte festlegen und den Weg in die fremde Sprache bestimmen. Die starke Bindung des Lehrgangs an das Buch bringt die Gefahr, dass die Lerner die neue Sprache eher als eine Abfolge von Lektionen erleben, als ein Kommunikationsmittel, das Bezug zu ihrer eigenen Lebenswelt hat. Dieser durch das Lehrbuch vorgezeichnete Weg scheint immer noch für die meisten Lehrenden die bequemere Alternative zu sein. In vielen Fällen hat man es im Deutschunterricht mit intensivem oder extensivem Lesen und Übersetzen zu tun* [14, S. 288].

Das neue Jahrhundert stellt an den Fremdsprachenunterricht, an den Lehrenden und die Lerner andere Forderungen und Einsatz neuer Methoden und Lernmittel, die dank dem technischen Fortschritt und der Entwicklung der neuesten Technologien zur Verfügung stehen und im Unterricht eingesetzt werden sollten. Die Realität sieht aber wie im vorigen Jahrhundert aus. Es steht weiterhin das Lehrbuch (die geschriebene Sprache) im Fremdsprachenunterricht im Vordergrund. Diese Situation ist nicht nur in der Fremdsprachendidaktik, sondern auch in der Sprachwissenschaft zu beobachten [2, S. 23-24]. Da die geschriebene Sprache vorgezogen wird, spricht F. Coulmas von einer deutlichen Tendenz in der Linguistik und zwar «Skriptizismus in der Sprachwissenschaft», der «Autorität der Schrift», der «Tyrannei des Buchstaben» oder auch von «the written language bias» [4]. Das hat zur Folge, dass nicht die Sprache an sich analysiert wird, sondern lediglich die geschriebene Sprache. «Dieser Umstand rechtfertigt die Bezeichnung Skriptizismus, mit der eine gewisse Neigung der Sprachwissenschaft im Besonderen gekennzeichnet werden soll» [1, S. 96]. Auf die skriptizistische Neigung und die damit verbundenen Konsequenzen weisen T. D. Verbitskaja und A.N. Tschumakow hin und definieren diese Erscheinung vom Standpunkt der gesprochenen Sprache. Bei der Problemlösung wird von ihnen be-

tont: «Gesprochene Sprache wird durch die Brille der geschriebenen gesehen, bedeutet unter anderem, dass sie mit den Normen der geschriebenen Sprache bewertet wird. Die geschriebene Sprache und die gesprochene Sprache unterliegen aber verschiedenen Normen. Ein Performanzfehler liegt dann vor, wenn die Normen einer Tätigkeit mit denen der anderen verwechselt werden. In einem geschriebenen Text mögen sprachliche Erscheinungen, die mit den Kommunikationsbedingungen gesprochener Sprache zusammenhängen, als Performanzfehler bewertet werden, das macht sie aber noch lange nicht zu Performanzfehlern in gesprochener Sprache» [12, S. 250].

Um gesprochene und geschriebene Sprache voneinander zu trennen, wäre es unserer Meinung nach sinnvoller, den Zusammenhang der Dichotomie *langue* – *parole* bzw. Kompetenz – Performanz zu präzisieren. Zuerst ist die *parole* – Realisierung der *langue* – bzw. Performanz – Durchführung der Kompetenz – zu erläutern, um die ausschlaggebende Frage, woher *langue* und Kompetenz kommen, zu beantworten. Der Kompetenz liegt das Sprechen (Performieren) zugrunde, und die Entwicklung dieser Kompetenz schafft die Grundlage der menschlichen Performanzerfahrungen, d. h. es kann dementsprechend nicht festgelegt werden, was zuerst da war und was dominiert. «Bei linguistischer Beschreibung ist die Reihenfolge festgelegt: Ausgangspunkt kann nur das konkrete Sprechen sein, es sei denn, man geht davon aus, Beschreibung von Sprache müsse tatsächliche Sprachverwendung nicht widerspiegeln» [12, S. 251]. So schlussfolgern E. Coseriu: «... müssen wir vom Primären der Sprache, d. h. vom Sprechen ausgehen und die Kompetenz jeweils im Sprechen identifizieren» [6, S. 63] und V. Agel: «... gibt es die *langue* als linguistischen Gegenstand genau so wenig wie die Kompetenz. Denn linguistisch erklärt werden soll und kann nicht die *langue* oder die Kompetenz, sondern nur das konkrete Sprechen» [5, S. 78; 12; 17, S. 461–462].

Das Hörverstehen authentischer Texte muss bei der Entwicklung der fremdsprachlichen und interkulturellen Lern- und Kommunikationserfahrungen und der kommunikativen Kompetenz als Grundfunktion anerkannt werden.

Kommunikationsschwierigkeiten zwischen Mitgliedern verschiedener Kulturen entstehen nicht nur aus unterschiedlichen Sprachcodes, sondern auch aus den unterschiedlichen Wahrnehmungs- und Interpretationsmustern. Bei jeder Interaktion geht es nicht nur darum, zu verstehen, was der Kommunikationspartner gesagt hat. Hierzu gehören auch die Einschätzung seiner Absichten und seiner Persönlichkeit und die daraus resultierende Berechenbarkeit der Reaktionen [10, S. 161]. «Um zu einer situationsadäquaten Einschätzung zu gelangen, greift dabei jede/r der Beteiligten auf den jeweiligen sozio-strukturell geprägten Erfahrungshintergrund zurück. Tritt dann die vorausberechnete Reaktion nicht ein, entsteht Verunsicherung» [9, S. 65]. Mit anderen Worten kann «die unterschiedliche Kulturteilhabe die Kommunikation erschweren» [7, S. 142].

Diese Erkenntnis muss entsprechende Veränderungen im Bildungsbereich herbeiführen. Die Auffassung, dass das Ziel des Fremdsprachenunterrichts nicht nur die sprachliche, sondern auch die interkulturelle Kompetenz ist, muss sich in der modernen Fremdsprachendidaktik durchsetzen. Ergebnisse einer Analyse der Lehrwerke zeigen, dass die Entwicklung dieser Kompetenz bei Lernern thematisiert gestaltet werden muss, dass die Erfordernisse interkultureller Kommunikation nur in geringem Maß einbezogen sind. Auf

der Grundlage authentischer Texte kann durch eine Übungsfolge zur Herausbildung interkultureller Kompetenz beigetragen werden.

«Interkulturelle Kompetenz» gehört zu den Modewörtern unserer Zeit und steht im Mittelpunkt der wissenschaftlichen Diskussion. Davon zeugt auch die Benennungsvielfalt: «interkulturelle Kompetenz», «interkulturelle Kommunikationskompetenz», «interkulturelle Handlungskompetenz», «interkulturelle Effektivität», «intercultural awareness» u. a. Wenn man aber nach einer Definition von «interkultureller Kompetenz» sucht, so findet man nur sehr vage Beschreibungen. Meist wird darunter die Fähigkeit verstanden mit kultureller Fremdheit umzugehen sowie mit Menschen fremder Kultur erfolgreich zu kommunizieren.

Wenn der gesprochenen Sprache im Fremdsprachenunterricht kein gebührender Platz eingeräumt wird, kann das eigentliche Ziel des Fremdsprachenunterrichts – die kommunikative Kompetenz keinesfalls erreicht werden, denn das Hören hat mehr Anspruch darauf, im Kommunikationsprozess eine Basis für die Entwicklung des Sprechens zu sein [14, S. 289].

Während das Lesen eine indirekte, durch intellektuelle Tricks schon veränderte Form von Kommunikation ist, geschieht das Hören direkt, ist mehr Erlebnis, es bewegt die Empfindung, dann erst schaltet sich oft der Verstand ein. Durch das Hören nimmt man mehr wahr, hört Signale zwischen und hinter den Worten – Stimmcharakter, wechselnde Tonhöhe, Tempi, Tonstärken, Pausen. Das Hören stellt mehr persönliche, affektive Nähe her (sogar über technische Umwege).

Die lautliche Seite der gesprochenen Sprache, deren kommunikative Wirksamkeit heute gestiegen ist und die in der Massenkommunikation dominierend ist, äußert sich als die in Aussprachewörterbüchern fixierte Standardaussprache [15, S. 4]. Dabei werden leider die stilistischen Aussprachevarianten außer Acht gelassen, obwohl die in den letzten Jahrzehnten durchgeführten Forschungen beweisen, dass die deutsche Aussprachennorm nicht homogen, sondern äußerst variabel ist; die Kenntnis sogar bei redegeübten Sprechern häufig vorkommender Schwächungen und Reduktionen [8, S. 229] ist für den Ausländer schon deshalb wichtig, weil er imstande sein muss, sie zu dekodieren.

Jede Sprechweise sollte der Kommunikationsaufgabe der Rede angepasst sein, um die gewünschte Wirkung zu erreichen. Dabei spielt die kommunikative Situation, in der eine Rede gehalten wird, eine entscheidende Rolle. Jede mündliche Äußerung wird unter anderen Bedingungen, mit anderen Zuhörern und mit unterschiedlichen, mannigfaltigen Ausdrucksmitteln vollzogen.

Die Stilklassifikation bestimmen außer den linguistischen auch die extralinguistischen Faktoren, die wichtigsten von denen sind:

1. Art der Vorbereitung der Rede:

a) vorbereitete Rede: Vorlesen von Texten, Rezitation, Manuskriptrede;

b) vorbereitete freie Rede: Nacherzählen von Texten, Mitteilungen von allgemeinen Interessen, freisprachliche Wiedergabe;

c) Spontanrede, Spontangespräch.

2. Soziales Verhältnis zwischen den Gesprächspartnern: offizielle, neutrale, vertraute Beziehungen zwischen Sprecher und Hörer. Wichtig ist auch, ob die Gesprächspartner sozial gleichgestellt oder nicht gleichgestellt sind.

3. *Kommunikationsabsicht des Sprechers: sachbetont – informierende Rede, aktivierende Rede, Stimmungsrede, Überzeugungsrede.*

4. *Kommunikationsbereiche: der offiziell-sachliche, wissenschaftliche, publizistische, neutrale und umgangssprachliche Kommunikationsbereich.*

5. *Kontakt zwischen Sprecher und Hörer: der unmittelbare Kontakt bei zeitlicher und räumlicher Anwesenheit der Kommunikationspartner. Die Partner können auch zeitlich und räumlich getrennt sein, oder auch raumzeitlich (z. B. Film, Hör- und Fernsehfunk, Schallplatte, Tonbandaufnahme).*

6. *Der emotionale Zustand des Sprechenden: wichtig ist, ob er emotional gefärbt oder sachlich gesprochen hat.*

7. *Größe des Raumes und die Hörerzahl [14, S. 291-292].*

Alle erwähnten extralinguistischen Faktoren bedingen die phonostilistische Gestaltung des mündlichen Textes. So z. B. unterscheiden sich die phonostilistischen Merkmale eines ungezwungenen intimen Gesprächs zwischen zwei Freunden zu Hause, in einem kleinen Zimmer, von denen einer vorbereiteten wissenschaftlichen Vorlesung, die von einem Professor vor einem großen Studentenauditorium gehalten wird. Und die phonostilistischen Merkmale so einer Vorlesung unterscheiden sich ihrerseits von der Nachrichtenlesung des Rundfunks [11, S. 254 - 255].

Die Frage, warum diese Formen angewendet werden, führt zur Problematik der phonostilistischen Ebenen, die als situationsabhängige Präzisionsstufen der Artikulation nur unzureichend beschrieben sind, was sich natürlich im Phonetikunterricht recht negativ auswirkt.

Soziophonetische Faktoren sollen den Phonetikunterricht für Ausländer in eine neue Richtung lenken: auf das Studium der sozialstilistischen Aussprachevarianten der deutschen Gegenwartssprache. Auch regionale Varietäten weisen zum Teil erhebliche phonologische, grammatische und lexikalische Unterschiede zu standarddeutschen Varietäten auf, die primäres Lernziel in der Unterrichtspraxis Deutsch als Fremdsprache sind.

«Deutsch» ist nur eine Sammelbezeichnung für verschiedene sprachliche Varietäten, die erhebliche phonetisch-phonologische, morphologisch-syntaktische und lexikalische Unterschiede untereinander aufweisen. Und kein Sprecher des Deutschen ist für das Deutsche als «Gesamtsprache» kompetent [6, S. 14]. Die bundesdeutsche Standardsprache, die in Form von Aussprachewörterbüchern kodifiziert ist und eine hohe kommunikative Reichweite hat, da sie über das gesamte deutsche Sprachgebiet verstanden wird; allerdings werden die Formen nur von wenigen Mitgliedern der Sprachgemeinschaften gesprochen; der bundesdeutsche Standard ist beispielsweise nur bei ausgebildeten Sprechern (Nachrichtensprechern, Schauspielern etc.) zu finden; in der Regel ist der gesprochene Standard prosodisch, phonologisch und lexikalisch regional gefärbt.

Der Entwicklung des Perzeptionsvermögens muss ein höherer Stellenwert eingeräumt werden: der Hörer ist eine vom Gesprächspartner abhängige Person. Der Kommunikationserfolg hängt vom Bekanntheitsgrad des Hörers in Bezug auf die Standardvarietäten ab. Dementsprechend muss die Variationsbreite des vorgelegten Materials maximal sein. Es müssen Phonogramme nicht nur standardgerechter und standardnaher, sondern auch mit standardferner authentischer mündlicher Spachausübung beim Stimulieren des auditiven Vermögens repräsentiert werden, denn Verstehensschwie-

rigkeiten sind nicht nur durch das allgemein nicht ausreichende sprachlich kommunikative Können im Hörverstehen, sondern auch durch die phonetisch-phonologischen Eigenschaften gesprochener sprachlicher Äußerungen bedingt [13, S. 13]. Der gesprochene Standard ist auch prosodisch, morphosyntaktisch und lexikologisch regional gefärbt.

Das Hören hat eine Schlüsselfunktion bei der Begegnung mit einer neuen Sprache. Mit dem Hören-Lernen fängt alles an – ganz besonderes in einem kommunikativ und interkulturell orientierten Sprachunterricht.

Das Hörverstehen wird als integrierender Bestandteil der sprachpraktischen Bildung betrachtet, dem die zielgerichtete, adressatenspezifische und akzentuierte Hörverstehensschulung der Lerner obliegt. Ausgehend von den Anforderungen der kommunikativen Praxis, insbesondere den Besonderheiten beim Hören monologischer und dialogischer Rede in Texten unterschiedlichen Typs, wird hier die Lösung praxisrelevanter Hörverstehensaufgaben als Einheit von Wahrnehmungs-, Verstehens-, Speicher- und Verarbeitungsleistungen trainiert.

Wesentliche Passagen der Lehrkonzeption sollen Einblick in die Ziele, Inhalte und Methoden des Übungsgeschehens geben.

1. Vervollkommnung des Könnens im Hörverstehen:

- a) im «selektiven Hören» zum Erfassen insbesondere handlungsspezifischer Sprachmittel (z. B. des Beurteilens, Empfehlers, Ankündigens) sowie von Mitteln metakommunikativer Steuerung und Verstehenssicherung, zum Erfassen themenspezifischen Wortschatzes zu Lexikbereichen, die bisher teilweise unterrepräsentiert waren, wie z. B. die Bereiche wissenschaftlich-technischer Fortschritt, Umweltschutz, Terroranschläge und andere [15, S. 4];*
- b) im «überblickverschaffenden Hören» zum Erfassen textkonstitutiver Größen, wie Kommunikationsgegenstand, Text-Thema, Sprecherabsicht (im Zusammenhang mit der spezifischen Textfunktion), insbesondere rundfunkspezifischer Textsorten;*
- c) im «kondensierenden Hören» zum Erfassen des wesentlichen Inhalts – verstanden als Resümee derjenigen Kernaussagen, die eine Rekonstruktion der Gedankenfolge des Sprechers möglich machen – vor allem problemklärender Texttypen;*

2. Bewusstmachen der Besonderheiten der sprachlichen Realisierung ausgewählter rundfunkspezifischer Genres wie Bericht, Betrachtung, Interview, Kommentar, Reportage, Rezension, Rundtischgespräch oder Kurzhörspiel, ihrer Handlungsstruktur und der Funktion unterschiedlicher Sprachmittel im jeweiligen Hörtext sowie Bewusstmachen der Musterfunktion der Beispieltexthe.

3. Reaktivierung und Erweiterung des produktiven und des rezeptiven Wortschatzes; Anregung zu selbständiger Sammlung und Aneignung handlungs- und themenspezifischen Sprachmaterials.

4. Erweiterung des Spektrums der Ausdrucksfähigkeit durch Nutzung der auf rezeptivem Wege angeeigneten Textmuster und Sprachmittel (einschließlich intonatorischer) bei der Lösung von sprachproduktiven Kommunikationsaufgaben (vor allem im Sprechkurs) [14, S. 290–292].

Außerdem werden durch die Diskussion der Rezeptionsergebnisse eine weitere Qualifizierung zur Selbsteinschätzung der Lerner hinsichtlich eigener Verstehensdefizite sowie das tiefe Eindringen in die Problematik des Textverstehens angestrebt.

Literatur

1. Angel Vilmos. Ist der Gegenstand der Sprachwissenschaft die Sprache? // A. Kertesz. Metalinguistik im Wandel. Die «kognitive Wende» in Wissenschaftstheorie und Linguistik / Angel Vilmos. – Frankfurt am M., 1997. – S. 57–97.
2. Boguslawskij S. S. Interkulturell kompetenzorientierter Fremdsprachenunterricht / S. S. Boguslawskij, O. L. Melnitschuk // VI Міжнародна науково-практична конференція з питань методики викладання іноземної мови. – Одеса, 2009. – С. 23–26.
3. Coseriu E. Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens / E. Coseriu. – Tübingen (UTB für Wissenschaft. Uni-Taschenbücher, 1481), 1988. – 76 S.
4. Coulmas Florian. Reden ist Silber, Schreiben ist Gold / Florian Coulmas. // Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik, 1985. – S. 94–112.
5. Fiehler R. Analyse- und Beschreibungskategorien für geschriebene und gesprochene Sprache. Alles eins? / R. Fiehler. // S. Cmejerкова u. a. (Hg.), Writting vs. Speaking. – Tübingen, 1994. – S. 175–180.
6. Häussermann U., Piepho H.E. Aufgaben-Handbuch, indicum Verlag GmbH / U. Häussermann. – München, 1996. – 528 S.
7. Hinnekamp Volker. Interkulturelle Kommunikation / Volker Hinnekamp. – Heidelberg, 1994. – 205 S.
8. Hirschfeld U. Zur Bewertung phonetischer (Fehl-) Leistungen im Fremdsprachenunterricht / Ursula Hirschfeld // DaF, 1987, № 6. – S. 228–233.
9. Losche Helga. Interkulturelle Kommunikation. Sammlung praktischer Spiele und Übungen / Helga Losche. – Augsburg, 2000. – 128 S.
10. Lukjantschikowa Marija. Textarbeit als Weg zu interkultureller Kompetenz / Marija Lukjantschikowa // DaF, 2004, № 3. – S. 161–165.
11. Steriopolu E. I. Theoretische Grundlagen der deutschen Phonetik / E. I. Steriopolu. – Winnytsa : Nowa Knyha, 2004. – 320 S.
12. Verbitskaja T. D. Perzeptive Kompetenz in der performativen Linguistik / T. D. Verbitskaja, A. N. Tschumakow // Записки з романо-германської філології. – Одеса : Фенікс, 2007. – № 19. – С. 248–254.
13. Werbitskaja T. D. Die kommunikative Kompetenz und der alltägliche Unterricht / T. D. Verbitskaja, A. N. Tschumakow // IV Міжнародна науково-практична конференція з питань методики викладання іноземної мови. – Одеса, 2005. – С. 11–13.
14. Werbitskaja T. D. Hörverstehen als Teilkompetenz interkultureller Kommunikationsfähigkeit / T. D. Verbitskaja, A. N. Tschumakow // Записки з романо-германської філології. – Одеса : Фенікс, 2005. – № 16. – С. 287–292.
15. Вербицька Т. Д. Навчання сприйманню на слух німецького аутентичного мовлення / Т. Д. Вербицька, О. М. Чумаков. – Одеса, 2003. – 32 с.
16. Вербицька Т. Д. Методичні вказівки з навчання аудіювання німецького аутентичного мовлення для студентів I та II курсів факультету РГФ / Т. Д. Вербицька, Л. М. Голубенко, О. М. Чумаков. – Одеса : Астропринт, 2001. – 27 с.
17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Голубенко Л.М. Перцептивна та міжкультурна компетенція у навчанні німецькій мові / Л.М. Голубенко, О.М. Чумаков, С.С. Богуславський // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С.

Статтю присвячено обґрунтуванню ролі аутентичного звучного мовлення та аудіовізуальної наочності як стимулу для розвитку міжкультурної комунікативної компетенції при навчанні іноземної мови студентів мовного ВНЗ.

Ключеві слова: аутентичне звучне мовлення, аудіовізуальна наочність, комунікативна компетенція, міжкультурна компетенція.

Голубенко Л.Н. Перцептивная и межкультурная компетенция в обучении немецкому языку / Л.Н. Голубенко, А.Н. Чумаков, С.С. Богуславский // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 233–239.

Статья посвящена обоснованию роли аутентичной звучащей речи и аудиовизуальной наглядности как стимула для развития межкультурной коммуникативной компетенции при обучении иностранному языку студентов языкового ВУЗа.

Ключевые слова: аутентичная звучащая речь, аудиовизуальная наглядность, коммуникативная компетенция, межкультурная компетенция.

Golubenko L. Perceptive And Intercultural Competence In German Teaching / L. Golubenko, A. Chumakov, S. Boguslavskiy // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 233–239.

The article deals with the role of authentic speech and audio and visual aid as a stimulus for the development of the communication competence with students of language departments.

Key words: authentic speech, audio and visual aid, communicative competence, intercultural competence.

Поступила в редакцию 10.10.2012 г.

УДК 811.111

ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Гордієнко О. В., Кечеджі О. В.

*Запорожский государственный медицинский университет,
Приазовский государственный технический университет, г. Запорожье*

Стаття присвячена вивченню англомовних лексикографічних традицій США, Канади, Австралії та Нової Зеландії в діахронії, з метою виявлення загальних тенденцій та особливостей розвитку в культурно-історичному та лінгвістичному контексті.

Ключові слова: національна лексикографія, поліетнічність, діахронія, національні варіанти мови.

Постановка проблемы. Лексикография является областью комплексных исследований, следовательно, привлекает ученых, работающих в различных парадигмах. Историческое направление теоретической лексикографии, изучающее английскую традицию, носит комплексный характер. Анализ конкретные словари предшествует достаточно широкий культурно-исторический и лингвистический контекст. Особого внимания заслуживают исследования в области национальной лексикографии.

Диахронный подход в лексикографических студиях применяется к материалу различных языков. Значительный объем исследований посвящен англоязычной лексикографии. Предметно, комплексно и многоаспектно изучается прежде всего лексикография Великобритании, чьи основные принципы кодификации английского языка и легли в основу лексикографической традиции других англоязычных лексикографий. Определенное внимание уделяется и словарям изданным в США, Канаде, Австралии и Новой Зеландии, но их лексикографические традиции не были подвергнуты комплексному анализу.

Актуальность нашего исследования обусловлена обращением к малоизученному феномену полиэтничности английского языка в зеркале лексикографического отражения.

Целью исследования является диахроническое изучение национальной англоязычной лексикографии, выявление тенденций её развития и особенностей современного состояния англоязычной лексикографии в этнолингвистическом аспекте. Следовательно, задачами исследования являются выявление особенностей и тенденций развития англоязычной лингвистической лексикографии в рамках формирования американской, канадской, австралийской и новозеландской лексикографий.

Диахроническое направление в теоретической лексикографии начинает свое интенсивное развитие во второй половине 20-го века, что «объясняется естественным интересом к процессу формирования базовых для языкознания идей и понятий и необходимостью обращения к прошлому, чтобы найти в нем основания для современной практики и верификации устоявшихся теоретических представлений» [3, с. 5]. В это время издается ряд работ, в которых изучается история национальных

лексикографий [например, 2, 6, 10, 13], а также предпринимаются первые попытки теоретического обобщения опыта мировой лексикографии [см. например, 4, 7, 19].

Несколько позднее значимым компонентом исторических разысканий в области лексикографии становится изучение деятельности крупных лексикографов [9], а также истории создания выдающихся словарей [17].

В последние десятилетия предметно исследуются национальные лексикографические традиции многих стран [см., например, 12]. Нельзя не упомянуть о самом современном направлении развития англоязычной лексикографии, электронных словарях, подтверждением чего являются работы исследователей представленные на сайтах лексикографических сообществ AUSTRALEX (Australasian Association for Lexicography), DSNA (Dictionary Society of North America), EURALEX (European Association for Lexicography), ISHLL (International Society for Historical Lexicography and Lexicology), PANGAEALEX (Panagaeian Association for Lexicography).

Предпринимаются попытки создания общей истории лексикографии (см., например, уникальную по глубине анализа и широте контекста монографию Дж. Грина (Green J.) *Chasing the Sun: Dictionary-makers and the Dictionaries they Made*).

Исследование англоязычной лексикографии в диахронии начинается в конце 19-го века [16].

Однако в полном смысле научное изучение наследия английских лексикографов, по единодушному признанию лингвистов, начато во второй половине 20-го века Т. Старнсом (De Witt Talmage Starnes) и Г. Нойес (Gertrude Elizabeth Noyes). В их основополагающем исследовании *The English Dictionary from Cawdrey to Johnson, 1604-1755*, помимо детального критического анализа 21 словаря английского языка, начиная с *A Table Alphabetical* Роберта Кодрея (Robert Cawdrey) 1604 года издания и заканчивая *A New Universal Etymological English Dictionary* Скотта-Бейли (Scott-Bailey) 1755 года издания, авторами дана лаконичная, но крайне информативная картина событий и фактов, предшествовавших созданию первого словаря и сформировавших для него базу. Таким образом, с самого начала историческое направление теоретической лексикографии, направленное на изучение английской традиции, носит комплексный характер. Анализ конкретные словари предпосылается достаточно широкий культурно-исторический и лингвистический контекст, важное место в котором занимают и данные о составителях словарей.

После Т. Старнса и Г. Ноейс интерес к изучению исторического наследия английских лексикографов не угасает, а в конце 20-го – начале 21-го века и активизируется, становясь все более конкретным и детальным и одновременно теоретичным (см., например, статью Фредерика Долезала *Writing the History of English Lexicography: Is there a History of English Lexicography after Starnes and Noyes?*).

И наконец, в 2009 г. издательство Clarendon Press издает фундаментальный труд – *The Oxford History of English Lexicography*. Издание, представляющее собой коллективную монографию, вышло под редакцией А. Коуи (A. P. Cowie) и состоит из двух томов. В первом основное внимание уделяется общим лингвистическим словарям (general-purpose dictionaries), второй посвящен специализированным словарям (specialized dictionaries). Авторами статей являются ведущие исследователи лексикографической деятельности и составители словарей. Закономерно, что данная

работа в целом, а также ее отдельные части построены одновременно по диахронно-таксономическому принципу.

В контексте данного исследования особого внимания заслуживают статьи, посвященные лексикографии национальных вариантов английского языка – американского, австралийского, канадского и новозеландского. К сожалению, здесь читателя ждет разочарование. Так, если Сидней Ландау четко обозначил пределы своего исследования, озаглавив статью “Major American Dictionaries”, то Ричард Бейли дал основание читателю ожидать достаточно полную картину развития лексикографии ряда национальных вариантов. Однако статья, по сути, представляет собой изложение хорошо известных фактов создания наиболее крупных словарей, неоднократно описанных в специальной литературе. Учитывая то, что Р. Бейли является одним из крупнейших современных лексикографов (в течение многих лет он был президентом *Dictionary Society of North America*) и время издания данной коллективной монографии, следует признать актуальность дальнейших комплексных разысканий в области региональной лексикографии английского языка.

Учитывая цели и задачи данной работы, особого внимания заслуживают исследования в области региональной лексикографии. Выше мы уже упоминали тот факт, что в двух наиболее комплексных работах по теории лексикографии данной проблеме практически не уделяется внимания, за исключением американской и британской лексикографии. Анализ рассмотренной нами литературы выявил ту же картину: предметно, комплексно и многоаспектно изучается прежде всего лексикография Великобритании и США [15]. Лексикография Австралии в последние годы привлекает внимание исследователей [8], однако, комплексную репрезентацию она получила только в работах В.И. Скибиной [5, 18].

Развитие канадской практической лексикографии началось ещё в 18 веке с создания словарей, зафиксировавших особенности языков коренного населения Канады, и имеет очень яркую историю, представленную в широком культурном контексте. В последствии в канадской лексикографии комплексно были зафиксированы особенности канадского варианта английского языка, языков коренного населения, канадского варианта французского языка.

Следуя за развитием практической лексикографии, в конце 19 века в Канаде было проведено несколько попыток изучения частных проблем теории лексикографии, а именно вопросов кодификации канадского варианта английского языка. Авторами данных исследований были A. Constable Geikie, W.D. Lighthall и Alexander F. Chamberlain. Все три исследователя справедливо названы «основателями» лексикографии, созданной на материале канадского английского [14].

Более масштабно и основательно идеи этих исследователей были развиты членами Canadian Linguistic Association, в рамках которой в 1957 году был создан Канадский Лексикографический Комитет под председательством J.K. Chambers. Своей целью Лексикографический Комитет ставил создание словарей трёх типов: серии учебных словарей, для использования в школах и университетах; исторического словаря английского языка в Канаде и словаря канадизмов. Первые же теоретические работы, предметом которых является англоязычная лексикография Канады, появились в печати позже [1, 11].

Анализ практической составляющей показал, что развитие практической англоязычной лексикографии началось с кодификации национальных вариантов языка в толковых и переводных словарях (например, *A Dictionary of English Language*, 1755; *American Dictionary of the English Language*, 1828). Последующие этапы характеризуются увеличением объема издаваемых словарей и ростом типологического разнообразия (например, *Dictionary Eskimo – English / English – Eskimo*, 1954; *The Beginning Dictionary: Dictionary of Canadian English Series*, 1962; *Heinemann New Zealand Dictionary*, 1979). Развитым этапом национальной лексикографии является создание общих толковых словарей вариантов английского языка (например, *The Oxford English Dictionary*, 1933; *A Dictionary of Australian and New Zealand Words and Terms*, 1968; *The Canadian Oxford Dictionary*, 1998; *The Australian Oxford Dictionary*, 1999) по инициативе различных университетов, общественных организаций и лексикографических сообществ (например, *Australian Oxford Dictionary Centre*, *Canadian Oxford Dictionary Division*) целью которых была стандартизация и кодификация национальных вариантов, регистрация не только литературного языка, а также других стилей, диалектов и слэнга. Корпус лексики национальных словарей так же включает культурно-этнографическую информацию, зафиксированную в лексике, которая относится к природно-географическим явлениям, а так же к реалиям автохтонного населения (религия, обычаи, артефакты). Наиболее ярко и полно такая составляющая отражена в словарях на исторических принципах (например, *A Dictionary of American English on Historical Principles*, 1944; *A Dictionary of Canadianisms on Historical principles*, 1967; *A Dictionary of Australianisms on historical principles*, 1988).

Параллельно на протяжении всей истории развивается двуязычная лексикография. Англоязычная энциклопедическая лексикография проходит самостоятельный путь развития от частных словарей к национальной энциклопедии и далее – через преимущественное создание частных словарей. Таксономическое рассмотрение англоязычной лингвистической лексикографии в контексте генезиса национальной лексикографической традиции показало доминирующее положение этой составляющей в сравнении с аборигенной. В настоящее время англоязычная лингвистическая лексикография представлена как общими, так и специальными словарями. В обеих группах имеются как алфавитные словари, так и словари-тезаурусы. Общие толковые словари и словари-тезаурусы направлены на описание современного состояния английского языка с особым акцентом на вариантах и особенностях регионального узуса. По мере развития англоязычной лингвистической лексикографии издание учебных словарей становится все более значимым направлением словарной работы.

Анализ макроструктуры лингвистических словарей разных типов показал строгое следование традиции издательства Oxford. Анализ микроструктур словарей различных типов показал, что микроструктура лингвистических словарей комплексная с элементами простой интегрированной, расширенной и сложной микроструктур и включает в себя такие составляющие: вводное слово/единица (правописание, деление на слоги, фонетическая транскрипция); грамматическая информация (часть речи, флексии); этимологическая информация; диасистематическая информация, отображенная пометами (географическими, региональными, темпоральными, областей

знаний, стилистическими и др.); семантические характеристики (основные и дополнительные) в форме определений, синтагматические характеристики (словосочетания, фразеологизмы, свободные словосочетания, предложения); парадигматические характеристики (синонимы, антонимы, аналогии, омонимы, паронимы); иллюстрации; перекрёстные ссылки.

Проведенное исследование позволило прийти к выводу, что диахронически англоязычная национальная лексикография проходит путь от фрагментарного описания инноваций в формирующихся вариантах английского до их описания строгими методами исторической лексикографии с последующим лексикографированием академическими методами неологизмов в отдельных регионах. Что же объединяет работы в области теории лексикографии, так это стремление исследователей одновременно обобщить опыт составления словарей, выявить оптимальные методы лексикографической работы, определить недостатки и способствовать, таким образом, дальнейшему прогрессу лексикографической практики.

Перспективой дальнейшего исследования является изучение национальной англоязычной лексикографии на уровнях макро- и микроструктур словарей различных типов, а так же использование полученных результатов для корректировки направлений развития англоязычной лексикографии.

Список литературы

1. Гордиенко Е.В. Языки коренного населения Канады в лексикографической практике: вопросы истории и типологии / Е.В. Гордиенко // Нова Філологія. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009 р. – № 3. – С. 196–205.
2. Горещкий П.І. Історія української лексикографії / П.І. Горещкий. – К. : Вид-во АН УСРС, 1963. – 241 с.
3. Иванова Е.П. Семантизация имени существительного во французских толковых и энциклопедических словарях XVII–XXI вв. (эволюция определений наименований гидрометеоров): автореф. дис. на соискание ученой степени докт. филол. наук: спец. 10.02.05 “Романские языки” / Е. П. Иванова. – СПб., 2008. – 45 с.
4. Касарес Х. Введение в современную лексикографию / Х. Касарес; пер. с исп. Н.Д. Арутюновой; ред., предисл. и примеч. Г.В. Степанова. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 354 с.
5. Скибина В.И. Теория и практика лексикографического описания словарного состава австралийского варианта английского языка: дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук спец. «германские языки»: 10.02.04 / Валентина Ивановна Скибина. – К., 1984. – 213 с.
6. Современная русская лексикография [сборник статей]. – М.: Наука, 1966. – 191 с.
7. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Л.В. Щерба. – Л.: ЛГУ, 1958. – 183 с.
8. Austin P. Australian Lexicography / P. Austin // Wörterbücher: ein internationales Handbuch zur Lexikographie. — Berlin: W. de Gruyter, 1989. —Vol. 1. — P. 57-68.
9. Dolezal F. Forgotten but important lexicographers: John Wilkins and William Lloyd: a modern approach to lexicography before Johnson / F. Dolezal. – Tübingen: Niemeyer Verlag, 1985. – 123 p.
10. Friend J. H. The development of American lexicography, 1798-1864 / J.H. Friend. – The Hague: Mouton, 1967. – 129 p.
11. Gregg R.J. Canadian English lexicography / R.J. Gregg // Focus on Canada. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1993. – P. 27-44.
12. Heinz S. Welsh dictionaries in the twentieth century: a critical analysis / S. Heinz. – München: Lincom Europa, 2002. – 536 p.
13. Hulbert J. R. Dictionaries, British and American / J.R. Hulbert. – London: A. Deutsch, 1968. – 109 p.
14. Koppel N. Codifying Canadian English [Электронный ресурс] / N. Koppel // The English Language(s): Cultural & Linguistic Perspectives. – Toronto: University of Toronto, 2006. – Режим доступа: <http://www.chass.utoronto.ca/~cpercycourses/6362-koppel.htm>

15. Miyoshi K. Johnson's and Webster's verbal examples: with special reference to exemplifying usage in dictionary entries / K. Miyoshi. – Tübingen: Niemeyer, 2007. – 222 p.
16. Murray J. A. H. The evolution of English lexicography / J.A.H. Murray. – Oxford: Clarendon Press, 1900. – 51 p.
17. Reddick A. Johnson and Richardson / A. Reddick // The Oxford History of English Lexicography, 2009. – Vol. 1. – P. 155-181.
18. Skybina V. Australian Lexicography: A History and Typology / V. Skybina // New Trends in Lexicography: Ways of Registering and Describing Lexis / ed. by O. Karpova, F. Kartashkova. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2010. – Ch. 11. – P. 100-119.
19. Zgusta L. Manual of Lexicography / L. Zgusta. – The Hague: Prague Academia, 1971. – 360 p.

Гордиенко Е.В. Некоторые тенденции и особенности развития национальной англоязычной лексикографии / Е.В. Гордиенко, О.В. Кечеджи // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 240–245.

Статья посвящена изучению англоязычных лексикографических традиций США, Канады, Австралии и Новой Зеландии в диахронии, с целью выявления общих тенденций и особенностей развития в культурно-историческом и лингвистическом контексте.

Ключевые слова: национальная лексикография, полиэтничность, диахрония, национальные варианты языка.

Gordiyenko E.V. Some trends and peculiarities of development of english language national lexicography / E.V. Gordiyenko, O.V. Kechedzhy // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 240–245.

The article is devoted to the study of English language lexicographic traditions of the USA, Canada, Australia and New Zealand. The common tendencies and peculiarities of its development were identified in cultural, historical and linguistic context.

Key words: national lexicography, polyethnicity, diachrony, language national variants.

Поступила в редакцию 19.10.2012 г.

УДК 81'3743=111

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА ІНФОРМАЦІЯ В ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКОВИХ СТАТЕЙ ЗООНІМІВ)

Давидчук (Шевчук) А. В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

В статті описано найпоширеніші прояви енциклопедизму в лексикографічному описі зоонімів у тлумачних словниках сучасної англійської мови та здійснено спробу встановити місце інформації нелінгвістичного типу.

Ключові слова: лексикографія, тлумачний словник, енциклопедія, дефініція, зоонім.

Постановка проблеми. У колах мовознавців тривалий час було прийнято поділяти всі словники на лінгвістичні та енциклопедичні (В. В. Дубичинський, О. М. Карпова, А. І. Кіселевський, Л. П. Ступін, Л. В. Щерба, Н. Bejoint, J. Haiman).

Традиційно вважається, що лінгвістичний словник описує одиниці мови та їх вживання, а енциклопедія пояснює предмети, явища, процеси навколишньої дійсності, які позначаються словами. Це, головним чином, наукові (рідше повсякденні) поняття, терміни, історичні події, персоналії, географічні реалії і т.д. [1, с. 72]. Основною відмінністю між лінгвістичними та енциклопедичними словниками слід вважати те, що в лінгвістичних словниках семантизація одиниць лежить в «донауковій» площині, наївній картині світу, в той час як енциклопедії оперують виключно науковими дефініціями [1, с. 73].

Проте лексикографічна практика одномовних словників останніх десятиліть показує, що лінгвістичні словники дедалі більше насичуються енциклопедичними даними, а енциклопедії почали приділяти увагу мовній інформації. Неоднозначність думок в професійних колах щодо паралельного існування енциклопедичної та лінгвістичної інформації в лексикографічних роботах викликає підвищений інтерес до цього питання, що, своєю чергою, визначає **актуальність статті**.

Мета дослідження – з'ясувати, яким чином енциклопедична інформація представлена у статтях тлумачних словників сучасної англійської мови, та встановити її місце у цих виданнях.

Поєднання в одній словниковій статті власне мовної та енциклопедичної інформації суперечить традиційній диференціації всієї словниково-довідкової літератури. Свого часу, на ранніх етапах існування лексикографії, ця диференціація виникла як реакція на нерозрізнення в словниках та довідниках інформації про слово та інформації про названу словом річ. Однак факти такого поєднання в сучасному словникарстві все ж присутні, що відбиває надто поширене серед лексикографів прагнення подати в одній словниковій статті більше даних як про слово, так і про реалію, що позначається цим словом [3, с. 89].

Цим пояснюється тенденція в новочасній лексикографії до створення універсальних словників, в яких укладачі намагаються охопити інформацію про слово якомога найповніше, наприклад, *The Universal Dictionary of the English Language*, Robert Hunter and Charles Morris (1898 p.), *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*, Unabridged. A Merriam-Webster, Philip Babcock Gove and the Merriam-Webster editorial staff (1964 p.).

Лексикографи, які визнали недостатність подачі в лінгвістичному словнику тільки інформації про слово, вважають, що «правильний ужиток слів значною мірою визначається тим, яким чином мова розчленовує дійсність і в яких типових схемах представляє її. Так в деяких тлумачних словниках з'явилася мінімальна енциклопедична інформація, що створює навколо слова той культурний і асоціативний фон, без якого є неможливим його коректне використання і розуміння» [4, с. 73].

Енциклопедичність в словникових статтях знаходить свій прояв в особливому тлумаченні значень, яке відображає, як правило, не повсякденне сприйняття слова носієм мови, а виключно наукові класифікаційні ознаки певного поняття, терміна, явища тощо, відомі науці на момент його опису в енциклопедичному словнику [3, с. 91], у вказівках на місце в системі відповідних класифікацій, в представленні у тлумаченні не лише первинних, а й вторинних диференційних ознак, в етимологічних довідках та додаткових коментарях тощо.

За словами Є. Бартмінського, судження, що утворює дефініцію слова включає найрізноманітніші аспекти об'єкта, набір яких зазвичай є неоднаковим поміж словників [5, с. 271]. Конкретні поняття, які мають у світі реалій емпірично спостережувальні відповідники, відносно легко описати шляхом виділення тих аспектів, які цікавлять мовця [5, с. 273].

Істотним вважається також тип знання, який залучено для характеристики об'єкта. В академічній дефініції це об'єктивоване (принаймні скероване до безособового об'єктивізму) наукове знання; у когнітивній дефініції – суб'єктивне знання носія мови, побутове знання, «наївне», сперте на здоровий глузд [5, с. 271].

У більшості тлумачних словників місце розміщення енциклопедичної інформації не закріплене однозначно. Ці відомості можуть займати як окрему зону, так і слідувати безпосередньо за тлумаченням або поміщатися в якихось інших місцях словникової статті. Однак принцип поєднання в лінгвістичному словнику власне мовної та енциклопедичної інформації залишається вельми популярним [3, с. 91].

Часто виявляється, що узуальна дефініція слова, що подається в тлумачних словниках, є недостатньою для повного уявлення як про сам об'єкт, так і про правильне вживання слова, що його позначає. Наприклад, стаття під гаслом *fox* ('лис') у словнику Самюеля Джонсона «*The Dictionary of the English Language*» (1826 p.) «*fox. n. s. [fox, Sax.] A wild animal of the canine kind, remarkable for its cunning, living in holes, and preying upon fowls or small animals*» [DEL, с. 295] – 'дика тварина собачого роду, яка вирізняється своєю хитрістю, живе у норах, полює на птахів та дрібних тварин' містить мінімальний набір лінгвістичної інформації, а саме: частину мови, число та етимологію слова. Проте ідентифікувати референта цьо-

го визначення, тобто лиса, за поданим тлумаченням дуже складно. Дефініція включає недостатньо диференційних ознак, хоча й містить вказівку на біологічний рід, особливості існування лиса в природі.

Цікаво, що С. Джонсон у значній кількості дефініцій, як правило, уникає описів зовнішнього вигляду тварин і загалом подає мінімальну інформацію: *rat* ('пацюк') «*an animal of the mouse kind that **infests houses and ships***» [DEL, с. 593] – 'тварина родини мишових, яка паразитує в будинках і на кораблях'; *bear* ('ведмідь') «*a rough savage animal*» [DEL, с. 60] – 'груба дика тварина'; *tiger* ('тигр') «*a fierce beast of the leonine kind*» [DEL, с. 744] – 'лютий звір родини левових'.

З плином часу сприйняття світу, очевидно, змінюється, оскільки автори лексикографічних джерел XX століття починають вводити емпіричний компонент значення в словникові дефініції. Тлумачення слова доповнюється також інформацією про важливість його референта для людини, функціональне призначення, особливе місце в культурі народу тощо.

Наприклад, визначення зооніма *fox* ('лис') у словнику А. Хорнбі містить значно більше ознак, ніж їх подає відповідна стаття у словнику С. Джонсона: «*fox*¹ [*fPks*] *n* (*fem vixen* [*'vksn*]) *wild animal of the dog family, with (usu) red fur and a bushy tail, preserved in Britain for hunting, and proverbial for its cunning*» [H1, с. 341] – '(жін. лисиця) дика тварина сімейства собачих, що зазвичай має руде хутро та пухнастий хвіст, утримується у Великій Британії для полювання, і фразеологізована за своєю хитрістю'. Отже, тут також є інформація про частину мови, вимову та лексему на позначення істоти жіночої статі, а в тлумаченні комбінується опис зовнішнього вигляду тварини з інформацією про значення тварини для традицій Англії та пов'язаний з нею стереотип хитрості в народній творчості. Підкреслені ознаки, на нашу думку, належать до інформації енциклопедичного типу.

Подібним чином вводяться дані енциклопедичного характеру в низці інших статей словника А. Хорнбі. Наприклад, особлива порода молочних корів описана так: *Jersey* ('джерсійська порода молочної худоби') «*cow of the breed that **originally came from Jersey, one of the Channel Islands (near the French coast)***» [H1, с. 455] – 'порода корови, яка походить з Джерсі, одного з Нормандських островів (поблизу французького узбережжя)'. Підкреслена інформація належить, з одного боку, до енциклопедичного типу, а з іншого боку, може розглядатися і як частина інформації про слово (в ній пояснено мотивацію назви цієї породи корів).

Словникові статті «The Longman Dictionary of Contemporary English» не є винятком і теж подають інформацію нелінгвістичного типу в тлумаченнях. Наприклад, у словниковій статті *St Bernard* ('сенбернар') «*St Bernard* [*sqt 'bE:nqd*] *n* [*C*] *a large strong dog that **in the past was trained to help find people who were lost in the snow***» [LDOCE, с. 1622] – 'великий витривалий пес, якого раніше тренували для пошуків людей під сніговими заметами' автори, поряд з лінгвістичними даними про вимову, частину мови та число, наголосили на розмірах та функціональному призначенні цієї породи собак у минулому.

Ілюстрацією того, що енциклопедична інформація може складати досить значну частину тлумачення, є словникова стаття лексеми *lemming* ('лемінг') «*['lemIN] n* [*C*] *a small animal that looks like a rat. **Lemmings are known for following each other***

in large numbers and killing themselves by jumping off cliffs into the sea» [LDOCE, с. 922] – ‘дрібний звірок-гризун. Відомо, що лемінги мігрують один за одним у великій кількості та вбивають себе, стрибаючи в море зі скель’. Ця дефініція, окрім зовнішніх ознак тварини, описує особливості її існування та поведінки в природі.

Подібних дефініцій налічується чимала кількість, хоча, очевидним є той факт, що всього цього не потрібно для того, аби правильно вимовити слово, визначити частину мови, утворити від слова числові форми чи деривати, але така інформація стане в нагоді для визначення коректної сполучуваності слів, відповідних компонентів ідіоматичних виразів тощо.

Енциклопедичні дані, як правило, важко відділити від власне лінгвістичної інформації про саме слово. Розгляньмо таке визначення антилопи: *antelope* «[ˈantˈlɒp] n, pl antelope or antelopes [ME, fabulousbeast represented in heraldic devices, prob. fr. MF antelop savage animal with sawlike horns believed to live near the Euphrates, fr. ML anthalopus, fr. LGk antholop-, antholops] 1 a: any of various Old World ruminant mammals of the family Bovidae that are esp. abundant in Africa, that differ from the true oxen by lighter racier build, horns directed upward and backward, and great variability in size, and that range from the ox-sized claud to forms scarcely larger than rabbits» [MWD, с. 91] – ‘казковий звір, представлений в геральдиці, дика тварина з пилкоподібними рогами, яка, за повір’ям, живе біля Єфрату]; 1a: один з жуйних ссавців Старого Світу сімейства Bovidae, які особливо поширені в Африці та відрізняються від волів легшою граціознішою будовою тіла, направленими вгору і назад рогами, великим різноманіттям розмірів, починаючи від виличини вола, як антилопа канна, до форм ледь більших за кролика’. Як бачимо, на першому місці у дефініції подано відомості не про реальну тварину, а про вигадану істоту, образ якої використовується у геральдиці, і лише після цього описуються ознаки сімейства жуйної тварини антилопи.

Загалом словникові статті «Webster’s Third New International Dictionary of the English Language» перенасичені інформацією нелінгвістичного типу, оскільки цей словник належить до так званих універсальних словників.

У прихованому вигляді енциклопедичні відомості іноді присутні в ілюстративних текстах, які супроводжують тлумачення, наприклад: *newt* (‘тритон’) «[nɪt] n any of various small semiaquatic urodele amphibians, such as *Triturus vulgaris* (common newt) of Europe, having a long slender body and tail and short feeble legs. **The haploid newt makes up for its tiny cells by having four times more of them**» [CED] – ‘один з дрібних напівводних хвостатих амфібій, таких як *Triturus vulgaris* (звичайний тритон) з Європи, що мають довге тонке тіло, хвіст і короткі слабкі ноги. **Гаплоїдний тритон відновлює свої крихітні клітини утворюючи з них в чотири рази більше подібних**’.

Наведені приклади досить наочно демонструють корисність, а в низці випадків і необхідність енциклопедичної інформації в дефініціях лексем-зоонімів, особливо у тих випадках, коли носії мови не стикаються у своєму повсякденному житті з тою чи тою твариною. Введення енциклопедичної інформації дозволяє повніше описати позамовний референт, що служить для диференціації тлумачень різних лексем.

Висновки. Тенденція до цілеспрямованого об'єднання в одній словниковій статті відомостей і про слово, і про те, що стоїть за ним (реалії), намітилася досить давно. Характерною особливістю сучасних лінгвістичних словників є наявність значної енциклопедичної (логіко-понятійної, екстралінгвальної) інформації. У тлумаченні назв тварин співіснують наукова (зоологічна номенклатура, вузькоспеціалізована термінологія, відомості про ареал, походження, особливості існування тварини), культурна та національно маркована інформація (використання людиною, символічне значення тощо). Як правило, енциклопедичні дані вводяться всередині словникової статті після мовної характеристики заголовної одиниці і часто перемішані з так званими наївними ознаками, орієнтованими на пересічного носія мови.

Очевидно, що не можна однозначно оцінити роль енциклопедичної інформації у тлумачному словнику. З одного боку, вона перенавантажує статтю і наближає власне лінгвістичний словник до енциклопедії. З іншого боку, така інформація необхідна для правильної ідентифікації тварини і дає змогу подати такий набір ознак, який служить для диференціації лексичних значень. Поза сумнівом, міра доцільності включення енциклопедичної інформації в тлумачення має залежати від типу словника, його призначення та цільової аудиторії. Сьогодні це питання має двоякий характер й досі залишається відкритим.

Перспективи подальших досліджень визначаються потребою у докладній розробці концепції універсальності опису слова з метою укладання комплексних та спеціалізованих лексикографічних видань в умовах сучасних підходів до словникарства.

Список літератури

1. Дубичинский В. В. Лексикография русского языка : [учеб. пособие] / В. В. Дубичинский. – М. : Наука : Флинта, 2008. – 432 с.
2. Котелова Н. З. Семантическая характеристика терминов в словарях / Н. З. Котелова // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – 116 с.
3. Крысин Л. П. Слово в современных текстах и словарях. Очерки о русской лексике и лексикографии / Л. П. Крысин. – М. : Знак, 2008. – 320 с.
4. Мельчук И. А. Толково-комбинаторный словарь русского языка. Опыт семантико-синтаксического описания русской лексики / И. А. Мельчук, А. К. Жолковский. – Вена, 1984. – 574 с.
5. Jerzy Bartmiński. O profilowaniu i profilach raz jeszcze // O definicjach i definiowaniu / red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski. – Lublin : Wydaw. UMCS, 1993. – 400 с. – С. 269–275.

Лексикографічні джерела

- CED – The Collins English Dictionary. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www / URL: http://www.collinsdictionary.com/](http://www.collinsdictionary.com/)
- DEL – S. Johnson The Dictionary of the English Language / S. Johnson. – London, 1826. – 832 p.
- H 1, H 2 – Hornby A. S. The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Hornby A. S. – V. 1, 2. – М. : Рус. яз., 1982.
- LDOCE – The Longman Dictionary of Contemporary English. New ed. p. cm. – Pearson Education, 2005. – 1950 p.
- MWD – The Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged. A Merriam-Webster / I. Gove, Philip Babcock. –Massachusetts, Springfield: Merriam-Webster Inc., 1986. – 2662 p.

Давидчук (Шевчук) А. В. Энциклопедическая информация в толковых словарях современного английского языка (на материале словарных статей зоонимов) / А. В. Давидчук (Шевчук) // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 246–251.

В статье исследованы распространенные проявления энциклопедизма в лексикографическом описании зоонимов в толковых словарях современного английского языка и предпринята попытка установить место информации нелингвистического типа.

Ключевые слова: лексикография, толковый словарь, энциклопедия, дефиниция, зооним.

Davydchuk (Shevchuk) A. V. Encyclopedic information in explanatory dictionaries of modern english (based on entries of lexemes-animal names) / A. V. Davydchuk (Shevchuk) // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 246–251.

The article deals with the most common features of encyclopedic character presented in definitions of lexemes – animal names in explanatory dictionaries of Modern English. There was made an attempt to establish the place of non-linguistic type of information in dictionary articles.

Key words: lexicography, dictionary, encyclopedia, definition, animal name.

Поступила в редакцию 23.10.2012 г.

УДК 811.112.2 (494.1/3).2

СПЕЦИФИКА АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ШВЕЙЦАРСКОМ ВАРИАНТЕ (SCHWYZERTÜTSCH)

Евтихова И. М. , Панковская И. В.

РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», г. Симферополь

В статье рассматриваются особенности проникновения англицизмов в современный немецкий язык и в швейцарский вариант немецкого языка. Чаще всего процесс заимствования распространяется на сферу словообразования и грамматику.

Ключевые слова: англицизм, вариант языка, узус.

Постановка проблемы. Являясь полисистемным образованием, немецкий язык как язык-рецептор представляет собой интерес в рамках национальной вариантологии. Вследствие специфики функционирования узуальной морфологии и синтаксиса резонно предположить, что адаптационные процессы заимствованной лексики из тождественного языка-источника будут демонстрировать определенные отклонения, колебания, вариации. Немецкий узус, освещенный в данной статье, представлен швейцарским вариантом немецкого литературного языка.

Швейцарский вариант немецкого литературного языка – литературно-нормированная языковая система, являющаяся средством письменного общения швейцарцев. В качестве устного средства общения швейцарцами используются диалекты, носителями которых они являются.

А. И. Домашнев и другие исследователи национальных вариантов указывают на то, что основные отличия литературной формы немецкого языка Германии от литературных форм немецкого языка в Швейцарии сводятся к дистрибутивным признакам, которые репрезентируются в наличии или отсутствии определенных языковых единиц и грамматических маркеров, не выходящих за рамки норм и правил общеупотребительного немецкого языка [2, с. 145].

Цель работы – выявить особенности англоязычных заимствований в современном немецком языке и его швейцарском варианте в сфере словообразования и грамматики.

В первую очередь, сам акт заимствования иноязычного материала национальными вариантами отличается от тождественного процесса в немецком языке. Для узусов процесс заимствования бинарен и представляет собой:

- непосредственное проникновение англоязычного материала в национальные варианты (прямое заимствование) [1, с. 449]. В основном это характерно для англицизмов, относящихся к определенным функциональным сферам: торговля, реклама, бизнес, спорт: *Sport, Computer, Internet, Body, Business, Fitness, SMS*;
- опосредованное проникновение англоязычного материала в национальные варианты вследствие освоения единиц, функционирующих в немецком языке, распро-

страненном в Германии. В данном случае речь идет, прежде всего, о псевдоанглицизмах [3, с. 17]. Под псевдоанглицизмами понимаются слова, не являющиеся заимствованными единицами из английского языка как языка-источника, а созданные носителями языка-рецептора по подобию англицизмов: *Handy, Old-timer, Beamer, Evergreen, Bodybag, Longseller, Dressman, Twen, Basecap, Bowle, Showmaster, Steadyseller, Trench, Bussy, Tussy*.

Различия в национальных вариантах проявляются не только в отношении процесса перенятия иноязычного материала, но и в отношении его освоения. Итак, тождественные англоязычные единицы, распространенные в национальных вариантах немецкого языка, склонны по-разному проявлять свою словообразовательную активность, используя при этом различные словообразовательные элементы [2, с. 163]. В качестве примера можно привести таблицу 1.

Таблица 1

немецкий язык	швейцарский вариант
<i>Allroundspieler</i>	<i>Allrounder</i>
<i>prozentisch, prozential</i>	<i>prozentell</i>
<i>Taxifahrer</i>	<i>Taxler</i>

В большинстве случаев вариации в результатах формальной/словообразовательной ассимиляции англицизмов в узусах в сопоставлении с немецким языком обусловлены использованием различных адаптационных моделей (словосложение, суффиксация) и словообразовательных элементов [5, с. 55]. Следует подчеркнуть, что отклонения выявлены также и в результатах морфологической ассимиляции, которой подвергаются англицизмы в немецком языке и швейцарском варианте немецкого языка.

В отношении именных частей речи наблюдаются колебания в категории рода, категории числа и категории падежа.

Вариации в категории рода у сходных англицизмов в узусах немецкого языка, как правило, обусловлены влиянием различных диалектов, а также темпами и динамикой ассимиляционного процесса. (См. Таблицу 2)

Таблица 2

швейцарский вариант	немецкий язык
<i>das Coca-Cola</i>	<i>die Coca-Cola</i>
<i>der Couch</i>	<i>die Couch</i>
<i>die Dress</i>	<i>der Dress</i>
<i>das SMS</i>	<i>die SMS</i>
швейцарский вариант	немецкий язык
<i>das Bikini</i>	<i>der Bikini</i>

<i>das Cola</i>	<i>die Cola</i>
<i>der Couch</i>	<i>die Couch</i>
<i>das E-mail</i>	<i>die E-mail (Email)</i>
<i>der Fax</i>	<i>das Fax</i>

Так, в качестве примера, можно привести англицизм – *cake*. В немецком языке Германии данный англицизм ассимилировался до формы – *der Keks*, в швейцарском варианте немецкого языка употребляется частично ассимилированная форма – *das Cake*. Очевидно, что в отношении данного англицизма ассимиляционный процесс в немецком языке прошел более динамично, чем в швейцарском.

Вариации при оформлении категории множественности у тождественных англицизмов в немецкоязычном пространстве, в большинстве своем, обусловлены диалектным влиянием и использованием различных грамматических маркеров [4]:

Таблица 3

швейцарский вариант	немецкий язык
<i>das Dock – die Docks</i>	<i>das Dock – die Docke/die Docks</i>
<i>der Hotdog – die Hotdogs</i>	<i>der/das Hotdog – die Hotdog/die Hotdogs</i>
<i>der Pudding – die Puddinge</i>	<i>der Pudding – die Puddinge/die Puddings</i>
<i>der Scheck – die Schecks</i>	<i>der Scheck – die Schecke/die Schecks</i>
<i>der Trick – die Tricke</i>	<i>der Trick – die Tricks/die Tricke</i>
швейцарский вариант	немецкий язык
<i>der Start – die Starts</i>	<i>der Start – die Starte/die Starts</i>
<i>der Toast – die Toaste</i>	<i>der Toast – die Toasts/die Toaste</i>
<i>der Test – die Tests</i>	<i>der Test – die Teste/die Tests</i>
<i>der Trust – die Trusts</i>	<i>der Trust – die Truste/die Trusts</i>
<i>der Talk – die Talks</i>	<i>der/das Talk – die Talk/die Talks</i>

Интересный случай представляет собой англицизм со значением «джинсы». В отличие от немецкого языка, в котором данный англицизм имеет исключительно одну форму – форму множественного числа и относится к неисчисляемым существительным, в швейцарском варианте *Jean* употребляется как во множественном, так и в единственном числе: **die Jean (Sg.)** – **die Jeans (Pl)** [1, с. 236]. *Ich brauche zum Leben drei Leibchen, eine Jean und schönes Wetter (Der Standard 12.10.2008). Die Jeans, die V. Beckham für Rock and Republic design hat, kostet um die 300 Euro (Der Standard 28.11.2008).*

Расхождения при оформлении множественного числа англицизмов в швейцарском варианте в сравнении с немецким языком могут быть обусловлены различиями в их категориальном или лексическом значении, например:

швейцарский вариант	немецкий язык
<i>der Box –es, -e</i>	<i>die Box -, -en</i>
<i>die Dress -, -en</i>	<i>der Dress –es, -e</i>

Отклонения при склонении англоязычных заимствованных единиц в немецком языке и его национальных вариантах обусловлены, как правило, темпами и динамикой ассимиляционного процесса.

Для ряда формально-тождественных англоязычных заимствованных единиц в швейцарском варианте характерно колебание падежной флексии *-(e)s* при сильном склонении в родительном падеже (Gen.) по сравнению с немецким языком [6, с. 220]: *des Rock n Roll/des Rock n Rolls, des Beat/des Beats, des Folk-Rock/des Folk-Rocks, des Download/des Downloads, des Internet/des Internets*.

Seit des Aufkommens des Rock n Roll, des Beat, der Protestsongs, des Folk-Rock und der Pop-Art verlief die Anglisierung des Schwyzerdütsch ähnlich der Anglisierung des Deutschen (Basler Zeitung 21.11.2008).

Für die Leute hinter Conficker ist es nicht sinnvoll, das Netz vor größere Probleme zu stellen, weil sie kein Geld machen können, wenn sie einen Teil des Internet zum Zusammenbruch bringen (Die Presse 24.03.2009).

Итак, колебания и отклонения в результате морфологической ассимиляции англицизмов-существительных в национальных вариантах в сопоставлении с немецким языком обусловлены использованием различных адаптационных моделей, темпами и динамикой ассимиляционного процесса, а также временным интервалом заимствования.

Подобные колебания выявлены и в результатах морфологической ассимиляции англицизмов-глаголов. В отдельных случаях для англоязычных глаголов, функционирующих в национальных вариантах, характерна неполная реализация грамматических парадигм, проявляющаяся в выпадении некоторых глагольных форм, что обусловлено диалектным влиянием на адаптационные модели. Например, англоязычные глаголы с исходом на шумные согласные *-sh (-sch), -ch/-tch (-tsch)* в австрийском и швейцарском вариантах принимают при спряжении грамматические формы с учетом ареальных особенностей узусов. (См. Таблицу 4)

Таблица 4

англицизм	немецкий язык	австр. и швейц. варианты
<i>coachen</i>	<i>du coach(e)st</i>	<i>du coacht</i>
<i>finishen</i>	<i>du finish(e)st</i>	<i>du finisht</i>
<i>matchen</i>	<i>du match(e)st</i>	<i>du matcht</i>
<i>patchen</i>	<i>du patch(e)st</i>	<i>du patcht</i>

<i>pushen</i>	<i>du push(e)st</i>	<i>du pusht</i>
<i>publishen</i>	<i>du publish(e)st</i>	<i>du publisht</i>

Несмотря на то, что в немецком языке употребление *-et* в форме 2-го лица множественного числа настоящего времени (*Ihr*) является устаревшим, в австрийском и швейцарском вариантах данная грамматическая форма широко распространена, например:

Таблица 5

англицизм	немецкий язык	австр. и швейц. варианты
<i>dopen</i>	<i>ihr dopt</i>	<i>ihr dopet</i>
<i>sniffen</i>	<i>ihr snifft</i>	<i>ihr sniffet</i>
<i>steppen</i>	<i>ihr steppt</i>	<i>ihr steppet</i>
<i>swappen</i>	<i>ihr swappt</i>	<i>ihr swappet</i>
<i>taggen</i>	<i>ihr taggt</i>	<i>ihr tagget</i>
<i>talken</i>	<i>ihr talkt</i>	<i>ihr talket</i>
<i>whirlen</i>	<i>ihr whirlt</i>	<i>ihr whirlet</i>

Следует подчеркнуть, что для ряда англицизмов-глаголов характерно параллельное употребление форм англоязычных глаголов, тогда как в немецком языке Германии наблюдается твердое одновариантное оформление. Сравним:

Таблица 6

англ. язык	немецкий язык	австр. и швейц. варианты
<i>to camp</i>	<i>campen</i>	<i>campieren/campen</i>
<i>to clone</i>	<i>clonen</i>	<i>clonieren/clonen</i>
<i>to code</i>	<i>coden</i>	<i>codieren/coden</i>
<i>to combine</i>	<i>combinen</i>	<i>combinieren/ combinen</i>
<i>to decode</i>	<i>decoden</i>	<i>decoden/decodieren</i>
<i>to filter</i>	<i>filtern</i>	<i>filtrieren/ filtern</i>
<i>to grill</i>	<i>grillen</i>	<i>grillieren/ grillen</i>
<i>to handicap</i>	<i>handikapien</i>	<i>handicapieren/handikapien</i>
<i>to headline</i>	<i>headlinen</i>	<i>headlinieren/headlinen</i>

Проведенная работа показала, что вариации, выявленные в результате морфологической ассимиляции англицизмов-глаголов в национальных вариантах немецкого языка, как правило, обусловлены использованием различных адаптационных моделей и ареальной особенностью узусов, проявляющейся в использовании своеобразных грамматических маркеров.

Выводы. Таким образом, формальная ассимиляция англицизмов, функционирующих в узусах немецкого языка, осуществляется в русле общих тенденций и правил, согласуемых с внутренними законами системы немецкого языка. Отмеченные вариации в результате формальной ассимиляции англицизмов в узусах носят дистрибутивный характер и являются следствием реализации внутренней валентности языка.

Важно отметить, что черты сходства при формальной ассимиляции англоязычных заимствованных единиц в немецком языке и национальных вариантах превышают различия и колебания, так как узусы являются составляющими архисистемы общенемецкого литературного языка.

Список литературы

1. Ammon U. Variantenwörterbuch des Deutschen / U. Ammon // Berlin : Walter de Gruyter, 2004. – 954 S.
2. Домашнев А. И. Современный немецкий язык в его национальных вариантах / А. И. Домашнев. – Л. : Наука, 1983. – 231 с.
3. Drews J. Auf dem Weg zum Deutsch. Wieviel Angloamerikanisch verträgt die deutsche Sprache? / J. Drews // Zur Lage des heutigen Deutsch. – Göttingen, 1999. – S. 15–33.
4. Duden: Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim : Dudenverlag, 2000. – 1892 S.
5. Imhof I. Schwiizertütsch. Das Deutsch der Eidgenossen. – Zürich : Reise Know-How Verlag, 1995. – 128 S.
6. Wiesinger P. Standardsprache und Mundarten in Österreich / P. Wiesinger // Deutsche Gegenwartssprache. Tendenzen und Perspektiven. – Berlin : Walter de Gruyter, 1990. – S. 218–232.
7. Österreichisches Wörterbuch. – Wien : Hueber, 2004. – 837 S.
8. Wörterbuch der schweizerdeutschen Sprache. – Zürich : Hueber, 1998. – 692 S.

Євтихова І. М. Специфіка англомовних запозичень в сучасній німецькій мові та його швейцарському варіанті (Schwyzertütsch) / І. М. Євтихова, І. В. Панковська // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 252–257.

У статті розглядаються особливості проникнення англійських запозичень у сучасну німецьку мову та в швейцарський варіант німецької мови. Найчастіше процес запозичення поширюється на сферу словотворення і граматику.

Ключові слова: англійські запозичення, варіант мови, узус.

Evtihova I. M. Specificity Anglophone borrowings in modern German and Swiss version (Schwyzertütsch) / I. M. Evtihova, I. V. Pankovskaya // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 252–257.

The article deals with the penetration of English loan words in modern German and a Swiss version of the German language. Most often, the process of drawing extends to the sphere of word formation and grammar.

Key words: English borrowing, language version, language usage.

Поступила в редакцію 19.10.2012 г.

УДК 811.112.2'373

АНГЛІЦИЗМИ ТА ПРИЧИНИ ЇХ ЗАПОЗИЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Застровська С. О., Семенюк Т. П.

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

У статті систематизується існуючий досвід з'ясування причин появи англіцизмів у сучасній німецькій мові та зосереджується увага на ставленні представників німецької лінгвоспільноти до інтенсивного проникнення англіцизмів у рідну мову.

Ключові слова: англіцизм, запозичення, інтра- та екстралінгвістичні причини.

Постановка проблеми. Характерним для нашого часу є прагнення до глобальної інтернаціоналізації, наслідками якої є мовні контакти. Сучасні мовні контакти відбуваються з високим ступенем інтенсивності, цьому сприяють міжнародний освітній обмін, мережі радіо і телебачення, Інтернет, політичні міжнародні зв'язки і т. д. Співпраця та взаємодія представників різних культур зумовлює проникнення в словниковий запас нових слів шляхом їх запозичення з інших мов. Саме лексична система є більш відкритою для іншомовних елементів. У зв'язку з цим проблема запозичення іншомовних лексем на сьогоднішній день залишається **актуальною**.

Метою статті є з'ясувати причини появи англіцизмів у сучасній німецькій мові та ставлення до цієї проблеми німців.

Мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- систематизувати існуючий досвід з'ясування причин проникнення англіцизмів у сучасну німецьку мову;
- зосередити увагу на ставленні представників німецької лінгвоспільноти до інтенсивного процесу проникнення англіцизмів у німецьку мову.

Об'єктом дослідження є англіцизми та англо-американізми у німецькій мові на **предмет** їхньої релевантності та необхідності асиміляції у систему німецької мови. Оскільки робота має оглядовий характер, то **матеріалом** дослідження слугували доробки російських та німецьких науковців, лексикографічні джерела, Інтернет-ресурси та фрагментарно твори художньої літератури.

Кінець XX – початок XXI століття позначився процесом інтенсивної взаємодії різних мов і формування загального словникового фонду. Що стосується німецької мови, то більшість нинішніх запозичень унаслідок взаємодії мов приходять саме з англійської мови, яка є мовою міжнародного спілкування. Англійська мова збагатила німецьку численними новими поняттями, синонімами та словами-паралелями: *Bodybuilding, Cracker, Dress, Eyeliner, Flanell, Football, Shorts, Jogginganzug, Jersey, Knockout, musical, Make-up, Mixed Grill, New Look, Outfit, Pop, Punk*.

Вживання англіцизмів останнім часом стало показником яскравості, модної приналежності, слідування світовим тенденціям. Англійські запозичення в німецькій мові відомі з XV століття, що зумовлювалось значними суспільно-

політичними подіями. Інтенсивний приплив англо-американізмів спостерігався після Другої світової війни. Цій тенденції сприяв поділ території Німеччини на окупаційні зони, дві з яких займали США і Великобританія, унаслідок чого між цими державами і ФРН існувала тісна політична, економічна і культурна взаємодія.

В останні два десятиріччя спостерігається справжній бум англо-американських запозичень у німецькій мові. Це явище привертає до себе не абиякий інтерес лінгвістів, про що свідчить велика кількість публікацій і досліджень (С. В. Гриньов, Г. О. Патрикеева, Th. W. Adorno, S. Bohmann, W. Yang, G. Zifonun і т. п.).

Під **запозиченням** варто розуміти, на нашу думку, перш за все, слово або словосполучення, які перенесені з первинної мови в мову-реципієнт в результаті мовних контактів з подальшою асиміляцією в новому мовному середовищі [2, с. 7]. Як зазначає Х. Глюк, відповідно до мовного лексикону Метцлера, **англіцизми** (англо-американізми) – це запозичення з англійської мови, які певним способом інтегрувалися в німецьку мову [7, с. 42].

Вслід за В. Янгом визначаємо **англіцизми** як родові поняття для запозичень з американської англійської (АЕ), британської англійської (БЕ), а також інших мовних округів, таких як Канада, Австралія, Південна Африка та ін. [11, с. 7]. Англіцизми масово проникають в німецьку мову, викликаючи захоплення в молодого покоління та страх і нерозуміння в тих, хто виріс на творах великих німецьких класиків і не впізнає німецьку мову сучасності. Надмірне вживання англіцизмів завдає труднощів для носіїв німецької мови, особливо якщо йдеться про вузько спеціальні поняття. Наведемо приклад із художньої літератури (розмова між пасажиром, який вперше має летіти літаком, та оператором довідкового бюро):

Fridolin trat näher. „Guten Morgen.“

Eine junge Dame in Uniform lächelte göltig.

„Ich möchte mit dem nächsten Flugzeug nach Rom fahren.“

„Fliegen!“ meinte die junge Dame.

„Fliegen, natürlich. Was muß ich da tun? Es ist mein erster Flug.“

Die junge Dame betrachtete ihn mit Neugier. Nicht jeden Tag sieht man auf dem

Flughafen einen erwachsenen Menschen, der zum ersten Mal fliegt.

*„Also, das ist ganz einfach“, sagte sie freundlich, „das **Ticket** bekommen Sie drüben an unserem **Ticket-Counter**. Wenn Sie ein Auto haben, so lassen Sie es draußen auf dem **Parking-Lot**, der **Attendant** wird sie einweisen. Die nächste Maschine nach Rom ist zwar **fully booked**, aber wir setzen Sie auf **die Waiting-List**. Es gibt immer wieder ein paar **No-Shows** oder **Last Minute Cancellations**. Da haben Sie heute gute **Chancen**. Aber seien Sie auf jeden Fall dreißig Minuten vor **Take-off** am **Handling-Counter**. Da schließen wir nämlich **das Load-Sheet** ab. Und wenn Sie dann **eingescheckt haben**, verlieren Sie Ihre **Boarding-Card** nicht. Wenn Sie zum **Duty Free Shop** gehen, überhören Sie nicht **den Last und Final Call**. Gehen Sie lieber schon vorher zum **Exit B 18**. Wenn Sie **overweight** sind, kostet **die excess-baggage** ein Prozent **der first class single fare**. **Hand luggage** dürfen Sie mit in die Kabine nehmen. **Baggage claim** kommt auf Ihr **Ticket**. Unterwegs gibt's **einen snack**, und **non-alcoholic drinks** sind auch in der **Economy-class free of charge**. Haben Sie alles verstanden?“*

„Vollkommen“, sagte Fridolin ehrfurchtsvoll, „aber sagen Sie mir bitte: In welcher

Sprache haben Sie mir das erklärt?“

„Na, in Deutsch natürlich!“ antwortete die junge Dame leicht indigniert und wandte sich dem nächsten Flugreisenden zu. [4, с. 90-91].

Одне з питань, які стоять в центрі лінгвістичних розвідок, є *причини* появи англіцизмів в німецькій мові. Традиційно виділяють **екстралінгвістичні** (зовнішні) та **інтралінгвістичні** (внутрішні) причини запозичень. Так, С. В. Гриньов, проаналізувавши роботи багатьох лінгвістів, які висвітлювали дану проблему, зараховує до **екстралінгвістичних** такі причини: 1) культурний вплив одного народу на інший; 2) наявність усних або писемних контактів країн з різними мовами; 3) підвищення інтересу до вивчення тієї або іншої мови; 4) авторитетність мови-джерела (що іноді призводить до запозичення багатьма мовами і появи інтернаціоналізмів); 5) історично обумовлене захоплення певних соціальних верств культурою чужої країни [1, с. 160].

Х. Лангер у праці «Zum Einfluss des Angloamerikanischen auf die deutsche Sprache der Gegenwart» виділяє такі важливі чинники, які сприяють проникненню англіцизмів в німецьку мову [8, с. 69-73].

Етимологічний чинник. Його основою є спорідненість мов, що особливо діє у випадку англійської та німецької мов, які розвинулися в результаті географічного розподілу зі спільної основи. Досі існує багато споріднених слів у цих двох мовах, які відрізняються найчастіше за формою, але все ж є достатньо зрозумілими носіям цих двох мов.

Морфологічний чинник, який тісно пов'язаний зі стилістичним. Так, німецька мова охоче запозичує англійські слова через те, що вони є коротшими, ніж німецькі.

Соціально-психологічний чинник. Уживання слів іншомовного походження робить мовця приналежним до певного привабливого для нього кола. У цьому разі слова іншомовного походження мають сигнальну функцію, яка привертає увагу людей, котрі вживають слова іноземного походження, щоб належати до окресленої ними ж самими групи людей, яка є особливою через вживання слів іншомовного походження.

До **внутрішньолінгвістичних** причин запозичень зокрема В. Янг [11, с. 118] відносить: 1) колорит (Kolorit); 2) мовну економію (Sprachökonomie, Präzision und Kürze); 3) варіативність висловлень (Ausdrucksvariation); 4) евфемізацію (Euphemismus, Verschleierung); 5) педагогічний аспект (Pädagogischer Aspekt).

1) **Колорит** пов'язаний з відсутністю у рідній мові еквівалентного слова для нового предмета, явища або поняття. Дослідники називають такі прогалини *лакунами*. У фонологічному і в семантичному плані під лакуною розуміють нічим не зайняте місце у мові, що запозичує, вільне для заповнення його словами чи виразами з мови-джерела (лакуна (лат. Lacuna; нім. Lakuna/Lacune; англ. gap) – мовний «пропуск»/ «прогалина» (sprachliche Lücke) [6, с. 856].

Ю. Пфінтцер називає це явище колоритом англійської мови та виділяє три його різновиди: *локальний, фаховий та соціальний* [9, с. 39-40].

Англіцизми, які відносяться до *локального колориту*, – це слова іншомовного походження на позначення закладів та організацій, які не трапляються в німецько-

мовному просторі і через те зберігають за собою позначення, що закріплені за ними там, де вони існують: *Campus, Freedom-Song, Gospel, Smog*.

Фаховий колорит англо-американізмів виділяється концентрацією на фахових та професійних аспектах діяльності певної групи людей: *Code, Computer, Publicity, Manager*.

Соціальний колорит характеризується приналежністю до певного культурного прошарку, який може бути організованим за віковими показниками, інтересами, світоглядом: *Band, Bar, Beat, Girl, Campus, Jeans, Job, Hippie, Love-in, Sit-in*.

2) **Мовна економія**. Під поняттям «мовної економії» розуміють намагання за допомогою мінімального мовного матеріалу досягти максимального мовного ефекту [11, с. 123]. Ця функція реалізується через використання одного запозиченого слова замість описового звороту (тенденція до економії мовних засобів). Наприклад, *Stress* замість *den Körper belastende, angreifende, stärkere Leistungsanforderung, Designer* замість *Formgestalter für Gebrauchsgüter, Action* замість *ereignis- oder handlungsreicher, dramatischer Vorgang* [11, с. 124].

Як зазначає С. Бо манн, «в німецькій мові потрібно використовувати цілі фрази, або ж речення, щоб зобразити технічний термін і часто визначення ніколи повністю не передають семантичне значення. Сюди належать англіцизми, які виражають денотативні та конотативні семантичні поняття, які відсутні у відповідному німецькому семантичному полі» [5, с. 196].

Як приклад візьмемо англіцизм *Scanner*, для перекладу цього технічного терміну в німецькій мові не найшлося еквівалента, адже *Abtaster* чи *Abtastegerät* не достатньо точно здатні передати характеристики цього приладу. Таким чином, запозичений з англійської мови термін *Scanner* з гідністю зайняв своє місце в системі німецької мови. Теж саме стосується і терміну *Computer*. Спроби знайти німецький еквівалент виявились невдалими, адже англійський варіант і точніший, і коротший за німецький *elektronische Datenverarbeitungsanlage*.

3) **Варіативність висловлення**. Застосування англіцизмів замість німецьких відповідників мотивується тим, що, використовуючи різноманітні висловлення, ми надаємо тексту виразності та образності, уникаємо полісемії, повторів: *Bungalow – einstöckiges Sommerhaus, Skin – Haut, Baby – Säugling, Fan – Anhänger*.

Варіативність висловлень можлива і при появі іншомовних стилістичних синонімів, які використовуються передусім для експресивності: *Helpline – Hotline, Laptop – Notebook, Stewardess – Air-Hostess, Designer-Shop – Designer-Store, Fan – Groupie, Training – Workout, Check – Test, exklusiv – classy*.

4) **Евфемізація**. Англіцизми як евфемізми використовують у мові тоді, коли потрібно висловити або передати не дуже приємні новини чи події. Дуже часто застосовують прийом евфемізації, коли говорять про сфери життя, що так чи інакше пов'язані з криміналітетом, поганими звичками чи інтимним життям, наприклад: *Callgirls, Playgirl* або *Taxigirl* для позначення дівчини легкої поведінки, *Dealer (dealen)* – розповсюджувача наркотиків, *high* або *stoned* – того, хто перебуває під впливом легких наркотиків.

5) **Педагогічний аспект** вживання англіцизмів полягає в тому, що читача знайомлять із маловживаними англіцизмами. В роботі Yang наведено такий приклад:

«MARTINI "on the rocks" = MARTINI auf Eiswürfeln im Becherglas». Подаючи німецький варіант, читача готують прийняти та краще розуміти нові слова (англіцизми). І навпаки, німецьке слово може пояснюватися англійським, щоби легше зрозуміти німецький вислів, наприклад: «Sie legt Wert darauf, ihre Möbel und Einrichtungen mit der Vokabel "zeitgenössisch" (contemporary) zu beschreiben». Ці англійські вирази можуть стати англіцизмами, якщо їх будуть краще розуміти [11, с. 133–135].

Констатувавши проникнення великої кількості англіцизмів у німецьку мову та проаналізувавши основні причини їх появи, спробуємо зрозуміти, чи всі запозичення з англійської мови користуються популярністю серед німецького населення і є необхідними для функціонування німецької мови.

В. Адорно поділяє англословну лексику на «необхідні запозичення» та «зайві». До перших, на його думку, слід відносити нові найменування, які з'являються у зв'язку з появою нових об'єктів номінації – новими предметами, технічними винаходами, новими ідеями, номенклатурами. Лінгвіст вважає, що «іноземну лексику краще вживати там, де дослівний переклад є неможливим» [3, с. 207].

Зайвими запозиченнями В. Адорно вважає англіцизми, синонімічні тим, які вже існують у мові. Основні причини вживання «зайвих» англіцизмів дослідник вважає в бажанні мовців підкреслити рівень високої інформованості та обізнаності, слідувати модним тенденціям, вживаючи престижніші, на їх думку, англіцизми (*happy, fashionable, Outsider, my family* і т. п.) від їхніх німецьких еквівалентів (*glücklich, modisch, Außerseiter, meine Familie*) [3, с. 208]. Таке явище стає об'єктом критики. Див. рис.1 [10, с. 8].

Рис. 1 Сатира на *Denglisch*.

На рисунку, крім кореспондента розважального радіо (*Fun Radio*) та працівника фітнес-центру (*FitnessCenter*), зображені люди, які виконують певні дії, а саме, як стає зрозуміло зі слів представника центру – стрибають (*hüpfen*) та крутяться (*drehen*). Проте для номінації даного процесу замість німецьких еквівалентів пропонується вживати англіцизм *Turnarounthopping*, як зрештою, і для всіх інших видів за-

йняття спортивними вправами, такими, як *Running, Jogging, Walking, Climbing, Jumping, Spinning, Dancing, Stretching*. Крім того, цікавим є підпис під рисунком *Freizeiting (Sporting, Turning, Gymnasting)*, який є свого роду застереженням не лише від масового засилля англіцизмів в німецькій мові, а й концентрацією уваги на змінах німецьких лексичних одиниць під впливом англійської мови. У даному випадку можна говорити про появу в німецьких словах англійського суфікса *-ing*, що призводить до утворення нового слова – (*Freizeit* → *Freizeiting*, *Sport* → *Sporting*, *Turnen* → *Turning* usw.).

Супротивники англіцизмів б'ють на сполох та стверджують, що, по-перше, німецька мова втрачає свою колишню потужність; по-друге, що вона перестас бути престижною і перетворюється на суміш англійської з німецькою, так званий «Denglisch» (Deutsch + Englisch) – сучасний німецько-англійський суржик, що непомітно і практично нестримно заповнює німецьку мову.

Див. Рис. 2 [10, с. 39], який унаочнює заміну текстів німецькою, як наприклад, *Ihr Sonnenplatz. Bräune von der Sonnenbank* відповідними англійськими, *The SunPoint. Indoorbrowning by Solarbanking*.

Рис 2. Сатира на Denglisch.

Тенденція збільшення словникового складу мови шляхом англо-американських запозичень набула гротескних форм і навіть вийшла на державний рівень. Питання про збереження німецької мови як національної стало в останні роки особливо гостро.

В 1997 році професор доктор В. Кремер заснував об'єднання «Німецька мова» в Дортмунді, яке на даний час налічує понад 14 000 членів і активно займається проблемами німецької мови, а саме зменшенням використання в німецькій мові англіцизмів. Об'єднання видало словник – довідник «Anglizismenliste», який вміщує 5.085 лексичних одиниць англійською мовою та відповідних еквівалентів німецькою. Завдання такого видання полягає у наданні тому, хто говорить, чи пише, можливості вибрати, яке слово йому більше до вподоби.

Висновки. Отож, взаємодія мов та наявність систематичних і тісних контактів спричинила появу в німецькій мові великої кількості англіцизмів, які в силу як екстра – так і інтралінгвістичних причин, міцно укорінилися в новому середовищі і по-

різному оцінюються носіями мови. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розгляді способів адаптації англіцизмів до норм та особливостей німецької мови.

Список литературы

1. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
2. Патрикеева А. А. Англицизмы в немецком языке (на материале языка рекламы) : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.20 «сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». – М., 2009. – 24 с.
3. Adorno Th. W. Wörter aus der Fremde / Th. W. Adorno // Braun P. (Hrsg.): Fremdwort-Diskussion. – München, 1979. – S. 198–211.
4. Backhaus N. M. Liebling, schlaf nicht dauernd ein / N. M. Backhaus. – München : Wilhelm Heine Verlag, 1975. – 144 S.
5. Bohmann S. Englische Elemente im Gegenwartsdeutsch der Werbebranche / S. Bohmann. – Marburg : Tectum Verlag, 1996. – S. 313.
6. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 5, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. – Mannheim : Bibliographisches Institut, 2003. – 1900 S.
7. Glück H. Gegenwartsdeutsch / H. Glück, W. W. Sauer. – Stuttgart; Weimar : Metzler, 1997. – 200 S.
8. Langer H. Zum Einfluss des Angloamerikanischen auf die deutsche Sprache der Gegenwart / H. Langer // Sprachpflege 29. – 1980. – S. 69–73.
9. Pfitzner Jürgen: Der Anglizismus im Deutschen: Ein Beitrag zur Bestimmung seiner stilistischen Funktion in der heutigen Presse. – Stuttgart, 1978. – 245 S.
10. Shkurte Veliu-Ajdini. Englisch in der deutschen Sprache der Werbung. – Wien, 2009. – 94 S.
11. Yang Wenliang. Anglizismen in Deutschen. Am Beispiel des Nachrichtenmagazins DER SPIEGEL / Wenliang Yang. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1990. – 237 S.

Застровская С. О. Англицизмы и причины их заимствования в современном немецком языке / С. О. Застровская, Т. П. Семенюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 258–264.

В статье систематизируется существующий опыт выяснения причин проникновения англицизмов в современный немецкий язык и уделяется внимание отношению представителей немецкого лингвосообщества к интенсивному внедрению англицизмов в родной язык.

Ключевые слова: англицизм, заимствование, интра- и экстралингвистические причины.

Zastrowska S. Anglicisms and the reasons of their borrowing in the modern German language / S. Zastrowska, T. Semenyuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 258–264.

The article deals with the systematization of the existing experience of establishing reasons of borrowing in the modern German language. The attention is also paid to the treatment of the Germans to the intensive borrowing of Anglicisms in their mother tongue.

Key words: Anglicism, borrowing, intra- and extralinguistic reasons.

Поступила в редакцию 07.10.2012 г.

УДК 070.41(=512.19):81'246.2

ДВУЯЗЫЧИЕ КАК ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ЧЕРТА ГАЗЕТЫ «ТЕРДЖИМАН»

Короглу Л. А.

РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», г. Симферополь

Статья посвящена проблеме отражения особенностей двуязычия (билингвизма) в публикациях газеты «Терджиман». Рассматриваются переводческие соответствия на лексическом, фразеологическом и грамматическом уровнях языка.

Ключевые слова: двуязычие, билингвизм, переводческие соответствия, интерференция, крымскотатарский язык.

Постановка проблемы. Интерес к научному исследованию двуязычия (билингвизма) возник в конце XIX в. Основы научной разработки лингвистических проблем билингвизма заложены в трудах известных ученых И.А. Бодуэна де Куртенэ, Л.В. Щербы, Ф.Ф. Фортунатова, А.А. Шахматова, Е.Д. Поливанова и др., а также в работах выдающихся зарубежных языковедов А. Мейе, У. Вайнрайха, Г. Шухардта, А. Мартине, Э. Хаугена, С. Сводеша, С. Эдвина, Ч. Осгуда и др.

Двуязычие рассматривается как сложное, системное, внутриличностное образование, которое включает в себя определенную языковую (знаковую) систему, умение использовать ее в ситуации общения, коммуникации.

Обычно владение двумя языками сформировано у человека в разной степени, поскольку не бывает двух совершенно одинаковых социальных сфер действия языков и представленных ими культур. Поэтому в определении билингвизма отсутствует требование абсолютно свободного владения обоими языками. Если один язык не мешает второму, а этот второй развит в высокой степени, близкой к владению языком у носителя языка, то говорят о сбалансированном двуязычии. Тот язык, которым человек владеет лучше, называется доминантным, причем это не обязательно первый по времени усвоения язык [2, с. 44–45].

Механизм переключения с одного языка на другой в процессе перевода предусматривает наложение семантического поля исходного языка на семантическое поле языка перевода, когда происходит нахождение эквивалентов, соответствий в языке перевода. Сбалансированный билингвизм переводчика обусловлен степенью сформированности переводческих соответствий на лексическом, фразеологическом и грамматическом уровнях языка [2].

Газета «Терджиман» издавалась на крымскотатарском и русском языках. Частотное применение русской лексики в крымскотатарском варианте газеты «Терджиман» в качестве эквивалента или для пояснения некоторых лексем является особенностью индивидуального стиля И. Гаспринского и других авторов того времени.

Целью нашей статьи является исследование особенностей проявления двуязычия (билингвизма) на страницах газеты «Терджиман».

Отталкиваясь от того, что сбалансированный билингвизм переводчика обусловлен степенью сформированности переводческих соответствий на лексическом,

фразеологическом и грамматическом уровнях языка, попытаемся рассмотреть двуязычие в крымскотатарском варианте газеты «Терджиман».

Переводческие соответствия на уровне лексики:

1. Прямое перенесение слов:

а) с сохранением русской звуковой оболочки: *трактир* (кртат. *мейхане*); *Афстра* (айркену-артсфя), *локомотив* (рус. локомотив), *машина* (анйшам-фитумуол), *призиф* (фифатсийу), *выстафка* (физзирп, Венгрия).

б) Некоторые заимствованные лексемы не подчинялись правилам грамматики, а записывались так, как слышались. Например: *данослар* (доносы), *талоп* (палата), *мидаль* (медаль), *теятро* (театр), *байхови* (байковый) чай.

в) с обозначением всех гласных фонем в заимствованной лексике, во всей остальной лексике (арабской, персидской, тюркской) гласные звуки на письме не обозначались: *адвокатлыкъ* (рлриттарт), *трактирлер* (нднс-фитсачу), *участкасында* (анумуоу), *коммуна* (рлтирднмйхр), *архимандритлер* (архимандриты), *синдикат* (такиднйси).

г) замена несуществующих фонем в крымскотатарском на созвучные им русские: *коронасия* (айсануруу), *коронация* (нднс-мсантс), *станкасында* – в арабском алфавите нет буквы, обозначающей фонему ц; *«управляющчи»* – сочетание *ич* на месте *щ*, в арабском алфавите нет буквы, обозначающей фонему щ; *мушкатны орех* (мускатный орех); «тадж киюм кунлери яни *коронасья* куни» (17.05. 1894, Тадж киюм куни), «Казеный полат реиси (*управляющчи*)» (17.12.1895, «Къырым»).

д) выпадение согласных в окончании слова или замена на гласные, значение при этом сохраняется: *абуне* (абонент), *рубле* (рубль), *кабине* (кабинет).

е) отсутствие категории рода в крымскотатарском языке стало причиной употребления заимствованной в русском языке лексики в одном роде, например: *земский управасы* (земская управа), *казенный полат* (казенная палата), *гостиный двор* (функционирующая в русском языке лексема женского рода употребляется в мужском);

ж) *изменение окончания слова, затем наложение* категории принадлежности на грамматическую систему русского языка, ср.: *Хорасан участкасында гелен* (приехавший из участка Хорасан), *участок* – *участка*, *его участок* (*участкасы*), *Японья мануфактурасы* (Японская мануфактура), *сукна фабрикасы* (анкуос-фкйрбиф).

2. Гибридное словообразование:

а) перенесение основы слова с замещением аффикса: *адвокат-лыкъ* (адавокат-лыкъ), *патриот-лыкъ* (патриотизм); *идер* (занимается адвокатской практикой), *патентесиз* (без патента), *верстлик* (зс-тнтап).

в) употребление крымскотатарских и русских лексем одновременно с образованием новых лексем путем сочетания основы из русского языка и основы из крымскотатарского, либо русских основ, сочетающихся с крымскотатарскими аффиксами: *банкрот чыкъмакъ* (обанкротиться), *консилиум идерек* (советоваться), *рулоу* (руло).

револьвер атмакъ, генерал **рубасы** (одежда генерала), **ингилиз каскасы** (английская каска), لين الف كملوك фланиль кольмек (фланелевая рубашка).

3. Семантические кальки.

Наблюдается калькирование лексем, большей частью терминов, не имеющих крымскотатарского эквивалента. Зачастую это семантические кальки, передающие значение лексем: *чреовещатель* (*курсактан сёйленур – говорящий из живота*). Прямой перевод: *нашейная золотая медаль* (*боюнлыкъ алтын медаль*), *нагрудная серебряная медаль* (*кокуслик кумиш медаль*).

Следует также отметить иноязычные заимствования, которые вошли в крымскотатарский язык благодаря посредству русского языка, при этом сохраняется русская оболочка: *كارانتين карантин*, *сипаратизм* (*айрылыкъ – расхождение*).

Переводческие соответствия на фразеологическом уровне:

В крымскотатарском и русском языках существует ряд устойчивых выражений, которые в этих языках имеют различную сочетаемость. Наблюдается калькирование некоторых устойчивых единиц из русского языка. Перенос русских устойчивых словосочетаний может происходить несколькими способами:

1) в результате изменения одной или нескольких лексем: **он мертебе ольчуб бир кесмек** (десять раз отмерь один отрежь, вместо семи раз); **ортая атеш туштиктен сонъ** (после попадания огня на середину) (после пожара); **сюкют илимдир** (молчание – наука вместо молчание – золото); **франсызджа парле-марле идиёр** (говорит по французски парле-марле) (парле франсе); **сагъ тарафа кидилюр исе елда аю вар** (пойдешь направо – встретишь медведя); **сол тарафа гидилюр исе дигер бир мухатыр!** (пойдешь налево – другую тварь), **аю киб ийнатур** (заставить танцевать как медведя).

2) в результате точного перевода устойчивых единиц на крымскотатарский, включая знаки препинания:

Сюкют – алтундыр (Молчание – золото), **сулюк киб кьан эмерлер** (сосут кровь как пиявки), **уюклаёруз** (мы дремлем, спим), **къара кунъ** (чёрный день), **ер буламаз** (места не находят), **су буландырыджылар** мутящие воду (наводящие смуту).

Также одной из особенностей языка газеты «Терджиман» является одновременное применение двух эквивалентных лексем (слово на крымскотатарском языке и перевод его на русский язык): *курси – стул*, *серги – выставка*, *нокъта – точка*, *виляет – уезд*, *буфет – аш хане*, *лиманлар – портлар*, *махкеме – суд*, *тефтиш – ревизия*, *хабс – арест*, *сиясет – политика*.

Переводческим (авторским) соответствием называют единицу языка перевода, которая регулярно используется для перевода данной единицы исходного языка. Переводческие соответствия, как правило, устанавливаются между единицами одного и того же уровня [1, с. 167]. Сюда можно отнести такие лексемы, как **нефть** (**ер ягъы**, *земляное масло*), **газ** (**рух**, *душа, дыхание*), **маргарин яни ясама ягъ** (*маргарин, т.е. искусственное масло*). Очевидно, автор находит соответствия тем лексемам, которые не известны его целевой аудитории, он повторяет название веществ и поясняет их качества: *нефть – распространенная в осадочных породах земли маслянистая горячая жидкость*. Вещество *газ* автор также сравнивает с *душой*,

дыханием, чем-то невидимым, именно этим главным качеством и обладает газ. Маргарин автор поясняет как искусственное масло.

Важно учитывать, что на любом уровне, особенно на лексическом, соответствия могут быть единичными и множественными. Единичные соответствия существуют у **терминов**, ср.: *Парламентонда яни миллет меджлисинде* (В парламенте, т.е. в национальном собрании), *гумрюк яни таможня ханелери* (таможня), **антропонимов**, ср.: *Мырза Абдюльислям эфенди 1844 сенеси дюнья кельмиш яни элли яшында* (господин Мырза Абдюльислям родился в 1844 году, то есть ему 50 лет), **географических названий**, ср.: *Дженюби Суданда яни Африка* (В южном Судане, т.е. в Африке); *дюньянынъ учъ къытасында яни Азия, Аврупа ве Африка* (в трёх частях мира, то есть Азии, Европе и Африке). Большая часть единиц исходного языка имеет множественные соответствия, когда для передачи их значений используется несколько единиц языка перевода, что может быть обусловлено речевым вербальным контекстом, лингвокультурным или ситуативным контекстами, дискурсом, особенно в ситуациях устного перевода [2, с. 47].

Анализ материала показал частотное употребление союза **яни (то есть)**, который поясняет (это значит) и уточняет (а именно) содержание предыдущего предложения или отдельного его члена. На наш взгляд, это явление носит национальный характер. Национальное — это то, что принадлежит культуре автора, ощущается в художественном произведении как нечто цельное, определяющее стилевое своеобразие последнего, его культурно-специфический облик. Национальное в билингвистическом тексте не может иметь характер вкрапления. Это не орнаментальное средство [3].

Наиболее распространенным является функционирование пояснительного союза **яни (то есть)** в значении пояснения (это значит), например: *гумрюк яни таможня ханелери* (таможня, то есть помещения таможни); *адвокат яни дава векили* (адвокат, т.е. представитель тяжбы); *приз яни мукаяфат* (приз то есть награда); *«Неделя» яни хафта газетасы* («Неделя», то есть газета «Неделя»).

Таким образом, функциональные особенности двуязычия на страницах газеты «Терджиман» проявились на уровне лексических и синтаксических отношений. Лексический уровень представлен семантическими кальками, лексемами, возникшими в результате гибридного словообразования и прямым переносом слов. Переводческие соответствия, выявленные на фразеологическом уровне, соответствуют специфическим способам переноса устойчивых сочетаний. Синтаксические параллели охватывают в основном пояснительные отношения во вставных конструкциях и выражаются частотным союзом **яни (то есть)**.

Список литературы

1. Кобенко Ю.В. Явление билингвальной вариативности в процессе заимствования лексических единиц : На материале современного немецкого языка : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Кобенко Юрий Викторович ; Томский политехнический университет. — Томск, 2005. — 199 с.
2. Серова Т.С. Сбалансированный билингвизм и механизм языкового переключения в устной переводческой деятельности в условиях диалога языков и культур / Т. Серова // Вестник Томского государственного университета. Серия : язык и культура. — Томск, 2010. — №4 (12). — С. 44–56.

3. Туксаитова Р.О. Речевая толерантность в билингвистическом тексте (на материале русскоязычной казахской художественной прозы и публицистики) : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Туксаитова Райхан Омерзаковна ; Уральский государственный университет им. А.М. Горького. – Екатеринбург, 2007. – 43 с.
4. Турецко-русский словарь. – М. : Русский язык, 1977. – 966 с.
5. Усеинов С.М. Русско-крымскотатарский, крымскотатарско-русский словарь / С.М. Усеинов. – Симферополь : ИД «Тезис», 2007. – 650 с.
6. Шарыпова Наиля Хабибрахмановна. Двужычые в Татарстане : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Шарыпова Наиля Хабибрахмановна. – Казань, 2004. – 373 с.
7. Develioplü F. Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lugat. – Ankara: Aydın kitabevi, 2009. – 1195 с.

Короглу Л. А. Двомовність як функціональна риса газети «Терджиман» / Л. А. Короглу // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 265–269.

Стаття присвячена проблемі відображення особливостей двомовності (білінгвізму) в публікаціях газети «Терджиман». Розглядаються перекладацькі відповідності на лексичному, фразеологічному і граматичному рівнях мови.

Ключові слова: двомовність, білінгвізм, перекладацькі відповідності, інтерференція, кримськотатарська мова.

Koroglu L. Bilingualism as the functional newspaper's "Terdzhyman" feature / L. Koroglu // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 265–269.

The article deals with the reflection of specific bilingualism units in the publications of the "Terdzhyman" newspaper. The article discusses translation compliance for lexical, phraseological and grammatical language levels.

Keywords: Translation compliance, bilingualism, interference, Crimean Tatar language.

Поступила в редакцію 29.10.2012 г.

УДК 811.161.1'38

ПРАГМАТИКА ЭПИСТОЛЯРНОГО ВОКАТИВА КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ

Куварова Е. К.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, г. Днепропетровск

В статье обосновано понятие эпистолярного вокатива, показано, что эпистолярный вокатив может быть реализован в тексте письма тремя способами: собственно обращением, метатекстом и косвенной адресацией. Прагматический потенциал эпистолярного вокатива как лингвистической единицы связан с экстралингвистическими факторами социального характера, эмоциональным и физическим состоянием адресанта и его отношением к адресату.

Ключевые слова: эпистолярный вокатив, обращение, письмо, адресант, адресат, фатическая функция языка.

Постановка проблемы. Речевое общение людей, предполагающее взаимодействие, как минимум, двух коммуникантов, требует обязательного наличия адресата речи, а для установления контакта между отправителем и получателем сообщения язык вырабатывает соответствующие средства, в число которых могут входить самые различные способы именования адресата высказывания. Чаще всего это собственно обращение.

Морфологические свойства, синтаксическая природа и прагматический потенциал обращения неоднократно становились объектом лингвистического исследования. Однако средства организации направленности речи не исчерпываются обращением и формируют, по мнению В. Е. Гольдина, функционально-семантическую категорию речевого контакта, организованную по принципу поля, в центре которого находится обращение, а периферию покрывают другие средства речевого контакта [1, с. 5]. Они образуют открытое множество коммуникативных элементов и, вероятно, в свою очередь могут быть дифференцированы по ряду признаков, в том числе и по связи с коммуникативными сферами, которые обслуживаются данными языковыми средствами. Очевидно, что средства привлечения внимания адресата типа *Извините, пожалуйста!, Эй, ты!, Какие люди!, В красной кофточке!, Не могли бы Вы подойти?*, свойственные устному непосредственному общению, совершенно нехарактерны для письменной речи, и в частности эпистолярной коммуникации. В то же время эпистолярика, столь же древняя, как и само письменное общение людей, выработала свои способы и средства адресации текста, и **цель исследования** – выяснить, каковы эти средства, установить их типологию и прагматические свойства.

Самым типичным средством речевого контакта, которым, как правило, начинается текст письма, является обращение как «организованное по законам данного языка название реального или предполагаемого адресата речи, используемое в речевом общении с целью привлечь внимание того лица, к которому речь направлена,

вызвать у него определенную реакцию на последовавшее или последующее сообщение или вынудить его к совершению действия, диктуемого разговорной ситуацией» [10, с. 3]. Значимость обращения как формы прямой адресации для эпистолярной коммуникации подчеркивается тем, что, будучи расположенным в инициальной текстовой позиции, оно достаточно регулярно выделяется адресантом в самостоятельное предложение и, как правило, дистанцируется от последующего текста.

Синтаксическая роль обращения трактуется в лингвистической литературе по-разному: обращения рассматриваются как «слова и словосочетания, не образующие ни предложений, ни их частей» [6, с. 404], как «грамматически независимый и интонационно обособленный компонент предложения или более сложного синтаксического целого» [12, с. 170], как «имя существительное в именительном падеже, одиночное или являющееся главным членом словосочетания и не составляющее предложения, а сопровождающее предложение, к которому с помощью этого обращения привлекается внимание» [9, с. 36]; иногда обращение трактуется как член предложения, связанный с ним соотносительной связью [11, с. 249], и даже как именное односоставное предложение, употребленное самостоятельно или в составе сложного предложения и соединенное с остальной его частью бессоюзной связью [10, с. 88]. Основные функции обращения – аппеллятивная (называние адресата) и контактоустанавливающая; обращение может также выполнять оценочную функцию [3] и функцию социальной регуляции общения [1, с. 93]. В качестве частного компонента фатической (контактоустанавливающей) функции Л. П. Рыжова выделяет вокативную функцию обращения, «сущность которой заключается в привлечении внимания другого лица или побуждении его к совершению некоторого действия» [13, с. 83].

Те же самые функции в письме выполняет и целый ряд обозначений адресата речи, по своим морфолого-синтаксическим свойствам не являющихся обращением и представляющих собой адресующий метатекст типа «от такого-то к такому-то» или «такому-то от такого-то». Такой метатекст может включать именование адресанта и адресата или называть только адресата письма. Соответствующие формулы В. Е. Гольдин относит, наряду с обращением, к прямым вербальным средствам адресации [1, с. 52–54], и вот несколько примеров употребления адресующих метатекстов в письмах самого разного назначения:

Володымеру Васильевичу
от Мусорянина
Здравица и прославление.

Никто жарче Вас не грел меня во всех отношениях; никто проще и, следовательно, глубже не заглядывал в моё нутро; никто яснее не указывал мне путь-дороженьку.

[М. П. Мусоргский – В. В. Стасову, 4, с. 141]

Александр – Исааку.

Воспользовавшись случаем, пишу тебе маленькое посланьице, на которое, для обоюдной пользы и развлечения, рекомендую ответить.

[А. А. Фадеев – И. И. Дольникову, 14, с. 289]

Донье Анне-Лауре и прелестному Оркестру привет.

Он благодарит, он пишет, он посылает – он уже давно рискнул, п[отому] ч[то] риск нужен.

[М. П. Мусоргский – А. Н. и Н. Н. Пургольд, 4, с. 99]

Еще один способ установления контакта, довольно широко используемый в письмах, – обозначение адресата «в третьем лице», подобное особо вежливым формам обращения к собеседнику в некоторых языках (немецком, польском, шведском и др.), охарактеризованное В. Е. Гольдиным как косвенная адресация [1, с. 51–52]. Примеры косвенной адресации:

*Светик Савишина покорнейше просит **многоуважаемую Людмилу Ивановну** уведомить её по месту жительства, может ли она, Савишина, в воскресенье пожаловать к ней и в какое время...*

[М. П. Мусоргский – Л. И. Шестаковой, 4, с. 59]

*Слышано было мною, что **сокровище моё неоценённое в милом образе дьяньки**, со свойственным оному лукавством, забралось ко мне в моём отсутствии.*

[М. П. Мусоргский – В. В. Никольскому, 4, с. 89]

Формулы титулования типа *Ваше Высочество*, *Ваше Превосходительство* используются в качестве средств установления контакта не только как обращение, но и в функции местоимения 2-го лица *Вы*:

*От **Вашей Светлости** подобного бешенства ожидать надлежит, буде доказать вам угодно в публичке так, как и передо мною, сколь мало границы имеет Ваша необузданность.*

[Екатерина II – Г. А. Потёмкину, 2, с. 97]

По структурно-семантическим свойствам все эти разнообразие обозначения адресата в письмах сходны с обращением. Они могут состоять из одиночного или детерминированного антропонима в разных его вариантах (имя, имя и отчество, прозвище и т. д.), формулы титулования, апеллятива, детерминированного апеллятива, перифрастической номинации. Хотя синтаксические функции номинаций адресата речи, выделенных в приведенных выше примерах, отличны от функций обращения, в некоторых случаях они могут интерпретироваться двояко, как это имеет место, например, в следующем контексте: *Знаете, что меня иногда беспокоит: отчего это **Вы**, **тёзка в квадрате генерала от фельетонов**, производите околесную шутки ради, а он – **тёзка Ваш** – учиняет всякую гиль в серьёзную, да вдобавок не гомерическим калибром* [М. П. Мусоргский – В. В. Стасову, 4, с. 73].

Учитывая параллелизм конструкций *Вы, тёзка в квадрате генерала от фельетонов* и *он – тёзка Ваш*, выделенные слова можно рассматривать как пространенное приложение, и все же это не исключает трактовки данного оборота как обращения.

Подобно обращению, адресующие метатексты и формы косвенной адресации тяготеют к положению в начале и в конце эпистолярного текста. Обращение, в неизменном или модифицированном виде, нередко включается адресантом в заключительную этикетную формулу письма, образуя вместе с инициальным обращением рамочный вокатив. То же самое можно сказать и о формах косвенной адресации. Письмо, которое начинается обращением *Милый друг Корсинька*, ещё раз здрав-

ствуйте!, завершается речевым оборотом с косвенной адресацией: *А так как можно, то нечего разводить, а поцеловать крепко Корсиньку могу и даже очень и пожелать ему приятного сна, ибо 2-й час ночи* [М. П. Мусоргский – Н. А. Римскому-Корсакову, 4, с. 94–96].

Возможен и обратный порядок: косвенная адресация в начале письма и обращение в конце. Так, письмо М. П. Мусоргского А. Н. и Н. Н. Пургольд начинается оборотом *Донне Анне-Лауре и милому Оркестру ещё раз привет*, – а завершается этикетной формулой с обращением: *А пока крепко жму Ваши руки, Донья Анна-Лаура и милый Оркестр, и прошу отписать, а Вашим, которые меня знают, кланяюсь* [4, с. 100–102].

Сочетание адресующего метатекста с обращением возможно и в начале письма, например:

*Академику А. Е. Ферсману, Петроградская Академия наук
Симферополь, 18. I 921
Дорогой Александр Евгеньевич..*

[В. И. Вернадский – А. Е. Ферсману, 7, с. 98];

Дяньке Никольскому.

Друг, дянька, завтра, в субботу вечером, часам к 9-ти прибудьте слушать «Псковитянку», к[ото]рая исполниться имеет у, без всякого сомнения, Пургольд.

[М. П. Мусоргский – В. В. Никольскому, 4, с. 119]

При этом, как правило, в письме возможна замена форм косвенной адресации обращением и наоборот или трансформация одной формы в другую.

Рассмотренные выше способы обозначения адресата речи, так или иначе реализующие вокативную функцию языка в письмах, мы объединили бы термином **эпистолярный вокатив**. Эпистолярный вокатив в отличие от собственно обращения как прямого наименования лица, предмета или явления, к которым обращена речь, не имеет однозначно маркированного плана выражения и может быть представлен в письме не только именительным или, скажем, звательным падежом, но и падежом дательным (*Владимиру Васильевичу Стасову при посвящении «Хованицы»* [4, с. 133], винительным (*Жду моего родного, жду очень, но больше не зову* [5, с. 69]), родительным (*Эх, чёрт возьми, – жму руку Вашу, – руку художника и сердечного, грустного человека, должно быть, – да?* [5, с. 90]). С формальной же точки зрения, эпистолярный вокатив – это та адресация письма, которая обозначена адресантом непосредственно в тексте письма независимо от того, как и кем она представлена на средствах пересылки письма, и в частности на конверте.

Определить (дефинировать) предложенный нами термин можно следующим образом. **Эпистолярный вокатив** – это лингвистическая фигура, которой автором письма обозначен адресат как субъект или объект коммуникации. Фигура эта может быть непосредственным обращением, опосредованной адресацией и даже совмещать непосредственную и опосредованную адресацию.

Хотя вокатив в письме служит прежде всего для установления контакта между коммуникантами, его прагматический потенциал значительно шире, что обусловлено разнообразием структурно-семантических моделей этой лингвистической едини-

цы. По характеру воздействия на адресата мы считаем возможным выделить такие типы эпистолярного вокатива:

1) **фатический**, который служит только для установления контакта, эмоционально нейтрален, реализуется антропонимом в одной из его разновидностей, апеллятивом или сочетанием онима и апеллятива в соответствии с этикетными нормами своего времени и коммуникативной ситуацией: *Женя!*; *Евгений Николаевич!*; *Ал. М.!*; *Милостивый Государь Сергей Николаевич!*; *тётя Оля*; *мама*; *господин редактор*; *товарищу Волкову*;

2) **комплиментарный**, сокращающий коммуникативную дистанцию между адресантом и адресатом, содержит изъявление дружеских чувств, уважения, приятного отношения, любви. В семантике апеллятивов, детерминирующих адъективов типа *дорогой*, *милый*, *любезнейший*, деминутивов, гипокористических форм имени, которые входят в состав комплиментарного вокатива, содержится эмоционально-оценочный компонент, например: *Гришенька* [2, с. 17]; *Милая милушечка Гришенька* [2, с. 19]; *Многоуважаемая Авдотья Петровна* [4, с. 25]; *Драгоценнейший Милий Алексеевич* [4, с. 10]; *Прекраснейший Милий Алексеевич* [4, с. 11]; *Дорогой Милий* [4, с. 18]; *Милый друг Корсинька* [4, с. 88]; *друг мой* [4, с. 80]; *Дружок Корсинька* [4, с. 108]; *Голубушка наша Людмила Ивановна* [4, с. 128]; *душенька* [4, с. 21]; *батюшка Вы мой* [4, с. 73]; *родимый Вы мой* [4, с. 73]; *мой благоприятный Володимер Васильевич* [4, с. 74]; *Дорогой Вы мой, славный мой* [4, с. 161]; *умница барыня* [4, с. 160]; *сокровище моё неоценённое в милом образе дяньки* [4, с. 89];

3) **аллюзийный**, который включает прозвище или метафорическое наименование адресата, актуализирующее некоторые компоненты пресуппозиции, общие для обоих коммуникантов апперцептивные знания; содержит намек на некие обстоятельства, известные как адресанту, так и адресату. Аллюзийный вокатив часто включает элементы языковой игры, шутки, используется для того, чтобы развлечь адресата, сделать речевую коммуникацию привлекательной; может выполнять проспективную функцию, предвывая текст письма и направляя внимание адресата на отдельные его содержательные аспекты: *Вашему Русланско-Людмильскому Величеству* [4, с. 61]; *Дон Хуану, боярину Матуте, Михайле Туче (сыну посадничьему), князю Шуйскому, Самозванцу и многих других орденов кавалеру, Василию Васильевичу Васильеву* [4, с. 121]; *коренник Илья Ефимович* [4, с. 147]; *Наипревосходнейший, бесподобнейший, в мозгах моих презрядный ковырятель и к вящему оных усовершенствованию пособитель* [4, с. 118]; *тёзка в квадрате генерала от фельетонов* [4, с. 173]; *мой веиун* [4, с. 137]; *Günüralissime* [4, с. 135]; *Враждебной Донне Анне-Лауре и совершающему lingua pausa милому Оркестру* [4, с. 106];

4) **суггестивный**, который способствует внушающему воздействию на адресата, когда адресант стремится убедить его в искренности своих намерений, внушить ему представление о необходимости выполнения тех или иных действий, вызвать доверие, передать свое эмоциональное состояние, так, например, как в письме М. Горького Л. Н. Андрееву: *Я, милый мой дружище, устал, полуболен и раздражён, как нервная баба. У меня болит голова, а по ночам действует сердце. Сначала – очень прытко действует, а потом устанет и, якобы, уж и совсем не действует. И в такой момент я думаю – а что, как сдохну я, Пешков?* [5, с. 189]. Суггестивный

вокатив, как правило, представляет собой обращение в основной части письма, которое предваряет просьбу, изъявления благодарности, извинения и т. п., например: *Милый Константин Петрович! Я непременно буду просить и умолять Вас приехать в Москву, послушать пьесу в чтении* [5, с. 179]; *Напишите драму, Антон Павлович. Ей-богу, это всем нужно* [5, с. 104]; *Большое Вам спасибо, дорогой, за похвалы. Сильно побуждают они меня на новую, лучшую работу* [5, с. 432]. Когда человек пишет в состоянии аффекта, сильного эмоционального и физического напряжения, например, перед боем, из которого он может не выйти живым, повторяющееся обращение становится не просто выражением любви, но и создает иллюзию соприкосновения, контакта, неразрывной связи между автором письма и адресатом: *Здравствуйте, дорогие Клабочка, Валечка и Жанночка, папа и мама!.. Клава ... Клава! ... Клава, береги детей!..* [8, с. 186].

Выводы. Эпистолярный вокатив, таким образом, это специфическая лингвистическая фигура письменной речи со своей типологией, которая может быть дополнена и уточнена, однако приведенные выше примеры показывают, что прагматические свойства эпистолярного вокатива как лингвистической единицы связаны с экстралингвистическими факторами социального характера, эмоциональным и физическим состоянием адресанта и его отношением к адресату, и эти связи должны стать предметом дальнейшего исследования.

Список литературы

1. Гольдин В. Е. Обращение: теоретические проблемы / В. Е. Гольдин. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 130 с.
2. Екатерина II и Г. А. Потемкин: Личная переписка 1769–1791 / [издание подгот. В. С. Лопатин]. – М. : Наука, 1997. – 992 с.
3. Маркелова Т. В. Обращение и оценка / Т. В. Маркелова // Русский язык в школе. – 1995. – № 6. – С. 76–81.
4. Мусоргский М. П. Письма / М. П. Мусоргский. – 2-е изд. – М. : Музыка, 1984. – 446 с.
5. Переписка М. Горького: в 2-х т. / [подгот. текста и коммент. М. Семашкиной и Л. Евстигнеевой]. – М. : Худож. лит., 1986. – Т. 1. – 479 с.
6. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 7-е изд. – М. : Учпедгиз, 1956. – 512 с.
7. Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферсману (1907–1944) / [сост. Н. В. Филиппова]. – М. : Наука, 1985. – 272 с.
8. Письма героев обороны Киева / [сост. и авт. коммент. И. Ф. Евдокимов]. – К. : Политиздат Ук-раины, 1984. – 198 с.
9. Попов А. С. Обращения-предложения в современном русском языке / А. С. Попов // Русский язык в школе. – 1958. – № 5. – С. 36–39.
10. Пронищев В. П. Синтаксис обращения (на материале русского и сербохорватского языков) / В. П. Пронищев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. – 88 с.
11. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка : [учеб. пособие] / А. Г. Руднев. – М. : Высшая школа, 1963. – 364 с.
12. Русский язык. Энциклопедия / [гл. ред. Ф. П. Филин]. – М. : Советская энциклопедия, 1979. – 432 с.
13. Рыжова Л. П. Коммуникативные функции обращения / Л. П. Рыжова // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1981. – С. 76–86.
14. Фадеев А. А. Собр. соч. в пяти томах. – Т. 5. Статьи, рецензии, записные книжки, письма / [под ред. Е. Ф. Книпович, В. М. Озерова, К. А. Федина]. – М. : ГИХЛ, 1961. – 684 с.

Куварова О. К. Прагматика епістолярного вокатива як лінгвістичної одиниці / О. К. Куварова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 270–276.

У статті обґрунтовано поняття епістолярного вокатива, показано, що епістолярний вокатив може бути реалізованим у тексті листа трьома способами: власне звертанням, метатекстом і непрямою адресацією. Прагматичний потенціал епістолярного вокатива як лінгвістичної одиниці пов'язаний з екстралінгвістичними чинниками соціального характеру, емоційним і фізичним станом адресанта і його ставленням до адресата.

Ключові слова: епістолярний вокатив, звертання, лист, адресант, адресат, фатична функція мови.

Kuvarova Ye. Pragmatics of epistolary vocative as a linguistic unit / Ye. Kuvarova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 270–276.

The concept of epistolary vocative is being grounded in the article. It is shown that in the text of a letter epistolary vocative can be realized by means of three methods: the appeal proper, the appealing metatext and the indirect addressing. Pragmatic potential of epistolary vocative as a linguistic unit related to the extralinguistic factors possessing social character, to the addresser's emotional and physical condition as well as to his attitude towards an addressee.

Key words: epistolary vocative, appeal, letter, addresser, addressee, contact-establishing function of language.

Поступила в редакцію 15.10.2012 г.

УДК 81'367

КУЛИНАРНЫЙ КОД КУЛЬТУРЫ КАК СПОСОБ СОЗДАНИЯ ОБРАЗА ЧЕЛОВЕКА (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Макаренко Е. А., Хохлова Н. В.

Гуманитарный институт филиала Северного арктического федерального университета
имени М. В. Ломоносова, г. Северодвинск

Статья посвящена лингвокультурологическому описанию английских и русских фразеологических единиц с компонентом-кулинаронимом. Рассматриваются кулинарные образы, участвующие в процессах моделирования и характеристики различных сфер жизнедеятельности человека: физиологической, эмоциональной, нравственной, ментально-речевой, социальной. Проведенное исследование позволяет представить взгляд на человека сквозь призму кулинарного кода двух сопоставляемых культур: англоязычной и русскоязычной.

Ключевые слова: кулинарный код культуры; фразеологическая единица; языковой образ человека.

Постановка проблемы. Пища является одним из самых важных и древних компонентов материальной культуры, выступая необходимым условием существования человека. Кулинарные традиции, формирующиеся на протяжении длительного времени, дают богатый материал для анализа мифологических, религиозных представлений нации, социально-исторического, духовно-нравственного и бытового жизненного опыта народа. По мнению многих исследователей, пищевой код культуры является одним из базовых (О. А. Дормидонтова, Е. В. Капелюшник, М. В. Капкан, М. Л. Ковшова, Н. А. Устинова, Е. А. Юрина).

Цель статьи – исследовать английские и русские устойчивые единицы, внутренняя форма которых содержит кулинарные образы, а значение характеризует человека в его различных проявлениях. Избранный аспект анализа нацелен на то, чтобы установить сходства и различия кулинарных образов в выражении представлений о человеке в русском и английском языках.

Как и всякий материальный объект, человек обладает рядом физических характеристик. Устойчивые выражения фиксируют впечатления от восприятия внешности человека на основе уподобления физическим характеристикам предметов и процессов, составляющих концептуальную сферу «Еда». Положительная эмоциональная оценка внешности пышущего здоровьем человека запечатлена в значении фразеологической единицы *кровь с молоком* ‘румяный, цветущий, крепкий’ и его английском эквиваленте *milk and roses*. Значение фразеологизмов мотивировано представлением о молоке как питательном источнике, дающем человеку здоровье и жизненные силы. В русской культуре краснощекий, здоровый человек ассоциируется также с яблоком, в английской – с вишней: *as red as a cherry*. Высокая питатель-

ная ценность сливочного масла служит основанием для уподобления ему полного человека в английской лингвокультуре: *fat as butter* ‘пухлый, упитанный’.

Устойчивые сравнения фиксируют отклонения от принятой эстетической и параметрической нормы (по признакам формы и величины) в оценке деталей внешности человека. Так, слишком большая, несоразмерная с туловищем голова ассоциируется с *пивным котлом*, с *тыквой*; большая и круглая – с *арбузом*; совершенно лысая голова мужчины – с *яйцом* (аналогично – в английском языке: *as bald as an egg*). Устойчивые сравнения с компонентом-кулинаронимом используются для описания цвета кожных покровов человека, отличающегося от сложившейся в национальном образе нормы в ту или иную сторону: слишком белый, бледный цвет лица – *как мука*; нездоровый желтый цвет – *как лимон*, *как шафран*; красный – *как бурак*, *как <вареный> рак*, *как морковь*, *как помидор*, *как свёкла* (в английском языке – *as red as a beetroot*). В русской лингвокультуре цвет кожи загорелого человека (прежде всего – женщины) сравнивается с цветом шоколада – *как шоколадка*, в английской – с цветом спелой ягоды: *as brown as a berry*. Выражение *dark meat* является грубым и оскорбительным именованием человека с черным цветом кожи. Плоское лицо в обеих лингвокультурах уподобляется блину: *как блин*, *as flat as a pancake*; покрытое морщинами лицо старого человека ассоциируется с *печеным яблоком*. Представление о неправильной форме и величине носа по отношению к эталонным параметрам, сложившимся в русском национальном образе внешности (прямой нос, средней величины), закрепляется во внутренней форме фразеологизма через сравнение с картофелем: *нос картошкой*.

Кулинарные образы фиксируют представления о физическом и эмоциональном состоянии человека, его возрасте. Так, выражения *in one's salad days* и *у кого-л. молоко на губах не обсохло* характеризуют период незрелости, юности. Во фразеологизмах *a squeezed / sucked orange* ‘ненужный больше человек’ плод, лишенный соков, уподобляется человеку, у которого иссякли моральные или физические силы. В русском языке ему соответствует фразеологизм *выжатый лимон* ‘1. сильно уставший, измотанный человек; 2. человек, утративший духовные силы, творческие способности’. Противоположное физическое состояние – бодрости, свежести – в русском языке описывается устойчивым сравнением *как огурчик*. Некомфортное психоэмоциональное состояние человека, находящегося в непривычной обстановке, характеризуется фразеологизмом *быть не в своей тарелке*.

Явления гастрономической культуры широко представлены во фразеологической номинации особенностей интеллектуальной сферы. Выражение *мало каши ел* означает ‘недостаточно сведущ в чем-л., молод еще, чтобы браться за какое-л. серьезное дело’ и отражает значение *каши* как одного из основных блюд на Руси, которое дает силу и способствует росту. В русской лингвокультуре *каша* обладает значением ‘что-л. бесформенное, перемешанное в беспорядке’, ‘путаница’, которое послужило основой для появления фразеологизма *каша в голове* ‘кто-л. путано мыслит, у кого-л. нет ясности в понимании, осознании чего-л.’. Интеллектуальная деятельность уподобляется процессу приготовления пищи: *голова варит* ‘хорошо соображает’, *несварение мозгов* ‘о неспособности кого-л. продуктивно мыслить’; ср. также: *заварить кашу* ‘создать проблему’, *пища для размышле-*

ния 'данные, на основе которых можно делать выводы, рассуждать' (аналогично: *food for thought*).

Представление о голове как вместилище ума, сосуде, где происходит мыслительный процесс – «варятся» идеи, ассоциируется с образами кухонных принадлежностей: *котелок варит, голова как котелок, голова (горячая) как чайник*. Это же представление о голове как вместилище ума – и в основе внутренней формы фразеологизма *как об стенку / стену горох* 'о человеке, не понимающем и / или не принимающем объяснения': доводы, аргументы 'отскакивают' от головы человека как горох от стены. Образ решета – емкость для просеивания муки, которая в силу своего строения, функциональной принадлежности не может надолго задерживать вещества внутри себя – ассоциативно связывается с представлением о человеке, не способном удерживать информацию в голове, имеющем плохую память: *голова как решето* (аналогично: *have a head like a sieve, have a memory like a sieve*). Способность быстро воспринимать и усваивать новую информацию ассоциируется с процессом раскалывания орехов: *щелкать как орешки* 'выполнять какую-нибудь работу так же легко, как щелкать мелкие орехи'.

В английской лингвокультуре компонент *nuts* также устойчиво связывается с интеллектуальными и психическими качествами человека, однако выражает иное значение – 'сумасшедший'. Предположительно, такой смысл слово приобрело из-за метафорического употребления *nut* в значении 'голова'. Это прослеживается, например, в выражении *to be off one's nut* 'быть душевнобольным'. Кроме того, глагол *nut* имеет переносное значение 'быть сильно увлеченным': *be nuts on somebody / something* 'очень интересоваться чем-л. / кем-л., очень любить кого-л. или что-л., «помешаться» на ком-л. или чем-л.'. Ср. также: *nutty as a fruitcake* 'быть сумасшедшим, выжившим из ума', *be nuts* 'быть ненормальным; сойти с ума'. Представления о сумасшедшем человеке выражаются и другими кулинарными образами: *go bananas* 'сойти с ума, разнервничаться', *out to lunch* 'сумасшедший'. В русском языке можно привести лишь одно соответствие с компонентом-кулинаронимом: *белены объелся* (грубо-прост.) 'потерял рассудок, ведет себя как безумный' (белена – ядовитое растение; человек, съевший ягоды белены, на время теряет рассудок).

Кулинарные образы кодируют и другие смыслы, связанные с интеллектуальной сферой: незнание, неспособность разобраться в чем-л. элементарном: *not know beans about smth.*; *know as much about smth. as a pig about pineapples* (в русском языке: *разбираться в чем-л., как свинья в апельсинах*); быть осведомленным, опытным: *know beans, know chalk from cheese* (ср. в русском языке: *собаку съест* 'знать и уметь что-л. хорошо, иметь большой опыт'); очень глупый человек уподобляется рыбе: *dumb as a fish*.

Представлены устойчивые выражения, образно характеризующие речь человека. Нечленораздельность, невнятность речи, получающие отрицательную оценку, ассоциативно связываются с образом каши в русском языке и с образом салата – в английском: *каша во рту, word salad*. Представления о говорящем много, невнятно и бессмысленно человеке уподобляются процессу поглощения пищи: *жевать мочалку (мочало)* (аналогично: *mince (one's) words*). Отрицательную оценку получают праздные, пустые, бессодержательные разговоры: *бобы разводить*. В русской куль-

туре *бобы* связываются с гаданиями (рассыпание бобов кучками с дальнейшим пересчитыванием, раскладывание на столе по определенной системе и т. п.) – делом ненужным и бессмысленным. Кулинаронимы характеризуют льстивую манеру речи: *to butter up* ‘говорить кому-то приятные вещи, чтобы этот человек помог тебе или дал что-то’; *lay the butter on* ‘грубо льстить, усиленно хвалить’. На преувеличении построены фразеологизмы, описывающие не только манеру речи, но и качества характера человека: *all sugar and honey*; *sweet as sugar*; *сахар медович* – ‘о слащавом, неискреннем человеке’. В основе фразеологического образа – метафорическая номинация качества речи по аналогии с представлением о сладком продукте.

Кулинарные образы используются при описании черт характера и нравственных качеств человека. Ничем не выдающегося человека характеризуют фразеологизмы *выеденного яйца не стоит, дырка от бублика, ни рыба ни мясо*. В основе последнего – представления о рыбе и мясе как о продуктах, которые в русской кухне значительно различаются по своим вкусовым и прочим качествам: их практически невозможно перепутать. В английском языке этому фразеологизму соответствуют выражения с иной образной структурой: *neither fish nor fowl*; *neither fish, flesh nor fowl*; *neither fish nor flesh*; *neither fish nor good red herring*. Red herring – копченая селедка, которая считалась пищей бедных; рыбой (fish) питалось духовенство, а мясом (flesh, fowl) – богатые. Этот перечень продуктов, потребляемых разными классами общества, стал метафорой «перечня всех возможных вариантов»; эта метафора и легла в основу фразеологизмов. В значении ‘никудашный, несостоятельный’ также используется фразеологизм *not worth a hill of beans*.

Метафорой чего-либо приятного в составе фразеологизмов выступает компонент *sugar*: *sugar daddy* ‘мужчина, который намного старше своей девушки; дает ей деньги, дарит подарки и т. д.’, то есть покровительствует ей и устраивает «сладкую» жизнь. Эталоном духовного благополучия, лучших душевных качеств в английском языке предстает компонент *milk*, имеющий мифологическое значение напитка жизни и часто применяющийся при инициации и в погребальных обрядах как символ райской пищи. Описанное значение реализуется во фразеологизмах *the milk of human kindness* ‘сострадание, доброта, сердечность’, *bring somebody to his milk* ‘пробудить в ком-л. чувство долга, ответственности, образумить кого-л.; привести кого-л. в чувство’, *as mild as milk* ‘кроткий, мягкий, спокойный’.

К общему библейскому источнику восходят выражения с компонентами *salt* и *salt*. Благодаря своим очищающим свойствам и способности сохранять и сохраняться, соль – распространенный символ нравственных достоинств. В нагорной проповеди Христос называет своих учеников *солью земли*. *Соль земли* ‘самое главное, самое ценное, самое важное. О людях’. Аналогично: *the salt of the earth* ‘хороший и честный человек, на которого всегда можно положиться’.

Человек с нечистыми помыслами ассоциируется с только что выкопанной, «грязной» картошкой: *not quite the clean potato* ‘подозрительная, темная личность; не порядочный, бессовестный человек’; человек, умеющий держать себя в руках – с огурцом: *cool as a cucumber* ‘хладнокровный, выдержанный человек’. Интересны ассоциативные связи между качествами человека и качеством выпечки: *nice as a pie* ‘добрый, дружелюбный’, *sweetie pie* ‘милый, любимый’, *take the cake* ‘превзойти са-

мого себя (в лучшую или худшую сторону)'. В Великобритании пироги, разнообразная выпечка были основными продуктами питания еще в Средние века. Слова *pie*, *cake* стали использоваться для обозначения чего-либо приятного и легкого и с этим значением закрепились во внутренней форме устойчивых выражений.

Отметим английские устойчивые выражения, характеризующие эксцентричных людей или людей, отличающихся манерой поведения от принятой, одобряемой национальным языковым коллективом: *odd fish*, *queer fish*, *strange fish* 'странный человек; человек с причудами, со странностями'; *cold fish* 'бесчувственный человек'; *as soft as butter* 'мягкотелый, слабохарактерный', *full of beans* 'излишне бодрый; энергичный; с зарядом бодрости'; *as keen as mustard* 'полный энтузиазма, горящий желанием'.

В русской культуре кулинарные образы кодируют иные черты характера. Представления о безынициативном и слабовольном человеке уподобляются продуктам питания, имеющим жидкую консистенцию: (как) *тюря*, *размазня*, *кисель*; характеризующимся отсутствием четкой структуры, формы: (как) *квашня* (*рассиживаться как квашня*), *студень*; *лапша лапшой*. С образами сухого хлеба – *черствый*, *как сухарь* – ассоциируется представление о человеке, лишенном эмоций и сопереживания, способности радоваться жизни; с ним трудно общаться, подобно тому как сухой хлеб трудно раскусить и проглотить. С *тертым калачом* ассоциируются представления об опытном человеке, которого трудно обмануть; тертый калач выпекался из крутого теста, которое долго мяли и терли. Слишком делового, серьезного человека, поглощенного делом, иронично назовут *деловая колбаса* (эта устойчивая единица, вероятно, отражает советские годы дефицита, когда колбасу было трудно купить, а сама она воспринималась как символ достатка, власти).

Разные кулинарные образы представлены в устойчивых именовании людей высокого социального статуса и / или богатых, материально обеспеченных людей: *in the chips* '(быть) состоятельным', *have jam on it* 'жить в достатке, преуспевать', *cream of the crop* 'люди, занимающие высокое социальное положение'; *big cheese* 'важная персона, начальник'; *big fish* 'важный и / или богатый человек'; *butter and egg man* 'богатый деревенский житель, приехавший в город в надежде выиграть в казино, ночном клубе'; *born with a silver spoon in one's mouth* 'о том, кто родился в обеспеченной семье, имеет высокий социальный статус'. Другой полюс – бедность, низкое социальное положение – ассоциируется с такими продуктами питания, как *bean*, *bread*, которые во фразеологизмах приобретают образное значение минимально необходимого для жизни: *not have a bean* 'быть совсем без денег' *your daily bread* 'деньги и пропитание, необходимые для жизни'; *your daily bread and butter* 'работа, которая обеспечивает кого-то средствами, достаточными для проживания', *earn one's bread* 'зарабатывать на пропитание'.

Русские народные представления о социальном положении человека, уровне его жизни напрямую связаны с изобилием пищи. Ощущение достатка ассоциируется с обилием молочных продуктов: *как сыр в масле (кататься)*; наполненным сосудом для питья: *полная чаша*; о том, кто живет бедно, впроголодь, скажут: *лаптем щи хлебает*, *сидит / живет на хлебе и воде*, *перебивается с хлеба на воду / квас*. Переносное значение достатка, богатства в русских фразеологизмах обретает ком-

понент *жир*: *больно жирно будет* ‘слишком хорошо, много для кого-л.’, *с жиру беситься* ‘привередничать, капризничать от пресыщения или безделья’. В образах сладкого выражается радость и довольство, представление о привольной жизни: *сладкая жизнь; не жизнь, а малина*. Тяжелые испытания в жизни уподобляются процессу питья чего-либо горького, неприятного: *испить (горькую) чашу, хлебнуть (горя)*.

Образные выражения, моделируя межличностные отношения, фиксируют такие особенности поведения человека в обществе, как вранье: *вешать лапшу на уши* (в английском языке *hand smb. a lemon* ‘надуть, обмануть кого-л.’); необязательность: *кормить завтраками*; стремление выслужиться: *polish the apple* ‘стараться заслужить чье-либо расположение’; разрыв отношений: *drop someone like a hot potato* ‘спешно прекратить знакомство с кем-то, спешно бросить кого-то’; стремление силой заставить человека сделать что-либо в собственных интересах: *milk (someone) for (something)*. Кулинарные образы выражают представления об иждивенчестве, желании жить за чужой счет, о бесполезном, бездарном существовании: *пожизниться от общего пирога, даром хлеб есть, есть чужой хлеб* (аналогично: *eat somebody's bread*). Положительно оцениваются радушие и щедрость, что отразилось в употреблении образа хлеба и соли как символов гостеприимства: *забывать хлеб-соль* ‘проявлять неблагодарность по отношению к тому, кто оказывал гостеприимство’, *водить хлеб-соль* ‘находиться в приятельских, дружеских отношениях’ и др.

Культурно-исторически маркирован фразеологизм *eat no fish* ‘быть благонадежным’: во времена королевы Елизаветы I посты соблюдали только католики, которых считали, в отличие от протестантов, людьми политически неблагонадежными. Протестанты постов не соблюдали. Но в доказательство своей преданности государству протестанты перестали есть рыбу по пятницам.

Межличностные отношения – одна из важных сфер жизни человека. В русском языке разные формы развития межличностных отношений уподобляются процессу приготовления каши – ритуально-обрядового блюда. Совместное приготовление обрядовой еды свидетельствовало о желании участвовать в делах всей общины, вкладывать свою долю в общий «котел». Во фразеологизме *каши не сваришь* отражается осуждение человека, не желающего участвовать в общем обрядовом действе. Такой человек считается чужим и ненадежным. В английской культуре соотношение выражает компонент *pie*: *to have a finger in the pie* ‘участвовать в каком-то деле, разделять ответственность за его результат’; *have one's finger in too many pies* ‘иметь долю во многих делах, участвовать во многих мероприятиях’.

В кулинарных образах отразились представления об утрате или ослаблении близко родственных отношений. Образным основанием уподобления служит разрушение целостности, вкусовых качеств продуктов: образ разбавленного до неузнаваемости киселя: *седьмая вода на киселе*; образ отрезанного куса хлеба: *отрезанный ломоть*; шутивное присловье *муж объелся груш* ‘о муже, которого нет, о бросившем жену супруге’. Процесс узнавания другого человека и оценки его личностных качеств ассоциативно связывается с процессом очистки яйца от скорлупы: *знать как облупленного*; в английском языке – *like two peas in a pod* ‘кто-л. хорошо

знакомый, очень близкий'. Представление о том, что совместная трапеза сближает людей, лежит в основе образных единиц *пуд соли съест, есть из общего котла*.

Межличностные отношения переосмысливаются в образах приготовления и поглощения пищи: *вариться в собственном соку* 'не иметь возможности общаться с кем-то извне'; *поедом съедать* 'изводить попреками, бранью', *съесть с потрохами* 'лишить кого-л. имущества, должности, жизни', *бросить на съедение* 'отдать в полную власть кому-л., дав возможность распоряжаться кем / чем-л.', *отбивать хлеб* 'лишать кого-либо заработка или возможности заработка, берясь за ту же работу, дело, занятие и т. п.', *посадить на хлеб и воду* – 'наказывать голодом, лишением пищи, ограничением в еде'. Если *кашу маслом не испортишь*, то при избыточном количестве соли или перца пища становится непригодной для потребления: *сыпать соль на рану* 'затрагивать тему, причиняющую душевную боль' (аналогично в английском языке: *rub salt in (someone's) wound*). Присутствие перца в пище, делающее ее острой, ассоциируется с остротой, эмоциональной напряженностью в отношениях между людьми: *задавать перцу* 'наказывать, бранить кого-нибудь, давая почувствовать свою силу, власть и т. д.'

Таким образом, проведенное исследование позволяет сделать ряд **выводов**: 1) кулинарная лексика активно используется в качестве источника образных наименований и образных характеристик человека и его свойств в обеих сопоставляемых лингвокультурах; 2) активность вовлечения кулинарной образной лексики в процессы фразеологического моделирования антропосферы является различной на разных ее участках: например, в русском языке кулинарные образы активнее представлены в отражении межличностных отношений, в английском языке – в описании эксцентричных людей, чудаков; 3) один и тот же кулинарный образ может выражать разные значения в сопоставляемых языках.

Список литературы

1. Дормидонтова О. А. Коды культуры и их участие в создании языковой картины мира (на примере гастрономического кода в русской и французской лингвокультурах) / О. А. Дормидонтова // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки, 2009. – № 9. – С. 201–205.
2. Капелюшник Е. В. «СЛАДКОЕ» в кулинарном коде культуры (на материале лексики образного семантического поля ЕДА/ПИЩА) / Е. В. Капелюшник // Язык – Текст – Дискурс: традиции и новации. – Самара, 2009. – С. 107–114.
3. Капкан М. В. Гастрономическая культура: понятие, функции, факторы формирования / М. В. Капкан, Л. С. Лихачева // Известия Уральского государственного университета, 2008. – № 55. – С. 34–43.
4. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: коды культуры : [монография] / Мария Львовна Ковшова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 456 с.
5. Устинова Н. А. Пищевой код как символизация пищевой традиции (на материале говоров Среднего Приобья) / Н. А. Устинова // Вестник Томского государственного университета, 2010. – № 333. – С. 28–31.
6. Юрина Е. А. Лексико-фразеологическое поле кулинарных образов в русском и итальянском языках / Е. А. Юрина // Язык и культура. – 2008. – № 3. – С. 83–93.

Макаренко О. О. Кулінарний код культури як спосіб створення образу людини (на матеріалі англійської і російської мов) / О. О. Макаренко, Н. В. Хохлова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 277–284.

Стаття присвячена лінгвокультурологічному опису англійських і російських одиниць-фразеологізмів з компонентом-кулінаронімом. Розглядаються кулінарні образи, що беруть участь в процесах моделювання і характеристики різних сфер життєдіяльності людини: фізіологічної, емоційної, етичної, ментально-мовної, соціальної. Проведене дослідження дозволяє представити погляд на людину крізь призму кулінарного коду двох культур, що зіставляються: англомовного і російськомовного.

Ключові слова: кулінарний код культури; одиниця фразеологізму; мовний образ людини.

Makarenko E. The culinary culture code as a way of creating an image of a person (on the material of english and russian languages) / E. Makarenko, N. Khokhlova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 277–284.

The authors elaborate a culture-oriented linguistics concept of phraseological units, which have cuisine words in their structure. Phraseological units of two languages – Russian and English – are compared. They are analysed as means of creating a model of a person in physiological, emotional, moral, mental, speech, social spheres of life. The results of the research show a linguistic image of a person under cuisine code of two cultures – Russian and English.

Key words: cuisine code of culture; phraseological unit; linguistic image of a person.

Поступила в редакцію 19.10.2012 г.

УДК 811.161.1:378.147

ОБ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ И КОМПЕТЕНТНОСТНОМ ПОДХОДЕ В ОБУЧЕНИИ

Мартынюк А. Я.

*Крымский научно-методический центр управления образованием НАПН Украины,
г. Симферополь*

Статья посвящена вопросам компетенции и информационно-коммуникационным технологиям в обучении.

Ключевые слова: система образования, компетентностный подход, ключевые компетенции, информационно-коммуникационные технологии.

Постановка проблемы. Система образования характеризуется изменением взглядов на цели и задачи школы. Образование все чаще рассматривается как необходимое условие достижения желаемого уровня жизни и один из важнейших факторов прогресса экономики и общества в целом. Образование «должно превратиться в процесс непрерывного развития человеческой личности, знаний и навыков, а также способности выносить суждение и предпринимать различные действия» [5, с. 12]. Система образования должна формировать такие качества выпускника, как инициативность, инновационность, мобильность, гибкость, динамизм и конструктивность [6, с. 46].

Ведущей тенденцией современной педагогической теории и практики является компетентностный подход. Исследователи И. А. Зимняя, А. Н. Дахин, О. Е. Лебедев, В. А. Болотов, А. В. Хуторской, М. А. Чошанов, В. В. Сериков, Г. В. Селевко, И. Ф. Гудзик, Г. Ю. Богданович, Н. М. Бибик, А. Я. Савченко и др. выделяют компетенции как «совокупность смысловых операций, знаний, умений, навыков и опыта деятельности ученика» и как «качество личности, проявляющееся в деятельности, основанном на знаниях и опыте».

Впервые понятия «компетенция» и «ключевые компетенции» стали использоваться в США в сфере бизнеса в 70-х годах прошлого века, что было связано с проблемой определения деловых и личностных качеств будущего сотрудника, которые должны влиять на успешность его профессиональной деятельности в организации. В мировой образовательной практике понятие компетентности, как цели образования, выступает в последние годы в качестве одного из центральных понятий.

На симпозиуме «Ключевые компетенции для Европы» в 1996 году в Берне были выделены основные из них; озаглавлена общемировая тенденция обновления результирующих единиц образовательного процесса. Это общеизвестные в настоящее время политические и социальные компетенции, связанные с жизнью в поликультурном обществе, компетенции, относящиеся к владению общением более чем на одном языке, информационно-коммуникативные компетенции, способность учиться на протяжении всей жизни [14].

А. В. Хуторский рассматривает компетенцию как «совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов и необходимых, чтобы качественно, продуктивно действовать по отношению к ним» [12]. По мнению С. Е. Шишова и И. В. Агапова, компетенция – это возможность установления связей между знаниями и ситуацией или, в более широком смысле, способность найти процедуру (знания и действия), подходящую для решения проблемы [14]. М. А. Чошанов, уточняя определение понятия «компетенция», считает, что термин «компетенция» обладает рядом существенных достоинств: он одним словом выражает значение традиционной триады «знания, умения, навыки» и служит связующим звеном между ее компонентами [13].

По мнению Н. И. Алмазовой, компетенцию следует рассматривать как ресурсное качество, которое выступает в качестве основы для принятия эффективных решений и определяет уровень компетентности [1]. Небольшой перечень определений показывает, что существуют различные взгляды, но общим в них является понимание компетенции как способности и готовности человека на основе приобретенных знаний и умений справляться с различными задачами.

Компетентностный подход является отражением потребности общества в подготовке людей не только знающих, но и умеющих применить свои знания. Компетенции рассматриваются как осознанная человеком способность (возможность) реализации знаний и умений для эффективной деятельности в конкретной ситуации.

Под понятием «компетентностный подход в образовании» Е. И. Пометун понимает направленность образовательного процесса на формирование и развитие основных базовых и предметных компетентностей личности. Результатом такого процесса должно быть формирование общей компетентности человека, которая является совокупностью ключевых компетентностей, интегрированной характеристикой личности [10, с. 18]. Именно поэтому современная педагогическая наука выделяет определенную систему компетентностей, которые приобретает ученик, овладевая содержанием образования в учебно-воспитательном процессе общеобразовательного учебного учреждения. Эта система содержит в себе ключевые, или надпредметные компетентности, которые формируются во время усвоения содержания всех предметов и отраслей образования и является самой важной [10, с. 19].

Компетентностный подход, как и другие инновационные подходы в обучении, требует поэтапного внедрения. На первом этапе внедрения можно, например, формировать такие элементарные общеучебные компетенции школьников, как:

- извлечение основного содержания прочитанного или услышанного;
- точная формулировка мыслей, построение оригинальных высказываний по заданному вопросу или теме;
- исследование различных вариантов решения задач, выбор наилучшего, принимая во внимание различные критерии;
- сотрудничество с другими (учениками и учителем) при выполнении общего задания;
- планирование действий и времени;
- оценка результатов своей деятельности и т. д. [4].

Перечисленные умения школьников должны формироваться не как отдельно взятые, а в целостной системе навыковых блоков, называемых компетенциями.

А. В. Хуторский выделяет следующие ключевые компетенции, подлежащие формированию в общеобразовательной школе: ценностно-смысловую; общекультурную; учебно-познавательную; информационную; коммуникативную; социально-трудовую; компетенцию личностного самосовершенствования [12].

Данная классификация оказалась отвечающей требованиям компетентностного подхода, так как составлена на основе главных целей образования, структурного представления социального опыта и опыта личности, а также основных видов деятельности ученика.

Компетентностный подход в обучении является важным еще и потому, что при таком подходе учебная деятельность приобретает творческий и практико-ориентированный характер и становится предметом усвоения.

Исследуя формирование жизненной компетентности, И. Г. Ермаков обобщает разные взгляды: «Чтоб знать свое место в жизни, эффективно освоить жизненные и социальные роли, выпускник украинской школы должен владеть определенными качествами и умениями:

- быть гибкими, мобильным, конкурентоспособным, уметь интегрироваться в динамичное общество, презентовать себя на рынке труда;
- использовать знания как инструмент для решения жизненных проблем;
- генерировать новые идеи, принимать нестандартные решения и нести за них ответственность;
- владеть коммуникативной культурой, уметь работать в команде;
- уметь предотвращать и выходить из каких-либо конфликтных ситуаций;
- уметь находить, анализировать информацию, полученную из разных источников, использовать ее для индивидуального развития и самосовершенствования;
- заботливо относиться к своему здоровью и здоровью других как наивысшей ценности;
- быть способным к выбору многочисленных альтернатив, которые предлагает современная жизнь» [8, с. 6-8].

Таким образом, компетентностный подход ориентирован на развитие способностей человека реализовывать определенные компетенции, научить его эффективно действовать в условиях современной жизни.

Воспитание компетентного человека – главная цель образовательного процесса в средней школе. Нынешний век – информационный, и умение обрабатывать информацию является весьма ценным достоянием. Использование в обучении информационных и коммуникационных технологий позволяет:

- развивать у учащихся творческие способности, навыки исследовательской деятельности, умение принимать оптимальные решения;
- усилить мотивацию учения;
- активно вовлекать учащихся в учебный процесс;
- дать ребенку максимально возможный для него объем учебного материала;
- качественно изменить контроль деятельности учащихся;

- формировать ключевые и предметные компетенции учащихся [2].

Информационная грамотность и культура стали залогом успешной профессиональной деятельности человека. Чем раньше учащиеся узнают о возможностях информационных и коммуникационных технологий, тем быстрее они смогут воспользоваться новейшими методами получения информации и преобразования ее в знания. Научный и технический прогресс, глобальное распространение технологий, создаваемых в наиболее развитых странах мира, являются одними из главных аргументов в пользу ведущей роли образования в XXI веке. Необходимость использования информационных и коммуникационных технологий при обучении стала очевидна, когда открылся доступ к источникам информации через Интернет. В настоящее время современные информационные технологии занимают все большее пространство, расширяются сферы их применения, ежедневно увеличивается объем накопленной информации. В сфере образования применяются базовые информационные технологии: технологии работы в текстовых редакторах; графические; технологии числовых расчетов, технологии хранения, поиска и сортировки данных, сетевые информационные технологии, технологии мультимедиа. Ребенок ежедневно воспринимает мощный поток информации, получаемый из Интернет-источников, СМИ, рекламы. Учащиеся средней школы являются уверенными пользователями компьютеров, и поэтому учителю необходимо использовать в обучении информационные коммуникационные технологии. При использовании информационных технологий учителю необходимо стремиться к реализации всех аспектов потенциала личности учащегося – познавательного, нравственного, творческого, коммуникативного и эстетического. Чтобы этот потенциал был реализован на достаточно высоком уровне, необходима педагогическая компетентность в области владения информационными образовательными технологиями.

Выводы. Информационно-коммуникационные технологии, применяемые в образовательном процессе, позволяют развить исследовательские способности учеников, повысить познавательный интерес и мотивацию к учению, активизируют и делают творческой самостоятельную и совместную работу учащихся. Владея информационно-коммуникационными технологиями, учащиеся могут учиться самостоятельно искать, извлекать, систематизировать, анализировать и отбирать необходимую для решения учебных задач информацию, организовывать, преобразовывать, сохранять и передавать ее.

Список литературы

1. Алмазова Н. И. Формирование межкультурной компетентности при обучении иностранному языку в экономическом вузе [Электронный ресурс] / Н. И. Алмазова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2003. – Том. 3. – № 6 // Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-mezhkulturnoy-kompetentnosti-pri-obuchenii-inostrannomu-yazyku-v-ekonomicheskom-vuze>.
2. Бермус А. Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании [Электронный ресурс] / А. Г. Бермус // Интернет-журнал «Эйдос». – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm>.
3. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003, № 10.

4. Гетманская А. А. Формирование ключевых компетентностей у учащихся [Электронный ресурс] / А. А. Гетманская // Сайт ИД «Первое сентября». Сайт фестиваля 2003–2004. – Режим доступа: <http://festival.1september.ru/articles/213541/>
5. Делор Ж. Образование: необходимая утопия [Электронный ресурс] / Ж. Делор. – Режим доступа: <http://www.ifap.ru/library/book201>.
6. Зимин В. Н. Методы активного обучения как необходимое условие овладения обучающимися ключевыми компетенциями / В. Н. Зимин. – Иркутск, 2003. – 26 с.
7. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования [Электронный ресурс] / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – Режим доступа: <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=104193>.
8. Єрмаков І. Г. Феномен компетентісно спрямованої освіти / І. Г. Єрмаков // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху. – К. : «Лат і К.», 2003. – С. 6–8.
9. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании / О. Е. Лебедев // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С. 3–12.
10. Пометун О. І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики ; [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 15–24.
11. Сафонова В. В. Социокультурный подход в обучении иностранным языкам / В. В. Сафонова. – М. : Высш. шк. : Аскорт интернэшнл, 1991. – 305 с.
12. Хуторской А. В. Ключевые компетенции: технологии конструирования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 5. – С. 5–17.
13. Чошанов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения : [метод. пособие] / М. А. Чошанов. – М. : Нар. образование, 1996. – 157 с.
14. Шишов С. Е. Компетентностный подход к образованию как необходимость / С. Е. Шишов, И. И. Агапов // Мир образования – образование в мире. – 2001. – № 4.

Мартинюк Г. Я. Про інформаційно-комунікаційні технології і компетентнісний підхід у навчанні / Г. Я. Мартинюк // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 285–289.

Стаття присвячена питанням компетенції та інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні.

Ключові слова: система освіти, компетентнісний підхід, ключеві компетенції, інформаційно-комунікаційні технології.

Martinyuk A. About information and communication technologies and competent approach in teaching / A. Martinyuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 285–289.

The article is about the competence and information and communication technologies in education.

Key words: education, competence approach, main competencies, information and communication technologies.

Поступила в редакцію 18.10.2012 г.

УДК 007:304:001

АКСІОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ. У БІНАРНИХ МОДЕЛЯХ ІСТОРИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Мороз В. Я.

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Проаналізовано аксіологічні стратегії українського козацтва першої половини XVII ст. у бінарних моделях історичної комунікації. Досліджено систему антагоністичних опозицій *король Владислав – Туреччина, шляхта – козаки, Микола Потоцький – Хмельницький* і дуальних опозицій *Хмельницький – король, Хмельницький – хан, татари – козаки, Хмельницький*. Звернено увагу на трансформаційні зміни у їх структурі, окреслено ціннісний потенціал бінарних структур.

Ключові слова: соціальні комунікації, історична комунікація, аксіологічні стратегії, дихотомічна модель, дуалістична модель, опозиції, бінарність.

Постановка проблеми. Проблема вивчення бінарних протиставлень на сьогодні є актуальною у сфері соціальних комунікацій і потребує її наукового висвітлення. Розгляд цієї теми викликає посилений інтерес серед представників різних галузей знань, зокрема у філософії, соціології, психології, антропології, інформатиці, етнології, геополітиці, філології, журналістиці. Теоретичним підґрунтям для вивчення опозицій слугують праці Ф. де Соссюра, Р. Якобсона, М. Трубецького, К. Леві-Строса. Критичний перегляд теорії Ф. де Соссюра спостерігаємо у постструктуралістських концепціях Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотара, Р. Рорті, Ж. Делез, Ф. Гваттарі, М. Фуко, У. Еко, М. Хоркхаймера та інших мислителів. Історія культури і її система протиставлень розглядається у працях Ж. Ле Гоффа, Ю. М. Лотмана, В'яч. Вс. Іванова, В. М. Топорова.

Проблемі бінарності присвячені дисертаційні дослідження В. М. Купріянової «Феномен культурної опозиції: лінгвокультурологічний аспект» [8], Ю. О. Сухомлинової «Бинарные оппозиции в творчестве Андрея Платонова» [13], Н. Ю. Моспановой «Концептуальная оппозиция “добро – зло” в фольклорной языковой картине мира (на материале русских народных сказок)» [9], О. В. Дзюби «Концепты *жизнь* и *смерть* в поэзии М. И. Цветаевой» [5], О. Ю. Воробйовой «Бинарность и ее архетипные основания» [3], М. А. Шардановой «Эстетическая бинарная оппозиция “прекрасное/безобразное” в разносистемных языках (на материале английского, русского и кабардино-черкесского языков)» [15], І. В. Санаєвої «Аксиологический аспект языковой картины мира в романе Л. Н. Толстого “Война и мир” (дихотомия “добро – зло”)» [10], О. Ю. Пономарьовой «Концептуальная оппозиция “жизнь – смерть” в поэтическом дискурсе (на материале поэзии Д. Томаса и В. Брюсова)» [11], Е. Р. Хутовой «Бинарная оппозиция “любовь / ненависть” в разносистемных языках: лінгвокультурологічний аспект (на материале русского, английского и кабардино-черкесского языков)» [14], Ю. Ю. Васильєва «Бинарная оппозиция “живое – мертвое” в русской

традиційної культурі (на матеріалі російського фольклору» [2], Н. В. Писар «Дихотомія “Бог – дьявол” в древнерусській картині світа» [12], Н. В. Кирилліної «Особенности оппозиции *добро – зло* в языке лирики А. А. Ахматовой» [7], К. В. Зубкової «Симметрия и асимметрия как механизмы самоорганизации концептуальной оппозиции (на примере концептуальной оппозиции *холод – тепло / жар*» [6], П. Г. Буланова «Аксиологическая парадигма лингвокультурных типажей в оппозиции “свои – чужие” в афроамериканском дискурсе» [1] та ін.

На сьогодні досить важливим й актуальним є звернення дослідників до опозиційних структур і опозицій як аналітичного інструменту дослідження у галузі соціальних комунікацій, особливо по відношенню до різних етапів історичного розвитку й умов існування певних культур. Тому **метою статті** є дослідження аксіологічних стратегій запорізького козацтва у першій половині XVII ст. у бінарних моделях історичної комунікації.

Результати дослідження. Аксіологічні стратегії запорізького козацтва першої половини XVII ст. виявляються у дуалістичних і дихотомічних моделях історичної комунікації. У дихотомічних опозиціях *Владислав – Туреччина* смисловий діапазон першого компонента наповнюється додатковими антонімічними відношеннями: 1) *Венеціанська республіка – турки*: **Владислав** носився з планами війни з **Туреччиною**. До цього схилила його **Венеціанська республіка**, яка воювала з **турками** і обіцяла залучити до війни й інші держави; 2) *козаки – турки, польський сейм – війна*: знаючи неохочість **польської шляхти** до будь-яких **військових починань**, король задумував напустити на **Туреччину козаків**, щоб вони змусили її до війни, і вів таємні переговори з козацькою старшиною [4, с. 294]. У дуалістичній опозиції *Хмельницький – король* компоненти наповнюються новим семантичним змістом: 1) перша частина уособлює **Хмельницького** як учасника *таємних переговорів з королем*; 2) **чигиринський сотник** сподівався, що **король** не буде *проти повстання* – козаки все ще дуже вірили в силу і значення особистої волі королівської, хоч польська конституція дуже мало залишала їй місця [4, с. 295]. Дуальне поле смислового простору поширюється сегментами *таємні переговори – повстання, козаки вірили – особиста воля короля*. Обмеженість влади короля виражається дуальною опозицією: *особиста воля короля – польська конституція*; 2) стилістичний потенціал першого компонента *Хмельницький* виражається словами з негативним значенням: *велика несправедливість, розорили господарство, поглумилися над його сім'єю, сам опинився в старостинській в'язниці*. Смислове поле компонента поширюється сегментами: *розгніваний і засмучений, втративши все в житті, Хмельницький вирішив підняти повстання* [4, с. 294]; 3) дуалістичну модель утворюють компоненти *Хмельницький – хан*: 1) перший сегмент поширюється дієслівними лексемами **викрав, втік, став агітувати, налагодив стосунки** і виконує роль носія інформації: розповідали, що **Хмельницький** викрав в одного із старшин, Барабашенка, оригінали королівських листів до козаків і втік з ними в Запоріжжя в кінці 1647 року. Там, серед самовільного козацтва, а потім і серед рестровиків він став агітувати за повстання, посиляючись на королівське співчуття, а що ще важливіше – через своїх знайомих татарських мурз налагодив стосунки з **ханом**, схилиючи його до участі у війні з Польщею – до послання з козаками татарських загонів на Україну [4, с. 295].

Другий компонент розширює структурну схему дієсловами **запевнив, обіцяв**: **хан** запевнив Хмельницького у своїй підтримці, обіцяв послати йому на допомогу Тугай – бея, перекопського мурзу, з великою татарською ордою [4, с. 295]. У певних історичних умовах в дуалістичній моделі *Хмельницький – король* другий компонент *король*, трансформуючись, набуває нового семантичного змісту: наповнюється словами з модальним значенням: король у своїх намірах **бажав** збільшення козацького війська і звільнення його від утисків нової ординації [4, с. 294]. Опозиційні пари *шляхта – козаки*; *Микола Потоцький – Хмельницький*; *Стефан Потоцький, реєстрові козаки, Микола Потоцький, Калиновський, головне польське військо – Хмельницький, козацьке військо*; *реєстрові козаки – козацька старшина* утворюють дихотомічну модель історичної комунікації. Компонентний склад бінарних структур: 1) *шляхта – козаки* поширюються сегментами з антонімічними відношеннями: *шляхта, верховний гетьман Микола Потоцький – козаки, Україна*: **шляхта** стривожилась і почала закликати **Миколу Потоцького**, щоб він вжив заходів **щодо захисту України**; **король відмовляв** його від воєнних дій, **радив** випустити козаків на море..., але **Потоцький** боявся сейму і **не хотів слухати** королівських порад [4, с. 296]; 2) у двочленній структурі *Микола Потоцький – Хмельницький* перший компонент поширюється дієсловами – **писав, запропонував, не міг**, а другий компонент – **вимагав**: **Потоцький писав** Хмельницькому, умовляючи його повернутися на Україну, та **Хмельницький вимагав** скасування порядків 1638 року і повернення колишніх козацьких вольностей. Цього **Потоцький** сам без сейму **не міг зробити** і тому **запропонував готуватися до війни** і весною вирушив на Україну [4, с. 296]; 3) *Стефан Потоцький, реєстрові козаки, Микола Потоцький, Калиновський, головне польське військо – Хмельницький, козацьке військо* утворюють антонімічну модель, у складі якої перший компонент поширюється дієсловами: **відрядив, відправив, попрямував**, а другий – **дозволив пройти, потім напав**. Семантичний простір другого компонента наповнюється дієсловами на позначення результату дії, а значить, битва під Жовтими Водами стає кінцевим результатом – уособленням перемоги над ворогом. В опозиційній моделі *реєстрові козаки – козацька старшина* перший компонент доповнює сегмент *битва*: оточивши поляків, Хмельницький взявся за **реєстрових козаків**, що рухалися по Дніпру; серед них було також багато людей, схильних до повстання, і під Кам'яним Затоном вони збунтувалися, перебили **старшину**, яка стояла на боці поляків, і приєдналися до козаків [4, с. 297].

Компоненти *татари – козаки, Хмельницький* утворюють дуалістичну модель історичної комунікації: тоді й *татари*, які досі тільки приглядалися збоку, чекаючи наслідку, приєдналися до *Хмельницького* і спільними силами напали на військо Стефана Потоцького. *Козаки*, які були на його боці, перейшли до *Хмельницького*, і польське військо було повністю розбите і знищене в урочищі Княжий Байрак 6 травня 1648 року [4, с. 297]. У бінарній моделі *Польща – козацтво* перший компонент насичений стилістичним потенціалом слів: Польща залишилась *без вождів і без війська* перед *непереможним* козацтвом; *король у домовині*, Польща опинилась *без влади*; другий компонент набуває експресивного характеру за допомогою епітетів, порівнянь, метафор, прикладкових сполучень: *немов збурене море*, піднялось навколо нього *пригноблене* холопство, селянство; і саме у цей час *на довершення нещастя*

поляків помер король Владислав, якого козаки любили; козаки вірили в добру волю короля; все зло йшло від панів; усе це свідчило про *щире бажання* уладнати стосунки з козаками; **Ярема Вишневецький**, **власник** величезних задніпровських маєтків, запеклий **ворог** козацтва; противники зійшлися **під Пилявцями**, маленьким **замком** над рікою Пилявкою; поляки програли битву, і під впливом різних *тривожних* чуток, які *розійшлися* по війську, вирішили відступати. Але вночі *пройшла по табору* чутка, що головні вже втекли з табору; *уцілілі залишки* польського війська *зібрався* у Львові і обрали головним начальником Вишневецького; Хмельницький тим часом поступово посувався на захід, чекаючи обрання нового короля, який міг би владнати стосунки. Підступив до Львова і, власне кажучи, *мав його в руках*, бо місто було без всякого захисту [4, с. 298–299]. Смисловий простір опозиційної пари *Польща – козацтво* поширюється антонімічними відношеннями: Варшава, конвокаційний сейм, Адам Кисіль, комісари, нове військо, Ярема Вишневецький – Хмельницький, козацькі агітатори, козаки, Максим Кривоніс: У *Варшаві* засідав *конвокаційний сейм*, радився з питання, як бути з *козаками*, але нічого не зумів зробити для заспокоєння *козацького повстання*. Вислали Адама Киселя і ще кілька комісарів для переговорів з *Хмельницьким* і разом з тим вирішили зібрати *нове військо проти козаків*; *Ярема Вишневецький* перейшов на Волинь і там намагався стримати *козаків*, що насувалися *під проводом Кривоноса*; *противники* зійшлися під Пилявцями, маленьким замком над рікою Пилявкою; *поляки* програли битву [4, с. 298–299].

У розширенні структурної схеми *Польща – козацтво* важлива роль належить смислового наповненню сегмента за допомогою дієслів і дієслівних форм на позначення: 1) процесів мислення і 2) поступового, сповільненого, почергового руху вперед і назад: сповістити, скликати, мучити, закликати, благодіяти, вирушати, виступати, відступати, зупинятись, приєднуватись, атакувати: як тільки комісари *сповістили* короля про воєнні задуми Хмельницького, було *кликано* загальне шляхетське ополчення, а регулярне польське військо, *не чекаючи* останнього, *вирушило* проти козаків, на південну Волинь. Хмельницький *виступив* проти поляків. *Переконавшись* у перевазі його сил, польське військо *стало* відступати і *зупинилось* під добре укріпленим замком Збаражем. До польського війська *приєднався* Вишневецький, і йому було *передано* загальне командування. Хмельницький *оточив* Збараж і *почав* мучити польське військо безперервними атаками й канонадами, тож поляки скоро *вибилися* із сил. *Закликали* короля, *благаючи* поспішити їм на допомогу, але королю ні з чим було йти, бо шляхетське ополчення ледве тільки *збиралось* [4, с. 301]. Зборівський договір 1649 року, укладений між польським королем і Хмельницьким, можна вважати *дуалістичною моделлю* історичної комунікації.

Висновки. Проблеми закономірного історичного розвитку ціннісних відношень, які є природними об'єктами аксіологічного моделювання, набувають на сьогодні актуальності й особливої ваги. Моделювання як специфічний метод є найефективнішим інструментом пізнання реальної дійсності. Досить плідним і доцільним, на нашу думку, є застосування антагоністичних моделей у результаті аксіологічного дослідження. Дослідження аксіологічних стратегій запорізького козацтва першої половини XVII ст. у дихотомічних і дуалістичних моделях історичної комунікації має перспективу і потребує висвітлення у подальших наукових студіях.

Список літератури

1. Буланов П. Г. Аксиологическая парадигма лингвокультурных типажей в оппозиции «свой – чужие» в афроамериканском дискурсе : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.04 «германские языки» / П. Г. Буланов. – Самара, 2011. – 206 с.
2. Васильев Ю. Ю. Бинарная оппозиция «живое – мертвое» в русской традиционной культуре (на материале отечественного фольклора) : дис. на соискание ученой степени кандидата философ. наук : специальность 24.00.01 «теория и история культуры» / Ю. Ю. Васильев. – М., 2010. – 194 с.
3. Воробьева Е. Ю. Бинарность и ее архетипные основания: дис. на соискание ученой степени кандидата философских наук : специальность 09.00.01 «онтология и теория познания» / Е. Ю. Воробьева. – Омск, 2005. – 130 с.
4. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / [укладачі Й. Й. Бряк, В. Ф. Верстюк]. – Донецьк, 2010. – 736 с.
5. Дзюба Е. В. Концепты *жизнь* и *смерть* в поэзии М. И. Цветаевой [Электронный ресурс] : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.01 «русский язык» / Е. В. Дзюба. – М., 2005 (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
6. Зубкова Е. В. Симметрия и асимметрия как механизмы самоорганизации концептуальной оппозиции (на примере концептуальной оппозиции *холод – тепло / жар*) : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.19 «теория языка» / Е. В. Зубкова. – Пермь, 2011. – 186 с.
7. Кириллина Н. В. Особенности оппозиции *добро – зло* в языке лирики А.А. Ахматовой: дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.01 «русский язык» / Н. В. Кириллина. – М., 2011. – 191 с.
8. Куприянова В. М. Феномен культурной оппозиции: лингвокультурологический аспект : дис. на соискание ученой степени кандидата культурологи : специальность 24.00.01 «теория и история культуры» / В. М. Куприянова. – Санкт-Петербург, 2002. – 131 с.
9. Моспанова Н. Ю. Концептуальная оппозиция «добро – зло» в фольклорной языковой картине мира (на материале русских народных сказок) : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.01 «русский язык» / В. М. Моспанова. – Брянск, 2005. – 200 с.
10. Санаева И. В. Аксиологический аспект языковой картины мира в романе Л.Н. Толстого «Война и мир» (дихотомия «добро – зло») : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.01 «русский язык» / И. В. Санаева. – Калининград, 2007. – 188 с.
11. Пономарева Е. Ю. Концептуальная оппозиция *жизнь – смерть* в поэтическом дискурсе (на материале поэзии Д. Томаса и В. Брюсова) : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.20 «сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е. Ю. Пономарева. – Тюмень, 2008. – 231 с.
12. Писарь Н. В. Дихотомия «Бог – дьявол» в древнерусской картине мира : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.01 «русский язык» / Н. В. Писарь. – Калининград, 2011. – 197 с.
13. Сухомлинова Ю. О. Бинарные оппозиции в творчестве Андрея Платонова : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.01.01 «русская литература» / Ю. О. Сухомлинова. – Самара, 2005. – 161 с.
14. Хутова Э. Р. Бинарная оппозиция «любовь / ненависть» в разнотипных языках: лингвокультурологический аспект (на материале русского, английского и кабардино-черкесского языков) : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.19 «теория языка» / Э. Р. Хутова. – Нальчик, 2008. – 184 с.
15. Шарданова М. А. Эстетическая бинарная оппозиция прекрасное/безобразное в разнотипных языках (на материале английского, русского и кабардино-черкесского языков) : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.19 «теория языка» / М. А. Шарданова. – Нальчик, 2006. – 193 с.

Мороз В. Я. Аксиологические стратегии запорожского казачества первой половины XVII в. в бинарных моделях исторической коммуникации / В. Я. Мороз // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 290–295.

Проанализированы аксиологические стратегии украинского казачества первой половины XVII века в бинарных моделях исторической коммуникации. Исследована система антагонистических оппозиций *король Владислав – Турция, шляхта – казаки, Николай Потоцкий – Хмельницкий* и дуальных оппозиций *Хмельницкий – король, Хмельницкий – хан, татары – казаки, Хмельницкий*. Обращено внимание на трансформационные изменения в их структуре, очерчен ценностный потенциал бинарных структур.

Ключевые слова: социальные коммуникации, историческая коммуникация, аксиологические стратегии, дихотомическая модель, дуалистическая модель, оппозиции, бинарность.

Moroz V. Axiological strategies of Ukrainian Cossacks of the first half of the seventeenth century in binary models of historical communication / V. Moroz // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 290–295.

Analyzed axiological strategies of Ukrainian Cossacks of the first half of the seventeenth century in binary models of historical communication. The system antagonistic oppositions *King Vladislav – Turkey, Gentry – Cossacks, Nicholas Potocki – Khmelnytskyi* and dual oppositions *Khmelnytskyi – King, Khmelnytskyi – Khan, Tatars – Cossacks, Khmelnytskyi*. Attention is focused on transformational change in their structure, outlined the value potential of binary structures.

Key words: social communication, communication history, axiological strategy, dummy model, the dual model, opposition, binary.

Поступила в редакцию 14.10.2012 г.

УДК [821.16.1]+17.022

РУССКАЯ ЖУРНАЛИСТИКА XIX в. В ДИАЛОГЕ О НАЦИОНАЛЬНОМ ИМИДЖЕ

Орехов В. В.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье выясняются особенности интерпретации россики в периодических изданиях России первой половины XIX в.

Ключевые слова: журналистика, межкультурные коммуникации, имидж, россика.

Современные технологии продуцирования разнообразных (в том числе национальных) имиджей заставляют исследователей сосредоточивать внимание на меркантильной, запрограммированной природе «имаготворчества». Однако односторонний взгляд грозит упрощенностью представлений о коммуникативных механизмах. Следует учитывать, что, кроме технологической составляющей процесса, существует еще и стихийная – наименее управляемая и потому наиболее заслуживающая изучения.

Цель статьи – доказать, что национальный имидж является продуктом столкновения как минимум трех информационных потоков, протекающих в рамках: массовой, национальной и межкультурной коммуникации. В статье решаются следующие **задачи**: выявляются тексты россики, опубликованные в периодических изданиях России; выясняются особенности комментирования и толкования текстов россики; устанавливаются причины, обусловившие эти особенности.

В России XVIII в. активизировался процесс национального самосознания, формирования «своего» имиджа страны. Однако этот внутринациональный процесс происходил с привлечением иностранных оппонентов.

В. Кордт отмечает, что еще в конце XVII в. был осуществлен перевод сочинения о Московии А. Олеария. В 1739 г. при Российской академии наук француз Малайрд переводил английские путешествия в Московию. В 1748 г. К. Кондратович перевел записки о Московии Герберштейна [12, с. 3]. Среди первых опубликованных переводов следует назвать четырехтомные «Известия византийских историков, объясняющие российскую историю...» (1770-1775), подготовленные И. Штриттером по поручению Императорской академии наук.

В начале XIX ст. появилось несколько отдельных собраний иностранных текстов о России в переводе на русский язык [26; 22; 24]. В новых исторических условиях подобные издания приобрели характерную черту: отечественный комментатор стремится отреагировать на суждения иностранцев, способные оскорбить национальные чувства русских. Это стремление к защите российского имиджа от зарубежных нападок появляется именно в начале XIX в. Когда упомянутый уже Штриттер переводит византийские повествования о жестокости россов, напавших в 941 г. на Царьград [25, ч. III, с. 24], он оставляет их без комментария. Вряд ли подобные

эпизоды обошлись бы без примечаний переводчика, будь книга Штриттера опубликована полувеком позже.

Для подтверждения мысли обратимся к собранию «Сказания современников о Дмитрие Самозванце», подготовленному Н. Устряловым в собственном переводе с немецкого, французского и польского языков. Адъюнкт Императорской академии наук (позднее ординарный академик) Н. Устрялов оснащает тексты добросовестным комментарием. Однако среди научных, выверенных примечаний встречаются такие, которые имеют откровенно субъективный характер. Продемонстрируем наше наблюдение:

1). Маскевич заявляет, что русские «ни в чем не держат своего слова» [24, ч. V, с. 124]. Очевидно, что оспорить это суждение с позиции исторической науки проблематично. Но Устрялов не желает обойти вниманием слова иностранца и пишет в примечании: «Сам же автор неоднократно приводил примеры чести и благородства русских» [24, ч. V, с. 234]. Такое примечание не несет дополнительной информации, поскольку Устрялов ссылается на текст самого Маскевича, и без того доступный читателю.

2). Польские послы уверяют, что русская чернь верила в чудесные свойства останков царевича Демитрия. Московиты при этом выдавали за тело царевича труп специально убитого подростка [24, ч. IV, с. 207]. Не имея документальных опровержений для такой легенды, Устрялов попросту пишет: «Нелепый вздор!» [24, ч. IV, с. 231]. В этих и подобных случаях Н. Устрялов не находит научной аргументации. Его ремарки экспрессивны и субъективны. Что же заставило историка-профессионала допустить «ненаучные» вольности? Чтобы ответить на этот вопрос обратимся к российской публицистике.

Российские журналы первой половины XIX в. пестрели анонсами переведенных сочинений о России. В 1836 г. «Библиотека для чтения» объявила о публикации перевода «Писем леди Рондо, супруги английского министра при российском дворе...» и сопроводила объявление уничтожающей рецензией. «Ежели кто думает найти здесь что-нибудь особенно любопытного о русском дворе того времени, тот весьма ошибается, – сообщал обозреватель, – леди Рондо более занималась описанием разных господ Л., Б., Т., которые ей нравились и которые за нею волочились... Ее, как иностранку, более всего изумляли наши катанья с гор и наши качели» [19, с. 10].

В 1837 г. «Журнал Министерства народного просвещения» (ЖМНП) поместил рецензию на перевод книги Арриана «Перикл Понта Евксинского», где содержались «ценные сведения о Черном море». В рецензии поощрительно отмечались примечания, «необходимые в подобном сочинении» и составленные Н. Н. Мурзакевичем [11, с. 438]. В том же номере журнал сообщил, что к изданию готовятся переведенные с французского «Путевые заметки от Москвы до С.-Петербурга» «одного англичанина», побывавшего в России в царствование Екатерины II. Журнал прибавлял, что заметки эти «закljučают в себе весьма любопытные сведения, относящиеся к России XVIII столетия» [23, с. 9]. В 1839 г. журнал повторил анонс [15, с. 35].

В конце 1839 – в 1840 г. «Библиотека для чтения» знакомила публику с выходящим в Париже «Путешествием по Кавказу и <...> в Крым» Ф. Дюбуа де Монпере, «путешественника внимательного и совестливого» [20, т. 35, с. 93], и посвятила этому серии статей, содержащих фрагментарные переводы «Путешествия...» [20]. Одновре-

менно и ЖМНП анонсировал эти статьи [18, с. 99, 118; 17, с. 94; 16, с. 185], что, впрочем, объяснимо: автором статей о Дюбуа де Монпере был автор обзоров ЖМНП.

В ноябре 1839 г. ЖМНП объявил, что в Париже вышли на французском языке «Путешествия... по России» ди Плано Карпини. Журнал отмечает ценность французского издания и сообщает любопытную информацию: «Любители отечественной истории были порадованы года три или четыре тому назад объявлением книгопродавца Каллистратова об издании «Библиотеки иностранных писателей о России», в которой предполагалось помещать самые тексты и вместе с тем переводы. Это прекрасное предприятие, к сожалению, не состоялось; вышла только первая часть «Библиотеки», в которой помещен перевод путешествия ди Плано-Карпини» [20, с. 123-124]. Автор обзора путает детали. В 1836 г. Каллистратов действительно издал первый том «Библиотеки иностранных писателей о России», составленный надворным советником В. Семеновым. И на этом томе издание, в самом деле, надолго прервалось (до 1847 г, когда во II т. «Библиотеки...» были опубликованы «Московские записки» С. Герберштейна [2]), хотя Семенов и получил за него половинную Демидовскую премию [4, с. 255]. Но сочинения Карпини в этом томе не было. Текст Карпини (латынью и в русском переводе) был опубликован в сборнике «Путешествия к татарам», подготовленном ДСС Д. И. Языковым. По словам Ф. Аделунга [1, ч. I, с. 43], Языков предполагал издать таким образом тексты 11 иностранных авторов, но опубликовал лишь первый том серии (в 1825 г.), куда вошли сочинения Плана Карпини и Асцелина. Поэтому ясно, что корреспондент ЖМНП попросту спутал два аналогичных издания.

Кроме подобных отрывочных сообщений, российские журналы активно предлагали читателю иностранные тексты о России, и эти тексты порою образовывали одно из самостоятельных тематических направлений журнала. Так, Ф. Булгарин, организовав в 1822 г. издание «Северного архива», неоднократно помещал в нем зарубежные описания России, а в программе журнала на 1823 г. особо обещал читателям помещать «переводы из иностранных писателей о России» [3, с. 78].

В журнальных публикациях источников о России фактографические и библиографические комментарии приобретали, как правило, публицистическую заостренность. Характерно, что Пушкин, работая над Историей Петра I, предпринял в 1835 г. перевод одного из иностранных источников – «Мемуаров...» французского офицера на российской службе Моро-де-Бразе о турецкой кампании 1711 г. Текст перевода готовился для «Современника». Подобная публикация неизбежно должна была вызывать два серьезных затруднения. Во-первых, некоторые оценки, высказанные о России французским автором, явно противоречили цензурным соображениям. А официальная позиция по отношению к иностранным публикациям о России, всегда настороженная, после шквала зарубежной критики, связанной с подавлением польского восстания, еще усугубилась. Во-вторых, потому, что высказывания Моро-де-Бразе подчас противоречили историческим и политическим представлениям самого Пушкина. Однако для Пушкина была очевидна и историческая ценность источника, его востребованность публикой.

Чтобы снять противоречия, Пушкин снабдил текст предисловием и примечаниями, где постарался дать направление читательской интерпретации текста. В предис-

словии Пушкин предупреждает читателя: «Моро не любит русских и не доволен Петром; тем замечательнее свидетельства, которые вырываются у него поневоле. <...> Как живо описан Петр <...>! Мы не хотели скрыть или ослабить и порицания, и вольные суждения нашего автора, будучи уверены, что таковые показания не могут вредить ни славе Петра Великого, ни чести русского народа. Предлагаем «Записки бригадира Моро», как важный исторический документ, который не должно смешивать с нелепыми повествованиями иностранцев о нашем отечестве» [21, с. 253].

«Порицания» и «вольные суждения» француза Пушкин иллюстрирует двумя эпизодами: 1) Моро осуждает Петра за его недоверие к иностранным генералам; 2) Моро не может оценить храбрость русских солдат, смешивая ее с жестокостью. В первом случае Пушкин объясняет суждение француза «простодушной досадой», во втором – «забавной ветреностью». Но в примечаниях снова комментирует эти эпизоды. В первом случае Пушкин констатирует: «Как заметно, что здесь говорит иностранец, приверженный к своей партии» [21, с. 259]. А чтобы был ясен комментарий ко второму эпизоду, обратимся к тексту. Моро рассказывает, как тридцать венгерских всадников кинувшись на татарскую конницу, погибали на глазах у русской армии, и заявляет: «Даже наши конные гренадеры, хоть и русские, то есть хоть и не очень жалостливые сердца, однако ж просились на коней, чтобы их выручить, но генерал Янус не хотел взять на себя ответственность и завязать дело с неприятелем». На это Пушкин замечает: «Кажется, русские варвары в этом случае оказались более жалостливыми, нежели иностранцы, ими предводительствовавшие» [21, с. 268]. Кроме того, Пушкин оспаривает мнение Моро о пьянстве как о русской национальной черте [21, с. 263]. Впрочем, некоторые, стереотипные выражения француза о России Пушкин проигнорировал, видимо, считая, что они без комментариев вызывают иммунитет публики, как то: «варварские люди» «северной страны» [21, с. 251] или «русский народ <...> ленив и не любит военных трудов» [21, с. 254].

Пушкин обнаруживает также в повествовании Моро неверное описание подробностей европейской политики, однако очевидно, что пушкинскую критику вызвали прежде всего те суждения француза, которые способны оскорбить национальную гордость русских. Не стоит усматривать в этом стремление «подверстать» текст под запросы цензуры. Полемика с мнением Запада о России и русских стала одной из неотъемлемых черт русской литературы и публицистики XIX в. И «Записки бригадира Моро-де-Бразе» были не первым случаем, когда Пушкин принял в этой полемике активное участие. Впрочем, кажется, последним случаем: «Записки...» появились в «Современнике» уже после гибели Пушкина.

Полемичность в комментариях к «иностранным сказаниям» не всегда удерживалась в рамках вежливости. Зачастую отечественные комментаторы воспринимали «клеветы на Россию» весьма воинственно и в выражениях не стеснялись. Восстановим такую ситуацию. В 1841 г. Н. Греч возобновил издание журнала «Русский вестник», намереваясь составить конкуренцию «Отечественным запискам». Поскольку в «Отечественных записках» часто публиковались иностранные тексты о России, Греч создает и у себя целую рубрику «Известия иностранцев о России», функционировавшую до конца года. В 1842 г. такие тексты уже не публиковались под отдельной рубрикой, но помещались в отделении «Науки и искусства». Переводы не

всегда комментировались, но вот в № 7 и 9 «Русского вестника» за 1841 г. анонимный переводчик помещает записки англичанина Самуила Коллинса, жившего в России в эпоху царя Алексея Михайловича, и снабжает текст примечаниями, о характере которых можно судить по следующим фрагментам.

Англичанин уверяет, что в России «если кто из протестантов или католиков отрывается от своей веры, то он должен также отречься от своего первого крещения, проклясть своего отца и свою мать и плевать на них три раза через свое плечо». Переводчик запальчиво возражает: «Бесстыдная ложь!»

«Старики замечали мне, – неосторожно заявляет иностранный автор на той же странице, – что из двухсот англичан, шотландцев и голландцев, отрекшихся от своей веры, почти ни один не умер естественной смертью». Переводчик не смог обойти эту фразу равнодушно. «Но должен ли благоразумный наблюдатель, – делится он с читателем своим возмущением, – повторять всякую слышанную им нелепость?» [14, с.164]

Английский автор утверждает, что, по обычаю, в России покойнику «в руку дают удостоверение местного митрополита для донесения Св. Николаю Чудотворцу о доброй жизни и хороших нравах покойника». Переводчик снова не выдерживает: «Можно ли налагать таких глупых вздоров и не стыдиться печатать их?» [14, с. 171]

Таких полемических пассажей в тексте много. Но чтобы оставить за собой последнее слово, рассерженный переводчик пишет послесловие, где уничтожающе замечает об англичанине: «Читатели видели сами всю бестолковую и безобразную смесь известий его. <...> Какие лжи и клеветы на Россию и на русских, какое невежество в описании обитателей России и ее произведений, какое бесстыдство в рассказе небылиц <...>» [14, с. 595].

Переводчик не указывает своего имени. Но рискнем предположить, что это был почти забытый ныне публицист А. А. Гаряйнов. Какие у нас для этого основания? Во-первых, Гаряйнов был частым автором «Северной пчелы» Ф. Булгарина, что автоматически делало его желанным автором и в новом журнале Греча. Во-вторых, Гаряйнов очень часто писал об отношениях Европы и России. И, в-третьих, самое главное, что только Гаряйнову, кажется, был свойственен такой необузданный азарт в спорах с иностранными писателями.

«Человек 1812 года» (как он сам себя характеризовал), Гаряйнов, видимо, с эпохи взятия Парижа интересовался отзывами иностранцев о России. В 1825 г. он опубликовал «Воззвание парижан к нашему царю. 1815» [5]. В эпоху Крымской войны Гаряйнов был идеальным автором военных передовиц: в них были и искренний запал, и обостренное чувство патриотизма, и оперативность. Он писал тогда в «Северную пчелу» статьи почти о каждом крупном военном событии и почти сразу переиздавал эти статьи в виде отдельных брошюр [см.: 6-8 и др.]. Военная ситуация оправдывала несдержанность в выражениях, декларативность, обилие лозунгов, приверженность официальной позиции, но в мирное время это начинало возбуждать раздражение критики.

В 1858 г. Гаряйнов издал брошюру «Что такое Г. Тьер и наше шествие его на Россию» [9]. Опровергая мнения французского историка, Гаряйнов дошел до такого неистовства, что навлек на себя весьма иронический отзыв «Современника». Критик «Современника», явно находя манеру А. Гаряйнова анекдотичной, делает подборку особенно поразивших его полемических фигур Гаряйнова, нацеленных на

Тьера: «лжец и хвастун»; «всегда дерзкий и ветреный историк»; «как не пустить крови сочинителю таких нелепостей!» [13]

Для сравнения приведем перечень наиболее ярких аргументов комментатора анализируемой нами статьи о Самуиле Коллинсе из «Русского вестника» за 1841 г: «Нелепая клевета!» [14, с. 172]; «Надобно ли опровергать лжи, здесь сказанные?» [14, с. 173] «Опять нелепость» [14, с. 181]; «Извините – небылица!» [14, с. 570] «Сущая гиль!» [14, с. 575] «Невежество, едва постижимое!» [14, с. 575] «Надобно ли опровергать подобную бредню?» [14, с. 580] Не правда ли, стиль спора весьма узнаваем?

Однако не хотелось бы, чтобы неводержанность г-на Гаряйнова дала повод относиться к спору с иностранными мнениями о России как к проявлению исключительно ура-патриотизма или публицистической бестактности. Оценка «иностран-ных сказаний о России» чаще становилась предметом серьезного осмысления действительно профессиональных историков и публицистов.

В качестве показательной иллюстрации обратимся к статье К. Кавелина в «Современнике» (1847). Критик разбирает очередной том «Чтений Императорского общества истории и древностей российских» и обращает внимание на перевод записок секретаря французского посольства при польском дворе Шевалье. Кавелин отмечает, что «сочинение Шевалье <...> интересно во многих отношениях» [10, с. 6], и с полным доверием начинает пересказ записок Шевалье о двух войнах между казаками и Польшей. Особенное восхищение критика вызывает эпизод, когда Хмельницкий, выиграв первую войну, диктовал польской короне свои условия, однако, подчиняясь формальностям, предстал перед королем и «со слезами» просил у него прощения. «Вот черта – чисто славянская!» – восклицает Кавелин.

Но вот Шевалье описывает, как Хмельницкий, потерпев поражение, предстал перед Хетманом Потоцким теперь уже в роли побежденного и просил у него прощения «с унижением и со слезами, которые он приобик проливать, когда нужда и обстоятельства того требовали». Намек на неискренность Хмельницкого задел критика. И вот его отклик: «Так говорит Шевалье, но он не прав и судит как иностранец. Мы убеждены, что Хмельницкий и в том и в другом случае плакал искренно. Таковы мы: мы хитры и наивны, добродушны и в высокой степени восприимчивы» [10, с. 7].

Кажется, что критик произвольно судит, соглашаться ему или спорить с иностранным свидетелем – ведь речь идет о вещах недоказуемых. Но если воспринимать позицию Кавелина в контексте публицистики той эпохи, то приходим к **выво-ду**, что эта *произвольность* подчинена закономерности. Русские журналисты, историки, литераторы XIX в. стремились противопоставить «взгляду со стороны» не только научное суждение о частных фактах, а свое собственное, национальное, всеобъемлющее представление о российской истории. И журналистика, и наука, и литература, объединяли свои усилия для создания в процессе межкультурного диалога российского национального имиджа.

Список литературы

1. Аделунг Ф.П. Критико-литературное обозрение путешественников по России до 1700 года и их сочинений. В 2-х ч. / Ф.П. Аделунг. – М., 1864.
2. Библиотека иностранных писателей о России. – Отд. I. – Т. II. – СПб., 1847. – 160 с.
3. Булгарин Ф.В. Объявление / Ф.В. Булгарин // Северный архив. – 1822. – Ч.4. – № 19. – С. 77-84.

4. Выписка из протоколов заседаний Императорской Академии наук // Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП). – 1837. – Т. 14. – № 5 (май). – Отд. III. – С. 240-258.
5. Гаряйнов А.А. Воззвание парижан к нашему царю. 1815 / А.А. Гаряйнов // Калужские вечера, или Отрывки сочинений и переводов в стихах и прозе военных литераторов. Собранные А. Писаревым. Ч. I. – М., 1825. – С. 131.
6. Гаряйнов А.А. Восточный вопрос / А.А. Гаряйнов. – СПб., 1854. – 68 с.
7. Гаряйнов А.А. Две современности / А.А. Гаряйнов. – СПб., 1855. – 36 с.
8. Гаряйнов А.А. Современное представление / А.А. Гаряйнов. – СПб., 1854. – 57 с.
9. Гаряйнов А.А. Что такое г. Тиер и нашествие его на Россию / А.А. Гаряйнов. – СПб., 1858. – 86 с.
10. Кавелин К. (подп. К.К-н) Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. №5. Москва. 1847 / К. Кавелин // Современник. – 1847. – Т. II. – Отд. III. – С. 1-38.
11. Кирьяков М. *Арриана* Перикл Понта Евксинского. Перевел Андрей Фабр. Одесса, в городской типографии, 1836 / М. Кирьяков // ЖМНП. – 1837. – Т. 13. – № 2. – С. 430-439.
12. Кордт В.А. Чужоземні подорожні по Східній Європі до 1700 р. / В.А. Кордт. – К., 1926. – 205 с.
13. Новые книги. Апрель 1858 // Современник. – 1858. – Т. LXIX. – № 5. – С. 32-67.
14. Нынешнее состояние России, описанное англичанином, который девять лет прожил при дворе великого царя русского // Русский вестник. – 1841. – Т. 3. – № 7. – С. 161-182; – № 9. – С. 567-596.
15. Обзорение книг, вышедших в России в 1837 г. // ЖМНП. – 1839. – № 7 (июль). – С. 1 – 35.
16. Обзорение русских газет и журналов // ЖМНП. – 1840. – № 8 (авг.). – Отд. VI. – С. 185-186.
17. Обзорение русских газет и журналов за первое трехмесячье 1840 года // ЖМНП. – 1840. – № 6 (июнь). – Отд. VI. – С. 94-107.
18. Обзорение русских журналов // ЖМНП. – 1839. – № 11 (ноябрь). – Отд. VI. – С. 90-124.
19. Письма леди Рондо, супруги английского министра при российском дворе в царствование императрицы Анны Иоанновны. Перевел с англ. М.К. СПб, в тип. III Отд. с.е.и.в.к., 1835 // Библиотека для чтения. – 1836. – Т. 15. – Отд. VI. – С. 9-11.
20. Путешествия по южным областям России. Дюбуа де Монпере. Демидова. (б.п.) // Библиотека для чтения. – 1839. – Т. 35. – С. 93-126; 1840. – № 2. – С. 85-118; № 3. – С. 1- 76; № 4. – С. 185- 236.
21. Пушкин А.С. Полное собр. соч. В 19-ти т. / А.С. Пушкин. – М., 1994. – Т. 10.
22. Семенов В. Библиотека иностранных писателей о России / В. Семенов. – Отд. I. – Т. I. – СПб., 1836.
23. Указатель вновь выходящих книг // ЖМНП. – 1837. – Т. 13. – № 2. – С. 1-12.
24. Устрялов Н.Г. Сказания современников о Дмитрие Самозванце. В V ч. / Н.Г. Устрялов. – СПб., 1831-1834.
25. Штриттер И. Известия византийских историков, объясняющие российскую историю древних времен и переселения народов. В 4-х ч. / Штриттер И. – СПб., 1770-1775.
26. Языков Д.И. Собрание путешествий к татарам и другим восточным народам в XIII, XVI и XV ст. / Д.И. Языков. – СПб, 1825. – 306 с.

Орехов В. В. Російська журналістика XIX ст. У діалозі про національний імідж / В. В. Орехов // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 296–302.

У статті висвітлюються питання щодо інтерпретації росіки в періодичних виданнях Росії першої половини XIX ст.

Ключові слова: журналістика, міжкультурні комунікації, імідж, росіка.

Orekhov V. The Russian journalism in XIX century. In the dialogue about the national image / V. Orekhov // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 296–302.

In the article on analyzes the peculiarities of adaptation of “rossica” in periodical editions of Russia in the first part of XIX-th century.

Key words: journalism, intercultural communication, image, rossica.

Поступила в редакцію 18.10.2012 г.

УДК 811.161.1(075.8)

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ВНУТРЕННЕГО МИРА ЧЕЛОВЕКА ПОСРЕДСТВОМ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИХ МЕТАФОР

Пименова М. В.

Кемеровский государственный университет, г. Кемерово

В статье рассматриваются способы вербализации концептуальных метафор внутреннего мира в древнерусской и русской языковых картинах мира. Источником таких метафор выступает земледелие. Основное внимание обращено вопросу анализа образных и символических признаков концептов. Исследование земледельческих метафор сопровождается иллюстративным материалом из текстов художественной литературы.

Ключевые слова: языковая картина мира, внутренний мир человека, концептуальная метафора, концепт.

Постановка проблемы. Результаты исследований в рамках историко-филологических дисциплин, таких, например, как этнолингвистика и этнография, как наук о культуре народа, изучающих не только быт, способы хозяйствования, семейный и общественный уклад, ритуалы и верования, но и устную словесность, язык, концептуальные метафоры, показали значительные перспективы для современной лингвистической науки. Реконструкция древнейших оснований славянской духовной культуры возможна лишь в результате синтеза лингвистических, семиотических и этнографических методов, что и становится возможным в рамках современных лингвокультурологии и концептологии.

Сфера земледелия и вегетации – один из древнейших и базовых источников для образования образных признаков концептов внутреннего мира человека. Хорошо знакомый человеку процесс земледелия, особое отношение к земле как главной ценности, от которой во многом зависит существование человека, обусловило перенос ее характеристик на явления внутреннего мира, воспринимаемые как необходимые и важные для существования. Чаще всего земледельческие метафоры использовались в древнерусском языке для описания процесса познания, приобщения к православной вере, в современном русском языке они передают значения скрываемых чувств и обдумываемых мыслей, планов.

Цель статьи – выявить концептуализацию внутреннего мира человека посредством земледельческих метафор.

При восприятии и осмыслении мира человеком значительна роль аналогии. Человек осознает неизвестное через известное, абстрактное – через конкретное, таким образом происходит перенос знаний из одной понятийной сферы в другую. Внутренний мир человека скрыт, невидим, и потому человеческое сознание стремится закрепить за ним свойства, характерные для объектов материального мира. В языке для описания души, ума и сердца реализуются разного рода концептуальные мета-

форы: составляющие внутреннего мира уподобляются человеку, животному, насекомым, птицам, артефактам, растениям, природным явлениям и стихиям.

Отголоски земледельческих обрядов и традиций присутствуют в произведениях фольклора и классических текстах. Так, в «Слове о полку Игореве» битва описывается как процесс молотбы, уборки хлебов и расставание души с телом – как отделение зерна от соломы: *На Немизѣ снопы стелютъ головами, молотятъ чепи харалужными, на тоцѣ живот кладутъ, вѣютъ душу от тѣла* (Слово о полку Игореве).

Атрибуты земледелия (бороны, серп, плуг и др.) были важны во многих охранительных обрядах, а земледельческие метафоры издавна использовались для представления разных сторон человеческой жизнедеятельности. Л. В. Балашова обращает внимание на то обстоятельство, что во многих случаях «каузативное представление о развитии и причинно-следственных отношениях выражается ... с помощью сельскохозяйственной лексики (посев, уборка урожая): *сне, не ши на браздахъ неправды и не пожнеши их седмерицею* (Изборник 1076)» [1, с. 27].

Земледельческие метафоры встречаются в описаниях этапов жизни человека, его внешнего и внутреннего мира. Здесь возможно говорить о существовании особого земледельческого культурного кода. Коды культуры соотносимы с древнейшими архетипами. Коды культуры как особый феномен универсальны по своей природе и свойственны всем, но их проявления в определенной культуре и метафоры, в которых они реализуются, всегда национально детерминированы и обусловлены конкретной культурой.

Душа и сердце в древнерусских текстах предстают как плодородная почва, дающая обильные плоды. Уподобление сердца пашне присутствует и в текстах Священного Писания, где сердце является пространством, которое засеяно словами: *Всякоми слышаещими слово царствия и не разимвающе, приходитъ ликавыи и восхищаетъ всѣянное въ сердцахъ егѡ. сие есть, еже при пути сѣянное* (Мф); *Сѣя и, слово сѣетъ. Сии же сѣи, иже при пути, иди же сѣется слово, и егда оуслышатъ, абие приходитъ Сатана и втемлетъ слово сѣянное въ сердцахъ ихъ* (Мк).

В современном русском языке распространены метафоры пашни, почвы. Такие метафоры встречаются в описаниях ума (*в уме зреет мысль*), сердца (*в сердце укоренилась любовь*), души (*зреть в душе*). Сердце, как пашню, засевают мысли, подозрения (*в сердце зреет зерно преступной мысли; посеять семена подозрения в сердце*), в нем зреют семена-чувства (*гнев зреет в сердце*), укореняются мысли, образы и чувства (*укорениться в сердце; вырвать из сердца*).

І. В древнерусских текстах 'нива' души и сердца подвергается всем основным действиям, которые характерны для обычного поля.

1. **Пахота.** Прежде всего ниву необходимо вспахать: *Итець бо сего Володимѣрь [землю] взора и оумѣчи рекше крещеньемъ просвѣтивъ. съ же насѣя книжными словесы сердца вѣрныхъ людий* (Лавр. лет.). Смягчение душевной нивы сердца – подготовительный этап для восприятия истины, необходимой предпосылкой для движения человека верным путем: *... да умягчитъ господь нивы душевныя сердець вашихъ, еже слышати и разумѣвати всѣмъ истинну и поитти путемъ правымъ, да ноги мысли нашей не поткнутся* (Моск. лет. свод.).

2. Вспаханную ниву необходимо **удобрить**, чтобы она дала обильные плоды. Удобрение и плодоношение столь тесно связаны, что это проявляется и в языке, двупредикатный глагол **оугобзити** имеет два значения: 1) *напитывать, насыщать досыта, напоить* и 2) *урождать в изобилии* (ПЦСС). Напоенная, насыщенная 'почва' души позволяет зародиться мыслям в сердце: *и потомъ минуло 11 лѣт, и угобзися святому Андрею нива душевнаа, и положися ему большая мысль въ сердце, и начя съзидати другии град Володимеръ, и заложи третьюю церковь камену святыя Богородицы о единомъ вѣршѣ* (Новг. I лет).

3. Наиболее распространенной является земледельческая метафора **посева**, когда душа и сердце наполняются семенами: *Прииде ж во времена глад велик на землю, самодержецъ же в тузе и в болѣзни быв и, видев падения многа, зжалися зело гладных ради, и ниву сердца своего **благоразсуднаго милосердия жита насѣяв**, существенную пшеницу, елико **предержащу** человеческому естеству, **роздати повелѣ*** (Новг. I лет). Зерно обладает свойством сохранять и воссоздавать жизнь, умножая ее, оно знаменует извечный круговорот, который свидетельствует о нескончаемости жизни.

В качестве семян, которыми засеяно сердце человека, выступают и благодатные слова, которые, упав на благодатную почву, прорастают: *Ярославъ сынъ Володимеръ же насѣя книжными словесы **сѣрдца вѣрныхъ** людий. а мы пожинаемъ оученье приимлюще книжное* (Ипат. лет.). Процесс засеивания души и сердца связан с познанием истины, с приобретением человеком мудрости: *Отрокъ же сътвори поклонение старцу и акы земля плодovitая и доброплодная, сѣмена приими въ сѣрдци си, стояше, радуяся душою и сѣрдцем, яко соподобися такова свята старца обрѣсти* (Житие Сергия Радонежского). Но если обычно посев приносит плоды, то у некоторых людей этот процесс заведомо бесполезен в силу их несовершенной природы: *Не сѣи бо на браздахъ жита, ни мудрости на сѣрдци безумныхъ* (Моление Даниила Заточника).

4) Когда вырастает посеянное, наступает время сбора урожая, время **жатвы**. Обрѣтають бо ся сиециви не съ Христомъ събирающе пшеницу чистую, сирѣчь вѣру пречисту и непорочну въ небесныхъ его житница, еже суть сѣрдца и мысли православныхъ вѣрующихъ в него (к. XV – перв. полов. XVI в. Соч. М. Грека, 462). Отдельному человеку удастся только произвести посев, заронив в людские сердца семена истины, а сбор урожая, жатва производится уже его потомками или духовными преемниками: *Ярославъ сынъ Володимеръ же насѣя книжными словесы **сѣрдца вѣрныхъ** людий. а мы пожинаемъ оученье приимлюще книжное* (Ипат. лет.).

Итак, в описании процесса приобщения человека к истинному вероучению, в познании книжности, присутствуют все этапы земледельческих работ: пахота, удобрение, посев, жатва. Иногда все эти стадии присутствуют даже в одном контексте: *Итець бо сего Володимеръ [землю] взора и оумѣчи рекше крещеньемъ просвѣтивъ. съ же насѣя книжными словесы **сѣрдца вѣрныхъ** людий. а мы пожинаемъ оученье приимлюще книжное* (Лавр. лет.).

В современном русском языке из указанных метафор, основанных на признаках способов обработки пашни, используются не все. Чаще встречаются метафоры посева и самосева сердца (*семена идей заронились в сердце*), ума (*заронить в ум зерно*

сомнения) и души (*посеять в душе любовь*). Возможны метафоры созревания (*замысел созрел в душе*), сбора урожая, обработанного поля – нивы (*нива души*).

Сердце, ум и душа могут быть представлены в художественных произведениях многочисленными метафорами зерна (*Если б даже был у меня голос исполина, не почувствовал бы я, как можно людские умы и сердца собрать воедино, как собирают в богатое единство полновесные зерна ржи из тяжелого снопа...* Бальмонт. Рознь; *А кто знает, как рано начинается развитие умственного зерна в детском мозгу?* Гончаров. Обломов; *По мнению его, человеческие души, яко жито духовное, в некоей житнице сложены, и оттоль, в мере надобности, спускаются долу, дабы оное сонное видение вскорости увидети и по малом времени вспять в благожелаемую житницу благопоспешно возлететь.* Салтыков-Щедрин. История одного города). Зерно и плоды – это одни из самых древних растительных символов, при помощи которых передается идея жизни и ее непрерывности. По замечанию М. М. Маковского, «слова со значением “хлеб на корню” соотносятся со словами, имеющими значение “дух, душа, дыхание”»: ср. тох. А wsaŋ “хлеб на корню”, но тох. А wŋas “дыхание”; хет. halki “хлеб на корню”, но ирл. scal “дух”; др.-англ. bled “хлеб на корню”, но англ. breath “дыхание”; хет. harsî “хлеб, зерно”, но латыш. gars “душа”; др.-инд. dhana- “хлеб на корню” (*dheg-na), но русск. дух, душа» [4, с. 172]. Значение «хлеб (на корню)» могло связываться также со значением «центр», «середина» (в отличие от Хаоса); ср. хет. halki «хлеб на корню», но валл. curch «половина, середина»; греч. αρτον «хлеб», но др.-инд. ardha- «половина, середина»; гот. hlaibs «хлеб», но нем. Halb «половина, середина» [4, с. 173].

Среди других вегетативных признаков души можно отметить признак ‘сухая трава’ (*соломенная душа* прост.; *сохнуть душой*). *Соломенной душой* презрительно называют трусливого, малодушного и ненадежного человека (ср.: *Гаврило ничего этого, что надо было, не сказал управителю; такая уж душа соломенная! Не токмо перед управителем, другой раз и перед своим-то братом, – кто побойчее, – и то молчит.* Григорович. Пахатник и бархатник).

II. Второй немаловажный аспект в характеристике сельскохозяйственной метафоры – классификация типов земледельцев, которые трудятся на ‘ниве’ души и сердца.

1. В качестве земледельца, возделывающего ниву внутреннего мира, может выступать Бог: ... *да умягчит господь нивы душевныя сердець ваших, еже слышати и разумѣвати всѣмъ истинну и поитти путемъ правымъ, да ноги мысли нашей не поткнутся* (Моск. лет. свод.)

2. В качестве сеятеля может выступать и дьявол, что вызывает негативные проявления в поведении человека: *Андрѣи же кнѣзь ... располхвѣсѣ гнѣвомъ. такова оубо слова похвална испусти. яже Б(ого)ви студна и мерьска. хвала и гордость. си бо вся быша от дьявола на ны, иже въсевае въ сердце наше хвалу и гордость* (Ипат. лет.). Сатана также стремится помешать семенам, брошенным в сердце человека Сеятелем, дать всходы, прорасти: *Сѣя и, слово сѣть. Сии же сѣть, иже при пути, идѣ же сѣтся слово, и егда оуслышати, абие приходит Сатана и втемлетъ слово сѣянное въ сердцахъ ихъ.* (Мк).

3. В роли сеятеля может выступать один человек по отношению к другому: *Не сѣи бо на браздахъ жита, ни мудрости на сердцахъ безумныхъ* (Моление Даниила Заточника),

либо к самому себе. В сборнике афоризмов «Пчела», получившем широкое распространение в Древней Руси, приводятся слова Сократа: *Вот увидел ученика своего, отдающего силы пашне, а к учению нерадивого, и сказал: «Берегись, друг, если только пашню свою хочешь возделывать, а душу свою оставишь необработанной»* (Пчела).

Для современного языкового сознания актуальными выступают не все существовавшие ранее земледельческие метафоры. Практически не встречаются метафоры удобрения и пахоты в описаниях души, ума и сердца. Это объясняется теми условиями новой жизни, когда современный человек мало знает о деталях сельскохозяйственных работ. Соответствующие метафоры употребимы обычно в религиозных текстах, сохраняющих канонические сравнения. Эти каноны знакомы не всем современным носителям языка.

Глубокая архаика метафор обработки земли связана с мифологическим сознанием человека; «именно земледелие в большей степени определяло представление древнего славянина о самом себе и окружающей действительности» [2, с. 118]. Возникновение и развитие земледельческих метафор связано с условиями существования славян, которые по преимуществу были землепашцами. В этой связи человек мыслился не как социальное существо, как это свойственно современному языковому сознанию, а как природное существо. Метафорично человек представлен в языке как некий плод, который зарождается в утробе матери (слово *плод* имеет значения «часть растения» и «потомство»), а по мере взросления он становился зрелым (ср.: *Когда у ней [Ольги] родился в уме вопрос, недоумение, она не вдруг решалась поверить ему: он был слишком далеко впереди ее, слишком выше ее, так что самолюбие ее иногда страдало от этой **недозрелости**, от расстояния в их уме и летах.* Гончаров. Обломов). Как отмечает Н. Е. Мазалова, «естественная смерть наступала, когда человек исчерпывал отведенную ему жизненную энергию: “Не старый умирал, а поспелый”» [3, с. 134].

Составляющие внутреннего мира воспринимались как части природного мира. Плод в мифологической традиции символизирует идею изобилия, плодородия, успеха, жатвы. *Сердце*, как плод, созревает (*сердце созрело*), бывает сладким (*сердца сладостная страсть*). В духовном плане плод – это символ мудрости (ср.: *Эти книги вымыли мне **душу**, очистив ее от шелухи впечатлений нищей и горькой действительности.* Горький). Признаки плода используются для описания эмоциональных переживаний человека (*Плохо бедняге – не ест и не пьет, **червь** ему **сердце** **больное сосет**...* Некрасов. Несжатая полоса), результатов умственной деятельности (*плоды чужого ума; плодовитый ум*), опыта и его отсутствия (*зрелый ум; незрелый ум/умок; Недозрелый умок, что вешний ледок*). Опыт относится как к области эмоционального, так и ментального знания (*Его **сердце созрело прежде ума**.* Лермонтов. Станный человек).

Сердце представляется метафорами земли и ее функциональными признаками – почвы и ландшафта. В земле-сердце лежат камни (*А подумать – правы смрадные уста: для высокой славы слишком я проста, был бы **камень в сердце** – тишь была б да гладь!* Васильева. Обида), на дне сердца-земли хоронят тайны (*Роковая тайна была **похоронена на дне сердца**, но с этого дня червяк смерти засел уже в нем.* Лажечников. Ледяной дом), из почвы-сердца бьют ключи (*Любовь, стыдливость, которой не*

учили ее в гареме, а научила сама природа, **били ключом из ее сердца** и выступали на щеках румянцем, в глазах – томительным огнем. Лажечников. Ледяной дом).

Признаки ‘земли’ у души актуализируются земледельческими метафорами почвы и засеивания зёрен в эту почву (*заронить в душу зерно сомнения; посеять в душе надежду*). В душу-почву просачиваются чувства (*Радость, что он ещё живой, которой он не давал до этого хода, нет, не нахлынула на него, а так, потихоньку начала пробиваться, **просачиваться в душу**...* Кондратьев. Сашка).

Ландшафт мира души представляет благоустроенное, освоенное пространство сада (см. [5]). В душе растут сады (*Но Дух не спит – и поборает ад. Верь в чудо, исцеляются калеки. И если мы сейчас – в Железном веке, **В душе растет посеянный в ней сад***. Бальмонт. Нет Бога, кроме Бога). Сад – облагороженное, освоенное пространство, которому противопоставляется дикое, неосвоенное пространство леса. В русской лингвокультуре лес понимается как темное, непроходимое пространство. Соответствующие метафоры, переносимые в область внутреннего мира, связывают эти признаки с отсутствием умственной работы (***Лес** кругом его и **в душе** всё **чаще и темнее**; тропинка зарастает более и более; светлое сознание просыпается все реже и только на мгновение будит спящие силы*. Гончаров. Обломов); ср. метафору: *непроходимо глуп*.

Необлагороженная часть пространства души описывается через образы пустыни – безжизненного, неосвоенного пространства внутреннего мира (*пустынная душа*). Признаки пустыни передаются признаками ‘отсутствия воды, необходимой для почвы-души’ (*сухая душа; печаль/ горе сушит душу; любовь иссушила/ высушила душу*), ‘безжизненность’ (*безжизненная душа*). Слово *пустыня* мотивировано знаком ‘пустота’ (ср.: ***С опустошенной душой** скакал в глубь калмыцких бесплодных степей Иван Кочубей*. Первенцев. Кочубей; *И снова, преданный безделью, Томясь **душевной пустотой**, Уселся он – с похвальной целью Себе присвоить ум чужой*. Пушкин. Евгений Онегин). Пустыня в русской языковой картине мира – это пространство, где отсутствуют признаки жизни; песок и оазисы совершенно не обязательные составляющие «русской пустыни». Душа-дом – обжитое пространство – может быть окружено пустыней (*Нет конца и нет начала, Нет исхода – сталь и сталь. И пустыней бесполезной **Душу** бедную обстала Прежде милая мне даль*. Блок. Как свершилось, как случилось?).

Почва ума требует влаги, – этой метафорой описываются знания (*напитать ум*), в эту почву бросают зерна – мысли, мечты (*заронить в ум мысль/ мечту*). Почва ума бывает истощенной и плодородной (*неистоцимый ум; истощённый ум*). Плодородие почвы ума зависит от степени насыщенности водой (*иссушить (свой) ум*). Иссушают почву ума знания (*Мы **иссушили ум** наукою бесплодной, Тая зависливо от ближних и друзей Надежды лучиные и голос благородный Неверием осмеянных страстей*. Лермонтов. Дума).

В описаниях внутреннего мира встречаются климатические характеристики, когда «земля» ума или сердца описывается как покрытая снегом (*Зимней степи сумрак скучный, Саван неба, облака! И простёртый саван снежный На холодный труп земли! Вы в какой-то мир безбрежный **Ум и сердце занесли***. Вяземский. Дорожная дума; *Большие крылья снежной птицы Мой **ум метелью замели***. Блок).

Выводы. Земледельческие метафоры в истории русского языка развивались по пути первоначальной актуализации признаков способов обработки земли, с постепенным переходом к ландшафтным признакам, с помощью которых выражались особенности освоенности или неосвоенности компонентов внутреннего мира. Для русского языка актуальны когнитивные модели 'свое → освоенное, полезное, дающее плоды, красивое, светлое и ухоженное пространство внутреннего мира', 'чужое → неосвоенное, темное, опасное пространство внутреннего мира'. Эти модели используются для описания внутреннего мира, в частности, при концептуализации вегетативных характеристик компонентов внутреннего мира. Такие модели проявляют ландшафтные особенности проживания русского народа: непроходимый лес, бор, чаща – то, что окружает поселения людей, сад, нива, возделанная земля – то, что создает народ в процессе своей деятельности.

Список литературы

1. Балашова Л. В. Роль метафоризации в становлении и развитии лексико-семантической системы (на материале русского языка XI-XIV вв.) : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : специальность 10.02.01 «русский язык» / Л. В. Балашова. – Саратов, 1998. – 22 с.
2. Кошарная С. А. Миф и язык: Опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира : [монография] / Светлана Алексеевна Кошарная. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2002. – 288 с.
3. Мазалова Н. Е. Состав человеческий: человек в традиционных соматических представлениях русских : [монография] / Н. Е. Мазалова. – СПб. : СПбГУ, 2001. – 192 с.
4. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов / М. М. Маковский. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 415 с.
5. Пименова М. В. *Душа и дух*: особенности концептуализации : [монография] / Марина Владимировна Пименова. – Кемерово : ИПК «Графика», 2004. – 386 с.
6. Полный церковно-славянский словарь : в 2-х т. / [сост. Г. Дьяченко]. – М., 1998.

Піменова М. В. Концептуалізація внутрішнього світу людини за допомогою землеробських метафор / М. В. Піменова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 303–309.

В статті розглядаються засоби вербалізації концептуальних метафор внутрішнього світу у давньоросійській та російській мовних картинах світу. Джерелом таких метафор виступає землеробство. Особу увагу приділено питанню аналізу образних та символічних ознак концептів. Дослідження землеробних метафор супроводжується ілюстративним матеріалом з текстів художньої літератури.

Ключові слова: мовна картина світу, внутрішній світ людини, концептуальна метафора, концепт.

Pimenova M. The conceptualization of man's inner world through agricultural metaphors / M. Pimenova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 303–309.

The article presents an analysis and description of the conceptual metaphor of man's inner world in Old Russian and Modern Russian languages' picture of the world. The main source of such metaphors is agriculture. This article discusses the problem of the conceptual metaphor's analysis: it's different figurative and symbolic features and components which forms the structures of the man's inner world concepts. Analysis of the metaphor's parts are demonstrated on the concepts *душа*, *дых*, *сердце*, *ум* which allows to study the formation of core component and interpretative field in literature sources.

Key words: the language picture of the world, mans' inner world, conceptual metaphor, concept.

Поступила в редакцию 12.10.2012 г.

УДК 811.161.2'373.72

МЕТАФОРИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ *СЕРЦЕ* У ТВОРАХ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Прудникова Т. І.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

У статті аналізуються концептуальні метафори й відповідні когнітивні моделі концепту *СЕРЦЕ* у авторській картині світу Михайла Коцюбинського.

Ключові слова: концепт *серце*, концептуалізація, когнітивна модель, метафора, людина.

Постановка проблеми. Сучасні студії мови характеризуються активізацією міждисциплінарних сценаріїв аналізу, яким притаманне поєднання лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів, що помітно впливають на способи вербалізації уявлень людини про довкілля й саму себе як носія етнічної культури. Метафорі належить чільне місце серед тих засобів виразності, що беруть участь у створенні образів, тому як мовне явище метафора здавна привертала до себе увагу дослідників. Семасіологічний підхід до вивчення метафори обґрунтовано в працях Н. Арутюнової, О. Балабан, В. Виноградова, І. Ільїнської, О. Тараненка, О. Черкасової та ін. В українській лінгвістиці до кінця ХХ ст. метафору досліджували переважно в лексико-семантичному, лінгвостилістичному та граматичному аспектах (І. Білодід, Н. Бойко, В. Ващенко, С. Єрмоленко, В. Калашник, В. Кононенко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, Л. Пустовіт, В. Русанівський, Л. Ставицька, Г. Сюта, Л. Тиха, О. Тищенко та ін.). Л. Кравець проаналізувала метафоричний світ поетичних творів вітчизняної літератури ХХ ст. В останнє десятиліття «почали застосовувати теорію концептуальної метафори для виявлення особливостей формування нових образів та специфіки їх функціонування в поезії (Л. Белехова), для встановлення мотиваційної основи метафоризаційних процесів (О. Селіванова), з метою аналізу політичної метафори (І. Філатенко, Х. Дацишин, О. Чадюк та ін.)» [9, с. 4]. Н. Бойко слушно зауважує, що «метафоричні назви осіб відображають нестандартну поведінку людини, нетипові риси характеру. В основу емотивно маркованих оцінних іменників покладено специфічні зовнішні та внутрішні ознаки людини, акумульовані попереднім досвідом народу в серію образів, що всебічно кваліфікують й містять у собі стійку (здебільшого негативну) оцінку» [4, с. 294]. О. Цапок наголошує на тому, що саме відокремлення «зв'язку метафори з психічними і мисленнєвими процесами вплинуло на формування когнітивного підходу до її визначення» [22, с. 43]. Згідно з цим підходом метафору витлумачують як винятково когнітивне явище [14, с. 139; 20, с. 46; 21]. Деякі вчені, зокрема М. Джонсон, Дж. Лакофф, В. Телія, А. Ченкі, звертають увагу на «концептуальну функцію метафори», тобто метафора існує для виникнення концептів та їх мовної репрезентації.

У процесі розвитку метафоричного вираження концептів має місце «осмислення та переживання явищ одного роду в термінах явищ іншого роду» [10, с. 389]. На думку В. Телія, метафора є «найпотужнішим засобом формування нових концептів», тобто виявлення в мовній формі нового знання про світ – емпіричного, теоретичного або ж художнього засвоєння дійсності [20, с. 81].

В основі концептуальних метафор знаходяться когнітивні моделі. Вчені під когнітивною моделлю розуміють «деякий стереотипний образ, за допомогою якого організується досвід, знання про світ [13, с. 8]. На думку М. Піменової, «концептуальні метафори й відповідні їй відповідні когнітивні моделі, які використовують для опису внутрішнього світу людини, можна представити у вигляді типової структури концептів» [13, с. 9]. Соматизм *серце* виявляє різнопланові функціональні властивості, що, як зауважує В. Маслова, і зумовлює складність дослідження його символів, образів, міфологем [11, с. 138].

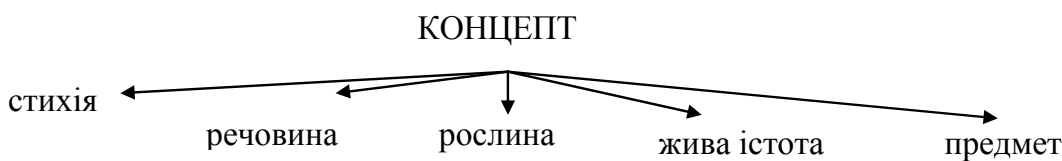
Наукова новизна пропонованого дослідження зумовлена відсутністю аналізу метафоричного вираження концепту СЕРЦЕ у творчості Михайла Коцюбинського.

Мета статті – визначити та проаналізувати концептуальні метафори й відповідні когнітивні моделі концепту СЕРЦЕ в авторській картині світу Михайла Коцюбинського.

Дослідження концептосфер і їхніх складників-концептів дозволяє визначити співвідношення універсального, національного й індивідуально-авторського в концептуальній, мовній і художній картині світу. Зауважимо, що питання визначення одиниці мовно-концептуальної картини світу поета в сучасній науці остаточно не вирішене. Дослідження принципів світорозуміння художника слова й експлікації концептуального змісту літературних творів зумовлює подальшу розробку проблем ідентифікації одиниць індивідуально-авторської художньої системи. У зв'язку з цим у фокус когнітивних досліджень семантики художнього тексту потрапили концепти, що «характеризують авторський вибір концептуальних пріоритетів і формують індивідуально-авторську картину світу в художньому творі, яка визначається естетичними домінантами письменника» [12, с. 170]. Розглянемо якими когнітивними моделями представлений концепт СЕРЦЕ в авторській картині світу Михайла Коцюбинського.

Образ серця диференціюється на основі уявлень про живу й неживу природу в українській концептуальній картині світу (див схему 1):

Схема 1

На думку дослідниці Марини Піменової, концептуальні метафори неживої природи можна розділити на дві групи: ознаки стихій і ознаки речовини [13, с. 252].

Концепт СЕРЦЕ у творах Михайла Коцюбинського продукується когнітивними моделями на позначення назв стихій. Наприклад, когнітивна модель **серце – вода**: *Алі здалося, що ті очі **пірнули в його серце** і він поніс їх з собою* [8, с. 93]; характе-

ристка води : П'яти її немов прикипали до землі; **серце хололо**, в голові була одна думка, одне бажання, щоб ця дорога розтяглася без кінця-краю [7, с. 252]; Але згодом, поньокуючи на коні, що бігали кружка на припоні по снопах пшениці, Йов скоса поглядав уже на Гашицу, на її сильні, жиливі руки, якими вона зручно трясла решето, віючи зерно та засипаючи половою, мов снігом, увесь гурман, і чув, що **в його серці тоне завзятість** [7, с. 255]. Фразеологічна одиниця **серце стигне (холоне) прохололо (охололо)** [СФУМ, с. 639] вживається зі значенням 'кому-небудь дуже страшно, боязко'.

Серце характеризується ознаками кипіння, що представлено у текстах фразеологічними одиницями : *Вже в неї [Олександри] **накипіло коло серця!*** [7, с. 34]; ***В серці** у Гната **накипала** ненависть до нелюбої жінки, нехить до своєї хати* [с. 34]; *яким **обкипає серце** від довгого пробування на чужині* *Я так і обомліла. Відьма, се ж вона – відьма! **Скипіло** моє **серце*** [7, с. 267]; *Досада **закипала в серці** Параскіци і пекучими слізьми спадала з сірих, олив'яних, отаких саме, як ті олив'яні ложки, що лежать в миснику, очей* [7, с. 271].

У творах Михайла Коцюбинського, як засвідчує матеріал, когнітивна модель **серце – земля (грунт)** є непродуктивною. Уживаються тільки поодинокі випадки: *А тим часом та брехня пекла її, **скопала** її **серце** нестерпучими болями, яких Параскіца не могла втишити...* [7, с. 277]; ... **вкинути в серце зерно...** бажань [7, с. 104].

Когнітивна модель **серце – вогонь** є однією з найпродуктивніших у фразеологічній авторській картині світу Михайла Коцюбинського: *Біла, з червоними цятками курточка її, трохи заяложена на столі з правого боку, де лишили слід своїй запрацьовані руки танцюристич кавалерів, – краще сказати, заяложене місце на куртці – викликали у Йона рій солодких спогадів, **розпалили** його **серце*** [7, с. 239–240]; – *Знаєш що, я так хочу пити, аж у мене **серце горить...*** [7, с. 245]; *Ні, Параскіца не може згадати її, бо її щось **пече коло серця**, щось підступає до горла і душить* [7, с. 272]; *Якась шалена злість засвітила їй очі й **запалила серце*** [7, с. 284]; – *І прийшли ми до Мекки, до Ель-Хораму, – тягне-скрипить хаджі Бекір, – і **запалало** моє **серце** великим вогнем радості...* [7, с. 292]; *Тільки хаджі Бекірове **серце спалахнуло** гнівом праведним, і, мечучи блискавки з очей, він гримнув на Септара* [7, с. 298]; *Несправедливість, офірою якої він відчувається, болісно **ятрить** йому **серце**, труїть життя* [7, с. 226]; *Він розповідає, як Гнат любить Настю, як він розійшовся з жінкою, як **розпалився серцем**, побачивши, що Олександра б'є його кохану, як, засліплений гнівом та жалем, не тямлячи, що робить, зарубав покійницю...* [7, с. 83]; *«Домна!» – промайнуло в голові його, і він [Семен] почув, що якийсь промінь **зігрів** його **серце**, осяяв пільму, що оповила долину, розвіяв густий туман ...* [7, с. 103]; *Одно тільки скрашало його життя не-веселе: надія на краще, що **жеврїла в його серці*** [7, с. 110] та ін.

Концепт СЕРЦЕ у авторській картині світу Михайла Коцюбинського найменше представлений когнітивною моделлю **серце – речовина**. В основі речовинних метафор знаходиться когнітивна модель **серце – крижина**. Наприклад: *З того менту, як вона побачила їх разом, кров захолола в її жилах, **серце стало крижиною** і, **холодне**, пекучо-**холодне**, б'ється в грудях, і болить, і ниє, і не дає супокую* [7, с. 272].

Когнітивна модель **серце** – **рослина** представляє вегетативний код: *Е, гетьте, думки сумнії, не суши журбо, завчасу **серця*** [7, с. 187]. Рослини можна описати через різні групи ознак. У творах Михайла Коцюбинського трапляються випадки, коли когнітивна модель **серце** – **рослина** представлена видами рослин (наприклад, деревом, у якому завівся шашіль): *А далі, як звук уже, оговтався, розглянувся навкруги, і **завелась у серці шашіль**...* [7, с. 146]; *Гляну на людей – ні, не наші люди – ... і знов тая **шашіль у серці** ворухиться* [7, с. 146].

Вітальні ознаки поділяються на дві групи: 1) належать усім живим істотам; 2) належать тільки людині. Перша група формує зооморфні ознаки, друга – антропоморфні (див. Схему 2) :

Схема 2

Ознаки тварин, птахів і комах утворюють зооморфний код, який використовують для опису концептів внутрішнього світу людини. Концепт СЕРЦЕ у творах Михайла Коцюбинського продукується когнітивними моделями: 1) **серце** – **тварина** (*А я не кохав її, ні... було, аж **за серце** мене **ссе** щось, як день не бачу* [7, с. 145]); 2) **серце** – **комаха** (*А тепер – хай рожевіють... хай **висисають кров серця**...* [8, с. 171]; 3) **серце** – **птах** (***Серце** в неї [Емене] **тьохнуло**: вона пізнала Септара – красу кучукійського парубоцтва, завязтого провідника, образ якого бідна дівчина довго носить у серці, хоч не сміє й очей звести на свій ідеал, як се й пристало порядній татарській «киз»* [7, с. 290]; *У Семена так і **тьохнуло серце*** [7, с. 130]. Непрямою орнітологічною ознакою концепту СЕРЦЕ у творах Михайла Коцюбинського зафіксовано ‘трепет’: ***Серце** моє – **серце** завязтого фотографа **затріпалося** в грудях* [7, с. 259]; *Вона поспішно випутала голову із спідниць, і хоч лице її горіло від сорому, **серце** радісно **тріпало** в грудях...* [7, с. 287]; ***Серце** в грудях **тріпалося**, як риба в руці, а очі пожадливо захоплювали клаптик дороги, що виднілась у шпарку* [7, с. 290] та ін.

Концепт СЕРЦЕ в авторській картині світу Михайла Коцюбинського представлений живою істотою: рухається, б’ється; болить; росте тощо. «Живе серце – означає рухається» [13, с. 48]. Рух, биття – ознаки живого серця. Наприклад: *Стояв на місці, і **серце билось** у нього тривожно* [8, с. 170]; *А **серце** хоч **б’ється** в мужицьких грудях, таки бажає щастя, таки рветься до кращого життя, живе надією!* [7, с. 30]; *І не радісно, а турботно **забилося** у мене **серце*** [7, с. 148]; *Уся кров збігається йому до серця, **серце почина бити** на твалт* [7, с. 158]; *Є, зародив господь, радісно **б’ється** Замфірове **серце**, а очі сміються до здорових грон* [7, с. 194] та ін. Як будь-яка жива істота, **серце** смертне. Смерть **серця**, на думку М. Піменової, потрібно розуміти як кінець життя [13, с. 78]. Смерть **серця** описується зупинкою його руху. Наприклад: ***Серце** тоді **переставало битись** і, спинивши дух у грудях, Гнат весь обертався в увагу...* [7, с. 32]; ***Серце перестало***

йому **битися** у грудях [7, с. 245]; Їй [Насті] здалося, що то смерть її прийшла за нею, **серце** в неї **перестало битись** у грудях, голос наче втік глибоко-глибоко в груди, так що звідти несила добути його й крикнути [7, с. 78] та ін. Серце у творах М. Коцюбинського болить (як жива істота): Харитя почула, що її маленьке **серце заболіло**, наче хто здавив його в жмені [7, с. 23]; Може, й в його [тестя] **серце болить** за своєю дитиною [7, с. 41]; **Серце** в нього [Гната] **щеміло**, немов хто стискав його у жмені, однак він не міг спинити бажання хоч раз в житті зазнати того щастя [7, с. 53]; Але він не зважається переступити поріг, бо знає, то там стріне його непритомний погляд мутних очей божевільного з виразом тихої скарги і вставка лишився **біль у серці** [7, с. 231]; У неї [Гашіці] **серце** так **наболіло** через нього [Йона], в неї голова така намучена від думок... [7, с. 250]; ...зачепить **наболіле серце** [7, с. 250]; Аж тепер, під свіжим враженням недавньої пригоди, я чув, як **щемить** моє **серце**, не маючи відповіді на пекучі питання, як мучать мене ті думки [7, с. 264]; ...**серце** стало крижиною і, холодне, пекучо-холодне, б'ється в грудях, і **болить**, і нис, і не дає супокою [7, с. 272]; Тільки ця вода давала життя всьому, що росло на камені, і коли одна половина села спускала її на свої городчики, у другій **боліло серце** дивитись, як сонце і камінь в'ялять їм цибулю [8, с. 92]; ...**боліло серце** дивитись [7, с. 108]; Ще ніколи не було йому так важко, так гірко, ще ніколи не **щеміло** так **серце**... [с. 132] та ін. Серце у творах М. Коцюбинського росте й має вік: Харитя почула, що її **маленьке серце заболіло**, наче хто здавив його в жмені [7, с. 23]; Але мало-помалу, коли **нехить** до Гашіці **зростала в серці** Йоновім... [7, с. 249]; Співи, сміхи, веселі поклики лунають по гаях, а в Емене **росте серце** і горять очі [7, с. 292]; ...**дитячим** чутливим **серцем** збагнув весь трагізм сцени [7, с. 104-105]; А **серце** Романа **росте** вгору ... [7, с. 112]; ...**серце** маленьке **рветься** з болю [7, с. 140]. Воно має розмір: Не раз **стискалося** Гнатове **серце**, не раз зсувалися тонкі брови, коли безжурний Петро гнув всілякі жарти, вигадки, весело, по-дитячі сміявся [7, с. 31]; **передчуття** лиха **стискало** йому **серце** [7, с. 219]. Серце – це жива істота, яку можна лоскотати: Водить смичком по нервах, **лоскоче серце** [8, с. 145]; Де коптьор **лоскочучи** парубкове **серце** палкими поглядами [7, с. 239].

Дуже поширеною когнітивною моделлю у творах Михайла Коцюбинського є **серце – людина**. Антропоморфні ознаки концепту СЕРЦЕ дуже різноманітні. Серце (як людина): 1) спочиває: З вірою, з запалом неофіта розгортав передо мною Солонина план своєї діяльності на селі, діливсь зі мною своїми спостереженнями, своїми радощами й смутком, а я слухав і чув, як **спочиває** моє **серце**, як мені хочеться разом з ним і вірити, і надіятись [7, с. 265]; 2) чує: Емене підгледіла ту сцену і **почула в серці** образу [7, с. 291]; Незвикла до думок голова її якось недобре працювала, **зате серце** її **чуло**, що тут щось не так, що справедливність не на батьковому боці, що Септар не має за собою вини, не заробив презирства за свої вчинки [7, с. 291]; «Кепек! Кепек!» – ображено думає Емене, і **чує в серці** жаль до батька, і чогось зітхає, і знов шайтан нашіптує їй грішні думки, каламутить спокій! [7, с. 292]; Дмитрик **чує** дитячим **серцем**... [7, с. 139]; 3) говорить: Стара залякла, увірвавши думку, та мов прислухалася, що **скаже серце**, як погодиться з думкою [7, с. 100]; Піти туди, куди **серце кличе** й обов'язок [7, с. 163]; 4) бажає: **Серце** його знов **за-**

багло кохання, того тихого раю, про який він [Гнат] так давно марив [7, с. 43]; 5) віщує: *Наче **віщувало** серце* якесь лихо несподіване [7, с. 114] та ін.

Як засвідчує аналізований фактичний матеріал, концепт СЕРЦЕ у фразеологічній авторській картині світу Михайла Коцюбинського представлений когнітивною моделлю **серце – вмістилище (скринька)**: *От якби мати вірну дружину, тиху, сумирну, щоб перед нею можна було **розкрити** своє **серце**, показати, що там наболіло, запеклося, що труїть чоловіка; щоб вона пожалувала і своїм тихим, приязним словом, мов рукою, зняла всю вагу з серця* [7, с. 30]; *Кожне слово глибоко **западало** йому **в серце**, болісно торкало чутливі струни його серця* [7, с. 53]; *...**відкрив** серце Аллаха* [7, с. 296]; *...усе бачать, що в тебе **заховано в серці*** [7, с. 143], який виражає концептуальну ознаку простору (внутрішній простір). У серці щось живе, ворухиться: *Усе частіше постерігав він, що **в серці** його **ворухиться** кохання, тихе, приязне кохання, що воно охоплює цілу його істоту* [7, с. 31]; *Сумно так стало в теке; бліді обличчя немов застигли, а **в серці** щось **неспокійне, там щось ворухиться*** [8, с. 143].

Як стверджує О. Селіванова, «серце має власну параметризацію, зокрема глибину, що аналогізується із найбільш чутливим місцем людського ества...» [15, с. 119]. Це спостерігаємо у фразеологічній авторській картині світу Михайла Коцюбинського. Наприклад: *Вона тремтіла й плакала, а звідкись **з глибини, з самого споду серця**, здіймався голос, потішаючи її...* [7, с. 252]; *Скільки раз заглядала вона Параскіца в своє дзеркальце, стільки раз **з глибини** її дівочого **серця** зринав ревний жаль на власну бридоту, і руки мимохіть здійсмалися до обличчя та розгладжували дрібненькі зморшки, що мов легкими павутиннями, заснували її твар* [7, с. 270-271].

Михайло Коцюбинський аналогізує серце з предметом: *Живий жаль **брав** дівчину **за серце**...* [7, с. 276]; *Скажена лють **вхопила** дівчину **за серце**, і вона із звірячим риком кинулась на дітей* [7, с. 277]; *Легкість, з якою **підбив** він **серце** дівчини, без боротьби взяв від неї все, що можна взяти в дівчини, скоро згасила вогонь першого кохання* [7, с. 249]; *По-людському глянув він на мене – та так жалібно, **аж за серце вхопив*** [с. 308]; ***Серце в неї** [Емене] **упало**, сльози закрутілись в очах...* [7, с. 295]; *Літніми вечорами, такими тихими й свіжими, коли зорі висіли над землею, а місяць над морем, Алі виїмав свою зурну, привезену з-під Смірни, примощувався під кав'ярню або деінде і розмовляв з рідним краєм сумними, **хапаючими за серце** згуками* [8, с. 93]; *Побожні пісні **гойдали** Абібулі **серце**, розкривали, як чашу, в яку мала сплинути нині ласка Аллаха...* [8, с. 134]; *Семен почув, що **серце** його раптом обірвалось, **впало**...* [7, с. 129]. Проектуються властивості предметів із різних видів людської діяльності. Наприклад, калатання дзвону: ***Серце закалатало** Хариті в грудях з переляку...* [7, с. 26]; *В його [Замфіра] запаморочений голові роєм ворухились тисячі думок, **серце калатало** в грудях...* [7, с. 220]; *Тиховичеві чогось голосніше **закалатало** в грудях **серце*** [7, с. 225]; *У всіх **закалатало серце**, а Мемет стиха рикнув* [8, с. 98]; *І кожен раз, як і тепер, було йому страшно і серед тиші **калатало серце*** [8, с. 141]; *...Хома чув, як **калатало** його **серце*** [7, с. 100]; *Спершу він тільки чув, як **калатало** його **серце*** [7, с. 105].

Концепт СЕРЦЕ у творах Михайла Коцюбинського продукується моделями, де можна виділити специфічні гендерні ознаки (жіночі й чоловічі): *Скільки раз загля-*

дала вона Параскіца в своє дзеркальце, стільки раз з глибини її дівочого серця зринав ревний жаль на власну бридоту, і руки мимохіть здіймалися до обличчя та розгладжували дрібненькі зморшки, що мов легкими павутиннями, заснували її твар [7, с. 270–271]; Промінь надії блиснув у татовім серці... [7, с. 83].

Висновки. Отже, в авторській картині світу Михайла Коцюбинського концепт СЕРЦЕ продукується, в основному, традиційними когнітивними моделями. Під час метафоризації осмислення *серця* простежуються деякі закономірності. Найчастіше *серце* у творах Михайла Коцюбинського аналізується з людиною, вогнем, вмістилищем, предметом. Концепт СЕРЦЕ характеризується відповідним змістом, постійною динамікою, особливостями об'єктивації та потребує подальших досліджень.

Перелік умовних скорочень

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

Список літератури

1. Арутюнова Н. Д. Синтаксические функции метафоры / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Отд-ние литературы и языка. – Вып. 3. – Т. 37. – М., 1978. – С. 203–262.
2. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 146–173.
3. Балабан О. О. Метафора як семантична універсалія : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец.10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. О. Балабан. – Донецьк, 2006. – 20 с.
4. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : [монографія] / Н. І. Бойко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.
5. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
6. Ильинская И. С. О языковых и неязыковых стилистических средствах / И. С. Ильинская // Вопросы языкознания. – 1954. – № 5. – С. 84–89.
7. Коцюбинський М. М. Твори : в трьох томах / М. М. Коцюбинський. – Т. 1. – К. : Дніпро, 1979. – 317 с.
8. Коцюбинський М. М. Твори : в трьох томах / М. М. Коцюбинський. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1979. – 287 с.
9. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : [монографія] / Лариса Кравець. – К. ВЦ «Академія», 2012. – 416 с.
10. Лакофф Дж. Метафори, котрими ми живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
11. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. – М. : ИЦ «Академия», 2004. – 208 с.
12. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра : [монографія] / В. Г. Ніконова. – Д. : Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
13. Пименова М. В. Концепт *сердце*: Образ. Понятие. Символ : [монографія] / Марина Владимировна Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2007. – 500 с.
14. Піщикова К. В. Стратегії домінування в аргументативному дискурсі: тендерний аналіз (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / К. В. Піщикова. – Х., 2003. – 19 с.
15. Селіванова Олена. Нариси з української фразеології (психоконітивний та етнокультурний аспекти) : [монографія] / Олена Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
16. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : [монографія] / Т. М. Сукаленко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.

17. Тараненко О. О. Метафора / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – 3-є вид., зі змін. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 306–309.
18. Тараненко О. О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний тендерний рух / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 3–26.
19. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах : [монография] / Александр Анисимович Тараненко. – К. : Наукова думка, 1989. – 256 с.
20. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц : [монография] / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
21. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / В. Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 26–52.
22. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту краса в поезії українських шістдесятників : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Цапок. – Черкаси, 2003. – 191 с.
23. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике / А. Ченки // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 68–78.
24. Черкасова Е. Т. Опыт лингвистической интерпретации тропов / Е. Т. Черкасова // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 28–38.

Прудникова Т. И. Метафорическое выражение концепта СЕРДЦЕ в произведениях Михаила Коцюбинского / Т. И. Прудникова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 310–317.

В статье анализируются концептуальные метафоры и соответствующие когнитивные модели концепта СЕРДЦЕ в авторской картине мира Михаила Коцюбинского.

Ключевые слова: концепт сердце, концептуализация, когнитивная модель, метафора, человек.

Prudnikova T. I. Metaphorical expression of the concept *heart* in the works of Michael Kotsjubinsky / T. I. Prudnikova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 310–317.

The article analyzes the conceptual metaphors and relevant cognitive model of concept HEART in the author's Mykhailo's Kotsiubynsky picture of world.

Key words: concept heart, conceptualization, cognitive model, metaphor, man.

Поступила в редакцию 16.10.2012 г.

УДК 803.0-31:820

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ СВЯЗИ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В РУССКОЯЗЫЧНОЙ АУДИТОРИИ

Сидор Л. Н.

*Государственное учреждение «Крымский Государственный Медицинский Университет
имени С. И. Георгиевского», г. Симферополь*

Предлагаемая статья посвящена рассмотрению особенностей изучения английского языка в русскоязычной аудитории. Подчеркивается необходимость междисциплинарного подхода в преподавании иностранных языков.

Ключевые слова: междисциплинарные связи, национально-культурные особенности, инофон.

Постановка проблемы. Актуальность статьи. Современное общество характеризуется все более возрастающим интересом к изучению английского языка. Интернет-коммуникации, экономические и политические контакты с англоязычными странами, американская музыкальная и телевизионная индустрия – все это приводит к тому, что английский язык все больше и больше занимает ключевую позицию в качестве языка-лидера, языка, знание которого является необходимым для успешного карьерного роста. Грамотная организация учебного процесса в преподавании английского языка, включающая обращение к различным дисциплинам, повышает эффективность предметного обучения, превращает студента из пассивного участника образовательного процесса в активного участника коммуникации. По справедливому убеждению преподавателей и методистов, именно активизация познавательных способностей студента является необходимым условием успешного обучения.

Цель предлагаемой статьи заключается в определении роли междисциплинарных связей при преподавании английского языка в русскоязычной аудитории.

Данная цель обозначила следующие **задачи**: 1. Определить сущность междисциплинарного подхода и его отличие от других подходов в современной образовательной системе. 2. Выявить специфику преподавания языковых дисциплин, установить наиболее значимые смежные курсы. 3. Обозначить языковые и культурные особенности при восприятии английского языка русскоязычными студентами.

В лингводидактике XX-XXI века утверждается мнение, что «реальный мир» в значительной степени формируется на основе языковых норм той или иной группы. В работах Э. Сепира подчеркивается тот факт, что особенности языка и культуры проявляются в таких этнопсихолингвистических категориях, как языковые стереотипы, безэквивалентная лексика, лингвистическая относительность, национально-культурная специфика слов, особенности речевого поведения языковой личности [5]. Важным фактором является изучение не только структуры языка, но и структуры мышления, поведения, способов познания окружающего мира, характерных для того или иного сообщества.

Смещение акцентов с преподавания лингвистики в чистом виде на интеркультурную дидактику, учитывающую психологическую и национально-культурную специфику обучаемых, становится, таким образом, одной из характерных особенностей иностранных языков. По справедливому замечанию В. А. Онищук, межпредметные связи играют большую роль при обучении любому предмету, поскольку «они, во-первых, представляют опору, фундамент для полноценного восприятия и понимания новых знаний, формирования навыков и развития умений; во-вторых, позволяют обобщать и систематизировать имеющийся языковой и речевой опыт и, в-третьих, обеспечивают полноту знаний» [4]. В обучении иностранному языку межпредметные связи во многом решают проблему мотивации, которая особенно важна при отсутствии естественной потребности в коммуникации. Междисциплинарный подход направлен на выявление национально-культурных особенностей инофона, его социальных, гендерных и возрастных характеристик; позволяет моделировать наиболее эффективный курс обучения, использовать верные методы и приемы.

Значимость межпредметных связей отмечалась педагогами более ста лет назад. К. Д. Ушинский, Я. А. Коменский, Н. К. Крупская подчеркивали необходимость взаимосвязей между учебными предметами для отражения целостной картины мира в сознании учащегося, формирования истинной системы знаний и правильного миропонимания. Как отмечают исследователи, «интеграция между учебными предметами не отрицает предметной системы, а, наоборот, совершенствует ее и позволяет углубить взаимозависимость между различными дисциплинами» [6, с. 371].

Изучение преподавания иностранных языков не является новой проблемой. Данным вопросом методисты активно занимаются с середины XX века. Интерес к особенностям изучения английского языка на территории Крыма определяется неоднородностью целевой аудитории: в полилингвокультурной ситуации Крыма студенты, изучающие английский язык, являются представителями разных народностей, а значит, могут иметь различные особенности восприятия (хотя языком общения будет русский). Данный факт характерен прежде всего при изучении устойчивых конструкций и культурно маркированных единиц, а также художественных и научных текстов.

Современные исследователи, работающие в сферах лингводидактики и лингвокультурологии (Н.Д. Арутюнова, А.Вежицка, С. Г. Воркачев, В. В. Колесов, В. А. Маслова, С. Г. Тер-Минасова и др.), подчеркивают доминирующую роль культуры при восприятии инофоном чужого языка, при его столкновении с новыми правилами, нормами, стереотипами. Ученые подчеркивают, что между языком и миром находится человеческое сознание: язык конструирует мир таким образом, каким его воспринимает и отражает сознание. По утверждению В. А. Масловой, язык представляет собой «важнейший способ формирования и существования знаний человека о мире. Отражая в процессе деятельности объективный мир, человек фиксирует в слове результаты познания. Совокупность этих знаний, запечатленных в языковой форме, представляет собой то, что в различных концепциях называется то как «языковой промежуточный мир», то как «языковая репрезентация мира», то как «языковая картина мира» [2, с. 48].

Таким образом, язык и картина мира настолько тесно связаны между собой, что один без другого невозможны, а значит, в каждом национальном языке представлена особенность национальной картины мира. Как отмечает А. Вежицкая, «значение антропоцентрично, т.е. отражает общие свойства человеческой природы; более того, оно этноцентрично, т.е. ориентировано на данный этнос. Нельзя на естественном языке описать «мир как он есть», язык изначально задает своим носителям определенную картину мира, причем каждый данный язык – свою» [1, с. 5].

Преподаватель иностранного языка учитывает тот факт, что «национальная картина мира представляет собой общее, устойчивое, повторяющееся в картинах мира отдельных представителей народа. В связи с этим национальная картина мира, с одной стороны, некоторая абстракция, а с другой стороны, когнитивно-психологическая реальность, которая обнаруживается в мыслительной, познавательной деятельности народа, в его поведении – физическом и вербальном» [4, с. 5]. При восприятии особенностей английского языка студентов необходимо погружать и в культуру, английскую и/или американскую, показывать особенности и самобытность этих культур, их отличие от восточнославянских и тюркских традиций, которые являются доминирующими в Крымском регионе.

История, география и политическое устройство Великобритании и США отложили отпечаток на лексический состав английского языка. Для выявления соотношения языка и истории необходимо привлекать сведения по истории государств и языка, определить зависимость изменения словарного состава от изменений в жизни общества. Интересные языковые особенности можно выявить при сопоставлении британского и американского вариантов английского языка, что связано с историческими, культурными и политическими особенностями государств.

Изучение англоязычных музыкальных произведений позволяет не только существенно пополнить лексический запас учащегося, но и погрузить его в типичную для страны изучаемого языка музыкальную атмосферу. При изучении иностранного языка необходимо привлечение элементов театральности. Интересной и полезной для студентов становится организация ролевых игр, направленная на отработку правил межкультурного общения в повседневной и профессиональной среде, расширение знаний о традициях и особенностях этикета Великобритании и США.

Таким образом, комплексное применение данных различных дисциплин при работе в иноязычной аудитории определяет новые стратегии преподавания иностранных языков, в том числе и английского; позволяет не только оптимизировать процесс изучения языка, но и расширить общий кругозор учащегося.

Список литературы

1. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая // Отв. ред. М. А. Кронгауз. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
2. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. Учебное пособие / В. А. Маслова. – М.: «Наследие», 1997. – 207 с.
3. Онищук В. А. Урок в современной школе / В. А. Онищук. – М.: Просвещение, 1981. – 349 с.
4. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: «Истоки», 2003. – 59 с.
5. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Прогресс, 1993. – 656 с.

6. Шлапакова М. М. Приемы реализации межпредметной связи в обучении русскому языку / М. М. Шлапакова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – Т. 12. – № 3 (2). – 2010. – С. 371–373.

Сідор Л. М. Міждисциплінарні зв'язки у викладанні англійської мови в російськомовній аудиторії / Л. М. Сідор // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 318–321.

Пропонована стаття присвячена розгляду особливостей вивчення англійської мови в російськомовній аудиторії. Підкреслюється необхідність міждисциплінарного підходу у викладанні іноземних мов.

Ключові слова: міждисциплінарні зв'язки, національно-культурні особливості, інофон.

Sidor L. Interdisciplinary communication in english language teaching for the russian-speaking students / L. Sidor // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 318–321.

The proposed article is devoted to the peculiarities of English language learning for Russian-speaking students. The necessity in interdisciplinary approach in the foreign languages teaching is highlighted in it.

Key words: interdisciplinary communication, national and cultural peculiarities, inofon.

Поступила в редакцию 11.10.2012 г.

УДК 81'373.7:811.161.2:811.112.2:811.111

**ВНУТРІШНЄ ЧЕРЕЗ ЗОВНІШНЄ: СОМАТИЧНА МОТИВАЦІЯ
ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗВОРОТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ
ВОЛЬОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛЮДИНИ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)**

Сошко О. Г.

Академія муніципального управління, м. Київ

Стаття присвячена дослідженню соматичної мотивації внутрішньої форми фразеологічних одиниць на позначення вольових характеристик в українській, німецькій та англійській мовах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, внутрішня форма, метонімія, метафора, структурно-семантичний аналіз.

Постановка проблеми. Структурно-семантичний опис фразеологічних одиниць (далі – ФО), уточнення ролі компонентів їх внутрішньої структури у створенні образного значення дозволяє глибше зрозуміти сутність фразеологічної номінації. У багатьох роботах по фразеології визнається важливість ролі внутрішньої форми у семантичній структурі ФО [2–8 та ін.]. Із внутрішньою формою пов'язують фразеологізацію значення вільного словосполучення, тобто набуття ним нового значення, абстрагованого від семантики мовних елементів у його складі. Розглядаючи внутрішню форму як смисловий зміст, покладений в основу фразеологічного значення та об'єктивований у відношенні до нього у матеріальній формі ФО, А. Мелерович визначає мотивованість фразеологічного значення як спосіб вираження внутрішньої форми ФО [4, с. 16]. В. Жуков теж визначає внутрішню форму фразеологізму через внутрішній образ, який створюється у семантичній структурі ФО внаслідок взаємодії вільного словосполучення та переосмисленого на його основі фразеологізму. Загальне значення такої фраземи не виводиться безпосередньо із значень деактуалізованих компонентів, а мотивується внутрішнім образом, або внутрішньою формою. Внутрішня форма бере участь у формуванні фразеологічного значення, яке виникає через метафоричне і метонімічне переосмислення того словосполучення, яке формує внутрішній образ фразеологізма, його внутрішню форму [1, с. 12].

Метою статті є розгляд механізмів творення та структурно-семантичні особливості фразем, які характеризують вольові властивості людини та мають соматичні компоненти у своєму складі, а також виявлення спільних та відмінних рис цих ФО в українській, німецькій та англійській мовах.

Актуальність даного дослідження визначається відсутністю загальнотеоретичних робіт, присвячених вивченню закономірностей будови та функціонування внутрішньої форми ФО на позначення вольових характеристик людини з точки зору структурно-семантичного, лінгвокультурного і когнітивно-лінгвістичного аналізу.

Образність семантики фразеологізмів досліджуваної групи створюється переважно завдяки метонімічному переосмисленню. Об'єднуючими компонентами соматичних фразем можуть виступати такі лексеми-назви частин тіла, як **голова** або **обличчя**. Така вольова характеристика, як самостійність у прийнятті рішень, відповідальність за свої вчинки передбачає наявність у людини своєї, власної голови: укр. *своя голова на плечах (на в'язах)* [СФУМ, с. 158], нім. розм. *seinen eigenen Kopf haben* [НУФС: 1, с. 398] (досл. 'мати свою власну голову'). Так само людина, яка дотримується власних поглядів, переконань, *живе своїм розумом (умом)* [СФУМ, с. 236], і навпаки: *жити чужим розумом* [СФУМ, с. 236] означає дотримуватися не власних, а чийось поглядів та переконань. Вперта, твердолоба людина характеризується сполученням метонімії і метафори: нім. розм. *einen harten (dicken, hartholzenen) Schädel haben* [НУФС: 2, с. 155] (досл. 'мати власний твердий (товстий, твердої деревини) череп').

Біблеїзм англ. *a single eye* [БАРФС, с. 255] (досл. 'єдине око') позначає цілеспрямованість, чесність, прямолінійність (звідси походить і прикметник *single-eyed*). Цей вираз зустрічається у двох місцях Нового Заповіту, де визначається, що око є світильником для тіла: англ. «*The light of the body is the eye: if therefore thine eye be single, thy whole body shall be full of light*» [Matthew 6: 22]. «*The light of the body is the eye: therefore when thine eye is single, thy whole body also is full of light; but when thine eye is evil, thy body also is full of darkness*» [Luke 11: 34; King James Bible]; укр. «*Око то світильник для тіла. Тож як око твоє буде здорове, то й усе тіло твоє буде світле*» [від Матвія 6: 22]. «*Око твоє то світильник для тіла; тому, як око твоє буде дуже, то й усе тіло твоє буде світле. А коли б твоє око нездатне було, то й усе тіло твоє буде темнее*» [від Луки 11: 34]. У фраземі англ. *not to bat an eye (eyelid)* / *without batting an eye (eyelid)* «1) не втрачати самовладання; без найменшого хвилювання; 2) не закриваючи очей» [БАРФС, с. 67] (досл. 'не моргнувши оком') характеристика вольових якостей передається відсутністю видимої фізичної реакції на подразник.

У характеристиці вольових якостей особи особливе місце займає метонімізація такого складника опорно-рухової системи, як **кістка**. Основна функція кістки – опорно-механічна, також вона є складовою частиною скелету, який забезпечує опору живого організму. Відповідно, з опорно-руховим апаратом пов'язують і такі вольові якості, як твердість, непохитність, цілеспрямованість. Німецький народ, який відзначається високою організованістю та дисципліною, визначає локацію цих якостей саме у кістках: *Disziplin in den Knochen haben* 'бути дисциплінованим, організованим' [НУФС: 1, с. 150] (досл. 'мати дисципліну в кістці'). Людина із складним, непоступливим характером позначається фразею нім. розм. *ein starker Knorpel* [НУФС: 1, с. 392] (досл. 'сильний хрящ'). Якість кісток може характеризувати ледачу особу: нім. розм. фам. *ein fauler (elender) Knochen* 'ледар, лежебока' [НУФС: 1, с. 390] (досл. 'гнила / лінива (жалюгідна) кістка'). Для характеристики вольових ознак важливою може бути не лише твердість кістки, а і глибина локалізації в тілі: англ. розм. *lazy bones* 'ледар, лежебока, нероба' [БАРФС, с. 441].

У мовній картині світу носіїв досліджуваних мов **спина**, **хребет**, як головна опорна структура тіла та його відділи образно переосмислюються як певний вольо-

вий стрижень людини. Німецька фразеологія пов'язує такі вольові якості, як незламність, непохитність із твердою, нерухомою потилицею: нім. *einen starren (unbeugsamen) Nacken haben* 'бути непохитним, незламним' [НУФС: 2, с. 67] (досл. 'мати застиглу / нерухома (непохитну) потилицю'), *den Nacken steifhalten* 'не схиляти голови; не поступатися, бути непохитним' [НУФС: 2, с. 67] (досл. 'потилицю тримати твердо'), *j-d hat ein steifes Genick* 'хто-н. упертий, непоступливий' [НУФС: 1, с. 256] (досл. 'хтось має тверду потилицю'). Фразема англ. *stiff necked people* [M-W] (пор.: рос. *жестокосный народ* [НУФС: 1, с. 256] має біблійне походження та означає 'непоступливі, непокірливі, свавільні люди'). В основі цих визначень лежить образ тарини, яка не погоджується зігнути шию та не дає надягнути на себе упряж. Визначення *stiff necked* вживається переважно щодо народу Ізраїлю, який вперто протистояв волі Бога, відкидаючи його керівництво: укр. «І промовив Господь до Мойсея: Я бачив народ той, і ось народ твердошиий він!» [Вихід 32:9]; англ. «And the LORD said unto Moses, I have seen this people, and, behold, it is a stiffnecked people» [Exodus 32:9; King James Bible].

Також твердість характеру залежить від хребта: нім. розм. *Rückgrat haben (zeigen)* 'мати твердий характер, твердо додержувати своїх принципів' [НУФС: 2, с. 143] (досл. 'мати (показувати) хребет'), *kein Rückgrat haben* 'бути безхарактерним' [НУФС: 2, с. 143] (досл. 'не мати хребта') (пор. укр. *бути безхребетним*). Відношення до роботи, працелюбність або ледачість може виражатися станом або положенням спини. В українській фразеології зігнута спина символізує виконання тяжкої роботи: *гнути горба (горб)* 'працювати тяжко, з великим напруженням' [СФУМ, с. 151], *гнути (згинати) / зігнути спину (шию, карк, хребет) / згинати хребта* «1) тяжко працювати; 2) (перед ким-чим) виявляти покірність, запобігати, підлещуватися» [СФУМ, с. 151]. Німецька фразема передає негативне ставлення до праці наявністю 'лінивого пустуна у спині': розм. заст. *einen faulen Schelm im Rücken haben* [НУФС: 2, с. 160]. Терплячість, вміння все витримувати в англійській фразеології передається через розмір спини або плечей: *have a broad back / one's back is broad* 'терпляче зносити, витримувати все' [БАРФС, с. 58] (досл. 'мати широку спину / чиясь спина широка') (пор.: укр. прислів. *Город горбату бабу любить*), *have broad shoulders* 'вміти брати на себе неприємні обов'язки; вміти приймати критику або докір' [NAID, с. 166] (досл. 'мати широкі плечі').

Іншим органом людського тіла, пов'язаним з реалізацією вольових якостей є **рука**. Вольова людина із сильним характером позначається фразею укр. *тверда рука / залізна рука* [СФУМ, с. 582]. Сильна воля в англійській мові також передається через образ твердої руки: *keep a firm (tight) hand on* «1) (smb.) тримати когось у покорі; 2) (smth.) твердо проводити свою лінію, контролювати щось» [БАРФС, с. 350] (досл. 'тримати тверду руку на комусь / чомусь'). Довгі руки переосмислюються як впливовість, могутність: англ. *have long hands* 'бути впливовою, могутньою людиною' [БАРФС, с. 350]. Фразема англ. *an (the) iron fist (hand) in a (the) velvet glove* [БАРФС, с. 316] етимологічно має французьке походження *une main de fer dans un gant de velours*, що дослівно означає 'залізний кулак в оксамитовій рукавичці', тобто непохитність, прикрита зовнішньою м'якістю, привітністю.

Рука, як верхня кінцівка людини і знаряддя діяльності, праці переосмислюється у фразеологізмах всіх досліджуваних мов як символ, знак, пов'язаний із реалізацією працелюбності або неробства: укр. *не жаліти рук (сил)* 'працювати, робити щонебудь з великим напруженням, з найбільшою віддачею' [СФУМ, с. 233], *руки не туди стоять* 'хто-небудь невірно щось робить, не вміє робити чогось' [СФУМ, с. 623], *умілі руки* 'працьовиті, вправні в роботі люди, // Ті, що розуміються на чомусь' [СФУМ, с. 624]; нім. розм. заст. *eine fertige Hand haben* 'бути спритним, умілим' [НУФС: 1, с. 302] (досл. 'мати умілі руки'); англ. амер. *sit on one's hands* '1) не схвалювати; не аплодувати; скупко аплодувати; 2) нічого не робити, бути бездіяльним, сидіти склавши руки (особливо коли необхідно діяти)' [БАРФС, с. 355] (досл. 'сидіти на своїх руках'). Фразема англ. *work one's fingers to the bone* 'тяжко працювати' [БАРФС, с. 97; NAID, с. 394] дослівно означає 'спрацювати (стерти) свої пальці до кістки'. Пальці як носій хисту у фразеології можуть позначати вмілого, талановитого садівника: англ., англо-австрал. *have green fingers* (досл. 'мати зелені пальці') або англо-амер. *have a green thumb* (досл. 'мати зелений великий палець') 'у нього все росте' [FD] (звідси *a green-fingered gardener*).

Вміння міцно стояти на **ногах** переосмислюється як стійкість характеру людини: англ. розм. *stand on one's own two feet* 'бути незалежним та самодостатнім' [NAID, с. 336] (досл. 'стояти на своїх власних двох ступнях'), *feel one's feet (legs)* 'міцно стояти на ногах, бути впевненим у собі; відчувати ґрунт під ногами' [БАРФС, с. 269] (досл. 'відчувати свої стопи (ноги)'); укр. *втрачати / втратити ґрунт під ногами* 'переставати бути впевненим у собі, у своїх силах, бути позбавленим того, на чому тримається суспільне чи службове становище, світогляд' [СФУМ, с. 137]. Фразема укр. *гнути (згинати) коліна* означає 'виражати покірність; запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось' [СФУМ, с. 151].

Відсутність міцності у ногах відповідно веде до відхилень у вольових якостях особи: англ. *have feet of clay* [NAID, с. 167], тобто 'мати ступні із глини' означає мати якусь ваду у людини із сильним характером. Ідіома з подібним значенням рос. *Колосс на глиняных ногах* походить від фр. *Colosse aux pieds d'argile*, крилатого виразу, яким характеризується щось величне на погляд, але слабке за своєю сутністю. Виникненням завдячує біблійній розповіді про тлумачення пророком Даніїлом сну царя Навуходоносора (Дан. 2:31–35): укр. «Цей бовван такий: голова його з чистого золота, груди його та рамена його з срібла, нутро його та стегно його з міді, голінки його з заліза, ноги його частинно з заліза, а частинно з глини» [Даніїл 2: 32–33]; нім. «Des Bildes Haupt war von feinem Golde, seine Brust und Arme waren von Silber, sein Bauch und seine Lenden waren von Erz, 33 seine Schenkel waren Eisen, seine Füße waren eines Teils Eisen und eines Teils Ton» [Daniel 2: 32–33; Luther Bibel (1912)]; англ. «This image's head was of fine gold his breast and his arms of silver his belly and his thighs of brass. His legs of iron his feet part of iron and part of clay» [Daniel 2: 32–33; King James Bible].

Ініціативність та бездіяльність вимірюються рухливістю людини: англ. *let the grass grow under one's feet* [БАРФС, с. 331] (досл. 'дати траві рости під своїми ногами') означає бути бездіяльним, безініціативним, марно витрачати час, сидіти склавши

руки. І навпаки: *grass does not grow under one's feet* [БАРФС, с. 330] (досл. 'трава не росте під чиймись ногами') – хтось не витрачає часу даремно, проявляє ініціативу.

Мірилом вольових якостей людини можуть виступати **кишки**. Фразема англ. розм. *have (got) guts* [БАРФС, с. 340] (досл. 'мати кишки') позначає тверду, рішучу людину із сильним характером і сильною волею. Про людину, у якої не вистачає сил, здібностей, уміння, рішучості для виконання, здійснення чогось говорять, що у неї укр. *кишка тонка (коротка, слабка)* [СФУМ, с. 295]. Сумлінне відношення до праці, виконання тяжкої, тривалої роботи характеризується фраземами англ. розм. *slave (sweat / work) one's guts out* 'працювати до знеможення', 'надривати кишки', 'надриватися (на роботі)' [БАРФС, с. 340] (досл. 'випрацювати (до знемоги) / випотіти свої кишки'), *bust a gut (to do something)* 'тяжко працювати; примушувати себе зробити або закінчити щось' [NAID, с. 48] (досл. 'розірвати кишку (роблячи щось)'), при чому *bust* є неформальною формою дієслова *burst*.

Схильність до сидячої роботи, або, навпаки, до непосидючості у німецькій мові може мати саме **тіло** людини: нім. розм. *Sitzfleisch haben* «1) мати нахил до сидячої роботи; 2) бути посидючим (у роботі); 3) не вміти вчасно піти; засиджуватися в гостях» [НУФС: 2, с. 197] (досл. 'мати сидячу плоть'), *kein rechtes (richtiges) Sitzfleisch haben* «1) бути непосидою; 2) бути непосидючим» [НУФС: 2, с. 197] (досл. 'не мати правильного/справжнього сидячого тіла'). Також осередком лінощів може бути живіт: нім. розм. фам. *fauler Bauch* 'ледар' [НУФС: 1, с. 77] (досл. 'лінивий живіт').

Кров у багатьох культурах вважалася символом життєвої сили. За повір'ями, вона містить частину божественної енергії, або, у більш загальному значенні, дух особистості [Тр]. Фразема нім. *dickes Blut haben* [НУФС: 1, с. 112] (досл. 'мати густу кров') характеризує людину важку на підйом, нерішучу, мляву, із важким характером. Фразема англ. *sweat blood* [БАРФС, с. 91] (досл. 'потіти кров'ю') у своєму першому значенні 'мучитися, відчувати великі муки' має біблійне походження: англ. «*And being in an agony he prayed more earnestly: and his sweat was as it were great drops of blood falling down to the ground*» [Luke 22: 44; King James Bible]. Друге значення цієї фраземи "працювати не покладаючи рук" походить від гіперболізації фізіологічного процесу потіння в умовах надзвичайного фізичного напруження.

Висновки. Внутрішня форма, яка відображає образ реального світу у мовній, зокрема, фразеологічній картині світу, є основою формування значення фразеологізмів. Проведений аналіз процесів фразеотворення показав, що у всіх досліджуваних мовах фраземи на позначення вольових властивостей людини, що містять соматичний компонент у своєму складі характеризуються чітко визначеним метонімічним або, рідше, метафоричним переносом. При цьому соматичний код у фразеології яскраво демонструє універсальність і своєрідність національних традицій розуміння та осмислення людини та її внутрішніх характеристик.

Список літератури

1. Жуков В. П. Русская фразеология : [учеб. пособие] / В. П. Жуков. – М. : Высшая школа, 1986. – 310 с.
2. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : [учебник] / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – 336 с.

3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка : [учебник]. – М. : Высшая школа; Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.
4. Мелерович А. М. Семантическая структура фразеологических единиц в современном русском языке как лингвистическая проблема : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / А. М. Мелерович. – Л., 1982. – 40 с.
5. Ройзензон Л. И. Внутренняя форма слова и внутренняя форма фразеологизма / Л. И. Ройзензон // Вопросы фразеологии. – Ташкент, 1965. – С. 63–67.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц : [монография] / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
7. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
8. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навчальний посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

- БАРФС** – Большой англо-русский фразеологический словарь: Около 20000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. – 6-е изд., исправл. – М. : Живой язык, 2005. – 944 с.
- НУФС** – Німецько-український фразеологічний словник : в 2 т. / [уклали В. І. Гавриш, О. П. Пророченко]. – К. : Радянська школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; –Т. 2. – 384 с.
- СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
- FD** – The Free Dictionary. – Farlex, Inc., 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com>.
- M-W** – Dictionary and Thesaurus – Merriam-Webster Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary>.
- NAID** – NTC's American Idioms Dictionary / Richard A. Spears; Linda Schinke-Llano. – USA, Illinois, Lincolnwood: National Textbook Company, 1994. – 532 p.
- Тр** – Тресиддер Джек. Словарь символов. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 430 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/index.php.

Сошко О. Г. Внутреннее через внешнее: соматическая мотивация внутренней формы фразеологических единиц, обозначающих волевые характеристики человека (на материале украинского, немецкого и английского языков) / О. Г. Сошко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 322–327.

Статья посвящена исследованию соматической мотивации внутренней формы фразеологических единиц, обозначающих волевые характеристики в украинском, немецком и английском языках.

Ключевые слова: фразеологическая единица, внутренняя форма, метонимия, метафора, структурно-семантический анализ.

Soshko O. G. Internal through external: somatic motivation of the inner form of phraseological units denoting volitional human characteristics (on the material of the Ukrainian, German and English languages) / O. G. Soshko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 322–327.

The article is devoted to the study of somatic motivation of the inner form of phraseological units denoting emotional characteristics in English, German and Ukrainian.

Key words: phraseological unit/idiom, metonymy, metaphor, inner form, structural-semantic analysis.

Поступила в редакцию 17.10.2012 г.

УДК 81'27:811.111

**ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «УМ»
В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА
(НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)**

Стеванович Р. И.

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, г. Николаев

В данной статье представлены особенности вербализации концепта «ум» в языковой картине мира на материале русского и английского языков. Концептуализация концепта «ум» осуществляется с помощью метафор на основе сопоставления данного концепта с объектами окружающего мира. С помощью различных концептуальных метафор была выявлена целостная структура концепта «ум».

Ключевые слова: концепт, ум, концептуализация, метафора, структура.

Постановка проблемы. В настоящее время широкий размах получила когнитивная наука и ее отрасль – когнитивная лингвистика, которая исследует мышление, работу мозга на основе языкового материала. Н. Н. Болдырев отмечает, что «когнитивная наука – одно из самых современных и перспективных направлений лингвистических исследований, которое изучает язык в его взаимодействии с различными мыслительными структурами и процессами» [4, с. 31]. Е. С. Кубрякова пишет: «Через внешние проявления языка мы должны проникнуть одновременно и в тайны мозга, и в тайны языка. Конечная задача когнитивной лингвистики и когнитивной науки в целом – получение данных о деятельности разума» [10, с. 13]. Ключевым понятием когнитивной лингвистики является концепт. Концепт – категория мыслительная, ненаблюдаемая. «Концепт – нежестко структурированная единица, без жестких границ и внутренней структуры» [13, с. 23]. Концепты являются прежде всего образованиями мысли, а затем происходит их объективация в языке [12, с. 8]. При помощи ментальных концептов может быть описан внутренний мир человека.

Методом лингвистических исследований выступает концептуальный анализ, который представляет собой новое, возникшее в 1980 году направление в лингвистике. В центре внимания концептуального анализа – интерпретация значения. «Смысл концептуального анализа – реконструкция знаний о мире, складывающихся в языковую картину мира, в “наивную” практическую картину мира, воплощенную в языке» [15, с. 63].

Цель статьи – выявить с помощью концептуальных метафор составляющие признаки концепта «ум», которые входят в его структуру и отражают его содержание.

Анализ структуры концепта «ум» проводится на основе анализа сочетаемости лексем, объективирующих концепт «ум», что дает возможность выявить способы категоризации и концептуализации исследуемого явления» [13, с. 62–63]. Описание концепта – выявление максимального набора признаков, свойственных данному

концепту. Для исследования концепта «ум» привлекались многочисленные диагностические контексты.

Метафора в данном исследовании определяется как понимание и ощущение одного явления в терминах другого. Метафоры являются источником лексики, обслуживающей мир идей, событий, абстрактных понятий [2, с.255].

Именно с помощью метафоры осуществляется вербализация концепта «ум», который никаким другим способом не может быть выражен. При восприятии и осмыслении мира человеческим сознанием значительную роль играет аналогия. Человек осознает неизвестное через известное, абстрактное через конкретное и, таким образом, происходит перенос знаний из одной содержательной области в другую. Концепт «ум» относится к концептам абстрактного типа, представляет собой объект «невидимого мира», явление идеального порядка, относится к концептам микромира человека, поэтому отобразить его свойства можно путем выявления сходства с некоторыми материальными объектами. Шарль Балли писал, что «мы уподобляем абстрактные понятия предметам чувственного мира, ибо для нас это – единственный способ познать их и ознакомить с ними других» [24, с. 221]. Внутренний мир человека – область абстракции, составляющие этой области – явления метафорические.

Концепты внутреннего мира соотносятся с концептами мира физического на основе уподобления (сравнения), аналогии. Н. Д. Арутюнова отмечает, что «без метафоры не существовало бы лексики невидимых миров» [3, с. 9]. Таким образом, метафоре отводится центральная роль в понимании и структурировании действительности.

Своеобразие концептуальной метафоры заключается в том, что в ее основе «лежат сформировавшиеся в сознании человека концепты. Эти концепты содержат представления человека о свойствах самого человека и окружающего его мира» [18, с. 52].

Задача данного исследования – концептуализация концепта «ум» в русской и английской языковых картинах мира. В английском языке «ум» имеет эквивалент – *mind*. Следует отметить, что термин *mind* не имеет прямого аналога в русском языке. Данный термин входит более, чем в 50 устойчивых выражений: *to get into one's mind, to change one's mind, to turn one's mind to, to be of the same mind*. «Это говорит о том, что английская культура более рациональна и хладнокровна» [15, с. 176]. Е. С. Кубрякова отмечает, что термин *mind* может переводиться и как «ум», «рассудок», «интеллект», и «мозг» [9, с. 17]. Термин *mind* переводится и как «сознание», «разум». «Сознание «ум» – не просто регулятор поведения человека, а внутренняя сила, которая регулирует поведение человека (понял, что ошибся, осознал свою вину)» [15, с. 178].

Ю. Д. Апресян также отождествляет «ум» и «сознание»: «Интеллектуальная деятельность локализуется в сознании, уме, голове» [1, с. 42].

А. М. Коршунов отмечает, что «сознание – функция мозга» [7, с. 10]. Следовательно, и ум – функция мозга. В английском языке традиционно принято считать, что мозг определяется термином *brain*, а ум, сознание – термином *mind*. Но многие английские авторы отождествляют понятия, выражаемые терминами *brain* и *mind*, считая, что разница между ними чисто семантическая: «*It is not uncommon to regard the brain as instrument or device and the mind as it's product though there are difficulties in drawing the line between what goes on in the one or another.*»

Do ideas exist in the mind or in the brain?

Is the mind a different level of the brain? These questions are unanswerable because the distinction between mind and brain is only semantic. I use the words brain and mind when they sound right not because I make distinction between them» [23, с. 9]. – «Обычно принято считать, что мозг – инструмент, а ум – его продукт, хотя трудно провести линию различия между ними. Существуют ли идеи в мозгу или в уме? На эти вопросы нет ответа, т. к. разница между терминами *mind* и *brain* чисто семантическая. Я применяю слова *brain* и *mind* тогда, когда они подходят по смыслу, но не потому, что я делаю различие между ними».

Н. И. Кондаков отмечает, что «в философской и логической литературе понятие “разум” недостаточно четко и ясно раскрыто. Чаще всего под разумом понимается активный характер мышления» [6, с. 511].

Англичане отмечают, что «*mind is the trickiest thing to define*». – «Ум» очень трудно описать».

Психологический словарь дает следующую дефиницию термина *mind*: «*The term mind is used in more general sense nowadays, referring to the totality of mental pos-sesses (such as perception, attention or intellectual functions)*» [19, с. 145].

При метафорической концептуализации одно и то же «мыслительное пространство» может быть представлено рядом концептуальных метафор. Ум уподобляется человеку, животному, идеальному органу, стихиям, в результате чего происходит отражение разных сторон ума как познаваемого объекта, что дает возможность воссоздать целостный образ концепта «ум».

В английской и русской языковых картинах мира запечатлены различные признаки концепта «ум», которые можно сгруппировать в отдельные блоки.

Антропоморфные признаки

Познавая окружающий мир, действительность, человек запечатлевает свой облик в языке, он наделяет окружающие предметы присущими ему свойствами. Ум в обыденном сознании представлен живым существом. Это – некий «внутренний человек», живущий своей жизнью. Эта мысль отражается в следующем английском контексте: *Mind is an individual human organism* [23, с. 27]. – «Ум – отдельный человеческий организм». Ум в русской языковой картине мира описывается через его носителя: *твердолобый, семь пядей во лбу*.

Ум определяет поведение человека. *Mind possesses organizing power* [23, с. 17]. – «Ум обладает организующей силой».

«Голова» – семиотический знак ума. Она символизирует мудрость. *Two heads are better than one*. – «Один ум хорошо, а два – лучше».

В русском обыденном сознании «ум – не только характеристика интеллектуальной способности человека, сколько его поведения, поступков, деятельности» [15, с. 174]. Отсюда вытекает и особое отношение к глупости. Хотя глупость и осуждается, но на Руси преобладало снисходительное отношение к ее «носителю» – дураку: *Умный сам по себе, а дураку Бог на помощь*. Многословие осуждается как у русских, так и у англичан. *Глупый болтает, умный думает. У глупого что на уме, то и на языке. One's tongue is too long for one's teeth*. – «Длинный язык – не по зубам», *To*

have a long tongue – «иметь длинный язык». Ум наделяется характером: *habits of the mind* – «привычки ума».

Витальные признаки

Признак «здоровье» реализуется в языке путем сочетания имени концепта с прилагательными: *a sane mind* – «здравый ум», *A sound mind is a sound body*. – «В здоровом теле – здоровый дух».

Метафоры, определяющие витальный признак «здоровье», характеризуют ментальные способности ума. «Здоровый» ум характеризуется логичностью мышления: рус. – «здравомыслящий».

Ум – живой организм, ему свойственна динамика, движение, что находит отражение в английском языке: *a spontaneous action of the mind* – «мгновенное действие ума», *mind emerges, appears* – «ум появляется, приходит», *mind thinks* – «ум думает», *mind operates* – «ум работает», *energetic mind* – «энергичный ум», *wild ranging of the mind* – «дикий полет мысли».

Физиологические признаки

Жизнь внутреннего человека протекает согласно законам физического существования живого организма. Ум может пребывать в состоянии покоя: *mind is quiet and free* – «ум – спокоен и свободен», ум может и бодрствовать: *waking mind* – «бодрствующий ум». Ум обладает органами зрительного восприятия – глазами. Связь мозга (ума) со зрением отмечает А. Н. Лук: «Человек видит не только с помощью глаза, но и с помощью мозга» [11, с. 28]. Эта же мысль эксплицируется в английских выражениях: *to see with an open mind* – «видеть мозгом (умом)», *modern men are eye-minded* – «современные люди визуально ориентированы».

В ментальной сфере существует ментальное зрение – *mind's eye*, которое помогает человеку ориентироваться в ментальном мире [15, с. 232].

Многие ученые связывают вдохновение, приход к открытию с помощью Божьего ума: *It was as Einstein equated seeing into the mind of God* (23, с.45). – «Эйнштейн говорил о том, что он видел помощь Бога, пользовался Его умом».

Признаки идеального органа

Ум представлен в сознании как некий орган, который определяет жизнедеятельность человека. Ум, как и другие концепты внутреннего мира, находятся в реально существующем пространстве – внутри тела. «Наличие локализации – свидетельство того, что ум может быть представлен как некий орган» [16, с. 201].

Одним из основных признаков ума как идеального органа является вместищность. Эту мысль высказывает А. Ченки: «Посредством метафорического переноса мы понимаем ум как вместилище, в которое могут входить или из которого могут выходить мысли» [17, с. 70].

В английском языке это находит отражение в следующих выражениях: *to store in the mind* – «хранить в уме», *ideas pop in the mind* – «идеи скачут в ум», *to get into one's mind* – «войти в ум».

М. В. Пименова пишет: «Когда мы говорим, что думы, мысли в голове, уме, в мыслях не было, решать в уме, мы не думаем сознательно об уме и голове, а о человеке и его мыслях как вместилище» [12, с. 88].

Ум как вместилище отражается когнитивной моделью: «ум – шкаф с бумагами» – *mind is a filing cabinet*.

Ум выступает как орган, «функция которого – контролировать сердце» [16, с. 444]. Ум, разум, сердце находится в гармонии: «Умом твердо знаю, сердцем не верю» [12, с. 23]. Гармония заключается в соответствии психического телесному.

Ментальные признаки

С помощью ума осуществляется ментальная деятельность человека. Для ума характерен высокий интеллектуальный уровень. В английском языке это находит воплощение в сочетаниях имени ума с прилагательными: *inventive mind* – «изобретательный ум», *original mind* – «оригинальный ум», *creative mind* – «творческий ум». Следующий контекст раскрывает содержание понятия «творческий ум». *Creative mind refers to mental activity, it is a valuable skill that is supposed to be special and uncommon*. – «Творческий ум связан с умственной деятельностью, это ценное качество, особое и необычное».

Ум выполняет широкий спектр ментальных функций. Эта мысль прослеживается в следующем контексте: *Mind is a totality of mental processes (perception, attention, intellectual functions*. – «Ум – это совокупность ментальных процессов (восприятие, внимание, интеллектуальные операции)».

Ум связан с фантазией, творческим воображением. Это находит отражение и в английском языке: *The mind is filled with a throng of images* [20, с. 45]. – «Ум наполнен группой образов».

Движение мысли в уме уподобляется экипажу, повозке: *Mind is a vehicle. Mind without imagination is a run-away vehicle* [23, с. 161]. – «Ум – экипаж, повозка. Ум без воображения – как отошедший экипаж».

Артефактные признаки

Концепт «ум» – абстрактное понятие, это – творение природы, а не рук человека, поэтому артефактных признаков у концепта «ум» было выявлено очень мало. Ум сравнивается с машиной: *Mind is a fantastic machine* [23, с. 65]. – «Ум – фантастическая машина». Ум работает, как целая фабрика: *the factory of the mind* – «фабрика ума».

Определение ума как «острый ум» – *sharp brain* – ассоциируется с острым ножом – *sharp knife*.

Признаки стихии

Признаки стихии у концепта «ум» выражены семантикой текучести. Мысли приобретают антропоморфную власть над человеком, они как бы текут потоком: *a flow of ideas into the mind* – «поток идей в ум».

Зооморфные признаки

При описании концепта «ум» используется биоморфная метафора. Ум характеризуется признаком конкретного животного: лошади, мула. *Our mind sometimes behaves like a sort of horse or mule, some strange animal* [22, с. 15]. – «Наш ум иногда ведет себя, как лошадь или мул, как какое-то странное животное».

Социальные признаки

Существование человека происходит в обществе других людей. В процессе напряженной творческой работы, которая знаменуется приходом к решению задачи,

ученому хочется поделиться радостью открытия с другими: *It is doubtful whether a human being can create without wishing to share his creation. It is the only way he can assuage the anxiety of separateness and assure himself that he belongs to the group. He desires to communicate with a group which will understand him, even if he must imagine such a group* [24, с. 146]. – «Сомнительно, что человек, придя к открытию, не желает поделиться своим продуктом творчества. Это – единственный путь уйти от волнений работы в одиночестве и подтвердить, что он принадлежит группе. Он желает коммуницировать с группой, которая поймет его, даже если он и вообразит такую группу».

При описании концепта «ум» наблюдается явление метонимии. Например, *interplay of many minds* – «игра умов», *the great mind* – великий ум».

Ум, разум паремически зафиксирован, связан с поведением человека. В языковой картине мира англичан встречается большое количество пословиц, характеризующих противоположность ума и глупости:

A wise man changes his mind, a fool never does. – «Умный человек меняет свое мнение, глупый – никогда»; *What a fool does at last, a wise man does at first* [22, с. 19]. – «То, что глупый делает в конце, умный делает в начале».

С работой ума связана и внутренняя речь. Было установлено, что «внутренняя речь сопровождает все процессы умственной деятельности» [7, с. 42].

«Активный процесс отражения действительности сопровождается и активным процессом речепорождения» [5, с. 9].

Мыслительные процессы испытывают влияние целенаправленной синтаксической структуры языка. А. Н. Лук отмечает, что «легкость формулировки необходима, чтобы облечь новую мысль в слово» [11, с. 47].

Англичане высказывают гипотезу, что существует язык мысли «*Mentalese*». *Mentalese is a language in which we think, but not in which we speak or communicate publicly* [21, с. 165]. – «Язык *Mentalese* – это язык, на котором мы думаем, а не говорим». Но следует отметить, что мышление опережает формирование мысли в языке, что подтверждается следующим контекстом: *I have to translate my thoughts into a language that does not run very evenly with them. I waste a vast deal of time in speaking for appropriate words and phrases* [24, с. 178]. – «Я должен переводить мои мысли на язык, который не идет в ногу с мыслями. Я трачу много времени в поисках подходящих слов и фраз, чтобы выразить свои мысли».

Выводы. Описание концепта «ум» с помощью метафор обнаруживает скрытые связи между явлениями окружающего мира и ментальными сущностями. Абстрактное понятие «ум», которое не дано человеку в ощущениях, познается посредством метафор. На основе проведенного исследования было выявлено, что концепт «ум» отличается сложной структурой, включающей понятийный и образный компоненты.

При метафорической концептуализации одно и то же «мыслительное пространство «может быть представлено посредством одной или нескольких концептуальных метафор». Ум уподобляется человеку, животному, стихии, машине, идеальному органу. В результате воссоздается целостный образ концепта «ум».

Список литературы

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян. // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт : [монография] / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 339 с.
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека [монография] / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
4. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : [курс лекций по английской филологии] / Н. Н. Болдырев. – Томбов: ТГУ, 2000. – 123 с.
5. Колшанский Г. В. Когнитивная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 102 с.
6. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 717 с.
7. Коршунов А. М. Знание и деятельность / А. М. Коршунов. – М. : Изд-во политической литературы, 1984. – 123 с.
8. Краткий словарь когнитивных терминов / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. ф-т МГУ, 1996. – 247 с.
9. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова. – Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–45.
10. Кубрякова Е. С. Язык и знание : [монография] / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Языки славянских культур, 2004. – 545 с.
11. Лук А. Н. Мышление и творчество / А. Н. Лук. – М. : Изд-во политической литературы, 1976. – 143 с.
12. Пименова М. В. Языковая картина мира : [монография] / Марина Владимировна Пименова. – Кемерово, 2011. – 105 с.
13. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика : [учебник] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : Восток-Запад, 2007. – 304 с.
14. Пушкин В. Н. Оперативное мышление в больших системах / В. Н. Пушкин. – М. : Наука, 1965. – 375 с.
15. Рябцева Н. К. Язык и естественный интеллект : [монография] / Н. К. Рябцева. – М. : Академия, 2005. – 630 с.
16. Урысон Е. В. Ум, разум, рассудок, интеллект / Е. В. Урысон // Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. – Вып. 1. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 447–450.
17. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: Сходства и различия в теориях и целях / А. Ченки // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 68–77.
18. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры : [монография] / Анатолий Прокопьевич Чудинов. – Екатеринбург : УрГПУ, 2001. – 238 с.
19. Chaplin J. P. Dictionary of Psychology / J. P. Chaplin. – N. –Y., 1974. – 537 p.
20. De. Bono E. Practical thinking / E. de Bono. – Harmondsworth, Middlesex. – N.Y, 1986. – 183 p.
21. Goldberg F. The Intuitive Edge / F. Goldberg. – Los-Angeles, 1983. – 240 p.
22. Polya G. How to solve it / G. Polya. – N.-Y., 1957. – 253 p.
23. Smith F. To think (In language, learning and education) / F. Smith. – London, 1992. – 161 p.
24. Vernon P. E. Creativity / P. E. Vernon. – United Kingdom, 1964. – 400 p.

Стеванович Р. І. Особливості вербалізації концепту «розум» у мовній картині світу (на матеріалі російської та англійської мов) / Р. І. Стеванович // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 328–335.

У даній статті представлено особливості вербалізації концепту «розум» у мовній картині світу на матеріалі російської та англійської мови. Концептуалізація концепту «розум» здійснюється за допомогою метафор на основі співставлення даного концепту з об'єктами навколишнього світу. За допомогою різноманітних концептуальних метафор було виявлено цілісну структуру концепту «розум».

Ключові слова: концепт, розум, концептуалізація, метафора, структура.

Stevanovich R. I. Peculiarities of the describing the concept “mind” in the world language picture (on the base of russian and english languages) / R. I. Stevanovich // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 328–335.

The given article analyses the peculiarities of describing the concept “mind” in the world language picture using the material of English and Russian. Conceptualization of the concept “mind” is carried out with the help of different metaphors which helped to define the whole structure of the given concept by comparing it with the objects of the surrounding world.

Key words: concept, mind, conceptualization, metaphor, structure.

Поступила в редакцію 21.10.2012 г.

УДК 811.161.2: [81'373.43'74.3]

**ОСНОВНІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ ГРУПИ ЛЕКСИКИ У МЕЖАХ
ІННОВАЦІЙНИХ ВХОДЖЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(НА МАТЕРІАЛІ ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В 20-ТИ ТОМАХ)**

Стратулат Н. В.

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

Статтю присвячено вивченню основних функціональних груп лексики інноваційних входжень в українській мові (на матеріалі Тлумачного словника української мови в 20-ти томах). У межах цих груп на основі активного процесу розвитку сучасної української мови – дериваційної неологізації – проаналізовано іменникові, прикметникові, а також дієслівні неологізми. Визначено основні продуктивні способи творення нових слів.

Ключові слова: функціональні групи, лексика, інноваційні входження, дериваційні неологізми.

Постановка проблеми. Постійний розвиток суспільства потребує змін і вдосконалення мовних форм, які найбільш відповідають новим соціально-культурним завданням та умовам мовленнєвої комунікації: «Мова у відомому смислі служить барометром суспільного розвитку, оскільки в ній відображаються основні коливання, зміни в житті суспільства» [3, с. 55–56].

Сьогодні зміни в різних сферах життя соціуму: суспільно-політичній, науково-технічній, духовній, культурній та ін., вплив нових суспільних умов – становлення України як незалежної держави, входження країни до організацій світового рівня, розширення міжнародних зв'язків, зміни в політичній ситуації, економічні перетворення, демократизація суспільства тощо породжують нові об'єкти називання і формують потребу в неологізмах. У свою чергу мова як системно-структурне утворення характеризується такою внутрішньою організацією, яка чинником динамічних процесів. Зрозуміло, що головним законом розвитку мови є взаємодія зовнішніх і внутрішніх факторів [2, с. 43]. На цьому неодноразово наголошують вчені, досліджуючи загальний механізм мовної динаміки.

Як відомо, лексичний склад мови безпосередньо звернений до позамовної дійсності та пов'язаний з нею, він є найбільш чутливим до зовнішніх факторів: «... при значній стійкості й традиційності він безперервно реагує на найменші зміни в природі та суспільстві» [5, с. 8]. Усе нове, потребуючи вербалізації, створює передумови розширення і збагачення лексичної системи: «Процес народження нової номінації відзначається закономірною двоступеневістю – суб'єктивацією нового найменування у мовній свідомості колективу, а згодом об'єктивацією його в словнику, галузевому чи загальномовному. Внаслідок цього те, що фіксує мовна

свідомість, фіксується водночас і мовною пам'яттю, стаючи потім мовною традицією. Тим самим збагачується зміст мови, тобто її лексичний склад, і вдосконалюється форма мови, або системність лексики» [4, с. 35].

Зміни в лексичній системі, пов'язані з інноваційними входженнями, що відображають соціальні перетворення, завжди були і лишаються об'єктом дослідження мовознавців, оскільки «... як постійний процес суспільної діяльності мова розвивається протягом усієї історії людства» [7, с. 6]. Проте у період останніх десятиліть, коли словниковий склад української мови під впливом зовнішніх чинників зазнав суттєвих модифікацій, постала нагальна потреба детального аналізу нових слів як результату процесу неологізації, а також визначення тенденцій, характеру та шляхів розвитку лексичного складу української мови.

Питання розвитку лексико-семантичної системи української мови кінця ХХ – початку ХХІ століть висвітлено в працях багатьох вчених. У сучасному мовознавстві різні аспекти мовної динаміки розглянуто такими лінгвістами, як Т. О. Бевз, Л. А. Лисиченко, С. С. Лук'яненко, Д. В. Мазурик, Л. Б. Мартинова, О. Г. Муровцева, І. А. Самолова, О. А. Стишов, О. О. Тараненко, Л. М. Філюк та ін. Проте питання оновлення словникового складу мови на сучасному етапі її розвитку лишається актуальним.

На сьогодні можливість провести об'єктивний аналіз динаміки української лексики надає новий Словник української мови в 20-ти томах (надалі – СУМ-20). Ця лексикографічна система являє собою найбільш повне зібрання лексики української мови – понад 180 тис. реєстрових словникових одиниць, а також з максимальною повнотою представляє неологічні входження в різних сферах функціонування української мови. СУМ-20 укладено вченими Національної академії наук України та викладачами вищих навчальних закладів у межах національної програми «Словники України». В його основу ліг тлумачний Словник української мови в 11-ти томах, матеріали лінгвістичного корпусу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, що нараховує понад 76 млн слововживань, та лексичної картотеки Інституту української мови НАН України, яка містить понад 6 млн карток. СУМ-20 створений із використанням нової комп'ютерної технології лексикографування, розробленої в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України.

Безперечно, входження раніше не відомих слів і словосполучень, спричинене необхідністю найменування значної кількості нових предметів, явищ та понять, позначилось на поповненні саме тих груп лексики, які характеризуються найвищим ступенем екстралінгвістичної детермінологізованості на сучасному етапі розвитку мови. Матеріали дослідження СУМ-20 демонструють, що лексична система української мови поповнилася новими вербальними одиницями, які відображають найактивніші на сьогодні сфери життєдіяльності людини, зокрема, це політика, економіка, юриспруденція, а також різні галузі знань (медицина, біологія, фізика, інформатика, техніка та ін.).

Однією із таких дієвих сторін життя українського суспільства, що характеризується найвищим ступенем перетворень, є фінансово-економічна сфера. Зупинемося на аналізі нових слів цієї сфери, які увійшли до словникового складу української мови.

Як показало дослідження матеріалу СУМ-20, потенції української мови аналізованого періоду особливо потужно виявилися у появі дериваційних неологізмів. Новий Словник репрезентує близько 42 тис. утворень цього типу (це більш, ніж половина усіх інновацій). При цьому слід зауважити, саме дериваційні новотвори були й залишаються основним джерелом розширення мовного діапазону словника (О. А. Земська, Н. З. Котелова, А. В. Мамрак, О. Г. Муромцева, Ю. С. Сорокін, О. А. Стишов, Ф. П. Філін, М. М. Шанський та ін.). Як пишуть дослідники про роль у розвитку лексичної системи словотворчого потенціалу, «... виконати завдання, яке ставить перед мовою суспільство, вона може лише шляхом утворення нових слів зі свого власного будівельного матеріалу, коли використовуються всі існуючі, досить різноманітні словотворчі засоби» [9, с. 131].

Оскільки специфіка словотворчих процесів перебуває в безпосередньому зв'язку із лексико-граматичною класифікацією слів, явище дериваційної неологізації (і, як результат, новотвори) розглянемо в рамках лексико-граматичних класів, а саме іменників, прикметників та дієслів.

Проаналізуємо нові мовні форми, що відображають реалії зазначеної сфери соціально-економічного життя суспільства у групі іменників. Аналіз іменникових неологізмів показав, що діапазон реалізації потенціалу суфіксальних утворень із відповідними словотвірними значеннями в досліджуваному матеріалі досить широкий.

Так, у системі нових найменувань із значенням «особа» значне місце займають – назви діячів, утворені суфіксальним способом. При цьому спостереження над сучасними інноваціями демонструє, що у межах зазначеної групи лексики функціонує значна кількість іменників-новотворів на позначення осіб жіночої статі. Поява багатьох із них викликана зростанням активності та ролі жінки в сучасному суспільстві, виконання нею таких функцій, які раніше були прерогативою чоловіків, зокрема і в сфері фінансів. Іменникові неологізми на позначення жіночої статі, як правило, мають у мовленні відповідники на позначення чоловічих назв. Групу нових дериваційних утворень становлять найменування жінок, мотивовані іменниками чоловічого роду зі значенням особи, для творення яких використовуються суфікси **-к-а** та **-иц-я**. Наприклад, *акціонер* – *акціонерка* (фін.), *корупціонер* – *корупціонерка*, *банкір* – *банкірка* (розм.), *валютник* – *валютниця* (розм.).

До групи найчастотніших новотворів слід віднести також інноваційні утворення на позначення предметної дії або процесу. Нові слова становлять групу іменників середнього роду на **-нн-я** із загальним словотвірним значенням предметної дії (процесу): *банкрутування*, *легалізування*.

У творенні іменників не менш продуктивними є інноваційні одиниці із словотвірним значенням предметної дії, де роль словотворчого форманта виконує суфікс іншомовного походження **-аці-я**, а новоутворені лексеми мотивовані дієслівними та іменниковими основами. Нові лексеми цієї групи позначають поняття, пов'язані з фінансами та економікою, які сьогодні досить активно проникають в мову: *валютизація* (фін.), *доларизація*, *конвертація* (фін.).

Також у реєстрі СУМ-20 з'явилися дериваційні утворення, де виявив продуктивність словотвірний тип із суфіксом **-ість** (**-ність**), який задіяний для утворення номінацій із загальним словотвірним значенням «абстрактна ознака». Дерива-

ти цього класу мотивуються відносними прикметниками з суфіксом **-н-**, як приклад назвемо одиниці *бартерність* (екон.), *олігархічність*.

Меншу активність виявили дериваційні неологізми, представлені іменниками, що виражають властивість, стан або заняття особи, утворені за допомогою суфікса **-ств-** (*аудиторство*).

Крім того, у поповненні лексичного складу мови значну роль відіграють дериваційні неологізми, що являють собою групу складних іменникових утворень. Адже однією із характерних для сучасної епохи рис є пошук найбільш раціональних засобів номінації, що й визначило характерну сучасну тенденцію у системі словотворення.

Так, серед неологічних входжень значною активністю характеризуються складноскорочені слова. Для утворення аббревіатур (частковоскорочених) найчастіше вживаються такі компоненти іншомовного походження, як **євро-** (*євродолари*, *євровалюта*) та **економ-** (*економзона*), а також українські словотворчі елементи **держ-** (*держкредит*, *держбюджет*, *держпозика*). Соціальна обумовленість таких новотворів цілком очевидна, адже стрімкий розвиток різних сторін фінансової та економічної діяльності людини привів до збільшення кількості вербальних знаків, що доповнили склад цієї лексичної групи.

Серед буквених та звукових аббревіатур, що характеризують процес розширення складу груп на позначення понять сфери економічних відносин, є такі, як **ЄЕС** – *Європейське економічне співтовариство*, **ВЕЗ** – *вільна економічна зона*.

Спостерігається значне поповнення лексичного складу мови іменниковими композиційними одиницями на позначення осіб за певною професією, видом занять, посадою. Серед словотвірних типів, що послужили творенню нових композитів, які демонструють фінансову лексику, виявлено наступні: із суфіксом **-ач**, (*авансотримач* (фін.), *авансоутримувач* (фін.), *балансоутримувач*, *векселеотримач* (фін.), *векселеутримувач* (фін.), *лізингоутримувач*), а також із постпозитивного словотворчого форманта **-давець** (*заставадавець*, *лізингодавець*, *грошодавець*).

Інтенсивному творенню складних слів послужив спосіб словоскладання, у результаті якого утворилася низка іменникових юкстапозитів. У СУМ-20 фіксуються нові слова, утворені внаслідок процесу юкстапозитизації, що містять словотворчий елемент **банк-**, який виявив значну продуктивність (*банк-гарант*, *банк-дилер*, *банк-акцептант*, *банк-емітент*). Інноваційні іменники з'явилися також унаслідок словотворчої активності компонентів **бізнес-** (*бізнес-клімат*, *бізнес-процес*, *бізнес-еліта*, *бізнес-каталог*, *бізнес-карта*) та **брокер-** (**-брокер**) (*брокер-аутсайдер* (фін.), *брокер-комісіонер* (фін.), *біл-брокер* (фін.)). Лексична семантика аналізованих дериваційних неологізмів, представлених у Словнику в 20-ти томах, має досить широкий діапазон уживання. У групі іменників із зазначеними вище словотворчими компонентами назвемо семантичні об'єднання із таким значенням: фінансові операції, види комерційної діяльності, установи, особи, пов'язані зі сферою бізнесу.

Виникнення дериваційних неологізмів фінансової та економічної сфери відбулося також за разунок прикметників, зумовлене перш за все потребами вербалізації різних ознак, властивостей, якостей об'єктів, явищ, процесів тощо. Крім того, поява нових іменникових найменувань вимагає породження відповідних означень, оскільки

ки номінативна функція прикметників реалізується через поєднання з іменниками – назвами предметів, які мають певні ознаки. Простежимо прикметникові новотвори, характерні для сучасної епохи аналізованої лексичної групи.

Як і для іменникових, так і прикметникових інновацій властивий суфіксальний словотвір. Мовознавці, вивчаючи особливості утворення нових лексичних одиниць, зазначають, що «суфікси прослідковуються як активні твірні морфеми у всіх продуктивних категоріях слів» [10, с. 45]. Значною продуктивністю відзначається тип словотворення зі значенням загальної відносності, що містить словотворчий формант **-ов-**. За допомогою цієї моделі утворюються слова, що формують лексичні одиниці сфери фінансів (*готівковий, акцептовий (фін.), банковий, бізнесовий*).

Також деякі інноваційні відносні прикметники утворилися за допомогою суфікса **-н-**, мотивовані іменниками чоловічого роду із нульовою флексією фінансів (*авальний (фін.), активний (від актив)*).

Відіменникові прикметникові новотвори, утворені за допомогою форманта **-ськ- (-цьк-)**, демонструють лексику стосовно професійної зайнятості особи, пов'язаної з бізнесом та фінансами: *аудиторський, бізнесменський (розм.), брокерський (фін.)*.

Менш активно представлені лексеми фінансової сфери, де при їх творенні задіяно словотворчі форманти **-альн-** (*балансувальний*), **-арн-** (*депозитарний (фін.)*).

Крім того, у словотворенні нових прикметників вагоме місце займає префіксальний спосіб творення. Так, наприклад, активним елементом сучасної словотвірної системи є префікс **анти-**. Він служить формуванню семантики, яка заперечує ознаку, виражену мотивуючим прикметником, протиставлена цій ознаці, направлена проти неї. Поняття фінансово-економічної сфери знайшли відображення в таких мовних одиницях: *антидемпінговий (екон.), антиінфляційний (фін.), антикомерційний, антикризовий, антиринковий*.

Менш продуктивним серед препозитивних формантів є словотворчий елемент **пост-** що виражає значення «після того, що названо твірною основою», наприклад, *постіндустріальний*.

Серед прикметникових дериватів слід назвати й ті, що утворилися префіксально-суфіксальним способом, в основу яких ліг словотвірний тип із префіксом **без-** та суфіксом **-ов-**. Тут можна виділити слова на позначення понять сфери фінансів, які є найчастотнішими: *безвідсотковий, безавансовий*.

У межах прикметникових неологізмів виділимо також групу слів, утворену способом основоскладання. СУМ-20 репрезентує нові композитивні одиниці, де першою частиною є **промислово-** (*промислово-експериментальний, промислово-економічний, промислово-фінансовий*), а також **високо-** (*високобюджетний*).

Нові форми суспільних і виробничих відносин, пов'язані із підприємницькою активністю, новими способами дій в економіці, різновидами діяльності та ін., звичайно, також є відображенням нових позначень, серед яких відому роль відіграють дієслівні утворення. У межах цих лексичних інновацій найбільшою продуктивністю відзначаються суфіксальний та префіксальний способи.

Найчисельнішу групу нових одиниць, що виникли внаслідок суфіксації, становлять деривати дієслів іменникового походження. При цьому спостерігається

активність словотвірного типу з суфіксом **-ува-**, що відноситься до власне українських засобів творення. Ця група представлена такими одиницями, як *акціонувати* (фін.), *банкрутувати*, *спонсорувати* (розм.), *тендеризувати*, *комерціалізувати*, *приватизувати*, *сертифікувати*.

У префікальній словотвірній дієслівній значною активністю виділяється запозичений словотвірний компонент **ре-** зі словотвірним значенням «змінювати, повторювати дію», «змінювати щось» *реінвестувати* (екон.), *рефінансувати* (фін.). Як бачимо, фіксовані у СУМ-20 нові дієслівні одиниці, засвідчили появу нових реалій, стосовних економіки та фінансів.

Проведене дослідження інноваційної лексики дозволяє стверджувати, що зміни у словниковому складі української мови спричинені різноманітними особливостями конкретних суспільних реалій сучасної України: певні стимули соціально-економічного характеру викликали відповідну «реакцію» мови, що відобразилася у нових вербальних знаках. Як випливає з наведених прикладів нових лексичних одиниць, словотворення має велике значення в оновленні словника української лексики: «саме воно дозволяє мові мати відповідний розвитку суспільства словниковий склад» [9, с. 131]. При утворенні дериваційних неологізмів вагому роль відіграли суфікальний, префікальний та складний способи творення, менш активним виявився префікально-суфікальний спосіб, що демонструє виявлення в мові власних дериваційних можливостей, а також дію «закону мовної економії».

Висновки. Вивчення процесу неологізації у лексико-семантичній системі сучасної української мови дозволило визначити основні тенденції її розвитку на сучасному етапі. Найявна в аналізованій групі інновацій фінансово-економічної сфери термінологія свідчить, що суттєвим напрямком розвитку мови є інтелектуалізація як результат виникнення значної кількості спеціальної лексики. Крім того, іншою стороною, яка розвивається у сучасній мові, є експресивність та емоційність, що відобразилася у появі в реєстрі СУМ-20 нових одиниць з ремаркою «розмовне».

Список літератури

1. Баранник Д. Х. Українська мова на порозі ХХІ століття / Д. Х. Баранник // Дослідження з лексикології та граматики української мови : [зб. наук. пр. ; Т. 2. / за ред. Д. Х. Баранника]. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 2000. – С. 6–15.
2. Валгина Н. С. *Активные процессы в современном русском языке* : [учеб. пособие] / Н. С. Валгина. – М. : Изд-во «Логос», 2003. – 303 с.
3. Дешериев Ю. Д. Проблема функционального развития языков и задачи социолингвистики / Ю. Д. Дешериев // Язык и общество ; [под ред. Ф. П. Филина]. – М. : Наука, 1968. – С. 55–61.
4. Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.
5. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова : [монографія] / Лідія Андріївна Лисиченко. – Харків : Харк. ун-т, 1977. – 114 с.
6. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (зміни в лексиці) / Любов Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.
7. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 3–19.
8. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) : [монографія] / Наталія Федорівна Непийвода. – К. : Міжн. фін. агенція, 1997. – 345 с.
9. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

10. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии / Н. М. Шанский. – М. : ГУППИ, 1954. – 310 с.

11. Шанский Н. М. Основы словообразовательного анализа / Н. М. Шанский. – М. : Учпедгиз, 1953.

Стратулат Н. В. Основные функциональные группы лексики в пределах инноваций в украинском языке (на материале Толкового словаря украинского языка в 20-ти томах) / Н. В. Стратулат // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 336–342.

Статья посвящена изучению основных функциональных групп инновационной лексики в украинском языке (на материале Толкового словаря украинского языка в 20-ти томах). В пределах этих групп на основе активного процесса развития современного украинского языка – деривационной неологизации – проанализированы неологизмы имен существительных, имен прилагательных, а также глаголов. Определены основные продуктивные способы образования новых слов.

Ключевые слова: функциональные группы, лексика, инновации, деривационные неологизмы.

Stratulat N. V. Main functional groups of vocabulary within innovative occurrences in Ukrainian language (based on 20 volume Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language) / N. V. Stratulat // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 336–342.

This article describes the investigation of the main functional groups of vocabulary within innovative occurrences in Ukrainian language (based on Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language in 20 volumes). Noun, adjective as well as verbal neologisms were analyzed within those groups on the basis of active process of development of the modern Ukrainian language which is called derivative neologization. Main productive ways for creating of new words were determined.

Key words: functional groups, vocabulary, innovative occurrences, derivative neologisms.

Поступила в редакцию 21.10.2012 г.

УДК 378.016:811.161.2

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА-ЕКОНОМІСТА

Сукаленко Т. М., Жерж Л. А.

Національний університет державної податкової служби України, м. Ірпінь, Київська обл.

У статті розкрито проблему формування мовної та мовленнєвої компетенції майбутнього фахівця, розглянуто основні засоби та методи формування національно-мовної свідомості студентів-економістів, проаналізовано питання ролі професійного спілкування в фаховій підготовці економістів.

Ключові слова: мовна компетентність, мовленнєва компетенція, національно-мовна свідомість, мовне виховання, професійне мовлення, мовна особистість.

Постановка проблеми. На сучасному етапі переходу України до ринкових відносин, запровадження нових технологій, автоматизації виробництва та широкомасштабної глобалізації виникла необхідність підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних економістів з високим професійним рівнем.

Відповідно до потреб держави у розв'язанні цілого комплексу соціально-економічних і культурно-просвітницьких проблем постають нові вимоги до підготовки фахівців економічного профілю. З одного боку, завданням вищої освіти є підготовка висококваліфікованих економістів з глибокими фаховими знаннями, а з іншого – виховання національно-мовної особистості, здатної оволодіти мовними та мовленнєвими знаннями і протистояти нівелюванню національних інтересів, оберігати самобутність українського народу.

Недостатня увага студентів-економістів до професійного мовлення під час навчання спричиняє низку проблем, які виникають у взаєминах із суб'єктами професійної взаємодії. Особливо гостро ці проблеми відчуються молодими спеціалістами на початку діяльності. Маючи достатні фахові знання, вони часто виявляються не готовими до налагодження продуктивних професійних взаємин. Отже, недостатня комунікативна підготовка, нездатність організувати фахове спілкування, відсутність певних умінь і навичок професійного спілкування знижують можливість успішного працевлаштування молодого спеціаліста економічного профілю.

Мета роботи полягає в розкритті проблеми формування мовної та мовленнєвої компетенції майбутнього фахівця, розгляді основних засобів і методів формування національно-мовної свідомості студентів-економістів, аналізі питання ролі професійного спілкування в фаховій підготовці економістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблема правильності мовлення активно розглядається в лінгвістичних працях С. Єрмоленко, П. Дудика та ін., у методичних дослідженнях Н. Бабич, Л. Мацько, М. Пентиліук, у статтях психологів Л. Виготського, О. Леонтєва та ін. Крім того, сутність професійної мовнокомунікативної компетенції розглянуто на основі діяльнісного підходу (Н. Тоцька, О. Пономарів, В. Русецький, Є. Ткаченко,

Н. Присяжнюк, О. Черемська та ін). Для сучасної вищої школи актуальним є пошук нових шляхів, форм, методів і засобів організації навчання студентів професійному мовленню. Професійне спілкування повинно стати складовою фахової підготовки студентів економічного профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українське професійне мовлення перебуває на етапі становлення, унормування. Йому властиві ознаки, що визначають рівень культури усного й писемного ділового мовлення: правильність, комунікативна досконалість, аргументованість, доцільність, стислість, точність. Формування правильності мовлення майбутніх економістів починається зі збагачення їхнього словникового запасу – важливого показника сформованості професійного мовлення. Чим більший лексичний запас студента, тим проникливіше він бачить світ, точніше сприймає прочитане й почуте, йому легше дається навчання, ширшає його кругозір, а найголовніше – він упевненіше висловлюється. Рівень мовленнєвої підготовки студента – найважливіший показник його загальної культури [3].

Вплив мови на самосвідомість, світогляд і поведінку людини є незаперечним, однак необхідним є розуміння ролі мови як одного з найважливіших чинників формування особистості в системі вищої професійної освіти. В українському суспільстві процес усвідомлення гальмується, на думку О. Черемської, такими об'єктивними чинниками: нестабільність економічної та політичної ситуації; проблеми в реалізації положень Закону про мови; суттєве обмеження функціонування української мови в усіх сферах життя окремих регіонів України; маніпулювання мовними проблемами [6, с. 64]. Окрім зазначених можна додати й не менш важливі: чужинська мовна експансія (О. Сербенська); білінгвізм, суржикове мовлення (Г. Залізняк, Л. Масенко); зневага і навіть нігілізм щодо мови (О. Селігей); долання комплексу «білої ворони» (С. Єрмоленко).

За таких умов зростає роль мовної освіти у вищій школі, яку доцільно розглядати в таких важливих аспектах, як мовна грамотність, мовнокомунікативна та мовнотермінологічна компетентність, національно-мовна вихованість. Мовна компетентність передбачає засвоєння студентом основ науки про мову, знання її системи, володіння способами й навичками якісної діяльності з вивченим мовним матеріалом. Мовленнєва компетентність – розуміння студентами чужих і створення власних висловлювань відповідно до мети, завдань і ситуації спілкування, вироблення в них умінь і навичок успішної комунікації. Більшість дослідників зосереджує свою увагу на таких елементах мовної компетентності, як національно-мовна свідомість, мовні здібності, мовне чуття, мовний смак тощо [2, с. 8–19; 4, с. 45–56].

На сьогодні фіксується достатньо низький рівень мовленнєвої культури випускників вишів і невміння спілкуватися в різних життєвих ситуаціях як результат послуговування традиційним мовно-системним, суто теоретичним підходом до вивчення мови. Розв'язати цю важливу проблему можливо, застосовуючи функціонально-комунікативний підхід до викладання української мови (за професійним спрямуванням). За функціонального підходу методика будується так, що кожна мовна одиниця чи форма розглядається крізь призму її ролі, функції у вираженні думки мовця. «Зіставлення особливостей функціонального й комунікативного підходів дає змогу науковцям констатувати доцільність інтеграції.

Якщо функціональний підхід до презентації мовного матеріалу передбачає з'ясування ступеня його комунікативної значущості, то процес реалізації комунікативного підходу вимагає встановлення особливостей функціонування певної мовної одиниці» [7, с. 3].

Формувати національно-мовну особистість – значить розвивати в людині прихильність до мови, виховувати усвідомлення особистої відповідальності за долю української мови, сприймати її як життєву цінність, як елемент соціалізації особистості. Безумовно, прерогатива в становленні національно свідомої особистості належить шкільній освіті, проте розвиток і утвердження ціннісних орієнтирів, світогляду в цілому відбувається саме в студентські роки.

Національно-мовне виховання – це тривалий процес, результат якого досягається не одноразовою дією, а інтеграцією знань із суспільнознавчих наук [5, с. 176–178].

У системі підготовки майбутніх економістів дисципліна «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є нормативною і входить до циклу гуманітарних дисциплін, які вивчаються студентами Національного університету державної податкової служби України. Курс спрямований на активне засвоєння української мови, що є невід'ємною частиною навчальної, а згодом і виробничої діяльності кожного працівника податкової галузі. Одним із провідних завдань навчальної дисципліни є виховання потреби кожного мовця вільно користуватись державною мовою як засобом спілкування, засобом формування інтелектуальної культури, національної свідомості, що має вплив на ментальність.

Студенти повинні засвоїти не тільки відомості про лексичні, морфологічні, синтаксичні норми сучасної української літературної мови, терміни й професіоналізми майбутнього фаху, а й оволодіти навичками професійної комунікації, уміти використовувати фахову українську термінологію, коригувати тексти відповідно до норм літературної мови, розвивати культуру мовлення, користуватися словниками, довідниками, використовувати Інтернет-ресурси.

Для підготовки фахівців-економістів доцільно давати завдання на переклад текстів наукового стилю, що допоможе студентам сформувати певний запас термінологічної лексики, причому не шляхом калькування готових лексичних форм, а вдумливо, свідомо, використовуючи методи зіставлення, підбору, аналізу мовних явищ. Відповідна система передтекстових завдань дасть можливість ознайомити студентів зі специфікою передачі текстів із однієї мови на іншу, враховуючи розбіжності в мовах на всіх рівнях: фонетичному, лексичному, словотворчому, морфологічному, синтаксичному. Особливі труднощі під час перекладу економічного тексту становить правильний вибір слова залежно від контексту. Необхідно знати не лише значення слова, а й враховувати його лексичну сполучуваність: *накопительная ведомость* – *накопичувальна відомість*; *ведомость удержаний из заработной платы* – *відомість утримання із заробітної плати*; *взимание таможенной пошлины* – *стягнення мита*; *взимание налога* – *стягнення податку тощо*.

Передумовою успішного засвоєння і подальшого активного використання базової наукової та професійної термінології, на наш погляд, слугує раціональне поєднання комунікативного підходу та професійного контексту.

Ефективним є поєднання завдань як репродуктивного характеру, що виконують ознайомлюючу функцію, так і творчих, що сприяють активному самостійному використанню термінологічної лексики відповідно до виробничої ситуації.

Найдоцільнішим для формування мовленнєвої фахової компетенції на основі науково-професійної термінології є використання текстів, невеликих за обсягом, доступних за змістом, насичених словами, стійкими словосполученнями та граматичними конструкціями, характерними для мови спеціальності. Тільки на рівні тексту виучувані професійні терміни постають як цілісна комунікативна система, придатна для використання в певних робочих ситуаціях, а не як сукупність розпорошених лексем та синтагм.

Одним з ефективних завдань для формування мовленнєвої компетенції майбутнього економіста є ділова гра, яка передбачає моделювання функцій структур (організацій, колективів, органів управління) та дій їхніх працівників, спрямованих на пошуки найкращого варіанту розв'язання певних завдань, ситуацій, проблем. Актуальність ділової гри полягає в тому, що вона дає змогу учасникам розкрити свої можливості, навчитися займати активну позицію, здійснити умовний перехід студента з навчальної діяльності на професійну – з відповідною трансформацією предмета, мотивів, цілей, засобів, способів і результатів діяльності. Динаміка ділової гри – у поступовому розвитку від «традиційного» до «знаково-контекстуального» навчання, що відтворює предметні й соціальні ситуації, допомагаючи таким чином студентові пройти первинне тестування на засвоєння лекційного й практичного матеріалу [1, с. 5].

Також під час занять з української мови (за професійним спрямуванням) доцільно проводити рольові ігри на таку тематику: *«Службова телефонна розмова»*, *«Діалог з відвідувачем банку»*, *«Бесіда з податковим інспектором»*, *«Виробнича нарада»* та ін.

Розширенню знань студентів з української мови (за професійним спрямуванням) сприяє також навчальна дослідницька робота як органічний елемент навчального процесу сучасної вищої школи. Роль навчального дослідження студентів визначається тим, що науковий пошук супроводжується розвитком навичок й умінь самостійного розв'язання професійно значущих завдань, формуванням творчого підходу до сприймання знань і розвитку, навичок й умінь їх практичного застосування.

Особливе місце посідають студентські науково-практичні конференції, семінари, круглі столи. Розгляд проблем функціонування сучасної української літературної мови в середовищі фахівців переконують у важливості таких форм роботи. Ненав'язливе обрання таких актуальних для студентів тем, як місцеві діалекти, суржик, студентський сленг тощо, свідчать про їх значний інтерес до функціонування української мови. Окремо можна виділити теми, специфічні для економічних спеціальностей: роль професіоналізмів у мовленні економістів, походження національної грошової одиниці, особливості сучасного бізнес-сленгу тощо. Базовою для вибору теми виступу є знайома програмна тематика, але в подальшому,

заглиблюючись в аналізований матеріал, студенти-економісти відчують себе істинними мовними фахівцями, здатними оперувати досить складними поняттями.

Національна складова особистості у вищій економічного профілю утверджується завдяки сумлінній роботі, перш за все, викладачів української мови (за професійним спрямуванням), однак досягти бажаних результатів можна тільки шляхом об'єднання зусиль, комплексній роботі педагогів, оскільки всі суспільнознавчі дисципліни формують світогляд майбутніх фахівців. Важливим чинником також є власний приклад викладача, мовлення якого має бути унормованим, правильним, а керівництво навчального закладу має заохочувати дотримання в його стінах мовного режиму. «З огляду на специфічну соціолінгвістичну ситуацію в багатьох куточках нашої держави, школи й університети покликані стати оазами, де юнаки та дівчата могли б вільно мислити й спілкуватися українською мовою» [5, с. 182].

Висновки. Отже, проаналізована система методів формування у майбутніх фахівців-економістів умінь й навичок досконалого володіння українською літературною мовою в професійній галузі, а також обґрунтування доцільності викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» для студентів економічних спеціальностей сприятиме формуванню професійного мовлення студентів на граматичному, лексичному, стилістичному рівнях; закріпленню набутих знань, виробленню найважливіших умінь, що складають основу мовленнєвої компетенції майбутнього фахівця.

Від того, як вільно зможуть користуватися своїми професійно-мовленнєвими навичками випускники університету, залежить ступінь активної участі їх у виробничому та суспільному житті країни.

І тільки тоді, коли українська мова у вишах буде не тільки навчальним предметом, а й мовою викладання та навчання усіх дисциплін, засобом спілкування, – державна мова стане професійною майстерністю студентів – майбутніх фахівців економічної галузі.

Список літератури

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди: психология человеческих взаимоотношений / Э. Берн. – Екатеринбург : Литур, 2001. – 575 с.
2. Кучерук О. Уміння – передусім (Компетентнісний підхід до формування національно-мовної особистості школяра) / О. Кучерук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 10. – С. 18–24.
3. Лихачова К. М. Формування правильності мовлення студентів економічних спеціальностей ВНЗ за допомогою вправ творчого спрямування / К. М. Лихачова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://alma-mater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN13/111kmvts.pdf
4. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 348 с.
5. Селігей П. Про виховання мовної свідомості / П. Селігей // Мовознавство. – 2010. – № 2–3. – С. 176–193.
6. Черемська О. Формування мовної і комунікативної компетенцій мовної особистості у вищій школі / О. Черемська // Вища школа. – 2010. – № 12. – С. 63–72.
7. Шульжук Н. В. Особливості реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення мовних одиниць сучасної української літературної мови у ВНЗ / Н. В. Шульжук // Східнослов'янська філологія. – Вип. 14. – Горлівка, 2008. – С. 261–267.

Сукаленко Т. Н. Формирование языковой личности студента-экономиста / Т. Н. Сукаленко, Л. А. Жерж // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 343–348.

В статье раскрыты проблемы формирования языковых и речевых компетенций будущего специалиста, рассмотрены основные средства и методы формирования национально-языкового сознания студентов-экономистов, проанализированы вопросы роли профессионального общения в профессиональной подготовке экономистов.

Ключевые слова: языковая компетентность, речевая компетенция, национально-языковое сознание, языковое воспитание, профессиональная речь, языковая личность.

Sukalenko T. The forming of linguistic personality of the student-economist / T. Sukalenko, L. Zherzh // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 343–348.

The article contributes to the solution of the problem of forming language and speech skills of the future specialists. Special regard is given to the basic means and methods of forming and training the national language awareness of students at economic universities. The authors also present the analysis of the role of professional communication in the professional training of economists.

Key words: linguistic competence, communicative competence, national-linguistic consciousness, linguistic upbringing, professional speech, linguistic personality.

Поступила в редакцию 13.10.2012 г.

УДК 811.161.2'373

АПЕРЦЕПЦІЯ ЯК ЗАСІБ РОЗУМІННЯ ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У КОМУНІКАЦІЇ

Ткаченко О. В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків

У статті висвітлено результати анкетування, яке мало на меті з'ясувати роль аперцепції в процесі розуміння значення фразеологічних одиниць мовцями під час комунікації та проаналізувати тлумачення значень ФО респондентами в залежності від віку та освіти.

Ключові слова: аперцепція, фразеологічна одиниця, десемантизація слів, значення слів, асоціація, психологізм.

Постановка проблеми. Із активізацією психологічного напрямку в мовознавстві (Г. Штейнталь, В. Вундт, О. О. Потебня) серед дослідників зріс інтерес до аналізу мовних явищ у зв'язку із психічними процесами, що супроводжують вербальну комунікацію. У сучасних студіях звертають увагу не лише на місце психічних процесів під час передачі та сприйняття інформації, але й на мову як відбиток ментальної картини світу. Фразеологічні одиниці набувають у лінгвістичних студіях особливої ролі, оскільки «дослідження фраземіки тієї чи іншої мови не може обмежуватися аналізом лише структурних відношень між мовними елементами; слід урахувати провідні ознаки мовно системи, умовлені її субстанціональною і комунікативною (соціальною) природою, оскільки власне фразеологічні властивості формуються в органічному зв'язку з іншими явищами мовної системи» [1, с. 5]. Подібні явища, на наш погляд, необхідно вивчати враховуючи індивідуальний досвід носіїв мови, їх сприйняття та розуміння цього унікального багатства. Одним із способів усвідомлення інформації є аперцепція.

Термін «аперцепція» запропоновано Г. Лейбніцем на позначення «ступеня ясного і виразного, усвідомленого (у сучасних термінах, категоризованого та осмисленого) сприйняття. Аперцепція за Г. Лейбніцем, включає пам'ять і увагу і є необхідною умовою вищого пізнання і самосвідомості» [2]. У подальшому цей процес цікавить філософів (І. Гербарт, І. Кант, І. Фіхте,), психологів (А. Адлер, В. Вундт, Д. Брунер, В. Івановський), розглядається в педагогіці (В. Давидов, В. Зеньковський, І. Лапшин) та мовознавстві (С. Пінкер, О. Потебня). У сучасній науці погляди О. Потебні на аперцепцію продовжують В. Півень, В. Владимиров, О. Кравченко, О. Коньок та ін.

О. Потебня стверджує, що під час мовлення та, власне, розуміння мови, отримана інформація трансформується, тобто сприймається вторинно – аперцептується. «Якби в певний момент дане сприйняття могло бути в однакових відношеннях до всіх рядів уявлень (...), то воно раптом аперцептувалося б усіма цими рядами та, можливо, думка наша разом осягнула б декілька різних результатів аперцепції» [6, с. 83]. Таким чином, отримавши певну інформацію людина сприймає її врахову-

ючи попередній досвід. Відповідно до цього виникає питання: як людина сприймає інформацію, трансльовану одиницею зі специфічним значенням і структурою. Важливим моментом для дослідження є те, що, фразеологічна одиниця є «цілісною за значенням, стійкою за складом і структурою словосполученням» [9, с. 6], тобто одиницею, що вже має відмінне від інших номінативних одиниць значення, яке не можна назвати сумою значень її компонентів. Із цією метою на базі Харківського базового медичного коледжу № 1 було проведено анкетування, аналіз результатів якого представлений у цій розвідці.

У дослідженні взяли участь 50 студентів та працівників ХБМК №1 віком від 14 до 64 років із різною освітою. Кожен респондент отримав анкету із 20 довільно обраних фразеологізмами. Завданням учасників анкетування було дефініювати кожну з поданих фразеологічних одиниць, не використовуючи словників.

Актуальність нашого міні-дослідження полягає в тому, що вивчення процесу аперцепції під час сприйняття та розуміння фразеологічних одиниць активізує цілий комплекс взаємопов'язаних теоретичних питань різних галузей науки: фразеології, лінгвістики, психолінгвістики та психології в цілому.

Предметом вивчення є інтерпретація значення ФО суб'єктами комунікації. Об'єктом нашого дослідження стали українські фразеологічні одиниці різних типів. Дослідження проводиться на матеріалі результатів анкетування.

Мета розвідки – визначити специфіку процесу аперцепції під час тлумачення фразеологічних одиниць. Відповідно до мети виникає низка завдань: 1) пояснити значення аперцепції та її місце в процесі мовленнєвої комунікації; 2) провести анкетування та проаналізувати його результати; 3) визначити роль аперцепції в процесі розуміння значення ФО залежно від віку та освіти респондентів.

Варто зазначити, що процес сприйняття не обмежується лише мовою, а стосується й візуальних та звукових образів. Щодо цього, як зазначає О. О. Потебня, аперцептуються саме поняття, що викликають у пам'яті певний образ та можуть бути описані мовою, а, наприклад, музика не може бути аперцептована, оскільки виникають певні проблеми у точному її відтворенні. «Одночасно звуки музики усякому уявляються такими, але навряд чи їх згадає той, для кого вони були несистематизованою сукупністю...» [6, с. 89].

Важливе місце у створенні подібного аперцептива – образу, що виникає за сприйняття певного змістового матеріалу, займає асоціація, яка «полягає в тому, що різноманітні сприйняття, отримані одночасно, або одне за іншим, не знищують взаємно своєї самостійності, подібно до двох хімічно споріднених тіл, що утворюють з себе третє, а, залишаючись самі собою, складаються в одне ціле» [6, с. 91]. Асоціативний ряд, що утворюється у свідомості суб'єкта комунікації шляхом аналізу попереднього досвіду дає можливість сприйняти зміст інформації найбільш точно до тієї, що вкладає у свою оповідь об'єкт.

Таким чином, можна сказати, що людина витлумачує слова, намагаючись віднайти відповідності у власному досвіді, як мовному, так і практичному, утворюючи певний асоціативний ряд. Відповідно до цього виникає питання про ймовірність використання процесу аперцепції для розуміння значення фразеологічних одиниць під час мовленнєвої комунікації.

Відповідно до класифікації В. В. Виноградова існують ФО, що, залежно від ступеня спаяності компонентів, розкривають свій зміст у результаті аналізу їх ступеня метафоризації та значень. Так у фразеологізмі *не боятися гріха* можна віднайти значення, виходячи із семантики компонента *гріх* – «порушення релігійно-моральних догм, настанов і т. ін.» [7] і «поганий, непорядний вчинок; якийсь недолік, помилка, недогляд» [7]. Враховуючи поєднання лексичного значення слова *гріх* у поєднанні з заперечним компонентом *не боятися* можна віднайти значення фразеологічної одиниці: «Діяти всупереч моральним приписам, нормам» [8, с. 37].

Існує багато прибічників, що «обстоюють погляд на десемантизацію слів у фразеологічному звороті, їх «розчинення», та «втрату словами індивідуального значення й категоріальних ознак» [9, с. 54]. Проте іншу думку відстоюють ті (Ю. Апресян, В. Булдаков, І. Стернін, В. Телія), хто вважають, що слова не розчиняються у фразеологічних одиницях настільки, щоб повністю втратити свою самостійність.

У процесі мовлення людина, що стикається з новим для себе фразеологізмом не може звернутися до словника за його тлумаченням і тому аналізує ФО відповідно до попереднього мовного та практичного досвіду. Із метою доведення цієї тези пропонуємо результати анкетування.

Так, згаданий вище, фразеологізм *не боятися гріха*, на погляд респондентів, має значення: *бути нещадним, бути сміливим, жити не за законом людським, бути схильним до авантур, уседозволеність, робити щось проти традицій та моралі, іти напролом* тощо. Цікавим є розуміння цього фразеологізму, що має вказувати на негативні риси поведінки, забороняти їх, у протилежному значенні – *бути сміливим*. Таких відповідей 34%. Подібним чином реагували респонденти віком від 14 до 24 років. 60% респондентів дали відповідь близьку до словникової дефініції; 4% – не змогли пояснити значення цього фразеологізму. І ще 1 респондент пропонує таке пояснення: *«Коли живеш за законами суспільства, не порушуєш норм. Жити по моральним принципам із вірою в Бога»*. Як бачимо, респондент у процесі аперцепції основне смислове навантаження накладає на слово *гріх* і розуміє його як щось повністю заборонне, неможливе. Тобто, за умови неможливості здійснення вчинку, що буде йти проти Божого закону, можна *не боятися гріха*.

Хотілося б зупинитися на поясненні ФО *не боятися гріха* як *бути сміливим*. У тлумачному словнику слово *сміливий* має такі значення: «1. Який не знає страху, не боїться небезпеки; відважний, хоробрий. 2. Який не боїться труднощів, невдач, перешкод; рішучий. 3. Небоязкий, несоромливий у поводженні з іншими. 4. Який різко виділяється серед інших» [7]. Відповідно до цих значень, можна зрозуміти, що респонденти мали за стрижневе слово саме дієслово і шукаючи синонім до *не боятися* віднаходили *сміливість*, а *гріх* ставало вже вторинним і не потребувало додаткового роз'яснення під час тлумачення цього фразеологізму, у зв'язку з чим фразеологічна одиниця була інтерпретована з позитивною конотацією.

Не менш цікавим стали результати тлумачення респондентами фразеологізму *запалювати душу*. Словник фразеологізмів української мови подає нам таке значення: «Збуджувати в когось сильні почуття або захоплювати кого-небудь» [8, с.250]. 5 респондентів віком 14–17 років не змогли пояснити значення даної фразеологічної одиниці, а решта у своїх відповідях намагалися конкретизувати причину цієї дії.

Найпоширенішими відповідями стали: *викликати емоції* – 28%, *надихати* – 18%, *закохувати* – 18%, *зацікавлювати* – 14%, *заохочувати* – 8%, *уживати алкоголь* – 2% і один респондент розуміє цей фразеологізм більш широко: «*надихати; спонукати до чогось; викликати сильні почуття, емоції*». Така інтерпретація ФО пов'язана зі значенням іменникового компонента *душа*. Через абстрактність її сприйняття ігнорується значення дієслова:

Помолившись, і я б заснув...

Так думи прокляті

*Рвуться **душу** запалити,*

Серце розірвати. (Т. Г. Шевченко)

Для розуміння ролі апперцепції у процесі витлумачення ФО, думаємо, цікаво звернутися до іншого варіанта пояснення названого вище фразеологізму *уживати алкоголь*. Можливо, аналогія викликана саме словом-компонентом *запалювати* і мотивує асоціацію з горінням як наслідком уживання алкоголю.

Найбільші труднощі виникли із тлумаченням фразеологічних одиниць на зразок *немає кебети* – «у кого-небудь не вистачає розумових здібностей» [8, с.430]. Саме таку відповідь дали 48 % респондентів, 28% не змогли пояснити цієї ФО. Решта запропонувала свої відповіді: *немає сенсу* – 6 %, *дурень* – 6%, *чогось немає* – 4%, *швидко реакція* – 2%, *не для середнього розуму* – 2%, *ненормальність* – 2% і наводять синонім *немає клепки* – 2%. На нашу думку, складність із поясненням цього фразеологізму мотивована не зрозумілим для багатьох словом *кебета*, яке тлумачний словник подає як розмовне, що є синонімічним до слів «здібність, уміння, хист; розум» [7]. У зв'язку з цим, аперцептуючи фразеологічну одиницю *немає кебети*, людина не завжди може знайти відповідник і пропонує варіанти тлумачення, що виникають у результаті аналізу попереднього комунікативного досвіду.

Проілюструвавши дане дослідження фразеологічними одиницями, що характеризуються різними типами зрощення його компонентів, можемо зробити висновок, що для розуміння значення фразеологічної одиниці в процесі комунікації люди спираються на попередній досвід та асоціативні пошуки. Аналізуючи анкети було встановлено, що кількість відповідей, які дають правильне тлумачення ФО, не завжди залежить від віку та освіти, але респонденти із вищою освітою намагалися пояснювати кожен фразеологізм, не пропускаючи його, а для учасників віком від 14 до 17 років було легше уникнути пояснення невідомого вислову. Можливо, що дане явище пояснюється меншим мовним досвідом цих респондентів, на відміну від учасників з вищою освітою.

Висновки. Узагальнені результати нашого дослідження доводять, що процес апперцепції відіграє провідну роль у дефініюванні фразеологічних одиниць під час комунікації. Варто зазначити, що побудова асоціативних рядів не завжди виправдана, оскільки значення ФО не залежить від прямого значення окремих його компонентів, що викликано повною або частковою «десемантизацією слів у фразеологічному звороті».

Перспективою подальшого дослідження є комплексний аналіз фразеологічних одиниць та визначення рівнів втрати значення його компонентів у процесі мовної комунікації.

Список літератури

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 136 с.
2. Апперцепция. – [Режим доступу] : <http://www.persev.ru/apperceptiya>.
3. Апперцепция. – [Режим доступу] : <http://simtim.org/node/3284>.
4. Бим-Бад Б. Педагогическая антропология. – [Режим доступу]: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/BimBad/06.php.
5. Внимание как апперцепция в теории В. Вундта. – [Режим доступу] : <http://www.psyworld.info/vnimanie-kak-apperceptiya-v-teorii-vundta>.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.
7. Словник української мови. Академічний тлумачний словник 1970–1980. — [Режим доступу] : <http://sum.in.ua>.
8. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 788 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.

Ткаченко Е. В. Апперцепция как средство понимания значения фразеологических единиц в коммуникации / Е. В. Ткаченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 349–353.

В статье описываются результаты анкетирования, которое было направлено на определение роли апперцепции в процессе восприятия значения фразеологических единиц во время коммуникации и на анализ значений ФО респондентами в зависимости от возраста и образования.

Ключевые слова: апперцепция, фразеологическая единица, десемантизация слов, значение слова, ассоциация, психологизм.

Tkachenko O. Apperception as a means of understanding the value of phraseological units in communication / O. Tkachenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 349–353.

The paper describes the results of the survey, which was designed to determine the role of apperception in the perception value of phraseological units in communication, to analyze the definition of the value of PU respondents according to their age and education.

Key words: apperception, phraseological units, desemantisation of words, meaning, the association psychology.

Поступила в редакцию 19.10.2012 г.

УДК 81.161.1

О НЕКОТОРЫХ СИСТЕМНЫХ ОТНОШЕНИЯХ ВЕРБАЛЬНЫХ ЗНАКОВ КУЛЬТУРЫ

Токарев Г. В.

Тульский государственный педагогический университет имени Л. Н. Толстого, г. Тула

В статье рассматривается специфика системных отношений вербальных знаков культуры, отражающих стандартные представления о человеке.

Ключевые слова: язык, культура, система, тождество, оппозиция, полисемия, стереотип.

Постановка проблемы. Квазиэталоны, будучи единицами культуры, не могут быть охарактеризованы в абсолютно тех же координатах, что и языковые единицы. В то же время вербальная сторона квазиэталона не может не обуславливать особенности его семантики. Образуя лингвокультурную систему, квазиэталоны вступают в разнообразные отношения друг с другом, свойственные знакам любой природы: вариантность, тождество, оппозитивность.

Цель статьи – исследовать своеобразие системных отношений квазиэталонов.

Одним из аспектов системной организации квазиэталонов является полисемия. Варьирование плана содержания не продуктивно для квазиэталонов, хотя многозначные единицы не являются исключением. Актуальность отдельных фреймов в языковом сознании человека приводит к полисемии квазиэталонов. Так, квазиэталон **челядь** имеет несколько значений: 1) ‘о тех, кто лакейски прислуживает кому-нибудь, угождает перед кем-нибудь’, 2) ‘о домочадцах’, 3) ‘о людях, занимающих невысокое служебное или общественное положение’. Полисемия свойственна для единиц фетишного и биоморфного культурного кода. По всей вероятности, базовые образы этих кодов становятся наиболее гибкими и значимыми.

Явления полисемии мы установили в следующих лексико-семантических группах: «Отношение человека к другим людям», «Новый человек», «Деятельностная характеристика человека».

Характерной чертой полисемии является нечеткость отношений мотивации между значениями. В ряде случаев трудно установить, какое значение является мотивированным, а какое – мотивирующим. При этом между семемами можно наблюдать все основные типы отношений.

1. Отношения сходства.

Неофрит

1. Новый сторонник какого-либо учения или общественного движения. ...Принял их образ мнений с неограниченным энтузиазмом молодого неофрита. (Пушк.)

2. Новичок в каком-либо деле. Привалов с любопытством неофрита наблюдал этот исключительный мирок... (Мам.-Сиб.)

2. Отношения расширения или сужения значения.

Саранча

1. О том, кто надоедает, вызывает неудовольствие, раздражение. *А этой-то саранчи как ты, мы и ногой топтать не станем, сама с голоду сдохнет.* (Наумов)

2. О большой толпе. ... *саранча босых, полуголых и полусытых детей ... напала на ... всякие грибы.* (Герцен)

В некоторых многозначных квазиэталонах отношения производности между значениями не просматриваются вообще. Близость значений сохраняется благодаря общему образному стержню и семантическому инварианту.

Машина

1. О ком-л. действующем аккуратно, точно. *Старик Михеич двигался и действовал не торопясь, как хорошо рассчитанная машина.* (Корол.)

2. О ком-л. действующем бессознательно, безостановочно, с механической точностью.

При сопоставлении значений многозначных квазиэталонов выявляются следующие особенности.

Семемы могут содержать противоречащие оценочные компоненты.

Ср.: **рыба**

1. О человеке вялом, ко всему равнодушном.

Говорится неуважительно, презрительно либо с оттенком иронии, имеет уничижительный оттенок. *Что с Дуней-то Смолокуровой ладится что ли у тебя? – Что она!.. Ровно не живая. Рыба как есть...* (Печер.).

2. О человеке, который способен упорно молчать, не выдавать какой-либо тайны. Говорится с одобрением. *Великий князь кривит душою, кривит пред ним, а князь Давид, немой, как рыба, вниз глядит* (И. Сур.).

В отдельных случаях это может приводить к энантиосемии.

Золото

1. Обращение к человеку. Говорящий подчеркивает ценность собеседника, употребляя данное слово.

2. О ком-либо дурном, нехорошем. Говорится с презрением, уничижением.

Надо радоваться, что может освободиться от такого дурного человека, освободиться от такого золота. (Л. Толст.)

Данное явление объясняется разной культурной интерпретацией образного основания.

Значения многозначного квазиэталона могут иметь неоднозначную актуальную характеристику: одно может быть актуальным, другое – устаревшим.

Быдло

1. Название крестьян помещиками. *Привык пан считать нас за скотину, так и зовет «быдло»* (Н. Остр.).

2. Название невоспитанных, необразованных людей. Говорящий выражает презрение.

В системе квазиэталонов можно наблюдать отношения тождества между значениями, однако вряд ли правильно говорить в данных случаях о синонимии. Так, квазиэталон с близким значением не выполняют функции замещения или уточнения,

их значениям не свойственна нейтрализация. Возможно, для характеристики этих отношений более адекватным будет термин *проксемика*.

Рассмотрим особенности отношений тождества между квазиэталонами.

Проксемические отношения являются самым продуктивным видом парадигматических отношений, в которые вступают квазиэталоны.

Как известно, слова с близким значением объединяются в синонимические ряды, которые характеризуются открытостью. Число квазиэталонов, объединенных в один ряд, колеблется от двух до нескольких десятков. Ср.: *факел, маяк* 'о том, кто несет с собой истину, знание, просвещение, свободу и т. п.'. *Мой бог, ангел, моя богиня, вербушка, голубка, касатушка, касатик, котик, зайка, ланюшка моя, птаха, свет ты мой ясный, свету моему совету, солнышку моему сиятелю, солнце мое лучистое, мой рыцарь, цыпка, цыпленок, чижик мой* 'обращение к человеку'. Число членов ряда зависит от актуальности для лингвокультурной общности смысла, обозначаемого квазиэталонном. Очевидно, что наиболее многочисленными являются ряды с широким экстенсионалом семантического инварианта.

Объединяет синонимический ряд слово-доминанта, синоним, имеющий простой семный состав, свободное значение и широкую сочетаемость. В парадигме квазиэталонов, сформированной по тождественному признаку, определение доминанты сопровождается рядом проблем. Во-первых, значения квазиэталонов характеризуются одинаковой сложностью семантической структуры. Все единицы, помимо дифференциальных сем, включают оценочные, эмотивные, стилевые.

Во-вторых, значению квазиэталона присуща синтаксическая обусловленность. Эти признаки и свойства квазиэталонов в большинстве случаев делают невозможным определение доминанты синонимического ряда.

Значимыми критериями для определения доминанты становится регулярность употребления квазиэталона, его принадлежность к общенародному культурному страту. Так, в парадигме *гомункул / животное* 'о мелком, бездушном, жалком человеке' квазиэталон *гомункул* не может занять место доминанты, так как характеризуется низкой регулярностью и принадлежностью к элитарному культурному страту.

Несмотря на равнозначность значений квазиэталонов, среди них возможно выделить разнообразные семантические виды.

Полное тождество является малопродуктивным. Как правило, этот вид опирается на тождество квазистереотипов: *осел / ишак* 'о глупом человеке'.

Так, в парадигме *верста, слон, цапля, жираф* 'о человеке высокого роста' единицы *слон* и *цапля* различаются и дифференциальными семами, указывающими на плотность телосложения. Данную оппозицию можно квалифицировать как идеографическую (семантическую). Нужно отметить, что единицы этого типа менее всего способны к взаимозамене в тождественных контекстах.

Среди квазиэталонов с близким значением отсутствуют отношения полного тождества. Это обусловлено тем, что значения рассматриваемых единиц характеризуются живой образностью. Внутренние формы при тождестве денотативно-сигнификативной информации продуцируют неоднозначные сценарии интерпретации квазистереотипа. Ср.: *сморчок / пигалица* 'о маленьком, невзрачном или старом,

сморщенном человеке'. Образное основание первого квазиэталона продуцирует уничижительную сему, второго – ласкательную.

В состав парадигмы с отношениями тождества могут входить квазиэталоны, которые соотносятся с разными культурными кодами. Например, в синонимическом ряде *бегемот*, *боров*, *бочка*, *гиппопотам* 'о толстом, неуклюжем человеке' квазиэталоны соотносятся с биоморфным и фетишным кодами.

Многогранность семантики квазиэталонов как вербальных артефактов культуры позволяет продуцировать одновременно тождество и противоположность. Так, в парадигме *жеребец* / *псёнок* 'о молодом мужчине' наблюдается денотативно-сигнификативная общность и вместе с тем эмотивно-оценочная и интенсивная противоположность, детерминированная образным основанием, положенным в основу квазиэталонов. *Жеребец* осмысливается как существо сильное, что в целом вызывает одобрение, *псёнок* как нечто слабое, не развившееся в полной мере.

Интерес представляет образная синонимия, при которой квазистереотип тождествен, меняется лишь его вербальная презентация: *лошадь* / *кляча* / *кобыла*; *пёс* / *кобель* / *собака* / *псёнок* / *барбос*.

Степень интенсивности значения в ряде с отношениями тождества может возрастать. Ср.: *хищник*, *ворон*, *кориун*, *стервятник*, *акула* 'тот, кто наживается, обогащается на ограблении, эксплуатации кого-н.'. Как видно из примера, основным средством интенсификации значения выступает образное основание.

Проксонимы могут отличаться стилевой семей. Так, в парадигме *орёл*, *сокол* 'о юноше, мужчине, отличающемся красотой, смелостью, удачью' последний квазиэталон употребляется преимущественно в фольклоре.

Ряд квазиэталонов с отношениями тождества может объединять как современные, так и устаревшие единицы: *алмазный* (устар.), *бриллиантовый*, *золото*, *изумруд мой* (устар.), *клад*, *серебряный* (устар.), *сокровище*, *яхонтовый* (устар.). Отдельные парадигмы могут быть охарактеризованы как полностью устаревшие: *приказная строка*, *приказной крючок*, *чернильница*.

В парадигму могут входить структурно неоднородные квазиэталоны: *мокрая курица*, *овца*, *овечка*, *соломенная душа*.

Квазиэталоны с близкой семантикой сохраняют те же отношения с полисемией, как и общеупотребительные слова. Семемы многозначных квазиэталонов могут быть включенными в разные синонимические ряды: 1) *пигалица* / *сморчок*; 2) *пигалица* / *поросль*, *бутон*, *молодо-зелено*, *птенец*.

Еще одним видом продуктивных системных отношений являются оппозитивные связи. Они устанавливаются во всех лексико-семантических группах квазиэталонов. При этом противоположность охватывает всю группу, выступая своеобразным организующим семантическим принципом и деля ее на две противоположные части.

Структурной особенностью оппозиции является многочленность ряда. Ср.: *бутон*, *молодо зелено*, *пигалица*, *поросль*, *птенец* / *гриб*, *кочерга*, *кочерыжка*, *сморчок*, *старая скворечница*, *старый хрен*. Число членов в оппозитивной парадигме может быть различным, количественная симметрия не устанавливается. Семантические отношения в пределах ряда недифференцированные, то есть нельзя сказать, что тот или иной член левой части ряда соотносится с каким-либо элементом правой. Как

видно из примера, оппозитивную парадигму могут формировать различные по структуре единицы: слова и устойчивые сочетания.

Структурная специфика оппозитивного ряда обусловлена семантической спецификой парадигмы. Она выражается в том, что, по сути, мы сталкиваемся с антонимо-синонимическим блоком: два ряда квазиэталонов с тождественными отношениями вступают между собой в оппозитивные отношения. Например, синонимы-квазиэталоны *ворона, мокрая курица / орёл, пава, принцесса, розан, сокол* формируют оппозицию. Таким образом, в сфере квазиэталонов следует говорить о противопоставленности не отдельных единиц, а рядов квазиэталонов, в которых усматриваются отношения тождества.

В связи с этим интересно изучить семантические особенности подобных оппозиций. Один и тот же квазиэталон может являться структурным элементом различных рядов. Основания противоположности при этом разные. Например, *сука / голубица, сука / кобель, жеребчик*. В первом случае интегральный признак ряда «отношение к морали», «половая принадлежность аморального человека».

Квазиэталоны, выраженные расчлененными номинациями, могут репрезентировать оппозитивные отношения за счет противоположной семантики одного из компонентов. Ср.: *первая скрипка / вторая скрипка*.

Оппозитивные отношения затрагивают единицы разных культурных кодов. Например, в ряду *вьюн / кисель, колода, мокрая курица, рыба, мешок с соломой, сонная муха, хомяк, кашня* с общим значением 'ловкий, проворный / неловкий, медлительный' представлены квазиэталоны биоморфного и фетишного кодов. Такая ситуация свидетельствует о том, что образное основание не играет решающей роли при формировании значимости квазиэталонов в семантическом континууме.

Выход за рамки одного культурного кода не связан с структурными особенностями оппозитивного ряда. Бинарные ряды, с одной стороны, сохраняют тождество образа: *жаворонок / сова* 'характеристика человека с точки зрения суточного цикла', с другой – в оппозицию вступают единицы с разными базовыми образами: *мельница / рыба* 'коммуникативная характеристика человека'.

Редко встречаются оппозиции, в которых противопоставление осуществляется в рамках одного культурного кода: *лебедь / мокрая курица, ворона*.

Таким образом, при формировании оппозитивных парадигм принимаются во внимание денотативно-сигнификативные признаки, внутренняя форма единиц редуцируется.

Лингвистическая объективация квазиэталонных оппозиций отражается в эмотивно-оценочном компоненте их значения. Средствами этого противопоставления являются семы 'хорошо' / 'плохо', 'одобряю' / 'не одобряю'. Ср.: *вольная птица* 'хорошо', 'одобряю' / *марионетка* 'плохо', 'не одобряю'.

Многозначные квазиэталоны могут в разных своих семантических вариантах иметь разные оппозитивы. В этом оппозитивные отношения в сфере квазиэталонов сходны с узальной антонимией. Например:

Неофрит

1. Новый сторонник какого-либо учения или общественного движения. Говорится с одобрением. Оппозитив отсутствует.

2. Новичок в каком-либо деле. Говорится с одобрением или неодобрением, иронией. Второе значение имеет оппозитив: *обломок*.

Квазиэталоны-оппозитивы могут проецировать сложившиеся в лингвокультурной общности стереотипы. Ср.: *псёнок / киса, котик, котёнок // живут как кошка с собакой*.

Таким образом, оппозитивные отношения в сфере квазиэталонов выступают как организующий принцип, отражают особенности национального осмысления действительности, характеризуются как типичными, так и специфическими признаками.

Итак, квазиэталоны формируют изоморфную единицам естественного языка систему. Являясь единицами культуры, квазиэталоны способны расширить свои системные свойства. В парадигмы тождества, оппозиции могут быть включены иные материальные объекты культуры, которые также выражают идею меры качеств и свойств человека: скульптура, картина и др. Однако эти материальные объекты остаются для культурного сознания маловостребованными, поскольку они относятся преимущественно к фактам элитарной культуры.

Так, картины как тексты культуры могут репрезентировать многообразные смыслы. Изображения людей становятся эталонами человека в том или ином аспекте. Эталоны непосильного физического труда представлены в картинах И. Репина «Бурлаки на Волге», В. Перова «Тройка», эталон женской красоты – в картинах В. Тропинина «Казначейша», Рембрандта «Даная». Особое место занимают тексты культуры, посвященные репрезентации того или иного аспекта человека. Например, полотно Доссо Досси «Гнев», П. Брейгеля старшего «Страна лентяев», Дж. Беллини «Аллегория Злословия или Зависти». Отдельные детали текста могут выступать эталонами того или иного качества. Так, в картине И. Босха «Семь смертных грехов» зеркало эталонизирует гордыню. В картине А. Карраччи «Аллегория теологических добродетелей» зеленый цвет выступает эталоном надежды, белый – веры, красный – милосердия. В композиции картины каждый персонаж может выступать эталоном того или иного качества человека. Так, в картине А. Дюрера «Четыре апостола» Иоанн – эталон сангвиника, Петр – флегматика, Марк – холерика, Павел – меланхолика. Данные смыслы выражены с помощью мимики, жестов, позы. В скульптуре Дж. Пизано «Сила и умеренность» эталоном силы выступает укрощенный лев, а уверенности – черепаха и кувшин воды. Характерно, что одна и та же деталь может по-разному трактоваться. Например, змея – эталон гордыни и эталон осторожности (см. картину С. Вуэ «Аллегория Благоразумия»). При этом надо ответить, что каждый язык культуры определяет специфику репрезентации эталона, своеобразные мишени в человеческой сфере. Так, для живописи и скульптуры подвластны репрезентации прежде всего внешняя сторона. Внутренний аспект, даже такой, как особенности слуха, зрения и др., опирается на вспомогательные детали: обоняние репрезентируется через изображение цветущих растений, вкус – пищи и т. п. На наш взгляд, вербальная система наиболее приспособлена для репрезентации стандартов человека. Это подтверждается количеством единиц, многообразных концептуальных аспектов, которые они репрезентируют. Вербальный характер семантики способствует более широкому воплощению стереотипа.

Выводы. Полисемия квазиэталонов отражает особый, культурно-языковой статус данной единицы. С одной стороны, она реализует свойства, присущие слову, с другой – редуцирует их. Квазиэталон, как вид культурного символа, способен развивать многозначность, которая отличается от языковой тем, что каждая семема представляет особую смысловую грань символа. Полисемия квазиэталонов подтверждает изоморфизм языка и культуры.

Отношения тождества квазиэталонов характеризуются специфичностью, детерминированной живой образностью. Наиболее продуктивны эти отношения для квазиэталонов, обозначающих человека в целом (обобщенные номинации) и характеризующих его интеллектуальные качества.

Токарев Г. В. Про деякі системні відношення вербальних знаків культури / Г. В. Токарев // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 354–360.

У статті розглядається специфіка системних стосунків вербальних знаків культури, що відображають стандартні уявлення про людину.

Ключові слова: мова, культура, система, тотожність, опозиція, полісемія, стереотип.

Tokarev G. About some system connections of verbal symbols of the culture / G. Tokarev // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 354–360.

In article specifics of the system relations of verbal signs of the culture reflecting standard ideas of the person is considered.

Key words: Language, culture, system, identity, opposition, polisemiya, stereotype.

Поступила в редакцію 16.10.2012 г.

УДК 811.161.2'366

СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРФОРМАТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ ПРОПОЗИЦІЇ ТА ПОРАДИ

Турик Л. Р.

Луцька спеціалізована школа №1, м. Луцьк

У дослідженні проаналізовані семантико-прагматичні особливості українських директивних перформативних висловлень на позначення пропозиції та поради, які оформлюють мовленнєві акти в історичній прозі.

Ключові слова: мовленнєвий акт, перформатив, перформативне висловлення, директиви.

Постановка проблеми. Кожна епоха вимагає того чи іншого аспекту вивчення мови, детермінованого загальними тенденціями розвитку наукового знання. Через те в сучасній лінгвістиці з'являються нові напрями (когнітивна теорія, комунікативно-дискурсний підхід, прагмалінгвістика й таке інше), що дають змогу аналізувати мову не як «систему в самій собі й для самої себе» (Ф. де Соссюр), а у зв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим» [2, с. 24]. Саме завдяки умінню спілкуватися та мислити людина виокремилася з навколишнього світу й піднялася над ним. Важливим є те, що на певному етапі розвитку мовознавства увага вчених була спрямована на взаємодію «людського фактора» й мови, а предметом дослідження стали проблеми, які раніше не брали до уваги лінгвісти.

А тому вербальне спілкування як складний багатоаспектний процес взаємного обміну інформацією між комунікантами згодом почали вивчати в прагматичній. Згідно з твердженням Ф. С. Бацевича, у мовознавчій науці 60–70-х років ХХ століття «відбувся “прагматичний переворот”, результатом якого став акцент на прагматичних (передусім соціально-психологічних та конститутивних) чинниках використання мови» [1, с. 11].

Вивчення семантико-прагматичних особливостей мовленнєвих одиниць, зокрема мовленнєвих актів української мови, не втрачає своєї актуальності в сучасній мовознавчій науці, оскільки принагідні спостереження, часто однотипні й поверхові, не вичерпують усієї складності цього питання.

Метою статті передбачений семантико-прагматичний аналіз директивних перформативних висловлень на позначення пропозиції та поради. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: схарактеризувати ілюктивну мету директивних перформативних висловлень; виявити семантико-прагматичну специфіку перформативних висловлень на позначення пропозиції та поради. Дослідження здійснено на матеріалі сучасної української історичної прози.

Перформативні висловлення поради й пропозиції належать до класу директивних ілюктивних актів, мета яких полягає у спробі змусити кого-небудь іншого

(інших) зробити дещо, змінити його поведінку відповідно до бажання мовця [3, с. 252]. Директивні мовленнєві акти передбачають активність адресата, який загалом є експліцитним, тобто йдеться про перлокутивні ефекти після закінчення мовленнєвого акту. Директиви відзначаються різноманітністю одиниць за конкретною ілокутивною метою.

Розгляньмо докладніше семантико-прагматичну специфіку перформативних ілокутивних актів пропозиції та поради. Директивні мовленнєві акти й перформативні висловлення пропозиції та поради виражають ілокутивну мету, яка полягає в тому, що суб'єкт мовлення має намір спонукати адресата реалізувати пропозицію, причому добровільно, без примусу. Проте в історичному тексті наявні випадки, коли попередження може набувати ознаки обов'язковості, присилування (наприклад, виклик на дуель), окрім того, мати додатковий відтінок сумісної дії, як-от:

– *Я, пане козаче, непоштивим буваю лише з отакими кваками, як твоя милість, тому **пропоную** тобі іти геть, доки не викинув на смітник, – підступив погрозово Сірко до образника (А. Химко);*

[Кий:] *Кагане, єсмь полянський князь Кий! Ти чуєш, кагане? **Викликаю** тя на двобій! Виходь! (В. Малик) тощо.*

Основна формула перформативного директивного висловлення «**Ях**» передбачає наявність імені чи інфінітива з об'єктною семантикою, наприклад: *викликаю на двобій – викликаю стрілятися; пропоную знищення – пропоную знищити; закликаю до порядку – закликаю дотримуватися порядку* тощо.

Очевидно, перформативний суперпредикат номінує ілокутивну мету, семантичними компонентами якої, згідно з Й. Крекичем, є прохання, його виявляють на глибинному рівні, а обов'язковим семантичним компонентом дескриптивного значення є 'робити/зробити', яскраво виражене для дієслів *викликати, закликати*.

Загалом директиви пропозиції передбачають наявність перлокутивного ефекту. Слід зазначити, що визначальною є сфера мовлення суб'єкта, який спонукає адресата до здійснення якої-небудь дії чи примушує його змінити ситуацію, наприклад:

– ***Пропоную** професорові Отаві зголоситися табірному командуванню добровільно, при цьому обіцяючи йому збереження життя і цілком цивілізоване з ним поводження (П. Загребельний);*

[Погодін:] *Пане Костомаров, я **викликаю** вас на публічний виступ з цього питання! – **Приймаю** ваш виклик, пане професоре, – спокійно відповів Костомаров Погодіну (Р. Іваничук).*

У наведених вище прикладах пропозицію висловлює одна особа, що може виражати як загальну, так і власну думку, однак реалізувати свою пропозицію без участі інших мовців не в силі.

Найбільш яскраво виражений намір мовця спільно брати участь у здійсненні перлокутивного акту з адресатом перформативом *запрошувати*, порівняймо:

[Кизим:] ***Запрошую** вас, товариші і братове, до себе на вечерю (В. Чемерис).*

Формули запрошення належать до етикетних конструкцій, а тому в них часто трапляються сполучення, які мають відтінок увічливості: *запрошую вас – дозвольте вас запросити, наважусь вас запросити* і т. ін. Наприклад: [Володько:] *Наталочко! **Дозвольте запросити!** – хоч знав, що не піде. Хотів спробувати (У. Самчук).*

Директив *кликати* вступає в синонімічні відношення з перформативом *закликати*: *кличу на гостину* – *закликаю на гостину*.

Очевидно, згадані предикати допускають такі значення, як *просити*, *звертатися*, *удаватися з проханням*, *пропозицією*, *закликом*. Їх пропозиційний зміст сконцентрований на вираженні наміру мовця схилити адресата до виконання дії, залучити його до спільної та добровільної дії, що має призвести до зміни становища.

Перформативне дієслово *викликати*, навпаки, підкреслює вимушеність адресата. Ця особливість яскраво виражена у висловленнях типу: *Я викликаю тебе на дуель*.

Директивні мовленнєві акти поради та рекомендації уточнюють директивну мету в аспекті добровільності, бажаності з боку адресата, оскільки поради та рекомендації не мисляться як обов'язкові та примусові. У рекомендації завжди дають позитивну інструкцію, на відміну від заборон зацікавлена особа має право діяти на свій розсуд.

Директивні перформативні висловлення поради й рекомендації в історичній прозі репрезентовані синтаксичними формулами «*Я х*» з наступним прислівним інфінітивом чи об'єктним актантом і «*Я х, щоб*»; «*Я х, Imper*», наприклад:

[Дорадник:] ... *Ляхи, ще раніше чехи, прийняли Христову віру. Мають її вже західні тиверці ... З ними рахуються володарі світу, а з нами говорять тільки тоді, коли нас потребують. Тому **раджу** тобі, Володимире, заверни слідами своєї бабки, мудрої Ольги, й замість торгуватися з брехливими кесарями та їх ще брехливішими послами, прийми явно Христову віру ...* (Ю. Опільський);

– *Я **раджу** вам, превелебний отче, – сказав обозний Мельхіседекові, – самим податися до Петербурга і там усе пояснити* (М. Старицький);

[Дорошенко:] ... *То **раджу**: про реєстр мови не заводьте, хай буде, як єсть* (К. Басенко).

Директив *радити* має обов'язковий семантичний компонент 'давати/дати'. Висловлення зі сполученням *даю раду* виступає як стилістично піднесене, наприклад:

[Гордон:] *А вам, молодий чоловіче, **даю мою добру раду**: якщо ви хочете визволити вашого друга, мчіть, не гаючись, до князя або до гетьмана* (В. Малик).

У висловленнях типу *дозвольте дати вами раду, наважусь дати раду* яскраво виражене стилістичне забарвлення. Звернімося до прикладів:

– ***Дозвольте дати раду**, – і зовсім збадьорився, підцвюхнутий тим молодцем, – сказати обрам, що князь Добрит зголошується віддати дочку свою за брата Баянового...* (Д. Міщенко);

– ***Моя рада всім**: не поспішати з перетрактаціями, довідатись, що з Черном, ... а тоді вже й ставати з Дандалом на розмову про замирення* (там само).

Перформативне дієслово *радити* часто виступає у формі умовного способу. Умовний спосіб сприяє вираженню добровільності, увічливості, ненав'язливості. Порівняймо:

[Младанович:] *Але я тобі **раджу**, топ cher, бути в подружньому житті ліберальним і вільнолюбним* (М. Старицький);

[Глинський:] **Радив би** панові Забжезинському передусім ознайомити з нашим рішенням великого князя, а потім уже оголошувати нам те, що вирішить Велика Рада і великий князь (Д. Міщенко).

Умова добровільності, ненав'язливості набуває особливої виразності в цьому висловленні:

[Князь:] ... **Ви вільні самі собі вибирати князя, та я радив би** зупинити вибір на сотенному Само (Д. Міщенко).

Характерною особливістю директива *радити* є його здатність не втрачати перформативного значення в поєднанні із заперечною часткою *не*. Насамперед перформативність не руйнується через те, що заперечна частка *не*, виступаючи лексичним елементом, може вільно змінювати свою позицію у висловленні, наприклад:

– *Спокійно, пане отамане! – крізь зуби процідив Куделя. – Козаки твої сплять, а сина твого ми вже прибрали. **Не раджу** тобі, ковалю, гарячкувати!..* (В. Чемерис) і *Я **раджу** тобі, ковалю, **не** гарячкувати;*

[Чуйкевич:] ... *А покидати двора я вашій милості **не раджу** ...* (Б. Лепкий) і *А вашій милості я **раджу не** покидати двора.*

Ця особливість стосується й форми умовного способу:

– *Як можна потрапити в майбутнє?.. А нині чим є ваша колонія?*

– *Я ж сказав тобі: Майбутнім раєм. Іншої назви ще не маємо, і тобі **радив би** не називати нас колонією і Тобі **не радив би** називати нас колонією;*

[Князь:] *Князь Києва **не радив би** такому племені виходити із братньої єдності й жити осібно, бо воно неминуче загинуло б* (Д. Міщенко) і *Князь Києва **радив би** такому племені не виходити із братньої єдності ... тощо.*

Директивні перформативні висловлення із суперпредикатом *рекомендувати* аналогічні до вищезгаданих, наприклад:

– *Я помітив, як у тутешнього господаря люто горіли очі, коли він підслуховував ... **Рекомендую** панові остерігатися* (М. Старицький).

Порівняймо синоніми *раджу*, *пропоную* і *даю пораду*, *пропозицію*, які мають семантичний компонент 'давати/дати'. Словосполучення ж *давати рекомендацію* має інше значення: 'давати позитивну оцінку, рекомендацію', а в ситуації знайомства *рекомендую* означає 'знайомити з кимсь, представляти кому-небудь когось, називаючи його':

[Пан Аксак:] ***Рекомендую** пана Петра Конашевича, острозького учня, про котрого я вашій милості мав честь говорити ...* (А. Чайковський).

У мові художньої літератури замість *рекомендую* трапляється лексема *презентую*, як-от:

Всі вклонилися і Аксак став представляти ясновельможному гостей, аж дійшов до Конашевича:

– ***Презентую** пана Конашевича, вчителя моїх дітей* (А. Чайковський).

Поряд з директивами *радити* та *рекомендувати* часто вживають поширювачі, наприклад, *дуже*, *наполегливо*, *настійливо* тощо, які свідчать про категоричність суб'єкта мовлення та про його спробу бути більш переконливим стосовно адресата.

Висновки. Отже, перформативне висловлення й суперпредикат, номінуючи та здійснюючи мовленнєву дію, оформлюючи мовленнєвий акт поради, рекомендації, є

найкоротшим способом досягнення результату в процесі комунікації, у ході реалізації інтенції суб'єкта мовлення та втілення ілокутивної мети.

Директивні перформативні висловлення історичної прози реалізують синтаксичні формули «Я х» та «Я х, що», у яких перформативне дієслово не лише номінує загальну директивну ілокутивну мету, а й уточнює її. Зауважимо, що класичні перформативні формули («Я х»; «Я х, що») можуть модифікуватися у «Я х, щоб» чи «Я х, Imper».

Список літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 342, [2] с.
2. Кочерган М. П. Мовознавство на сучасному етапі / М. П. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
3. Серль Дж. Р. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Р. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежном лингвистике. – Вып. 18. – М. : Прогресс, 1986. – С. 242–264.

Турик Л. Р. Семантико-прагматические анализ директивных перформативных высказываний предложения и рекомендации / Л. Р. Турик // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 361–365.

В исследовании проанализированы семантико-прагматические особенности директивных перформативных высказываний предложения и рекомендации, которые формируют речевые акты в исторической прозе.

Ключевые слова: речевой акт, перформатив, перформативное высказывание, директивы.

Turyk L. Semantic-pragmatic analysis of the directive performative expressions of advice and proposal / L. Turyk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 361–365.

Semantic-pragmatic features of the directive performative expressions of advice and proposal in the historical prose are analyzed in this study.

Key words: speech acts, performative, performative statement, directives.

Поступила в редакцию 21.10.2012 г.

УДК 81'37:81'367.624=112.2

ДІЄСЛОВА ВИКЛИКУ В ОБ'ЄКТА ПОЗИТИВНИХ ЕМОЦІЙ

Хрупіна Г. В.

Донецький національний університет, м. Донецьк

Статтю присвячено дослідженню семантики дієслів психічного впливу (ДПВ) у сучасній німецькій мові, виявленню закономірностей їхнього структурно-семантичного розвитку і створенню семантичної класифікації. Основну увагу приділено розгляду лексико-семантичної підгрупи ДПВ зі значенням виклику у об'єкта позитивних емоцій та аналізу синонімічних рядів ДПВ, які входять до її складу.

Ключові слова: дієслова психічного впливу, семантична класифікація, лексико-семантична група, синонімічний ряд.

Постановка проблеми.

1. Для передачі змін в емоційному, вольовому або інтелектуальному стані істоти, які відбуваються під нефізичним впливом іншої істоти, у мові використовуються дієслова психічного впливу. Найповніше теорію впливу представлено в психології та психолінгвістиці, де описано кілька його різновидів. Вплив характеризується як «процес і результат зміни індивідом поведінки іншої людини, його установок, намірів, уявлень, оцінок тощо під час взаємодії з ним» [6, с. 37]. Проявляючись у відповідь на психічний вплив з боку індивідуума або життєво значущих подій, емоції сприяють мобілізації або гальмуванню внутрішньої і зовнішньої діяльності людини; впливають на зміст і динаміку її пізнавальних психічних процесів: сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, мислення. Б. Г. Мещеряков дає дефініцію емоціям як «особливому класу психічних процесів і станів (людини і тварин), які пов'язані з інстинктами, потребами, мотивами, що відбивають у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху тощо) значимість діючих на індивіда явищ і ситуацій для здійснення його життєдіяльності» [5, с. 567]. А. С. Баум зазначає, що під емоціями в основному мають на увазі «сильні психічні стани, що дають початок почуттям і пристрастям. Кожен такий стан зазвичай характеризуються спрямованістю: емоції зазвичай бувають позитивними або негативними» [4, с. 1626]. Існують сотні емоційних станів, багато з яких представляють собою ті чи інші відтінки один одного. Для того щоб зрозуміти всі ці стани, дослідники намагалися ідентифікувати базові виміри, на основі яких їх можна було б класифікувати. У цій роботі дається спроба класифікації дієслів психічного впливу, що описують поведінку суб'єкта, який в процесі спілкування впливає на об'єкт психічно і спричиняє в нього позитивні емоції.

1.1. ЛСГ дієслів психічного впливу (далі ДПВ) розуміється як ієрархічна організація, що об'єднує слова однієї частини мови на базі єдиної семантичної ознаки – семи «психічний вплив». Термін «підгрупа» був обраний у традиційному значенні «підрозділ групи»; «синонімічний ряд» розуміється як кінцева одиниця лексичного дерева, яке об'єднує в собі значення слів, що знаходяться у відносинах безпосередньої семантичної близькості і відповідають дефініції, яку дав Ю. Д. Апресян: «Синонімами зазвичай вважаються слова з однаковими або близькими значеннями і сполучуваністю, яка частково збігається, здатні заміщати один одного в деяких контекстах» [1, с. 200].

1.2. Серед сучасних досліджень семантики ДПВ виділяються роботи фінського вченого Макса Мьоллера та німецької дослідниці Сільвії Кучер. М. Мьоллер досліджує ДПВ з погляду граматика, підкреслює їхню каузативність (причиновість) та інтенційність (цілеспрямованість) [12, с. 11–19]. С. Кучер. використовує моделі із семантичними ролями і досліджує так звані *Psychverben* 'психічні дієслова' із погляду синтаксису [11, с. 15]. Провідною семою ДПВ є сема впливу, і цей факт дає змогу стверджувати, що ДПВ є каузативними, тому що «сема впливу притаманна тільки каузативним дієсловам як функціонально-семантичному розряду дієслів» [3, с. 76–77]. Е. А. Дадуєва визначає наступні семантичні ознаки, що відрізняють даний клас дієслів від всіх інших, це сема впливу, цілеспрямована направленість дії на об'єкт, семи причинності і слідства [3, с. 80]. Присутність цих ознак у ДПВ буде визначено і у цій статті.

Досвід попередніх досліджень дозволяє визначити *актуальність теми* цієї роботи, яка зумовлена тим фактом, що підгрупа ДПВ зі значенням виклику позитивних емоцій в об'єкта ніколи не виділялася й не досліджувалася як окрема лексико-семантична підгрупа в німецькій мові попри частотність використання таких ДПВ, численність і важливість у базовому лексиконі носіїв кожної мови.

2. Мета статті полягає у виведенні формул тлумачення, аналізі й описі валентністних структур синонімічних рядів (СР), які входять до складу підгрупи ДПВ виклику в об'єкта позитивних емоцій, та створенні їхньої семантичної класифікації в німецькій мові. *Отже об'єктом дослідження* є ДПВ зі значенням виклику позитивних емоцій, а *предметом дослідження* є вивчення семантичних особливостей таких дієслів. *Матеріал дослідження* – це лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) ДПВ зі значенням виклику позитивних емоцій як найпростіші одиниці (елементи) їхньої смислової структури, дібрані шляхом суцільної вибірки з тлумачних одномовних словників німецької мови [12]. Загальна кількість вибірки становить 2500 ЛСВ, серед яких кількість дібраних ДПВ зі значенням виклику позитивних емоцій є 47 ЛСВ. Текстові приклади у кількості 47 речень взято з відповідної кожному дієслову словникової статті Дудена [9] та лінгвістичного порталу корпусу лексики Лейпцігського університету [8].

3. Основними актантами всіх дієслів є суб'єкт й об'єкт, які співвідносяться відповідно зі стимулом (далі Stim), що позначає джерело сприйняття, та Експерієнцером (Exp), носієм відчуттів і сприймань, який зазнає істотних змін. До семантичних валентностей другого плану, слідом за Ю. Д. Апресяном [2, с. 125–126], відносяться засіб Med інструмент (від англ. *medium*), інструмент Instr (від англ. *instrument*); мета (далі Dest від англ. *destination*) та інші. До складу підгрупи ДПВ виклику в об'єкта позитивних емоцій входить 47 ЛСВ ДПВ, згрупованих у 8 СР, кожний СР має назву завдяки своїй інтегральній семі. У кожному ряді ЛСВ стоять за ступенем уживаності у мові. Вказівки про словникову частотність взято з досліджень корпусу Дудена [10]. Позитивність чи негативність значення ЛСВ визначалася залежно від характеру впливу суб'єкта на об'єкт. Позитивне значення мають ЛСВ корисного, сприятливого, схвального, ненасильницького впливу. Число поряд з ЛСВ є номером його значення в словнику Дуден. У кожному ряду ЛСВ стоять не в алфавітній послідовності, а за ступенем частоти в мові, так як таке подання може вказувати більш чітко, які з них утворюють семантичне ядро групи. СР розташовані в порядку зменшення кількості ЛСВ.

3.1. СР 'Захоплювати' (11 ЛСВ): *bewundern* 'захоплювати' (позит.); *begeistern* 1 'захоплювати' (позит.); *staunen* 2 'захоплювати' (позит.); *anstaunen* 'захоплювати' (позит.); *bestaunen* 'захоплювати' (позит.); *bezaubern* 'захоплювати' (позит.); *entflammen* 'захоплювати' (позит.); *entzücken* 'захоплювати' (позит.); *mitreißen* 2 'захоплювати' (позит.); *hinreißen* 2 'захоплювати' (позит.); *passionieren* 'захоплювати' (позит.). X захоплює Y = 'істота/неістота X усвідомлено/неусвідомлено психічно впливає на істоту Y і каузує Y-ка відчувати захоплення, захват, збудження, великий інтерес до X-а або його пропозицій/якостей'. Семи СР: 'вплив', 'каузальність', 'направленість на об'єкт', 'захоплення'. Типовими для цього ряду є префікси: *be-* (3 ЛСВ) зі значенням «приведення в будь стан або надання відповідної ознаки» [7, с. 81]; *an-* (5 ЛСВ) зі значенням «зростання, збільшення, накопичення» почуття захоплення [7, с. 54]; *ent-* (1 ЛСВ) зі значенням «початка процесу» [7, с. 128]; *hin-* зі значенням зміни стану [7, с. 211]. Дієслова цього ряду є тривалентними: *Ich (Stim) bewundere sie (Exp) wegen ihrer Geduld (Caus) mit den drei Kindern* [8]. «Я захоплююся нею через її терпіння з трьома дітьми».¹

3.2. СР 'Веселити' (9 ЛСВ): *amüsieren* 3 'веселити' (позит.); *aufheitern* 1 'розвеселити' (позит.); *belustigen* 1 'веселити' (позит.); *ergötzen* 'веселити' (позит.); *aufkratzen* 3 (позм.) 'розвеселити' (позит.); *erheitern* 1 'розвеселити' (позит.); *divertieren* 'веселити' (позит.); *ausheitern* 1 'розвеселити' (позит.); *erlustigen* 'розвеселити' (позит.). X веселить Y = 'істота/неістота X усвідомлено/неусвідомлено психічно впливає на істоту Y і каузує Y-ка відчувати безтурботно-радісне почуття веселощів'. Семи СР: 'вплив', 'каузальність', 'направленість на об'єкт', 'веселощі'. Типовими для цього ряду є префікси: *auf-* (3 ЛСВ) зі значенням зміни стану [7, с. 71]; *be-* (1 ЛСВ) зі значенням «приведення в будь стан або надання відповідної ознаки» [7, с. 81]; *aus-* (1 ЛСВ) зі значенням зміни стану [7, с. 75]; *er-* (3 ЛСВ) зі значенням переходу в певний стан» [7, с. 132]. Дієслова цього ряду є тривалентними: *Er (Stim) ergötzte alle Anwesenden (Exp) durch seine drollige Redeweise (Instr)* [8]. «Він веселив усіх присутніх своєю кумедною манерою розмовляти». Exp та Stim є істотою зі значенням людина, тварина, група людей або тварин: *Der Clown (Stim) belustigte das Publikum (Exp) mit seinen Scherzen (Med)* [9]. «Клоун веселив публіку своїми жартами»; *Bloß die Ziegen (Stim). Die (Stim) haben dich (Exp) belustigt* [9]. «Просто кози. Вони тебе розвеселили». Веселий настрій викликають різноманітні позитивні або курйозні події, вислови, життєві ситуації, гумористичні твори, тому Stim виражається також іменником-неістотою із таким значенням: *Seine Späße (Stim) erheitern uns (Exp)* [9]. «Його жарти нас розвеселять».

3.3. СР 'Приваблювати' (8 ЛСВ): *begeistern* 1 'приваблювати' (позит.); *bezaubern* 'приваблювати' (позит.); *berücken* 'приваблювати' (позит.); *blenden* 'приваблювати' (позит.); *fesseln* 2 'приваблювати' (позит.); *hinreißen* 2 'приваблювати' (позит.); *locken* 2 'приваблювати' (позит.); *behexen* 2 'приваблювати' (позит.). X приваблює Y = 'істота/неістота X усвідомлено/неусвідомлено психічно впливає на істоту Y і каузує Y-ка відчувати моральний потяг, почуття приязні, радості, захоплення'. Семи СР: 'вплив', 'каузальність', 'направленість на об'єкт', 'приваблення'. Типовими для цього

¹ Переклад з німецької виконано автором.

ряду є префікси: *be-* (4 ЛСВ) зі значенням приведення в будь-який стан [7, с. 81]; *an-* (1 ЛСВ) зі значенням «зростання, збільшення, накопичення» почуття захоплення [7, с. 54]; *hin-* (1 ЛСВ) зі значенням зміни стану [7, с. 211]. Дієслова цього ряду є тривалентними, Stim та Exp є істотами зі значенням «людина», мовна ситуація поширена актантами змісту або засобу: *Er blendet sie durch sein lebenswürdiges Benehmen* [9]. «Він приваблює її своєю люб'язною поведінкою». Роль Stim виконують неістоти зі значенням позитивних якостей, видатних вчинків людини або предметів і явищ, що викликають захоплення: *Viele dieser Orte bezaubern durch ihre Architektur und einzigartige Atmosphäre und sind schon deshalb einen Besuch wert* [8]. «Багато з цих місць приваблюють своєю архітектурою і неповторною атмосферою і тому гідні відвідування».

3.4. СР 'Розважати' (7 ЛСВ): *amüsieren* 3 'розважати' (позит.); *ergetzen* 'розважати' (позит.); *ergötzen* 'розважати' (позит.); *unterhalten* 5 'розважати' (позит.); *vergnügen* 2 'розважати' (позит.); *zerstreuen* 4 'розважати' (позит.). Х розважає Y = 'істота/неістота X усвідомлено психічно впливає на особу Y за допомогою чогось приємного, веселого (діяльності, розмови, гри, жарту тощо) і каузує Y-ка розслабитися, забути, розсіятися і відчутти задоволення'. Семи СР: 'вплив', 'каузальність', 'направленість на об'єкт', 'розвага'. Типовим для цього ряду є префікс: *er-* (2 ЛСВ) «значення переходу в певний стан» [7, с. 132]; *ver-* (1 ЛСВ) значення «зміни стану» [7, с. 448]; *zer-* (1 ЛСВ) зі значенням «ослаблення, виснаження людини» [7, с. 470]. Дієслова цього ряду є тривалентними, Stim та Exp є істотами зі значенням людини, тварини або групи, мовна ситуація поширена актантом інструменту, сирконстантом причини або способу: *Die Altenburger (Stim), die (Stim) ... mit einem offiziellen Festmahl (Med) ... die politische Prominenz (Exp) ergötzen* [9]. «Мешканці Альтенбурга, які ... офіційним банкетом ... розважають видних політичних діячів».

3.5. СР 'Задовольняти' (5 ЛСВ): *befriedigen* 1 'задовольняти' (позит.); *sättigen* 1 'задовольняти' (позит.); *saturieren* 1 'задовольняти' (позит.); *zufriedenstellen* 'задовольняти' (позит.); *willfahren* 'задовольняти прохання, бажання' (позит.). Х задовольняє Y-ка = 'істота/неістота X усвідомлено/неусвідомлено психічно впливає на істоту Y, виконує його прохання, вимоги, потреби або бажання, чим каузує у Y-ка почуття задоволення'. Семи СР: 'вплив', 'каузальність', 'направленість на об'єкт', 'задоволення'. Типовими для цього ряду є префікс *be-* (3 ЛСВ) зі значенням «приведення в будь-який стан або надання відповідної ознаки» [7, с. 81]. Дієслова цього ряду є двовалентними: *Er (Stim) konnte seine Gläubiger (Exp) befriedigen* [9]. «Він міг би задовольнити своїх кредиторів». Stim та Exp є істотами: *Für die Führungscrew (Stim) unter Klaus Wenzel ein Spagat: Einerseits Westniveau halten für die Devisengäste, andererseits die DDR-Urlauber (Exp) sättigen* [8]. «Керівна команда при Клаусі Венцелі буквально сідала на шпагат: з одного боку, повинно було тримати західний рівень перед гостями з валютою, з іншого боку – задовольняти відпочиваючих з НДР». Stim та Exp можуть бути неістотами, якщо Stim є уособленням істоти, а Exp має значення прохання, вимоги, потреби або бажання: *Konnte Leipzig (Stim) einfach nicht meine Sehnsucht (Exp) befriedigen?* [8] «Чи міг Лейпциг просто задовольнити мою тугу?».

3.6. СР 'Привітати' (3 ЛСВ): *grüßen* 1 'привітати' (позит.); *begrüßen* 1 'привітати' (позит.); *umjauchzen* 'вітати радісними криками' (позит.). Х привітає Y = 'істота X усвідомлено за допомогою мови психічно впливає на особу Y і каузує Y-ка до

розмови або каузує Y-ка відчувати впевненість, що X прихильно, по-доброму ставиться до Y. Семи СР: 'вплив', 'каузальність', 'направленість на об'єкт', 'привітання'. Типовими для цього ряду є префікси: *be-* (1 ЛСВ) зі значенням «посилення якостей» [7, с. 82]; *um-* (1 ЛСВ) зі значенням «охоплення, покриття, обрамлення» [7, с. 427]. Дієслова цього ряду є тривалентними, Stim та Exp є істотами зі значенням «людина», мовна ситуація поширена актантами інструменту або засобу, сирконстантами часу або способу: *Begegnen sie aber zufällig dem obersten Boss im Fahrstuhl, so begrüßt sie (Exp) dieser (Stim) unbedingt* [8]. «Однак якщо ви зустрінете випадково самого головного боса в ліфті, то він обов'язково вас привітає».

3.7. СР 'Поздоровляти' (2 ЛСВ): *gratulieren* 'поздоровляти' (позит.); *beglückwünschen* 'поздоровляти' (позит.). X поздоровляє Y = 'істота X усвідомлено за допомогою мови психічно впливає на особу Y і каузує Y-ка відчувати приємне почуття від того, що X виказує йому найліпші побажання'. Семи СР: 'вплив', 'каузальність', 'направленість на об'єкт', 'привітання', 'поздоровлення'. Типовим для цього ряду є префікс: *be-* (1 ЛСВ) зі значенням «посилення якостей» [7, с. 82]. Дієслова цього ряду є тривалентними, Stim та Exp є істотами зі значенням «людина», мовна ситуація поширена сирконстантом причини: *Ich bin auch erstaunt, wenn mir (Exp) Leute (Stim) zum Geburtstag (Caus) gratulieren* [8]. «Я також дивуюся, якщо люди вітають мене з днем народження». Іноді Exp може бути тварина: *Wir gratulieren einem Tier, ausnahmsweise* [8]. «Ми вітаємо тварину, як виняток».

3.8. СР 'Радувати' (2 ЛСВ): *freuen 2* 'радувати' (позит.); *erfreuen 1* 'радувати' (позит.). X радує Y = 'істота/неістота X неусвідомлено/усвідомлено психічно впливає на особу Y і каузує Y-ка відчувати радість'. Семи СР: 'вплив', 'каузальність', 'направленість на об'єкт', 'радість'. Типовим для цього ряду є префікс: *er-* (1 ЛСВ) «значення переходу в певний стан» [7, с. 132]. Дієслова цього ряду є тривалентними, Stim та Exp є істотами зі значенням людини, тварини або групи істот, мовна ситуація поширена актантом інструменту, сирконстантом причини або способу: *Daß es heute tatsächlich eingesetzt wird (Caus), freut die angehende Managerin (Exp) besonders (Mod)* [8]. «Те, що це дійсно застосовується сьогодні, особливо радує дівчину, починаючого менеджера».

Дослідження дієслівної лексики в рамках лексико-семантичної підгрупи ДПВ зі значенням виклику позитивних емоцій в об'єкта на матеріалі німецької мови дозволило зробити такі висновки: попри незначну кількісну представленість ЛСВ (47 ЛСВ), їхня семантична структура дозволяє рельєфно представити модель опису семантики всіх дієслів психічного впливу; ЛСВ мають семантично вмотивовані префікси, серед яких найбільш вживаним є префікс *be-* (13 ЛСВ) зі значенням приведення в будь-який стан; друге місце посідають префікси *an-* (6 ЛСВ) та *er-* (6 ЛСВ) *ver-* (7 ЛСВ) з загальним значенням зміни стану або переходу в певний стан; використання системи семантичних ролей дозволило детально описати семантику ДПВ, визначити їхню семантичну валентність та скласти формули тлумачення для синонімічних рядів.

Подальшими перспективами розвитку цієї теми є розширений аналіз й опис інших СР і підгруп, які входять до складу ЛСГ дієслів психічного впливу для створення їхньої класифікації.

Список літератури

1. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Языки славянских культур, 2009. – Т. 1: Парадигматика. – 568 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) : [монография] / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Наука, 1974. – 377 с.
3. Дадужева Е. А. Общая характеристика каузативных глаголов / Е. А. Дадужева // Вестник СибГУ-ТИ. – 2011. – № 2. – С. 76–81.
4. Психологическая энциклопедия / [под редакцией Р. Корсини, А. Ауэрбаха ; науч. ред. перевода на русск. яз. проф. А. А. Алексеева]. – СПб. : Питер, 2006. – 1876 с.
5. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 639 с.
6. Різун В. В. Лінгвістика впливу : [монография] / В. В. Різун, Н. Ф. Непийвода, В. М. Корнєєв. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 148 с.
7. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А. Н. Зуев, И. Д. Молчанова, Р. З. Мурашов и др. ; [под рук. М. Д. Степановой]. – М. : Рус. яз., 1979. – 536 с.
8. Deutscher Wortschatz. – Leipzig : Universität Leipzig, Institut für Informatik, Abteilung Sprachverarbeitung, 1998–2012. [Digital]. – Zugriffsmodus : <http://corpora.uni-leipzig.de> – Bildschirmtext.
9. Duden. Deutsches Universalwörterbuch [Digital]. – CD-ROM. – Systemvoraussetzungen : Windows : Windows 2000/XP/Vista/7 Mind. 250 MB freier Festplattenspeicher CD-ROM-Laufwerk ; Linux : Getestet unter Suse Linux 11.2 Mind. 250 MB freier Festplattenspeicher CD-ROM-Laufwerk ; Mac : Mac OSX 10.3/10.4/10.5/10.6 Mind. 250 MB freier Festplattenspeicher CD-ROM-Laufwerk – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, Bibliographisches Institut & Brockhaus AG, 2011. – Bildschirmtext.
10. Häufigkeit // Duden online. Die Webseite des Verlags Bibliographisches Institut GmbH. [Digital] – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, Bibliographisches Institut & Brockhaus AG, 2012. – Zugriffsmodus : <http://www.duden.de/hilfe/haeufigkeit> – Bildschirmtext.
11. Kutscher S. Kausalität und Argumentalisierung: zur Konstruktionsvarianz bei Psychverben am Beispiel europäischen Sprachen / Silvia Kutscher. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2009 – 266 S.
12. Möller M. Psychische Wirkungsverben des Deutschen // Deutsch als Fremdsprache / Max Möller. – 2007. – H. 1. – S. 11–19.

Хрупина А. В. Глаголы вызова у объекта позитивных эмоций / А. В. Хрупина // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 366–371.

Статья посвящена исследованию семантики глаголов психического воздействия (ГПВ) в современном немецком языке, выявлению закономерностей их структурно-семантического развития и созданию их семантической классификации. Основное внимание уделено рассмотрению лексико-семантической подгруппы ГПВ со значением вызова у объекта положительных эмоций и анализу синонимических рядов ГПВ, входящих в ее состав.

Ключевые слова: глаголы психического воздействия, семантическая классификация, лексико-семантическая группа, синонимический ряд.

Khrupina G. Verbs causing positive emotions / G. Khrupina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 366–371.

The article deals with the semantics of mental influence verbs (MIV) in the contemporary German language, identifies regularities of their structural and semantic development and works out their semantic classification. It focuses mostly on the lexical-semantic subgroup of MIVs causing positive emotions, and consideration of synonymic sets, being a part of the subgroup.

Keywords: mental influence verbs, semantic classification, lexical and semantic group, synonymic set, componential analysis, semantic role.

Поступила в редакцию 22.10.2012 г.

РАЗДЕЛ 3.

АКТУАЛЬНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ В ИССЛЕДОВАНИИ ТЕКСТА И ДИСКУСА

УДК 81'42

САЙТ У СИСТЕМІ ЖАНРІВ ІНТЕРНЕТУ

Акімова Н. В.

ПВНЗ «Соціально-педагогічний інститут Педагогічна академія», м. Кіровоград

У статті розглянута проблема класифікації жанрів Інтернету. Визначені обставини, що ускладнюють побудову єдиної класифікації. Проаналізовані деякі типології жанрів Інтернету. Внаслідок аналізу наукових джерел узагальнено, що сайт – це не жанр, а гіпержанрове утворення, форма викладення інформації в інтернеті.

Ключові слова: мова Інтернету, жанр, сайт.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасної інтернет-лінгвістики є типологізація різних ресурсів Мережі в межах певної системи жанрів. До цього питання зверталися Н. Р. Асмус, О. І. Горошко, І. Ю. Єгорова, О. А. Жигаліна, Л. А. Капанадзе, Н. Л. Моргун, Н. Б. Рогачева, Л. В. Самойленко, Л. Ю. Щипіцина й ін. Згідно з думкою Д. Штеїн, одним з багатьох способів, якими Інтернет впливає на мову, є створення нових жанрів, або принаймні трансформація старих жанрів у новий одяг і функції. Питання про жанри в Інтернеті тільки зараз стало у центрі лінгвістичних досліджень [12].

Мета статті – розглянути і узагальнити теорії жанрів Мережі, а також визначити місце сайту в системі цих жанрів.

Виокремлення сайту обумовлене тим, що цей жанр вважається одним з найменш вивчених, але при цьому одним з найбільш поширених [6, с. 8]. В українській лінгвістиці авторитетом користуються декілька теорій інтернет-жанрів, серед них концепція Н. Г. Асмус. Авторка виділяє декілька груп жанрів: представлені користувачеві в готовому вигляді (жанр новин і художньо-літературний жанр), відредаговані літераторами і журналістами (електронні бібліотеки, каталоги, реклама), комунікативні (електронна пошта, чат, форуми або віртуальні конференції, електронні дошки, домашня сторінка (homepage) і різні ігри і розважальні проекти) [1, с. 39]. Перевагою даної класифікації ми вважаємо диференціацію жанрів на ті, що передбачають і не передбачають зворотний зв'язок, тобто жанри технології веб1.0 і веб 2.0. До недоліків відносимо те, що в межах кожної групи поєднані жанри різних стилів і обсягу. Так художньо-літературний жанр – це скоріше стиль, що включає різні літературні жанри. А домашню сторінку точніше було б розглядати як елемент структури жанру сайту, тому що з неї починаються і сайти

новин, і бібліотеки, і розважальні проекти та ін. Крім того представлена класифікація не охоплює деякі інтернет-ресурси, наприклад, сайти типу utube, rutube, соціальні мережі, сайти знайомств, персональні сторінки, блоги і таке інше. Сайт в типології Н. Г. Асмус не розглядається як окремий жанр.

Широко відомі також ідеї Л. А. Капаназе щодо інтернет-жанрів. В основу його класифікації покладений критерій подібності до письмових текстів чи гібридного поєднання усного і письмового тексту. Найбільш поширеними віртуальними жанрами учений вважає власне веб-сайт (який може включати всі нижчеперелічені об'єкти), домашню сторінку (має менший масштаб, ніж сайт), електронну бібліотеку, електронний журнал, електронний лист, чат (розмови в «прямому ефірі»), гостюву книгу, дошку оголошень, колекцію програм, каталог (наприклад, віртуального магазину), комерційні оголошення, рекламні банери [5]. Л. В. Самойленко доповнила цей список жанром комп'ютерної конференції [9, с. 8]. Дана типологія охоплює більшу кількість інтернет-ресурсів, хоча, звичайно, не всі (у ній немає онлайн ігор, пошукових сервісів тощо). Критерій співвіднесеності ресурсу з письмовою або гібридною формою комунікації складно вважати достатньо чітким, він навряд застосовний до віртуальних конференцій, файлообмінних сайтів, колекції програм, рекламних банерів і т. д. Здається дивним виділення веб-сайту як окремого жанру з урахуванням зауваження, що він може включати решту всіх жанрів. Очевидно, тут мова йде про одиниці різних рівнів, сайт представляється гіпержанром, але інші гіпержанри не розглядаються.

У теорії жанрів Л. Ю. Щипіциної класифікація форм спілкування в Інтернеті співвідноситься із службами Мережі (електронні листи, чат, електронні дошки оголошень, тексти Всесвітньої павутини), але, як помічає автор, в результаті розвитку самих служб і способів їх використання ця класифікація стає недостатньою [11, с. 126]. У відповідності з до використаного критерію вчена не виділяє сайт як окремий жанр. Але орієнтуючись на тип дискурсу, вона розрізняє такі групи ресурсів:

- «персональний дискурс: персональні чати в міжособистісний (ICQ, IM) і груповому різновиді (IRC, веб-сервер-чат), особисті веб-сторінки, особисті вебблоги, форуми, особисті електронні листи, соціальні мережі;
- політичний дискурс: політичні веб-сторінки, політичні вебблоги, політичний чат, політичні форуми;
- юридичний дискурс: веб-сторінки юридичних фірм, форуми юридичної тематики;
- діловий дискурс: веб-сторінки фірм, ділові електронні листи, Інтернет-магазини;
- рекламний дискурс: веб-банери, рекламні електронні листи, контекстна реклама, спливаюча реклама;
- масово-інформаційний дискурс: веб-сторінки мережевих ЗМІ та новинних агентств, списки розсилки;
- педагогічний дискурс: академічна веб-сторінка (університету, школи та інших освітніх установ), форуми, чати, мультисвіти освітньої спрямованості» [10, с. 209].

Веб-сторінка (на наш погляд, те ж, що і сайт) тут виділяється як окремий жанр в межах кожного типу дискурсу. Перевагою даної класифікації ми вважаємо чітку диференціацію жанрів, перелік практично всіх сучасних інтернет-ресурсів. До недоліків відносимо те, що даною типологією не передбачені розважальні ресурси, онлайн ігри, електронні бібліотеки, файлообмінники. Невиправдано, на наш погляд, як одиниці одного рівня розглядаються веб-сторінки і такі їх елементи, як форум, реклама й ін.

Особливий інтерес становлять розробки О. І. Горошко і О. О. Жигаліної в галузі віртуального жанрознавства. При описі жанрової системи інтернет-комунікації вони спиралися на «технологічний параметр, оскільки комунікація в мережі Інтернету в першу чергу опосередкована комп'ютером і в другу – програмами, що використовуються при комунікації. Саме можливості комунікативних сервісів багато в чому визначають ті або інші особливості комунікації, здійснюваної з їх допомогою і без яких ця комунікація взагалі була б просто неможлива. Таким чином, у жанровій системі Інтернету можна виділити наступні гіпержанри і жанри» [3, с. 15].

гіпержанри	жанри
– сайт; – блог; – соціальна мережа; – електронна бібліотека	– електронний лист; – форум; – чат; – дошки оголошень; – рекламні банери; – комунікація за допомогою програм миттєвого обміну повідомленнями; – віртуальна конференція; – пост, або зауваження автора; – коментар

Перевагою даної класифікації ми вважаємо виділення гіпержанрів. До недоліків відносимо те, що вона, як і інші, охоплює не всі інтернет-ресурси. Поза увагою авторів залишилися пошукові сервіси, онлайн ігри і сформовані у них співтовариства, файлообмінники і деякі інші ресурси Мережі. Можливо, як окремий жанр варто розглядати й гіперпосилання. Незважаючи на ці зауваження, дану класифікацію можна вважати найповнішою і найпереконливішою.

Враховуючи досвід попередників і висловлені зауваження, сучасна класифікація інтернет-жанрів, з нашої точки зору, включає таке:

гіпержанри	жанри
– інформаційна сторінка; – блог; – соціальна мережа; – онлайн гра і співтовариство; – файлообмінник; – комунікація за допомогою програм	– електронний лист; – форум; – чат; – дошка оголошень; – рекламний банер; – віртуальна конференція;

миттєвого обміну повідомленнями; – ...	– пост, або зауваження автора; – коментар; – електронна бібліотека; – пошуковий сервіс; – гіперпосилання; – ...

Цікаво, що у представлених класифікаціях сайту відведено місце одного з центральних жанрів інтернет-комунікації, і з цим складно не погодитися, оскільки він є специфічною, характерною тільки для Інтернету, формою подачі інформації. Особливої уваги заслуговує виділення сайту як жанру або гіпержанру мови інтернету. Поняття сайту стосується будь-якого жанру чи гіпержанру (порівняйте: сайт соціальної мережі, сайт електронної бібліотеки тощо). За визначенням сучасного тлумачного словника сайт – це сторінка для викладення інформації зі своєю адресою в Інтернеті [2, с. 1292]. За такої дефініції сайт – скоріше за все, не жанр, а специфічна форма подачі інформації, властива лише для мови Мережі. Враховуючи даний факт, ми замінили у наведеній класифікації термін «сайт» поняттям «інформаційна сторінка», що описує жанр мови Інтернету, основна мета якого – повідомлення певної інформації в писемній або гібридній формі.

Узагальнюючи, слід відзначити, що сучасна інтернет-лінгвістика ще далека від побудови цілісної і несуперечливої теорії жанрів, що пояснюється двома обставинами. По-перше, в інтернет-комунікації межі між жанрами набагато більш розмиті і рухомі, ніж в реальній комунікації [3, с. 16]. По-друге, Інтернет, будучи високотехнологічним і в той же час високодинамічним комунікативним простором, знаходиться в постійному русі, постійній еволюції. Відповідно жанрова система мережі також розвивається, з'являються абсолютно нові форми інтернет-комунікації, а старі видозмінюються тим або іншим чином [3, с. 17]. Але активні розвідки лінгвістів з даної проблеми вже дали деякі відчутні результати: запропоновано декілька критеріїв класифікації інтернет-жанрів, що дозволяє ученому використовувати той варіант типології, який найбільш відповідає цілям його роботи; виділено і описано більшість Інтернет-ресурсів, встановлена ієрархія жанрів і гіпержанрів Мережі.

Перспективним здається лінгвістичний аналіз гіперпосилань, пошукових запитів, стилю коментарів, мовних засобів створення іміджу в соціальних мережах і онлайн співтовариствах, моделювання особи за текстом та інші.

Список літератури

1. Асмус Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 «теория языка» / Н. Г. Асмус – Челябинск, 2005 – 265 с.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – Київ, Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Горошко Е. И. Виртуальное Жанроведение: устоявшееся и спорное / Е. И. Горошко, Е. А. Жигалина // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации», 2011. – Том 24 (63). – №1. – Ч. 1. – С. 105–124.

4. Егорова И. Ю. Акцентирование в рекламном интернет-дискурсе : автореф. на соискание ученой степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.19 – «теория языка» / И. Ю. Егорова. – Волгоград, 2008. – 31 с.
5. Капанадзе Л. А. [Электронный ресурс] / Л. А. Капанадзе. – Режим доступа : <http://rus.1september.ru>.
6. Карпа І. Б. Функціональні та прагматичні характеристики інтерактивної віртуальної комунікації (на матеріалі інформаційно-довідкового сервісу Yahoo!Answers) : автореф. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04 – «германські мови» / І. Б. Карпа. – Херсон, 2010. – 22 с.
7. Моргун Н. Л. Научный сетевой дискурс как тип текста : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 – «русский язык» / Н. Л. Моргун. – Тюмень, 2002. – 20 с.
8. Рогачева Н. Б. Структура и функционирование вторичных речевых жанров интернет-коммуникации (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.19 – «теория языка» / Н. Б. Рогачева. – Саратов, 2011. – 23 с.
9. Самойленко Л. В. Фатические средства в речи пользователей компьютерной сетью (на материале жанра чата) : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 – «русский язык» / Л. В. Самойленко. – Астрахань, 2010. – 17 с.
10. Щипицина Л. Ю. Жанры компьютерно-опосредованной коммуникации /Л. Ю. Щипицина. – Архангельск : Поморский университет, 2009. – 238 с.
11. Щипицина Л. Ю. Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации (на материале немецкого языка): автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 – «германские языки» / Л. Ю. Щипицина. – Воронеж, 2011. – 40 с.
12. Stein D. The Website as a Domain-Specific Genre [Электронный ресурс] / D. Stein // *Language@internet*, 3, article 6. – Режим доступа: http://www.languageatinternet.de/articles/2006/374/index_html/

Акимова Н. В. Сайт в системе жанров Интернета / Н. В. Акимова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 372–376.

В статье рассмотрена проблема классификации жанров Интернета, определены обстоятельства, которые осложняют построение единой классификации, проанализированы некоторые типологии жанров интернета. В результате анализа научных источников пришли к выводу, что сайт – это не жанр, а гипержанровое образование, форма изложения информации в Интернете.

Ключевые слова: язык Интернета, жанр, сайт.

Akimova N. A site is in the system of genres of the internet / N. Akimova // *Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University*. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 372–376.

The problem of classification of genres of the internet is considered in the article. Circumstances which complicate the construction of the unique classification are certain. Some are analysed to tipologii of genres of the internet. As a result of analysis of scientific sources generalized, that a site is a not genre, but hypergenre education, form of exposition of information in the internet.

Key words: language of the internet, genre, site.

Поступила в редакцию 18.10.2012

УДК 81'246.3'374+003.083

РАСКОДИРОВАНИЕ И ПЕРЕКОДИРОВАНИЕ КАК ОСНОВА НЕКОТОРЫХ СРЕДСТВ ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ В МЕЖЪЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Баранова Л. А.

*Крымский государственный медицинский университет имени С. И. Георгиевского,
г. Симферополь*

На материале аббревиатур иноязычного происхождения в статье рассматриваются особенности таких средств языковой игры, основанных на раскодировании и перекодировании, как деаббревиация и комминуальное раскодирование.

Ключевые слова: аббревиатуры иноязычного происхождения, языковая игра, деаббревиация, комминуальное раскодирование.

Постановка проблемы. Языковая игра – одна из ярких черт нашего времени. Отметим, что языковой игре, как характерологическому признаку языка современной прессы и рекламы, уделяется весьма пристальное внимание исследователей, которые выделяют и описывают целый ряд новых средств и приемов языковой игры. В данной работе представлены лишь те средства, в структуре которых употребляются иноязычные по происхождению аббревиатуры, заимствованные русским языком различными способами: калькированием, транскрипцией, транслитерацией либо прямым заимствованием в исходной графической форме.

Как известно, аббревиация – один из наиболее активных языковых процессов новейшего времени – представляет собой процесс кодирования информации, свертывания развернутых многокомпонентных словосочетаний. Подвергаемые сокращению многочисленные номинации являются, как правило, официальными наименованиями определенных реалий, однако использование их в полном, развернутом виде затрудняет коммуникацию, что и вызывает необходимость их сокращения. При этом в ряде случаев наблюдается и обратный процесс декодирования (который может включать в себя как раскодирование, так и перекодирование скрытой в данном коде информации), выполняющий чаще всего определенные экспрессивно-стилистические задачи в условиях определенного дискурса. «Появление и сложно-сокращенных, и раскодированных форм знаменует совершенно новый этап как в языковой компетенции индивида, так и в языковом сознании социума: если аббревиатурная лексема представляет один из возможных способов языковой компрессии, “сжатия” текста (номинативного словосочетания), то возможна также и декомпрессия текста, развертывание аббревиатуры либо в исходное словосочетание, либо в новую языковую единицу с модифицированным сигнификатом» [4, с. 78]. Именно процессы раскодирования и перекодирования лежат в основе такого явления, как деаббревиация, и смежного с ней явления комминуального раскодирования. Изучение этих явлений в отечественной лингвистике началось сравнительно недавно и проводилось, как правило, на материале одного языка (преимущественно, русского).

Цель работы заключается в исследовании механизмов действия такого рода явлений в процессе языковой игры в межкультурном пространстве, где языковая игра на стадии образования исходной аббревиатуры в языке-источнике или на стыке языков – в процессе вовлечения заимствованной аббревиатуры в русскую языковую систему – малозаметна, а то и вовсе невидима. Многое из происходящего на этом этапе остается только в языке-источнике либо проявляется в русском языке в видоизмененном виде.

Задачи работы – анализ особенностей проявления указанных механизмов на материале аббревиатур иноязычного происхождения в современном русском языке.

Остановимся более подробно на каждом из отмеченных явлений.

1. **Дезаббревиация.** Дефиниции термина *дезаббревиация*, введенного в научный оборот А. Ф. Журавлевым [3], мы не найдем даже в новейших словарях лингвистических терминов, хотя в последние годы он достаточно активно используется в работах, посвященных данной проблематике [3–5, 7, 8]. Как отмечает А. В. Зеленин [4, с. 80], а вслед за ним и другие авторы [6–8], А. Ф. Журавлев впервые описал дезаббревиацию как языковой феномен. Между тем данное языковое явление под другими названиями неоднократно упоминалось и в работах других авторов (в том числе, более ранних), а для его наименования предлагались самые разнообразные варианты: *деаббревиация, коррелятивная аббревиация, создание новых шуточных коррелятов, условное раскодирование, ложные расшифровки, переинтерпретация аббревиатур, окказиональная интерпретация аббревиатур, эфемистически насмешливое раскрытие аббревиатуры, комическая расшифровка известных аббревиатур, игровая расшифровка общепринятых аббревиатур, создание шуточных омонимов к обычным аббревиатурам, аббревиатурная омонимия, омоакронимия*, употребляется также заимствованный из английского языка термин *бекронимы*. В исследовании мы придерживаемся термина *дезаббревиация*, на наш взгляд, наиболее кратко и емко описывающего данное явление. А. Ф. Журавлев также впервые предложил типологию дезаббревиации. Но самый полный ее анализ представлен в статье А. В. Зеленина «Дезаббревиация в русском языке» [4], которая на сегодняшний день является наиболее глубоким базовым исследованием в данной области. Авторы более поздних работ [6–8] лишь повторяют основные его положения, подкрепляя их собственным материалом. Что же такое *дезаббревиация*? В трактовке А. В. Зеленина, это «декомпрессия, развертывание аббревиатуры либо в исходное словосочетание, либо в новую языковую единицу с модифицированным сигнификатом» [4, с. 78].

Рассмотрим основные разряды и функции дезаббревиации в сопоставлении исконных и заимствованных аббревиатур. Простое раскодирование, экспликация развернутого прототипа аббревиатуры – *стилистическая* (в терминологии А. Ф. Журавлёва) или *регрессивная* (в терминологии А. В. Зеленина) *дезаббревиация* общеизвестных русских аббревиатур – широко используется в стилистических и прагматических целях в современном общественно-политическом дискурсе: «Последнее десятилетие XX в. демонстрирует активизацию такого способа дезаббревиации в русском языке, причём в центре таких процессов чаще оказываются идеологически маркированные лексемы (идеологемы)... Семантико-синтаксический ме-

ханизм декомпрессии текста освежает внутреннюю форму аббревиатуры, соотносённой с каким-либо понятием, дискредитированным в общественном сознании...» [4, с. 85]. Наблюдения показывают, что регрессивная дезаббревиация широко используется в дискурсе СМИ и в отношении заимствованных аббревиатур, выполняя при этом уже иные прагматические задачи. Как известно, обилие иноязычных аббревиатур (в том числе, и графически не освоенных), ставшее результатом процесса глобализации мирового информационного пространства, является одним из наиболее характерных признаков языка современных СМИ. Однако далеко не всегда такие аббревиатуры и мотивирующие их исходные словосочетания известны и понятны русскому читателю, что влечет за собой непонимание и связанного с ними контекста в целом. Этим обусловлена во многих случаях необходимость сопровождения иноязычной аббревиатуры в тексте поясняющей ее развернутой формой прототипа (в его исходном виде или в виде перевода). Такое употребление дезаббревиации не обусловлено стилистическими задачами, оно выполняет скорее информационную функцию, функцию разъяснения, толкования неизвестной читателю аббревиатурной единицы в стилистически нейтральном контексте, поэтому применительно к аббревиатурным заимствованиям уместнее, на наш взгляд, говорить именно о *регрессивной*, а не *стилистической дезаббревиации*. Но наиболее распространенным типом дезаббревиации, в основе которого лежит уже не раскодирование, а перекодирование, является сознательно видоизмененная расшифровка мотивирующего аббревиатуру исходного словосочетания: «ложная расшифровка аббревиатур» (в классификации А. Ф. Журавлёва) или «людическая [от лат. *ludus* 'игра'] дезаббревиация» (в классификации А. В. Зеленина)¹ «При ложной дезаббревиации происходит столкновение, сопряжение в пределах одной фонетической или графической формы двух значений: общепринятого (официального) значения и вторичного, переосмысленного. Таким образом, именно игровое начало является исходной посылкой такого типа аббревиации» [4, с. 86]. Подобное явление наблюдается и в других языках, о чём свидетельствуют, например, исследования О. А. Леонович, В. В. Борисова, выполненные на материале английского языка [2; 6]. А. В. Зеленин выделяет ряд идеографических групп аббревиатур, испытывающих наибольшее влияние процессов игрового раскодирования в русском языке, в котором начало традиции игрового раскодирования аббревиатур было положено лишь в начале XX века. В английском языке, в котором шутовская расшифровка уже существующих аббревиатур имеет значительно более давние традиции, перечень идеографических групп дезаббревиатив лишь частично совпадает с таковым в русском языке.

Как правило, игровая дезаббревиация определенной аббревиатуры происходит в языке оригинала и редко переходит в язык-реципиент в процессе ее заимствования. Одним из немногочисленных примеров заимствования дезаббревиатуры в русском языке может служить известное выражение *дядя Сэм*. Дезаббревиация сокращения *US* (< *United States* – 'Соединенные Штаты (Америки)' > *Uncle Sam* – 'дядя Сэм') произошла в английском языке и в виде кальки была заимствована русским языком, в котором употребляется как ироническое наименование США. Также в виде кальки русским языком была заимствована из английского языка дезаббревиатура буквосочетания *SOS*, в строгом смысле слова не являющегося аббревиатурой и

не имеющего мотивирующего его исходного словосочетания: «**SOS**. Буквосочетание представляет собой буквенную запись радиосигнала бедствия (три точки – три тире – три точки), удобного для передачи азбукой Морзе, в которой он соответствовал буквам SOS. Подверглось псевдорасшифровке в английском языке и стало толковаться как инициальная аббревиатура от “*Save our ship!*” – ‘Спасите наш корабль!’ или “*Save our souls!*” – ‘Спасите наши души!’ (последний вариант был заимствован русским языком в виде кальки)» [1, с. 279]. В большинстве же случаев игровая расшифровка не переходит в язык-реципиент вместе с заимствуемой аббревиатурой в процессе ее освоения. В некоторых случаях в русском языке происходит вторичная дезаббревиация (не связанная с первичным ее вариантом в языке оригинала аббревиатуры), которой подвергаются не буквенные компоненты иноязычной аббревиатуры (как правило, графически не освоенной русским языком), а их буквенные соответствия в русском языке. Так, заключительная страница газеты «Комсомольская правда» оформляется постоянным заголовком «**P.S.** – *Последняя страница*» (ср.: *P.S.* < *post scriptum* – ‘после написанного’). Дезаббревиация такого типа может послужить и основой шутки, анекдота: «*Анекдоты недели: D&G – это “Дольче и Габбана?” – Нет, это “Дорого и Глупо”*» («Вечерн. город», 2.07.07) – обыгрывание названия известной компании построено на мнимой расшифровке русских буквенных соответствий нетранслитерированной аббревиатуры и использовании фоновых знаний о данной компании. Чаще всего игровой расшифровке подвергаются аббревиатурные заимствования, давно освоенные русским языком, широко известные в нем, поскольку стилистическая либо прагматическая цель языковой игры не может быть достигнута при отсутствии фоновых знаний о значении и прототипе конкретной аббревиатуры в языковом сознании читателя: «В сознании носителя языка одновременно наличествуют обе семантические формы аббревиатуры: исходная, прототипическая, послужившая базой семантического раскодирования, и новообразованная (со специальным игровым заданием. Игровой элемент появляется именно благодаря фоновой отсылке к своему прототипу. Людическая дезаббревиация нацелена на игровую подмену денотата исходной аббревиатуры референтом с иными смысловыми границами и признаками, базирующимися на коннотативных (чаще всего иронических) элементах. Коннотативные признаки мотивируются сетью отношений, связей референта с денотатом, существующих в сознании говорящих» [4, с. 94]. Некоторые из таких аббревиатур приведены в статье А. В. Зеленина в составе идеографических групп, испытывающих наибольшее влияние процессов игрового раскодирования в русском языке: **НАТО** (< *North Atlantic Treaty Organization*) – ‘военно-политический блок’ > «*ништяк Америке, трындец остальным*»; **СПИД** – ‘синдром приобретенного иммунодефицита’ > «*страшный подарок иностранного друга*» [4, с. 86, 88]. В дискурсе СМИ окказиональная расшифровка общеизвестных аббревиатур иноязычного происхождения может быть обусловлена материалом и задачами определенной статьи, в широком контексте которой и реализуется игровой потенциал данного приема: «**Привет от Российской Обороны**» («АиФ в Укр.», 2007, № 24) – название статьи о предполагаемых ответных действиях России в случае размещения американской системы ПРО в Восточной Европе, где **ПРО** – калька с измененной структурой словосочетания < англ.

АВМ < *antiballistic missile system* – ‘(система) противоракетной обороны’; «**Высокопоставленные Истребители Природы**» («АиФ в Укр.», 2007, № 39) – название статьи об уничтожении редких животных высокопоставленными браконьерами, где *ВИП* – транслитерация < англ. *VIP* < *Very Important Person* – ‘очень важная персона’; «**Избиратели в основной своей массе больны СПИДом** – синдромом **политического иммунодефицита**» («2000», 2009, № 28), где *СПИД* – калька с измененной структурой словосочетания < англ. *AIDS* < *Acquired Immuno Deficiency Syndrome* – ‘синдром приобретённого иммунодефицита’; «**МВФ: Мишель Выставит Фигу?**» («Комс. пр.», 13.03.1999) – название статьи о приезде в Москву тогдашнего главы МВФ Мишеля Камдессю и надеждами на поддержку отечественной экономики со стороны фонда (*МВФ* – калька < англ. *IMF* < *International Monetary Fund* – ‘Международный валютный фонд’).

Процессы дезаббревиации одной и той же аббревиатуры могут также происходить одновременно и независимо друг от друга в разных языках. Так, немецкое название марки автомобиля **BMW** (сокр. < нем. *Bayerische Motoren Werke* – ‘Баварские моторные заводы’ – по названию немецкой фирмы-производителя) в английском языке (в котором игровой расшифровке подверглись названия практически всех популярных марок автомобилей) расшифровывается как *Big Money Works* – ‘большие деньги работают’. В русском языке дезаббревиации подверглось название лишь этой иномарки, но при этом перечень вариантов его игровой расшифровки чрезвычайно обширен: *бандитская машина воров; без машины веселей; большое мужское вождение; БезМерные Возможности; Будешь Молодым Всегда; Берегись, Мелюзга – Взлетаю; Будет Много Выпендрежа* и десятки других [4, с. 88].

Следует отметить, что сознательно видоизмененная расшифровка аббревиатур не всегда носит игровой характер. В отдельных случаях она может быть обусловлена необходимостью изменения развернутого официального наименования при сохранении прежней общеизвестной аббревиатуры: *Руководство НАТО заинтересовано в изменении значения аббревиатуры «Североатлантический альянс» на «Новую АнтиТеррористическую Организацию»*. Об этом заявил представитель Управления по политическим вопросам и политике безопасности штаб-квартиры НАТО Гаэль Мулек... (<http://www.regnum.ru/news/531977.html>). В данном случае в отличие от окказиональной расшифровки предполагаемое официальное изменение сигнификата будет отражено и в языках-реципиентах.

В работах А. Ф. Журавлева и А. В. Зеленина отмечается, что тип дезаббревиации с меной сигнификата может выполнять помимо людической (игровой) и криптографическую функцию (функцию маскировки, конспирации, сохранения тайного смысла, известного лишь узкому кругу посвященных), в них приводятся немногочисленные примеры подобного употребления русских аббревиатур. Что же касается аббревиатур иноязычного происхождения, то, как показывают наблюдения, данная функция для них нехарактерна: нами не зафиксировано ни одного случая употребления в русском языке иноязычной по происхождению аббревиатуры в криптографической функции.

2. Комминуальное раскодирование узуальных слов по аббревиатурному типу. Дефиниции термина *комминуальное раскодирование* (от лат. *commينو* – ‘раз-

дробляю, расщепляю') мы также не найдем в словарях лингвистических терминов. Данным термином, по определению А. В. Зеленина, а вслед за ним и других авторов [4, 6–8], обозначается «побуквенное расщепление апеллятива (в подавляющем преимуществе нарицательных существительных) по аббревиатурному типу и наделение его новым номинативным содержанием» [4, с. 80]. В классификации А. Ф. Журавлева такой способ декодирования входит в состав дезаббревиации на правах «условной дезаббревиации» [3, с. 98]. По мнению А. В. Зеленина, коммунальное раскодирование – игровое «расщепление» обычного слова на отдельные смысловые элементы по аббревиатурной модели – «не связано напрямую с дезаббревиацией, но явственно ориентировано на данный словообразовательный механизм (например, *морг* в исходном значении 'учреждение для хранения трупов' → и трансформированное, переименованное 'место окончательной регистрации граждан')». На материале русского языка автор приводит многочисленные примеры употребления данного способа кодирования и декодирования узуальных слов в уголовном мире, в частности, в шифровках и татуировках [4, с. 80, 83]. Подобные примеры приводятся и в работах других авторов [6–8]. В статье О. А. Леонович рассматриваются также примеры игровой расшифровки узуальных английских слов, употреблявшихся в обход военной цензуры в письмах солдат американской армии [6, с. 74]. Следует отметить, что данный способ декодирования распространен главным образом в ограниченных, закрытых языковых коллективах (криминальный мир, наркоманы, армейская среда, отдельные профессиональные сообщества), в которых возникает потребность в создании собственного языка, понятного только внутри этой группы. Он преследует цель шифровки информации криптографическими способами, когда зашифрованный в известном всем слове тайный смысл понятен лишь «своему», «посвященному», который способен декодировать эту «внутреннюю аббревиатуру» и выбрать адекватные модели общения.

Заметим при этом, что описанные процессы кодирования и декодирования происходят, как правило, в пространстве одного языка. Однако что же происходит на стыке языков, в процессе заимствования иным языком узуального слова, имеющего в языке-источнике псевдорасшифровку по аббревиатурному типу? Сохраняется ли возможность расшифровки узуальной лексической единицы как квазиаббревиатуры в процессе ее переноса тем или иным способом в чужую языковую среду? Наблюдения показывают, что в языке-реципиенте такая возможность почти всегда утрачивается и для носителей этого языка подобные нюансы языковой игры остаются «за кадром».

Рассмотрим несколько вариантов такого рода ложной, мнимой декодировки, когда истолкованию по аббревиатурному типу в языке-источнике или в языке-реципиенте подвергаются слова, не являющиеся аббревиатурами. В большинстве случаев этот процесс происходит только в языке оригинала и никак не отражается в русском языке, хотя само «расшифровываемое» слово может быть им заимствовано. Так, узуальное многозначное английское слово *gay* было заимствовано русским языком лишь в одном из своих периферийных значений – 'гей, гомосексуалист', в котором оно расшифровывается ныне в США (вполне в духе пресловутой американской политкорректности) как сокращение словосочетания «*good as you*» – 'хо-

роший, как и вы'. Еще одним примером игровой расшифровки узуального слова в языке-доноре может служить недавно появившееся в русском языке слово: «**яун** (**яунс** – мн. ч.) – транскрипция < англ. *yawn(s)* – 'зевающий (-е)' (от англ. глагола *to yawn* – 'зевать') – введенное британской газетой «Sunday Telegraph» определение представителей определенной прослойки весьма состоятельных людей, которым наскучило их богатство и которые избрали иную систему ценностей. В американском английском слово было переосмыслено как квазиаббревиатура и получило расшифровку: *young and wealthy but normal* – 'молодые и богатые, но нормальные'» [1, с. 145–146]. В подобных случаях процесс комминуального раскодирования заимствуемых узуальных слов остается изолированным в языке-источнике. Информация о таких процессах может проникнуть в язык-реципиент лишь при наличии комментария в тексте, включающем заимствованную псевдоаббревиатуру, либо толкования ее в словарях. «Расшифровка» заимствованного узуального слова как мнимой аббревиатуры может иметь место и только в языке-реципиенте, что произошло, например, в русском языке с жаргонным словом *бич*, представляющим собой транскрипцию английского слова *beach*, исходное значение которого в нормативном английском – 'берег', однако в жаргонном английском им стали называть безработных моряков, нанимаемых на отдельные рейсы, списанных с корабля за какие-либо проступки либо находящихся на берегу в промежутке между рейсами. Именно в этом переносном значении оно было заимствовано через среду моряков заграничного плавания, а затем, вероятно, в силу его созвучия с уже существовавшим в русском языке словом, получило широкое распространение в русской разговорной речи в 60–80 годы XX века в расширительном значении 'опустившийся человек без определенных занятий и места жительства, деклассированный элемент', сформировало ряд производных (*бичиха, бичевка, бичевать*) и стало расшифровываться как 'бывший интеллигентный человек' (позднее оно было практически вытеснено другой лексикализовавшейся русской аббревиатурой *бомж*) [1, с. 26]. Отметим, что В. М. Лейчик рассматривает слово *бич* в приведенном его значении как пример созданного в русском языке слова с двойной мотивацией или акронима-омонима: «Форму таких аббревиатур нередко специально подгоняют под звучание слов, что создает комический эффект: *бич* (бывший интеллигентный человек)...» [5, с. 41], однако, учитывая английские корни данного слова, полагаем, что речь в данном случае идет именно о комминуальном раскодировании заимствованного слова, созвучного имеющемуся в языке-реципиенте. Данный пример представляет собой редкий случай проявления в языке-реципиенте языковой игры, основанной на межъязыковой омонимии.

Проделанный анализ приводит к **выводу**, что механизмы дезаббревиации и комминуального раскодирования узуальных слов по аббревиатурному типу на стыке языков имеют ряд специфических черт по сравнению с подобными процессами в одном языке. Их изучение и описание является одним из аспектов комплексного исследования аббревиатур иноязычного происхождения в современном русском языке.

Список литературы

1. Баранова Л. А. Словарь аббревиатур иноязычного происхождения / Л. А. Баранова – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2009. – 320 с.
2. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках / В. В. Борисов. – М. : Воениздат, 1972. – 320 с.
3. Журавлев А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. Ф. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. – М. : Наука, 1982. – С. 45–109.
4. Зеленин А. В. Деабревиация в русском языке / А. В. Зеленин // Вопросы языкознания. – 2005. – № 1. – С. 78–97.
5. Лейчик В. М. Пиар и другие аббревиатуры / В. М. Лейчик // Русская речь. – 2002. – № 5. – С. 40–44.
6. Леонович О. А. Деабревиация в английском языке / О. А. Леонович // Иностранные языки в школе. – 2007. – № 8. – С. 71–74.
7. Светличная Н. О. Аббревиация и деабревиация в современном русском языке: лингвопрагматический аспект : дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / Н. О. Светличная. – Ростов-н/Д, 2009. – 155 с.
8. Стахеева А. В. Аббревиация: словопроизводство и словотворчество (на материале русского языка конца XX – начала XXI века) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / А. В. Стахеева. – Ростов-н/Д, 2008. – 24 с.

Баранова Л. А. Розкодування та перекодування як основа деяких засобів мовної гри у міжмовному просторі / Л. А. Баранова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 377–384.

На матеріалі аббревіатур іншомовного походження у статті розглядаються особливості таких засобів мовної гри, утворених на розкодуванні та перекодуванні, як деабревіація і комінутальне розкодування.

Ключові слова: аббревіатури іншомовного походження, мовна гра, деабревіація, комінутальне розкодування.

Baranova L. Decoding and recoding as a basis of some means of linguistic play in interlinguistic space / L. Baranova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 377–384.

Some distinctive features of such means of linguistic play, based on decoding and recoding, as disabbreviation and communal decoding are analyzed in the article on the basis of abbreviations by foreign origin.

Key words: abbreviations by foreign origin, linguistic play, disabbreviation, communal decoding.

Поступила в редакцію 11.10.2012

УДК 811.161.1'373.611:32

НОВОЕ СЛОВО В ДЕРИВАЦИОННЫХ И ТЕКСТОВЫХ РЕАЛИЗАЦИЯХ: СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Бессонова Л. Е.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье описываются способы реализации деривационного потенциала политического слова, выявляются механизмы его семантической трансформации, что доказывает динамическую природу мотивированного знака. С учетом деривационного потенциала нового слова структурируются базовые семантико-когнитивные модели, лежащие в основе организации политического мира.

Ключевые слова: словообразовательная неологизация, производное слово, заимствование, политический текст.

Постановка проблемы. Проблемы представления знаний в языке на современном этапе развития лингвистики являются актуальными и рассматриваются в новом аспекте с опорой на когнитивность, на признание роли языка в познании нового. Среди многочисленных объектов исследования особую актуальность приобретает вопрос соотношения семантики и деривационного потенциала слова. Лингвисты отмечают, что в процессе познания действительности происходит стратификация новых понятийных единиц и их блоков, которые приобретают языковую форму, объемно актуализирующую их субстанциональную и функциональную специфику.

Динамика социально-политических изменений, происходящих в последнее десятилетие, приводит к возникновению и активному функционированию новых обозначений, направленных на отражение меняющейся социально-политической ситуации. Активизация процесса заимствования лексических единиц, использование существующих лексем в не типичных для них значениях не покрывает лакунарной зоны и требует актуализации иных языковых процессов. Таким образом, продуктивным источником пополнения современной социально-политической лексики становится словообразовательная неологизация, включающая закрепление и динамику производных слов, определение когнитивных механизмов порождения деривационных моделей и их взаимосвязи с когнитивной рамкой ситуации. По мнению Е. С. Кубряковой, «нет ничего более естественного, чем анализ деривационных явлений с когнитивных позиций: очевидно, что именно соотнесение этих явлений с процессом познания и закрепление его результатов позволяет наблюдать, с одной стороны, в каких формах протекают познавательные процессы в языке, а с другой – как меняется язык под воздействием таких процессов и как происходило его постоянное обогащение и развитие по мере их осуществления» [8, с. 92].

Комплексный анализ лексических единиц, раскрывающий механизмы образования и функционирования новых слов, позволяет устанавливать неоднолинейные отношения формы и содержания. Противопоставленность «языкового» и «концеп-

туального» доказывает динамическую природу концептуальных структур, активность и креативность как ведущие свойства мотивированного знака.

Новые производные слова, по замечанию Г. Н. Складневской, образуются и входят в речевое употребление не постепенно и ступенчато, как это бывает в периоды «спокойного» языкового развития, а стремительно, одномоментно, когда в соответствии с потребностями языкового коллектива в обиход включается целое словообразовательное гнездо [12, с. 9].

Идея эпидигматической системы языка, принадлежащая Д. Н. Шмелеву, поддерживается и развивается в исследованиях, посвященных учению о производности единиц разных уровней. Так, анализируя две линии деривационных отношений лексико-семантических единиц, их связи, Л. А. Кудрявцева подчеркивает значимость эпидигматической оси как особого («третьего») измерения в структуризации лексики: «новая единица, появившись в языке, занимает свое место в определенной лексико-семантической парадигме, образует свой синтагматический ряд и в зависимости от своего содержания поддерживает деривационные отношения с определенными словообразовательными рядами» [10, с. 22].

Наиболее открытой и динамичной системой в концептуальном универсуме является политический лексикон, в котором иноязычные элементы всегда занимали значительное место, а основу формирования политической терминологии составляли процессы заимствования. Активное употребление иноязычной политической лексики в речевой культуре общества, несомненный интерес и толерантное отношение к заимствованиям у носителей языка позволяет определить коммуникативно-прагматические механизмы актуализации широкого употребления неодериватов.

Социально-экономические, политические и культурные особенности, происходящие в обществе на современном этапе его развития, обуславливают выбор ключевых аффиксов, организующих новое слово и актуализирующих в новообразовании не типичный для него набор имплицитных семантических компонентов. Тенденция к сближению с Европейским Союзом, тесные контакты с Европой определили активность использования префиксоида **евро-** в языке и речи. В политических текстах новообразования, включающие препозитивный компонент **евро-**, входят в различные тематические группы. Так, для политического текста наиболее активными тематическими группами, включающими в себя языковые единицы с препозитивным компонентом *евро-*, являются номинации форм правления (*евроанархия, евродемократия, евромонархия, еврокоммунизм, евросоциализм*) и субъектов, связанных с политической деятельностью (*европрезидент, евродепутат, евроспикер, евроинтегрант, еврофигурант, евроинтегратор, евролобби, евролоббист, европровокактор, евроэлекторат, евроистеблишмент*). Появление новообразований, не закрепленных в словарях, свидетельствует об актуальности и высокой продуктивности префиксоида *евро-* в политических контекстах.

Использование препозитивного компонента *евро-* характеризуется рядом семантических трансформаций, связанных с широкой семной валентностью новообразований. С одной стороны, в семной структуре возникающих единиц происходит нейтрализация ядерных или периферийных признаков, сужение значений лексем; с другой стороны, языковые единицы приобретают новые семантические компоненты

и, как следствие, расширяют свой семантический потенциал. По замечанию Е. А. Земской, префиксоид **евро-** «демонстрирует движение в сторону префикса «лучший, супермодный» за счет ослабления значения «европейский» [3]. Как показал анализ политических контекстов, данный факт не является релевантным в политических неолексемах. Так, доминирующим семантическим компонентом в лексике политического языка является значение «имеющий отношение к Евросоюзу». При реализации префиксоида *евро-* в сочетаниях с политической лексикой стереотипные представления о высоком европейском качестве или территориальной соотнесенности с Европой не являются ключевыми, уступая место актуализированному семантическому компоненту, связанному с современными политическими реалиями. В последние пять лет происходит взаимодействие языковых единиц, входящих в сферу политической коммуникации, с новым событийно-информативным полем «Евросоюз», при котором производные единицы с коммуникативно значимым компонентом **евро-** открывают новые смыслы в текстовом пространстве. Данный факт позволяет адресату ориентироваться в прагматических установках автора текста. Таким образом, деривационные модели и образованные по этим моделям производные лексемы в рамках когнитивной модели ситуации формируют понятийные образы, выступая важными координатами в организации плана содержания.

Реализуясь в политических контекстах, неолексемы с препозитивным компонентом **евро-** эксплицируют конструктивный или деструктивный компоненты, лежащие в основе интерпретации лексических единиц. Так, конструктивный компонент, входящий в структуру таких единиц, как *евроинтеграция*, *евродоговор*, *еврообъединение*, *евросоглашение*, *еврокомпромисс* и их производных, обуславливает усиление семантических признаков «цель», «достижение результата»: По мнению Хорошковского, **евроинтеграция** – это единственный выход для Украины (*gazeta.ua*, 10.12.2012); Поскольку польские представители намекали в последнее время на готовность снять вето, в Люксембурге возлагались определенные надежды на **евроконсенсус** (НГ, 25.04.2007).

Наиболее полно реализация семантических компонентов «цель», «достижение результата» происходит на синтагматическом уровне при сочетании с такими лексемами, как *вектор*, *направление*, *курс*, *цель*, *стратегия*, *план*, *устремления*, *стремления*, *ориентир*: Румыния будет поддерживать **евроинтеграционный вектор** Республики Молдова (<http://resurs.md/politics/>, 30.09.2012); Кабмин усилил **евроинтеграционное направление** (Обозреватель, 28.12.2012); Кожара подтвердил неизменность **евроинтеграционного курса** Украины (<http://www.segodnya.ua/politics>, 4.01.2013); Испания поддерживает **евроинтеграционные стремления** Украины (<http://minfin.com.ua/2013/02/13/719067/>, 13.02.2013).

Деструктивный компонент, входящий в семантическую структуру таких лексем, как *евровирус*, *евровето*, *евроанархия*, *евродиктатура*, *евробезальтернативность*, определяет реализацию семантических компонентов «отсутствие результата», «отрицательный результат»: **Евроанархия**. Волна греческих протестов докатилась и до других стран (СТБ, 12.12.2008); **Евродиктатура**. «Миролюбивая» Европа, которая, по заблуждениям Ангелы Меркель, живет в условиях мира и свободы, продолжает целенаправленно диктовать условия Беларуси (<http://predateli.com>,

17.05.2012); Тимошенко: *Евро-вето* будет преодолено ([http://www.trust.ua/news, 04.08.2009](http://www.trust.ua/news,04.08.2009)); «Европейскому выбору нет альтернативы»... Вздор, но как часто мы его слышим от украинских политиков на протяжении многих лет. Словно мантра, за которой уже давно не видно содержания, эта «*евробезальтернативность*» (2000, № 26 (467), 26 июня–2 июля 2009 г.).

Отметим, что наиболее активно деструктивный компонент реализуется в лексемах, относящихся одновременно к сферам политики и экономики (*евродефолт*, *евроинфляция*): *Евродефолт* подкрался незаметно (Обозреватель, 22 июля, 2011); *Евроинфляция* стала жертвой стагнации (<http://rus.ruvr.ru>, 22.08.2012).

Несмотря на то, что номинативные неологизмы, как правило, не имеют синонимов, в политическом тексте возникают и активно функционируют конкурирующие неолексемы, образованные прежде всего суффиксальным способом. Как справедливо замечает Г. П. Нецименко, «не трудно убедиться в том, что деривационная комбинаторика отнюдь не является стихийным процессом образования произвольных морфемных комбинаций. Сказанное особенно характерно для сочетания производящих основ и суффиксов. Присоединение префиксов к основе, напротив, в ряде случаев может носить автоматический характер, оно не зависит в такой степени от зачина основы и не сопровождается обычно какими-либо морфонологическими трансформациями» [11, с. 174].

Так, наиболее частотными суффиксальными новообразованиями являются лексемы *евроинтегрант* / *евроинтегратор*, *евролобби* / *евролоббист*. Отмечая конкуренцию номинативных единиц, образованных суффиксальным способом, важным являются критерии выбора словообразовательного компонента: конкурирующими являются только заимствованные суффиксы, имеющие тождественные или синонимичные значения в толково-словообразовательных словарях: *Варшава в очередной раз подтвердила взятую на себя роль евролоббиста* Украины (<http://www.igls.com.ua/monitoring/578/>, 10.05.2011); *ВТО, где тон задают США и их евролобби в ЕС, категорически отказывается хоть немного урезать протекционистские преференции Штатов* (<http://www.pravda.ru/>, 22.06.2007).

Менее частотным деривационным процессом является реализация конкурирующих форм, построенных на основе синонимии корней (*евролегитимность* / *еврозаконность*, *еврозапрет* / *евровето*). Анализ политических контекстов выявил тот факт, что конкуренция наблюдается прежде всего между заимствованным и исконным корнем: *Евро-вето* будет преодолено (<http://www.trust.ua/news/13614.html>, 2009-08-04); *Испания обещает повысить пенсии, несмотря на еврозапреты* (<http://rus.err.ee/economy>, 25.09.2012). Отметим, что при наличии параллельных форм с заимствованным и исконным корнем более частотным при реализации в политических контекстах является использование единиц с исконной основой.

Закрепленность в русскоязычной деривационной системе препозитивного компонента *евро-* доказывается структуризацией формирующихся словообразовательных гнезд. Так, неолексема «евроинтеграция», реже – «евро интеграция» является составной частью разветвленного словообразовательного гнезда, в которое входят слова различной частеречной принадлежности: существительные (*евроинтеграция*, *антиевроинтеграция*, *евроинтегрант*, *евроинтегратор*), прилагательные (*евроинтегратор-*

ский, евроинтеграционный), глаголы (евроинтегрировать, заевроинтегрировать), причастия и отглагольные прилагательные (евроинтегрированный, евроинтегрирующий, заевроинтегрировавшийся), деепричастие (евроинтегрируя), наречие (евроинтегрированно). Как показал анализ словарных источников последних пяти лет, ни одна из выявленных в контекстах лексем не закреплена в лексикографической практике. Функционируя в политических текстах, новообразования с препозитивным компонентом *евро-* приобретают дополнительные оттенки значения и коннотацию, способны входить в видовые пары, синонимические и антонимические ряды.

Реализация в политическом тексте языковых единиц, входящих в словообразовательное гнездо «интеграция», позволяет установить базовые семантико-когнитивные модели, лежащие в основе структуризации политического мира. Так, ключевыми моделями являются следующие: «евроинтеграция – это процесс», «евроинтеграция – это цель», «евроинтеграция – это отсутствие результата», «евроинтеграция – это возможность».

Семантико-когнитивная модель «евроинтеграция – это процесс» реализуется в политическом тексте с помощью субстантивных единиц с ядерной семой 'направление' и представлена сочетаниями *евроинтеграционный вектор, евроинтеграционное направление, евроинтеграционный курс, евроинтеграционный выбор*: Парламентариизм взяли **курс на евроинтеграцию** (<http://kontrakty.ua/article/58808>); Путин уважает выбранный Украиной **вектор евроинтеграции** (<http://pda.regnum.ru/news/1551119.html>); Украина продолжает двигаться **курсом евроинтеграции** (<http://vecherko.org.ua>, 19.03.2012); Мы четко выдержали **курс евроинтеграции** (2000, 20.10.2011); **Евроинтеграция** – это не корпоративные игры. Это – серьезный геополитический **выбор**, от которого будет зависеть дальнейшая история Украины (ЗН, № 45, 7.12.2012).

Номинативное сочетание *евроинтеграционный процесс* включает дифференциальный признак 'время' и активно функционирует в конструкциях *Subst. + Verb* (замедлять, ускорять, при/останавливать, тормозить) + *евроинтеграционный процесс* или в придаточных цели: Мы категорически отсекаем, как политическая сила, любые обвинения в наш адрес и в адрес наших лидеров, что мы спекулируем процессом для того, чтобы тормозить **евроинтеграционные процессы** Украины (<http://lb.ua/news>, 19 сентября 2011). В структуре данной семантико-когнитивной модели *евроинтеграция* определяется не как мгновенное действие, ограниченное временными рамками, а как процесс, сопряженный со сложностями и препятствиями, действиями, способными ускорить или замедлить процесс, дать толчок к скорейшему его завершению или, наоборот, негативно повлиять на успешность его протекания.

Семантико-когнитивная модель «евроинтеграция – это цель» реализуется прежде всего с помощью глаголов движения и пространственной лексики. Так, в рамках данной модели активно функционируют глаголы движения *идти, двигаться, стремиться, направляться* в сочетании с лексемой *евроинтеграция* с целевой семантикой: Президент Польши на примере Евро показал, как Киев **движется к евроинтеграции** (<http://president.org.ua/news/news-322338/>, 02.07.2012); ПР: ПАСЕ подтвердила, что Украина **движется в направлении евроинтеграции**

(<http://versii.com/news/248410/>, 27.01.2012); *Украина продолжает стремиться к евроинтеграции* (<http://nikvesti.com/news/public/31849>, 24.06.2012).

Глаголы движения активно функционируют с лексемами *дорога, путь* в конструкциях: *Verb + на пути к / по дороге к евроинтеграции / в сторону евроинтеграции*. В политических текстах движение к евроинтеграции представляется как путь, преодоление которого может быть уверенным или неуверенным, быстрым или медленным, простым или сопряженным с различными препятствиями. Как отмечает Н. Д. Арутюнова, движение к цели определяет ассоциативный ряд, через который находят свое осмысление ситуации целенаправленных действий: «к цели идут (но не едут), движение к цели может быть медленным или быстрым (стремительным), трудным или легким, цели достигают, но она может оказаться и недостижимой, к ней пробиваются, встречая на пути препятствия (препоны, преграды), их надлежит устранить (преодолеть, смести, разрушить). На пути к цели стараются не оглядываться, не спотыкаться и не отступать, не сворачивать с выбранного пути» [1, с. 18]. Развивая идею построения ассоциативного ряда в конструкциях с «движением к цели», Г. Е. Крейдлин отмечает, что цель – это конечная точка некоторого движения; к целям ведут различные пути, от которых часто отклоняются, но к которым постоянно стремятся. По убеждению исследователя, цель не возникает вместе с объектом – ее появление связано с действием [6, с. 25]. Данные тезисы подтверждаются политическими контекстами: *Украина будет двигаться в сторону евроинтеграции* (<http://news.pn.ru/politics/75858>, 22.02.2012); *Политическое решение Альянса о движении в сторону евроинтеграции противоречит экономическим потребностям страны* (16.05. 2012, <http://referendum.md/news/809>).

В политических контекстах *евроинтеграция* характеризуется как цель не только имплицитно, но и эксплицитно, что подтверждается такими конструкциями, как *евроинтеграция – это цель, евроинтеграция – это приоритет: Евроинтеграция – это один из наших приоритетов, но отношения с Россией тоже важны* (<http://gazeta.ua/ru>, 17.05.2012); *Цель Украины – это евроинтеграция* (<http://from-ua.com/news>, 15.11.2012).

Семантико-когнитивная модель «евроинтеграция – это отсутствие результата» в политических текстах является наименее частотной, что подтверждает приоритетность тенденций политического мира. Интересно, что модель, реализуемая прежде всего с помощью лексемы *тупик*, в речевой реализации отмечается синтаксически ограниченными характеристиками; это обусловлено экспрессивно-стилистической маркированностью лексического значения ключевой единицы. Менее частотными являются лексема *лабиринт* и конструкция *билет на Титаник*: *Евроинтеграция Украины – безальтернативный тупик* (<http://www.worldandwe.com/>, 1.11.2011); *Лабиринт евроинтеграции* (<http://gazeta.ua/ru>, 13.10.2011); *Азаров признал, что процесс евроинтеграции Украины зашел в тупик* (ЗН, 14.03.2012); *Евроинтеграция Украины: Билет на «Титаник»* (<http://www.ukr.net/news/>, 21.02.2012).

Для современного сообщества *евроинтеграция* представляется как возможность, шанс, надежда на конструктивные перспективы, что подтверждается активным функционированием контекстов, входящих в семантико-когнитивную модель

«евроинтеграция – это возможность»: Для них [украинцев – Л. Б.] **евроинтеграция – это экономическая возможность** и расширение рынков сбыта, и они не понимают, что это интеграция в клуб «развитых демократий» (<http://svelichko.blogspot.com>, 12.07.2010); **Евроинтеграция – это не желание, это необходимость, это возможность** для страны завершить процесс модернизации собственной экономики, преодолеть главные социальные и структурные проблемы (ЗН, № 45, 7.12.2012).

ВЫВОДЫ. Анализ внутренней и внешней валентности политического слова доказывает его глубокий деривационный потенциал, способный реализовываться как в общезыковых единицах, так и в лексических инновациях. Реалии современного политического мира определяют востребованность широкой формантной системы, организующей новый лексический пласт, который отражает особенности изменения языка политики. Закрепление и динамика производных слов, определение когнитивных механизмов порождения лексических инноваций приводит к возникновению в языке новых тематических групп и семантико-когнитивных моделей, способных наиболее полно дифференцировать фрагменты политического мира.

Список литературы

1. Арутюнова Н. Д. Язык цели / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Модели действия. – М.: Наука, 1992. – 166 с. – С. 11–23.
2. Бессонова Л. Е. Заимствованное слово в политическом тексте: семантико-деривационный аспект / Л. Е. Бессонова // И слово Ваше отзовется / Сборник научных статей в честь 80-летия профессора Е. С. Отина / Гуманитарный центр «Азбука». – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. – 644 с. – С. 46–56.
3. Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства / Е. А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – [2-е изд.]. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 90–140.
4. Касьянова Л. Ю. Сложение как продуктивное средство неологизации в русском языке конца XX – начала XXI в. / Л. Ю. Касьянова // Гуманитарные исследования. Язык. Коммуникации. – 2012. – № 2 (42). – С. 87–92.
5. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
6. Крейдлин Г. Е. К проблеме языкового анализа концептов «цель» VS. «предназначение» / Г. Е. Крейдлин // Логический анализ языка. Модели действия. – М.: Наука, 1992. – 166 с. – С. 23–31.
7. Крысин Л. П. Русское слово, свое и чужое: исследования по современному русскому языку и социолингвистике / Л. П. Крысин. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 888 с.
8. Кубрякова Е. С. К построению типологии словообразования категорий / Е. С. Кубрякова // Актуальные проблемы современного словообразования. Материалы международной научно-технической конференции. – Кемерово, 1–3 июля 2005. – Томск, 2006. – С. 90–96.
9. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова // Институт Русского языка РАН. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
10. Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава языка: [монография] / Людмила Алексеевна Кудрявцева. – [2-е изд., испр.]. – К.: ИПЦ «Киевский университет», 2004. – 208 с.
11. Нешименко Г. П. О некоторых закономерностях деривационной морфонологии (на материале славянских языков) / Г. П. Нешименко // Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik. – Münster – London – Hamburg, 2002. – S. 171–180.
12. Складарская Г. Н. Предисловие / Г. Н. Складарская / Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия. – М.: Астрель: АСТ, 2001. – С. 5–25.

Бессонова Л. Ю. Нове слово в дериваційних та текстових реалізаціях: семантико-прагматичний аспект / Л. Ю. Бессонова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 385–392.

У статті описуються способи реалізації потенціалу деривату політичного слова, виявляються механізми його семантичної трансформації, що доводить динамічну природу мотивованого знаку. З врахуванням потенціалу деривату нового слова структуруються базові семантико-когнітивні моделі, що лежать в основі організації політичного світу.

Ключові слова: словотворча неологізація, похідне слово, запозичення, політичний текст.

Bessonova L. The new word in the derivative and text realizations: semantic and pragmatic aspect / L. Bessonova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 385–392.

The means of realization of derivational potential of the political word are considered in the article. The emphasized mechanisms of its semantic transformation prove the dynamic nature of the motivated sign. The main semantic-cognitive models, lying in the base of the organization of political world, are structured in view of derivational potential of the new word.

Key words: word-formative neologization, derivative word, borrowed word, political text.

Поступила в редакцію 27.10.2012 г.

УДК 81'22:165.191

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АРТЕФАКТ В СТРУКТУРЕ МИФЕМЫ

Валеева Л. В.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь

В статье описана модель артефакт – мифема как конструкт вторичной языковой семиотической системы. Представлена характеристика мифемы как минимальной единицы вербального кодирования мифологической информации и ключевого элемента виртуальной лингвальной онтологии. Обосновано включение семантического артефакта в структуру мифемы.

Ключевые слова: мифема, артефакт, семантическая структура, онтология, виртуальная реальность.

Актуальность исследования. Информационно-коммуникативная направленность современного гуманитарного знания пробуждает интерес к семиотике массмедийного дискурса. Массмедиа становятся плацдармом для испытания и утверждения новых сконструированных форм массовой культуры. Процессы стандартизации и систематизации этих форм регулируются степенью коммуникативной свободы. Наблюдается тенденция к объединению независимых систем в одну универсальную по общности интерпретационных процессов. «Благодаря этому возникает излишек коммуникативных возможностей, который может далее контролироваться лишь внутрисистемно: посредством самоорганизации системы и ее собственных конструкций реальности» [10, с.11].

В эпоху коммуникационных технологий и структурной сложности информационного потока активизируется лингвомифологическая форма мышления, которая помогает «постичь субъект культурного процесса» и «определить имманентную форму, которой следует каждый из нас» [5, с.26]. Мифологическое мышление, чья основная социально-практическая функция заключается в сохранении целостности коллектива, обращается к знакам – абсорбентам. В массмедийном дискурсе развиваются новые активные семиотические формы. Эти знаки выстраивают иррациональное, изменяя predeterminedную вербальным сознанием линейность. Они переводят связи обусловленности в отношения тождества, изменяя восприятие повседневного опыта. Средства и способы трансляции информации модифицируются под воздействием артефактов и симулякров. Вербальные коды мифологического типа структурируют языковое сознание, порождая новые формы представления огромного спектра идей, ценностей, мотивов, характеризующих культурное многообразие новой формации.

Постановка проблемы. В новой коммуникативной действительности формируются активные онтологические ряды, до настоящего времени системно не описанные и не получившие научно и методологически обоснованного статуса. В современной науке проблема теории онтологии как типа мировоззрения, как характе-

ристики бытия или типа семиотически представленной действительности порождает проблему выявления и описания лингвальных реальностей.

Новое видение информационного массива как производного множества реальностей обусловило развитие полионтологической лингвальной теории, утверждающей иерархическую структуру языкового знака, на первом уровне связанного с системой денотатов, на следующих уровнях находящегося в отношениях порожденности. Именно осознание природы и алгоритмов порожденности позволяет описывать «параллельные» миры (реальности, сферы) как формализованное знание. Лингвальные реальности представлены собственной системой языковых знаков.

Система лингвальных реальностей тесно связана с полионтологической картиной мира (С. Х. Асадуллина, Н. Г. Багдасарьян, Ж. Бодрийар, О. С. Борисов, В. А. Гермашова, Ж. Делез, О. И. Елхова, В. Г. Костомаров, В. В. Красных, М. М. Кузнецов, О. В. Лутовинова, Ю. И. Сватко, В. Л. Силаева, Б. А. Успенский, М. В. Ягодкина и др.). Предпринимаются попытки обосновать критерии систематизации реальностей и выделить ключевой элемент. Таким образом, успешный анализ лингвальной полионтологии возможен в случае, во-первых, выяснения иерархии порожденных онтологий, во-вторых, описания ключевой единицы лингвальной реальности; в-третьих, изучения механизма порождения между ключевыми единицами первичного и вторичного вербально представленного онтологического семиозиса.

Цель исследования – рассмотреть особенности семантической структуры мифемы как ключевой единицы вторичной лингвальной реальности. Для этого необходимо дать характеристику вторичной лингвальной реальности в сопоставлении с первичной семиотической системой языка; представить ключевую единицу вторичной лингвальной реальности; описать особенности структуры рассматриваемой языковой единицы в соответствии со своеобразием современного информационного пространства.

Множественные теории языкового знака и языковой системы формулируются исходя из примата физического мира. Заслуга выдающихся ученых 19-20 веков Ч. Пирса и Ч. Морриса, Г. Фреге, Ф. де Соссюра, Ю. Лотмана и других в том, что языковой знак рассматривался не как словесный сигнал на физиологическую реакцию, а как психическое явление. Ч. Пирс представил классификацию знаков, в которых представлены индексы в качестве естественных знаков, иконы, демонстрирующие образные системы, и символы, отражающие рефлексивную связь означаемого и означающего [14]. Готтлоб Фреге выделил в семантике значение и смысл, таким образом обозначив интерпретационную составляющую содержания знака [22]. Ф. де Соссюр, утверждая, что словесный образ столь же психичен, как и ассоциируемое с ним понятие, рассматривал зависимость значимости знака от его положения в каждый данный момент, от конвенциональных договоренностей, от прототипических особенностей (соответствие диахроническому факту со всеми его особенностями). В то же время исследователь отрицал факт намеренного воздействия на систему языковых отношений и делал заключение, что «фигуры» языка изменяются стихийно и случайно [19].

Утилитарность категорий массовой культуры обусловила распространение символических и симулятивных знаков, представляющих новые задачи общения и

рационально прагматическую политику каналов массовой коммуникации. Осознание многоступенчатости восприятия бытия позволило исследователям рассматривать критерии и стандарты новых реальностей. Вырабатывается набор языковых знаков как маркеров новой реальности. Будучи производными формами, знаки обладают способностями к семантической деформации внутреннего образа и к адаптации прототипических элементов первичного семиозиса.

Познание реалий вербальной действительности носит как общенаучный, так и собственно лингвистический характер. Ю. М. Лотман отмечает, что слово «реальность» покрывает два различных явления. С одной стороны, это реальность феноменальная, то есть та реальность, которая соотносится с культурой, то противостоя ей, то сливаясь с нею. С другой стороны, реальность в ноуменальном смысле, то есть пространство, фатально запредельное культуре. Ученый считает, что пласт «реальности» — той реальности, которая организована разнообразными языками и находится с ними в иерархической соотнесенности, расположен под пластом семиотического пространства в виде многослойного пересечения различных текстов и со сложными внутренними соотношениями [11]. В. И. Теркулов утверждает в семантической структуре языка существование двух миров: онтологического, референтного, то есть мира внеязыковых сущностей и событий, протоколируемых в языке, и лингвального, то есть мира, созданного языком [21]. А. Ф. Косарев рассматривает физическую (эмпирическую) реальность, которую характеризует временем, растянутым в цепочку последовательных и причинно связанных между собою событий; метафизическую (внеэмпирическую) реальность, в которой время уплотнено и спрессовано семантическими структурами и события соединены между собою не причинными, а структурными связями. Трансцендентная (надэмпирическая) реальность постоянно вибрирует, высвечивая и проявляя события и смыслы, связанные универсальными и абсолютными смыслами, что позволяет нейтрализовать и координировать избыточное количество формализованных и логических смыслов и связей [7].

В области онтологической спецификации утверждается понятие константной реальности, в основе которой невозможность абсолютного покоя для мира вещей и необходимость идентифицировать перцептивные и интеллектуальные представления о себе и о природном и общественном мире. Систематизация научных представлений об этой категории в различных сферах гуманитарного знания позволило нам суммировать ее доминирующие характеристики (А. Д. Александрова, С. Х. Асадуллина, С. А. Борчиков, В. А. Гермашова, А. А. Калмыков, Т. В. Носова, М. В. Ягодкина и др.). Во-первых, она является первичной семиотической системой по отношению к миру вещей; во-вторых, является порождающей другую, низлежащую реальность; в-третьих, представляется результатом языкового воплощения; в-четвертых, значения ее элементов независимы или внесобытийны, контекстно свободны; в-пятых, доступна всем членам общества; в-шестых, ее элемент является атомарным элементом, а все элементы последующих реальностей рассматриваются с точки зрения сходства с ним,

Константная реальность субстанциональна. Как отмечает М. С. Кунафин, значения, конструируя понятия, опосредуют предельное основание, не выходя при этом в неязыковую реальность. Первозык (который определяется в нашем исследо-

вании константной реальностью) конструирует мир естественных предметов. При выявлении основания понятий учитывается наличие в неязыковой реальности процесса изменений [8]. Изменения различаются по связи со знаковыми системами. Первый тип изменений учитывает законы природы, в соответствии с которыми физические свойства времени обеспечивают гармонию состояния и свойств любой сущности. Это означает, что время несет информацию о событиях, которая может быть передана другой системе [6]. Второй тип изменений связан с идеализацией, абстракцией, обобщением, сравнением, определением, доопределением, когда языковой знак однозначно относится не к миру вещей, а к миру искусственно созданных обозначений. Таким образом, в языке сосуществуют два направления изменений. Первое направление определяется термином «эволюция», вследствие этого в языке существуют многообразные формы, фиксирующие время. Второе направление демонстрирует способность любой системы терять свою первоначальную организованность, разрушаться и переходить в более вероятное состояние. Эти изменения зависят от степени и характера активного воздействия. Н. А. Козырев устанавливает, что в этом случае происходит изменения плотности времени. Некоторые процессы увеличивают его плотность и, следовательно, излучают время. При этом у находящихся рядом сущностей (предметов, явлений, процессов) упорядочивается структура, уменьшается энтропия и регистрируется новое направление в развитии, противодействующее обычному, поступательному ходу событий [6].

Порожденная измененная реальность получила название виртуальной. В современном знании утверждается категориальная оппозиция константная / виртуальная реальности. «Виртуальные объекты существуют только актуально, только ‘здесь и теперь’, пока в порождающей реальности происходит генерирующие их процессы; с окончанием процесса порождения соответствующие виртуальные объекты исчезают» [13, с. 403]. В перечень признаков виртуальной реальности включены порожденность, актуальность, автономность, интерактивность, погруженность (С. А. Борчиков, В. А. Гермашова, В. П. Гиренко, Д. Дойч, О. И. Елхова, А. А. Калмыков, О. В. Лутовинова, Н. В. Носов, Я. Чеснов). М. В. Ягодкина демонстрирует посреднический характер вербальной реальности при характеристике реального и ирреального миров, представленных как константная и виртуальная реальности. Виртуальная реальность имитирует константную реальность, моделируя действительность с помощью вербальных и невербальных средств [24].

Вторичный семиозис языка мы будем называть виртуальным. Природа производности языкового знака достаточно сложная, так как не отрицает процедур наблюдения и ощущения, но в симбиозе с процессами воображения и рефлексии формирует виртуальную номинацию в пределах существующей формы. Производящий и производный знаки онтологически равноправны и автономны. Их различает гносеологическое основание, которое для константной реальности ориентировано на предметно обоснованные объектно-субъектные отношения, а для виртуальной реальности на все субъектно ориентированные отношения, в том числе апперцептивно и контекстно стимулированные корреляции субъект-объект и субъект-субъект. Многовариантность способов организации внутреннего мира субъекта, выходящей

за рамки рецепторно субъектно-объектной онтологии, позволяет говорить о множественности виртуальных реальностей.

Мифологическое мышление не оперирует рациональными формами константной реальности. Оно не просто удовлетворяет любопытство первобытного человека и отражает избыток воображения, мифология как система своеобразно регламентирует поддержание устойчивого социального порядка, утверждает природное и социальное единство, психологическую монолитность коллектива [16]. Мифологическое сознание преобразует расчлененное объективированное знание, верифицированное в языке, в бессознательно-оценочное, эмоционально-интеллектуальное знание языковых форм виртуального мира. В философии преобразованное восприятие бытия получило название «фюзис» (данный в чувственном познании) и «метафюзис» (доступный умозрению) [23]. В первом случае категоризация чувственно представленных, динамичных, изменчивых образов, находящихся за чертой конкретных реалий действительности, согласуется с «телом бытия». В языке формируется группа языковых единиц, образующих систему вымышленных сущностей с атрибутивной характеристикой реального объекта. Например, *феникс* – символ возрождения, обновления, бессмертия и вечности времени. В мифологии разных народов фантастическая птица выглядит по-разному: у египтян похожа на серую цаплю, у греков – на орла и т.п. [3]. По мнению ученых, специализирующихся в области ономастики, эта группа языковых знаков объединяет имена вымышленного объекта любой сферы ономастического пространства в мифах и сказках [15]. Во втором случае продуцируется вторичная символизация вследствие коррекции политической, исторической и культурной информации. Социально-практическая направленность мифологизации демонстрируется посредничеством языковых знаков, порожденных в уже созданных лингвальных реальностях. Например, лексическое значение слова *телевидение* фиксирует техническую характеристику продукта развития науки современной эпохи: 1. передача на расстояние изображений подвижных объектов и звукового сопровождения при помощи электрических сигналов, передаваемых по радио или по проводам; 2. область науки и техники, связанная с передачей изображений подвижных объектов на расстояние [18, с. 347] – *распространение программ цифрового телевидения; услуги портативного телевидения* и т. п. В то же время средства массовой коммуникации демонстрируют множественные интерпретации новых значений языковой единицы, связанные с социальной ролью телевидения в жизни общества и отдельного человека, как-то: *наше телевидение – страна абсурда* (ЗН, 1997, №38); *Львов становится развлекательным «телевидением», фоном к пиву* (ЗН, 2011, № 24), *НТВ продемонстрировало внутреннюю ложь самого телевидения* (ЗН, 2001, № 14). Социальная практика порождает новые информационные образы и управляет ими. Социальные науки, в том числе социальная коммуникация, фиксируют измененные состояния узувальных вербальных объектов константной реальности. *Телевидение* превращается в средство, вызывающее приятное состояние эйфории, но истощающее критические способности [2, с. 320-321]. В виртуальной лингвальной зоне языковой знак *телевидение* тиражирует характеристики, формирующие важный социокультурный фактор современной информационно-коммуникативной формации, организующий влияние на социальные и личностные

ценности, воздействие на досуг, на способности изменять восприятие пространства и времени, влияние на степень потребления и выбор объектов потребления: *Телевидение – это структура, которая не только поглощает деньги, но и генерирует их благодаря существованию рекламного пространства, и его успех у населения как раз и связан с тем, что оно демонстрирует фильмы* (ЗН, 1996, №29), *телевидение – это ухудшенный вариант кино* (ЗН, 1997, №26), *белорусское государственное телевидение обвинило Кремль* (ЗН, 2011, №24);

Базовой языковой единицей, демонстрирующей мифологическое мировосприятие и выстраивающей область виртуальной лингвальной реальности, мы определяем мифему. Термин мифема объединяет все виды минимального вербального кодирования мифологической информации. Мифема представляет проявленность языкового знака с целью верификации конкретного смоделированного сущего. Как показал анализ работ в области семиотики и мифа (Р. Барт, А. Ф. Лосев, Ю. М. Лотман, Г. Г. Почепцов, Н. В. Слухай, М. И. Стеблин-Каменский и др.), главной характеристикой языкового знака мифа является посредничество между познанный реальностью и непознанным, но зафиксированным как факт культурно значимого исторического прошлого. Семантика мифемы формируется и проявляется в ситуации абсолютного доверия участников коммуникативного действия к редуцированной, сконструированной и непроверенной или недостоверной информации. Мифема организует суггестивно-символическую манеру общения, погружая человека в псевдореферентные с позиции вещественного мира вербальные системы, в миры артефактов. В этих реальностях языковая единица обладает безграничными конвенциональными способностями, так как категории времени, пространства, каузации являются результатом интеллектуального творчества и измененного состояния сознания.

Таким образом, мифема представляет две подсистемы языковых знаков виртуального пространства. Одна подсистема объединяет эксклюзивные языковые номинации мифологизированного бытия, демонстрирующие смоделированные по законам материального мира сущности и события (*Антей, Асмодей, Беовульф, Буга, Кассандра, бесы, сукукубы, нимфы* и т. д.). Другая подсистема связана со способностью группы языковых знаков формировать все виды знаний, в том числе знаний по мнению и доверию. Мифемы второго типа онтологически мобильны, так как лишены наглядности (предметности). По своей семиологической природе они привязаны к прагматическим способностям порождающего имени, а именно к сочетаемостным свойствам и к ассоциативному потенциалу. Порождающими элементами, способными к вторичным ассоциациям, являются трансцендентные понятия *добро, совесть, красота, ложь* и под., общественно-политическая лексика *политика, манифест, партия, оппозиция* и под., культурно-исторические номинации *этикет, комедия, мода, Клеопатра, Наполеон, Остап Бендер* и под.

Психологическое обоснование семиотической природы мифемы выявляет определяющие элементы в структуре рассматриваемой языковой единицы. Семантика мифемы не согласуется с детерминированностью денотатов, означающей, что в основе лексического значения языкового знака находятся сведения о денотативном и сигнификативном уровнях. Денотатом знака называется класс обозначаемых им фактов, а сигнификатом – общие признаки всех фактов этого класса [1]. Отсутствие денотата

у признаков слов и вещных слов, употребленных вне репрезентации, восполняется терминологической игрой в безденотатные слова, в реальные и мнимые денотаты. Последние, в свою очередь, делятся на осознаваемые людьми (например, персонажи сказок, басен и другие художественные литературы) и на неявные, неосознаваемые (например, в суевериях, предрассудках, религиозных и других верованиях) [12]. Полионтологическая лингвальная теория расширяет конфигурации семантической структуры языковых единиц, и включение денотата в организацию структуры слова является верным, но необязательным. Деятельностно-социальный характер значения языкового репрезентанта мифа, его зависимость от условий реализации требуют введения в лингвистический метаязык нового элемента.

Преобразование информации, породившее третий мир – виртуальный, осуществляется с помощью артефактов, которые должны изучаться не как вещи, а как медиаторы, отражающие и формирующие социальную практику. Информационно-коммуникативная действительность представляет современный мир одновременно как мир человека, как мир природы и мир артефактов [20].

Артефактом называют все, имеющее не материальную, а социальную природу. Артефакт выделяют как элементарную единицу искусственного мира, как антипод всего природного, это и конкретный материальный продукт, поведенческий акт, социальная структура, информационное сообщение или оценочное суждение. Артефакт выступает как неделимая единица культуры. Он позволяет увидеть взаимозависимость и гармонию различных объектов культуры, проследить их порождение, существование и разрушение, их объединение в определенные функциональные и символические паттерны и формы, целостные культурные контексты, семантические поля [9]. Своеобразие артефакта заключается в том, что он находится в полной зависимости от условий и обстоятельств создания порожденной формы. Артефакт не может быть идентичным исходной форме, поэтому его характеристика дается по интерпретативной оценке порожденной формы. Критерий порожденности предполагает сохранение прототипических особенностей (Ф. де Соссюр) или проявления «генетических путей» (Л. С. Выготский). Л. С. Выготский называет три способа верификации порожденности. Первый связан с синкретическими способами, в основе которых эмоциональные субъективные связи между впечатлениями. Второй способ включает ассоциативный комплекс и связанные с ним процессы возвращающегося и навязчивого сходства. Третий способ основан на принципах соучастия и функционального обобщения [4]. Артефакт нельзя отождествлять с симулякром, так как симулякр является имитацией реальности, копией, не имеющей оригинала и, следовательно, не обладающей прототипическими особенностями порождающего знака.

Сопоставление денотативных способностей языковых единиц и артефактных характеристик мифемы демонстрирует параллелизм базовых признаков денотата и артефакта. В современной семасиологии наблюдается последовательное разграничение значения языкового знака и денотата и рассмотрение семантики языковой единицы как информации о денотате. О. Н. Селиверстова указывает, что необходимо различать собственно денотативную ситуацию и сведения о денотате, содержащиеся в языковом знаке [17]. Онтологическое соположение денотата и артефакта проявляется при описании константной и виртуальной лингвальных реальностей.

Денотативный компонент является носителем информации об объектах и явлениях рационально объективированного мира, артефактный компонент представляет социально виртуализированный мир. Представленный дуализм позволяет сделать вывод, что денотат и артефакт являются коррелятивной парой и выступают как базовые элементы семантики ключевых знаков константной и виртуальной лингвальных реальностей.

Таким образом, артефакт и мифема формируют семиотическую модель означаемое – означающее и одновременно артефакт является ядерной семой структуры мифемы как ключевой единицы виртуальной лингвальной реальности.

Мифема *телевидение* ориентирована на систему артефактов, стратификация которых требует совместных усилий специалистов в области социологических и гуманитарных наук. Телевидение представляет не только эффективное средство производства, распространения и потребления информационной продукции, но и важнейший способ единения и формирования общественного самосознания. Семный компонент «окно в мир» в структуре мифемы *телевидение* в примерах массмедийного текста *Телевидение существует везде – и в маленьком городе, и в большой столице, и везде существуют таланты, которые имеют право быть* (ЗН, 1997, №42); *Ведь даже Рождество, испокон веков несущее и передающее из поколения в поколение романтику и красоту народных традиций, за редким исключением, совершенно не делающими погоду на экране, не сумело проявиться на национальном телевидении ни своеобразием лица, ни самобытностью почерка, ни оригинальностью манер — ничем по-своему и своим* (ЗН, 2000, №1) несет информацию не о численном составе телеаудитории, а о возможностях создания калейдоскопического образа мира.

Вывод. Семантический артефакт представляет трансформацию деталей и фрагментов информационных образов в порожденном социальной практикой мире. Порожденная природа артефакта, заключающаяся в обязательном наличии в его характеристике прототипического элемента, размывает границу между воображаемым и действительным. Артефакт является обязательным элементом виртуальной лингвальной реальности. Виртуальная реальность является вторичной семиотической вербальной системой, характеризующейся набором языковых знаков как маркеров новой реальности. Ключевой языковой единицей, демонстрирующей мифологическое мировосприятие и выстраивающей область виртуальной лингвальной реальности, является мифема. Модель денотат и информация о денотате в структуре языковой единицы константного вербального семиозиса порождает модель артефакт и информация об артефакте в структуре мифемы как единице вторичной языковой семиотической системы.

Список литературы

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды : Т. 1. Лексическая семантика (синонимические средства языка) : в 2 т. / Ю. Д. Апресян. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Школа «Языки русской культуры», Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – 472 с.
2. Большой толковый социологический словарь (Collins) / Дэвид Джери, Джулия Джери ; [пер. с англ.]. – Т. 2 (П-Я). – М. : Вече, АСТ, 1999. – 528 с.
3. Вовк О. В. Энциклопедия знаков и символов / О. В. Вовк. – М. : Вече, 2006. – 528 с.

4. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования // Л. С. Выготский ; [под ред. и со вступ. статьей В. Колбановского]. – М. – Л. : Государственное социально-экономическое издательство, 1934. – 326 с.
5. Кассирер Э. Философия символических форм / Э. Кассирер. – Т.2. Мифологическое мышление. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2001. – 280 с.
6. Козырев Н. А. Время как физическое явление / Н. А. Козырев // Моделирование и прогнозирование в биоэкологии. – Рига : Латвийский госуниверситет им. П. Стучки, 1982. – Режим доступа : http://www.vixri.ru/d/a_cosmo/Kozyrev%20A.N._Trudy.pdf
7. Косарев А. Ф. Философия мифа: Мифология и ее эвристическая значимость : учебное пособие для вузов / А. Ф. Косарев. — М. : ПЕР СЭ; СПб. : Университетская книга, 2000. – 304 с.
8. Кунафин М. С. Введение в онтологию языка / М. С. Кунафин. - Режим доступа : http://www.i-u.ru/biblio/archive/kunafin_vvedenie/
9. Культурология : XX век. Энциклопедия / [гл. ред., сост. и авт. проекта С. Я. Левит]. – СПб.: Унив. кн., 1998. – Т. 1 : А – Л / Отв. ред. Л. Т. Мильская. – 447 с. – Режим доступа : <http://arts.adygnet.ru/bibl/kulturolog/untitled-1.htm>
10. Луман Н. Реальность массмедиа [пер. с нем. А. Ю. Антоногвского] // Николас Луман. – М. : «Канан+», РООИ «Реабилитация», 2012. – 240 с.
11. Лотман Ю. М. Символ в системе культуры / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – С.-Петербург: «Искусство-СПБ», 2000. – С. 240–249.
12. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : учебное пособие / М. В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с.
13. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд ; [Научно-ред. совет : предс В. С. Степин; заместители предс. : А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов]. – М.: Мысль, 2010. – Т. 1. – 2010. – 744 с.
14. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения [пер. с англ. ; К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева] / Ч. С. Пирс. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
15. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.
16. Ростошинский Е. Н. Структура мифологического мировоззрения / Е. Н. Ростошинский // Смыслы мифа : мифология в истории и культуре ; сборник в честь 90-летия профессора М. И. Шахновича. – Вып. 8. – СПб. : Изд-во Санкт-петербургское философское общество, 2001. – Режим доступа : http://anthropology.ru/ru/texts/rostosh/misl8_10.html
17. Селиверстова О.Н. Труды по семантике / О. Н. Селиверстова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.
18. Словарь русского языка : В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; [под ред. А. П. Евгеньевой] ; 3-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1985-1988. – Т. 4. С – Я. – 1988. – 800 с.
19. Соссюр Ф. де Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр : [редакция Ш. Балли и А. Сеше] ; [пер. с франц. А. Сухотина. Де Мауро Т. Биографические и критические заметки о Ф. де Соссюре; Примечания] ; [пер. с франц. С. Чистяковой] ; [под общ. ред. М. Рут]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. Ун-та, 1999. – 432 с.
20. Теоретическая культурология. – М. : Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга; РИК, 2005. — 624 с.
21. Теркулов В. И. Номината: опыт определения и описания / В. И. Теркулов ; научн. редактор М. В. Пименова. – Горловка : ГГПИИЯ, 2010. – 228 с.
22. Фреге Г. Логика и логическая семантика [сборник трудов] / Г. Фреге ; пер. с нем. В. В. Бирюкова ; под ред. З. А. Кузичевой : учебное пособие для студентов вузов. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 512 с.
23. Хазиев В. С. Мировоззрение как субъективная реальность [монография] / В. С. Хазиев, Е. В. Хазиева. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2004. – 296 с.
24. Ягодкина М. В. Язык рекламы как средство формирования виртуальной реальности: автореферат дис. на соискание ученой степени докт. филологических наук : спец. 10.02.01 – «русский язык» // М. В. Ягодкина. – Санкт-Петербург, 2009. – 31 с.

Валєєва Л. В. Семантичний артефакт в структурі міфеми / Л. В. Валєєва // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 393–402.

У статті описана модель артефакт – міфема як конструкт вторинної мовної семіотичної системи. Представлена характеристика міфами як мінімальної одиниці вербального кодування міфологічної інформації та ключового елемента віртуальної лінгвальної онтології. Обґрунтовано включення семантичного артефакту в структуру міфами.

Ключові слова: міфема, артефакт, семантична структура, онтологія, віртуальна реальність.

Valeeva L. Semantic artifact is in structure of mythema / L. Valeeva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 393–402.

In the article a model is described artifact – mythema as a construct of the secondary language semiotic system. Discription of mythema is presented as minimum unit of the verbal mythological information and key element of the virtual lingual ontology. Grounding the inclusion of semantic artifact is in the structure of mythema.

Keywords: mythema, artifact, semantic structure, ontology, virtual reality.

Поступила в редакцію 16.10.2012

УДК 811.161.2'373.7:008

УКРАЇНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТАМИ-СОМАТИЗМАМИ

РУКА, НОГА, ОКО У ПРОЗІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Грозян Н. Ф.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

У статті аналізуються семантичні й лінгвокультурологічні особливості соматичних фразеологізмів з компонентами **нога, рука, око** у творах Михайла Коцюбинського

Ключові слова: фразеологічна одиниця, соматизм, партонім, твори Михайла Коцюбинського, рука, нога, око.

Постановка проблеми. У мовознавчих студіях останніх років з позицій антропоцентризму й когнітивізму при дослідженні семантики мовних одиниць і категоризації світу важливим чинником виступає людський фактор, що активно репрезентується в мові за допомогою знаків вторинної номінації – фразеологічних одиниць (ФО). Фразеологічний пласт чи не найяскравіше демонструє національно-культурні особливості мовної системи. Фразеологія, як зауважує В. Жайворонок, – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету [3, с. 33]. Відтак у лінгвістичній літературі утвердилася думка про те, що фразеологічна система відображає культурно-національну специфіку народу, а ФО є джерелом не лише мовної, але й культурної інформації. У сучасному мовознавстві сьогодні по-новому висвітлюються питання утворення та функціонування фразеологізмів, їх національної специфіки тощо. Особливий інтерес становлять ті ФО, що найяскравіше відбивають народний менталітет, традиції та вірування того чи іншого етносу, за якими навіть закріпилася спеціальна назва – етнофраземи (В. Телія). До таких одиниць належать фразеологізми із компонентами-соматизмами. У роботах вітчизняних і зарубіжних учених (М. Алефіренка, І. Голубовської, М. Горди, О. Каракуці, М. Ковшової, О. Левченко, В. Маслової, В. Мокієнка, О. Селіванової, Л. Скрипник, В. Ужченка, О. Тараненка, І. Тимченко та ін.) розглядалися проблеми у сфері соматичної фразеології. Сучасні студії з окресленої проблеми засвідчують невичерпні можливості обраного об'єкта дослідження, дають підґрунтя для більш системної лінгвокультурно-антропологічної концепції тіла, його нового осмислення в науковій парадигмі.

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім опрацюванням проблем семантичного аналізу соматичних фразеологізмів у прозі Михайла Коцюбинського.

Мета статті – охарактеризувати семантичні, лінгвокультурологічні особливості соматичних фразеологізмів з компонентами **нога, рука, око** у прозі Михайла Коцюбинського (на матеріалі творів: Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.1. – 1979. – 317 с.; Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.2. – 1979. – 287 с.).

Мовний світ митця художнього слова Михайла Коцюбинського неодноразово був предметом дослідження багатьох науковців, проте соматична фразеологія залишилася поза увагою вчених.

У пропонованій статті під соматичним (від грец. *soma* – тіло) розуміємо термін, що «використовують для позначення різноманітних явищ в організмі, пов'язаних з тілом, а не психікою» [8, с. 638]. Сьогодні проблеми тілесності в полі зору широкого кола наук, що окреслюють людське тіло в різних соціальних вимірах [2; 4]. Безперечно, у центрі Всесвіту знаходиться Людина, що з раннього дитинства формує в собі особливе національне світобачення (картину світу), специфічну емоційну систему, яка відображається в мові, бо «кожна людина дивиться на світ через призму своїх бажань, емоцій, почуттів» [7, с. 261]. На відміну від природничих і деяких гуманітарних наук, лінгвістику цікавить не тіло людини як фізичний чи біологічний об'єкт, а семіотична концептуалізація тіла і його частин, тобто те, як тіло людини та його частини представлені у звичайній мові й мові тіла, причому не з точки зору спеціаліста-вченого, а з точки зору звичайної, «наївної» людини [1, с. 78]. Систематизація соматичної фразеології дає уявлення про те, як носії української культури осмислюють довкілля, проектуючи на світобудову структуру свого тіла та функції його частин. Про це наочно свідчать ФО з компонентами-соматизмами, які вжиті у творах Михайла Коцюбинського.

Соматизм *рука* означає одну із двох верхніх кінцівок людини від плеча до кінцівок пальців. Він є компонентом ФО в основному на основі функцій, що виконує ця частина тіла. Широкий спектр значень мають фразеологізми, ужиті в прозі Михайла Коцюбинського із соматизмом *рука* та її партоніми.

Рука уособлює допомогу, підтримку, добре ставлення до когось. Відсутність рук сприймається як безпомічність. Наприклад : Сулейман дуже зрадив, діставши чотки, – без них він був **як без рук** [6, с. 138]. Дії або рухи в поєднанні з соматизмом *рука* пов'язані з результативністю / безрезультативністю діяльності, невмінням / вмінням скористатися чимось. Наприклад : А я й забув! – осміхнувся прикро Семен. – Невже оце мені й не їхати?.. Як? Щоб я **випустив з рук** таку okazію? [5, с.130]. Функція рук як знаряддя дії мотивована у фраземі-клятві з соматизмом *рука* : **Хіба б мені руки б повсихали**, щоб я не витягла тебе за коси прилюдно з моєї хати! [5, с.71].

Сценарій невтомної, копіткої праці асоціюється зі стихією вогню, жару у фразеологічній одиниці: [аж] **горить (кипить) у руках (під руками)** [СФУМ, с. 161]. Виконується, здійснюється і т. ін. швидко й успішно. Наприклад : Баби мостили стіни, Семен пошив покрівлю – робота **кипіла, горіла в руках** [5, с.130]; Поки бряжчали ще тітчині карбованці, було й за холодну воду не візьметься, – думали, на віки зледащіє людина, а то так зразу запалився до роботи, що **аж горить йому з-під рук** [5, с. 309].

Неробство в українських фразеологізмах пов'язується із стереотипом білих рук, що представлено у творах Михайла Коцюбинського : Розбити пута, що від віку сковують **білі**, неробчі **руки**, скинути полуду з очей і чесно та сміливо звернути скривдженим те, що до їх належить [5, с.161]. ФО із компонентом *рука* експлікують сприйняття цього соматизму як органу биття. Наприклад : Йому [Максиму] аж **руки**

свербіли до бійки, а слина так летіла з рота за кожним словом [5, с. 41]. Руки є складниками жестових ФО, що позначають стан бездіяльності, збайдужілості. Наприклад : З натури нечепурна, неохайна, Олександра зовсім **опустила руки** [5, с. 34].

Соматизм палець як одна із віддалених один від одного рухомих кінцівок кисті утворює фразеологізм на основі своїх анатомічних ознак. Наприклад, окремість розташування: **як палець**. Без сім'ї, без рідних, без близьких і т. ін. [СФУМ, с. 481]. Наприклад : Адже самі знаєте, як погано, коли чоловік один, **як палець**... [5, с. 49]. Трапляються у творах Михайла Коцюбинського жестові фразеологізми з партонімом палець. Наприклад: Чи мав я хоч одну чисту радість, чи хоч раз почув задоволення од сповнення краших, людських обов'язків, **хоч пальцем**, наприклад, **кивнув** для того, або в тій темній безодні, яка недавно мало не поглинуло мене, хоч трохи розвиднилось? [5, с. 263]. Псевдомотивованими та референційно парадоксальними можна вважати ФО **хоч виколупай з пальця**. Дістати що-небудь невідомо звідки або будь-якою ціною [СФУМ, с. 74]. Наприклад : **Хоч виколупай з пальця**, а дай!.. [5, с. 96].

Партонім плече – це частина тулуба від шиї до руки. Плечі є складниками ФО, що позначають почуття страху, хвилювання. Наприклад : Він [Йон] ніколи не сумнівався в існуванні відьом на світі, і тепер **мороз хапав його за плечі** од одної думки, що його рідна донька – відьма [5, с. 274].

Функціональна спроможність ніг асоціюється з упевненістю, самостійністю людини, її матеріальним і соціальним становищем. Наприклад : Гнат **став на ноги**, зробився хазяїном [5, с. 76]; За чотири роки служби склав він сто п'ятдесят карбованців; на ці гроші купить він собі ґрунт, що за три сотні продає пан Янковський такий в їх селі (катеринку, може, позичить Роман, а п'ятдесят пан почекає), одружиться з Домною і якось-дасть бог милосердний, **стане на ноги!** [5, с. 110].

Найбільш представленим у фразеології Михайла Коцюбинського серед партонімів голови людини є орган сприйняття око. ФО з компонентом око позначають, крім спектру зорового сприйняття, спостережливість, знання, правильну оцінку дійсності, досвідченість, кмітливість. Метафоричні компоненти у зворотах представляють уподібнення в етносвідомості цього партоніма до рухливого предмета : **Очі** в неї **розбіглися**; все її цікавило у тих не знаних їй істотах [5, с.293]; Старі правовірні **кидали** на неї **недобрим оком** [6, с.154]; Параскіца могла довго отак просиджувати, упиваючись солодкими, барвистими мріями, але доволі було, щоб **око її впало** на маленьке, вмазане в стіну дзеркальце – і всі її мрії, все щастя її зчезло, мов дим [6, с.271]; **Очі** в нього **лізли на лоб** й обличчя налилось кров'ю [6, с. 161].

Уявлення про рухливість ока доповнюється в наївно-анатомічній картині етносу враженнями про здатність очей випромінювати світло, що стає експресивним позначенням психоемоційних, рідше фізіологічних станів людини залежно від конотації слів чи спектра знаків вогню, світла. Наприклад : Теплом розіллалося вино по тілу; **в оці блиснув огник**... на серці стало легко, в голові ясно, ноги та руки набули силу й рухливість [5, с. 247]; – Ви пам'ятаєте той апарат? – радісно скрикнув він, і **вогник блиснув** йому **в оці**, але вмить погас. – Гарна була машина... Отож той апарат і ставсь почасти причиною зміни в мому житті [5, с. 259]; Ч-чорт ого знає! – низав він плечима, і **очі** в нього **горіли**, а вуха світилисьна сонці [6, с. 140];

Бліде обличчя світилось у нього, немов при місяці, а **очі горіли** від згадки [6, с. 160]; Бекірові **очі горіли**, як дві жаринки, червоні вуха світились, як місяць на сході [6, с. 163].

Око людини аналогізується із гострим предметом, що у ФО перетворюється на ознаки пильного, прискіпливого погляду. **Свердлити/ просвердлити поглядом**. Пильно, пронизливо дивитися на кого-, що-небудь [СФУМ, с. 630]. Наприклад : Всі стали обережними, як на влогах, тільки Мемет кипів і рвався наперед, **просвердлюючи** жадним **оком** скелю [6, с. 98]; Послана на кушетці й неторкана постіль особливо **ріже око** [6, с. 111]; Його [Лазаря] обступили, питали, **кололи очима** [6, с. 203]; релевантності поведінки, а також кокетування : Надворі завірюха, сніг летить в очі, а я сиджу на санках – і ввижається мені вечір теплий з пахощами весняними, з хрущами, з вишником, білим від цвіту рясного, а на перелазі сперлась Марія і **грає** до мене **очима**... [5, с. 147]; Вона [Гашіца] здивовано озирнулась на Йона, що, сяючи від поту й задоволення, **грав** до неї **очима** та міцно тримав за руку [5, с. 237]; – Віддай! – змагалась вона [Гашіца] сердитим голосом, хоч **очі** так і **грали** до парубка [5, с. 238].

До відчуттів людини, пов'язаних із подразненням ока, апелюють ФО зі значенням певної перешкоди : Се вже мені десь так бог дав, **зняв більма з очей**, щоб я других, розумніших та сильніших за себе, навів на стежку [5, с. 123]; Розбити пута, що від віку сковують білі, неробочі руки, **скинути полуду з очей** і чесно та сміливо звернути скривдженим те, що до їх належить [5, с. 161]; – Бачив я, та мов не бачив, а тепер мені розвинулось, **полуда з очей спала**... [5, с. 302].

Асоціативно мотивовані ФО із компонентом око, вжиті у творах Михайла Коцюбинського, також поповнюють концептосферу часу: – А се що? – скрикнула вона на всю хату, аж хлопці жажнулися від несподіванки. – А се що за вигадки? Ще я не діждалася, щоб ти, запанівши, гордував матір'ю мужичкою?! Так ти ж не діждеш, сякий-не-такий сину!.. – І Наумиха, **як оком мигнути**, вхопила граматку та вкинула її у піч [5, с. 108].

Отже, досліджені ФО з компонентами рука, нога, око у творах Михайла Коцюбинського дають можливість резюмувати : найважливішу роль у процесах фразеологічної номінації відіграють етнічні стереотипи, що фіксують за частинами тіла людини різні функціональні властивості.

Перспективу дослідження визначаємо в подальшому осмисленні й описанні семантичних і лінгвокультурологічних особливостей усіх соматичних фразеологізмів у творах Михайла Коцюбинського.

Перелік умовних скорочень

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.] – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

Список літератури

1. Аркадьев П.М. Семиотическая концептуализация тела и его частей. Признак «форма»/ Аркадьев П.М., Крейдлин Г.Е., Летучий А.Б. // Вопросы языкознания. – 2008. – № 6. – С. 78 – 97.
2. Гомілко О. Метафізика тілесності : концепт тіла у філософському дискурсі / Ольга Гомілко. – К. : Наукова думка, 2001. – 340 с.

3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
4. Косяк В.А. Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції : автореф дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук: спец. 09.00.04. «Філосо. антропологія, філософія культури» / В.А. Косяк. – К., 2006. – 36 с.
5. Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.1. – 1979. – 317 с.
6. Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.2. – 1979. – 287 с.
7. Маслова В.А. Homo lingualis в культурі: Монографія / Маслова В.А. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
8. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних сполучень / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018с.

Грозян Н. Ф. Украинские фразеологизмы с компонентами-соматизмами *нога, рука, глаз* в прозе михайла коцюбинского / Н. Ф. Грозян // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 403–407.

В статті аналізуються семантичні та лінгвокультурологічні особливості соматических фразеологізмів з компонентами **нога, рука, глаз** в произведениях Михайла Коцюбинського.

Ключевые слова: фразеологическая единица, соматизм, партоним, произведения Михайла Коцюбинского, рука, нога, глаз.

Grozyan N.F. Ukrainian phraseologisms with somatisms leg, arm, eye in the prose of michael kotsjubinsky / N.F. Grozyan // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 403–407.

This article analysis semantic and lingvoculturological peculiarities of the phraseologisms with somatisms leg, arm, eye in the works of Michael Kotsjubinsky.

Key words: phraseological unit, somatism, partonym, Michael Kotsjubinsky works, arm, leg, eye.

Поступила в редакцію 11.10.2012

УДК 811.161.2'367

ДИСКУРСИВНІ МОДУСИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ НАРАТОРА В УКРАЇНСЬКОМУ ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ

Ігнат'єва С. Є.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава

Виокремлено й проаналізовано дискурсивні модули організації «Я-концепції особистості наратора»: «Я»-реальне, «Я»-ідеальне, «Я»-можливе, «Я»-минуле, які виразно простежуються в щоденниковому просторі. Окреслено хронотопічний вимір наратора – автобіографічний синерген та визначено його динамічне триєдине наповнення – минуле, сучасне, майбутнє. Знайдено інформаційні елементи автобіографічного синергену в українському щоденниковому дискурсі, що уможливило простеження на відстані часу потенційні можливості особистості наратора

Ключові слова: дискурсивні модули, автобіографічний синерген, особистість, наратор, епістемічні оператори, Я-концепція.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики існує безліч наукових розробок, присвячених дослідженню різних типів дискурсу. Традиції української школи лінгводискурсології представлені працями Ф. Бачевича, І. Безкровної, О. Боровицької, В. Бурбело, В. Буряка, Н. Волкогон, Т. Воропай, О. Галапчук, В. Жайворонка, Г. Жуковець, С. Єрмоленко, Л. Ставицької, С. Коновець, Д. Мамалиги, Н. Непийводи, Т. Нікульшиної, О. Онуфрієнко, Л. Павлюка, Г. Почепцова, Т. Радзівської, В. Різуна, К. Седова, О. Селіванової, К. Серажим, Л. Синельникової, В. Шинкарука, Г. Яворської та багатьох інших мовознавців.

Пропонована розвідка виконана в річищі нового напрямку досліджень вітчизняної та світової науки – лінгвосинергетики. Синергетичний підхід знаходить перспективну сферу застосування у філології, зокрема у літературознавчому та мовознавчому аспектах: праці К. Дуба, Л. Піхтовнікової, В. Галич, І. Цюп'як. Необхідність вивчення дискурсивних модулів організації особистості наратора, синергетичної природи мовних процесів у царині щоденникового дискурсу визначає актуальність нашого дослідження.

Умовою організації особистості наратора слугують дискурсивні модули, зокрема виразно виокремлюється автобіографічний синерген. К. Дуб у літературознавчій розвідці «*Автобіографічний синерген*» називає синергеном «онтологічне завершений життєвий, автобіографічний час. Це – життєво-творчий світ письменника, звершений у певний часо-просторовий, історично визначений доленосний момент. Це – все коло життєвих вражень митця слова: світосприйняття, світовідчуття та світовираження, вся розмаїтість порухів думки, імпульсів, асоціацій, логічно завершених у його естетичній концепції світу й людини й цілісно втілених у

творчості, яка і є онтологічним, вторинним світом, що його ставимо на передній план» [8, с. 15].

У теоретико-концептуальному контексті висвітлення проблеми автобіографічного синергену (АС) ґрунтується на базі синергетичного розуміння синтезованої інформації, яку залишає по собі наратор ЩД, і того, як вона сприймається іншими комунікантами: *«... моє „я” – це незбагнений, вібруючо-невловимий синтез синтезів усього людства. Синтез, який поки що бачить у всеоб’ємності й всезорості лише Бог. Але й значення такого Бога перебільшене, тому помилкове. Наше людське уявлення про нього, на жаль – міфотворчість; а будь-яка міфотворчість другорядна, напوماцки вона йде животворінням утаємниченим. Стосовно ж самої особистості – то її дії, вчинки, прояви добра, любові, зла й беззаконня – це закономірний результат впливу на неї всіх знаних і незнаних енергій, що рухаються-колобродяться по „ланцюжках” Людства»* [3, с. 519]. Змістове наповнення АС визначається усім життям наратора, все написане, сказане, задумане ним, а також те, як воно віддзеркалюється у свідомості й виражається в оцінках критиків, у спогадах сучасників тощо. Кожна ідеологія прагне інтерпретувати АС у рамках своїх постулатів, наступна – переакцентує його, та в ідеалі він має об’єктивний критерій, непідвладний часові й суб’єктивним потрактуванням і прочитанням. Хронотопічний вимір автобіографічної особи позначається динамічною триєдністю «якісних станів – минулого, сучасного, майбутнього, а соціальний простір – як сукупність можливих шляхів здійснення людської долі» [7, с. 13–14].

Особисте «Я» у ЩД – продукт самосвідомості, тобто вияву усвідомлення і оцінки наратором себе як суб’єкта практичної і теоретичної діяльностей, ідеалів, переконань, що мотивують його активність. У ЩД виокремлюються види особистого «Я»: «Я»-реальне, «Я»-ідеальне, «Я»-можливе, «Я»-минуле тощо. На відміну від самосвідомості особисте «Я», окрім усвідомлених компонентів, містить невідоме «Я», яке простежується у ЩД на рівні самопочуття, уявлень наратора. Головна функція його особистого «Я» – забезпечення інтегрованості, цілісності особистості наратора, його особистісну сутність у досягненні суб’єктивної гармонійності. У ЩД виразно простежується феноменологія особистості, тобто те, як наратор сприймає, розуміє і пояснює своє особисте «Я», реальні події свого життя.

Важливим організаційним модусом «Я-концепції» особистості наратора в українському щоденниковому дискурсі є модус національної культури. Етнопсихологи вважають емоційність, перевагу емоцій і почуттів над волею й інтелектом і коордицентричність домінантними ознаками українців [2, с. 100]. Емоційне відчуття світу серцем, а не розумом як філософія серця, проголошена ще Г. Сковородою і підтримана авторами щоденникових текстів – О. Гончаром, О. Довженком, А. Любченком, Л. Танюком, Л. Коваленком, В. Маликом, Ю. Луцьким, О. Волею, П. Сорокою та ін. Властиві для українців «інтровертність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишнього світу, виражена в концентраціях на фактах, проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу; сентиментальність, чуттєвість, емпатія» [1, с. 66]. Естетична «Я-концепція» особистості наратора в українському щоденниковому дискурсі (ЩД) має у своєму підґрунті епістемічну модальність знання і віри. У її семантиці відображаються знання наратора про повідомлювану

інформацію, репрезентація його ставлення до неї з точки зору її достовірності, оцінка ймовірності ситуації, ймовірності пропозиції. Вона передає впевненість мовця у тому, що подія є істинною і формується за допомогою таких епістемічних операторів:

а) «**Я знаю**» / «**Я не знаю**». Напр.: *Я після третього акту йду за латунки й щиро його [Й. Гірняка] вітаю. Він дуже зворушений. **Я знаю**, що значить для актора таке привітання, але він справді заслужив [11, с. 328]; Треба прочитати роман Мушкетика „Семен Палій”. Хоча і без цього **я знаю**, що написаний він в іншому ключі, ніж має бути у мене. В усякім разі резонансу серед читачів він не набув» [12, с. 37]; **Я не знаю**, що сюди записувати: чи свої власні мандри, чи враження, чи думки, чи зустрічі. На все не вистачить паперу (власне, вистачить, але немає, де його насити) [9, с. 275]; **Я знаю**, що хочу сказати про Гоголя, але **не знаю**, чи зумію. Це пов'язано частково з моїм ставленням до України [10, с. 352].*

б) «**Я хочу**» / «**Я не хочу**». Напр.: ***Хочу** залишити по собі помітний, відчутний слід, і я тепер всіх зусиль прикладу, щоб його доконче залишити [11, с. 331]; **Я не хотів** виливати відра холодної води на нього і слухав, що він говорив [10, с. 61]; **Я не хочу** бути зайнятим, **я хочу** бути сам. Чи можу сам щось робити? Так – думати, читати, писати, слухати музику. Цього мені цілком вистачає. **Я не хочу** публічного визнання і т.п. Лишіть мене в спокої [10, с. 68];*

в) «**Я вірю**» / «**Я не вірю**». Напр.: ***Я вірю** не лише сліпою вірою фанатика (не тому що сповнений такої жадоби), а й вірою холодного розуму, безсторонніх зауважень, сухуватого, але певного розрахунку. <...> **Я вірю** [11, с. 426]; Вже віддано й Оппель під Бреслау. Якщо далі так котитимуться німці, то за тиждень-два у самому Берліні може статися паніка. І взагалі все це може справді катастрофічно скінчитися. Хоч **я не вірю** [11, с. 436]; То ж **вірю**, що й з операцією справа буде добре [11, с. 442]; Втім, **я вірю**, Нікулін не підведе [13, с. 543];*

г) «**Я можу**» / «**Я не можу**». Напр.: ***Я не міг** стриматися від того крику і від болю. Це закричали всі ми в залі, всі в Ленінграді, всі на землі, це закричало кохання, протестуючи проти його неминучості бути [13, с. 48];*

г) «**Я вважаю**» / «**Я не вважаю**». Напр.: *Встануть перед читачами люди люди, тоді й осуд їхніх творів буде трохи інший, бо **я вважаю**, по-староодному, що життя і творчість пов'язані [10, с. 66];*

д) «**Я зрозумів**» / «**Я не зрозумів**». Напр.: ***Я зрозумів**, що Говорохину виставу наперед не люблять [13, с. 542]; Якийсь час рядки мене бісили. Доки **я не зрозумів**, що це просто шал гімназиста, юнацький знак оклику; їх усіх у тих офіцерських корпусках заражали російським месіанством. Юнакам це подобалося; а потім доля збиткувала ся з них. Лермонтов і загинув хлопчаком – від таких ідей, від такого способу життя, де «**Я**» в центрі всесвіту, де всесвіт іншої людини є малозначний, якщо ця людина не в епохах [13, с. 538];*

е) «**Я мушу**». Напр.: ***Я мушу це закінчити**, і то якнайскоріше. Чому? Щось квапить мене, може, смерть, а може, сам Микола Васильович [10, с. 349] ...Сьогодні прочитав добре інтерв'ю з Оксаною Забужко в «ЛУ». **Мушу прочитати** її секс-роман [10, с. 354];*

є) **«Я маю»** / **«Я не маю»**. Напр.: *Я не мав* ніякої амбіції щодо редакторства енциклопедії, але таку амбіцію стати співредактором **мав** мій колишній студент і співробітник Данило Струк [10, с. 40]; **Не маю** плану, а план для мене дуже важливий [10, с. 46];

ж) **«Я переконаний»**, **«Я впевнений»**: *Я далі переконаний*, що Гьоте (правопис автора) мав рацію – тільки вічне *Streben* веде до самопізнання і пізнання життєвої правди, хоч може не доводить до розв'язки містерію людського існування [10, с. 43]; **Я впевнений**: так і на Білоруському, так і на Українських. Як би інакше, то не тікали б німці, залишаючи навіть генералів на милість божу і нашу [9, с. 276].

Усі вищезазначені епістемічні оператори у ЩД вказують на ставлення наратора до інформації, що повідомляється, та ступінь його відповідальності за пропозитивний зміст від упевненості до сумніву. Індивідуальне мовлення завжди передбачає наявність суб'єктивного плану. Однак особистість наратора повинна бути впевнена у тому, що існують деякі «епістемічні гарантії» істинності для суджень, що передають його повідомлення. Епістемічна ж форма діяльності особистості наратора полягає у тому, що комуніканти висловлюють свою думку про дійсність та свою впевненість /невпевненість у достовірності повідомлюваного. Ці епістемічні оператори у щоденниковому дискурсі слугують насамперед засобами експлікації роздумів особистості наратора, його рефлексії над власними вчинками, творчістю. За своїм змістом «Я-концепція» у ЩД може бути позитивною, негативною, амбівалентною. «Я-концепція» – це виявлення самосвідомості, динамічна система уявлень людини про себе. Вона формується під впливом досвіду кожного індивіда. Ця система становить основу вищої саморегуляції комуніканта, на основі якої він вибудовує свої стосунки з навколишнім світом. Напр.: **Я вже чув** цю історію... [4, с. 362]; **Я бачив** [6, с. 275]; **Я знав** години й літа натхнення [6, с. 275]; **Я жив** [6, с. 275]; **Я цілком поділяю** його настрої і його готовність [6, с. 386]; **Я не помилився** [13, с. 365]; **Я запропонував** [13, с. 365]; **Я все беру на себе** [13, с. 368]; **Я втратив свідомість** [13, с. 369]; **Я, як міг, заспокоїв і порадив** [13, с. 369]; **Я зрозумів**: пора вставати і йти [12, с. 8]; **Я переконав** його [11, с. 304]; *Це правда, я розумію* [11, с. 304]; **Я хотів** бодай на короткий час забути про дійсність [11, с. 337]; **Я все ж таки вірю** в добрий кінець [11, с. 337]; **Я почав** це робити [11, с. 337] тощо.

Функціонально-семантичні різновиди реалізації цих операторів у ЩД можна репрезентувати у вигляді ланцюжка: розуміння, усвідомлення → логічне передбачення → впевненість → передчуття → переконання, віра → необхідність. Змістове наповнення й функціональні особливості одиниць цього ланцюжка визначаються змістом всього висловлення у межах ЩД.

Питальність – невід'ємна особливість організації особистості наратора у ЩД. Поставлене і точно сформульоване питання визначає вектор його наступних роздумів. Власне й самі щоденникові записи здебільшого питальні, оскільки наратор постійно вступає в діалог з власним «Я». Він ставить перед собою питання, відповідь на які не завжди може віднайти. І тому він намагається їх розв'язувати одразу або з певними застереженнями, можливо, намагається відшукати відповідь

або просто ставить риторичні запитання. Напр.: *Пессимізм – чорний, неосяжний. І те, що бачать в духовно зруйнованій Росії, значною мірою стосується і України, особливо Східної... Де ж вихід, де порятунок? Тільки в поверненні до Бога! Посередник між Людиною і Богом – мистецтво! Як і релігія, воно здатне нас формувати, оновлювати. До тих, котрі вірять у це, належу і я. Чи може, ми наївні і ідеалісти? То що ж: визнати, що Чорнобиль бездуховності вічний? Тоді для чого ж ми? Якщо не вірити, що дух воскресне і світлі віки настануть?* [6:3, с. 353].

Відповідь наратора не залежить від пануючої ідеології, він шукає інші підходи щодо розв'язання проблеми. У наведеному прикладі майже увесь абзац тексту складається із питальних речень, які чергуються з окличними стверджувальними синтаксичними конструкціями, що й становить особливість ЩД. І це вже не стільки проблема авторського стилю, авторської манери викладу матеріалу, стільки проблема його роздумів про предмет мовлення.

В українському щоденниковому дискурсі функціонують численні знаки поліфонічної організації свідомості наратора. Одним із таких знаків є синтаксичні конструкції із вставленими словами і реченнями. Вони вносять додаткову інформацію в речення, не будучи граматично пов'язані з ним. Найчастіше вони пояснюють, доповнюють, уточнюють основне повідомлення, як наприклад: *Предки Морі – самураї, в нього й зараз дома зберігається старовинний, мистецької роботи меч (зброярі Японії в давнину славились своїм умінням, знали нержавіючу сталь)* [4, с. 274] – доповнюється інформація про самураїв; *Ходили-ходили з Флегоновим (мій червоноармієць) – нічого путнього не знайшли. Вирішили отаборитись біля величезного каменя (вирияти під нього траншейки, а самим жити зверху)* [9, с. 277] – уточнюється інформація про Флегонова, який був червоноармійцем у взводі, а також уточнюється місце, де отаборились піхотинці. Показово, що інформація, представлена в дужках, здебільшого ширша від інформації, поданої поза дужками. Вона пов'язана з особистою сферою оцінки, передає навіть настрої наратора, його емоційні переживання. Наприклад: *Напад злодійський трапився ще другого травня (Саша і тут не про себе думав, не бажаючи завдавати зайвих хвилювань і турбот, про напад сказав тільки вчора). <...> Передача на рідкість вдалася (ветерани згадували про минулу війну, до сліз розчулилися споминами; певна річ, і самого ведучого розбентежили)* [3, с. 1061].

Отже, конструкції із вставленими словами і реченнями, що виділяються у тексті дужками насамперед співвідносяться з провідною думкою роздумів наратора у ЩД і з претекстом. Усе синтаксичне розмаїття не сприяє лінійному розгортанню його думки. У дужки беруться додаткові роздуми наратора, даються пояснення, тлумачиться думка, фіксуються асоціації, які виникають в процесі мислення.

Ще одним знаком поліфонічної організації свідомості наратора є лапки, виокремлені в експліцитних текстах. Подібні індивідуальні номінації у людській пам'яті складають окрему асоціативно організовану понятійну систему. Вживаючи лапки у ЩД наратор:

а) підкреслює свою належність до названого поняття, певною мірою демонструє комічне (гумористичне чи іронічне) ставлення, досягаючи певної гіперболізації: *Дозволено й перевидання УРЕ, але неодмінно двома мовами. Можна уявити, як*

під час передплати чиновництво активно продемонструє свою зневагу до „**нарсчії**” [5, с. 235]; П’єсу бачив, друг запросив на прем’єру. І як незручно було, як сумно стало за нього... Такої вже „**романтики**” накручено, стільки красивої патетики, що аж нудить... Тут і циганка, що, вмираючи на руках у партизана, хоче востаннє „**станцювати**” чардаш, і герой такий „**ідеальний**”, що аж закрадається підозра, чи не патологічне відхилення... І фальш, фальш, яка вимордовує нещасних акторів [5, с. 219];

б) виділяє слово лапками не як власне номінацію, а як лексему-термін: І згадалось, як у „**соборні**” **дні** 1968 року таку ж анонімку було й мені надіслано. Майже буквально таку. Тобі нічого не зостається, як піти, за прикладом М. Хв[ильово]го... [5, с. 238]; Якщо у Валі поганий настрій, тоді – це, на жаль, перевірено – нічого і в мене не клеїться, все не до ладу. А якщо зацікавилась, сприймає, оцінює, захочує – тоді „**ланцюгова реакція**”! [5, с. 281]; Райком почав „**розбиратися**” – а тут додаткові сигнали: туди пішли Кузенкова та Веселовська [13, с. 345]; А потім почалися „**ешелонні**” **дні**. Мало цікавого [9, с. 293];

в) підкреслює особливу емоційно-експресивну змістовність (понятійність) слів, узятих у лапки: А літературні чиновники „**забули**” ввести мене до всесоюзн[ого] ювілейного комітету, зараз вдають, що це запрошення виходить від них і бомбардують телеграмами та дзвінками... Ох, уже ці пошехонці!.. [5, с. 219]; „Творчість відмолоджує, тільки в ній – „**екстракт вічної молодості**” варто шукати. Щасливий стан, щасливий, як у першій коханні... [5, с. 227]; Помічено також, що людина перебуває в „**золотій середині**” між найбільшим і найменшим (макросвіти і атоми) [5, с. 240]; А після всіх тих „**утисків**” вистава стає тільки дружнішою, як добре накачаний м’яч. Актори починають краще відчувати „**больові місця**” і влучати в ціль, підказану їхніми недоброзичливцями. Спрацьовує ефект діалогу. Вони – своє, а ми – своє [13, с. 66].

Насправді, до становлення, функціонування й розвитку особистості наратора в українському щоденниковому дискурсі причетні всі вищезазначені дискурсивні модули. Поєднання різних смислових планів – загальнолюдського, світотворчого, метафізичного, культурологічного, автобіографічного – стає прикметною рисою щоденникового простору, а його дискурсивні модули сприяють організації «Я-концепції особистості наратора»: «Я»-реальне, «Я»-ідеальне, «Я»-можливе, «Я»-минуле, оскільки вона вибудовується в умовах його особистісного життєвого досвіду.

Висновки. Отже, «Я-концепції особистості наратора»: у ЩД становить оцінно-пізнавальну систему, що нею переживається і усвідомлюється. На її основі складається ставлення наратора до себе та до інших, спирається на особистісну оцінку своїх можливостей, здібностей. Механізм саморегуляції «Я-концепції особистості наратора» виявляється у вербалізованій формі: власного бажання – «я хочу», усвідомлення своїх можливостей – «я можу», вимогливості – «мені потрібно», цілеспрямованості – «я прагну».

Список літератури

1. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
2. Бердій Т. Своєрідність української ментальності /Т. Бердій // Людинознавчі студії . – Дрогобич, 2000. – Вип. 2. – С. 98–106.

3. Воля Олесь. Щоденник. Сорок років. 1969–2009 / О. Воля. – К. : Аконт, 2011. – 1208 с.
4. Гончар Олесь. Щоденники : у 3-х т. – Т.1 (1943–1967) / О. Т. Гончар ; [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар] ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. – 2-ге вид. випр. і доп. – К. : Веселка, 2008. – 455 с.
5. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. – Т. 2 (1968–1983) / О. Т. Гончар ; [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар] ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. – 2-ге вид. випр. і доп. – К. : Веселка, 2008. – 607 с.
6. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. – Т. 3 (1984–1995) / О. Т. Гончар ; [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар] ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. – 2-ге вид. випр. і доп. – К. : Веселка, 2008. – 646 с.
7. Грабовський С. Мрія в соціокультурному бутті людини / С. Грабовський // Філософські студії: Спецвипуск журналу «Генеза», 1995. – С. 13–14.
8. Дуб К. С. Автобіографічний синерген / К. С. Дуб // Слово і час. – 2001. – № 4. – С. 15–23.
9. Коваленко Л. М. «Ми – люди майбутнього, ми – не минулі» : [статті, рецензії, щоденники, спогади, поезії, листи] / Л. М. Коваленко ; [упоряд. Н. Л. Калениченко, О. Б. Поліщук] ; [вступ. слово М. Г. Жулинського]. – Дніпродзержинськ : Видавничий дім «Андрій», 2008. – 512 с.
10. Луцький Юрій. «Роки сподівань і втрат» : [щоденникові записи 1986–1999 років] / Ю. Луцький. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2004. – 515 с.
11. Любченко А. П. Вертеп (повідь). Оповідання. Щоденник / А. П. Любченко ; [упоряд., авт. післямов В. А. Любченко] ; [авт. передм., комент., приміт І. Л. Михайлин]. – Х. : Основа, 2005. – 464 с.
12. Малик В. К. Синя книга : Щоденник (записи для себе) / В. К. Малик ; [упорядники: О. В. Сиченко, Н. О. Сиченко]. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. – 308 с.
13. Танюк Л. С. «Лінія життя» (3 щоденників) : у 2 т. – Т. 2 : 1971–1980 / Л. С. Танюк ; [художник-оформлювач І. В. Осипов]. – Харків : Фоліо, 2004. – 558 с.

Ігнат'єва С. Є. Дискурсивные модусы организации личности нарратора в украинском дневниковом дискурсе / С. Е. Игнат'єва // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 408–414.

Выделены и проанализированы дискурсивные модусы организации «Я-концепции личности нарратора»: «Я»-реальное, «Я»-идеальное, «Я»-возможное, «Я»-прошедшее, которые четко прослеживаются в дневниковом пространстве. Очерчено хронотопическое измерение нарратора – автобиографический синерген – и определено его динамическое триединое наполнение – прошедшее, современное, будущее. Выделены информационные элементы автобиографического синергена в украинском дневниковом дискурсе, что дает возможность проследить на расстоянии времени потенциальные возможности личности нарратора.

Ключевые слова: дискурсивные модусы, автобиографический синерген, личность, нарратор, эпистемические операторы, Я-концепция.

Ignat'yeva S. Discursive organization of the person narrator modes in ukrainian diary discourse / S. Ignat'yeva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 408–414.

There were allocated first analyzed discursive modes of organization, „the self-concept of personality of the narrator”, „I”- real, „I”- perfect, „I”- possible, „I”- since that is clearly evident in the diary space. There was outlined chronotopic measurement narrator – autobiographical synergies and determined three-in-one its dynamic content - the past, present, future. There were allocated autobiographical Synergy information Elements in Ukrainian diary discourse, which makes it possible to trace the distance of time the potential of the individual narrator.

The keywords: discursive modes, autobiography Synergy, a person narrator, epistemic operators, I-concept.

Поступила в редакцію 19.10.2012

УДК 81'276.6.34:373.423:81-139

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ ЯК ОБ'ЄКТ ЗНЯТТЯ ГРАМАТИЧНОЇ ОМОНІМІЇ ШЛЯХОМ АВТОМАТИЧНОЇ ОБРОБКИ ТЕКСТІВ

Карнаух Г. В.

Український мовно-інформаційний фонд НАН України, м. Київ

Дослідження присвячено вивченню особливостей зняття граматичної неоднозначності слівформ на матеріалі текстів нормативно-правових актів. З огляду на специфіку мови юридичних документів, створено лексико-граматичні фільтри, що сприяють зростанню кількісних показників усунення омонімії статистичними методами. Здійснено аналіз якісно-кількісних характеристик отриманих даних. Встановлено, що поява більшості омонімічних одиниць зумовлена їх різною функціональною належністю.

Ключові слова: нормативно-правові документи, граматична омонімія, лексико-граматичні фільтри, статистичні методи, слівформа, граматичне значення.

Постановка проблеми. Найновіші лінгвістичні дослідження часто охоплюють предметне поле декількох наукових дисциплін або здійснюються в рамках різних парадигм [2; 4; 6; 11–14; 18; 20; 21]. З огляду на це останнім часом чітко окреслився системно-функціональний підхід до вивчення мови, який дозволяє здійснювати всебічний аналіз усіх параметрів досліджуваного об'єкта [1; 6; 10; 11; 17; 18; 20]. Саме у межах цього підходу варто розглядати комунікативну функцію мови. При цьому детальне вивчення дієвих механізмів, правил та особливостей комунікації дозволяє розробити уніфіковані норми, моделі спілкування в певних сферах соціального життя [11; 13, с. 70, 73]. Це актуально не лише для лінгвістики, а й для кібернетики, інформатики, оскільки побудова універсального коду для адекватного сприйняття і надання потрібної інформації є важливою складовою сучасних технологій створення мов машинного програмування, пошукових систем, а також систем автоматичного опрацювання мови (переклад, автокорекція та ін.) [6; 11; 18; 20].

Протесуттєвою перешкодою при автоматичній обробці текстів є явище неоднозначності¹ слівформ, зокрема – граматичної омонімії [2; 3; 6; 8–10; 18]. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є створення лінгвістичного процесора², принцип дії якого базується на застосуванні статистичних методів³ [2–4; 8; 9]. Крім того, результати машинної обробки досліджуваного об'єкта суттєво залежать від його особли-

¹Неоднозначність або ж багатозначність трактується як родове поняття, що поєднує полісемію та омонімію [7, с. 93].

²Сукупність штучних моделей природної мови, алгоритмів і програм, що описують будову та функціонування цих моделей, та технічні засоби, які реалізують цю модель [12, с. 10].

³Такі програмні засоби створено в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України (УМІФ НАНУ). Вони дозволяють вивчати мову на всіх її рівнях та вирішувати цілу низку завдань (здійснювати автоматичне зняття омонімії, аналіз статистичних параметрів текстів, автоматичний синтаксичний аналіз, створювати частотні словники, порівнювати тексти за різними параметрами) [9].

востей: функціонального стилю, граматичних характеристик, орфографічного та пунктуаційного оформлення тексту.

Основним завданням цього дослідження є вивчення поведінки лінгвістичного процесора при знятті граматичної омонімії статистичними методами в текстах нормативно-правових документів з метою створення додаткових програмних функцій, покликаних збільшити кількість правильно ідентифікованих словоформ¹.

Аналіз даних, отриманих внаслідок застосування зазначеної програми на матеріалі тексту законодавчого акту², показав, що поява значної кількості омонімічних одиниць зумовлена їх різною функціональною належністю. Це пояснюється тим, що Граматичний словник української мови³, який надає інформацію про частиномовну належність і граматичне значення кожної словоформи тексту⁴ (завдяки застосуванню алгоритму лематизації), майже повністю репрезентує лексику української мови, а також усі можливі комбінації символів у межах слів, відповідно – і всі допустимі граматичною системою словоформи, серед яких і рідковживані [9].

Тому, враховуючи специфіку мови законодавчих документів, виникає потреба видалення певних лем чи граматичних значень, тобто створення лексико-граматичних фільтрів, формування яких ґрунтується на детальному вивченні особливостей мови зазначених текстів.

І. Колеснікова і Ю. Прадід визначають такі ознаки офіційно-ділового стилю: офіційність, конкретність змісту; чіткість, стислість, логічна послідовність, однозначність формулювань; несуперечність аргументації; усталеність та одноманітність форми документів; канцелярська лексика, відсутність емоційної образності, стандартні звороти (кліше); безособові та наказові форми; відсутність індивідуальних авторських рис; монологічна (рідше діалогічна) форма тексту [5, с. 55].

Автори наукової праці «Мова закону», наголошуючи, що законодавчий текст не описує подій, фактів, наукових понять, почуттів і переживань людей, не характеризує ставлення до певних осіб, явищ дійсності, а владно приписує суб'єктам права певну модель поведінки, формулює вимоги, загальнообов'язкові норми [21, с. 18], виділяють такі мовні особливості нормативно-правових актів:

1. Офіційний характер, документальність мовного вираження думки законодавця.

2. Ясність і простота мови нормативно-правових актів.

3. Максимальна точність мови законодавства (досягнення найбільшої відповідності між ідеєю, думкою законодавця й утіленням цієї думки в законодавчій формулі).

3.1. Вимоги до термінології:

3.1.1. Застосування термінів із чітко окресленим змістом.

¹Словоформи, які при попередній обробці отримали неправильний набір граматичних значень або залишилися неідентифікованими.

²Дослідження проводилося на матеріалі тексту Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [Про Кабінет Міністрів України. Закон від 07.10.2010 № 2591-VI / [Верховна Рада України]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2591-17>].

³Веб-сервіс розподіленої програмної лексикографічної системи «Граматичний словник української мови», створений науковим колективом УМІФу НАНУ, забезпечує морфологічний аналіз словоформ – один з основних етапів процесу зняття граматичної омонімії шляхом автоматичної обробки текстів [17].

⁴Якщо словоформа є омонімічною, вона отримує так званий набір граматичних характеристик (граматичні параметри всіх можливих значень аналізованої одиниці) [2, с. 27–28; 8, с. 518].

3.1.2. Використання слів та висловів, зазвичай, у більш вузькому чи спеціальному значенні, порівняно з тим, яке вони мають у літературній мові.

3.1.3. Уживання слів і виразів у їх прямому і первинному значенні.

3.1.4. Відмова від багатозначних термінів.

3.1.5. Єдність термінології, що застосовується в усьому законодавстві чи у великому його розділі.

3.2. Вимоги до стилю викладу:

3.2.1. Логічна послідовність і стрункість висловлення думки законодавця, її смислова завершеність.

3.2.2. Одноманітність способів викладу однотипних формулювань (хоча з точки зору інформативності вони можуть бути зовсім різними).

4. Економність використання в текстах нормативних актів мовних засобів.

5. Логічна зв'язність і послідовність викладу (адже мові законодавства властива раціональність, однозначність змісту, вмотивованість висновків).

6. Експресивна нейтральність нормативного тексту.

7. Безособовий, неіндивідуальний характер стилю законодавчих положень (у цьому плані мова законодавства кардинально відрізняється від мови художньої літератури й науки (особливо гуманітарної), де дозволяється вираження авторського ставлення до викладеного матеріалу) [20].

Враховуючи зазначені вище особливості законодавчої мови, до фільтру можна ввести такі леми та граматичні значення: вигуки (*а* – уживається для вираження здогadu, здивування і т. ін.); частки з ремаркою *підсил.* (*і* – уживається для підкреслення, виділення значення слова, перед яким стоїть); усі леми з ремаркою *розм., діал.* (*віда* – звістка, чутка, повідомлення); рідковживані або нехарактерні для мови законодавства слова (*банка* – скляна, металева і т. ін. посудина переважно циліндричної форми; підвищення морського дна, мілина в морі; дошка, яка надає шлюпці або човну поперечної міцності й одночасно служить сидінням для веслярів), серед яких і словоформи, що є власними назвами (*Або* – назва міста у Фінляндії); кличний відмінок однини і множини для іменників чоловічого, жіночого, середнього роду (*адміністрації* – кличний відмінок, множина); особові форми наказового способу (*плати* – відшкодовувати вартість одержаного або використаного), форми 1-ої особи для дієслів (*вищим* – видавати уривчасті, різкі, пронизливі звуки). Детальний опис одиниць, які ввійшли до фільтру, подано в таблиці 1.

Застосування зазначеного програмного засобу на практиці дало такі результати: із загальної кількості словоформ (10595) у Тексті 1 – 2745 неомонімічних одиниць, а в Тексті 2¹ – 3821 (отже, 1076 одиниць унаслідок використання фільтру перейшли в розряд однозначних). Крім того, у Тексті 2 промарковано на 187 словоформ більше, ніж у Тексті 1 (7355 і 7186 одиниць відповідно). Таким чином, різниця в кількості правильно ідентифікованих словоформ між аналізованими текстами становить 1263 одиниці (11,92 % від загальної кількості) (див. табл. 2).

¹У Тексті 2 при знятті граматичної неоднозначності словоформ застосовано лексико-граматичний фільтр, у Тексті 1 зазначена програмна функція не застосовувалась.

Список унікальних словоформ, що ввійшли до лексико-граматичного фільтру

Таблиця 1

№ з/п	Унікальна словоформа	Грамматична характеристика словоформи			Примітки	
		лема	граматичне значення	код (числовий)		
1.	а	а	вигук	72,0		
		а	частка	74,0	спонук.	
2.	або	Аба	Іменник жіночого роду, кличний відмінок, однина	5,7	власна назва (місто в Угорщині)	
		Або	іменник середнього роду, однина	називний відмінок	13,1	власна назва (друга назва м. Турку, Фінляндія)
				родовий відмінок	13,2	
				давальний відмінок	13,3	
				знахідний відмінок	13,4	
				орудний відмінок	13,5	
				місцевий відмінок	13,6	
				кличний відмінок	13,7	
		або	частка	74,0	розм.	
3.	але	але	вигук	72,2		
		але	частка	74,3	рідко (з відтінком сумніву)	
4.	банками	банка	іменник жіночого роду, орудний відмінок, множина	5,12	мілина, лавка в човні	
5.	без	без	іменник чоловічого роду, знахідний відмінок, однина	8,4	діал. бузок	
6.	бере	бере	іменник жіночого роду	називний відмінок, однина	5,1	назва групи столових сортів груші, плоди яких мають видовжену форму та соковитий м'якуш.
				родовий відмінок, однина	5,2	
				давальний відмінок, однина	5,3	
				знахідний відмінок, однина	5,4	
				орудний відмінок, однина	5,5	
				місцевий відмінок, однина	5,6	
				кличний відмінок, однина	5,7	
				називний відмінок, множина	5,8	
				родовий відмінок, множина	5,9	
				давальний відмінок, множина	5,10	
				знахідний відмінок, множина	5,11	
				орудний відмінок, множина	5,12	
				місцевий відмінок, множина	5,13	
				кличний відмінок, множина	5,14	
		бер	іменник чоловічого роду, кличний відмінок, однина	8,7	оддиниця дози рентгенівського випромінювання	
Бер	іменник чоловічого роду, кличний відмінок, однина	33,7	власна назва (прізвище)			
7.	веде	веда	іменник жіночого роду, кличний відмінок, однина	5,7	пам'ятка літератури (інд.)	
		вед	іменник чоловічого роду, кличний відмінок, однина	8,7	представник народності	

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ ЯК ОБ'ЄКТ ЗНЯТТЯ
ГРАМАТИЧНОЇ ОМОНІМІЇ ШЛЯХОМ АВТОМАТИЧНОЇ ОБРОБКИ ТЕКСТІВ**

8.	вищу	вища-ти	дієслово недоконаного виду, теперіш- ній час, перша особа, однина		36,11	
9.	від	віда	іменник жіночого роду, родовий відмі-нок, множина		5,9	діал. звістка, по-відомлення
10.	всій	всіяти	дієслово доконаного виду, наказовий спосіб, друга особа, однина		35,2	
11.	для	дляти	дієслово недоконаного виду, теперіш- ній час, третя особа, однина		36,15	
12.	до	до	іменник жіночого роду	називний відмінок, однина	13,1	нота
				родовий відмінок, однина	13,2	
				давальний відмінок, однина	13,3	
				знахідний відмінок, однина	13,4	
				орудний відмінок, однина	13,5	
				місцевий відмінок, однина	13,6	
				кличний відмінок, однина	13,7	
				називний відмінок, множина	13,8	
				родовий відмінок, множина	13,9	
				давальний відмінок, множи-на	13,10	
				знахідний відмінок, множи-на	13,11	
				орудний відмінок, множина	13,12	
				місцевий відмінок, множина	13,13	
				кличний відмінок, множина	13,14	
13.	за	за	прислівник		71,4	на підтримку
		за	частка		74,5	
14.	меті	мет	іменник чоловічого роду, місцевий відмінок, однина		8,6	діал. момент
15.	на	на	вигук		72,6	
		на	частка		74,3	розм.
16.	освіти	осві-тити	дієслово доконаного виду, наказовий спосіб, друга особа, однина		35,2	
17.	перегово-ри	пере-гово-рити	дієслово доконаного виду, наказовий спосіб, друга особа, однина		35,2	
18.	перед	перед	іменник чоловічо-го роду	називний відмінок, однина	8,1	
				знахідний відмінок, однина	8,4	
19.	під	під	іменник чоловічо-го роду	називний відмінок, однина	8,1	западина; нижня горизонтальна по-верхня; місце для стіжка; горище
				знахідний відмінок, однина	8,4	
20.	підстав	підс-тавити	дієслово доконаного виду, наказовий спосіб, друга особа, однина		35,2	
21.	після	після	прислівник		71,8	
22.	плати	плати-ти	дієслово недоконаного виду, наказовий спосіб, друга особа, однина		36,2	

23.	постанови	поста- нови- ти	дієслово доконаного виду, наказовий спосіб, друга особа, однина		35,2	
24.	розмір	розмі- ряти	дієслово доконаного виду, наказовий спосіб, друга особа, однина		35,2	
25.	стану	стати	дієслово доконаного виду, майбутній час, перша особа, однина		35,5	
26.	так	така	іменник жіночого роду, родовий відмі- нок, множина		5,9	грошова одиниця Бангладеш
		так	прислівник		71,2	
		так	частка		74,3	
27.	тих	тихну- ти	дієслово недоконаного виду, минулий час, чоловічий рід, однина		36,19	
28.	у	у	вигук		72,19	
29.	чи	чи	частка		74,19	<i>пит.</i>
30.	чий	чий	іменник чоловічо- го роду	місцевий відмінок, однина	8,6	
				називний відмінок, множина	8,8	
				знахідний відмінок, множина	8,11	
				кличний відмінок, множина	8,14	
31.	що	що	частка		74,8	<i>розм.</i>
32.	як	як	частка		74,8	<i>експрес.-підсил.</i>
		як	іменник чоловічого роду, істота, назив- ний відмінок, однина		7,1	велика жуйна рогата тварина
33.	яка	як	іменник чоловічого роду, істота	родовий відмінок, однина	7,2	велика жуйна рогата тварина
				знахідний відмінок, одни- на	7,4	
		якати	дієслово недоконаного виду, теперіш- ній час, третя особа, однина		36,15	

Загальна характеристика Текстів 1 і 2

Таблиця 2

№		Без застосування фільтру		Із застосуванням фільтру	
			%		%
1.	Загальна кількість словоформ	10595		10595	
2.	Кількість унікальних словоформ	1872	17,69	1872	17,69
3.	Загальна кількість маркованих словоформ	7186	67,82	7355	69,42
4.	Кількість унікальних маркованих словоформ	1230	11,60	1234	11,65
5.	Кількість неомонімічних словоформ	2745	25,91	3821	36,06
6.	Кількість омонімічних словоформ	7850	74,09	6774	63,94

Для зручності роботи з текстом, в якому здійснюється зняття граматичної неоднозначності словоформ статистичними методами, запропонований лінгвістичний процесор надає можливість формувати індивідуальний лексико-граматичний фільтр для кожного окремого аналізованого об'єкта. Однак, спираючись на лінгвістичний матеріал, можна констатувати, що до фільтру, створеного в межах цього дослідження, входить група омонімічних словоформ, яка буде завжди вилучатися із загально-

го реєстру омонімів при автоматичній обробці текстів нормативно-правових актів. Тому доцільним вважаємо створення словника омонімічних словоформ, які є однозначними в межах юридичних документів.

Висновки. Отже, основне завдання законодавчої мови (владно приписувати суб'єктам права певну поведінку, формулювати вимоги, загальнообов'язкові норми) диктує певні правила та особливості оформлення нормативно-правових документів на всіх рівнях мови. Це у свою чергу дозволяє розробити певні програмні засоби автоматичного опрацювання текстів зазначеного виду, зокрема, створити лексико-граматичні фільтри, що сприятимуть збільшенню кількості правильно ідентифікованих неоднозначних словоформ. Оскільки результати апробації зазначеного програмного засобу демонструють динаміку зростання позитивних змін (збільшення кількості правильно ідентифікованих словоформ, зменшення – ідентифікованих неправильно), актуальним залишається поповнення списку словника омонімічних словоформ, що стають однозначними в контексті юридичної мови, для створеного фільтру, а також формування нових функцій цього типу.

Список літератури

1. Афанасьєва О. С. Лексико-семантичні девіації у текстах нормативно-правових актів / О. С. Афанасьєва // Вісник Прикарпатського університету. Філологія (Мовознавство). – Випуск XXI – XXII. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009. – С. 77–80.
2. Карнаух Г. В. Велика і мала літери як засіб розрізнення неоднозначних словоформ при автоматичній дизамбігуації / Г. В. Карнаух // Проблеми граматики і лексикології української мови. – Вип. 8. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 26–36.
3. Карнаух Г. В. Деякі аспекти зняття граматичної неоднозначності словоформ у текстах художнього стилю (на матеріалі прозових та поетичних творів) / Г. В. Карнаух // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – Випуск 6. – Кривий Ріг : КДПУ, 2011. – С. 585–592.
4. Карнаух Г. В. До питання про зняття граматичної неоднозначності словоформ у системах автоматичної обробки текстів (на матеріалі прозового твору) / Г. В. Карнаух // Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник. – Випуск 41/1. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка. – С. 106–110.
5. Колеснікова І. Є. Українське ділове мовлення : [навч. посібник] / І. Є. Колеснікова, Ю. Ф. Прадід ; [за ред. Ю. Ф. Прадіда]. – Сімферополь : ВД «АРІАЛ», 2009. – 210 с.
6. Корпусна лінгвістика / В. А. Широков, О. В. Бугаков, Т. О. Грязнухіна та ін. ; [під ред. В. А. Широкова]. – К. : Довіра, 2005. – 407 с.
7. Кочерган М. П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова) : [монографія] / Михайло Петрович Кочерган. – Л. : Вид-во при Львів. держ. ун-ті видавничого об'єднання «Вища школа», 1980. – 182 с.
8. Крыгин М. Снятие грамматической омонимии в тексте с помощью статистических методов / М. Крыгин, В. Шкурко, О. Афанасьева // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології : MegaLing–2009. – К. : Довіра, 2009. – 527 с.
9. Крыгин М. Текст на естественном языке как объект статистического анализа / М. Ю. Крыгин // Біоніка інтелекту : [наук.-техн. журнал]. – 2000. – № 1 (72). – С. 75–82.
10. Любченко Т. П. Лексикографічні системи граматичного типу та їх застосування в засобах автоматичного опрацювання мови : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата техн. наук : спец. 05.13.01 – К., 2011. – 294 с.
11. Мільченко О. С. Семантичні девіації в нормативно-правових текстах : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / О. С. Мільченко. – К., 2011. – 178 с.
12. Пиотровский Р. Г. Инженерная лингвистика и теория языка : [монография] / Раймунд Генрихович Пиотровский. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние 1979. – 111 с.

13. Токарська А. С. Комунікативна природа права і правова професійна діяльність / А. С. Токарська // На терені юридичної і філологічної науки : [зб. наук. праць, присвячений 50-річчю від дня народження і 25-річчю наук.-пед. діяльності професора Прадіда Ю. Ф.]. – Сімферополь : Елінь, 2006. – С. 69–73.
14. Чулінда Л. І. Аспекти використання лінгвістичних знань в юриспруденції / Л. І. Чулінда // На терені юридичної і філологічної науки : [зб. наук. праць, присвячений 50-річчю від дня народження і 25-річчю наук.-пед. діяльності професора Прадіда Ю. Ф.]. – Сімферополь : Елінь, 2006. – С. 89–93.
15. Чулінда Л. І. Особливості тексту нормативно-правового акта / Л. І. Чулінда // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2003. – № 2. – С. 82–89.
16. Чулінда Л. І. Текст нормативно-правового акта: загальні підходи до аналізу / Л. І. Чулінда // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – № 3. – С. 120–126.
17. Шевченко И. В. Электронный грамматический словарь украинского языка / И. В. Шевченко, А. Г. Рабулец, В. А. Широков // Труды Международной конференции «MegaLing–2005. Прикладная лингвистика в поиске новых путей», 27 июня – 2 июля 2005 г. – Меганом, 2005. – С. 124–129.
18. Шипнівська О. О. Структурно-семантичні та функціональні характеристики міжчастиномовної морфологічної омонімії сучасної української мови: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / О. О. Шипнівська. – К., 2007. – 238 с.
19. Шипнівська О. О. Функціонування міжчастиномовних морфологічних омонімів в українських текстах / О. О. Шипнівська // Мовознавство. – 2005. – № 6 (233). – С. 70–80.
20. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем : [монографія] / Володимир Анатолійович Широков. – К. : Наук. думка, 2004. – 327 с.
21. Язык закона / [под. ред. А. С. Пиголкина]. – М. : Юрид. лит., 1990. – 192 с.

Карнаух А. В. Нормативно-правовые документы как объект снятия грамматической омонимии путем автоматической обработки текстов / А. В. Карнаух // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 415–422.

Исследование посвящено изучению особенностей снятия грамматической неоднозначности словоформ на материале текстов нормативно-правовых актов. С учетом специфики языка юридических документов созданы лексико-грамматические фильтры, которые способствуют росту количественных показателей устранения омонимии статистическими методами. Проанализированы качественно-количественные характеристики полученных данных. Установлено, что появление большинства омонимичных единиц обусловлено их разной функциональной принадлежностью.

Ключевые слова: нормативно-правовые документы, грамматическая омонимия, лексико-грамматические фильтры, статистические методы, словоформа, грамматическое значение.

Karnaukh G. The legal documents as an object of elimination of grammatical of grammatical homonymy by automatic text processing / G. Karnaukh // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 415–422.

This research describes the investigation of particulars for elimination of grammatical ambiguity of word-forms on the basis of legal acts. Considering the specificity of language of judicial documents it was developed lexical and grammatical filters which increase the growth of quantitative indicators for elimination of grammatical ambiguity by means of statistical methods. The qualitative and quantitative characteristics of data obtained were analyzed. It was found that the appearance of majority of homonyms is caused by its different functional belonging.

Keywords: legal documents, grammatical ambiguity, lexical and grammatical filters, statistical methods, word-form, grammatical meaning.

Поступила в редакцию 14.10.2012

УДК 81'27

ІМІДЖЕВИЙ ДИСКУРС ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР: ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ

Лисичкіна І. О.

Академія внутрішніх військ МВС України, м. Харків

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей формування позитивного іміджу правоохоронних структур в іміджевому відео Національної Гвардії США, Національної Жандармерії Французької Республіки та внутрішніх військ МВС України. У межах дослідження визначено специфіку іміджевого дискурсу, встановлено комунікативні стратегії, принципи та засоби експліцитного й імпліцитного формування іміджу цих структур.

Ключові слова: імідж, іміджевий дискурс, комунікативні стратегії, засоби експліцитного формування іміджу, засоби імпліцитного формування іміджу.

Постановка проблеми. В основі сучасної інтегральної лінгвістичної парадигми лежить комплексне міждисциплінарне дослідження з урахуванням взаємодії різних областей лінгвістики, причому дослідження мови неможливо без одночасного звернення до свідомості, мовної системи, культури і соціуму [12, с. 150]. Особливий інтерес мовознавців викликають феномени, пов'язані із соціальною поведінкою та інститутами суспільства.

Одним із таких феноменів є імідж, який постає у фокусі досліджень як власне іміджології, так і багатьох інших наук (філософії, соціології, політології, психології, економіки, педагогіки тощо), оскільки імідж як ефективний інструмент управління індивідуальною, колективною і масовою свідомістю справляє значний вплив на всі сфери життя людини і суспільства. Традиційно імідж розглядається у межах корпоративної комунікації [14; 15; 17]. Зауважимо, що, хоча імідж конструється у процесі комунікації, лінгвістичні розвідки у царині формування іміджу не є численними (О. С. Іссерс [4], К. В. Кіуру [6], С. І. Окс [7], А. В. Олянич [8], Є. В. Фролова [11], О. В. Булгакова [1], І. О. Сушненкова [9]), а власне іміджевому (або міджеформувальному) дискурсу не було присвячено жодної праці.

Актуальність цього дослідження зумовлена відповідністю запропонованого підходу сучасній інтегральній парадигмі [20], необхідністю визначення лінгвістичного аспекту формування іміджу організацій та дискурсних характеристик позитивного іміджу для вирішення проблем ефективної професійної комунікації та важливістю з'ясування особливостей іміджевого дискурсу для подальших розвідок з іміджології, теорії комунікації та дискурсології.

Мета дослідження полягає в окресленні особливостей формування позитивного іміджу в іміджевому відео правоохоронних структур США, Франції та України. **Матеріалом** дослідження слугували відео Національної Гвардії США, Національної

Жандармерії Французької Республіки та внутрішніх військ МВС України, розміщені на офіційних сайтах цих організацій (1; 3; 7) та спеціальному каналі youtube (6).

Імідж визначається як цілісний, якісно визначений [8, с. 107] емоційно забарвлений [5; 13] образ певного об'єкта, стійко існуючий та відтворюваний в масовій і/або індивідуальній свідомості [8, с. 107], причому імідж цілеспрямовано формується у суспільній свідомості засобами реклами, пропаганди тощо [13, с. 109]. Оскільки імідж виникає та коректується як результат сприймання інформації, яка надходить із зовнішнього середовища про певний об'єкт через сітку діючих стереотипів [8, с. 107], а його найважливішою характеристикою визначено соціальну зумовленість, цілком коректно вважати іміджем соціально-орієнтований відбиток образу [8, с. 14].

Взагалі формування іміджу організації як стійкого образу у свідомості цільової групи здійснюється у процесі комунікації, у межах якого транслюється інформація іміджеформувального характеру (вербальні, візуальні, аудіовізуальні іміджеві повідомлення).

Розуміючи під дискурсом особливий спосіб спілкування й розуміння навколишнього світу (або якогось аспекту світу) [10, с. 18], з позицій соціального конструкціонізму, згідно з яким висловлення – це складові частини, з яких вибудовуються соціальні стосунки, образи «себе» та «інших», різні аспекти особистості, які відтворюються у кожному комунікативному акті, причому і відносини, і проєкції "Я" у мовленні й мові конструюються, а не просто відбиваються, іміджевий дискурс визначаємо як соціальну практику формування іміджу певного об'єкта.

Основними принципами формування іміджу силової структури є [7]: конгруентність внутрішнього і зовнішнього іміджу, комплексність і системність формування іміджу, поєднання емоційного та раціонального компонентів у структурі іміджу.

У цій роботі іміджевий дискурс розглядається як емотивний, тобто такий, що "є мотивованою, заздалегідь спланованою експресивною мовленнєвою діяльністю, ретельно продуманою у плані вибору мовних засобів та мовленнєвих стратегій і тактик, розрахованих на емоційний вплив на адресата" [3, с. 9]. Іміджевому дискурсу властиві усі функціональні характеристики емотивного дискурсу, а саме фасцинованість, емпатичність, маніпулятивність, естетичність [3, с. 12].

Основними семантичними умовами формування іміджу правоохоронної структури є аргументованість інформації, яка досягається шляхом посилення на авторитети, наведення статистичних даних й історичних фактів, та позитивна емотивність, яка досягається серед іншого високою апелятивністю дискурсу, впливом на емоційному підґрунті, нав'язуванням «власних» переконань, залученням риторичних технік «свій – чужий» тощо.

Формування іміджу в іміджевому відео відбувається шляхом використання набору стилістичних засобів, які сприяють виникненню емоційного резонансу [2] за рахунок спланованої акцентуації ключових слів і певних інформативних квантів, які несуть більше смислове навантаження, повторювання, тема-рематичного членування речень. Емотивність іміджевого дискурсу виражається за допомогою експліцитних та імпліцитних емотивів [18, с. 4].

Інваріантними експліцитними моделями формування позитивного іміджу правоохоронної структури визначено такі:

1) [СТРУКТУРА] – це [ПОЗИТИВНА РИСА], наприклад: *The National guard is the oldest military branch.* (7); *California National guard – Always ready, always there* (7); *Gendarmerie – une force humaine* (3); *Etre gendarme c'est être du côté des gens* (3); *Внутрішні війська: Честь, Мужність, Закон* (1).

2) [СТРУКТУРА] – це [ПОЗИТИВНА РИСА], оскільки [АРГУМЕНТ(И)]. При цьому перший інваріант орієнтується на емотивність та оцінність, а другий – і на раціональність інформації, причому раціональний спосіб звернення спирається на здатність людини до логічного мислення. Наприклад: *We [the National Guard] are committed for preparing our soldiers physically for operational demands and psychologically to ensure their fit and body in mind. 90% of Army National Guard soldiers are trained in professional skills, bringing a wealth of experience and expertise to every mission* (6); *En tout temps et en tout lieu, le gendarme demeure fidèle à son serment* (3).

Засобами експліцитного формування позитивного іміджу є інфінітивні конструкції (*to serve the nation*), імперативи (*Build a stronger you! Build a stronger community!*), короткі речення (*I am the Guard!*), слогани й гасла (*Always Ready, Always There*), лексика з позитивним оцінним компонентом (*reliable, courageous, helpful; сила, гордість, міць, командна робота*).

Інвентар імпліцитного формування позитивного іміджу становлять питальні речення (*At this moment what will you do?*), використання майбутнього часу (*I will always place the mission first*), цитування та квазіцитування, наведення статистичних даних (*358,000 citizen soldiers, 50,000 Army National Guard members, 3,000 communities, 2,606 units*) та звернення до історичних фактів (*Following World War II, National Guard aviation units, some of them dating back to World War I, became the Air National Guard, the nation's newest Reserve component. The Guard stood on the frontiers of freedom during the Cold War, sending soldiers and airmen to fight in Korea and to reinforce NATO during the Berlin crisis of 1961-1962.*), лексика із ціннісною семантикою (*Честь, Мужність, Закон*), зокрема сім цінностей сухопутних військ (*Loyalty, Duty, Respect, Selfless Service, Honor, Integrity and Personal Courage*), повтори та анафоричні конструкції (*At this moment failure is not an option. At this moment we server the nation. At this moment what will you do?*).

Вербальний текст є лише частиною іміджевого дискурсу, оскільки ключовими елементами відео є текст, план зображення (великий, передній тощо), звук й освітлення [19, с. 279]. Аналіз матеріалу дослідження свідчить, що емотивний компонент, створюваний за допомогою візуального та аудіо рядів, не повинен бути занадто драматизованим, як наприклад у відео «At this moment» (2), оскільки емоційний резонанс у такому випадку стає негативним, підтвердженням чого є численні обговорення на форумах (наприклад, 5). Важливим є також дотримання балансу між реальним «Я» та ідеальним «Я», оскільки зловживання засобами реалізації концепту СИЛА, який більше властивий Морській піхоті, а ніж Національній Гвардії, спричиняє відторгнення відео, викликає протест, а отже таке відео не можна вважати успішним іміджеформувальним.

Результати дослідження доводять, що основними комунікативними стратегіями створення іміджу є: емоціоналізація, вербалізація, деталізація, акцентування інформації, візуалізація та запровадження моделей сприйняття. Емоціоналізація є перекладом інформації з раціонального мови мовою емоцій, оскільки вона легше сприймається, засвоюється, запам'ятовується і їй більше довіряють. Вербалізація полягає в закріпленні ідей у гаслах, які легко запам'ятовуються, і висловленнях у вигляді "наклеювання ярликів". Деталізація полягає в тому, що інформація переводиться на рівень особистісного спілкування, коли образ стає близьким, домашнім, оскільки деталі довше запам'ятовуються. Акцентування інформації є потрібною розстановкою акцентів при передачі інформації. Візуалізація – це поява об'єкта в супроводі зрозумілих візуальних символів. Запровадження моделей сприйняття передбачає схвалення інформації шанованими і популярними людьми.

Висновки. Таким чином, велике значення в процесі формування позитивного іміджу правоохоронної структури має наявність в його структурі емотивного складника, оскільки імідж передбачає експресивність образу. Емотивний складник може бути актуалізований стосовно різних інструментів формування іміджу правоохоронної структури. При визначенні співвідношення раціонального та емотивного компонентів впливу важливо враховувати особливості цільових аудиторій, перш за все в тих випадках, коли інформаційні потоки для різних аудиторій можуть бути чітко розділені.

Подальше дослідження комунікативного аспекту формування іміджу правоохоронних структур в різних дискурсах дозволить виокремити та схарактеризувати стратегії формування позитивного іміджу, що є запорукою порозуміння правоохоронців з громадськістю для ефективного виконання ними службової діяльності.

Список літератури

1. Булгакова О. В. Лингвистическое моделирование имиджа в экономическом издании: на материале приложения «Бизнес» к газете «Красное знамя» : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / О. В. Булгакова. – Томск, 2009. – 21 с.
2. Воробйова О. П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях / О. П. Воробйова // Мова. Людина. Світ : [До 70-річчя проф. М. П. Кочергана] ; [зб. наук. статей] / [відп. ред. О. О. Тараненко]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 72–86.
3. Гнезділова Я. В. Емоційність та емотивність сучасного англomовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04 «германські мови» / Я. В. Гнезділова. – К., 2007. – 21 с.
4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи : [монография] / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
5. Калюжный А. А. Социально-психологические основы имиджа учителя : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра психологических наук : спец. 19.00.05 «социальная психология» / А. А. Калюжный. – Ярославль, 2006. – 51 с.
6. Киуру К. В. Имиджевый медиатекст в политической коммуникации: дискурсный анализ : дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика. Политические науки» / К. В. Киуру. – СПб., 2008. – 391 с.
7. Окс С. И. Технологии формирования имиджа силовых структур / С. И. Окс // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2010. – № 2. – С. 190–197.
8. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса : [монография] / Андрей Владимирович Олянич. – М. : Гнозис, 2007. – 407 с.

9. Сушненко І. А. Лингвокогнитивное исследование регионального имиджа : дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 «теория языка» / И. А. Сушненко. – Омск, 2011. – 272 с.
10. Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод : [монография, перевод А. А. Киселёвой] / Л. Филлипс, М. В. Йоргенсен. – Х. : Гуманитарный центр, 2008. – 354 с.
11. Фролова Е. В. Коммуникативные стратегии формирования имиджа регионального лидера в электронных СМИ : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / Е. В. Фролова. – Омск, 2007 – 21 с.
12. Хомутова Т. Н. Научные парадигмы в лингвистике / Т. Н. Хомутова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 35 (173). – Выпуск 37. – С. 142–151.
13. Чумакова А. А. Культурологические особенности реализации информационно-имиджевой политики государства / А. А. Чумакова // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2007. – № 1. – С. 108–116.
14. Belasen A. T. The Theory and Practice of Corporate Communication: A Competing Values Perspective / Alan T. Belasen. – L. : SAGE Publications, 2007. – 271 p.
15. Cornelissen J. Corporate Communication: A Guide to the Theory and Practice / J. Cornelissen. – 2nd ed. – L.: SAGE Publications, 2008. – 280 p.
16. Danes Fr. Cognition and Emotion in the Discourse Interaction: A Preliminary Survey of the Field / Fr. Danes. – Berlin : XIV International Congress of Linguists Organized under Auspices of CIPL, 1987. – 448 p.
17. Kitchen P. Corporate Reputation / Philip Kitchen // Handbook of Corporate Communication and Public Relations: Pure and Applied [Ed. By Oliver S.M.]. – N.Y.: Taylor & Francis e-Library, 2005. – Режим доступу: <http://www.eBookstore.tandf.co.uk>.
18. Maynard S. K. Linguistic Emotivity / Maynard S. K. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2002. – 481 p.
19. Plantin C. Les bonnes raisons des emotions: Principes et method pour l'etude du discours emotionne / C. Plantin. – Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang AG, 2011. – 318 p.
20. Wilber K. Introduction to Integral Theory and Practice: IOS Basis and the AQAL Map / K. Wilber // AQAL Journal of Integral Theory and Practice. – Spring 2006. – Vol.1, No.1. – P. 1–38.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Внутрішні військ МВС України : офіційний сайт : головна сторінка. – Режим доступу : <http://www.vv.gov.ua>.
2. At this moment. – Режим доступу : <http://www.youtube.com/watch?v=AbfPj00pTNY>.
3. Gendarmerie nationale : site officiel. – Режим доступу <http://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr/fre//Media/Videos>
4. I am the Guard // National Guard of the USA. – Режим доступу : http://www.atpl.net.au/2/sample/pdf/atpsample_8206.pdf.
5. Let's all join the National Guard!!! : Internet forum. – Режим доступу : <http://forums.totalwar.org/vb/archive/index.php/t-126324.html>.
6. National Guard : youtube channel. – Режим доступу : <http://www.youtube.com/user/nationalguard>.
7. US National Guard : official page. – Режим доступу : http://www.Nationalguard.Com/Guard-Basics/Videos?Icid=Sitemap_Videos_20120514.

Лисичкина И. А. Имиджевый дискурс правоохранительных структур: средства формирования позитивного имиджа / И. А. Лисичкина // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 423–428.

Статья посвящена выяснению особенностей формирования позитивного имиджа правоохранительных структур в имиджевом видео Национальной Гвардии США, Национальной Жандармерии Французской республики и внутренних войск МВД Украины. В рамках исследования определена специфика имиджевого дискурса, установлены коммуникативные стратегии, принципы и средства эксплицитного и имплицитного формирования имиджа этих структур.

Ключевые слова: имидж, имиджевый дискурс, коммуникативные стратегии, средства эксплицитного формирования имиджа, средства имплицитного формирования имиджа.

Lysychkina I. Image discourse of law-enforcement agencies: means of positive image formation / I. Lysychkina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 423–428.

This article highlights the features of image formation of law-enforcement agencies in image video of the US National Guard, National Gendarmerie of France and the Interior Troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The research defines the image discourse specificity, determines the communicative strategies, principles and means of explicit and implicit image formation of these agencies.

Key Words: image, image discourse, communicative strategy, means of explicit image formation, means of implicit image formation.

Поступила в редакцию 13.10.2012

УДК 81'25 5

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ И ЭТНОСПЕЦИФИЧНЫЕ МЕТЕОСИМВОЛЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ: ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Малыгина К. А.

*Севастопольский национальный университет ядерной энергии и промышленности,
г. Севастополь*

Автор рассматривает универсальные и этноспецифичные метеосимволы в художественном дискурсе с позиции переводоведения. В статье выделяются основные трудности при переводе метеосимволов в художественных и фольклорных текстах разных культурных традиций, перечисляются основные критерии вычленения универсальных и этноспецифичных метеосимволов.

Ключевые слова: символ, метеосимвол, символический контекст, перевод.

Постановка проблемы. Актуальность работы обусловлена значимостью метеосимволов для западной и славянской культур как группы первичных архаичных и мифологичных символов, а также интересом к особенностям функционирования символов, и метеосимволов в частности, в художественном дискурсе. В фольклорных текстах ключевую роль играют такие метеосимволы, как солнце, ветер, вода. Однако, являясь с одной стороны универсальными, а с другой стороны этноспецифичными, большинство метеосимволов представляют немалую трудность для перевода. Таким образом, рассматривая фольклорные тексты как этнокомпоненты культуры, переводчику необходимо, прежде всего, выявить национальную специфику той или иной культуры.

За последние двадцать лет появилось много работ по символике. Особое внимание украинских ученых, а также ученых ближнего и дальнего зарубежья сфокусировано на проблеме идентификации и интерпретации символа в тексте. Задача осложняется тем, что единого универсального определения символа не существует, хотя проблеме идентификации и интерпретации символа посвящено большое количество работ, в которых символика рассматривается с точки зрения этнографии, литературоведения, стилистики, семиотики и др.

При переводе символов переводчик сталкивается с проблемой отделения символа от смежных явлений – тропов, так как символы граничат с тропами по природе художественного текста.

Цель статьи – определить степень и способы воздействия универсальности и этноспецифичности метеосимволов на процесс перевода.

Для этого необходимо решить следующие задачи: 1) определить функциональность национально-культурных компонентов и методы их взаимодействия с единицами исследования (метеосимволами) в оригинале и тексте перевода, 2) изучить степень адекватности и эквивалентности при передачи метеосимволов в тексте перевода, 3) определить основной критерий при переводе метеосимволов.

Символы встречаются как в точных науках, где они считаются условными знаками, обозначениями какого-либо предмета или явления в виде формул аббревиатур и пр., так и во многих других науках. Однако эти символы могут существенно отличаться друг от друга. Например, ритуальный символ не тождествен символу в литературном произведении. Наиболее емкой и полезной для переводчика представляется дефиниция символа, предложенная С. С. Аверинцевым, так как именно это определение символа позволяет переводчику, во-первых, выделить символ в художественном тексте, а во-вторых, помогает разграничить символ и смежные явления. Поэтому в данной статье вслед за исследователями С. С. Аверинцевым, В. В. Демецкой, М. А. Новиковой и И. Н. Шамоной под символом понимаем «образ, взятый в аспекте своей знаковости, и знак, наделенный всей органической и неисчерпаемой многозначностью образа» [1, с. 154].

Среди природных явлений встречается много метеосимволов. Это связано с тем, что эта группа символов первична, а значит, архаична и мифологична. Мы рассматриваем обобщенный символ «вода» как элемент, включающий в себя такой метеосимвол, как дождь. При изучении любого типа текста и тем более стоящей за ним культуры желательно начинать с наиболее универсальных единиц. Это позволяет ответить на вопрос, в чем культуры относительно едины и вместе с тем позволяет избежать такой трудности перевода как «ложные друзья переводчика». Поэтому особенно важно обратить внимание на интерпретацию символа «вода» (дождь) в разных культурах. Универсальность данного символа означает его частотность. И вместе с тем именно потому, что он универсален, можно не заметить его этноспецифических особенностей. Кроме того, оценочная семантика символа «вода» неоднозначна и амбивалентна. При работе с подобными амбивалентными символами основная трудность для переводчика заключается в том, чтобы верно определить оценочную семантику символа, позитивную или негативную.

Что касается типа дискурса, то следует отметить, что именно фольклорный дискурс позволяет воссоздать полную культурную картину мира, являясь самым древним пластом и вербальным выражением культуры любого народа. Например, заговорные тексты в рамках фольклорного дискурса являются наиболее архаичными и обладают наиболее устойчивыми ассоциативными связями, которые и позволяют выяснить этноспецифические характеристики символа «вода». Фольклорные мотивы, конечно, там могут и не встречаться, но фольклор по сути является той первоосновой, на базе которой выстраивается вся остальная культура [7].

По мнению Ю. Лотмана, символ никогда не принадлежит одному синхроничному срезу культуры – он всегда прорезает его по вертикали, выходя из прошлого и уходя в будущее. В этом сходство символа с мифом, который тоже отправляет каждое явление в стихию первоисточников и представляет таким образом целостный образ мира [5, с. 151]. Поэтому мы обратились к мифологическому словарю с целью определить роль воды для разных культур и эпох.

В мифах многих народов *вода* существует даже до сотворения мира и будет существовать после его гибели. Однако «вода» имеет двойственную природу и неоднозначна, поэтому обрастает многочисленными вторичными символическими значениями. Говоря о двойственности и неоднозначности воды, следует обратить

снятие на ее пространственную символику. В языческую эпоху вода в сознании людей занимала промежуточное положение: она являлась как бы переходом между посюсторонним и потусторонним мирами. Следуя символике пространства, можно сказать, что *вода* может являться своего рода границей между человеческим миром и иномирием, обиталищем природных стихий, чудовищ и разной нечисти. Представители водяного иномирия часто встречаются во многих культурах. Заводи, полыньи, пруды рассматривались как места обитания духов природы: русалок, водяных или опасных демонов. Например, распространенный обычай бросать монеты в источник, очевидно, является отголоском символической жертвы водяным божествам. Язычникам вода представлялась в виде незримой границы между «своим» и «чужим», чем-то таинственным, опасным и одновременно манящим. Хотя вода по внешнему виду бесформенна, древние культуры проводили различие между «верхними водами» и «нижними водами». Первые соответствуют потенциальному или еще только возможному, вторые – актуальному или уже сотворенному. Вертикальный верх (надземье) был достигаем для человека с трудом и весьма ограниченно. Иномирие верха символически формируется как пространство будущего, пространство возвышенное – сначала в прямом, физическом, потом в духовном, метафизическом плане [8, с. 27]. Часто «подземные воды» связываются в сознании с первобытным хаосом, напротив, падающие с неба дождевые воды – с благодатным оживлением. Соединение в мифологии воды мотивов рождения и плодородия с мотивами смерти находит отражение во встречающемся во многих мифологиях различении живой и мертвой воды, животворящей небесной и нижней, земной соленой, не пригодной ни для питья, ни для орошения [9, с. 240]. С одной стороны, *вода* оживляет и несет плодородие, с другой – таит угрозу потопления и гибели. В этом также проявляется двойственность воды в символике, характерной для языческой эпохи.

В качестве демонстрации функционирования и перевода метеосимвола «солнце» мы выбрали поэтический текст. Перевод художественных текстов, а поэтических в особенности, представляет специфическую сложность для переводчика, связанную с характерными чертами данного типа текста. Переводчику следует учитывать и индивидуальную манеру автора, и влияние эпохи, и разнобразие лексико-грамматических средств языка. В этом случае основными условиями при переводе являются воспроизведение эстетической функции оригинала и передача его индивидуального своеобразия. Перед переводчиком стоит еще и такая творческая задача, как создание эмотивной коммуникации. От удачного воспроизведения переводчиком всей совокупности элементов поэтического текста зависит впечатление, производимое переводом. Другими словами, перевод осуществляется для какого-то последующего использования порожденного текста. Таким образом, немаловажное значение имеет ценность перевода, то есть его адекватность [7]. Она определяется соответствием текста перевода тем задачам, для решения которых и был осуществлен процесс перевода.

Обилие выразительных средств, особенно эмотивно окрашенных, в поэзии является обязательным. Эпитет, наиболее эмотивный лексико-синтаксический троп, может выполнять как функцию определения, так и обстоятельства. Он также может усиливаться дополнительными экспрессивными средствами. *Melancholy star* являет-

ся примером сочетания эпитета с элементами олицетворения, то есть в данном случае описание состояния, свойственного людям. Данный прием сохраняется в русском переводе *грустная звезда, скорбная звезда*. В украиноязычном переводе этот эпитет перефразируется уменьшительно-ласкательной формой *Зірньоко сумна*, что представляет собой фольклорную образность, характерную для украинской поэтической традиции [7]. В английском языке нет языковых средств для выражения эмоционального отношения такого рода, поэтому нет возможности на лексическом уровне выразить эмоциональное звучание текста. Сравним еще несколько примеров эпитетов. *Tearful beam* подвергается синтаксическим транспозициям на уровне предложения. *Чий слізний блиск / как слезно ты дрожишь / как слезно луч мерцает твой / твой влажный луч*. Экспрессивно-оценочная коннотация эпитета *tearful* в одном из переводов теряется при передаче нейтральным определением *влажный*. Что касается других выразительных средств, то инверсия в конце строфы *How like art thou to Joy remembered well! / Як схожа на колишнє щастя ти!* была передана тем же приемом и в украинском переводе. В данном случае инверсия дает значительный стилистический эффект, выделяя и усиливая обращение.

Символы в художественном тексте могут выполнять разную функцию. В произведениях художественного дискурса они могут граничить с разными смежными формами: аллюзией, аллегорией и др. Переводчику необходимо знать, с какими именно формами и в какой степени символ соседствует в конкретном произведении. Набор средств для передачи символов в художественном дискурсе зависит от контекстов, через которые эти символы проходят. А именно, контекст первоисточника, то есть текста-прецедента, контекст литературного направления, контекст творчества автора и, наконец, система контекстов данного текста. Все вышесказанное определяет степень свободы переводчика и конкретные способы перевода.

Выводы. На примере анализа метеосимвола «вода» (дождь) мы продемонстрировали, как функционируют те или иные метеосимволы в разных культурных традициях. Посредством контекстуального анализа и символической интерпретации поэтического текста с содержанием метеосимвола «солнце» установили, что определение универсальности и этноспецифичности метеосимвола является обязательным для переводчика, так как от этого зависит дальнейший выбор переводческой стратегии.

Список литературы

1. Аверинцев С. С. София – Логос. Словарь / С. С. Аверинцев. – К. : Дух и литера, 2000. – 450 с.
2. Большой толковый словарь русского языка / [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : Норинт, 1998. – 1536 с.
3. Вихлянец В. П. Библийский словарь : в 2-х т. / В. П. Вихлянец. – М. : Русский язык, 1989. – 234 с.
4. Иллюстрированная полная популярная библийская энциклопедия: в 2-х книгах. – Кн. 2. / [сост. архимандрит Никифор]. – Репринт. – М. : Изд-во СПМСИ, 1990. – 494 с.
5. Лановик М. Б. Розвиток концептів «символ», «архетип» і «міф» у теоретико-літературних дослідженнях науки про переклади / М. Б. Лановик // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 22. – С. 150–155.
6. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф : [труды по языкознанию] / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 316 с.

7. Новикова М. А. Материалы спецсеминара по теории и практике перевода и прикладной культурологии / М. А. Новикова. – Симферополь : ТНУ им. В. И. Вернадского, 2012.
8. Новикова М. А. Символика в художественном тексте. Символика пространства (на материале «Вечеров на хуторе близ Диканьки» Н. В. Гоголя и их английских переводов) : [учеб. пособие] / М. А. Новикова, И. Н. Шама. – Запорожье : СП «Верже», 1996. – 172 с.
9. Полный православный богословский энциклопедический словарь. Репринтное издание. – М. : Концерн «Возрождение», 1992. – Том I. – 2464 с.
10. Словарь символов / Джек Тресиддер. – М. : Фаир-Пресс, 2001. – 443 с.
11. Стиль автора и стиль перевода : [учеб. пособие] / М. А. Новикова, О. Н. Лебедь, М. Ю. Лукинова и др. – К., 1988. – 84 с.
12. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – 1997. – № 4. – С. 125–142.
13. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х тт. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 3. – 576 с.

Малигіна К. А. Універсальні та етноспецифічні метеосимволи в художньому дискурсі: проблеми перекладу / К. А. Малигіна // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 429–433.

Автор розглядає універсальні і етноспецифічні метеосимволи в художньому дискурсі з позиції перекладознавства. У статті виділяються основні труднощі при перекладі метеосимволів в художніх і фольклорних текстах різних культурних традицій, перераховуються основні критерії вичення універсальних і етноспецифічних метеосимволів.

Ключові слова: символ, метеосимвол, символічний контекст, переклад.

Malygina K. The universal and ethnospecific meteosymbols in the artistic discourse: problems of translating / K. Malygina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 429–433.

The author considers universal and ethnospecific meteosymbols from the viewpoint of translation. The article highlights criteria of symbol identification in the text and its distinction of tropes. The author considers the motives of storm in the lyrics from the viewpoint of translation. The article highlights the status of meteolexis as a realia, a metaphor and a symbol in the lyrics. There is a pretranslation analysis of the poetic text in the article. The author also defines basic translation strategies.

Key words: symbol, meteosymbol, symbolic context, translation.

Поступила в редакцію 08.10.2012

УДК 811.161.1'367:070.41(045)

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ПРЕДМЕТНО-МОДАЛЬНЫХ МОДУСНЫХ КАТЕГОРИЙ В СОВРЕМЕННЫХ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Нетребя М. М.

Мариупольский государственный университет, г. Мариуполь

В данной статье интересным представляется рассмотрение языкового оформления предметной модальности как одного из компонентов модальных модусных категорий (на материале русскоязычных газет «2000», «Факты», «Комсомольская правда», «Комментарии» за период с 2005 по 2008 гг.).

Ключевые слова: модальные модусные категории, предметно-модальные модусные категории, модусы со значением возможности, модусы со значением невозможности, модусы со значением необходимости и долженствования, модусы со значением желательности.

Постановка проблемы. Особенность текстов современных средств массовой коммуникации состоит в том, что в их смысловой структуре субъективные (модусные) смыслы, идущие от говорящего, преобладают над объективными, предметно-логическими. Это соответствует ожиданиям массового адресата. Он ждет от средств массовой коммуникации не просто информацию о «положении дел» в стране и мире, но и интерпретацию такой информации, оценку ее. Усиление субъективности современных публицистических текстов предопределено теми социально-историческими изменениями в жизни общества, которые произошли в последнее время: прежде всего – освобождением от идеологического давления. Автор текста теперь выступает не как проводник определенной господствующей идеологии, а выражает личностную, авторскую позицию тех или иных событий. Однако основная коммуникативная цель авторов – не просто выразить свою позицию, но и наиболее эффективным способом аргументировать ее, чтобы привлечь на свою сторону как можно больше читателей, сделать их своими сторонниками, убедить в справедливости собственных оценок.

Субъективная составляющая смысловой структуры публицистического текста представлена несколькими блоками: выражением собственной авторской позиции, оценки сообщаемых фактов, а также многочисленными специальными показателями адресованности публикации.

Актуальность исследования состоит в необходимости определения роли модальных модусных категорий в смысловой организации высказывания, анализа их состава и языкового оформления на разных уровнях иерархии языка, выявления соотношения диктумной и модусной частей лексико-грамматических единиц и способов связи между ними.

Цель и задачи исследования. Основной целью данного исследования является рассмотрение предметно-модальных модусных категорий и их лексико-грамматических средств выражения в современных публицистических текстах. В соответствии с указанной целью необходимо решить следующие задачи: раскрыть сущность предметной модальности; определить модальные модификаторы, с помощью которых передаются частные значения предметной модальности; выявить синтаксические конструкции, в составе которых могут употребляться модусы со значениями возможности/невозможности, необходимости и долженствования, а также желательности.

Изложение основного материала. На основе события как ирреального образуется большой круг модальных значений, смысл которых состоит в указании на поворот события от ирреального к реальному. Эту сферу модальности составляют значения возможности/невозможности, необходимости и долженствования, а также желательности.

Предметная модальность выражает оценку способа осуществления связи между субъектом и его признаком с точки зрения способа существования этой связи.

Ситуации возможности и необходимости могут рассматриваться как оценочные ситуации, что дает право отнести их к модусным категориям. Субъектом оценки в данных ситуациях выступает лицо, определяющее некоторую предметную ситуацию как возможную или необходимую. В рассматриваемых нами случаях субъект оценки совпадает с говорящим, то есть субъектом речи, который либо высказывает собственную оценку ситуации, либо выражает коллективное мнение, носителем которого он выступает в конкретной речевой ситуации.

Лингвисты, характеризуя данный тип модальности, обращают внимание на ее особенности и предлагают различные термины при определении предметной модальности. В частности, Е.А. Зверева отмечает, что предметная модальность «не дает модальной характеристики всего предложения, а дает лишь модальную характеристику отношений внутри предложения» [5, с. 20].

Модальность возможности, необходимости и долженствования относится к сфере потенциальности, так как инфинитив предметной модальности выражает потенциальное действие или состояние, которое еще не совершилось. Отсюда определение данной модальности Е.И. Беляевой как модальности потенциальной [2, с. 20].

Г.А. Золотова относит предметную модальность к внутрисинтаксической, основываясь на том, что она выражается лексическими единицами, которые реализуют свое значение в составе синтаксической единицы – составного модального сказуемого [6, с. 149].

Необходимо также отметить, что модальные значения необходимости и долженствования некоторыми исследователями разграничиваются [3; 4]. С другой стороны, эти значения рассматриваются учеными нерасчлененно и долженствование включается в значение необходимости [1; 7].

В данном исследовании значение долженствования рассматривается в составе модального значения необходимости. Рассмотрим частные значения предметной модальности в публицистических текстах.

Модусное значение возможности передается с помощью различных модальных модификаторов в конструкциях, где диктум представлен зависимым инфинитивом: 1) модального глагола *мочь*: *Так что **может** быть, что, случись референдумы в других странах ЕС, их результаты были бы подобны ирландскому* [Коммент., 03.10.2008] – модус в составе составного глагольного сказуемого образует безличный предикативный центр;

2) модальных предикативов *можно, вероятно, возможно*: *Словом, **можно** считать это небольшим, но все же победой* [КП, 24.03.2006] – находясь в составе составного глагольного сказуемого, модус образует простой двусоставный предикативный центр, осложненный вводным словом; *Вполне **вероятно**, что вскоре и сам Дыминский вернется в круг любимчиков Виктора Ющенко, из которого выпал в 2004 году* [Коммент., 03.10.2008] – модус состоит из модальной фразы, представляющей собой односоставный безличный предикативный центр, за которым следует изъяснительная придаточная, выражающая диктум; *Последнее очень даже **возможно** – если судить по тенденциям, по уровню применения админресурса властью вплоть до вполне вероятных фальсификаций* [2000, 24.03.2006] – модальный модификатор входит в состав главной части сложноподчиненного предложения с условной придаточной.

Значением возможности наделен также модальный модификатор, выраженный кратким прилагательным *возможен*: *Информация в любом случае неизбежна, а главное – **возможен** непрогнозируемый скачок цен* [Ф, 27.01.2006] – модус входит в состав простого двусоставного предикативного центра.

Модусы со значением возможности образует и модальное слово *пожалуй*, выступающее в функции вводного компонента. Данный модальный модификатор может входить в состав различных синтаксических конструкций:

1) простых двусоставных предикативных центров: *А чалма бен Ладена, **пожалуй**, будет несколько больше металлической прямоугольной таблички* [2000, 24.02.2007];

2) главных частей сложноподчиненных предложений: *Brain был и остается, **пожалуй**, единственным вирусом, авторы которого честно указали, как их зовут и где их искать* [2000, 24.02.2008].

Значение невозможности выражается с помощью глаголов *мочь, стать, утвердить, хватать, удастся* с использованием отрицательной частицы *не* или слова *нет*. Модусы с данными модификаторами могут быть оформлены как простые двусоставные предикативные центры: *Между тем столкновение самолета со зданием и последующее возгорание авиационного топлива **не могло** привести к образованию температур, при которых начинают плавиться стальные конструкции* [2000, 10.02.2005]; *В общем, событием в кинемире «Код да Винчи» **не стал**, но как нормальный триллер вполне состоялся* [Коммент., 12.05.2006];

и как односоставные безличные предикативные центры: *Никакого бюджета **не хватит**, чтобы решить все те проблемы, которые сейчас мы пытаемся вынести на всенародное обозрение и обсуждение* [КП, 25.01.2006]; *Узнать мнение дирекции цирка по поводу происходившего **не удалось**: на звонки в приемную директора никто не отвечал* [Ф., 21.04.2008].

Двумя разновидностями предложений могут быть оформлены модусы, в которых значение невозможности выражается модальным предикативом *невозможно*: *Дело в том, что обычный инсулин **невозможно** принимать как таблетку, поскольку он разрушается под воздействием желудочного сока.* [2000, 02.02.06] – модус оформлен простым двусоставным предикативным центром; кроме того, модусная часть является придаточной изъяснительной, к которой присоединяется придаточная причины, содержащая диктумную информацию; *На выборах их победить **невозможно**, ибо никаких выборов (а тем более честных) быть не может.* [2000, 24.03.06] – модус входит в состав простого двусоставного предикативного центра с подлежащим – инфинитивом и сказуемым – модусным модификатором.

Значение невозможности выражается также сочетанием существительного *смысл* с отрицательным словом *нет*: *Ну а как работает этот многоликий состав, гадать **нет смысла*** [Коммент., 28.04.2008] – модус оформлен односоставным безличным предикативным центром.

Отрицательное слово *нет* может употребляться и с модальным модификатором, выраженным сочетанием местоимения *ничто* с прилагательным *удивительный*: *В том, что экранизация получилась слабее, **ничего удивительного нет*** [2000, 19.05.2006] – модус входит в состав односоставного безличного предикативного центра.

Значение невозможности в публицистических текстах может передаваться модальным предикативом *нельзя*: *Ведь **нельзя** защищать человека, жителя Украины от неблагоприятной экологической обстановки, занимаясь только выплатой ему надбавки или только улучшения медицинского обслуживания* [КП, 25.01.2008] – модус оформлен как безличная конструкция.

Модусное значение необходимости и долженствования передается следующими модальными модификаторами: 1) модальными предикативами *надо*, *нужно*, *необходимо*: *«Как же, наконец, одолеть эту «раковую опухоль»? Для начала, уверен Шилов, **надо** честно сказать о положении дел* [2000, 03.03.2005]; *Знание английского **необходимо** подтвердить, сдав специально разработанный институтом тест* [Ф., 05.05.2007]. В приведенных примерах модусы представлены односоставными безличными предикативными центрами, в которых инфинитив содержит диктумную информацию;

2) краткими прилагательными *нужен*, *должен*: *Но для этого слова **нужен** коммунизм, государственная монополия и командно-административная экономика* [2000, 03.03.2007] – модус образует простой двусоставный предикативный центр; *Фирмы, берущие на продажу жилье и размещающие информацию о нем в своих базах данных, **должны** ответственно относиться к своим обязанностям, знать все об их квартирах и их собственниках* [Ф., 13.01.2006] – простой двусоставной предикативный центр включает в себя модус в составе сказуемого.

В оформлении модусных категорий со значением собственно желания участвуют: 1) частица *бы* в сочетании с формой глагола прошедшего времени: *Сколько **бы** мы все **сэкономили** денег, если бы, согласно Плану, власти перестали брать налоги с доходов* [КП, 16.12.2005] – модус оформлен простым двусоставным предикативным центром;

2) частица *давайте* в сочетании с инфинитивом или формой глагола первого лица множественного числа: *Давайте лучше думать о хорошем* [Коммент., 25.05.2006] – модус образует односоставный инфинитивный предикативный центр; *Давайте вместе **пробьем** стену беспредельного цинизма, за которой наши чиновники пытаются скрыть серьезнейшую общенациональную проблему* [2000, 27.01.06] – модус оформлен односоставным обобщенно-личным предикативным центром;

3) императив в функции оптатива: *Лучше сразу **вызывайте** милицию на место аварии, какой бы безобидной она не казалась* [Ф., 14.04.2006] – модус выражен синтетической формой повелительного наклонения глагола второго лица множественного числа в составе определенно-личного предикативного центра.

К значениям возможности, невозможности, необходимости и долженствования, которые составляют предметную модальность, примыкает и желательность (частное значение оптативности).

В публицистических текстах модусные категории со значением желательности оформляются с помощью модальных глаголов с семантикой желательности *хотеться бы, мечтать*: *Мне **хотелось бы**, чтобы разговор о современной украинской музыке конкретизировался в лице одной из самых талантливейших и плодотворнейших композиторов нашей эпохи – Леси Дичко* [Ф., 04.05.2006] – модусная часть высказывания представляет собой односоставный безличный предикативный центр и является главной частью сложноподчиненного предложения с изъяснительной придаточной; *На территории Рурского бассейна созданы четыре национальных парка, десятки зеленых зон отдыха. Донбассу и Приднпровью о таком преобразении хочется пока только **мечтать*** [Коммент., 21.10.2005] – модусная категория оформлена безличным предикативным центром.

Посредством глаголов *желать, хотеть, хотеться бы* и отрицательной частицы *не* в публицистических текстах оформляется значение нежелания: *С этим гигантом коммунистических времен **не хотел** иметь дело ни один известный концерн* [Ф., 10.02.2006] – модус оформлен простым двусоставным предикативным центром; ***Не хотелось бы**, чтобы последний разочаровался и даже сожалел о своем выборе* [Коммент., 16.02.2005] – модус образует односоставный безличный предикативный центр в составе сложноподчиненного предложения с изъяснительной придаточной; *Правительство **не желает** считать себя «отставленным», Верховная Рада – приводить в присяге Конституционный суд* [КП, 25.01.2007] – в данном высказывании первая модусная категория синтаксически оформлена простым двусоставным предикативным центром, вторая модусная категория – контекстуально-неполным предикативным центром; связь между модусными категориями бессоюзная.

Выводы. В публицистических текстах частные значения предметной модальности передаются с помощью различных модальных модификаторов.

1. В образовании модусов со значением возможности, оформленных простыми двусоставными предикативными центрами, односоставными безличными предикативными центрами и главными частями сложноподчиненных предложений (связь с диктумной частью осуществляется с помощью союза *если* и союзного слова *который*), принимают участие модальный глагол *мочь*, предикативы *можно, вероятно, возможно*, краткое прилагательное *возможен* и модальное слово *пожалуй*.

2. Значение невозможности выражается с помощью модальных модификаторов с использованием отрицательной частицы *не* или слова *нет*, а именно: глаголов *мочь, стать, утвердить, хватать, удасться*; модальных предикативов *невозможно, нельзя*; сочетания существительного *смысл* с отрицательным словом *нет*; сочетания местоимения *ничто* + прилагательного *удивительный* с отрицательным словом *нет*. Модусы с данными модификаторами могут быть оформлены как простые двусоставные предикативные центры; односоставные безличные предикативные центры; придаточные части сложноподчиненного предложения, связь с диктумной частью осуществляется с помощью союзного слова *поскольку*.

3. Модусное значение необходимости и долженствования передается модальными предикативами *надо, нужно, необходимо*, краткими прилагательными *нужен, должен* в простых двусоставных предикативных центрах и односоставных безличных предикативных центрах.

4. Модусы со значением собственно желания в оптативных высказываниях присутствуют эксплицитно и оформляются следующими грамматическими средствами: сочетанием формы глагола прошедшего времени и частицы *бы*; аналитическими (*давайте* + индикатив) и синтетическими (императивы) формами повелительного наклонения. Синтаксически данные модусы могут быть представлены: простыми двусоставными предикативными центрами; односоставными инфинитивными предикативными центрами; односоставными определенно-личными предикативными центрами; главными частями сложноподчиненных предложений. Связь с диктумной частью осуществляется с помощью союза *что*.

В языковом оформлении модусов со значением желательности участвуют глаголы с семантикой желательности *хотеть, хотеться бы, желать, мечтать*. Данные модальные модификаторы могут употребляться в составе: простых двусоставных предикативных центров; односоставных безличных предикативных центров; главных частей сложноподчиненных предложений. Связь с диктумной частью осуществляется с помощью союзов *что, чтобы* и союзного слова *отчего*; простых предикативных центров в составе бессоюзных сложных предложений.

Список литературы

1. Аскоченская В.Ф. Выражение возможности и необходимости в конструкциях с зависимым инфинитивом (на материале польского языка в сопоставлении с русским): дис. ... канд. филол. наук / Аскоченская Валентина Федоровна. – Воронеж, 1971. – 210 с.
2. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е.И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 180 с.
3. Васильев Л.М. Речевой смысл предложения как результат взаимодействия языкового и неязыкового знания / Л.М. Васильев // Предложение и текст : семантика, прагматика и синтаксис. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1988. – С. 5-10.
4. Виноградов В.В. Русский язык : [учебное пособие для вузов] / В.В. Виноградов. – [2-е изд.]. – М. : Высшая школа, 1972. – 614 с. – (Грамматическое учение о слове).
5. Зверева Е.А. Научная речь и модальность / Е.А. Зверева. – Л. : Наука. Ленинградское отделение, 1983. – 158 с. – (Система английского глагола).
6. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
7. Небыкова С.И. Структура предложений современного русского языка с точки зрения содержания модальности возможности и необходимости: дис. ... канд. фил. наук / Небыкова Светлана Ивановна. – М., 1972. – 187 с.

Нетребя М. М. Лексико-граматичні засоби вираження предметно-модальних модусних категорій в сучасних публіцистичних текстах / М. М. Нетребя // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 434–440.

У статті розглядається мовне оформлення предметної модальності як одного з компонентів модальних модусних категорій (на матеріалі російськомовних газет „2000”, „Факти”, „Комсомольська правда”, „Коментарі” за період з 2005 по 2008 рр.).

Ключові слова: модальні модусні категорії, предметно-модальні модусні категорії, модуси зі значенням можливості, модуси зі значенням неможливості, модуси зі значенням необхідності і вимушеності, модуси зі значенням бажаності.

Netreba M. Lexical and grammatical means of expressing subject-and-modal modus categories in contemporary publicist texts / M. Netreba // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 434–440.

In this article we may say that considering the language formation of the subject modality as one component of modal modus categories (on the material of Russian language newspapers “2000”, “Facts”, “Komsomolskaya Pravda”, “Comments” for the period from 2005 till 2008).

Key words: modal modus category, subject-and-modal modus categories, modi with the meaning of possibility, modi with the meaning of impossibility, modi with the meaning of necessity and obligation, modi with the meaning of desirability.

Поступила в редакцію 21.10.2012 г.

УДК 861.111

SMS КАК СОВРЕМЕННЫЙ СЖАТЫЙ ТЕКСТ

Панченко Е. И.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, г. Днепропетровск

Данная статья посвящена рассмотрению новой формы сжатого текста – СМС в текстовом аспекте. В статье приводятся статистические данные, анализируются лингвистические особенности текстов СМС в русском языке. Автор обращает внимание на наличие многочисленных признаков сжатого текста в указанных письменных сообщениях.

Ключевые слова: сжатый текст, лингвистические аспекты, мобильный телефон, СМС, редукция, компрессия.

Постановка проблемы. В данной статье в общем виде ставится проблема исследования одного из современных видов сжатого текста – СМС-сообщения. Актуальность данного исследования обусловлена значительной ролью сжатых текстов во многих сферах деятельности человека (реферирование, аннотирование, сообщение новостей, SMS-переписка и др.). Объем информации, накопленной человечеством, огромен и постоянно увеличивается. Для ее усвоения, хранения и передачи пользователям так или иначе приходится прибегать к сжатым текстам. Актуальность исследования сжатого текста (СТ) обусловлена тем, что СТ, будучи широко распространенным в различных сферах человеческой деятельности способом общения, представляют собой своеобразное явление со своими устойчивыми параметрами и четкой прагматической направленностью как в статике, так и в динамике.

В исследованиях современных лингвистов большое внимание уделяется тем разновидностям произведений научно-технического, официально-делового, газетно-публицистического и в определенной мере художественного стиля, которые характеризуются значительной степенью экономии языковых средств. Так, в работах М. А. Васильевой и Е. И. Закгейм, В. П. Кобкова, Т. И. Ковальчук, В. Ю. Мироновой, И. П. Севбо, Э. Ф. Скороходько, В. И. Соловьева и ряда других авторов рассматриваются композиционные и лингвистические особенности рефератов как образца СТ научно-технического стиля. Новыми разновидностями СТ этого стиля, появившимися в последние годы, можно, по-видимому, считать дайджест, форум, он-лайновую статью. Однако проблема, связанная с рядом новых разновидностей сжатого текста, еще остается нерешенной.

Целью данного исследования является рассмотрение параметров такого нового лингвистического построения, как SMS-сообщение.

СМС-коммуникация возникла в результате научно-технического прогресса на рубеже XX–XXI веков. Среди существующих сегодня четырех основных видов электронного общения (электронная почта, социальные сети Интернета, Служба мгновенных сообщений и СМС) самым популярным является именно общение с помощью коротких текстовых сообщений посредством мобильного телефона. Со-

гласно отчету «СТИА», в мире число людей, использующих СМС («Служба Мобильных Сообщений» от англ. «SMS» – http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%ADShort_Message/Messaging_Service)), более чем в два раза превышает число людей, пользующихся электронной почтой [1]. А исследование компании «Эрикссон» показало, что в 2010 году сотовыми телефонами пользовались (и, следовательно, имели возможность посылать и принимать короткие текстовые сообщения) пять миллиардов человек – более трех четвертей населения нашей планеты.

SMS – технология, позволяющая осуществлять прием и передачу коротких текстовых сообщений сотовым телефоном. Сегодня услуги SMS – это не только прямой обмен сообщениями между абонентами телефонной сети, но и широкий спектр разнообразных информационных сервисов, в числе которых прогноз погоды, банковское обслуживание, инструмент осуществления платежей, телеголосование или возможность проверки состояния своего счета. Текстовая коммуникация может быть либо асинхронной (SMS-коммуникация), либо синхронной – мобильный чат. Канал передачи сообщения непосредственным образом влияет на особенности кодирования информации, которые, в свою очередь, определяют такие основные черты СМС-текстов, как краткость, ограниченный объем, большое количество компрессивных единиц, использование дополнительных семиотических знаков, использование латиницы (в русском языке), коммуникативное новаторство, связанное с активным приспособлением языка к условиям новой коммуникативной среды [2].

Прежде всего необходимо остановиться на самом понятии сжатого текста. Под этим термином мы понимаем сообщение, объективированное подобно любому иному тексту в письменной форме, построенное путем сокращения полного текста либо созданное как изначально краткое, предназначенное при необходимости для дальнейшего развертывания в более объемный текст. Сжатый текст имеет повышенную информативную насыщенность по сравнению с первичным полным вариантом, что достигается благодаря разнообразным обязательным и факультативным средствам всех уровней языка.

Особое внимание в нашем сообщении уделено определению понятия информативной насыщенности текста. Это коэффициент графического сокращения текста, процентное соотношение разных полнозначных слов в тексте, удельный информативный вес слова, коэффициент элиминированности текста и коэффициент его новизны. Сжатые тексты создаются в результате своеобразного сочетания объективных (материальных и технических) и субъективных факторов, имеют обширную сферу функционирования; возможность их формирования базируется на таких языковых тенденциях, как языковая избыточность и языковая экономия, последняя реализуется в языковой краткости и языковой компрессии.

Существует два основных разновидности СТ: первичный сжатый текст, формирующийся до создания полного варианта, и вторичный сжатый текст, являющийся результатом переработки соответствующего развернутого текста. Первичный текст может быть потенциально развертываемым (словарная статья, телеграмма) или необходимо развертываемым (проспект издания, план сочинения). Потенциально развертываемый текст может быть независимым, то есть понятным без контекста и си-

туации, ситуативно или контекстуально зависимым или опираться на экстралингвистическую основу (подпись к рисунку). Необходимо развертываемый текст может быть подготовлен для публикации и существовать самостоятельно (тезисы научного сообщения) или быть вспомогательным звеном при построении полного варианта (план выступления). В свою очередь, вторичный СТ может существовать как неотъемлемая составная часть полного текста (план книги, формула изобретения) или представлять собой отдельное произведение (реферат, аннотация).

С формальной точки зрения сжатые тексты можно разделить на нормированно сжатые и форсированно сжатые, т. е. составленные с нарушением каких-либо существующих норм современного литературного языка. Примером первого типа могут быть тезисы научного сообщения, второго – телеграмма или словарная статья.

Сжатые тексты имеют комплекс факультативных признаков как в плане выражения, так и в плане содержания. Происходят изменения, направленные на повышение информативной насыщенности текста. Осуществляется количественное сокращение речевого произведения благодаря применению разнообразных графических сокращений, условных обозначений, элиминации лишних слов, эллипсиса вспомогательных лексико-синтаксических единиц. Качественные преобразования в сжатых текстах выражаются в изменении соотношения частей речи, в первую очередь за счет нивелирования служебных слов, информативно насыщенные формы косвенных падежей вытесняют формы именительного падежа; в целом преобладают более простые по составу и значению грамматические категории.

Созданный субъектом с определенной степенью коммуникативной компетенции сжатый текст предназначается следующими вариантами: а) тексты могут состоять исключительно из стандартизованных частей; в таких речевых произведениях практически отсутствует творческий компонент (стандартизованные деловые документы); б) в СТ преобладает стандартизованный компонент наряду с выраженным в той или иной мере творческим компонентом. Одна и та же информация, содержание одного и того же первоисточника, представленное в соответствии с имеющимися стандартами, у разных авторов может выглядеть по-разному (реферат, аннотация, формула изобретения); в) в СТ преобладает творческий компонент, однако учитываются существующие рекомендации и стандарты, которые носят факультативный характер (словарная статья, тезисы научного сообщения); г) сжатый текст практически свободен от стандартов и составлен творчески; стандарт, если он и существует, касается только размера речевого произведения (проспект издания, содержание книги).

Создание особого коммуникативного феномена – сжатого текста – можно считать проявлением творческой речевой деятельности субъекта, и в большинстве случаев стандартизация СТ касается внешних, экстралингвистических признаков данного речевого произведения, тогда как непосредственно текстовая, лингвистическая часть предоставляет составителю значительные возможности для осуществления его творческого замысла.

СМС-текст характеризуется определенным уникальным набором лексических, грамматических и семиотических характеристик. На формирование этих характеристик СМС-подъязыка решающее влияние оказывает «принцип экономии». Ком-

прессия достигается за счет использования как специфических средств, так и за счет традиционных приемов сокращения.

К категории специфических способов сокращения относится применение фонетического принципа орфографии, техники консонантного письма, логограмм, элиминации знаков препинания и пробелов, а также транслита (в русскоязычных коротких текстовых сообщениях).

Принцип экономии усилий при наборе текста через клавиатуру телефона обусловливает использование знаков одного регистра, т. е. написание всего текста только прописными или заглавными буквами. Следует отметить, что написание СМС заглавными буквами часто выполняет функцию дополнительного привлечения внимания, являясь аналогом повышенного тона или даже крика при межличностном общении. Иногда для сокращения длины сообщения автор выпускает пробелы, при этом начинает каждое слово с заглавной буквы. Приведем несколько шуточных примеров:

Всем абонентам в связи с ухудшением погодных условий рекомендуем перейти с сандалий на зимнюю обувь!

ТАРИФНЫЙ ПЛАН «ЗАПАДЛО» – ВЫ ПЛАТИТЕ ЗА ТЕ МИНУТЫ КОТОРЫЕ НЕ РАЗГОВАРИВАЕТЕ!

К одной из самых ярких особенностей СМС-коммуникации относится включение в текст логографических символов – цифр, букв, буквенно-цифровых сочетаний и типографских знаков, призванных замещать буквы, слоги и даже целые слова. В большинстве случаев логограммы используются для замещения слов или части слов благодаря омонимичности звучания – по принципу фонологической аппроксимации:

Новый тариф «Кончай 3,14деть» – посекундная тарификация, каждая секунда вдвое дороже предыдущей!

В текстах СМС отмечается наличие большого количества синтаксических редукций (эллипсов) различных типов. Самый частотный тип синтаксической редукции – отсутствие личного местоимения в функции подлежащего, что является характерным признаком сжатого.

Стремление продуцентов СМС-текстов к экономии средств, усилий и времени обусловило тенденцию к аграмматизму. К основным отклонениям от пунктуационных норм относится опущение знаков препинания, дефисов в сложных словах, пробелов после пунктуационных знаков и между словами.

У нас в чувствах идет прогресс

Сильно очень.

Прочитай мою смс

Я люблю тебя это срочно.

Среди всех типов компрессивов, используемых в СМС-переписке, самую обширную группу представляют инициальные аббревиатуры. Их количество постоянно увеличивается в силу, во-первых, появления все новых и новых сокращений; а во-вторых, в результате стремительного пополнения языка аббревиатурами, образованными по механизму аналогии. Во время СМС-общения коммуниканты используют как общепринятые усечения, так и создают новые компрессивы:

SMS

,o8o, ,o8o,
,888888,888888,
8888888888888888
8888888888888888
'888888888888'
'8888888888'
'88888'
'8'

Стремительное распространение сервиса коротких сообщений и выход «устно-письменного» СМС-подъязыка за рамки телефонных дисплеев позволили человечеству начать новый условный отсчет времени. А название ушедшей эпохи было сформулировано в соответствии с канонами нового вида коммуникации – эра «В.Т.» (Before Text).

Сжатые тексты воплощают существующую, по мнению ряда лингвистов, экстралингвистическую тенденцию к возможно более точному способу изложения с точки зрения содержания и более экономному способу изложения с точки зрения выразительных средств. Необходимость выражения в сжатом тексте в силу указанных выше причин самых различных мыслей при ограниченном количестве единиц языка предполагает разнообразное сочетание функций того или иного текста, ту или иную его стилистическую отнесенность и другие характеристики.

Выводы. Сжатые тексты с течением времени и с ускорением темпа современной жизни приобретают все большее значение во всех сферах языка. СМС-сообщения представляют собой новый вид текстов, отличающийся «экономичным стилем» (редукция на орфографическом, морфологическом, синтаксическом и лексическом уровнях), обусловленным особенностями средства коммуникации и в то же время наличием многочисленных признаков концептуальной устности в письменных сообщениях.

Список литературы

1. Венедиктова Ю. Е. Анализ продуктивности структурных типов сокращений английского СМС-языка / Ю. Е. Венедиктова // Проблемы лингвистики и межкультурной коммуникации. – Вып. 9. – М. : Изд-во МГОУ, 2010. – С. 53–58.
2. Леонтьева А. В. Компрессия современного электронного дискурса / А. В. Леонтьева // Вестник МГОУ «Лингвистика». – М. : Изд-во МГОУ, 2009. – № 2. – С. 41–45.
3. Палкова А. В. SMS как новая форма коммуникации / А. В. Палкова // Вестник ТвГУ. – № 28. – Серия «Филология» (лингвистика и межкультурная коммуникация). – Выпуск 4. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2011. – С. 93–102.
4. Сидорова М. Ю. «Засоряют ли СМС-сообщения русский язык?», или «На зеркало неча пенять...» [Электронный ресурс] / М. Ю. Сидорова – Режим доступа: <http://marinadoma.narod.ru/inet/sms.html> – Дата обращения: 05.10.2011. – Загл. с экрана.

Панченко О.І. SMS як сучасний стислий текст / О.І. Панченко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 441–446.

Стаття присвячена розгляду нової форми стислого тексту: СМС в текстовому аспекті. В статті наводяться статистичні дані, аналізуються лінгвістичні особливості текстів СМС в російській мові. Автор звертає увагу на наявність численних ознак стислого тексту в названих письмових повідомленнях.

Ключові слова: стислий текст, лінгвістичні аспекти, мобільний телефон, СМС, редукція, компресія.

Panchenko E. SMS as a modern compressed text / E. Panchenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 441–446.

The article deals with the description of a new form of compressed text – SMS in textual aspect. The article gives statistical data, analyzes linguistic peculiarities of Russian SMS. The author pays attention to various compression signs in the given texts.

Key words: compressed text, linguistic aspects, mobile phone, SMS, reduction, compression.

Поступила в редакцію 16.10.2012

УДК 81'367.7-808.5

ГРАММАТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ В ДИСКУРСЕ

Самигулина Ф. Г.

Южный федеральный университет

В статье рассматриваются прагматические возможности грамматической антитезы. Основное внимание уделяется функциональному и коммуникативному аспекту грамматической антитезы как феномену дискурса.

Ключевые слова: эмоциональность, экспрессивность, категория интенсивности, грамматическая антитеза, воздействие, коммуникативное значение

Постановка проблемы. Как известно, ценность, оценка – наиболее важная часть картины мира человека, в том числе и языковой, она основывается на реальной значимости данной категории в жизни человека, и поэтому «исследование концептов психологических состояний и, в частности, эмоций – эта та область, которая определит развитие концептуальных исследований на далёкую перспективу» [5, с. 64]. Являясь способом оценки и составляя мотивационную основу деятельности человека, эмоции не могут не отражаться в его дискурсивной практике, поэтому эмоции всегда сопровождают речемыслительную деятельность человека. Анализ выразительных средств в разных видах дискурса показывает, что аксиологические значения, эмоциональное содержание достаточно часто могут быть репрезентированы при помощи такой фигуры, как грамматическая антитеза, которая основана на оппозиции форм слова с суффиксом субъективной оценки и без него: *Были **беды**, а сегодня **бедки**,/ а ведь хнычет в каждом разговоре./ Маленькие личные победы / победили нас и раскололи* (Е.Евтушенко). Это обусловлено тем, что концептуализация может быть реализована с помощью не только лексических, но и грамматических средств языковой системы. Данной проблеме и посвящена настоящая статья.

Выделенная нами грамматическая антитеза характеризуется тем, что ее компоненты являются словоформами одной лексемы, противопоставленными лишь своими грамматическими значениями, так как суффиксы субъективной оценки являются формообразующими. Заметим, что в конструкциях с противопоставлением словоформ с суффиксом и без него наблюдается особая структурная организация, которая воспринимается как новая, необычная, отклоняющаяся от нормы. Все эти определения относятся к выразительной экспрессивности, следовательно, грамматическую антитезу можно отнести к этому разряду экспрессивных средств. Но такое понимание выразительности детализирует структурный, но не углубляет функционально-коммуникативный аспект данного феномена. Более целесообразным является подход, когда подробнее раскрывается функция выразительности. В этой связи выразительность следует рассматривать как качество, характеризующее речь, способную привлечь внимание своей необычной организацией. Но внимание адресата удержи-

вается и сосредоточивается на необычной организации речи лишь в том случае, если эта необычность привносит новизну в содержание высказывания, то есть выступает не только как выразительное, но и изобразительное средство. В анализируемых примерах сопоставляются две словоформы (с суффиксом и без), например: *В годы скитаний и унижений /Женькой был я - /не только Женей* (Е. Евтушенко), то есть используется частичный корневой повтор. А, как известно, для повторов наиболее характерна семантика эмоционального отношения говорящего к предмету речи. Таким образом, на базе повтора одной и той же словоформы с суффиксом субъективной оценки и без него возникают экспрессивные конструкции, то есть формы субъективной оценки имен существительных выступают как грамматические средства объективации психологического содержания. Механизм возникновения экспрессивности в подобных случаях заключается в реализации языковой категории интенсивности. Интенсивность связана с понятием недискретного количества, которое подлечит измерению и выражается при помощи измерения. При этом определяющей категорией становится категория меры, так как она выражает единство количественных и качественных характеристик объекта. Мера в свою очередь указывает на предел, за которым количественные изменения ведут к изменениям качества объекта. Реализация категории интенсивности в оппозициях словоформ с суффиксом субъективной оценки и без него происходит благодаря особому расположению членов оппозиции, а именно их противопоставлению. Подобное противопоставление возможно вследствие того, что с наращением суффикса происходит изменение слова, послужившего мотивирующей основой, а именно: его усиление. Это то же самое и вместе с тем другое слово, что ощущается особенно остро, когда оба слова встречаются на небольшом отрезке текста: *Дорогая Вера Федоровна, большое Вам спасибо за письмо. Не **спасибо**, а **спасибуще** – вот так!* (А.П.Чехов). В результате между словами возникают особые отношения. Действительно, даже формально слово становится длинней, ведь $A + \wedge$ больше, чем просто A . Но вместе с суффиксом к слову присоединяется еще и добавочное значение, так что слова начинают противопоставляться и семантически. В этом случае комбинация двух идей обращает на себя внимание, так как действует на наш слух одновременно с воздействием на сознание [1]. Отметим, что меняется только количественная семантика, качество же остается неизменным, то есть происходит интенсификация того или иного признака. По этому поводу Е. Курилович писал, что «значение производного слова стремится отодвинуть исходное слово в сторону противоположного значения». Так, исходное слово, от которого образовано уменьшительное, «приобретает – по контрасту со значением этого последнего – увеличительное значение» [3]. Заметим, чем больше аффиксов добавляется к мотивирующему слову, тем более противопоставлено ему производное слово, что способствует повышению экспрессивности всего высказывания, например: *Сам думал: а почему был испуганный взгляд – за каретным стеклом: выпучились, окаменели, закрылись глаза; голова покачалась и скрылась; рука потряслась там безвластно, была не **рука**, а ... **ручоночка*** (А.Белый). Как видим, в данном примере слова *рука* и *ручоночка* противопоставлены. Во втором слове использован суффикс субъективной оценки третьей степени *-ончк-*, который способствует этому противопоставлению, увеличивающемуся также за счет употребления

противительного союза «а» и отрицательной частицы «не» (усиливает отрицательную эмоциональность и присоединение суффикса к слову женского рода). Интересно, что в этом примере многоточие перед словом *ручончка* еще больше отдаляет его от производящей основы *рука*. Е. Курилович назвал подобное явление «поляризацией». Он указывал, что «склеивание» суффиксальных элементов, «часто представляет собой не что иное, как явление противопоставления, в результате которого подчеркивается роль производного слова по сравнению с исходным» [3, с. 9]. Таким образом, эти слова становятся грамматическими антонимами, а антонимия часто используется для создания такой фигуры, как антитеза, которая повышает выразительность речи и способствует объективации эмоций в дискурсе. Центральным понятием языковой антонимии является понятие противоположности, но противоположности соотносительных слов. Исследователи отмечают, что семантика антонимов формируется не столько на отражении абсолютных (объективных) свойств, признаков и их отношений в реальной действительности, сколько на их оценке и сравнении относительно других. Следовательно, антонимы с точки зрения семантики представляют собой категорий оценочные [4]. При этом следует подчеркнуть, что противопоставление словоформ с суффиксом субъективной оценки и без него служат средством выражения не рациональных, а эмоциональных оценок.

Соприкасаясь с реальной жизнью, объективные, на первый взгляд, идеи «пропитываются эмоциональностью», так как речь каждого человека постоянно стремится передать субъективность мысли. Кроме того, речь отражает стремление человека к какой-либо цели: приказать, убедить, передать свое эмоциональное состояние, выразить отношение и т.п.: *Стихи, братец, вздор. Стихи гимназистам писать; стихи до сумасшедшего дома вашу братью, молодежь, доводят... Положим, что Пушкин, кто об этом! А все-таки стишки и ничего больше; так эфемерное что-то...* (Ф.М. Достоевский). Информация эмоционального характера явно проявляется при нарушении норм употребления языковых единиц в речи. То есть усиление выразительности осуществляется путем отбора нестандартных, непредсказуемых языковых знаков или их комбинаций. Что и происходит при параллельном использовании в дискурсе одной и той же словоформы с суффиксом субъективной оценки и без него. Экспрессивность таких употреблений основана на эффекте обманутого ожидания. Используясь подобным образом, суффиксы субъективной оценки служат для выражения дополнительных коннотативных (коммуникативных) значений, тем самым передавая эмоциональную оценку. Это и позволяет им выступать в качестве экспрессивных средств: *Большей правде социальных движений он противопоставил свою личную правдёнку* (из газ.). Грамматические антитезы в качестве экспрессивных средств часто встречаются в художественном, публицистическом и бытовом дискурсах, то есть там, где необходимо воздействовать на адресата определенным образом. Категория интенсивности наиболее ярко реализуется при контрастном употреблении оппозиции разных форм одного слова, что ведет к большей экспрессивности и эмоциональности таких конструкций, например: *Вы сходите, мальчишки, от зависти с ума, но видел я штормишки, а вовсе не шторма* (Е. Евтушенко). Здесь наблюдается проявление специфики когниции человека, базирующейся на особенностях его психофизиологии и наиболее ярко отражающейся в восприятии

такой фигуры, как антитеза. Так, отношения противопоставления, контраста в перцептивном плане более значимы, чем отношения сопоставления: они легко распознаются и, следовательно, быстрее воздействуют: *Нет, это не факторы, а факторички* (из газ.). Основная часть грамматических антитез с суффиксами субъективной оценки может быть квалифицирована как акротеиз. Именно на примерах акротеиз рассмотрим в статье основные особенности грамматических антитез, их возможности в репрезентации эмоционального плана содержания высказывания.

Отметим, что наиболее продуктивным среди уменьшительно-ласкательных суффиксов, используемых в грамматических антитезах является суффикс *-к*, например: *Настоящий мужчина – тот, кто говорит, что у женщины – «ножки». А который говорит – «ноги» – сам мужинка* (ТВ, К.Новикова). В данном примере суффикс *-к* способствует репрезентации эмоционального аксиологического содержания, так как его использование привносит оттенок уничижительности. Или: *Разве это были деньги? Нет, это были денежки, копеечки, грошики* (там же). В последнем примере, наряду с отрицанием, используется еще одно средство усиления грамматической антитезы, а именно: синонимы к одному из членов оппозиции. Идеографические синонимы к слову *денежки*, которые обозначают самые мелкие из денег да еще с уменьшительным суффиксом, создают антонимичное противопоставление (*деньги – денежки*) и тем самым усиливают экспрессивность данной грамматической антитезы. Не менее продуктивным в эмоциональном дискурсе является суффикс *-ишк*. Существительные, образованные при помощи этого суффикса, чаще могут иметь значение пренебрежительности, уничижительности, реже ласкательности. Но в анализируемых конструкциях реализуется именно значение уничижительности, например: *Она права. Я думал, что мы люди, а мы людишки* (А.Рыбаков); *Зевая, / мы играем как в картишки, / в засаленные стёртые страстишки, / Боясь трагедий, / истинных страстей* (Е. Евтушенко). Достаточно продуктивный суффикс *-онк* также встречается в художественном дискурсе: *Девчонки машут с радостью такой! / Всегда у рельс найдутся те, которые / махнут - / пускай ручонкой, / не рукой* (Е. Евтушенко). Хотя основным его значением является уничижительно-презрительное, но в данном примере (благодаря «обратной» структуре антитезы «от меньшего количества к большему» и контексту) на первое место выдвигается скорее уменьшительное значение: Антитезы часто строятся также при помощи суффиксов субъективной оценки *-ок /-ик*, например: *Был круг идей. / Проверили – кружок. / Был грозный Бог. / Проверили – божок* (М. Сергеев). В этом примере суффикс *-ок*, кроме уменьшительного, приобретает также значение уничижительности. Вероятно, в связи с интенсификацией значения уменьшительности, возникающей при противопоставлении словоформ с суффиксом уничижительности и без него. Кроме того, в антитезе *бог – божок* с помощью суффикса субъективной оценки возникает дополнительный оттенок значения: Бог истинный – языческий божок ('маленький идол, кумир'). Приведем еще один пример: *Выскочил поп из под навеса без шапки, в одном подряснике, да и не поп это, а так – маленький-маленький попик, будто сморчок* (А. Белый). Интересно, что здесь антитеза на базе оппозиции словоформ *поп – попик* носит иронический характер. Это происходит вследствие интенсификации грамматического значения количества при помощи языковых средств разных уровней

(суффикс *-ик* передает уменьшительное значение, которое подчеркивается при помощи использования отрицательной частицы и противительного союза и усиливается лексическим повтором *маленький-маленький*, а также сравнением *будто сморчок*). Перечисленные выше суффиксы встречаются наиболее часто, но есть суффиксы субъективной оценки, употребляющиеся для объективации эмоций в грамматических антитезах в единичных случаях. Таков, например, суффикс *-ец*. В этом суффиксе еще ярче, чем в суффиксе *-ик*, на первый план выступают оттенки ласкательности, сочувствия, смирения, унижительность, презрения и фамильярного участия [2]. Заметим, что подобная семантическая разноплановость данного суффикса (то есть его возможность передавать противоположные эмоциональные состояния) обусловлена континуальной природой самих эмоций, их способностью к реполяризации. В анализируемых нами грамматических антитезах суффикс *-ец* чаще способствует вербализации такой эмоциональной оценки, как презрение: *Как и тогда, / как много лет назад, / Благоухает нам вишнёвый сад, / Где **чувства** стали жертвой жалких **чувствец*** (И. Северянин). В грамматических антитезах этот суффикс приобретает чаще значение отрицательного эмоционального отношения, вероятнее всего, в связи с усилением в его значении семы 'уменьшенное количество', а также из-за контактного противопоставления словоформ с суффиксом субъективной оценки и без него. Причем это противопоставление еще более усиливается из-за присоединения суффикса *-ец* к существительному во множественном числе.

Привычное, как известно, не привлекает к себе внимание, и потому нейтрально. В свою очередь отклонение от нормы ведет к экспрессивности. Скачок в количественной характеристике признака передает явную нереальность высказывания и привлекает внимание. Причем яркость чувств по отношению к объекту, субъекту или его признаку влияет на способ указания количественной характеристики и часто порождает желание преуменьшить или преувеличить. Поэтому довольно часто для создания грамматической антитезы используется увеличительный суффикс *-ищ*, например: *Толстой – то, Толстой! Это, по нынешним временам, не **человек**, а **человечище**, Юпитер* (А.П. Чехов). В данном примере увеличительное значение словоформы *человечище* по сравнению с *человек* очевидно. Здесь яркое противопоставление достигается еще и потому, что в антитезе употреблён противительный союз «а», отрицание «не» перед первым членом оппозиции и, наконец, определение, выраженное приложением – *Юпитер* – перед вторым. Таким образом, антитеза «подкреплена» сразу тремя дополнительными средствами. Как видно из примеров, категория интенсивности предназначена для качественно-количественной характеристики явлений с целью дать их экспрессивную оценку. Частое использование отрицательных частиц в грамматических антитезах объясняется тем, что отрицание в целом более эмоционально, чем утверждение. Замечено, что отрицательные предложения встречаются в среднем во много раз реже, чем утвердительные, следовательно, их появление оказывается особо информативным. Большую выразительность этих конструкций можно объяснить и тем, что отрицание позволяет сделать фразу предельно лаконичной. Категория интенсивности сигнализирует, таким образом, о выразительности. Следовательно, введение в высказывание интенсификаторов создает экспрессивность и способствует объективации разномодальных эмоций.

Выбор конкретных средств интенсификации – это субъективный выбор говорящего. Причем этот выбор по большей части падает на ненормированные средства. Так, в грамматических антитезах для создания яркой оппозиции могут быть использованы не только суффиксы субъективной оценки или уменьшительные и увеличительные суффиксы, но и суффиксы, выражающие значение собирательности. Причем эти суффиксы для большей интенсификации оппозиции грамматических значений могут присоединяться к конкретным именам существительным в форме множественного числа, например: *Были мы люди, а стали людье...* (О. Мандельштам). Воздействие эмоциональной оценки построено на механизме заражения, «эмоционального резонанса». Ответные чувства может вызвать только нечто необычное, новое, ненормативное. Обычные же явления оставляют нас равнодушными. Известно, что на уровне нормы передается основная интеллектуальная информация. А при нарушении норм употребления языковых единиц в речи возникает информация эмоционального характера. Поэтому всякое нарушение нормы в дискурсе может стать источником эмоционального воздействия. Как подчеркивал Ш. Балли, именно различие – это «основная пружина экспрессивности», которая всегда предполагает некую аномалию. В этом плане «очень нерегулярные языки (например, современный русский) уже сами по себе предоставляют говорящим больше стилистических ресурсов, чем языки с жёсткими правилами...» [1, с.124]. В описанных конструкциях интенсификация значения слова, создаваемая при помощи формообразующих суффиксов, ведет к поляризации значений разных форм одного слова. Реализация категории интенсивности в данных оппозициях словоформ ведет к их экспрессивности, тем самым способствуя передаче эмоциональной оценки. При этом противопоставление словоформ с суффиксами субъективной оценки и без них подкрепляется разнообразными лексическими и грамматическими средствами, что еще больше усиливает выразительность данной конструкции.

Таким образом, анализ экспрессивных средств грамматического уровня языка показывает, что человек, который стремится выразить свою мысль или хочет навязать ее другому, может достичь желаемого лишь искажая действительность и отступая от истины. Чтобы стать выразительной, «речь должна без конца деформировать идеи, преувеличивая или преуменьшая, переворачивать их, переводить в другую тональность» [1, с.31]. Этому способствует использование в эмоциональном дискурсе грамматической антитезы, объективирующей разномодальные аксиологические значения.

Список литературы

1. Балли Ш. Язык и жизнь / Ш. Балли. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 232 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
3. Курилович Е. О природе так называемых «аналогических» процессов / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 92-121.
4. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке / Л.А. Новиков. – М.: МГУ, 1973. – 290 с.
5. Пименов Е.А. Концепты эмоций: перспективы исследования национальных культур / Е.А. Пименов // Язык. Этнос. Картина мира. Серия «Концептуальные исследования». – Вып. 1. – Кемерово: Комплекс «Графика», 2003. – С. 59-65.

Самігуліна Ф. Г. Граматичні засоби репрезентації аксіологічного значення у дискурсі / Ф. Г. Самігуліна // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 447–453.

У статті розглядаються прагматичні можливості граматичної антитези. Звертається увага функціональному та комунікативному аспекту граматичної антитези як феномену дискурсу.

Samigulina F. Grammatical means of representation of axiological meaning in the discourse / F. Samigulina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 447–453.

Pragmatically opportunities of the grammatical antithesis are examined in the article. Main attention is paid to the functionally and communicative aspect of grammatical antithesis as a phenomenon of discourse.

Key words: emotionality, expressivity, category of intensity, grammatical antithesis, influence, communicative meaning.

Поступила в редакцію 10.10.2012

УДК 811.161.1:'37:32

СЕМАНТИЗАЦИЯ ТОПОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Сегал Н. А.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье определяется специфика функционирования языковой единицы «майдан» в политических текстах 2004–2012 гг. Выявляются деривационные и семантические инновации, реализуемые в политических текстах в метафорическом значении.

Ключевые слова: политический текст, политический дискурс, семантизация, метафора.

Постановка проблемы. Одним из приоритетных направлений современной лингвистики является дискурсивно-прагматическое исследование корпусов политических текстов, объектом которых становятся категории, доминирующие в политической картине мира. В последние десять лет в области политической лексики и метафорики наблюдается активизация научных исследований, которые опираются на новые теории в сфере семантики текста и функционирования языковых единиц в коммуникативно-прагматическом и лингвокогнитивном аспектах (А. Н. Баранов, Ф. С. Бацевич, Л. Е. Бессонова, Р. Водак, В. З. Демьянков, М. Джонсон, О. П. Ермакова, М. В. Ильин, И. М. Кобозева, Н. А. Купина, А. А. Романов, Т. Г. Скребцова, Л. А. Ставицкая, А. П. Чудинов, Е. И. Шейгал, Г. М. Яворская). В современных лингвополитологических исследованиях подчеркивается, что лексика представляет собой наиболее подвижный, динамичный уровень языковой системы, который реагирует на происходящие в обществе перемены весьма чутко и исторически быстро. По убеждению А. В. Васильева, «слова и устойчивые словосочетания, отражающие и запечатлевающие многообразные явления в сознании людей, способны при определенных условиях воздействовать на носителей языка, выступая стимуляторами, которые вызывают довольно прогнозируемые реакции» [2, с. 47]. Как справедливо замечает Н. Ф. Крюкова, активное использование лексических средств на уровне вторичной номинации определяется тем, что именно метафора обладает значительной семантической определенностью, которая связана главным образом со спецификой газетных материалов, рассчитанных на быстрое понимание, а не на разгадывание [4, с. 130]. Исследователь подчеркивает, что актуальность метафоры в политическом тексте определяется не столько объяснительным потенциалом, сколько ее эмоциональным влиянием [4, с. 128]. Таким образом, в исследованиях по политической лингвистике формируется представление о политической метафоре как об «инструменте для осознания, моделирования и оценки политических процессов как средстве воздействия на социальное сознание» [1, с. 4].

Актуальность предлагаемой статьи определяется необходимостью описания метафорических значений, актуализирующих в политических текстах базовые когнитивные универсалии.

Анализ политических текстов последних лет показал, что одной из центральных единиц современного украинского политического дискурса является лексема «майдан». В текстах последнего десятилетия данная единица проявляет широкие парадигматические и синтагматические возможности, реализуемые в политических текстах на уровне вторичной номинации.

Выявление и описание деривационных и семантических особенностей языковой единицы «майдан» в политических текстах 2004–2012 гг. и является **целью** статьи.

В этимологических словарях отмечается, что слово «майдан» (араб. *maidan*, *mainan*) пришло из иранского посредством тюркских языков и закрепилось в русском языке со значением «площадь, место сходов»; «просека в лесу на высоком месте» [8, с. 559]. В лексикографических источниках слово «майдан» расширило свою семантику и интерпретируется как 1. Площадь, где происходят собрания, митинги, а также в торговые дни базары. 2. *археол.* Древняя могила, курган, обычно раскопанные сверху [5, с. 216]. Кроме этого, ряд словарей фиксирует областные и разговорно-сниженные значения данного слова: местн. Место, площадка для выгонки дегтя, производства поташа и т. п.; лесная смолокурня; разг.-сниж. Азартная игра в карты; Помещение, место, где играют в азартные игры [6]. Для развития метафорического образа «майдана» актуальным становится первичное пространственное значение, наполненное новыми коннотативными семами. По мнению Л. А. Ставицкой, в языковой единице «майдан» выявляется новый семантический и коннотативный спектр. Так, в современном политическом дискурсе «майдан» представляется прежде всего как персонифицированное, мифологизируемое воплощение революции 2004 г. [6].

Совершенно очевидно, что механизмы семантических модификаций ключевых слов в политических текстах определяются специфическими прагматическими установками языкового сознания носителя языка. Метафорический образ «майдана» как символа бескровной смены власти в политических текстах различных жанров приобретает широкие деривационные и сочетаемостные возможности.

Являясь одной из ключевых единиц современного политического дискурса, «майдан» прочно вошел в национальное сознание и приобрел в политическом тексте как пейоративную, так и мейоративную окраску.

В современных методиках комплексный анализ ключевых единиц текста как смыслообразующих центров предполагает описание их в парадигматическом, синтагматическом и деривационном аспектах. Словообразовательная активность языковой единицы «майдан» выражается в том, что на ее основе образуются производные в результате как морфологического, так и семантического способов словообразования. Морфологическим способом образуется ряд слов, большая часть которых является неолексемами. Необходимо отметить, что в контекстах газетного корпуса 2010–2012 гг. не только повысилась активность употребления лексемы «майдан», но и расширились ее деривационные возможности.

Анализ современных политических текстов позволил зафиксировать более 40 производных различной частеречной принадлежности. Прагматическое содержание политических текстов определяет тот факт, что в дериватах наводится негативная или позитивная коннотация и при сохранении денотативных сем индуцируются коннотативные компоненты, в результате чего слова получают мейоративную или пейоративную оценку. При функционировании дериватов лексемы «майдан» проявляются высокая степень метафоричности, коннотативный фон и динамика ценностных ориентиров аксиологической шкалы.

Как показал анализ политических текстов, наиболее частотными новообразованиями являются имена существительные (24 единицы). Данные единицы относятся к разным семантическим группам, включающим ядерный интегральный компонент 'имеющий отношение к майдану':

1) Лица, имеющие отношение к «майдану»: *майданичик, майданец, майдановец, майданостоятели, майданоустроители, антимайдановцы, эксмайдановцы, немайдановцы, автомайдановцы, революционеры-майданички, майдановцы-оранжисты*: **Майдановцы** разделились: быть или не быть акциями протеста после 6 декабря (<http://Trust.ua>, 06.12.2010); Дружное голосование «**антимайдановцев**» в 2006-м отчасти сродни порыву «**майдановцев**» в 2004-м – они встали на защиту выбора, сделанного ими в позапрошлом году (ЗН, № 12 (591), 1–7.04.2006); Харьковские «**майданщики**» уже разбивают палатки (<http://Segodnya.ua>, 10.11.2010); Нельзя сформировать новый политический ландшафт, реабилитируя по всем статьям самых одиозных **майданостоятелей** (2000, 20.09.2010).

2) Характеристика «майдана» с позиции его размера и значимости: *майданчик, мини-майдан, мега-майдан*: «**Майданчик**» прибрали быстро и деликатно (<http://www.obkom.com>, 24.03.2012); **Мини-майдан**: в бой идет одна молодежь (АиФ. Украина, 22.03.2012); **Оппозиция собирает мега-Майдан** (Фраза, 19.04.2007).

3) «Ложные» «майданы», действия которых противопоставлены ценностям истинного «майдана»: *псевдомайдан, лжемайдан, полумайдан, недомайдан*: Чечетов заподозрил оппозицию в проведении **псевдомайдана** (<http://www.bagnet.org/news/politics/198159>, 06.11.2012); Когда мы выходили на Майдан, мы думали, что здесь отстаивают национальные интересы, однако, пробыв здесь неделю, мы увидели, что это «**лжемайдан**» (Коммерсантъ Украина, №125 (244), 24.07.2006).

4) Действия, направленные против «майдана»: *антимайдан, контрмайдан, противомайдан*: Более 60 участников «**КонтрМайдана**» задержаны (Korrespondent.net, 23.11.2005); После событий конца 2004-го на Востоке возник свой **Антимайдан** – как свой набор ценностей, как определенный кодекс чести, странный для противников, но логичный для сторонников (e-news.com.ua, 03.04.2004).

5) Отношение к «майдану»: *майданофобия, майданоцентризм, майданомониторинг*: **Майданофобия**: Суд запретил собрания в центре Киева до 12 ноября (<http://pro-test.org.ua>, 27.10.2012); На глазах всей страны, подключающейся к происходящему эмоционально, политически и физически – путем экстренного приезда новых сторонников в Киев... **Майданоцентризм** стал неврозом (2000, 04.12.2009).

Таким образом, субстантивные дериваты получают различное семантическое наполнение и различную коннотацию. Проведенный анализ подтверждает многокомпонентность структуры производных единиц и возможность актуализации семантических компонентов в метафорических значениях. Образы, формируемые дериватами, сопровождаются различной оценкой. Изменение значений слов с появлением новых семантических признаков наблюдается не только на денотативном, но и на коннотативном и прагматическом уровне. Эти признаки и помогают реализовать метафорические значения. Столкновение политических мнений и убеждений, изменение политической ситуации в стране приводит к доминированию негативной оценки «майдана», что подтверждается высокой активностью лексем с пейоративной коннотацией.

Производные адъективы являются менее частотными и включают 14 единиц, большинство из которых входят в оппозиции *прошлое – будущее*, *старое – новое*. Значимым при определении временного промежутка являются события 2004 года (прошлое опирается на события, произошедшие до 2004 года, будущее – постреволюционные события). Так, в политических текстах активно функционируют конкурентные словообразовательные номинации *передмайданный (предмайданный) / домайданный, постмайданный (послемайданный)*, а также лексемы *старомайданный, новомайданный*: *Постмайданная прострация оппозиции* (<http://ua3000.info>, 10.12.2010); *Постмайданное голосование: реальная борьба за кресло президента Украины развернется во втором туре* (<http://www.gazeta.ru>, 14.01.2010); *Пятнадцать «домайданных» лет были периодом застоя Украины* (www.qwas.ru); *Самым страшным кошмаром нынешней власти был и остается старомайданный лозунг «Схід і Захід разом»* (ЗН, 17.12.2010). Подчеркивая значимый функциональный потенциал конкурентных словообразовательных моделей, Е. А. Карпиловская отмечает, что «накопление в лексиконе новых дериватов с общей моделью номинации, о разными техниками ее оформления, разными образцами словообразования является одним из мощных сигналов стабилизации таких неолексем [перевод наш – Н. С.]» [3, с. 93].

В политических текстах последних лет активно используются производные адъективы с семантикой принадлежности (относительные имена прилагательные), наиболее частотными среди которых являются *майданный, майданский и майдановский*: *Арабский мир захлестнули «майданные» революции* (НГ, 27.04.2011); *Майданные поводыри «несогласных»* (<http://Pravda.ru>, 27.03.2007); *Для изменения курса власти мало свергнуть власть по тбилисскому и майданскому вариантам* (Русская линия, 15.01.2005); *В «майдановские дни» этой партии (партии «Пора» – Н.С.) прочили светлое будущее* (<http://aktualii.org>, 18.04.2012).

Единичные адъективы *внемайданный, псевдомайданный, оранжево-майданный, майданно-политический, майданно-популистский* в политических текстах имеют негативную коннотацию: *Оранжево-майданная агония в Украине* (<http://www.lenta.ru>, 16.09.2010); *В стране после... псевдомайданного «однодумства», больше похожего на тоталитаризм, – начался, в конце концов, нормальный политический процесс* (УП, 26.09.2005); *... осталась одна важная тема: внемайданная Украина, внемайданный украинец* (Д, 29.12.2010).

Глагольная и адverbиальная лексика представлена единичными лексемами *майдануть*, *майданыковать*, *по-майдановски*: «Честные выборы» закончатся тем, что под 17 января 2010 года будет образовано несколько новых «Майданов». Будет Майдан Ющенко, Майдан Тимошенко, Майдан Януковича. Мы, как говорится «майданем» всю честность и всю порядочность украинского народа! (<http://www.grach.crimea.com/content/view/1908/>, 09.12.2009); Оранжевый развод **по-майдановски**: Ющенко расстался с Тимошенко (<http://www.pravda.ru>, 09.09.2005).

Низкая частотность подобных дериватов, на наш взгляд, обусловлена тем, что основой для сравнения является прежде всего именная лексика, способная передавать номинацию, признаки и характеристики.

При семантическом способе образования слова происходит метонимизация образа майдана: **Майдан** решил не расходиться до пересмотра Налогового кодекса (Подробности, 30.11.2010); **Майдан** решил самоликвидироваться, чтобы его не использовали политики (Д, № 222–223, 03.12.2010).

При реализации вторичных значений в контекстах наблюдается процесс индуцирования сем и расширение валентностных возможностей слов, формирующих двучленные конструкции субстантивного, атрибутивного и глагольного типов. Частотным в политических текстах является сочетание «языковой майдан», появление которого связано с политическими реалиями последних лет. Прототипическая ситуация предоставляет возможность для специфического осмысления фрагмента реальной действительности, тем самым определяя развитие семантики устойчивой конструкции. Тексты, включающие данное словосочетание, характеризуются конфликтной заряженностью и, соответственно, негативной коннотацией: **Языковой майдан**. Ждет ли Украину новая революция? (<http://censor.net.ua>, 05.07.12); Сворачивание **языкового майдана** – ошибка оппозиции (<http://news.liga.net>, 10.07.2012). Для современных реалий актуальными являются сочетания «газовый майдан», «налоговый майдан», «жилищный майдан», «пенсионный майдан»: **Газовый майдан**: Тимошенко уже против МВФ? (<http://www.qwas.ru>, 13.08.2010); Теперь власть рискует получить **жилищный майдан** (www.from-ua.com, 02.12.2010); **Пенсионный «майдан»** уже скоро? (<http://www.prostobank.ua>, 13.12.10); Расправа над участниками **налогового майдана** (ЗН, № 9, 12.03.2011).

В современном политическом дискурсе весьма активной является реализация языковой единицы «майдан» в конструкциях с целевым компонентом. Такие конструкции представлены в политических текстах сочетаниями *дорога/путь к Майдану*, *дорога/путь на Майдан*, *дорога/путь до Майдана*. В подобных контекстах происходит нейтрализация денотативного значения лексемы и актуализация коннотативных сем, при этом языковые единицы получают позитивную или негативную оценку. Отметим, что в подобных сочетаниях «майдан» может представляться и как истинная, желательная цель, и как исход событий, который необходимо избежать: *Дорога к Майдану – это не просто дорога от Грушевского через Крещатик. Майдан – это дорога через сердце, через душу, через наше сознание. И поэтому такой путь чрезвычайно тяжелый* (<http://Korrespondent.net>, 26.10.2009).

Подготовка, проведение и результаты парламентских выборов (осень 2012 г.) сопровождалась активным функционированием номинаций «новый майдан», «вто-

рой майдан», «повторный майдан», «майдан-2», которые апеллируют к президентским выборам 2004 г. и подчеркивают потенциальную возможность повторения пройденного сценария. Отметим, что в проанализированных контекстах словосочетания со стержневым компонентом «майдан» не имеют закрепленной коннотации и могут интерпретироваться с положительной или отрицательной оценкой в зависимости от политических установок адресата.

При позитивной коннотации в лексеме «майдан» эксплицируется компонент 'справедливость', а народ становится значимым фактором политических изменений: *Необходимость того, чтобы **новый Майдан** разрешил основную проблему, назрела* (ЗН, №44, 18–24 ноября 2006); *Украине нужна Конституция, в которой во всех деталях будет выписана система управления государством и соответствующее распределение полномочий... И эта Конституция должна быть написана **на новом Майдане**, уже не оранжевого, а общенародного сине-желтого цвета* (ЗН, №44, 18–24 ноября 2006).

В контекстах с негативной коннотацией имплицитными компонентами единицы «майдан» являются семы 'опасность', 'угроза', 'неуправляемость', 'стихийность', 'анархия': *США хотят устроить в Украине **Майдан-2**? Америка решила, что Украина для нее угроза* (<http://Segodnya.ua>, 13.09.2012); *Если повторный групп бывает, так чего же **повторный майдан** невозможен? Только имейте в виду, что при повторных рецидивах за короткий срок чаще возможны летальные исходы* (<http://Korrespondent.net>, 10.08.2007); ***Майдан-2**, или В Украине запахло «жареным»* (<http://vlasti.net>, 31.01.2009)

Таким образом, с одной стороны, в политических контекстах «новый майдан» прогнозируется как ожидаемое, желаемое событие, с другой, – как потенциальная угроза, которую необходимо избежать любым способом.

В последние месяцы метафорический образ «майдана» как воплощения бескровной революции становится актуальным далеко за пределами украинского политического пространства. Так, действия в Москве организаторов акций «За честные выборы» (29 февраля 2012 г.) и «Марш миллиона» (15 сентября 2012 г.) в выступлениях политиков и текстах украинских и российских СМИ получили номинации «свой майдан», «палаточный майдан», «российский майдан»: *Противники Путина готовят у стен Кремля «**палаточный майдан**»* (<http://vlasti.net/news>, 29.02.2012); *Российская оппозиция импортирует украинский опыт: 5 марта на Красной площади может появиться «**свой майдан**»* (ЗН, 29.02.2012); *Российские оппозиционеры не скрывают, что готовят в Москве «**российский Майдан**» для защиты честных результатов президентских выборов* (<http://vikna.stb.ua>, 01.03.2012).

Отметим, что в украинских и российских СМИ «майдан» не ассоциируется с физическим насилием. «Майдан» представляется как народное волеизъявление, символ протеста, индикатор народной силы и национальных принципов. Данный тезис подтверждается появлением ряда сочетаний, в которых события, связанные с народными волнениями, могут интерпретироваться через языковую единицу «майдан»: *«**Донецкий майдан**», в отличие от киевского, находился в полной информационной блокаде... Но народ продолжал стоять* (Око Планеты, 22.11.2009); ***Харьковский «Майдан»** присоединится к киевской акции 22 ноября*

(<http://Korrespondent.net>, 21.11.2010); *На «львовском Майдане» соберутся представители и все участники коалиции «Сила народа»* (<http://socklock.ru>, 18.11.2012); *Одесский Майдан набирает обороты: к предпринимателям присоединились обманутые инвесторы и обиженные охранники* (<http://ukr.net/news>, 6.10.2012); *Московский «Майдан» сдаваться не собирается* (<http://news.eizvestia.com>, 16.05.2012); *Питерский «майдан». Оппозиция в Москве, Санкт-Петербурге и ряде других городов России готовится к акции протеста против фальсификации выборов президента* (<http://mywebs.su>, 05.03.2012); *Будет ли победным российский «Майдан»?* (<http://Obozrevatel.com>, 15.01.2012); *Сегодня украинский Майдан здесь – у Лукьяновского СИЗО. Пока Юлия находится в тюрьме, никакие выборы не будут демократическими* (<http://Obozrevatel.com>, 22.11.2011); *Белорусский «майдан» был профинансирован Западом* (<http://km.ru>, 09.03.2011).

Акции протеста, которые проходили в январе–феврале 2011 г. в Каире, привели к возникновению сочетаний «каирский майдан», «майдан на Тахрире»: *Каирский майдан: полицию забрасывают коктейлями Молотова, протестующим отвечают дубинками* (ТСН, 29.11.2012); *Каирский Майдан: уже собрались 2 миллиона человек* (<http://ukr.net/news>, 01.02.2011).

Выводы. Таким образом, лексема «майдан» является одной из ключевых единиц современного политического дискурса не только в Украине, но и за ее пределами. Данная языковая единица и ее производные активно функционируют на уровне вторичной номинации в политических текстах 2004–2012 гг., закрепляясь в контекстах с позитивной или негативной коннотацией. Изменение семантики слова, экспликация новых коннотативных компонентов приводит к проявлению высокого уровня метафоричности, изменению коннотативного фона и динамике ценностных ориентиров аксиологической шкалы.

Список литературы

1. Будаев Э. В. Зарубежная политическая метафорология : [Монография] / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов / Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2008. – 248 с.
2. Васильев А. Д. Слово в телеэфире: очерки новейшего словоупотребления в российском телевидении / А. Д. Васильев. – Красноярск : Флинта, 2000. – 224 с.
3. Карпіловська Є. А. Функціональний потенціал конкурентних моделей словотворення: параметри стабільності похідних / Є. А. Карпіловська // Матеріали ІХ Міжнародної конференції «Функціональні аспекти словотворення». – Мінськ, 2006. – С. 92–101.
4. Крюкова Н. Ф. Метафорика и смысловая организация текста / Н. Ф. Крюкова. – Тверь, 2000. – 291 с.
5. Словарь русского языка : в 4 томах / [под ред. А. П. Евгеньевой]. – М. : Русский язык, 1999. – Т. 2. – 1999. – 736 с.
6. Ставицкая Л. Дискурс «помаранчевої» пристрасти / Л. Ставицкая // Киевский журнал Критика. – 2005. – № 3. – С. 3–16.
7. Толковый словарь русского языка : в 4 томах / [под ред. Д. Н. Ушакова]. – Л., 1935–1939. – Т. 2. – 1938.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : «Прогресс», 1986–1987. – Т. 2. – 1986. – 672 с.

Сегал Н. О. Семантизація топонімічних одиниць в політичному тексті / Н. О. Сегал // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 454–461.

У статті визначається специфіка функціонування мовної одиниці «майдан» в політичних текстах 2004–2012 рр. Виявляються дериваційні і семантичні інновації, що реалізуються в політичних текстах в метафоричному значенні.

Ключові слова: політичний текст, політичний дискурс, семантизація, метафора.

Segal N. Semantization of toponyms in the political text / N. Segal // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 454–461.

The means of realization of derivational potential of the political word are considered in the article. The emphasized mechanisms of its semantic transformation prove the dynamic nature of the motivated sign. The main semantic-cognitive models, lying in the base of the organization of political world, are structured in view of derivational potential of the new word.

Key words: word-formative neologization, derivative word, borrowed word, political text.

Поступила в редакцію 19.10.2012 г.

УДК 811.161.1' 373.612

ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ КАК КАЧЕСТВО РЕЧИ И РЕСУРС ЯЗЫКА

Семиколенова Е. И.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье анализируются ресурсы выразительности, наиболее характерные для русского языка, что определяется его историческим развитием, фонетическими свойствами, особенностями словообразования и грамматики. Наиболее существенными среди них являются фонетические, лексические, словообразовательные средства.

Ключевые слова: выразительность речи, выразительность языковых средств, лексика, словообразование, грамматика.

Постановка проблемы. Среди качеств хорошей речи лингвисты выделяют правильность, чистоту, точность, логичность, богатство, уместность, выразительность. Правильность речи определяется как «соответствие её языковой структуры действующим языковым нормам», «чистой называется такая речь, в которой нет чуждых литературному языку слов и словосочетаний и элементов языка», «логичность речи связана с синтаксической организацией как высказывания, так и текста», богатая речь предполагает «максимально возможное насыщение ее разными, не повторяющимися средствами языка», уместность речи «заключается в таком подборе, такой организации средств языка, которые делают речь отвечающей целям и условиям общения» [11, с. 20]. В этих дефинициях дается характеристика самих качеств речи, отражаются наиболее существенные их признаки. Однако в этот ряд мы не можем включить определение выразительности, ибо оно построено на других основаниях.

Как известно, Б.Н. Головин считал, что «выразительностью речи называют такие особенности ее структуры, которые *поддерживают внимание и интерес у слушателя*; ... позволяют усилить впечатление от сказанного (написанного), *воздействовать не только на разум, но и на чувства, воображение* [2, с. 182]. В данном случае характеризуется не само качество речи, а ее влияние на слушателей, способность привлечь внимание тех, к кому она обращена. Эта мысль находит поддержку в работах многих лингвистов: выразительность как «*свойство речи обращать на себя внимание и запоминаться*» [18, с. 126]; как «*способность текста привлекать внимание своей речевой организацией*» [19, с. 215]; «*привлекать внимание собеседника и удерживать его на всем протяжении этой речи*» [10, с. 12].

Однако в некоторых дефинициях все же предпринята попытка охарактеризовать само понятие выразительности. В таком случае это качество речи определяют как синоним экспрессивности; [8, с. 88]; как «*способность ... речи «хорошо», «ярко» выразить что-нибудь*, [10, с. 12]. Сравним с дефиницией в Большом толковом словаре: ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЙ, –ая, –ое; –лен, –льна, –льно. 1. Живо, ярко отражающий внутренне состояние, переживания, характер живо, ярко выражающий мысли и чувства [1]. Но что значит «живо, ярко»? Такое эмоциональное определение допускает самое широкое прочтение. Как добиться выразительности речи? На этот вопрос

также даются довольно неопределенные ответы: «с помощью различных речевых средств» [9, с.29]; с помощью «приемов использования языка» [15, с.29].

На наш взгляд, это происходит потому, что выразительность речи – понятие многоплановое. Это совокупность особенностей речи, прежде всего точности, логичности, ясности, экспрессивности, которые зависят от многих причин и условий как собственно лингвистических, так и экстралингвистических. В речи средством выразительности способна стать любая единица языка всех его уровней (даже отдельный звук), а также невербальные средства (жесты, мимика, пантомимика).

Но в первую очередь выразительность речи определяется хорошим знанием языка, его ресурсов, его выразительных возможностей и особенностей функциональных стилей. Какие именно средства придают русскому языку выразительность, делая его «гибким, легким, способным к выражению важнейших чувствований» (Д.Р.Державин)?

Современный русский язык обладает богатым репертуаром выразительных средств. Среди них называют средства словесной образности: метафоры, метонимии, эпитеты, сравнения, синекдохи; лексические оппозиции синонимов, антонимов, омонимов, паронимов; как важнейший источник выразительности рассматривают фразеологию; широко используются возможности морфологии и синтаксиса, весьма разнообразны средства словообразования, важную стилистическую роль играют префиксы и суффиксы [6, с. 689 – 690]. Однако сказать обо всем – это сказать ни о чем. Ведь почти все перечисленное может быть в той или иной степени отнесено к любому современному языку. Значительно важнее, по нашему мнению, среди всего названного выявить ресурсы выразительности, наиболее характерные именно для русского языка, определяемые его историческим развитием, фонетическими свойствами, особенностями строения слова и грамматики, что мы сформулировали как *цель данной статьи*.

Качества выразительности в русском языке передаются средствами, принадлежащими различным языковым уровням: фонетическому, лексическому, словообразовательному, грамматическому.

1. Фонетический уровень. Благозвучие русской речи характеризуется прежде всего определенным соотношением гласных и согласных звуков почти в каждом речевом отрезке. В результате исследования разных стилей русского языка ученые показывают, что в среднем русской речи гласные звуки составляют 42,35%, а согласные – 57,65%. Достаточно высокий процент гласных звуков, а также преобладание среди согласных «музыкальных звуков», а именно сонорных и звонких согласных, составляющих по отношению к шумным глухим согласным почти 75%, определяют красоту и мелодичность русской речи [12, с. 43–44].

С.П. Обнорский отмечал, что одна четвертая часть слов русского языка имеет в своем составе сонорные звуки [л], [м], [н], [р], [л'], [м'], [н'], [р'], что делает русский язык музыкально красивым. Это выразительное свойство языка с всей полнотой используется русскими поэтами. Например, Сергей Есенин в цикле стихотворений «Персидские мотивы» «обыгрывает» те или иные сонорные звуки, имеющие высокую звучность.

В ХоРосане есть такие двеРи,
Где обсыпан Розами поРог.
Там живет задумчивая пеРи...
В ХоРосане есть такие двеРи,
Но откРыть те двеРи я не мог.

* * *

Я спросиЛ сегодня у меняЛы,
Что дает за полТумана по рубЛю,
Как сказать мне для прекрасной ЛаЛы
По-персидски нежное «ЛюбЛю»?

2. Лексический уровень. Необычайно богатыми выразительными возможностями обладает русская лексика. Словарный состав русского языка исчисляется сотнями тысяч слов, используемых «не только для высокого красноречия, для громкой живописной поэзии, но и для нежной простоты, для звуков сердца и чувствительности» (Н.М. Карамзин). В нем отражается исторический опыт нации, ее духовная культура, система ценностей, эмоциональная память, оценка определенных типов и эталонов человеческого поведения.

Своеобразие русской лексики выражается в особенностях формирования переносных (метафорических) значений. Например, одна из характерных ее черт – использование слов со значением «животное, рыба, птица, насекомое» в качестве экспрессивной характеристики человека. В русском языке зоонимы представляют собой открытый ряд, насчитывающий более 200 единиц: *лев, баран, петух, карась, щука, ворона, таракан*. В метафорическом значении они становятся признаковыми, описывая внешность: *лошадь, обезьяна, павлин, корова, слон, цапля*; характер: *петух, крыса, тюлень, ерш, петух, бирюк*; поведение: *кукушка, свинья, лиса, сорока, зверь*; род занятий: *жучок, легавый, ищейка, крот*. Такая лексика занимает значительное место в сознании носителей русского языка [5, с. 13].

Следует отметить, что слова такого рода не закрепляются в нашем языковом сознании разрозненно. Многие зоонимы становятся мотиваторами для целой группы глаголов поведения: *сова – советь, лиса – лисить, петух – петушиться, обезьяна – обезьянничать, еж – съежиться, ворона – проворонить, попугай – попугайничать*; для адъективных словосочетаний разной степени связанности: *черепаха – черепаший шаг, еж – ежовые рукавицы, мышь – мышьяная возня, петух – петуший задор, осел – ослиное упрямство, собака – собачий нюх, собачий холод; крыса – канцелярская крыса, волк – газетный волк, морской волк, кошка – драная кошка, курица – мокрая курица, слепая курица* и т.п. Они входят в состав многих сотен фразеологизмов, пословиц, поговорок: *купить кота в мешке, кот из дома – мыши в пляс, поросятам хвосты мыть, конь еще не валялся, слон в посудной лавке, сорока на хвосте принесла, знает кошка, чье мясо съела* и т.п. [14, с. 16]

Метафорическая лексика, о которой идет речь, образует фреймы особой структуры. В таком фрейме представлены имя, глагол, связанные сочетания, фразеологизмы, пословицы и поговорки. По мнению Ч. Филлмора, большинство слов «обра-

зует группы, каждую из которых лучше изучать как единое целое, потому что каждая группа является лексическим представлением некоторой единой схематизации опыта или некоторого знания» [17, с. 54]. Приведем примеры:

КОРОВА Ты очень растолстела, настоящая *корова!* (о полной, грузной женщине)
Вот *корова*, опять весь чай на себя вылила (о неповоротливой женщине)

Коровий взгляд

Дойная *корова*

Священная *корова*

Как *корова* жевала

Как на *корове* седло

Как *корова* языком слизала

Чья бы *корова* мычала [13, с. 88–91; 5, с.101–103].

ВОРОНА Опять все проглядел, *ворона!* (о невнимательном, рассеянном человеке)

Проворонить

Белая *ворона*

Пуганая *ворона* (куста боится)

Ворона в павлиньих перьях

Считать *ворон*

Залетела *ворона* в высокие хоромы [13, с.71–73; 5, с. 92].

«Звериные метафоры» (термин Л.А.Капанадзе) [3, с.152] – яркая примета современной публицистики: *капиталистические акулы, акулы пера, идеологические ищейки, рабочие лошадки, одинокие волки* (о мелких предпринимателях), *щенки-журналисты*.

- Но сегодня Госкино не то. Такие *киты*, как «Мосфильм» и «Ленфильм», разваливаются на глазах.
- Приехав в 1949 году с Украины и оказавшись среди таких *волкодавов*, как Молотов, Маленков, Каганович... Хрущев, конечно же, выглядел провинциалом.
- Станет ли «ельцинский *жеребенок*» правительственным *рысаком*?¹

Зоонимы вдохновили известного журналиста В.Пескова на создание поэтического эссе «Зеркальца нашей натуры»: Трогательные образы, обращаясь к природе, находят люди для своих малышей. «*Спит, как сурок*», скажет мать о спокойном своем сынишке. «*Ну, Ежик, не ершишь, будем купаться*», «*Воробушек ты мой...*» Повзрослевшего будут ласково называть *Зайчик*, а проказницу-дочку – *Стрекоза*. Все точно, все в соответствии с обликом и повадками братьев наших по жизни. Увы, не из всех *Зайчиков* и *Стрекоз* вырастут *Орлы* и *Лебедушки*. Бывает, глядя на человека, вспомнишь вдруг *индюка, шакала, жука, барана* или вдруг скажешь: «*Ну и гусь...*». Се – ля – ви! (Песков В. М. Окно в природу: Книга 1. – М.: Терра, 2007).

¹ Газета «Комсомольская правда в Украине». Материалы разных лет из картотеки автора.

3. Словообразовательный уровень. Выразительность русскому слову придают богатые словообразовательные возможности, среди которых: «прозрачная» структура русского слова (префикс, корень суффикс, окончание), разнообразный репертуар словообразовательных морфем (более 500 суффиксов и около 70 префиксов), большое количество высокопродуктивных моделей, «матрешечный» принцип формирования словообразовательных цепочек: *голос – голосок – голосочек*; *тянуть – вытянуть – вытягивать – вытягивать – понавывтягивать*.

Н.Г. Чернышевский в работе «О словопроизводстве в русском языке» (1854) говорил о «решительном превосходстве русского языка над другими европейскими языками по богатству и разнообразию словопроизводства». И далее следует вывод: «... эти бесконечно разнообразные изменения глаголов посредством видовых окончаний и предлогов (префиксов – Е.С.) с единственной целью определить *способ*, каким происходит действие, придают русской фразе живость и определенность, которая в большей части случаев не может быть выражена в других языках» [Цит. по 11, с.191–192].

В.Г.Белинский по этому же поводу писал: «Русский язык необыкновенно богат для выражения явлений природы... В самом деле, какое богатство для изображения явлений естественной действительности заключается только в глаголах русских, имеющих виды! *Плывать, плыть, приплывать, приплыть, заплывать, отплывать, заплыть, уплыть, уплыть, наплывать, наплыть, подплывать, подплыть...*: это все один глагол для выражения двадцати оттенков одного и того же действия» [Цит. по 11, с. 192].

В последнее время в публицистике несомненный интерес вызывает префикс *недо-*, о чем свидетельствует появление новообразований *недорассчитать, недоулыбнуться, недорассмеяться, невыполнить, недоизжить, недоизобразить, недопоказать, недоосвоить, недокараулить, недоушить, невыдать, недосжечь, недомотать* [4] и даже *недоперепить*. Ср.: В обычный будний день «оливье» вряд ли закажут в кафе или ресторане. Но в ночь с 31-го на 1-е тарелка такого салата обязательно должна стоять на столе - хотя бы в качестве подушки безопасности для того, кто *недоперепил* (Бульвар Гордона. – 2013. – № 2 (402). – С.2).

М. Эпштейн рассматривает *недо-* как понятие и культурный символ: «*Недо* – это неразрывное сочетание порыва («до») и обрыва («не»). Порываясь к некоему результату, действие обрывается в ходе самого порыва прежде, чем он достигнет цели и воплощения... В русской культуре сложение мифов об известных личностях, которые по разным причинам не смогли выразить себя, не завершили свои замыслы, создается с помощью префикса *недо-*: «Известный человек становится мифом... когда *недожил, недописал, невыразил* себя, – так, во всяком случае, мы чувствуем о нем и за него» [21].

Префикс *недо-* настолько семантически выразителен, что становится самостоятельной единицей: «Я родилась *недовыявленной* и ухожу из жизни *недопоказанной*. Я *недо...* И в театре тоже» (Щеглов Алексей. Фаина Раневская: вся жизнь. – М.: Захаров, 2008. – С. 268).

Основным базовым, и наиболее регулярным словообразовательным средством, по мнению В.В.Лопатина, являются «субъективно-оценочные» словообразователь-

ные аффиксы. Однако традиционное название этих образований «уменьшительно-ласкательные» – в значительной степени весьма условно. Для них скорее характерна «размытость функциональных очертаний». Создаваемые ими экспрессивные оттенки крайне разнообразны и противоречивы [7, с. 543]. Например, один и тот же суффикс способен вносить противоположные значения (ласкательное или уничижительное): *детишки* – *городишко*, *сестренка* – *бабенка*, *рубашонка* – *газетенка*. Эта лексика наиболее активно функционирует в художественном, публицистическом и разговорном стилях. Особенно активно ее употребление в публицистике последних лет: *провинциальный прокуроришка*, *бульварная газетенка*, *мелкие бизнесменишки*, *темные делишки*, *грязные деньжонки*.

В зависимости от суффикса появляются дополнительные оттенки в нейтральных словах: *река* – *речка*, *реченька*, *речушка*, *речонка*; *город* – *городок* – *городишко*; *спальня* – *спаленка*; *книга* – *книжка* – *книжечка* – *книжонка*; *комната* – *комнатка* – *комнатушка* – *комнатенка*. Примеры:

Тамань – самый скверный *городишко* из всех приморских городов России (М. Лермонтов). *Городок* наш ничего, население таково: Незамужние ткачихи составляют большинство (М.Танич). В голубой далекой *спаленке* твой ребенок опочил, Тихо вышел ангел маленький и часы остановил (А.Блок). Я залетела в Израиль месяца через два после того, как туда отбыла моя дочь Вика... Вот что я застала. Вика жила в крохотной *комнатушке* на первом этаже, небольшой колченогий *диванчик* занимал девяносто процентов полезной площади, окно не закрывалось... <http://www.radionvc.com/ru/>

Экспрессивная функция уменьшительно-ласкательных суффиксов может варьироваться в зависимости от конкретной ситуации высказывания в самых широких пределах. Поэтому ее необходимо рассматривать в широком контексте, при этом обязательно учитывать речевую ситуацию в целом [7, с. 544]. Например, в следующем отрывке существительное *лошадка* (ласк.) характеризует не маленькую лошадь, избранный на обложке книги, а пронзительную любовь мальчика к матери:

Однажды мама сказала, что придет и принесет мне книжку.

– «Я умею прыгать через лужи» называется. *Лошадка* тут какая-то на обложке... - сказала она по телефону.

Слово «*лошадка*» относилось не ко мне, но звучало действительно ласково и очень приятно, а все приятные слова исходили только от мамы... Я запомнил каждое сказанное мамой ласковое слово (Санаев П. Похороните меня за плинтусом. – М.: Астрель, АСТ, 2009. – С. 206 – 207).

Все это свидетельствует о том, что словообразовательные ресурсы русского языка – богатейший материал для дальнейших исследований.

Сказанное дает возможность сделать следующие *выводы*. Изучение выразительности речи и выразительности языка предполагает использование различных подходов и методик. Так, выразительность речи связана с речью адресанта, с его умением пользоваться самыми разнообразными ресурсами языка умело применять их для того, чтобы воздействовать на адресата.

Выразительность языка – это характеристика языковых средств, определяемых его историей, системой и структурой. Например, если говорить о словообразовании,

то «при всем разнообразии функций... словообразовательных средств и размытости их границ в конкретных речевых условиях эти разнообразные функции принадлежат языку, заложены в его системе» [7, с.557]. В русском языке среди выразительных средств, несомненно, самые яркие – словообразовательные средства.

Список литературы

1. Большой толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / [гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб.: Норинт, 2009. – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/slovari/info/bts/>
2. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М.: Высш.шк., 1988. – 335 с.
3. Капанадзе Л. А. Способы выражения оценки в устной речи / Л. А. Капанадзе // Разновидности городской устной речи. – М.: Наука, 1988. — С. 151 – 156.
4. Каширина М. М. Префикс недо- как единица морфемики и культурный феномен / М. М. Каширина // Ученые записки ТНУ. – Т.25 (64). – 2012. – № 4. – Часть 2: Филология. Социальные коммуникации.
5. Козлова Т. В. Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных / Т. В. Козлова. – М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2001. – 208 с.
6. Культура русской речи : Энциклопедический словарь – справочник. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 840 с.
7. Лопатин В.В. Словообразовательные средства субъективно-оценочной прагматики высказывания и текста / В. В. Лопатин // Лопатин В. В. Многогранное русское слово: Избранные статьи по русскому языку. – М.: Издательский центр «Азбуковник», 2007. – С. 543-559.
8. Матвеева Т. В. Лексическая экспрессивность в языке : [учеб. пособие по спецкурсу] / Т. В. Матвеева. – Свердловск: Изд-во Урал. гос. ун-та, 1986. – 92 с.
9. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / [под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михайловской; сост. А. А. Князьков]. – изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Флинта, Наука, 1998. – 312 с.
10. Пекарская И. В. Контаминация в контексте проблемы системности стилистических фигур русского языка : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. В. Пекарская. – М., 2001. – 44 с.
11. Плещенко Т. П. Основы стилистики и культуры речи / Т. П. Плещенко, Н. В. Федотова, Р. Г. Чечет. – Минск: ТетраСистемс, 1999. – 240 с.
12. Попов Р. Н. Современный русский язык: учеб. пособие [Электронный ресурс] / Попов Р. Н., Бахвалова Т. В., Константинова Л. А. – Тула : Изд-во Тул.гос. ун-та, 2004. – 180 с. – Режим доступа : http://window.edu.ru/resource/662/67662/files/tula_tsu_021.pdf
13. Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь: Вып. первый. – М.: Гнозис, 2004. – 318 с.
14. Семиколенова Е. И. «Звериные метафоры» как средство выразительности в русском языке / Е. И. Семиколенова // Функциональная лингвистика: Материалы конференции. Ялта 24–28 апреля 1994 г. – Симферополь : Сонат, 1994. – С. 69–70.
15. Солганик Г. Я. Язык и стиль передовой статьи / Г. Я. Солганик. — М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1973. – 75 с.
16. Тихоненко А. А. Метафоры как «действующие лица» фреймов (на материале русских зоонимов) / А. А. Тихоненко // Когнитивные процессы в языковом общении: Теории и приложения: Доклады. Международная конференция 18 – 23 сентября 1995. – Симферополь, 1995. – С. 65.
17. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С.52–92.
18. Хазагеров Г. Г. Риторика для делового человека / Г. Г. Хазагеров, Е. Е. Корнилова. – М.: Изд-во Флинта, 2001. – 136 с.
19. Хазагеров Т. Г. Общая риторика и Словарь риторических приемов / Т. Г. Хазагеров, Л. С. Ширинина. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовск. ун-та, 1994. – 192 с.
20. Чечет Р. Г. Русский язык : Культура речи / Р. Г. Чечет. – Минск: Высш.шк., 2002. – 286 с.
21. Эпштейн М. Приставка недо- как понятие и культурный символ / М. Эпштейн // Дар слова. Выпуск 18. – Режим доступа : http://old.russ.ru/krug/20030311_dar-pr.html. Проверено 15.10.12.

Семіколенова О. І. Виразність як якість мовлення і ресурс мови / О. І. Семіколенова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 462–469.

У статті аналізуються ресурси виразності, найбільш характерні для російської мови, що обумовлено її історичним розвитком, фонетичними властивостями, особливостями словотворення і граматики. Найбільш істотними серед них є фонетичні, лексичні, словотворчі засоби.

Ключові слова: виразність мовлення, виразність мовних засобів, лексика, словотвір, граматика.

Semikolenova E. Expressiveness as a Feature of Speech and Language Means / E. Semikolenova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 462–469.

The paper describes means of expressiveness that are most common in Russian language and that are defined by its historical development, phonetic properties as well as peculiarities of word and grammar structure. The most substantive means of expressiveness are phonetical, lexical and word-forming.

Key Words: expressiveness of speech, expressiveness of language means, lexis, word-forming, grammar.

Поступила в редакцію 24.10.2012 г.

УДК 811.161.1'42

ПРИМЕТЫ В СОВРЕМЕННОМ ДИСКУРСЕ: ВОСПРОИЗВОДИМОЕ И ПРОИЗВОДИМОЕ

Симашко Т. В.

*Гуманитарный институт Северного (Арктического) федерального университета
имени М. В. Ломоносова, г. Северодвинск*

В статье рассматривается употребление примет в публицистическом и повседневном-бытовом дискурсах, выявляются функции текстов примет, трансформация их структурно-семантической организации, обозначаются некоторые условия образования новых примет по образцу традиционных.

Ключевые слова: приметы, функционирование, дискурс, продуцирование примет.

Постановка проблемы. Приметы, обладая значительным и разнообразным объемом информации и широкой употребительностью в современной речи, становятся предметом изучения исследователей разных направлений и специальностей. Они описываются как «знак, интерпретация которого моделирует поведение человека» [9], как трансляторы определенных норм, регламентирующих общение людей тех или иных профессий [12], как отражение специфических и общих черт, присущих некоторым социальным слоям, субкультурам [1; 11; 10 и др.].

Наряду с выяснением роли и функций примет в современном обществе большое внимание уделяется исследованию их структурно-семантической организации, вариантам употребления, образной составляющей, выявлению традиционных компонентов в составе примет, связанных с новыми сферами жизни, обоснованию когнитивно-прагматической специфики примет по сравнению с иными паремическими жанрами и т. д. [3–6; 8 и др.]. Вместе с тем вопрос о функционировании примет, как и иных малых фольклорных жанров, или микрожанров, как их еще называют [8, с. 6], в разных типах дискурсов остается пока одним из малоизученных. Это касается как прагматического аспекта, так и степени полноты воспроизведения их структуры и семантики.

Если говорить о степени полноты воспроизведения примет в речи, то следует учесть, с одной стороны, что должны быть образцы, на которые можно ориентироваться, чтобы утверждать их соответствие, а с другой стороны, что те или иные тексты при незначительной степени их соответствия образцам осмысливаются носителями языка как приметы. Эти условия могут быть учтены. Во-первых, русская фольклористика располагает множеством разновременных источников, в которых фиксируются приметы, записанные на разных территориях. Это позволяет при всей вариативности примет устанавливать тексты, воспроизводимые в современной речи с достаточной полнотой. Во-вторых, к работе следует привлечь те тексты, которые субъектами речи квалифицируются, а значит, осмысливаются и декларируются как приметы.

Учитывая эти два обстоятельства, можно обратиться к записям живой речи, полученным в результате полевой работы и поиска на открытых Интернет-сайтах, а также к газетным материалам, представленным на портале Национального корпуса русского языка [2]. Обозначенный массив Национального корпуса русского языка (НКРЯ) можно признать в достаточной мере однородным в названном ряду языковых фактов, так как известно, что именно в газетных текстах наиболее активно отражается современная речь. Следовательно, при отборе исследовательского материала исключаются лишь те случаи, где слово *примета* означает «отличительный признак, по которому можно узнать кого-, что-л.» [7, т. 3, с. 423], например: *Под музыку Александры Пахмутовой на подиум выходили модели в платьях из струящихся шелков, органзы и жаккарда. Многослойность и легкость – основная примета коллекции* [2, «Комсомольская правда», 2006.01.18]. Тогда как любые тексты, названные субъектом речи приметами, даже имеющими яркие признаки современной жизни, которые со всей очевидностью свидетельствуют об их отсутствии в традиционном корпусе, привлекаются к анализу. Например: *У финансистов, особенно трейдеров на бирже, есть примета – в рабочей одежде не должно быть красного цвета. Таким цветом при обвале котировок светятся стрелки динамики торгов. По этой же причине этот красный запрещен в корпоративной одежде и символике многих банков* [2, «Комсомольская правда», 2007.10.29]. Обращение к такому материалу как раз и позволяет включить в исследовательский корпус современные приметы, судить об особенностях их порождения, а также поставить вопрос о степени их близости приметам, зафиксированным в словарях или известных из разных источников по традиционной культуре.

Давно сложившиеся народные приметы, не претерпевая трансформации, преимущественно используются в газетных статьях фенологов, заметках метеорологов или включаются в актуальную для определенного дня информацию о погоде, поэтому чаще всего выглядят как выписки из словарей или справочников с сохранением формы, содержания, устаревшей лексики: *20 декабря. День Амвросия. Раньше замечали: если кошка скребет стену или бревно – перед ветром. У охотников и лесников была своя примета: перед оттепелью белка выходит из гнезда. 21 декабря. В эти дни считалось: если вороны прилетели к окнам с утра – к ранним заботам. Если замечали, что зайцы залегают вблизи строения – это сулило приход длительных холодов* [2, «Труд–7», 2006.12.14].

Так называемые житейские приметы, напротив, при их включении в публицистический или повседневно-бытовой дискурс в той или иной мере трансформируются. Вследствие этого текст приметы, сохраняя определенный остов, подвергается изменениям, вызванным различными конкретными обстоятельствами, которые в каждом случае являются толчком к включению механизма порождения. Так как в том или ином дискурсе тексты примет предстают как один из его компонентов и подчиняются когнитивно-прагматическим установкам говорящего, то они могут подвергаться двойной обработке в процессе продуцирования речи. Во-первых, примета, становясь компонентом целого, выполняет в нем определенную функцию, несет дополнительный смысл, обусловленный ее местом в дискурсе. Во-вторых, структурно-семантическая организация текстов примет, подчиняясь общему замыс-

лу, может подвергнуться более или менее существенной деформации или при ее отсутствии сопровождаться компонентами, обеспечивающими «мягкое» вхождение текста приметы в дискурс.

Таким образом, текст приметы, будучи по определению воспроизводимым, при рассмотрении его в составе дискурса начинает вовлекаться в живой процесс производства и во многих случаях перестает соответствовать своей стабильной структуре, в том числе имеющимся словарным вариантам в пределах ее «изначальной семантико-прагматической константы» [5, с. 3].

Производимыми, а не воспроизводимыми компонентами в текстах примет, употребленных в дискурсе, иногда могут быть лишь отдельные слова, что можно расценивать как современный вариант традиционной приметы, например: *Удачная примета для молодых – **расписаться** на Красную горку. По нынешнему календарю – в ближайшие апрельские выходные. А это только подогрело ажиотаж в делах сердечных. Ведь у особенно суеверных есть и такая примета: **распишешься** в мае – век будешь маяться* [2, «Труд–7», 2006.04.26]. Незначительная замена, произведенная субъектом речи в примете, мотивирована общей ситуацией, повествующей о делах московского загса в апреле. Употребление разговорного слова *расписаться* ‘зарегистрировать брак’ можно считать вариантом слова *жениться*, характерного для традиционной приметы. Наряду с этим в других случаях, также повествующих о переживаемом Москвой свадебном буме, такая замена отсутствуют: *А в мае **жениться**, как известно, всю жизнь маяться. Свадьбы пришлось отложить до лета. Прошлый 2004 год был високосным. Выходить замуж в високосный год – тоже плохая примета. И многие москвичи свои семейные ссоры перенесли на год вперед* [2, «Комсомольская правда», 2005.08.14].

В приведенных дискурсах приметы утрачивают свое изначальное значение в том смысле, что они не служат предупреждением о нежелательности свадьбы в мае или в високосном году, не являются советом сыграть свадьбу на Красную горку. Эта информация не только известна людям, но и распространена в широких массах, поскольку именно это знание оказывается мотивировкой поведения людей и сложившейся ситуации в загсах, см. еще пример: *Причину январского оживления молодоженов мы связываем с тем, что прошлый год был високосным, – рассказывает начальник Управления загс Москвы Татьяна Ушакова. – Почему-то считается, что в это время лучше не жениться. Народная примета «подпортила» показатели роста числа браков* [2, «Труд–7», 2005.03.03].

Таким образом, по отношению к адресату дискурса основная функция приведенных примет состоит в понятной, убедительной аргументации, объясняющей исключительную загруженность загсов в безопасное или даже удачное для молодоженов время.

Впрочем, эти же приметы выполняют и иные функции. Например, они могут привлекаться в качестве носителей контрастной информации по отношению к реально складывающейся ситуации. Так, удачная смена тренеров в нескольких спортивных командах, произведенная в мае, подчеркивается известной приметой, а следующее предложение создается по ее образцу и квалифицируется как хорошая примета: *В мае нельзя жениться – потом всю жизнь маяться. А тренеров менять в*

мае хорошая примета [2, «Комсомольская правда», 2004.04.26]. В сходной роли используется в дискурсе и еще одна из рассмотренных выше примет: *Жениться на Красную горку – хорошая примета. Считается, что тогда молодожены проживут вместе долго и счастливо. Однако не мешает укреплению семейного фундамента и заключение брачного договора* [2, «Комсомольская правда», 2004.04.26]. Здесь контрастность содержания имеет более скрытую форму выражения, ни значение приметы, ни реально описываемое событие не противопоставляются по общей оценке: хорошо – плохо. Противопоставляется традиционное, иррациональное поведение, содержащееся в примете, новому, рациональному и необходимому подходу к жизни, с позиции определенного круга наших современников.

Значительный объем текстов примет актуализируется как реакция на чьи-либо действия, высказывания или на состояние природных явлений. В таких случаях текст приметы адаптируется к происходящим событиям, а иногда не произносится вообще. Например, во время дождя один из вышедших из учреждения людей огорченно говорит, глядя на лужи: *Вода пузырится*, второй отвечает: *Да уж... не переждать*. Диалог кажется бессвязным, если не признать наличия в языковом сознании обоих его участников приметы, которая не прозвучала – *Если вода в лужах пузырится, то дождь будет идти долго*. Следовательно, ответ второго участника ситуации является реакцией на смысл имплицитно представленного текста.

Однако далеко не всегда оба участника дискурса располагают одинаковым объемом знаний текстов примет. Поэтому знание лишь одним из участников общения приметы, легко проецируемой на текущую ситуацию, но не названую в дискурсе, становится скрытым регулятором его поведения, не всегда понятным адресату, например: – *Здравствуйте, Тамара Петровна!* – *поздоровался я еще с порога. Хозяйка театрально нахмурилась* [2, «Комсомольская правда», 2003.02.10]. Недоразумение разрешилось лишь тогда, когда примета была эксплицирована: *Оказалось, что это плохая примета. Сначала нужно пройти в дом, а уж потом здороваться* [Там же]. Аналогично в одном из записанных диалогов между пассажиром и водителем такси. Пассажир, не доезжая до дома, протягивает деньги таксисту в момент, когда они остановились на красный свет, на что тот говорит: *Не надо пока платить. – Почему? – удивился пассажир. – Плохая примета.*

В некоторых случаях, по-видимому, из этических соображений примета может и не называться, а ее значение оставаться скрытым для второго участника дискурса. Приведем пример, где смысл приметы, определивший поведение одного из участников дискурса раскрывается лишь при пересказе третьему лицу: – *Это, – перехватила мой взгляд Валентина Михайловна, – Ира принесла. На прошлый Новый год. Мне, отцу, брату, своему мужу и себе. Я аж вздрогнула: какая плохая примета! В шкаф положила и не вытаскивала ни разу. А когда ее хоронили, раздала. Говорю: «Это Ира вам приготовила – слезы утирать»* [2, «Комсомольская правда», 2001.10.19]. Обратим внимание на то, что, как и в ряде приведенных выше примеров, текст приметы (здесь – *Дарить носовые платки – к беде*) представлен не включенной структурой, а распределяется по всему пространству дискурса.

Анализ дискурсов, в которых субъекты речи какую-то их часть называют приметой, помогает наглядно представить некоторые условия ее возникновения. Так,

одним из таких условий является регулярность и повторяемость событий, которые с определенного момента начинают осмысливаться как закономерные соответствия. Приведем два примера, в которых подчеркнута не только повторяемость, хотя и незначительная, но и сила противников, участвующих в матче: *Кстати, хорошая примета: всякий раз (а их было четыре), когда «Бенфика» в рамках Кубка страны дома выбивала из борьбы «Спортинг», команда выигрывала турнир* [2, Советский спорт, 2005.01.28]. *Мы были сильны тем, что после жестоких поражений не опускали рук, быстро приходили в себя. Мы дважды обыграли ЦСКА. А мне говорили, что есть такая примета – тот, кто обыгрывает чемпиона два раза, становится чемпионом сам. Год назад мы в ранге чемпионов дважды уступили ЦСКА, и армейцы тогда выиграли «золото». Сейчас примета снова сработала* [2, «Комсомольская правда», 2004.11.26].

В дискурсах, содержащих тексты примет, как правило, так или иначе проявляются черты, характерные для народных примет. Думается, что известное представление о наличии сакральных, запретных мест лежит в основе приметы, связанной с одним из мест в детском лагере: *С утра над «Орленком» зарядил ливень, и все знали, почему. На земле возле одного из корпусов нарисовано солнце. Есть примета: если на него наступить, пойдет дождь. Дети его обходят. Но накануне в лагере было столько проверяющих, что по солнцу прошлись несколько раз. Поэтому полил дождь и даже грянула гроза* [2, «Комсомольская правда», 2003.09.17].

Продуцируемые приметы, конечно, значимы лишь в узком кругу людей и, возможно, недолговечны, но интересны как явления, отражающие не только динамику рассматриваемой жанрово-речевой формы, но и способ формирования устойчивых стереотипов в определенной среде.

Выводы. Таким образом, изучение функционирования примет в разных типах дискурсов показывает, что они не только воспроизводятся в речи, но и подвергаются трансформации, которая является результатом их вовлеченности в процесс продуцирования и зависит от когнитивно-прагматической установки субъекта речи. Перспективным представляется выявление условий и закономерностей создания новых (не воспроизводимых, а производимых) примет и определения степени их близости традиционным.

Список литературы

1. Красиков М. М. К вопросу об изучении субкультуры спортсменов / М. М. Красиков // Первый Всероссийский конгресс фольклористов ; [сборник докладов]. – Т. 3. – М. : Государственный республиканский центр русского фольклора, 2006. – С. 260–288.
2. Национальный корпус русского языка. – URL: <http://www.ruscorpora.ru/>
3. Кулькова М. А. Когнитивно-смысловое пространство народной приметы : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / М. А. Кулькова. – Казань, 2011. – 50 с.
4. Садова Т. С. Народная примета как текст: лингвистический аспект : [монография] / Т. С. Садова. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. – 212 с.
5. Семененко Н. Н. Когнитивно-прагматическая парадигма паремической семантики (на материале русского языка) / автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / Н. Н. Семененко. – Белгород, 2011. – 46 с.

6. Симашко Т. В. Изучении современных примет на фоне традиционных / Т. В. Симашко // Гуманитарный вектор. Забайкальский государственный гуманитарно-педагогический университет. – 2011. – № 4 (28). – С. 159–165.
7. Словарь русского языка : в 4 т. – Т. 3. – М. : Русский язык, 1983. – 752 с.
8. Харченко В. К. Лингвистика народной приметы : [монография] / В. К. Харченко, Е. Е. Тонкова. – Белгород : Изд-во ОАО «Белгородская областная типография», 2008. – 224 с.
9. Христофорова О. Б. К вопросу о структуре приметы / О. Б. Христофорова. – URL: <http://www.ruthenia.ru/folklore/hristofofova2.htm>.
10. Шумов К. Э. Студенческие традиции / К. Э. Шумов // Современный городской фольклор. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2003. – С. 165–179.
11. Щепанская Т. Б. Антропология профессий / Т. Б. Щепанская // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – Т. VI, № 1 (21). – С. 139–161.
12. Щепанская Т. Б. Фольклор профессиональных сообществ: приметы / Т. Б. Щепанская // Первый Всероссийский конгресс фольклористов ; [сборник докладов]. – Том 2. – М. : Государственный республиканский центр русского фольклора, 2006. – С. 405–427.

Сімашко Т. В. Прикмети у сучасному дискурсі: відтворюване та те, що твориться / Т. В. Сімашко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 470–475.

У статті розглядається вживання прикмет у публіцистичному та повсякденно-побутовому дискурсах, виявляються функції текстів прикмет, трансформація їх структурно-семантичної організації, позначаються деякі умови виникнення нових прикмет за зразком традиційних.

Ключові слова: прикмети, функціонування, дискурс, продукування прикмет.

Simashko T. V. Omens in modern discourse: reproductive and creative / T. V. Simashko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 470–475.

The article is devoted to usage of omens in journalistic and everyday discourses. Functions of omen texts and their structural-semantic transformations are taken into account. Some conditions of new omen formation according to traditional models are described.

Key words: omens, functioning, discourse, producing of omens.

Поступила в редакцию 21.10.2012

УДК 811.161.1'23-139(045)

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ВНУТРЕННЕГО ЛЕКСИКОНА ЧЕЛОВЕКА: ОПЫТ СОСТАВЛЕНИЯ СЛОВНИКА ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РУССКОЙ ЭТНОЛИНГВОКУЛЬТУРЫ

Ситникова Е. В.

Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, г. Киев

В данной статье представлен опыт составления словника, предложенного носителям русской этнолингвокультуры для изучения национально-культурной специфики их внутреннего лексикона. Языковые единицы, входящие в состав словника, организованы по трем группам языковых маркеров национально-культурного сознания (далее ЯМНКС), выделенным И. В. Приваловой.

Ключевые слова: внутренний лексикон человека, свободный ассоциативный эксперимент, языковые маркеры национально-культурного сознания.

Постановка проблемы. Актуальность исследования национально-культурной специфики внутреннего лексикона представителей русской этнолингвокультуры определяется общей тенденцией науки о языке к антропоцентризму. Антропоцентрический подход предполагает отношение к человеку не только как к носителю языка, но и как к его создателю и пользователю. Наряду с исследованиями текстов и словарей лингвисты изучают личность носителя языка, ее внутренний лексикон, воздействие на него объективированных форм культуры, выявление его межпоколенческой специфики и т. д. Рассмотрение внутреннего лексикона носителей русского национально-культурного сознания в гетерогенном языковом окружении невозможно без проведения свободного ассоциативного эксперимента. Данная методика, основанная на анализе словесных ассоциаций испытуемых, является одной из наиболее эффективных методик исследования внутреннего лексикона человека и его национально-культурной специфики, так как она позволяет проанализировать особенности семантических связей, семантический объем слов и является инструментом овнешнения образов сознания носителей русского языка.

Цель исследования – подготовить экспериментальную основу для изучения национально-культурной специфики внутреннего лексикона представителей русской этнолингвокультуры. В соответствии с указанной целью необходимо решить следующие **задачи**:

- обосновать целесообразность использования классификации ЯМНКС И. В. Приваловой в качестве основы для отбора материала свободного ассоциативного эксперимента;
- мотивировать выбор конкретных языковых единиц, входящих в состав словника предлагаемой испытуемым анкеты.

За основу свободного ассоциативного эксперимента были приняты три группы ЯМНКС, выделенных И. В. Приваловой [3]. Именно в работах данного лингвиста

впервые обращается внимание на недостаточную разработанность проблемы языковой объективации национально-культурной специфики языкового сознания (внутреннего лексикона человека).

Исходя из того, что языковое сознание как культурнообусловленный феномен интегрирует знания о культурных предметах, правилах и нормах коммуникативного поведения, И. В. Привалова применяет термины «этноязыковое сознание» или «этнолингвокультурное сознание» [3, с. 4]. В основе мировидения и миропонимания каждого народа лежит своя система предметных значений, социальных стереотипов и когнитивных схем, которые определяют этничность национального сознания как отдельного индивида, так и общества в целом. Так как язык и культура рассматриваются как формы существования общественного сознания, в структуре этноязыкового сознания выделяются особым образом структурированные пространства: когнитивное, культурное, лингвистическое, состоящие из функциональных / операциональных единиц, каждая из которых несет отдельный квант информации. Вербальными представителями национально-культурной специфики языкового сознания являются этнокультурные маркеры языкового сознания, принадлежащие сфере лингвистического пространства и выступающие объективаторами квантов культурно-обусловленных знаний, формирующих национальные когнитивные базы участвующих в акте межкультурного общения этноязыковых личностей [3, с. 4]. ЯМНКС делятся на три группы: лингвоструктурного, лингвокультурного и лингвоэкологического типов.

В рамках каждой группы испытуемым предлагаются следующие языковые единицы. В группе ЯМНКС лингвоструктурного типа представлены глаголы *морозить*, *знобить*, *светать*, *вечереть*, употребляемые в русском языке в односоставных безличных предложениях, количество и частотность которых свидетельствуют о характерной фаталистичности мировосприятия носителей русской культуры; личное местоимение *вы*, имеющее в русском языке различное значение и написание в зависимости от ситуации общения и адресата; существительные *бабушка*, *дедушка*, образованные от слов *баба*, *дед* с помощью диминутивного элемента *-ушк-* – одного из наиболее продуктивных суффиксов русского языка, служащего для выражения субъективно-оценочного значения, – и употребляемые не только для ласкового обращения к родителям отца или матери, но и для обозначения людей пожилого возраста; глаголы *плыть*, *сидеть*, представляющие интерес разнообразием переносных значений и вариантов сочетаемости, которые отражают восприятие носителями русского языка движения и положения в пространстве.

Представленные в исследовании ЯМНКС лингвокультурного типа распределены на несколько подгрупп:

1) средства речевого контакта и языковые формулы. Сюда относятся сложившиеся в русском языке и являющиеся отражением норм морали и национально-культурных традиций народа формы приветствия: *Здравствуйте!*, *Привет!*, условия использования которых зависят от степени близости отношений говорящего и адресата; прощания: *До скорого!*, *Увидимся!*, *Пока!*; пожелания: *На здоровье!*, *С легким паром!*, *Спокойной ночи!*, *Всего хорошего!*, *Будьте здоровы!*, причем последние три часто используются также и в ситуации прощания; одобрения: *Так*

держать!, *Молодец!*; приглашения: *Добро пожаловать!*; а также традиционное выражение *Горько!*, являющееся «рудиментарным элементом современной ритуально-обрядовой формы» [2, с. 148];

2) составляющие перцептивной модели этнолингвокультуры. Среди них выделяются колоремы: *вороной*, *гнедой* (обозначения базовых мастей лошадей, часто встречающиеся в произведениях русского устного народного творчества), *русый* (в русской языковой традиции употребляется только применительно к цвету волос и означает довольно широкий диапазон оттенков, лежащий на пересечении белого и коричневого), *рыжий* (называет цвет волос, негативное отношение к которому закрепилось в русском языке, например, в пословице *Рыжий да красный, человек опасный*, дразнилке *Рыжий, рыжий, конопатый, убил дедушку лопатой*, устойчивом сочетании-реакции *Что я, рыжий?* в ответ на поручение, которое никто не хочет выполнять), *карий* (используется в русском языке только для обозначения цвета радужной оболочки глаз и окраса лошадей), *красный* (наиболее широко представленная колорема в русском паремиологическом фонде, являясь «... способом выражения отношения к действительности, расстановки приоритетов в различных сферах русской народной жизни, выражения аксиологической характеристики того или иного явления в русском языковом сознании» [1]); проксеми: *переулок*, *проулок*, отражающие особенности детализированного восприятия и описания пространства представителями русской этнолингвокультуры, *область*, *деревня* (реалии, обусловленные административно-территориальным делением России); темпоремы: *сутки*, *миг*, *мгновение*, наличие которых в русском языке обусловлено специфическим членением внеязыковой действительности, в данном случае – выделением временных промежутков, *возраст*, сохраняющая связь с семами ‘рост’, ‘величина’, ‘развитие’ и служащая доказательством того, что «... русская пространственно-темпоральная модель мира основана на паттерне “субъективное движение во времени”» [2, с. 167]; нумерологемы: *три*, *семь*, являющиеся неотъемлемым элементом различных русских обрядов и устного народного творчества;

3) реалии, культурные символы и этнографические нонемы. В данной подгруппе представлены наименования **блюд русской кухни**: *окрошка* (холодное первое блюдо национальной русской кухни), *оливье* (популярный в странах бывшего СССР салат, считающийся праздничным и традиционным новогодним), *каравай* (традиционный атрибут свадебного торжества и встреч дорогих гостей), *холодец* (холодное кушанье из сгустившегося мясного или рыбного навара, обычно приготавливаемое для праздничного стола), *солянка* (старинное русское блюдо, густой суп, приготовленный на крепком мясном, рыбном или грибном бульоне с острыми пряными приправами), *пельмени* (традиционное сибирское блюдо), *буханка* (хлеб прямоугольной формы, цена которого в первые постсоветские годы считалась в народе показателем инфляции), *баранка* (одно из самых популярных выпечных изделий русской кухни), *пирог*, *пирожки* (традиционное выпечное или жареное блюдо из теста с начинкой), *блины* (считаются исконно русским блюдом, которое готовят из пшеничной муки с применением дрожжей), *щи* (национальное русское блюдо, разновидность заправочного супа), *борщ* (традиционное блюдо украинской кухни, получившее распространение среди многих народов восточной и центральной Ев-

ропы, входящее в национальную кухню России), *вобла* (в вяленом виде – самая популярная в России закуска к пиву), *кулич* (русский обрядовый хлеб, неменный атрибут пасхального стола), *пасха* (особое блюдо из творога, которое по русской традиции готовится только один раз в году – на праздник Пасхи); **напитков**: *квас* (традиционный славянский напиток, имеющий тысячелетнюю историю), *кисель* (исконно русское деревенское блюдо, первоначально на основе овса), *самогон* (крепкий алкогольный напиток, приготавливаемый в России в домашних условиях), *водка* (русский национальный крепкий алкогольный напиток); **одежды**: *ушанка* (широко распространенный в России зимний головной убор, в западной культуре – составная часть стереотипного образа русского человека), *распашонка* (традиционно применяемая в России одежда для новорожденных, фасон которой послужил основой для образования разговорного названия типа квартир с двумя расположенными напротив друг друга комнатами), *платок* (головной убор, часть женского народного костюма на Руси, используемый также в различных ритуалах), *валенки* (традиционная русская обувь, предназначенная для ходьбы по сухому снегу); **праздников** и связанных с ними традиций: *святки* (славянский цикл праздничных дней от Рождества до Крещения, традиционно сопровождающийся различными обрядами, в том числе гаданиями), *крещенский* (имеющий отношение к Крещению, обычно употребляется в словосочетаниях *крещенский мороз*, *крещенский холод*, *крещенский сочельник*), *масленица* (народный праздничный цикл, сохранившийся на Руси с языческих времен), *тамада* (неотъемлемый участник свадебных торжеств, распорядитель пиршества; несмотря на грузинское происхождение слово прочно закрепилось в русском языке), *дружка* (в русской культуре – один из главнейших участников свадебного ритуала, приглашенный женихом для руководства обрядовыми действиями, в современной России – свидетельница со стороны невесты, выполняющая символическую роль), *частушка* (короткая русская народная песня юмористического содержания), *хоровод* (распространенный у славян древний народный круговой массовый обрядный танец); **культурных символов**: *балалайка* (русский народный музыкальный инструмент, символ русского народа), *матрешка* (русская деревянная игрушка в виде расписной куклы, самый известный русский сувенир), *береза* (символ России, воспета в поэзии, прозе, музыке, живописи и фольклоре), *дуб* (в русской языковой картине мира – символ мудрости, вечности, надежды и опоры, крепости и твердости [2, с. 196–197]); **видов жилья**: *гостинка* (просторечное название многочисленных малогабаритных квартир гостиничного типа, построенных в период существования СССР), *коммуналка* (просторечное название распространенных в крупных городах СССР квартир, в которых проживает несколько нанимателей), *усадьба* (в русской архитектуре – комплекс жилых, хозяйственных, парковых и др. построек, составляющих единое архитектурное целое), *дача* (в советском и постсоветском периодах – загородный участок земли как с жильем, так и без него); **предметов быта**: *авоська* (разговорное название сетчатой сумки, которую люди во времена дефицита в Советском Союзе носили с собой на случай – авось удастся что-нибудь купить); **видов транспорта**: *маршрутка* (разговорное название наиболее популярного в России и странах СНГ вида современного городского транспорта); сохранившиеся в России **названия лиц по степени родства и кумовства**: *теща*,

свекровь, сваха, кума; заведений общественного питания, популярных в СССР: *столовая, чебурачная; денежных единиц: рубль, копейка; мифологических образов: Баба-Яга* (один из главных отрицательных персонажей русского фольклора), *Дед Мороз* (восточнославянский вариант рождественского дарителя, после 1930-х гг. XX в. в СССР и странах постсоветского пространства – обязательный персонаж новогоднего праздника), *Снегурочка* (в СССР и странах СНГ – новогодний персонаж, внучка Деда Мороза, его постоянная спутница и помощница), *Водяной* (в русской мифологии – хозяин водной стихии – морей, рек и озер, а также повелитель и покровитель рыб), *Леший* (хозяин леса в мифологических представлениях славянских народов, частый персонаж русских сказок), *Домовой* (у славянских народов домашний дух, мифологический хозяин и покровитель дома, обеспечивающий нормальную жизнь семьи, здоровье людей и животных, плодородие); **явлений общественной жизни**: *субботник* (введенный в годы советской власти добровольный организованный труд на благо общества в свободное от работы время, характерная черта социалистического образа жизни), *суворовец* (воспитанник Суворовского военного училища – российского специализированного учебного заведения), *бомж* (разговорное слово, используемое в российской публицистике и обывденной речи, возникшее от аббревиатуры, характерной для официальных документов советской милиции), *тусовка* (русское сленговое слово, обозначающее круг общения по интересам и сами встречи людей, объединенных какой-либо идеей и получающих удовольствие от такого общения), *аврал* (выполняемая всем коллективом спешная работа; входит в состав выражения *объявить аврал*, которое трактуется как собственно русское); **политические реалии** периода существования СССР и постсоветского времени: *советский, декрет, перелом, перестройка, путч*;

4) аксиологический концепт *авось*. Слово *авось* восходит к местоименному сочетанию *а во се*, встречававшемуся в деловой письменности XVI–XVII вв. и буквально означавшему ‘а вот’. Указательное значение слова *авось* постепенно заменяется на ‘вдруг’, ‘если’, конечный гласный утрачивается в потоке разговорной речи. Первые употребления слова *авось* как частицы со значением ‘может быть’ относятся к XVII в. Концепт *авось* отражает характерную черту русского человека – склонность к риску, с надеждой на лучший исход, а также небрежное отношение к делу: *Русский человек любит авось, небось да как-нибудь*;

5) единицы фразеологического фонда, включающие имена собственные: *при царе Горохе* (оборот, имеющий значение ‘очень давно, в незапамятные времена’, связывается с именем доброго глупого царя из русской сказки), *Кузькина мать* (грубо-просторечное выражение, означающее угрозу, часто использовалось политическим деятелем СССР Н. Хрущевым в адрес враждебно настроенных государств), *во всю ивановскую* (собственно русское выражение со значениями ‘быстро, сильно’ (о скорости и интенсивности движения, перемещения); ‘громко, оглушительно’ (о крике, плаче, храпе), имеет несколько версий происхождения; устаревшие слова: *на сносях* (употребляемое в русской языковой традиции просторечное выражение, означающее состояние беременной женщины непосредственно перед родами, сравниваемой с курицей на сносе, которая скоро должна снести яйцо), *семи пядей во лбу* (выражение, употребляемое для иносказательного описания очень умного, толково-

го человека; возникло на основе старорусской меры длины (пядь приблизительно равна 18–20 см.) и представлений о связи умственных способностей человека с высотой его лба), *точить лясы* (принадлежащее к общерусской разговорной речи выражение со значением ‘заниматься пустой болтовней, пустословить, сплетничать’, имеет две версии происхождения, связанные различным толкованием слов *лясы* (*балясы*): ‘резные украшения частей здания, перил’ и ‘росказни’); специальную лексику: *бить баклуши* (‘бездельничать, празднично проводить время’, буквально означало легкую работу русских крестьян по вырезанию ложек из баклуш – небольших продолговатых брусков мягких пород дерева), *лыка не вяжет* (выражение характеризует очень пьяного человека, не способного координировать свои движения и связно говорить; связано с плетением из лыка (липовой коры) – умением каждого крестьянина, на которое был неспособен сильно пьяный человек), *не лыком шит* (‘не лишен знаний, способностей, умений’, связано с изделиями из лыка как показателем крестьянского происхождения, бедности); разговорные элементы: *узнать всю подноготную* (‘узнать тайну, правду, скрываемую от всех’, связано со старинной пыткой, применяемой на Руси, при которой обвиняемым загоняли под ногти иглы и гвозди, добиваясь признания), *с бухты-барахты* (закрепившееся в русской разговорной речи выражение со значением ‘вдруг, без видимой причины, без всяких оснований’, образовано от глаголов *бухнуть* и *барахтаться*, характеризующих чьи-либо неожиданные и беспомощные действия); общеупотребительную лексику: *глухая тетеря* (грубо-просторечное выражение применяется к глухому, ничего не слышащему человеку, происходит от областного названия тетерева, который во время брачного периода не слышит ничего вокруг), *как с гуся вода* (в русской разговорной речи применяется к людям, которым все безразлично, на которых ничего не действует; основан на образе гуся, с которого легко скатывается вода из-за особой жировой смазки оперения), *зубы заговаривать* (‘намеренно отвлекать собеседника от чего-либо серьезного посторонними разговорами’, ‘обманывать, вводить в заблуждение многословными аргументами, заставляя согласиться с явной чепухой’; собственно русское выражение, связано с лечением больных словами, заклинаниями, заговорами);

б) вербальные и вербализуемые прецедентные феномены, куда входят имена литературных и фольклорных персонажей, которые в русской культурной традиции стали употребляться и как нарицательные, говорящие о присутствии в человеке определенных качеств характера: *Золушка* (трудолюбие, доброта, бескорыстие), *Отелло* (недоверчивость, ревность, вспыльчивость), *Донжуан* (распутство, непостоянство), *Буратино* (доверчивость; часто используется в сочетании *богатенький Буратино* для обозначения недалеких, случайно разбогатевших людей), *Иван Сусанин* (героизм, патриотизм), *Обломов* (лень, вялость, мечтательность), *Плюшкин* (скупость, страсть к накопительству); имена реально существовавших людей, за которыми в сознании носителей русской культуры закрепились определенные характеристики: *Мать Тереза* (милосердная, помогающая бедным и больным), *Иуда* (предатель); исторические личности: *Павлик Морозов* (наблюдается парадоксальное сочетание образа героя-разоблачителя – у старшего поколения и предателя отца – у современной молодежи), *Сталин* (ознаменовал собой эпоху тоталитаризма и диктаторства в

истории России, повлиял на развитие многих зарубежных государств, вызывает неоднозначные, часто абсолютно противоположные оценки); названия произведений русской литературы: «*Мертвые души*» (произведение, олицетворяющее собой Россию XIX в. и до сих пор не утратившее актуальности), «*Кто виноват?*», «*Что делать?*» (извечные русские вопросы, вынесенные А. Герценом и Н. Чернышевским в названия романов); концепты национально-культурного пространства различных временных отрезков: *Окно в Европу* (основание Санкт-Петербурга Петром I), *37-й год* (массовые расстрелы в СССР в 1937 г.), *МММ* (крупнейшая в истории России финансовая пирамида, функционирующая в 90-х гг. XX в., после ее развала пострадало 10–15 млн. вкладчиков); топоним *Поле чудес*, взятый из литературного произведения и впоследствии актуализированный в названии популярной в 90-е гг. XX в. телепередачи.

Группа стимулов-ЯНМКС лингвоэкологического типа содержит языковые единицы, появившиеся в русском языке в результате заимствований из иностранных языков, чаще всего из английского. Часть их не имеет эквивалентов в русском языке: *флешмоб* (от англ. *flash mob* – *flash* ‘вспышка’, ‘миг’, ‘мгновение’; *mob* ‘толпа’, переводится как ‘мгновенная толпа’ – это заранее спланированная массовая акция, в которой большая группа людей появляется в общественном месте, выполняет заранее оговоренные действия и затем расходится; данное молодежное движение становится очень популярным в мире, в т. ч. и в России); *онлайн* (от англ. online ‘находящийся в состоянии подключения’, первоначально данное значение использовалось только в отношении коммуникационного оборудования для того, чтобы указывать на режим связи. Сейчас данный термин имеет значения ‘подключенный к Интернету’, ‘происходящее в Интернете’, ‘существующее в Интернете’); *провайдер* (организация, предоставляющая услуги доступа к сети Интернет и иные связанные с Интернетом услуги); *граффити* (итал. graffiti, от греч. γραφειν ‘писать’ – изображения, рисунки или надписи, выцарапанные, написанные или нарисованные краской или чернилами на стенах и других поверхностях; сегодня это вид уличного искусства, одна из самых актуальных форм художественного самовыражения); *ланч* (в англоговорящих странах сокращение, образованное от luncheon и обозначающее прием пищи в полдень, в современной России чаще употребляется в сочетании *бизнес-ланч* в значении ‘деловой обед’); *супермаркет* (от англ. supermarket ‘сверхрынок’ – крупный магазин самообслуживания по торговле товарами повседневного спроса; супермаркеты стали самыми массовыми продуктовыми магазинами в России); *консалтинг* (от англ. consulting ‘консультирование’ – деятельность специальных компаний, заключающаяся в консультировании производителей, продавцов, покупателей по широкому кругу вопросов экономики, финансов, внешнеэкономических связей, создания и регистрации фирм, исследования и прогнозирования рынка товаров и услуг, инноваций); *органайзер* (от англ. organizer ‘организатор’ – изначально небольшая книга, содержащая календарь, адресную книгу и блокнот, служащая для организации информации о персональных контактах и событиях. С развитием информационных технологий книга стала заменяться карманными персональными компьютерами, компьютерными программами и онлайн органайзерами, обладающими дополнительными функциями: напоминание о предстоящих событи-

ях, защита и синхронизация информации. Органайзером также называют стандартную программу телефона, относящуюся к прикладному программному обеспечению и предназначенную для накопления пользовательской информации, а затем поиска по ней, организации дел и контроля за их выполнением, отслеживания определенных событий); *опция* (от англ. *option* 'вариант', 'выбор' – элемент меню, один из предлагаемых вариантов выбора, вариант режима работы компьютерной программы, который наиболее подходит для цели пользователя). У некоторых заимствованных единиц есть соответствия в русском языке: *паркинг* (от англ. *parking* 'парковка', 'стоянка' – место для стоянки автотранспорта; в русском языке употребляется наряду со словом *автостоянка*, причем иногда в одном тексте, хотя называют одно и то же явление: *обустройство паркингов и автостоянок*); *респект* (от англ. *respect* 'уважение', в русском языке также означает 'уважение'; в Интернете *респект* используется чаще всего в комментариях, выражает уважение говорящего к собеседнику); *бойфренд* (от англ. *boyfriend* 'друг', 'возлюбленный' – молодой человек по отношению к девушке, с которой он не состоит в браке, но поддерживает тесные дружеские или интимные отношения. Несмотря на наличие в русском языке обозначений *сексуальный партнер*, *сожитель*, заимствованное слово стало часто употребляемым, иногда даже более предпочтительным. Возможно, это связано с тем, что в русской культуре не принято напрямую говорить об интимных отношениях, и в данном случае *бойфренд* выступает как эвфемизм, заменяющий сочетание *сексуальный партнер*. Слово *сожитель* в контексте близких отношений стало гражданско-правовым термином, употребляемым часто с негативным оттенком, поэтому стало заменяться эквивалентом английского происхождения).

Выводы. Для изучения внутреннего лексикона носителей русского национально-культурного сознания в гетерогенном языковом окружении был подготовлен свободный ассоциативный эксперимент. С помощью данной методики можно судить об особенностях функционирования внутреннего лексикона человека и способах построения речевого высказывания, обычно не осознаваемых носителями языка и не выявляемых другими способами исследования.

Каждый испытуемый получит бланк анкеты, содержащий инструкцию по выполнению и 150 слов-стимулов, на которые должен ответить первым приходящим в голову словом-ассоциатом либо назвать ряд таких слов. Кроме того, испытуемый должен будет сообщить о себе следующие сведения: возраст, пол, место проживания, род занятий, время проживания за пределами России, место проживания до переезда.

За основу свободного ассоциативного эксперимента были приняты три группы ЯМНКС, выделенные И. В. Приваловой: ЯМНКС лингвоструктурного типа, ЯМНКС лингвокультурного типа и ЯМНКС лингвоэкологического типа. Языковые единицы каждой из трех групп отражают типичные для русской культуры понятия.

При применении методики свободного ассоциативного эксперимента возможно получение следующих данных:

– как в языковой картине мира отражаются различные языковые феномены; меняется содержание и выражение понятийных, языковых и грамматических категорий; утрачиваются значения лексических единиц;

– какие изменения произошли в знаниях и представлениях, стоящих за средствами речевого контакта и языковыми формулами, проксемами, кинемами, темпоремами, нумерологемами, колоремами, реалиями, культурными символами и этнографическими нонемами, вербализаторами аксиологических концептов, единицами фразеологического фонда, вербальными и вербализуемыми прецедентными феноменами;

– как воспринимаются неологизмы, концептуальные, параконцептуальные и бесконцептуальные виды заимствования.

Список литературы

1. Ахтырская Ю. Выражение культуротворческой формы «красное» в русском языковом сознании (на материале пословиц и поговорок). – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/Vdpu/Movozn/2009_15_2/article/2.pdf

2. Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации) : [монография] / И. В. Привалова. – М. : Гнозис, 2005. – 472 с.

3. Привалова И. В. Языковое сознание: этнокультурная маркированность (Теоретико-экспериментальное исследование) : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «теория языка» / И. В. Привалова. – М., 2006. – 50 с.

Ситникова О. В. Експериментальне вивчення внутрішнього лексикону людини: досвід складання словника представників російської етнолінгвокультури / О. В. Ситникова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 476–484.

У даній статті представлено досвід складання словника, запропонованого носіям російської етнолінгвокультури для вивчення національно-культурної специфіки їх внутрішнього лексикону. Мовні одиниці, що входять до складу словника, організовано за трьома групами мовних маркерів національно-культурної свідомості, які виділяє І. В. Привалова.

Ключові слова: внутрішній лексикон людини, вільний асоціативний експеримент, мовні маркери національно-культурної свідомості.

Sitnikova E. V. Experimental research of inside lexicon of a person: experience of composing a vocabulary of russian ethnic and lingual culture representatives / E. V. Sitnikova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 476–484.

This article contains an experience of composing a vocabulary that was proposed to the representatives of Russian ethnic and lingual culture for studying national and cultural specifics of their inside lexicon. Language units which form this vocabulary are divided into three groups of language markers of national and cultural consciousness that were pointed out by I.V. Privalova.

Key words: inside lexicon of a person, free associative experiment, language markers of national and cultural consciousness

Поступила в редакцію 08.10.2012

УДК 811.161.1367:659.123

ЯЗЫКОВАЯ ИГРА НА СИНТАКСИЧЕСКОМ УРОВНЕ В РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ

Собченко Н. С.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, г. Одесса

В статье рассматривается проблема использования языковой игры в рекламном тексте на синтаксическом уровне. Названы основные приёмы создания языковой игры на синтаксическом уровне и подробно рассмотрен приём синтаксического повтора. Определена основная функция использования языковой игры на синтаксическом уровне в рекламе.

Ключевые слова: языковая игра, рекламный текст, рекламист, синтаксис, синтаксическая игра.

У каждой игры свои правила.

Йохан Хёйзинга

Постановка проблемы. В последние годы возрастает популярность исследования языковой игры в рекламном тексте. При создании языковой игры используются ресурсы всех языковых уровней. В данной статье остановимся на анализе синтаксических приёмов. Синтаксис рекламного текста преследует цель привлечь внимание реципиента, заинтересовать его и в итоге заставить выбрать тот или иной товар или услугу. Но сделать это в условиях современной жизни нелегко, поэтому при создании рекламного текста копирайтеры стремятся «играть» не только со словами, но и с формой их подачи, так как синтаксические конструкции тоже могут иметь манипулятивный характер. К таким элементам синтаксического уровня относят использование простых предложений, т. к. «человек подсознательно склоняется к примитивным объяснениям сложных проблем, что приводит к использованию стереотипов» [5, с. 288], а реклама по своей сути «не терпит многословия и усложнённо-аморфных синтаксических оборотов, так как по своей природе должна быть динамичной» (должна призывать к действию) [1, с. 81-82].

Возможности синтаксиса широко используются и для образования комического эффекта, целью которого является создание экспрессивного, запоминающего текста. Трудно назвать синтаксическое явление, которое не подвергалось бы обыгрыванию. Чаще всего для создания языковой игры в рекламе используются: 1) парцелляция, 2) односоставные предложения, 3) синтаксический повтор, 4) антитеза, 5) неполные предложения.

Цель статьи – исследовать синтаксический повтор в рекламных текстах.

Повторение, по убеждению М. Жирмунского, «вызвано стремлением к усилению эмоциональной выразительности слова: отдельно взятое слово недостаточно сильно для того, чтобы передать всю напряжённость вложенного в него чувства» [4,

с. 78]. Согласно И.Р. Гальперину, синтаксическое повторение включает в себя анафору, эпифору, анадиплосис, рамочную конструкцию и полисиндетон [3, с. 23].

1. Анафора – стилистическая фигура, которая заключается в повторении начальных частей (звуков, слов, синтаксических или ритмических построений) смежных отрезков речи (слов, строк, строф, фраз). Этот приём позволяет акцентировать внимание на самом важном и придать рекламному тексту ритм и динамику, а также происходит программирование сознания потребителя:

«Пежо»: Сделано для удовольствия. Сделано для Вас.

С помощью анафоры может оригинально выделяться объект рекламы (в данном случае объектом является шампунь «Поляна»):

*Шампунь «Поляна» — с натуральными ингредиентами.
Шампунь «Поляна» — содержит пять целебных трав.
Шампунь «Поляна» — благотворно влияет на структуру волос.
Шампунь «Поляна» — и ваши волосы всегда прекрасны!*

Такой повтор приводит к манипулированию сознанием реципиента, внедрению на подсознательном уровне наименования рекламируемого товара. Такой приём ещё именуется персеверацией [3, с. 244], т. е. это многократный повтор одинаковых сообщений в границах одного текста. В приведённом примере повторяется название шампуня, что приводит к непроизвольному запоминанию.

Каждый день очищает лицо. Каждый день побеждает прыщи (гель «Клерасил»); Гармония с миром, гармония с собой! (реклама йогурта «Эрмигут»).

В данном рекламном тексте с помощью повтора существительного гармония рекламист создает уверенность в том, что употребление данного продукта поможет человеку найти гармонию:

В мир, где желание танцевать важнее, чем умение, в мир, где одна деталь меняет все вокруг, в мир, где единственное «Да» важнее тысячи «Нет» (реклама «Кока-Колы»).

Имя существительное мир с предлогом в указывает на место. Следовательно, потенциальный покупатель понимает, что, попробовав данный напиток, очутится в нереальном, таинственном, загадочном мире мечты.

Нередко встречается анафора, образованная с помощью глагола в повелительном наклонении: *Говорите, когда захочется, платите, когда удобно, говорите сейчас, платите потом! (мобильная связь «Мобилочка»).*

Императивная форма глагола создаёт побудительную интонацию. Автор рекламы призывает приобрести именно эту связь. Повтор слова «говорите» свидетельствует, что действие можно совершать неоднократно, поэтому данный вид товара становится выигрышным.

2. Эпифора – это повтор последнего элемента в нескольких высказываниях. Эпифора в большей степени, чем анафора, помогает создать определённый ритм. Чаще всего эпический повтор составляет марка продукта, благодаря чему на этом акцентируется внимание покупателей:

Один раз – «Persil», всегда – «Persil» (реклама моющего средства «Persil»).

Часто эпифора образуется с помощью наречия: *Ариель*: не просто чисто, а безупречно чисто! (реклама порошка «Ариель»). *Nokia*: что красиво, то красиво! (реклама мобильных телефонов «Nokia»).

Наречие несёт в себе оценочный характер и придаёт тексту краткость и выразительность, с помощью чего у потребителей создаётся позитивный настрой, положительное впечатление о товаре. Для создания эпифоры используются также иноязычные слова. Например: *Twix экстра*», *попробуй экстра!* (реклама батончика «Twix»).

Иноязычные слова используются копирайтерами с целью придания новизны. Кроме того, в данном тексте употреблен глагол в побудительной форме. Психологи считают, что целевые аудитории, менталитет которых сформирован тоталитарной идеологией, особенно восприимчивы к побудительным рекламным призывам [7, с. 78].

Хотите чувствовать себя хорошо? – Артодиск. Хотите сбросить лет 20? – Артодиск. Хотите, как в молодости, радоваться жизни? – Артодиск (реклама фирмы «Артодиск»).

При помощи использования эпифоры можно симпровизировать своеобразный диалог между фирмой и ее клиентом:

Буксировка с места аварии? — Да! Фирма «Гарант».
Ремонт в дороге? — Да! Фирма «Гарант».
Доступные цены? — Да! Фирма «Гарант» (реклама фирмы «Гарант»).

Диалог помогает воссоздать, проиграть конкретную ситуацию в нужном варианте. Так рекламистом создается готовый поведенческий образец. Это так называемое трансовое поведение, которое является гипнотической техникой и служит для «демонстрирования готового поведенческого зразка, тобто в рекламному тексті показано поведінковий шаблон, певна реакція реагування при зіткненні з рекламованим товаром» [6, с. 108].

3. Анадиплосис. Кроме термина «анадиплосис», существуют ещё термины «подхват», или «стык». Такого рода прием предполагает повтор слова или группы слов, заканчивающих отрезок речи, в начале следующего отрезка речи. Анадиплосис состоит в повторе слов на границах смежных отрезков. С помощью такого повтора выражается последовательность, причинная обусловленность, а также замедленный характер протекания:

Новая помада «Энергоблеск»: «Энергоблеск» на ваших губах» (реклама губной помады «Энергоблеск»).

Происходит повторение ключевой фразы, что заставляет покупателя обратить внимание на товар. Здесь анадиплосис осуществляет функцию композиционного стержня, за счёт чего реклама становится эффективной:

Слова. Слова нужны, когда мы далеко (реклама сотовой связи «МТС»).

Кроме приёма анадиплосис, в данном тексте используется также приём номинативного предложения. Выделяется слово – «слова», что важно, так как для каждого человека общение – главное. Автор акцентирует внимание на том, что, даже находясь далеко друг от друга, люди смогут общаться:

Время есть. Есть «Меллер» (реклама продукции «Меллер»).

В данном тексте анадиплосис образует глагол-инфинитив. Такой вид повтора безупречно демонстрирует последовательность и логичность. Стык создаёт причинную обусловленность, то есть возможно заменить: *Время есть, поэтому есть «Меллер»*.

В холодильнике негусто – не беда, ведь есть главное – есть майонез «Ласка». Майонез «Ласка» сделает любое блюдо вкуснее и изысканнее. Чтобы вы ни делали, делайте с «Лаской». Ласковый майонез «Ласка»! (реклама майонеза «Ласка»).

В данном примере анадиплосис составляет наименование рекламируемого продукта. Именно на этой фразе рекламист хотел сфокусировать внимание потенциальных покупателей, так как она является центральной. Повтор передаёт ощущение логичности.

4. Рамочная конструкция – элемент, повторяющийся в начале одного и в конце другого отрезка речи (такой повтор иногда называют кольцом). Это отрезок речи, который одинаково начинается и одинаково заканчивается:

«AOS» подходит для мытья даже детской посуды. Для семьи я выбираю лучшее – «AOS» (реклама моющего средства «AOS»).

При использовании приёма рамочной конструкции копирайтерами учитывается психологическое восприятие текста (так называемый «эффект края»): психика человека создана так, что она «хорошо запоминает первое и последнее сообщение, и часто информация или эмоция, полученные первыми, будут долгое время корректировать всю следующую информацию о рекламном объекте» [2, с. 99]: *По-нашему, это шок! «Шок» – это по-нашему!» (реклама батончика «Шок»).*

Итак, кольцо передаёт замкнутое движение по кругу, «заикленность» мысли на чем-либо. В первом примере – это моющее средство «AOS», во втором – наречие «по-нашему». Потенциальный покупатель сначала знакомится с предлагаемым продуктом, затем происходит закрепление информации в сознании. Во втором случае стоит обратить внимание на наречие «по-нашему», таким образом копирайтер «приближает» рекламируемый товар к потребителям. Выражается уверенность в том, что товар будет куплен.

Мои подруги продолжают пробовать разные антивозрастные кремы, а я остановилась на «Olaytotaleffect»... «Olaytotaleffect» – секрет молодости и искренний совет подругам.

В данном примере используется намеренное повторение слова «подруга». В словаре Д. Н. Ушакова даётся следующее определение понятию «подруга»: «это девочка, девушка или женщина, с детских или с давних лет близко сдружившаяся с кем-нибудь» [8, с. 678]. Используя это слово в начале и в конце рекламного текста, рекламист стремится стать ближе к зрителям, делается советчиком, другом, и реципиент начинает доверять ему, считая этот товар, действительно, эффективным:

Вкус майонеза «mr. Ricco-золотой» рождается в сочетании солнечной свежести молодых оливок и природной уникальности перепелиных яиц... Майонез «mr. Ricco-золотой» – богатство тонкого вкуса! (реклама майонеза «mr. Ricco-золотой»).

Автор выделяет слово «вкус», так как рекламируется новый вкус майонеза, подчеркивая, что не изменилось качество товара, изменился только вкус.

Выводы. Использование повтора является важной и неотъемлемой составляющей многих рекламных текстов. Функции, которые выполняет данный приём в рекламном тексте, различны. Это может быть усилительно-выделительная функция, то есть повтор является средством усиления, выделения модального значения высказывания. Например, значение актуализации внимания. Важной является и функция уточнения. С её помощью покупатель запоминает рекламу продукта, чтобы в дальнейшем использовать информацию и быстро определиться с выбором. Для создания этой функции используется анафорический и эпифорический повтор. Главная функция повторов в рекламном тексте – это функция создания ритмизации, а самым распространённым видом позиционного повтора является анафора.

Список литературы

1. Бернадская Ю. С. Текст в рекламе : [учеб. пособие] / Ю. С. Бернадская. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 288 с.
2. Викентьев И. Л. Приёмы рекламы и Public Relation / И. Л. Викентьев/ – Часть I. – К. : Бизнес-пресса, 1997. – 228 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1981. – 276 с.
4. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика / В. М. Жирмунский. – Л. : Наука, 1977. – 199 с.
5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 832 с.
6. Кутуза Н. В. Прийоми мовної гри як мнемонічні техніки та ай-стопери рекламного тексту / Н. В. Кутуза // Реклама та PR у масовому інформаційному просторі. – Одеса : «Астропринт», 2009. – С. 107–115.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 510 с.
8. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка / Д. Н. Ушаков. – М. : Альта-Принт, 2009. – 1248 с.

Собченко Н. С. Мовна гра на синтаксичному рівні в рекламному тексті / Н. С. Собченко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 485–489.

У статті розглядається проблема використання мовної гри в рекламному тексті на синтаксичному рівні. Названо основні прийоми створення мовної гри на синтаксичному рівні і детально розглянуто прийом синтаксичного повторення. Визначена основна функція використання мовної гри на синтаксичному рівні в рекламі.

Ключові слова: мовна гра, рекламний текст, рекламіст, синтаксис, синтаксична гра.

Sobchenko N. A linguistic play at syntactic level in the advertizing text / N. Sobchenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 485–489.

In the article is examined problem of the use of linguistic play in the advertizing text at syntactic level. The basic receptions of creation of linguistic game are adopted at syntactic level and the reception of syntactic repetition is in detail considered. The basic function of the use of linguistic play is certain at syntactic level in advertising.

Key words: linguistic play, the advertizing text, the advertisement maker, syntax, syntactic play.

Поступила в редакцію 23.10.2012 г.

УДК 81–119

СОВЕТСКИЕ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЕ ИНДЕКСЫ В СОВРЕМЕННОМ РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСЕ

Терских М. В.

Омский государственный университет имени Ф. М. Достоевского, г. Омск

В статье рассматривается одно из проявлений интердискурсивности в современном рекламном дискурсе – апелляция к советским культурным кодам в аспекте их функциональной нагруженности.

Ключевые слова: интердискурсивность, рекламный дискурс, поликодовость.

Постановка проблемы. Интердискурсивность, представляющая собой комбинацию (монтаж) дискурсов разного типа, обнаруживает себя, в частности, через актуализацию различных маркеров инодискурсивных смыслов. Целесообразным в связи с этим представляется оперирование термином, предложенным М. Пешё, – преконструкт. Преконструкт предстает как «след в самом дискурсе предшествующих дискурсов, поставляющих своего рода “заготовку”, “сырье” для дискурсивной формации, с которым для субъекта связан эффект очевидности» [3, с. 271].

В современной рекламной коммуникации довольно часто в качестве такого дискурсивного «сырья» используются элементы советского дискурса. Дискурс советского периода предстает как особая семиотическая система, набор культурологических кодов на разных уровнях (вербальном, визуальном, аудиальном), отсылающих к культуре советского времени. Очевидно при этом, что элементы «советского», попадая в новую дискурсивную среду, трансформируются, сохраняя, однако, черты инодискурсивности.

Цель статьи – выявить преконструкты в современном рекламном дискурсе.

Тенденция обращения к преконструктам советской эпохи при разработке объекта позиционирования, рекламных сообщений разных форм и жанров не вызывает сомнения: популярность советской символики в рекламном дискурсе с годами не уменьшается.

Среди наиболее частотных форм апелляции к советскому прошлому можно отметить следующие:

1) использование лозунгов советского периода в каноническом или трансформированном виде: ●«Каждому по труду!» (газета «Труд 7»; прототекст – «Моральный кодекс строителей коммунизма»); ●«Профессионалы всех стран, объединяйтесь!» (реклама торгового и пищевого оборудования «Домино»); ●«Всем! Всем! Всем!» (реклама магазина обуви «Пешеход»).

Причины популярности лозунгов советского типа очевидны: минимум текста, простые фразы, основанные на столь значимом для рекламного дискурса призыве к действию;

2) обращение к рекламным элементам советского дискурса, в том числе трансформация слоганов, созданных «главным рекламистом» советского периода – Владимиром Маяковским: ●«Кто куда, а я в Китай» (реклама туристического агентства; прототекст – слоган, придуманный В. Маяковским, – «Кто куда, а я в сберкассу!»); ●«Летайте самолетами Saab!» (реклама автомобиля Saab; прототекст – рекламный слоган Аэрофлота – «Летайте самолетами Аэрофлота!»); ●«*Нигде кроме, как в любящем доме*» (корм для кошек «*Darling*»; прототекст – рекламный слоган, созданный В. Маяковским для «Моссельпрома», – «*Нигде кроме, как в Моссельпроме!*»); ●«Лучше стульев не было и нет – готов сидеть до старости лет» (реклама мебели; прототекст – слоган для изделий «Резинотреста», тоже творение В. Маяковского – «*Лучше сосок не было и нет – готов сосать до старости лет*»);

3) воссоздание в рекламных сообщениях стилистики сатирических текстов советского периода, в частности, произведений «Окон РОСТА»: использование языковых форм и визуального ряда в каноническом или измененном виде, расположение текста на странице в виде знаменитой «лесенки» В. Маяковского:

Вычищу уши
новостей
ради я.
Сутками
слушаю

лучшее радио! (телевизионная реклама радио «Маяк-24»; использована манера агитстихов В. Маяковского, текст произносил «контурный» персонаж, также позаимствованный из «Окон РОСТА»);

«Начни
переустройство
быта
С Общества
Взаимного
Кредита!».
«Любая покупка
доступна, легка,
Если кредит
ты взял
в ОВК!» (реклама банка «ОВК»);

4) графическое и шрифтовое оформление рекламного сообщения: заметные издавека рубленые шрифты, крупные буквы заголовков со шрифтовой стилизацией и т. п.;

5) использование цветовой символики советского периода: сигнального красного цвета, сочетания красно-черного и красно-белого цветов;

6) обращение к значимым символам советской эпохи: пятиконечным красным и золотым звездам, гербу СССР, серпу, молоту и т. п.;

7) апелляция к знаковым фигурам советского прошлого (изображение В. И. Ленина и других представителей советской эпохи);

8) использование в качестве визуального ряда знаковых произведений советского периода (например, таких популярных визуальных прототекстов, как памятник работы В. Мухиной «Рабочий и колхозница», агитационный плакат Д.С. Моора «Ты записался добровольцем?», знаменитый плакат времен Великой Отечественной войны, созданный художником Ираклием Тоидзе, «Родина-мать зовет!» и др.).

Базовой задачей рекламиста, своего рода главным аттрактором в рекламной деятельности является продвижение продукта, привлечение представителей целевой аудитории к процессу потребления. Следовательно, использование всех элементов, конституирующих рекламное сообщение, должно определяться понятием эффективности.

Сразу оговоримся, что вопрос об эффективности рекламы является одним из самых сложных и неоднозначно решаемых в практике маркетинговых коммуникаций. Основная проблема «вычленения» эффекта, полученного именно от рекламного сообщения, заключается в том, что на уровень продаж товара/услуги влияют многие составляющие маркетингового комплекса (особенности самого товара, цена, дистрибуция и т. п.). Тем не менее, попытаемся определить, что лежит в основе эффективности именно рекламы как части системы маркетинговых коммуникаций.

В работах, посвященных специфике рекламной коммуникации, как правило, выделяют две составляющие эффективности рекламы: экономическую и коммуникативную. Подчеркнем, что разделение понятия эффективности на две составляющие является достаточно условным: невозможно отрицать их тесную взаимосвязь, работают эти компоненты практически всегда в комплексе.

Экономическая эффективность рекламной кампании представляет собой соотношение между результатом, полученным от рекламы, и вложенными в рекламную кампанию средствами.

Коммуникативная эффективность определяется тем, насколько результативно реклама передает представителям целевой аудитории сведения о продвигаемом товаре/услуге и формирует лояльное отношение к продукту» [2, с. 27].

Очевидно, что в случае использования элементов советского дискурса в рекламе речь в первую очередь будет идти о коммуникативной эффективности. Ключевым в связи с этим представляется ответ на вопрос: какова роль семиотики советского в современной рекламной коммуникации, за счет чего преконструкты советского дискурса способны увеличить воздействующий потенциал рекламного текста?

Функциональность элементов советского дискурса в современной медиакommunikации в первую очередь определяется восприятием указанных кодов представителями целевой аудитории. Согласно опросу, проведенному в 2010 году Всероссийским центром изучения общественного мнения, большая часть россиян при слове «советский» испытывает ностальгию (около 31 %), гордость (18 %) и одобрение (17%). «Советский» ассоциируется в основном с уверенностью в завтрашнем дне, порядком. Однако приведенные результаты отражают отношение представителей старшего поколения, молодежный же сегмент относится к понятию «советский» по большей части безразлично.

Эти данные отчасти ограничивают апелляцию к советским культурным кодам определенным целевым сегментом. Таким образом, первая функция, выполняемая преконструктами советского периода, может быть обозначена как делимитативная (реализуется деление общей аудитории на «своих» и «чужих»). Реклама, строящаяся на преконструктах советского дискурса, как правило, апеллирует к памяти и патриотическим чувствам пожилых людей, вызывает доверие к продвигаемой торговой марке.

Так, омская реклама магазина «Пешеход», базирующаяся на визуальном прототексте – плакате А. Родченко «Ленгиз. Книги по всем отраслям знания» (вместо слова «Книги» использован призыв «Всем! Всем! Всем!»), нацелена как раз на представителей старшего поколения с невысоким доходом. Магазин предлагает по демократичным ценам обувь для повседневной носки, без изощренного дизайна.

Отметим также, что бесспорно перспективной с точки зрения воздействия с помощью апелляции к советским кодам предстает аудитория в возрасте от 30 до 40 лет. Это так называемое поколение «последних советских детей» – те жители России, чье детство пришлось на советское время, те, в ком «память детства» еще сохранилась, те, чья «Родина – Советский Союз». Представители данного целевого сегмента в силу целого ряда причин ностальгируют по советскому прошлому и реагируют на различные попытки адаптации советских символов к новым реалиям. Подчеркнем также, что данная возрастная аудитория характеризуется максимальной экономической активностью и высокой покупательской способностью.

Именно на представителей данного целевого сегмента, как правило, рассчитано оформление ряда заведений общественного питания (кафе, ресторанов и т. п.) в советском стиле. Как представляется, практически в каждом городе есть кафе, бары, рестораны, столовые такого рода, причем довольно часто цены в таких заведениях совсем не низкие. Так, довольно дорогой «Ресторан советской кухни “Столичный”» в Санкт-Петербурге сообщает потенциальному гостю: «Здесь, в уютных мягких интерьерах, среди улыбчивых официанток и приветливых мэтров запросто можно тряхнуть стариной и съесть старое доброе Пюре с Котлетой – классику, доведенную до совершенства добрым и опытным поваром». Как оказалось, на «ностальгии» по прошлому можно неплохо зарабатывать.

Советская стилистика в таких кафе и ресторанах выдержана, как правило, во всех элементах позиционирования: от вывески до меню. Примером заведения, стилизованного под советскую столовую, может служить омское кафе «На троих». Советские преконструкты конституируют как вербальные, так и визуальные средства позиционирования. На вывеске изображены рабочий и колхозница (цветовое решение – традиционный советский триколор), сопровождается визуальный ряд слоганом «Вечная молодость» (с соответствующим стилистике графическим и шрифтовым решением). «По-советски» оформлено и меню. Так, блюдо под названием «Селедка “Гастрономическая”» сопровождается комментарием «Селедка из большой жестяной банки, приготовленная по традиционному рецепту, утвержденному Советским ГОСТом». Солянка носит «гордое» название «С.С.С.Р.» («солянка сборная советская ресторанная»). Остальное меню выдержано в таком же стиле. Интересно,

что такие спиртные напитки, как виски, мартини и т. п., расположены в разделе «Буржуйские напитки» (в отличие от пива и водки).

Между тем зачастую элементы советского дискурса используются в рекламе исключительно с целью привлечения внимания (нет связи между продуктом и тем историческим периодом, к которому отсылает прототекст, нет обращения к определенному целевому сегменту и т. п.). В этом случае можно говорить об аттрактивной функции (хорошо известные культурные знаки в новом – зачастую неожиданном – контексте неизбежно привлекают внимание). Такова, например, реклама обувной марки Paulo Conte, оформленная в виде герба Советского Союза (визуальный код сопровождается надписью «Красная цена», что позволяет провести параллель между понятиями «распродажа» и «революция»).

Отметим, что активно эксплуатируемый в рекламном дискурсе главный элемент «советского оформления» – красный цвет государственного флага – выступает по большей части как eye-stopper (элемент рекламы, привлекающий и останавливающий внимание, завораживающий человека). Как отмечают специалисты, из всех цветов спектра красный цвет вызывает наиболее сильную физиологическую реакцию – учащение сердцебиения. «Красный цвет не позволяет пройти мимо, он сразу же притягивает внимание и управляет ситуацией. Проиигнорировать его не удастся. Красный цвет сигнализирует об опасности и готовности встретить эту опасность лицом к лицу. Это очень сильный цвет, который непосредственно воздействует на человека и не оставляет его равнодушным» [1, с. 30–31].

Такого же рода механизмы привлечения внимания были использованы и в промо-акции парфюмерной сети «Арбат-Престиж»: сезонное мероприятие проводилось под лозунгом «Октябрьская революция цен!». В первый момент слоган удивляет: наличие у слова «революция» такого рода семантической валентности кажется неожиданным (мы о ней просто забываем), настолько устойчивыми являются ассоциации со словосочетанием «октябрьская революция». Затем удивление сменяется осознанием того, что фраза выглядит вполне логичной: акция проводится в октябре, а «революция цен» объясняется рекламным предложением (стоимость товаров гораздо ниже, чем обычно).

Кроме того, достаточно очевидным представляется использование советских прекопструктов с целью апелляции к авторитету (персуазивная функция). Использование советских семиотических кодов в этом случае выступает в качестве доказательства стабильности работы какой-либо организации, неизменно высокого качества объекта позиционирования. Так, хлебозавод им. В. П. Зотова не меняет свой стиль уже на протяжении многих лет: визуальный компонент стилизован под герб Советского Союза (метонимический перенос «колосья – готовые хлебобулочные изделия»), слоган подкрепляет функциональность изобразительного кода – «Качество, проверенное временем».

Еще одна функция, которую позволил выявить анализ рекламных сообщений, базирующихся на советских прекопструктах, – игровая (людическая). Создатели рекламных текстов часто прибегают к приемам языковой игры, что позволяет подать информацию в компрессионном виде; создать оригинальный рекламный текст, привлекающий к себе внимание читателей и зрителей; ввести юмор в рекламу и т. п.

В качестве прототекстов в такого рода рекламных сообщениях могут использоваться лозунги советского периода – как в каноническом, так и в трансформированном виде.

Людическая функция реализуется и при позиционировании пунктов общественного питания: в данном случае тоска по прошлому отходит на второй план, актуализируется именно игровое начало. Примером такого рода может служить меню московского кафе-бара «СССР»: салат «Зародыш коммунизма», яичница с ветчиной «Жертва перестройки», блюдо «Сон пролетария» (свиная шейка, запеченная с ананасом и сыром), «КГБвдейка» (осетрина, сёмга и судак на шпажках) и т. п.

Выводы. Элементы советского дискурса, служащие базой для рекламного сообщения, могут выполнять одновременно несколько функций, одна из которых будет ведущей. При этом приведенная классификация не претендует на законченность: вполне возможным представляется выделение дополнительных (частных) функций.

Список литературы

1. Купер М. Язык цвета / М. Купер, А. Мэтьюз. – М. : ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. – 144 с.
2. Лидовская О. П. Оценка эффективности маркетинга и рекламы. Готовые маркетинговые решения / О. П. Лидовская. – СПб. : Питер, 2008. – 141 с.
3. Пешё М. Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия / М. Пешё // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – М. : ОАО ИГ Прогресс, 1999. – С. 225–289.

Терских М. В. Преко́нструкти радянського періоду в сучасному рекламному дискурсі / М. В. Терских // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 490–495.

У статті розглядається один з проявів інтердискурсивності в сучасному рекламному дискурсі – апеляція до радянських культурних кодів в аспекті їх функціональності.

Ключові слова: інтердискурсивність, полікодовість, реклама.

Terskikh M. Soviet preconstructs in the modern advertising discourse / M. Terskikh // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 490–495.

In the article is considered one of displays of the interdiscursivity in a modern advertising discourse – the appeal to the Soviet cultural codes in aspect of its functionality.

Key words: interdiscursivity, advertizing discourse, multimodality.

Поступила в редакцию 18.10.2012

УДК 811.161.2

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОГО КОДУ КУЛЬТУРИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ: САКРАЛЬНІСТЬ І ДЕСАКРАЛІЗАЦІЯ

Щербачук Л.Ф.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, м. Сімферополь

У статті аналізується віддзеркалення християнської культури у фразеології. Визначено, що християнський код культури відбиває як систему духовних цінностей народу, так і бінарність сакрального.

Ключові слова: код культури, християнство, сакральність, духовні цінності, фразеологізм.

У полі актуальних завдань сучасної лінгвістики перебувають не лише власне мовознавчі проблеми, а й втілення в різнорівневих мовних одиницях світосприйняття носіїв мови взагалі. Безумовно, релігійна картина світу виступає одним із важливих фрагментів концептуальної картини світу. У пошуках універсальних цінностей, ідеалів людство постійно повертається до своїх першооснов. «Сучасна свобода віросповідання, повернення до християнських духовних витоків поновили яскравість біблійних образів у мовленнєвій свідомості носіїв української мови [3, с. 19].

Актуальність дослідження. Умови сучасного світу вимагають не тільки нового мислення, але й нової свідомості, сформованої на духовних цінностях, що сягають культури релігії. Глибина християнізації людських культур міняється в залежності від глибини духовного життя [14, с. 19]. Духовна свідомість українського народу формувалася на ґрунті найдавніших уявлень про Всесвіт, що передавалися наступним поколінням у вигляді обрядів, звичаїв, міфів, казок, пісень та інших вербальних знаків культури, у тому числі й паремій, фразеологізмів як «мікротекстів культури». Дослідження лінгвокультурного простору в етичному вимірі дозволяє здійснити спробу опису мовної свідомості з урахуванням наявності в ній історично сформованого компонента християнської (православної) культури.

Предметом аналізу в статті є особливості вербалізації християнського коду культури у фразеологічному просторі української мови.

Однією з центральних проблем християнської культури вважається проблема духовних цінностей людини, бо кожний народ, як і кожна особистість, має свою модель морального світу. Це система морально-етичних цінностей, що з'єднує й організовує всі компоненти буття етносу: соціальні, економічні, побутові, політичні, культурні, релігійні тощо. Проте цінність, як поліаспектний феномен, для свого аналізу потребує комплексного підходу, тому **методологічна основа** дослідження базується на єдності лінгвістичного, релігійно-філософського, аксіологічного й культурологічного аспектів.

У часи нових підходів щодо формування мовної особистості, оцінки й переоцінки моральних пріоритетів і цінностей, когнітивно-кумулятивні властивості мови

зберігають і до сьогодні християнський (православний) компонент у лінгвокультурному просторі української мови, який розуміємо як ту його частину, що базується під прямим та опосередкованим впливом християнства (православ'я).

Мета дослідження – виявити християнський компонент у лінгвокультурному (фразеологічному) просторі української мови, охарактеризувати особливості сакральності й десакралізації в межах християнського коду культури, віддзеркаленого у фразеології.

Категорії культурного коду й культурного тексту відносяться до основних структурних вимірів символічної мови культури – відповідно парадигматичній та синтагматичній [1, с. 340]. Поняття культурного коду має різне трактування в науковій літературі. Широкого використання в сучасній лінгвістичній літературі набуло запропоноване В. В. Красних тлумачення культурного коду як «сітки», що культура накидає на довкілля, членує, категоризує, структурує та оцінює його [5, с. 232]. Проте поняття *код культури* постійно уточнюється. Кодам культури як методологічний, поняттєвий основі лінгвокультурології присвячені праці О. Л. Березович, М. Л. Ковшової, В. В. Красних, В. А. Маслової, В. М. Телія та ін. учених, проте проблема докладного їх аналізу чекає свого розв'язання.

У дослідженнях з етнолінгвістики в питаннях про коди культури центральне місце продовжує займати вміщена в них інформація [4, с. 171]. Зміст цієї інформації, на думку О. Л. Березович, визначається не стільки об'єктивним «фотографуванням» дійсності, скільки суб'єктивно наївним світосприйняттям носія традиції, що має етнічне, соціальне, культурне підґрунтя. Така інформація охоплює основні координати моделі світу (часові, просторові, аксіологічні та ін.), але при цьому надто вибіркова (у низці близьких за змістом елементів один може мати культурну (мовну) відзнаку, а інший може бути позбавлений подібної маркованості [1, с. 9]. Підтримуємо думку М. Л. Ковшової, що найбільш оптимальною для лінгвокультурологічного дослідження представляється організація культурних знаків у код культури за тематичною ознакою: «людина» (антропний код), «природа» (природний код), «речі» (речовий код) тощо [4, с. 174]. На цій підставі виділяємо християнський код культури й об'єднуємо в ньому, за визначенням В. М. Телія [10], духовно та / чи релігійно-антропоморфний і релігійно-артефактний коди. Проте дуже важливо тут зрозуміти механізм того, як об'єкти реального світу, крім виконуваних ними функцій, набувають у культурі знакової функції, тобто стають носіями додаткової інформації [6, с. 21]. Із поняттями християнський, духовний дуже тісно пов'язане визначення й тлумачення сакрального, що стало предметом опису в монографіях Т. П. Вільчинської [2], М. В. Скаб [8].

Як релігійний феномен, священне пов'язане з Богом чи богами, і саме через стосунок до Божественного окреслюють сферу сакрального. Услід за Т. П. Вільчинською, сакральне розглядаємо «як особливу концептосферу, вживаючи відповідний термін передусім на позначення сукупності концептів, наповнених релігійним смислом. Сакральне співвідноситься з відповідною ділянкою мовної семантики чи частини цієї концептосфери, реалізованої за допомогою мовних знаків» [2, с. 128]. Отже, сакральне – це те, що стосується релігії. Формування сакральних уявлень народу віддзеркалене у вербалізованих фразеологічними засобами концептах.

Причому словникова дефініція фразеологічної одиниці (ФО) «лише частково відображає культурно-національну конотацію як інтерпретацію денотативного або образно мотивованого, квазіденотативного аспектів значення в категоріях культури» [12, с. 284]. У пропонуваному дослідженні обмежуємося експлікаторами сутності сакрального – у поле зору потрапляють ФО з компонентами на позначення найменувань надприродних істот, що є об'єктом поклоніння в релігійному культі релігійної сфери, окремі релігійні цінності.

Однією з найважливіших цінностей християнського коду культури як в традиційній, так і в сучасній ідеологічній формі була й залишається віра – той шлях, яким Бог і людина йдуть назустріч один одному, джерело мудрості, сили, добродійства. Через віру людина може все пізнати й все здійснити, бо «якщо хоч трохи можеш вірувати, все можливе віруючому» (Мк. 9. 23). Така віра має бути для кожного індивіда постійна з метою захисту цінностей антицінностями. Саме переконання, світогляд, погляди репрезентує ФО *символ віри* [9, с. 646].

Сутність цінностей у християнстві віддзеркалюється у вірі в Єдиного Творця всього живого й матеріального: (*Божий світ* [9, с. 632], *Божа Людина* [9, с. 358], *Божа пташка* [9, с. 583], *Боже теля* [9, с. 708], *як Божа бджола* [9, с. 433] тощо), у його заступництво, усемогутність, справедливість дії Божої сили тощо: *промисел Божий* [9, с. 576], *дай Господи* [9, с. 186], *не дай Господи* [9, с. 186], *крий Боже* [9, с. 313], *на милість Богу* [9, с. 387], *кара Божа (Господня)* [9, с. 287], *не доведи Господь* [9, с. 211] тощо.

Усі Божі добродійства, благочинства приходять з молитвою, бо саме через щирі молитви людина спілкується з Богом, звертається до нього зі своїми проханнями з надією на здійснення бажаного. Тому приємне відчуття радості, легкості при виконанні певної роботи передається у ФО *як Богу молитися* [9, с. 402].

В. М. Мокієнко, характеризуючи російську фразеологію в історико-етимологічному аспекті, зазначає, що слово *бог* у більшості висловлювань відображає монотеїстичне уявлення християн про єдиного й усемогутнього творця Всесвіту. Проте «немало в російській мові й таких сталих сполучень і образних зворотів, які заперечують «зсередини» християнські семантичні нашарування та повертають нас до язичницьких уявлень про богів» [7, с. 205]. Такі міркування вченого цілком слушні й щодо українського фразеологічного корпусу мови. Графічне оформлення компонентів ФО (з великої / малої літери), іноді без особливих підстав, пояснюється «поступовим переростанням і вростанням однієї міфології в іншу» [7, с. 206], наприклад: *Бог (Господь) зна що таке*. Невідомо що; щось неймовірне [9, с. 34], *з Богом, Парасю*. Уживається як побажання: можеш іти [9, с. 34], *за малим богом*. Ледь, трохи [9, с. 34], *молитися скляному богу, жарт*. Випивати, пиячити [9, с. 402], *почувати себе богом*. Бути впевненим у своїх діях, маючи добру підготовку, міцні знання тощо [9, с. 553], *дай Бог ноги*. Уживається для вираження необхідності раптової втечі звідкись [9, с. 186] тощо.

У Словнику-довіднику з релігієзнавства сакралізація визначається як: «1. Поширення впливу релігії на сферу свідомості, духовну культуру особи, групи, суспільства. 2. Надання матеріальним предметам, особам, окремим діям тощо магічних властивостей, розуміння їх як сакральних» [13, с. 312–313]. Стосовно фразео-

логізмів з їх образно-ситуативною мотивованістю, що безпосередньо пов'язана зі світоглядом народу – носієм мови, основним нервом культурної конотації є образна основа, система образів, закріплених у фразеології, що так чи інакше пов'язана з матеріальною, соціальною або духовною культурою певної мовної спільноти [11, с. 214–215]. Компоненти ФО та й самі ФО з відповідною образною основою (*терновий вінок* [9, с. 110], *блудна вівця* [9, с. 94], *блудний син* [9, с. 646], *нести свій хрест* [9, с. 433], *як з хреста знятий* [9, с. 271], *манна з небес* [9, с. 367] та ін.) одностаночно відсилають нас до тексту Біблії, релігійної концептосфери й екстраполюють до сакрального. Проте в багатьох випадках фразеологічна сфера десакралізує значення вільних словосполучень – прототипів ФО та їх компонентів: *агнець Божий*, *книжн.*, *несхв.* Безвольна, покірлива, розумово обмежена людина [9, с. 19]. Варто наголосити, що релігійний словник не подає поняття десакралізація. М. В. Скаб виводить тлумачення з дефініції сакрального й визначає десакралізацію, як «звуження впливу релігії на сферу свідомості, духовну культуру особи, групи суспільства» та «припинення надання матеріальним предметам, особам, окремим діям тощо магичних властивостей, розуміння їх як сакральних» [8, с. 78].

Аналізуючи проблему, варто вирішити питання стосунку до сакрального протилежних сил, вербалізованих у концепті чорта. Т. П. Вільчинська дотримується погляду, згідно з яким сатана або чорт, що, безперечно, не можуть бути священними, є органічною частиною того надприродного, невідомого, табуованого світу, що кваліфікується як сакральний. Саме злі сили, що уособлюють нечисте, разом із чистим визначають релігійну полярність і відіграють у світі сакральному таку ж роль, як поняття добра і зла у світі профанному [2, с. 126]. Проте одна й та ж сила може приносити добро або зло в залежності від певних обставин. Так, одні й ті ж ФО, що репрезентують сферу сакрального, характеризуються аксіологічною амбівалентністю: *іди з Богом*. Форма прощання з побажанням благополуччя, успіху, щастя іт. ін. // Уживається для вираження бажання позбутися чийсь присутності [9, с. 275], *Мати Божа*. Уживається для вираження позитивних або негативних емоцій: радості, здивування, захоплення, переляку [9, с. 387], *скажи на милість Богу*. Уживається для вираження подиву, незадоволення, розгубленості, сумніву [9, с. 275], *чорт (біс) [його (вас, тебе)] візьми*. 1. *Лайл*. Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу чогось. 2. Уживається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь [9, с. 768], *чорт [його] батька знає, грубо*. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення з якогось приводу. 2. Уживається для вираження здивування або захоплення з приводу кого-, чого-небудь [9, с. 769] тощо.

Отже, поняття сакрального, чи священного можна вважати фундаментальною категорією духовної сфери. Ціннісна ієрархія християнського коду культури, представлена у фразеологічному просторі, – христоцентрична. Діалектика сакрального вбачається в аксіологічній амбівалентності. Проблема вербалізації християнського коду культури у фразеологічному просторі є багатоаспектною, складною та потребує докладного аналізу. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в моделюванні структури відповідного культурного коду й характеристиці складників цієї структури.

Список літератури

1. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура : Этнолингвистические исследования : [монография] / Е. Л. Березович. – М. : Индрик, 2007. – 600 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования).
2. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. : [монографія] / Т. В. Вільчинська. – Тернопіль, 2008. – 424 с.
3. Дядечко Л. П. «Адамів слід» в українській фразеології / Л. П. Дядечко // Українське мовознавство. – 2011. – № 41. – С. 18–24.
4. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии : Коды культуры / М. Л. Ковшова. – М. : Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2012. – 456 с.
5. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
6. Маслова В. А. Национальные ценности и язык: духовный код культуры / В. А. Маслова // Лінгвістика. – 2010. – № 2 (20). – С. 19–30.
7. Мокиенко В. М. Образы русской речи : историко-этимологические очерки фразеологии / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 464 с.
8. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / М. В. Скаб. – Чернівці, 2008. – 560 с.
9. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.; [відпов. ред. В. О. Винник]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с. (Словники України).
10. Телия В. Н. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с.
11. Телия В. Н. Русская фразеология, семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты : [монография] / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 286 с.
12. Ужченко В. Д., Фразеологія сучасної української мови : [навчальний посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
13. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. Думка, 2004. – 560 с. – (Словники України).
14. Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу / Томаш Шпідлік [пер. з італійської Мар'яни Прокопович]. – Львів : ЛБА, 1999. – 496 с.

Щербачук Л.Ф. Концептуалізація християнського кода культури во фразеологічному пространстві: сакральність і десакралізація / Л.Ф. Щербачук // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 496–500.

В статтю аналізується відображення християнської культури во фразеології. Визначено, що християнський код культури відображає як систему духовних цінностей народу, так і бинарність сакрального.

Ключевые слова: код культури, християнство, сакральність, духовні цінності, фразеологізм.

Shcherbachuk L. The conceptualization of Christian culture code in phraseological space: sacralization and desacralization / L. Shcherbachuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 496–500.

This reflection of Christian culture in phraseology is analysed in this article. It was identified that the Christian cultural code reflects both a system of sacred values of the people and the sacred binarity.

Keywords: code of culture, Christianity, sacralization, sacred values, idiom.

Поступила в редакцію 19.10.2012 г.

РАЗДЕЛ 4.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КАРТИНА МИРА: УНИВЕРСАЛЬНОЕ И СПЕЦИФИЧЕСКОЕ

УДК 821.161.1-92

ГРИБОЕДОВСКИЙ ТЕКСТ У В. Г. КОРОЛЕНКО

Бачинская А. А.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье анализируется восприятие В. Г. Короленко грибоедовского творчества. Прокомментирована проведенная В. Г. Короленко параллель между судьбами А. С. Грибоедова и Е. А. Салиаса де Турнемир.

Ключевые слова: политическая неблагонадежность, литературная личность, исторический портрет писателя.

Постановка проблемы. В статье затронуты некоторые вопросы литературных оценок, которые дает В. Г. Короленко, будучи уже зрелым, сформировавшимся писателем. В частности, Короленко выделяет определяющее, или «стереотипное», качество для литератора – вольнолюбие, логичным следствием которого в обстановке тотального подозрения становится «печать неблагонадежности». Писатель проводит параллель между судьбой А. С. Грибоедова в последекабристский период и судьбами своих современников, в частности, автора исторических романов Е. А. Салиаса де Турнемир.

Целью данной статьи является сопоставление положения писателей разных эпох – А. С. Грибоедова, Е. А. Салиаса де Турнемир и самого В. Г. Короленко. В статье реализован ряд задач: систематизация восприятия сложившимся писателем В. Г. Короленко грибоедовского творчества, осмысление исторического портрета Е. А. Салиаса де Турнемир, а также значимость для В. Г. Короленко 1900-х гг. общегуманистических требований к писателю.

Для В. Г. Короленко литературное наследие А. С. Грибоедова – это, безусловно, эталон, который позволяет сформировать литературный вкус. Например, в письме к начинающему писателю Ф. М. Чеботарёву от 17 августа 1896 г. Короленко рекомендует: «Вы не потеряете времени даром, если почитаете наших лучших писателей – Гоголя, Пушкина, Лермонтова, Тургенева, Грибоедова, Гончарова – целиком, Достоевского – хотя бы «Преступление и наказание» [3, с. 512]. В восприятии В. Г. Короленко творчество А. С. Грибоедов – это своеобразный «знак качества», с помощью которого можно оценить то или иное произведение литературы, в особенности драматическое. В статье о Н. В. Гоголе «Трагедия великого юмориста» Короленко называет персонажей «Ревизора» «бессмертными гоголевскими фигурами», чьи «изречения становились стереотипными, как некоторые стихи Грибоедова...» [3, с. 173]. Нако-

нец, для В. Г. Короленко «эталонной» является и сама жизнь А. С. Грибоедова. На некоторых событиях из биографии русского классика Короленко останавливается более подробно. В «Истории моего современника» Короленко сравнивает похороны Некрасова с похоронами Пушкина и Грибоедова: «Когда он (Некрасов. – А. Б.) умер (27 декабря 1877 года), то, разумеется, похороны его не могли пройти без внушительной демонстрации. В этом случае чувства молодёжи совпадали с чувствами всего образованного общества, и Петербург ещё никогда не видел ничего подобного. Вынос начался в 9 часов утра, а с Новодевичьего кладбища огромная толпа разошлась только в сумерки. Полиция, конечно, была очень озабочена. Пушкин в «Поездке в Эрзерум» рассказывал, как на какой-то дороге, на границе Грузии и Армении, он встретил простую телегу, на которой лежал деревянный гроб. «Грибоеда везём», – пояснили ему возчики-грузины. Тело самого Пушкина, как известно, было вывoločено из Петербурга подобным же образом, бесчестно и тайно. Эти времена давно прошли, и власти были уже не в силах удержать проявление общественных симпатий. Некрасова хоронили очень торжественно и на могиле говорили много речей» [4, с. 432].

Ещё одно обращение к имени Грибоедова и его произведениям возникло в работах Короленко тоже в связи со смертью, но на этот раз графа Е. А. Салиаса-де-Турнемир. В январе 1909 г. Короленко опубликовал в газете «Киевские вести» заметку несколько необычного жанра «К некрологу гр. Е. А. Салиаса», которая называлась «Стереотипное в жизни русских писателей». Что же в понимании В. Г. Короленко являлось «стереотипным»? Писатель даёт развернутый ответ: «Когда умирает русский писатель, какого бы калибра он ни был, то ему, вероятно, как всякому подсудимому на суде, прежде всего предлагают на том свете вопрос: „Был ли в каторжных работах? На поселении в Сибири? Под судом? В тюрьме. Ссылался ли административно? Или, по меньшей мере, не состоял ли под надзором полиции, явным или тайным?“ И редкий из нашей братии может, положив руку на сердце, ответить: на каторге не бывал, под судом и следствием не находился, под явным и тайным надзором не состоял. Такая уж преступная профессия» [3, с. 155]. Чтобы подтвердить этот тезис Короленко обращается к истории русской литературы и публицистики: «С первым лепетом российской публицистики началась и эта история: уже Новиков и Радищев открыли скорбный мартиролог. О Пушкине и Лермонтове известно. Даже Грибоедов, видный чиновник и российский „полномочный министр“ при персидском дворе, не избежал путешествия на фельдъегерских с Кавказа в Петербург» [3, с. 155].

Далее Короленко ссылается на записки П. А. Каратыгина, впервые опубликованные в журнале «Русская старина» (№3, 1872 г.), и приводит грибоедовский стихотворный экспромт:

«По духу времени и вкусу
Я ненавижу слово „раб“.
Меня и взяли в главный штаб
И притянули к Иисусу» [3, с. 155].

Четверостишие это было сочинено в связи с арестом в 1826 г. Тогда, как отмечает С. А. Фомичев, на Грибоедова пало подозрение «не просто в принадлежности к тайному обществу, но и в том, что он служил связным между Северным и Кавказским обществом» [5].

Современные литературоведы относят этот текст к приписываемым Грибоедову. В последнем полном собрании сочинений А. С. Грибоедова, изданном Институтом русской литературы (Пушкинский Дом) РАН, данное четверостишие печатается так:

«По духу времени и вкусу
Он ненавидел слово: раб...
За то посажен в главный штаб
И там притянут к Иисусу!» [2, с. 240].

Когда и по какому поводу написал это четверостишие А. С. Грибоедов? В комментарии А. В. Архиповой указано: «Все мемуаристы связывают экспромт с именем Грибоедова и относят создание его к 1826 г., ко времени ареста и заключения в главном штабе с 11 февраля по 4 июня или ко времени сразу после освобождения» [2, с. 516]. Исследователям известны некоторые детали о создании экспромта. Например, в записанной тетради Н. В. Путяты есть указание, что Грибоедов начертил четверостишие на стене или на оконной раме, находясь под арестом.

Интересна специфика функционирования этого текста в читательской среде. Изначально четверостишие не было опубликовано по понятным причинам, однако оно было хорошо известно современникам Грибоедова. Д. А. Смирнов в статье «Биографические известия о Грибоедове», опубликованной в 1868 г. в «Беседах в Обществе любителей российской словесности», упоминает о «едва ли кому не известном четверостишии, которое неудобно печатать» [2, с. 516]. Популярность текста, закрепленного лишь в устной традиции, привела к тому, что варианты четверостишия множились – сегодня их известно шесть. Начиная с 1870-х гг. четверостишие начало появляться в русских журналах в воспоминаниях современников Грибоедова. Именно на такие воспоминания – записки П. А. Каратыгина и ссылается Короленко. Писатель цитирует экспромт Грибоедова в 1909 г., когда печатать его уже вполне «удобно» и безопасно, однако четверостишие уже нельзя назвать «едва ли кому не известным». Наоборот, Короленко приводит грибоедовский текст в качестве мало кому известного факта из истории русской литературы.

Однако какое отношение этот исторический факт имел к некрологу Короленко по поводу смерти Е. А. Салиаса де Турнемир, ещё точнее – к дополнению к некрологу? Что общего в судьбах А. С. Грибоедова и графа Е. А. Салиаса де Турнемир? Для Короленко ответ очевиден: «Трудно сказать, найдется ли хоть один русский писатель, не заштемпелеванный хоть когда-нибудь, хоть однажды в своей жизни печатью „неблагонадёжности“...» [3, с. 156].

Е. А. Салиас де Турнемир имел репутацию литератора крайне консервативного. «Граф, аристократ, цензор, вообще человек „вполне благонадёжный“». Даже «Новое время» и «Россия» не нашли на его репутации пятна и упрёка и посвятили ему самые благосклонные некрологи», – начинает свое дополнение к некрологу Короленко. Между тем, Салиас де Турнемир считался «благонадёжным» не всегда. Собственно, короленковское дополнение к некрологу – это рассказ о «неблагонадёжном эпизоде», о котором забыли прочие «некрологи». Интерес Короленко к фигуре Салиаса де Турнемир можно объяснить тем, что в конце XIX – начале XX вв. это был один из наиболее популярных в России писателей. Исходя из статистических данных земских библиотек, по читательской популярности Салиас де Турнемир

опережал «не только российских исторических романистов: таких как В. С. Соловьёв, Г. П. Данилевский, Д. Л. Мордовцев, но и зарубежных мастеров развлекательного жанра – Александра Дюма (отца) и Жюль Верна» [1].

В 1870-1890 гг. его историко-приключенческие повести и романы один за одним выходили на страницах самых популярных журналов России: «Нивы», «Русского вестника», «Исторического вестника», «Огонька», «Русской мысли». Перечисление его произведений займёт не менее страницы: «Найденыш», «Братья Орловы», «Волга», «Граф Татин Балтийский», «Мор на Москве», «Принцесса Володимирская», «Вольнодумцы», «Философ», «Машкерад», «Петербургское действо», «Пугачевцы», «Миллион» (в последующих изданиях «Ширь и мах»), «Атаман Устя», «Кудесник», «Яун-Кундзе», «В старой Москве», «Свадебный бунт», «Мадонна», «Сенатский секретарь», «Джеттатура», «Донские гишпанцы», «Француз», «Граф Калиостро», «Аракчеевский сынок», «Аракчеевский подкидыш» и др. В 1890-1917 гг. два раза издавалось полное собрание сочинений Е. А. Салиаса де Турнемир. В 1890-х гг. – первое прижизненное в 33 томах. С 1901 г. – второе, которое должно было стать полным. До Октябрьской революции 1917 года успели выйти 20 томов, после – сочинения Салиаса де Турнемир не переиздавались до 1990-х гг.

Принято считать, что о культуре эпохи стоит судить не только по тем произведениям, которые были написаны в тот или иной период, но и по тому, что в тот период было востребовано читателем. В этом смысле без Е. А. Салиаса де Турнемир представление о литературном процессе в России второй половины XIX в. было бы неполным: «Представить русскую словесность без Салиаса – это все равно, что представить французскую литературу без Александра Дюма-отца» [1]. Однако за читательскую популярность Е. А. Салиас де Турнемир заплатил своей писательской репутацией. Среди либерально-демократической критики его престиж стал крайне низок: как художника его называли подражателем и эпигоном (главным образом, Л. Н. Толстому и И. С. Тургеневу), как гражданина его считали консерватором и монархистом, потому что его авантюрно-приключенческие романы были по духу «историко-патриотическими» [6].

О каком же «неблагонадежном» эпизоде из жизни Е. А. Салиаса де Турнемир пишет Короленко? Речь идёт о волнениях студентов Московского университета в 1861 г. Характерно, что Короленко пересказывает эту историю по письменному свидетельству самого Е. А. Салиаса де Турнемир – воспоминаниям графа, опубликованным в 1898 г. в «Историческом вестнике».

В 1861 г. Е. А. Салиас де Турнемир был избран в числе трёх студентов, которые отвезли прошение на высочайшее имя в Петербург. Граф явился за ответом к шефу жандармов князю В. А. Долгорукову. Тот принял студента «весьма милостиво», прочёл ему «назидательную речь» и отпустил в Москву. В результате этих событий «на имени юного студента поставлен штемпель: „неблагонадежный“, и он попал под негласный надзор полиции» [3, с. 156]. Далее Короленко даёт биографическую справку о состоявшейся, несмотря на поднадзорность, карьере Е. А. Салиаса де Турнемир: граф стал чиновником по особым поручениям при тамбовском губернаторе, потом, «по личному желанию графа Д. А. Толстого», сделался редактором «С.-Петербургских ведомостей», был принят в российское подданство «с высочайшего соизволения», сразу получил чин надворного совет-

ника, был членом комитета цензуры иностранной в Петербурге, управляющим конторы императорских театров, в этом качестве представлялся государю.

Затем Короленко приводит эпизод из жизни графа Е. А. Салиаса де Турнемир, который, вероятно, и заставил публициста взяться за написание дополнения к некрологу. Однажды граф писатель-романист отправился в провинцию, где «губернатором был его приятель», у которого граф и остановился. По приезду Салиаса де Турнемир губернатору принесли секретную бумагу, в которой хозяину дома предлагалась «секретная анкета, относившаяся к его гостю как состоящему под тайным надзором полиции». Е. А. Салиас де Турнемир, а вслед за ним и Короленко, подчёркивают, что «неблагонадежным» граф числился и спустя 19 лет (!) после университетской истории.

Понятно, что Е. А. Салиас де Турнемир, воспитанный в духе либеральных ценностей, исключенный с третьего курса университета за участие в волнениях 1861 г., на литературном поприще получивший «благословение» от самих А. И. Герцена и Н. П. Огарёва, болезненно воспринимал сложившееся к концу жизни реноме «квизипатриотичного» и «реакционного» писателя.

Но почему об этом факте решил написать В. Г. Короленко? Возможно, Е. А. Салиас де Турнемир входил в его круг знакомых, и Короленко хотел восстановить истину, повлиять хотя бы на посмертное восприятие романиста широкой публикой. Был ли Короленко поклонником творчества графа? Вряд ли. Во-первых, в своем дополнении к некрологу «Стереотипное в жизни русского писателя» Короленко крайне лаконичен в вопросах оценки художественного наследия Е. А. Салиаса де Турнемир. Романист назван автором «Пугачёвцев», и только. Во-вторых, в «Истории моего современника» Короленко противопоставляет чтение приключенческих романов вроде «Трёх мушкетёров» и «Графа Монте-Кристо» Дюма (с которым сравнивали Салиаса де Турнемир), чтению серьезной литературы: Гоголя, Тургенева, Достоевского, Гончарова [4, с. 223]. Парадоксально, но сравнение фактов биографии Грибоедова и Салиаса де Турнемир в этом «дополнении к некрологу» более всего характеризует не героев публикации, а самого автора. Для В. Г. Короленко, несомненно, важен социально-политический аспект литературы, в которой настоящие литераторы представляют собой «ссылочно-неблагонадежную корпорацию». Он по праву и себя считает членом этого товарищества. У него это выстраданная жизненная позиция, учитывая его ссылки и другие детали биографии.

В заключение статьи «Стереотипное в жизни русского писателя» Короленко приводит факт из биографии А. С. Пушкина, который «числился неблагонадежным чуть ли не полвека спустя своей смерти», и был вычеркнут из списков поднадзорных только в 1870-х гг. шефом жандармов генерал-адъютантом Н. В. Мезенцевым [3, с. 158].

Для Короленко это не просто «поразительный факт» из истории литературы – это часть его собственного писательского и гражданского «морального кодекса», характеристика его литературной личности. Ведь впервые Короленко привел этот факт в 1902 г., когда вместе с А. П. Чеховым сложил с себя полномочия академика Петербургской академии наук в знак протеста против исключения из её рядов А. М. Горького. В письме к А. П. Чехову от 4 августа 1902 г. В. Г. Короленко указывает на Новикова, Грибоедова, Пушкина, Лермонтова, Тургенева, Аксаковых, которые «в своё время подверга-

лись административному воздействию разных видов, а надзор над А. С. Пушкиным <...> длился ещё тридцать лет после смерти поэта» [3, с. 533].

Как видим, «неблагонадежность» – это ключевой «стереотипный» момент в жизни русских писателей. И для Короленко этот аспект крайне важен. Следует понимать, что Короленко сравнивал не классика русской литературы А. С. Грибоедова и автора историко-приключенческих романов Е. А. Салиаса де Турнемир – было бы нелепо сопоставлять писателя, который в памяти последующих поколений, остался автором одного блестящего произведения, «расташенного на цитаты» [5], и автора тридцати трёх томов, содержание которых сегодня известно разве что историкам литературы. Короленко сравнивает обстановку тотального недоверия, в которой каждого писателя сопровождает «ореол» политической неблагонадежности. Несомненно, Короленко в этом ряду он мыслит и себя, что в полной мере подтверждает его итоговое произведение «История моего современника». Это важно для представления о литературной личности самого Короленко и, в целом, для понимания развития литературных личностей разных эпох, когда готовность к протесту и последующим испытаниям являлась исторически сложившейся и необходимой личной характеристикой.

Список литературы

1. Беляев Ю. Любимец читающей России / Ю. Беляев // Евгений Салиас. Сочинения: в 2 т. / Вступительная статья, составление и комментарии Ю. Беляева [Электронный ресурс]. – М.: «Художественная литература», 1991. – Т. 1.: Историческая проза. – Режим доступа: http://az.lib.ru/s/salias_e_a/text_0020.shtml
2. Грибоедов А. С. Полное собрание сочинений: в 3 т. / А. С. Грибоедов / Российская академия наук, Институт русской литературы (Пушкинский Дом); гл. ред. С. А. Фомичев. – С.-Петербург : Издательство «Нотабене», 1995–. – Т. 2. : Драматические сочинения, стихотворения, статьи, путевые заметки. – 1999. – 618 с.
3. В. Г. Короленко о литературе / Составление, подготовка текста и примечания А. В. Храбровицкого. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1957. – 716 с.
4. Короленко В. Г. История моего современника: в 2 кн. / В. Г. Короленко / Вступит. ст. и примечания Б. Аверина; оформл. худож. А. Дурандина. – Л.: «Художественная литература», 1976. – 2 кн. – Кн. 1.: История моего современника. Тома 1–2. – 552 с.
5. Фомичев С. А. Грибоедов. Энциклопедия [Электронный ресурс] / Сергей Фомичев / Электронные публикации Института русской литературы (Пушкинского Дома) РАН. – СПб.: «Нестор-История», 2007. – Режим доступа: <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=6105>;
6. Литературная энциклопедия: в 11 т. [Электронный ресурс] – М.: «Художественная литература», 1929–1939. – Т. 10. – 1937. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/lea/lea-5002.htm>

Бачинська А.О. Грибоєдівський текст у В. Г. Короленка / А.О. Бачинська // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 501–506.

У статті аналізуються сприйняття В. Г. Короленко творчості О. С. Грибоєдова. Прокоментована проведена В. Г. Короленко паралель між долями О. С. Грибоєдова і Є. О. Саліаса де Турнемір.

Ключові слова: політична неблагонадійність, літературна особистість, історичний портрет письменника.

Bachinska A. The Griboedov text at V. G. Khorolenko / A. Bachinska // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 501–506.

The article analyzes Korolenko's perception of Griboedov's works. The author of given article comments a comparison between Griboedov's and Salias de Turnemir's fate, written by V. Korolenko.

Key words: politically suspect, literary identity, historical portrait of the writer.

Поступила в редакцію 11.10.2012 г.

УДК 81'25:81'373

**ОСОБЕННОСТИ ВОССОЗДАНИЯ МОТИВА БЕДНОСТИ
ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОЭТИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ XVIII В.
(НА ПРИМЕРЕ КАНТАТЫ Р. БЁРНСА «THE JOLLY BEGGARS»)**

Бондарева Н. В.

*Севастопольский национальный университет ядерной энергии и промышленности,
г. Севастополь*

В статье рассматриваются способы объективации мотива в художественном произведении. С помощью предпереводческого анализа автор показывает способы реализации мотива бедности в британской поэзии. Результаты этого анализа дают основания для определения переводческих стратегий при воссоздании мотива бедности в поэтических текстах.

Ключевые слова: мотив бедности, поэзия, перевод, воссоздание.

Постановка проблемы. Культура любого народа тесно связана с его историей. Следовательно, в литературе каждого народа находит отражение самосознание нации. Литература является частью духовного наследия, она развивается в русле выработанных национальных традиций. Основные идеи художественного текста или целого ряда текстов реализуются с помощью «сквозных» тем, мотивов, которые могут выступать либо как аспект отдельных произведений и их циклов, в качестве звена их построения, либо как достояние всего творчества писателя и даже целых жанров, направлений, всемирной литературы как таковой. Однако целостной теории мотива пока не существует, что и обуславливает **актуальность** данной работы.

Цель статьи – выявить специфику объективации мотива бедности в британской поэзии XVIII в. и его воссоздания при переводе. Достижение поставленной цели предусматривает решение следующих **задач**: 1) определить специфику локализации мотива в произведении; 2) выявить этноспецифические признаки восприятия бедности как фрагмента действительности; 3) в результате предпереводческого анализа обосновать переводческие ресурсы и ограничения при воссоздании мотива бедности в переводе.

Объектом исследования является мотив бедности. Предмет исследования – особенности его локализации в поэтическом тексте британской литературы XVIII в. В качестве иллюстративного материала использовалось произведение Роберта Бёрнса «The Jolly Beggars».

Мотив, являясь одним из основополагающих понятий в науке, достаточно сложен для изучения, ибо он до сих пор не имеет единого научного толкования. В значительной степени расхождения в трактовке термина объясняются различиями в методологических подходах авторов и целях их исследований. Представляя из себя весьма значимый компонент литературного текста, мотив трактуется как «простейшая повествовательная единица», «мельчайший тематический элемент», «образная

интерпретация сюжетной схемы», «тема неразложимой части произведения». Существует целый ряд иных определений мотива, в которых он рассматривается как компонент семантически целостной структуры, обладающей свойством неразложимости. Фактически в большинстве работ, посвященных этому явлению, указывается на его максимально тесную связь с темой, фабулой и сюжетом.

Следом за Т. В. Кушниковой мы понимаем мотив как «формально-смысловую единицу произведения (или произведений), которая является составляющей фабулы и двигателем сюжета, средством раскрытия художественного образа и воплощения идейно-эстетического замысла художника» [3, с. 5]. Мотив как семантическая единица тесно связан с тематикой литературного произведения, однако тема – более широкое понятие, а мотивы фактически реализуют тему через определенные составляющие. По сравнению с темой, которая выступает относительно постоянной величиной, мотив является чрезвычайно гибкой в художественном смысле категорией, ведь он способен видоизменяться, трансформироваться, сочетаться с другими мотивами произведения. Мотив определяет сюжетные коллизии, придает им динамичность, предопределяет развитие событий.

Мотив так или иначе локализуется в произведении, но при этом присутствует в самых разных формах. Он может являть собой отдельное слово или словосочетание, повторяемое и варьируемое, или представлять как нечто обозначаемое посредством различных лексических единиц, или выступать в виде заглавия либо эпиграфа, или оставаться лишь угадываемым, ушедшим в подтекст.

Вычленение мотива переводчиком не может быть сведено только лишь к лексическому его проявлению. Зачастую именно в контексте всего произведения происходит конкретизация понятия, а сам мотив выступает либо в виде идейного, либо сюжетно-образного компонента произведения.

Специфика воссоздания мотивов обусловлена также особенностью его объективации, культурной и контекстуальной заданностью. Важнейшая черта мотива – его способность оказываться полуреализованным в тексте, являться в нем неполно и порой оставаться загадочным. Задача переводчика – распознать сферу мотивов, их сложную функциональную нагрузку, что определит специфику их воспроизведения. С одной стороны, процесс поиска адекватных переводческих соответствий усложняется, с другой стороны, диапазон возможностей при выборе того или иного соответствия в каждом конкретном случае расширяется.

Тема богатства и бедности волновала людей во все времена и эпохи. Интересно, однако, что вплоть до середины XVIII века самого понятия «бедность» не существовало. Общество состояло либо из очень богатых, либо из беспросветно нищих – уравнивающей середины практически не было. Как состояние бедность существовала испокон веков, но считалась вполне обычным явлением, присущим подавляющему большинству населения. В азиатских, античных и феодальных обществах деление на богатых и бедных мало зависело от личных способностей человека: уровень потребностей и возможности их удовлетворять зависели от сословно-юридического статуса индивидуума. У разных социальных групп был разный образ жизни, поэтому невозможность для низких сословий следовать престижному образу жизни высших слоев воспринималась как привычная норма жизни.

Рассматривая английскую литературу XVIII столетия, надо помнить, что Англия – послереволюционная страна, дальше других продвинувшаяся к тому времени по пути становления буржуазной действительности. Это, тем не менее, не только не приглушило просветительских устремлений английских деятелей культуры, но, напротив, способствовало раннему появлению этих устремлений, обусловило серьезное влияние английской раннепросветительской мысли на европейскую.

При этом всегда существовали различия в общечеловеческих, типологически обусловленных признаках трактовки *бедности* как социального явления в разные периоды времени у представителей разных менталитетов. На протяжении всей эволюции концепта БЕДНОСТЬ в восточнославянской лингвотрадиции одним из составляющих были ассоциативные связи с концептами ДУША, ДУХОВНОСТЬ. Для западноевропейского менталитета это было характерно лишь для среднеанглийского периода. В то же время культурно-национальная специфика представителей англоязычной культуры находит отражение в таком конституенте концепта БЕДНОСТЬ, как *обязанность трудиться (по закону)* (со среднеанглийского периода до середины XX века). В культуре восточнославянских народов этот конституент находит отражение только с середины XX века до конца XX века. В древнеанглийском и среднеанглийском периодах в составляющих концепта БЕДНОСТЬ появляется такой национально-специфичный маркер, как *презрение*, в лингвотрадиции восточнославянских народов он появляется лишь в конце XX века и существует по настоящее время.

Движущими факторами модификации структуры концепта БЕДНОСТЬ явилась смена ценностных и морально-этических установок в социумах. Особенности исторического развития Украины, России и Британии, их принадлежность к разному типу культур, непосредственным образом сказались на восприятии бедности как фрагмента действительности. Религиозные течения, православие и протестантизм, ориентируя нации на духовные и «земные» ценности, также явились причинами различных взглядов на исследуемое явление [6, с. 26].

Наибольшие трудности при воссоздании мотивов бедности могут возникнуть в случае активизации именно дифференциальных этноспецифических признаков. В этом случае возможно либо непонимание этой специфики, либо ее редукция. Для адекватной интерпретации ИТ важно, как именно мотив бедности актуализируется и как он соотносится с мотивом богатства, а для адекватного перевода не менее важно сохранение этого соотношения. Для этого целесообразно воспользоваться методикой контекстуального анализа на текстовом и гипотекстовом уровнях, прибегнув к анализу композиционного, хронотопного, характерологического и лексико-семантического контекстов.

Одно из наиболее выдающихся произведений Роберта Бёрнса – кантата «The Jolly Beggars» – была написана в 1785 г. В конце XVIII в. Англия окончательно покорил Шотландию, произошла коренная перестройка экономики аграрной до этого момента страны. В результате были разорены тысячи шотландских сел, десятки тысяч сельских тружеников, арендаторов, ремесленников остались без работы. Нищета и голод господствовали в Шотландии, увеличивалась армия нищих, бездомных и бро-

дьяг. «The Jolly Beggars» – гневный обвинительный акт против общественного строя, который обрекает тысячи людей на безработицу, голод, нищету.

Как известно, заголовок художественного произведения представляет собой «предельно сжатую свертку целого произведения», которая формирует читательские ожидания [2, с. 97]. Заголовком произведения является эпитет «jolly beggars», отражающий настроение и чувства автора. Заголовок готовит читателя к тому, что его ждет не простое описание тяжелой жизни бедняков, а гимн простым людям, которые в тяжелейших условиях сумели сберечь жизнерадостность и чувство собственного достоинства.

Композиционный контекст. Кантата «The Jolly Beggars» состоит из отдельных песен, каждая из которых имеет свою внутреннюю структуру, свою интонационную, ритмичную и звуковую организацию и исполняется отдельным персонажем. Практически каждая отдельная мысль автора выражается в двух интонационно и синтаксически законченных строках. Объединяются песни речитативом, в котором описывается место действия, действующие лица и их поступки. Музыкальный и словесный ритмы стихотворения взаимообогащают и дополняют друг друга. Заключительная песня кантаты как бы объединяет все предыдущие и подводит итог всему произведению. Она отображает социально-политические мотивы произведения – мотивы богатства и бедности, критику современного поэту общества с его законами и моралью, обрекающими простых людей на нищету. Лейтмотив «честной бедности», который проходит через все творчество поэта, зазвучал в кантате с особой силой.

Хронотопный контекст. Кантата «The Jolly Beggars» написана под влиянием литературных традиций бурлескных кантат и произведений бродячих бардов, популярных в XVIII в. В тексте стихотворения отсутствуют указания на время и место событий, однако есть большое количество так называемых «временных маркеров» и топонимов. Просторечная лексика, шотландские слова из сферы народной жизни (*yon, sodger laddie, fool, doxy*) создают бурлескный стиль, а национальную шотландскую ауру воссоздают в первую очередь шотландизмы (*auld – old, usquebae – whisky, gangrel – a wandering beggar, guid – good*) и реалии (*philibeg – the kilt worn by Scottish Highlanders, spontoon – a form of halberd carried by some junior infantry officers in the 18th and 19th centuries*). Информацию о времени дают следующие топонимы: *heights of Abram, Highland, Tweed, Spey*.

Бёрнс целиком воспринял оптимизм идей Великой французской революции, не случайно кантата заканчивается оптимистично: «*A fig for those by law protected! Liberty's a glorious feast! Courts for cowards were erected, Churches built to please the priest*». Хотя классовая борьба того времени непосредственно в творчестве Р. Бёрнса не отображается, он все-таки приветствовал ее, ожидая перемен в общественном укладе.

Характерологический контекст. Герои кантаты – нищие, у которых ничего нет за душой. Об этой категории людей большая литература Англии в XVIII в. до Бёрнса говорила с болью и состраданием, но лишь скороговоркой. Бёрнс пошел дальше, отличаясь своим оптимизмом, стихийно-материалистическим восприятием

мира и своим отношением к крестьянству. Любовь к труду, раскрытие чувств простого человека не приводили Бёрнса к слащавой идеализации крестьянской жизни.

В персонажах кантаты нашли художественное воплощение тысячи обездоленных шотландцев. Каждая песня представляет собой исповедь какого-либо героя, в которой он описывает свой жизненный путь и обстоятельства, которые привели его к нищете. И в бедности и в несчастьях они сохранили человеческое достоинство и оптимизм.

Герои произведения – *randie, gangrel bodies, sodger in auld red rags, sodger laddie, poor Merry-Andrew, raucle carlin* и др. Описывая их самих и их жизнь, Бёрнс переплетает серьезное и смешное, трагическое и комическое, юмор и сарказм. В его произведении присутствуют и оптимизм, и веселость, и жизнерадостность. Характеризуя своих героев, поэт раскрывает социальные условия, в результате которых появляются такие вот персонажи.

Лексический контекст данного стихотворения характеризуется широким использованием тропов, которые усиливают антитезу **богатые – бедные**. Иронично сравнивая привычки бедняков и представителей других социальных сфер, Бёрнс критикует существующие в обществе порядки. Песня шута начинается с ироничного противопоставления «высокого» и «низкого»: «*Wisdom – fool*», но эта ирония перерастает в сарказм, когда поэт сравнивает шута с Премьером: «*There's even, I'm tauld, i' the Court A tumbler ca'd the Premier*». Таким образом автор еще раз подчеркивает мысль о необходимости государственных изменений, ведь нынешний Премьер не способен управлять страной.

Вместе с тем мотив богатства как такового не имеет отрицательной коннотации в стихотворении, так как благосостояние, нажитое честным трудом, являлось идеалом и самого автора и всей эпохи.

Таким образом, мы видим, что мотивы богатства и бедности реализуются во всех контекстах произведения Роберта Бёрнса «*The Jolly Beggars*». Их вычленение не может быть сведено только лишь к выявлению лексических ресурсов. С одной стороны, мотивы богатства и бедности в произведении несут важнейшую идейную нагрузку, а с другой – они помогают выстраивать сюжет и систему образов, т. е. выполняют сюжетно-образную функцию.

Одна из основных задач переводчика – воссоздать дух оригинала. Воссоздание мотива бедности во всех вышеуказанных контекстах ставит перед переводчиком определенные задачи.

Переводя кантату «*The Jolly Beggars*», важно сохранить поэтичную интонацию первоисточника. Гимн во славу бедных, но жизнестойких, оптимистичных и патристичных людей не должен превратиться в исповедь, важно сохранить самобытный дух поэзии шотландского барда.

Что касается хронологического контекста, здесь важно воссоздать идейную направленность произведения, отобразить национальный колорит Шотландии второй половины XVIII века.

Воспроизводя мотив бедности в характерологическом и лексическом контекстах, необходимо сохранить стилистическую тональность оригинала. Допускаются частичные отступления от оригинала, когда идет речь о второстепенных деталях.

Художественные образы в произведении наделены жизненностью, правдивостью и остротой, мотив бедности метафоризируется и приобретает знаковость. Это дает возможность переводчику использовать контекстуальные соответствия различных видов.

Итак, предпереводческий анализ произведения Р. Бёрнса позволяет сделать следующие **выводы**:

1. Мотив может локализоваться в произведении в разных формах, а специфика его воссоздания обусловлена особенностью его объективации, культурной и контекстуальной заданностью.

2. В общечеловеческих, типологически обусловленных признаках трактовки бедности как социального явления в разные периоды времени у представителей разных менталитетов всегда существовали как общие смысловые конститuenty, так и дифференциальные этноспецифические признаки, которые могут вызвать трудности при воссоздании мотивов бедности в произведениях.

3. Мотив бедности лейтмотивом проходит через все стихотворение Р. Бёрнса «The Jolly Beggars», реализуясь во всех контекстах. Для его адекватного воссоздания переводчику необходимо как можно полнее передать идейную направленность кантаты, ее образную систему и поэтичную интонацию.

Перспективным является непосредственно переводческий анализ произведений Р. Бёрнса и других авторов эпохи Просвещения с целью раскрытия специфики воссоздания мотива бедности.

Список литературы

1. Колодий Н. А. Культурологический практикум (тесты, задания, упражнения, тексты, комментарии к текстам) : [учеб. пособие] / [Электронный ресурс] / Н. А. Колодий, С. А. Наумова, Г. Ю. Тихонова. – Томский политехнический университет, 2011. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com>.
2. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту : [підручник] / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
3. Кушнірова Т. В. Система мотивів у художній прозі Андрія Платонова : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.01.02 «російська література» / Т. В. Кушнірова. – Сімферополь, 2005. – 22 с.
4. Новикова М. А. Мотивы богатства и бедности как объект перевода [Электронный ресурс] / М. А. Новикова. – Симферополь : Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, 2008. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.
5. Новикова М. А. Стиль автора и стиль перевода : [учеб. пособие] / М. А. Новикова, О. Н. Лебедь, М. Ю. Лукинов и др. – К., 1988. – 84 с.
6. Понамарева Е. Ю. Концепт бедность в диахроническом пространстве английской и русской лингвокультур национального периода : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата фил. наук : спец. 10.02.20 – «сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е. Ю. Понамарева. – Пятигорск, 2010. – 32 с.
7. Руденко Н. С. Екологічна лексика як об'єкт перекладу : теоретичний та методологічний аспекти / Н. С. Руденко // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Вип.16. – Луганськ, 2011. – С. 56–60.
8. Burns Robert. Poems / R. Burns. – London : J.M. Dent & Sons Ltd, 1950. – 562 p.

**ОСОБЕННОСТИ ВОССОЗДАНИЯ МОТИВА БЕДНОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ
ПОЭТИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ XVIII В. (НА ПРИМЕРЕ КАНТАТЫ Р. БЁРНСА...**

Бондарєва Н.В. Особливості відтворення мотиву бідності при перекладі поетичного твору XVIII ст. (на прикладі кантати Р. Бьорнса «The jolly beggars») / Н.В. Бондарєва // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 507–513.

У статті розглядаються способи об'єктизації мотиву в художньому творі. За допомогою передперекладацького аналізу автор висвітлює засоби реалізації мотиву бідності в британській поезії. Результати цього аналізу дають підстави для визначення перекладацьких стратегій під час відтворення мотиву бідності у поетичних текстах.

Ключові слова: мотив бідності, поезія, переклад, відтворення.

Bondarieva N. The peculiarities of re-creating of the motive poverty at the translation of the POETIC WORKS of XVIII CENTURY. (at the material of cantata by R. Burns «The jolly beggars») / N. Bondarieva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 507–513.

The paper gives an insight into means of wealth poverty motif objectification in a work of literature. By means of pre-translating analysis the author shows the realization ways of this motif in British poetry. Some translation strategies of poverty motif reproduction in poetic texts are determined in this article.

Key words: motif poverty, poetry, translation, reproduction

Поступила в редакцію 16.10.2012 г.

УДК 811.161.2'42

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ У ПОЕТИЧНОМУ ТВОРІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІРИКИ В. ГЕРАСИМ'ЮКА)

Кальченко Т. Ю.

Харківський національний університет імені В. Н. Карабіна, м. Харків

Стаття присвячена розгляду особливостей поетичної мови одного з поетів-вісімдесятиників В. Герасим'юка. Досліджується функціональний аспект прецедентних феноменів, включених у поетичний контекст. Виокремлюються номінативна, оцінна, організаційна, ігрова та парольна функції прецедентних одиниць.

Ключові слова: прецедентний феномен, поетична мова, функціональний аспект.

Постановка проблеми. Поетична мова була предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців: В. Виноградова, В. Григор'єва, С. Єрмоленко, Ю. Лотмана, А. Мойсієнка, О. Потебні, Р. Якобсона та ін. До розгляду прецедентних феноменів зверталися українські та зарубіжні дослідники, серед яких Д. Гудков, Ю. Караулов, В. Красних, О. Найдюк, І. Сахарук, Р. Чорновол-Ткаченко. Розгляд функціонального навантаження мовних засобів, наявних у художньому творі, та пов'язаних із ним семантичних зрушень є однією з актуальних проблем сучасного мовознавства.

Під прецедентним феноменом ми розуміємо мовну одиницю, відому більшості представників національної лінгвокультурної спільноти, якій притаманні такі риси, як регулярна відтворюваність у мові, значущість для мовців і набір оцінних асоціацій.

Метою статті є розгляд функціональних особливостей прецедентних феноменів, наявних у художньому дискурсі, зокрема в поетичних творах. Така мета дослідження обумовлюється актуальністю проблеми, адже на сьогодні у світовому мовознавстві підсилюється увага до антропоцентричних аспектів мови. Дослідження прецедентних феноменів відбувається в руслі антропоцентричної парадигми, оскільки сама природа цих мовних одиниць передбачає пов'язаність із екстралінгвальними чинниками та зануреність в національну мовну картину світу.

За О. Нахімовою, виокремлюються такі функції прецедентних феноменів, як оцінна, моделювальна, прагматична, естетична, парольна ігрова, евфемістична» [8, с. 142–144]. Г. Слишкін, досліджуючи засоби апеляції до концептів прецедентних текстів, визначає чотири основні функції прецедентних феноменів: номінативну, персуазивну, людичну і парольну [9, с. 114–115]. За О. Найдюк, прецедентні феномени виконують інформативну, номінативну, сюжетно-композиційну функції та функцію характеристики. Інформативна функція таких мовних одиниць, на думку дослідниці, виявляє себе у постачанні фактів із життя автора твору та інформації про етичні норми суспільства. У номінативній функції прецедентні феномени є репрезентантами доміантних чи периферійних ознак різних концептів: політичних, економічних, культурних тощо. Функція характеристики виявляється у творенні стилістичних фі-

гур порівняння, метафори, метонімії. Сюжетно-композиційна функція стає можливою за умови створення ефекту очікування розвитку подій, що зумовлено оцінними конотаціями, які активізуються при сприйнятті прецедентних феноменів [7]. Різноманіття підходів до окреслення функцій прецедентних одиниць створює підстави для більш глибокого їх дослідження.

Предметом нашого зацікавлення стали особливості функціонування прецедентних феноменів у поетичному дискурсі, тому є доцільним окреслити найбільш показові функції таких мовних одиниць саме в поетичному творі. В. Калашник і М. Філон зауважують: «Поетичний текст, поза сумнівом, веде в царину різноманітних форм культурного існування мови — міфологічних, народнопоетичних, релігійних та ін. Потенційно й реально кожне слово несе в собі відбиток культурного цілого, в якому знаходять вираження інтенції суб'єкта культури (мовця), зберігає незнищений слід типових колективних уявлень про світ. Отже, слово для автора є певною мірою зразковим, модельним, воно детермінує правила його художньої вербалізації» [5, с. 644]. Саме тому поетичний текст вимагає цілісного прочитання й аналізу різноманітних екстралінгвальних чинників. Для художнього твору характерним є використання прецедентних феноменів не тільки для увиразнення основної тональності твору, збагачення семантики мовних одиниць, але і як стрижневого компонента, основи художнього образу.

За стильовою манерою письма та періодом творчості В. Герасим'юк належить до поетів-постмодерністів. За висловом О. Маленко, «...постмодерністами заново прочитується контекст національної та світової літератури, історії, культури, і не лише прочитується, а на підставі старого коду твориться свій власний, віртуальний текстосвіт, у якому розгортаються інші сюжети, сценарії, фрейми» [6]. У поезіях автора прецедентні феномени відіграють важливу роль, слугуючи засобом економії вислову, характеристики, побудови художнього образу.

Дослідники розрізняють національно-, соціумно- та індивідуально-прецедентні феномени, тим самим визначаючи референтну групу, якій буде зрозумілий той чи інший прецедентний феномен. Для творчості В. Герасим'юка характерним є уживання усіх названих видів прецедентних феноменів. Так, із деяких поезій ми дізнаємося про факти з життя поета: *Впав на гори, на смереки, на потоки, на царинки — упав на килим, який виткала у мене в узолів'ї Танасійчук Параска з Косівщини. Непідкупна жінка. Вона зіткала і мене* [4, с. 11]. Власне ім'я, наведене у контексті, є індивідуально-прецедентним феноменом, оскільки не несе додаткових конотативних значень для пересічного мовця і є важливим саме для автора, його власної творчої еволюції. На таку важливість вказує образ-лексема *килим*, який є одним із ключових у поетичній картині автора. Так, образ килима неодноразово з'являється в інших контекстах, набуваючи семантики творчої еволюції, зв'язку із рідною землею: *Тут, на землі, виткані ми, мов килими, — Так я писав, так пізнавав рідний узір...* [3, с. 267]. У попередньому контексті власне ім'я ткали не несе жодної додаткової інформації про його носійку, така інформація здобувається з контексту, з оцінного виразу *Непідкупна жінка*, що дозволяє стверджувати про номінативну роль цього прецедентного феномена.

Подібна функція прецедентного феномена виявляється і в наступному контексті: *В горах є ще дві гражди. Хлопці, знімайте кіно. Там, як треба, до шлюбів співають, як треба ховають українських акторів, яким продають полотно. А за рік, і за два, і за три поійменно згадають. Не про Йванка й Марічку, а про Миколайчука ще розкажуть у горах – такі були кіна, панове* [1, с. 60]. Іван Миколайчук певною мірою є символом українського кінематографу. Використовуючи лексему на позначення його імені і протиставляючи його традиційному карпатському фольклору – легенді про *Йванка й Марічку*, автор підсилює високе звучання вірша. На нашу думку, у наведеному контексті номінативна функція прецедентного феномена доповнюється оцінною, оскільки постать Миколайчука є відомою в сфері кіномистецтва, відповідно, може містити такі додаткові конотативні значення, як «талант», «акторська майстерність», «національна самосвідомість» тощо.

Такі риси поетичного твору, як точна, яскрава образність і наближеність до реалій життя, спонукають читача давати власну оцінку творові та зображеній у ньому реальності. Цьому сприяє розуміння читачем змісту прецедентних феноменів, яке змушує певним чином реагувати на них, вибудовуючи власну позицію щодо поетичного твору, зображених у ньому реалій і почуттів. У цьому виявляється оцінна функція прецедентних феноменів.

Для дослідження функціонування прецедентних феноменів у художньому дискурсі надзвичайно важливим є образний аспект, який організує, структурує та увиразнює внутрішню форму художнього твору. Яскравим прикладом вияву такого аспекту є вірш В. Герасим'юка «Ахілесова п'ята»: *Був такий день, коли не можна нічого тягти з лісу, бо прилізе гадина додому. <...> Була така година вдосвіта, коли змія ота зігрлася на литці легіня, який спав на печі, і вжалила його в п'яту, коли придавив її у сні. Був такий легінь, який мав силу богатирську, але боявся своєї п'яти, бо в ній залишилася глибока діра, звідки око лиховісне блимало...* [3, с. 9]. Заголовок вірша несе важливе функціональне навантаження, оскільки прецедентний текст – антична легенда про Ахіла – організовує художній простір поезії навколо стрижневого образу, викликає певні очікування, які обумовлюють сприйняття семантичних перетинів національної та міфологічної картин світу. Уведене в контекст поезії народне вірування про заборону йти до лісу в певний день, пов'язане з так званими «звіровими святами», посилює національний підтекст твору. Покладений в основу художнього образу, прецедентний феномен під впливом власне-авторського сприйняття набуває додаткових конотацій, підсилює ідейний зміст твору, створює додаткові смислові шари.

Поетичний твір характеризується складною семантикою і багатозначністю інтерпретацій. Функціональне навантаження мовних одиниць-конструктів поетичного твору також складається з кількох аспектів. Так, оцінна функція прецедентних феноменів часто доповнюється ігровою: *Свобода – це задихана жінка з диктофоном у руці, яка біжить бульваром Шевченка вгору, вона тільки що вислухала художника Панаса Заливаха, і тепер бульвар душить її, як змії, як коридор на вулиці Франка, і навіть Той, що в скалі сидить, кричить: лупайте сю скалу! І куди нам тепер його подіти? Де він тепер сидітиме?* [3, с. 20–23]. Сполучення в поетичному тексті цитат з поезій різних авторів створює ігровий ефект, експресія якого поглиблюється введенням підсилюва-

льної частки «навіть». Мовна гра у нашому контексті має важливе оцінне значення. Увага поета спрямована на увиразнення обмеженої атмосфери радянської дійсності, зображеної через протиставлення концептів свободи і застою, мовними виразниками яких є прецедентне ім'я Панаса Заливахи і порівняння *тепер бульвар душить її, як змій*. Прецедентне власне ім'я художника використовується як символ творчої свободи, таланту, тоді як останню фразу можна тлумачити як відсилання до античної легенди про Лаокоона, задушеного в обіймах змія.

Близькою до ігрової та оцінної функцій є парольна функція прецедентних феноменів, тобто завуальована оцінка явищ, якою часто користується поет в розрахунку на читача, що зможе певним чином розшифрувати контекст: *Куди ми йшли, коли зоря погасла, до того ж, кажуть, «на межі епох»?* Невже ж то вибирати було, як ясла: «за нами майбуття» чи «з нами бог»? [2, с. 63]. Як і в попередньому прикладі, вірш побудовано на протиставленні сучасної авторові дійсності та біблійних ідеалів. Таке протиставлення виявляється на текстовому рівні за допомогою прецедентних висловів – девізу гітлер'югенд «За нами майбуття» та фрази «З нами бог», котра використовувалася як девіз у Германській та Російській імперіях.

Уважаємо, що вірш може мати й інакше прочитання: «вибір ясел» може розшифровуватися як відсилання до філософської проблеми буріданового віслюка, що не може зробити вибір між двома однаковими оберемками сіна. Таким чином, вибір стає неактуальним, оскільки обирати нема з чого. Віддаленість сучасної авторові дійсності від біблійних ідеалів увиразнюється образом зорі, що «погасла», та висловом «на межі епох», таким чином доповнюючи символічне навантаження поезії значеннями хаосу, роздрібненості, людської ізольованості.

Уводячи до тексту прецедентні феномени, автор створює певним чином зашифроване послання, змушує читача до співтворчості, пошуку. Знайомі представники лінгвокультурної спільноти реалії, закодовані у формі прецедентних мовних одиниць, набувають гостроти, більшої семантичної навантаженості, викликають неоднозначну оцінку та шлейф асоціацій.

Висновки. Розглянуті нами функції прецедентного феномена дозволяють визначити його як складну одиницю ментального рівня, аксіологічний, лінгвокультурний та образний зміст якої виявляється в контексті та значною мірою залежить від фонових знань читача. Найважливіші функції прецедентних феноменів, що виявляються у художньому дискурсі, – номінативна, оцінна, організаційна, ігрова і парольна – взаємодоповнюють одна одну, створюючи простір для різноманітних інтерпретацій поетичного твору. Сказане повною мірою стосується поетичної манери В. Герасим'юка, яка є вираженням власної громадянської позиції поета. Наведений фактичний матеріал свідчить про важливість прецедентних феноменів для створення авторської поетичної картини світу, в якій переплітаються атрибутика сучасної авторові доби, релігійна символіка і елементи національної автентики.

Список літератури

1. Герасим'юк В. Діти трепети : поезії / В. Герасим'юк. – К. : Молодь, 1991. – 128 с.
2. Герасим'юк В. Космацький узір : поезії / В. Герасим'юк. – К. : Рад. письменник, 1989. – 135 с.
3. Герасим'юк В. Папороть : поезії / хіпсіямова, упорядкув. другого розд. і комент. К. Москальця. – К. : ВЦ «Просвіта», 2006. – 328 с.

4. Герасим'юк В. Смереки : поезії / В. Герасим'юк. – К. : Молодь, 1982. – 88 с.
5. Калашник В. С. Значення і смисл поетичного слова в лінгвістичному вимірі / В. С. Калашник, М. І. Філон // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – № 910. – Вип. 60. – Ч. І. – 2010. – С. 643–647.
6. Маленко О. О. Інтертекстуальність в українській постмодерній поезії : діалог культурних кодів / О. О. Маленко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu/lingv/2008_25/23.html.
7. Найдюк О. В. Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04 «германські мови» / О. В. Найдюк. – Луцьк. – 2008. – 200 с.
8. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации : [монография] / Елена Анатольевна Нахимова ; ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т» ; Ин-т социального образования. – Екатеринбург, 2007. – 207 с.
9. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе : [монография] / Геннадий Геннадьевич Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 141 с.

Кальченко Т. Ю. Функціональна нагрузка прецедентних феноменів в поетическому произведенні (на матеріалі лірики В. Герасим'юка) / Т. Ю. Кальченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 514–518.

В статті розглядаються особливості поетического мови поета-восьмидесятника В. Герасим'юка. Досліджується функціональна нагрузка прецедентних феноменів, включених в поетический контекст. Виділяються номінативна, оціночна, організаційна, ігрова і парольна функції прецедентних одиниць.

Ключевые слова: прецедентный феномен, поэтический язык, функциональный аспект.

Kalchenko T. The functional loading of the precedent phenomenon at the poetical writing (at the material of lyric poetry by V. Gerasimiuk) / T. Kalchenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 514–518.

The paper deals with the peculiarities of the poetic language of V. Gerasimjuk. It is investigated the functioning of precedent phenomena which are incorporated in poetic context. The author points out the nominative, appraisal, organizational, play and code functions of the precedent units.

Key words: precedent phenomenon, poetic language, functional aspect.

Поступила в редакцию 19.10.2012 г.

УДК 811.161.2

СПЕЦИФІКА МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ КРАСА У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Козаченко О. М.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

Стаття присвячена аналізу специфіки мовної репрезентації семантичного поля краса у поетичній картині світу українських письменників.

Ключові слова : семантичне поле, концепт, ментальність.

Постановка проблеми. Для сучасного українського мовознавства надзвичайно важливим є вивчення мови в аспекті її взаємозв'язків із ментальністю, культурою, звичаями і традиціями українського народу. Ці зв'язки опосередковують концепти культури як складники етносвідомості. Одним із таких складників є концепт краса, що репрезентує уявлення українців про універсальну ознаку буття – красу, яку виділяють у процесі емоційно-естетичного освоєння дійсності, зумовленого емоційно-почуттєвою домінантою української етносвідомості. Тому дослідження засобів мовного вираження цього концепту є актуальним. У представленій роботі їхнє вивчення здійснюється в ракурсі пріоритетних галузей сучасного українського мовознавства, як-от: когнітивна лінгвістика, етнопсихолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвокраїнознавство тощо.

У філософії та естетиці існує значний доробок досліджень краси у площині категорії прекрасного. Красу називали властивістю об'єктів дійсності (Аристотель, Геракліт, Т. Гоббс, Дж. Сантаяна та ін.); ідеєю божественного, прекрасного, втіленою в речах (Платон, Августин, Хома Аквінський та ін.), пов'язували із психічними функціями людини (Е. Кант, Г. Гегель, Ф. Шлегель та ін.), характеризували як феномен людської психіки (М. Мендельсон, Д. Юм). У психології та нейрофізіології естетики вивчається сенсуально-емоційна реакція суб'єкта на красу, його фізіологічна здатність до сприйняття прекрасного (М. Германов, І. Ренчлер, П. В. Симонов, Б. Херцбергер та ін.).

Віднедавна поняття краси стало об'єктом лінгвістичних розвідок. Зарубіжні дослідники описують красу на підставі поля, зокрема понятійного, у французькій мові (О. Духачек) та семантичного, репрезентованого прикметниками зі значенням 'краса', в болгарській і російській мовах (Й. Дапчева).

В україністиці висвітлено етимологію лексем-позначень краси: *гарний, краса, красивий* (О. С. Мельничук, В. Г. Скляренко); на діалектному матеріалі описано семантичні зв'язки дериватів з основою *крас-* (П. Ю. Гриценко); охарактеризовано зміст етимонів у складі слов'янського лексико-семантичного поля «позитивні емоції» (О. В. Тищенко). Шляхом асоціативного експерименту було визначено стереотипні уявлення українців про красу, зокрема, як про ознаку зовнішності людини (Н. П. Бутенко, Д. І. Терехова). Деякі дослідники торкалися питання

сполучуваності слів із семою 'краса' (С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, І. П. Сахно, М. М. Сахно та ін.). Однак концепт КРАСА не був об'єктом комплексного дослідження, спрямованого на моделювання цього концепту як структури репрезентації етнічних знань, уявлень, відчуттів, почуттів, асоціацій, пов'язаних із красою й відбитих в українській національно-мовній картині світу.

Отже, **актуальність** дослідження постає із необхідності комплексного аналізу особливостей мовного вираження концепту краса. Підґрунтя такого аналізу склав доробок етносемантики (О. С. Мельничук, В. Г. Скляренко, О. О. Тараненко та ін.), семантичного синтаксису (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька та ін.), фреймової семантики (С. А. Жаботинська, Дж. Лакофф, М. Мінський, Ч. Філлмор та ін.), прототипової семантики (А. Вежбицька, Е. Рош, Дж. Тейлор, Р. М. Фрумкіна). До аналізу залучено розробки проблем мовної репрезентації знань (Т. А. Космеда, О. С. Кубрякова, Т. В. Радзієвська, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, В. М. Топоров та ін.).

Краса є феноменом когніції та культури, який разом із добром та істиною визначає найвищі цінності людства. У концептосистемі української культури цей феномен представлений етноконцептом *краса*, що інтегрує зміст універсального концепту із власне українськими уявленнями про красу. Зміст універсальї *краса* характеризується взаємозв'язком із концептом *людина*, ключовим для будь-якої культури. Такий взаємозв'язок зумовив антропоцентричне тлумачення сутності краси, існування якої пов'язують з особливостями світосприйняття людини, з її здатністю бачити цю ознаку в об'єктах дійсності (Аристотель, М. Мендельсон, Д. Юм та ін.). Антропоцентричний підхід до розгляду краси започаткували давні греки, які характеризували її у двох ракурсах – формальному (Піфагор, Геракліт, Аристотель) та ідеалістичному (Сократ, Платон). Кожна наступна культурна епоха репрезентувала своє бачення краси й формувала свій ідеал красивої людини. Ознакою краси традиційно наділяли природу, частиною якої є людина, та витвори мистецтва. При цьому незмінним було тлумачення краси як властивості об'єктів, явищ світу (Піфагор, Е. Бйорк, Т. Гоббс, Дж. Сантаяна та ін.).

На підставі узагальнення різних філософських концепцій можна стверджувати, що зміст універсального концепту *краса* виражають регулярні зв'язки з концептами *природа*, *людина*, *мистецтво*, що уточнюються на фоні опозиційних зв'язків з концептом *потворне*. Етноцентричний характер концепту *краса* у світогляді українців визначили особливості української ментальності, її кордоцентричність, домінантою якої є архетип серця (О. Кульчицький, Г. Сковорода, П. Юркевич та ін.). В українській етносвідомості концепт *краса* пов'язаний з біоморфним кодом культури, а саме з архетипом землі, на що вплинули геопсихічний фактор та специфіка етнічного світосприйняття. Проекція архетипу земля на такі складники суперконцепту *людина*, як концепти *жінка* й *мати*, зумовила ототожнення *краси природи-землі*, *жінки-матері*. Такий зв'язок доповнила конекція з концептом *сонце*. Виділені зв'язки відображає культура українського етносу, зокрема, народне образотворче мистецтво, що виникло внаслідок перенесення українцями краси форм, гармонії барв природи на побутові реалії. Тому зміст етноконцепту *краса* визначає також взаємозв'язок із концептом *мистецтво*.

У статті проаналізовано ключові слова етноконцепту *краса*, співвідносні з ядром його фреймових моделей, а саме назви *краса*, *врода*, похідні від них лексеми *красивий*, *красний*, *прекрасний*, *вродливий* та пов'язані з ними концептуально прикметники *гарний*, *ладний*. З позиції синхронії ці назви репрезентують красу через її належність суб'єктам, об'єктам, явищам дійсності чи світу в цілому, що зумовлює необхідність розглядати зміст етноконцепту *краса* у взаємозв'язку з мовно-мисленнєвою категорією посесивності та способом її позначення (О. О. Селіванова).

Етимони ключових слів етноконцепту *краса* виражають первісні етнічні уявлення про красу, які спричинили виникнення цих слів. Визначення таких уявлень здійснювалося у процесі аналізу етимологічної структури ключових слів етноконцепту *краса*. Центральне місце серед них посідає лексема *краса*. У лінгвістиці немає єдиної думки щодо її етимології. Так, цю лексему мотивують словами **kraǵь* “славити”, **hrorsa* “слава”, лит. **kaǵtas* “гарячий”, **kǵt̃tis* “спека”, лтс. **k̃rtsa* “т.с.”, і.-є. **kres* “висікати іскру”, ірл. **creas* “іскри від кресала”, чес. **kresat* “висікати вогонь”, і.-є. **kresati* “створювати, творити” (О. І. Соболевський, В. Г. Скляренко, Ф. Славський). Відповідно до більшості версій стосовно етимології назви *краса*, первинний зміст етноконцепту *краса* визначили асоціативні зв'язки з концептами *світло*, *вогонь*, *сонце*, *зоря*, *життя*. Існування цих зв'язків підтверджують фольклорні джерела і численні прадавні українські вірування та обряди, пов'язані насамперед із культом сонця й вогню. На підставі аналізу етимона *краса* його ономасіологічною ознакою визначено концепт *світло*. Назва етимона має образну й оцінну мотивацію. Таку ж ономасіологічну ознаку і мотивацію ми виявили, аналізуючи етимони *красний*, *красивий*, *прекрасний*, що підтверджується особливостями їхнього функціонування у мовленні українців, зокрема кореляцією цих лексем з епітетами *блискуча*, *світла*, *яскрава*, *осяйна* тощо.

Близькими за своїм значенням до етимона *краса* виявилися етимони *гарний*, *ладний*. Етимологічна структура обох прикметників теж репрезентує асоціативний зв'язок *краса*–*світло*. Лексема *гарний* етимологічно споріднена з дієсловом *горіти*, а також з лит. *garmt* “палити”, дав.-інд. *h̥bras* “жар”, д.-рус. *гарь* “випалене сонцем місце”, рос. діал. *гарний* “горілий”. Первісно ця лексема означала “обпалений вогнем”. На етимологію прикметника *ладний* указують імена язичницьких божеств Лада (Лади), Лелі, Лялі, які уособлювали світло, любов, весну й красу. Дещо осібно від решти ключових слів етноконцепту *краса* перебуває іменник *врода*, мотиватором якого є корінь *рід*. Із позиції діяchronії значення цього іменника виражає передусім зв'язок концепту *краса* з архетипом землі й концептом *життя* і вже в контексті названого зв'язку частково виражає конекцію *краса*–*світло*.

Головним методом дослідження концепту *краса* на матеріалі поезій українських поетів є концептуальний аналіз, суть якого полягає у моделюванні різних складників, що представляють цю структуру в українській етносвідомості. Згідно з обраною нами концепцією його моделювання здійснюється на базі ментально-психонетичного комплексу, ядром якого є фреймові моделі пропозиційно-асоціативного типу. Вони містять пропозиційні рівні диктуму (істинної інформації), модус (суб'єктивну оцінку) та асоціативні термінали, що формуються шляхом метафоричної аналогізації на підставі використання знаків інших концептів і репре-

зентуються метафорами й порівняннями. Встановлення знакових позначень слотів диктуму відбувається на основі дистрибутивного і компонентного аналізу. При характеристиці етнічних уявлень про красу застосовується етимологічний та архетипний аналіз з урахуванням даних асоціативного експерименту. Моделювання асоціативно-термінальної частини концепту *краса* вимагає текстово-інтерпретаційного аналізу поезій українських шістдесятників, що дає змогу встановити функції знаків концептів у їхній поетичній картині світу.

Первісний зміст концепту *краса*, зафіксований етимологічною структурою його ключових слів, проектується в українську національно-мовну картину світу, зокрема в поетичну картину світу українських шістдесятників. У їхній поезії простежується стійкий зв'язок краси зі світлом. Як фрагмент української концептуальної картини світу, етноконцепт *краса* постає в різних її варіантах. Одним з них є поетична картина світу українських шістдесятників. На структурування та мовне вираження етноконцепту *краса* у поезіях шістдесятників вплинули особливості їхнього світогляду (антропоцентризм, етноцентризм, гуманістична спрямованість), а також стильова специфіка їхньої творчості (психологізм, філософське наповнення ліричних мотивів, наявність у поезії широких асоціативно-метафоричних зв'язків, народнопісенна символіка тощо).

При фреймовому моделюванні концепту *краса* на підставі поезій українських шістдесятників ми встановили, що головним посесором краси в ній представлено людину. Носіями краси поети називають етнос загалом та окремих осіб – жінок, чоловіків, дітей: *Не віддається ворогу в ясу, Якщо ти зміг, товаришу, збагнути свого народу велич і красу* (В. Симоненко); *Така була красива молодичка, уста сміються, а в очах печаль* (Л. Костенко); *Молодий – красивий, гордий, зверхньо очі мружить* (І. Драч); *Із носика на каблучок – пишем вірші, борицьк варим, ростимо маляток гарних* (І. Жиленко). Одиницям із семою 'краса' у наших моделях відповідають переважно слоти-квалітативи.

У поетичних текстах шістдесятників домінує репрезентація зовнішньої краси людини, що свідчить про визначальну роль зорового аналізатора в процесі сприйняття цієї ознаки й формування авторських уявлень про неї. Вияв зовнішньої краси поети пов'язують із молодістю, здоров'ям, силою, статуєю, рисами вдачі. На рівні пропозицій названі якості корелюють з ознакою краси: *Був молодий і гарний був на вроду. І жив, і вмер, як личить козаку* (Л. Костенко); *Веселий, лагідний, вродливий, Він випадково глянув в очі, І вже до нього лунуть мрії І ніжні погляди дівочі* (Є. Будницька); *Пий із чистого джерела, стережися лихого слова, щоб дитина твоя була дуже гарна і дуже здорова* (Л. Костенко). На те, кого саме автори вважають зовнішньо красивими, указують використані в поетичних текстах прецедентні імена, що називають відомих осіб, міфологічних істот: *Деся там жила Наталка Розумиха, Грицькова жінка, гарна й молода* (Л. Костенко); *Жила собі Лебедівна у селі. Говорили всі, красивою була* (Т. Коломієць).

Уявлення про зовнішню красу людини конкретизовані в поезіях шістдесятників за допомогою соматизмів (переважно *очей, брів, волосся, рук*): *Може, ти не прийдеш, гарна й кароока, – Буде мене пестить нічка одинока* (В. Симоненко); *Хова рука, велика і красива, Щасливий ляк тендітної руки* (Б. Олійник). Внутрішню красу людини

українські поети-шістдесятники пов'язують із посесивом соматизму *душа*: *Образ в серці такий несучу – Материнську любов гарячу І твоєї душі красу* (В. Симоненко).

У поетичній картині світу шістдесятників представлення краси людини здійснюється на фоні опозиційних відношень до концепту *потворне*. Слоти-опозитиви, вербалізовані контрадикторними антонімами, репрезентують відсутність зовнішньої краси, що викликає авторське співчуття до некрасивої людини: *Кажуть: вона некрасива, Люба... Важко негарною в світі жити* (С. Тельнюк). Натомість опозитиви, виражені комплементарними антонімами, позначають духовну потворність людини й передають негативний модус: *Собою ж прикриваю, мов забрало, здебільшого – обкрадених потвор* (Б. Нечерда).

Висновки. Отже, етноконцепт «краса» є одним із домінантних в українській етносвідомості та культурі, що характеризуються перевагою емоційно-почуттєвого в освоєнні дійсності. Головні риси української ментальності переконливо демонструє поезія українських шістдесятників, у якій цей етноконцепт є узуальним концептом та ідіоконцептом авторських поетичних картин світу. Його опис здійснюється шляхом концептуального аналізу, зокрема побудови пропозиційно-асоціативних фреймових моделей з урахуванням різних смислопороджувальних механізмів свідомості. Аналіз етимонів ядерних слів концепту «краса» дав змогу встановити сталий зв'язок етнічних уявлень про красу з концептом «світло». Цей зв'язок має архетипне підґрунтя. У поетичній картині світу українських шістдесятників найбільш яскраво він виявляється стосовно людини і природи.

Козаченко А. М. Специфика языковой репрезентации семантического поля красота в поэтической картине мира украинских писателей / А. М. Козаченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 519–523.

Статья посвящена анализу специфики репрезентации семантического поля красота в поэтической картине мира украинских писателей.

Ключевые слова: семантическое поле, концепт, ментальность.

Kozachenko A. The specific of language representation of the semantic field beauty in the poetic picture of the world of the Ukrainian writers / A. Kozachenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 519–523.

The article is sanctified to the analysis of specific of representation of the semantic field beauty in the poetic picture of the world of the Ukrainian writers.

Key words: semantic field, concept, mentality.

Поступила в редакцію 13.10.2012 г.

УДК 81'373.4=161.2 (043.3)

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИХ ТВОРІВ У ПРАЦЯХ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

Масликова О. С.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

У статті досліджуються філологічні терміни праць М. С. Грушевського на позначення типів календарно-обрядових творів та вказується на їх важливу образну символіку.

Ключові слова: фольклор, календарно-обрядова пісня, народнопісенна творчість, колядка, щедрівка, клечальна пісня, купальська пісня.

Постановка проблеми. Жанровий склад календарно-обрядової поезії українців визначається багатством та розмаїттям. Це питання неодноразово поставало на сторінках праць таких відомих вчених-фольклористів, як М. Максимовича, М. Костомарова, А. Свидницького, І. Франка, М. Грушевського та сучасних дослідників О. Дея, О. Чебанюка, В. Давидюка та інших. Однак спроби жанрової дефініції та визначення термінології календарно-обрядових творів не набули статусу загальноприйнятих класифікацій, що пов'язано з складністю проблеми. Адже у разі визначення жанру того чи іншого фольклорного твору поставала проблема розмитості критеріїв, тому варто вибрати основну концепцію, яка могла б якомога точніше відобразити характерні риси кожного жанру та позначити їх термінологічне вираження.

У творах М. С. Грушевського фольклористична термінологія на позначення календарно-обрядових пісень представлена досить повно, наявна також символіка цих пісень, яка є невід'ємною стилістичною категорією та продуктом культурно-історичного розвитку людства, пов'язана із мовою народу, його світоглядом, пізнанням світу. Учений, досліджуючи обряди, побут українського народу, відображений у фольклорі, послідовно у своїх творах вживає терміносполуку «обрядова пісня», поділяючи ці пісні на два цикли: річно-календарний і сімейно-побутовий. Він стверджує, що обрядова – це річно-календарна пісня, у якій оспівуються різні етапи сільськогосподарського року та зв'язані з ними свята та інші урочистості...» [1, с. 6].

Період виконання народнопісенної творчості зимового циклу припадає на час від Різдва до Богоявлення, проте обхід господарських дворів колядницькими гуртами триває три дні. Через віки дійшли до нас величальні твори зимової календарної обрядовості, увібравши елементи світоглядних уявлень різних епох вони звернені до господаря та його родини, які за посередництвом специфічних поетичних фігур возвеличуються до ідеального статусу. Це для них колядники випрошують щастя, здоров'я, достаток, благополуччя. Такі пісні у творах вченого відносяться до «новорічного циклу». Окремий різновид пісень цього циклу позначаються термінами «коляда» і «колядка». Поряд із ними функціонують термінологічні сполуки,

що виражають окремі поняття, пов'язані з піснями цього величального жанру: «колядковий герой», «колядковий мотив», «колядковий репертуар», «колядковий цикл», «колядкові величання» [7, с. 101]. М. Грушевський намагається вказати на мотиви та ідеї таких пісень та з'ясувати їх походження: «Та в дійсності, з одного боку, в основі **величань**, теперішніх **колядкових**, лежать мотиви й ідеї, без сумніву, далеко старші від княжо-дружинного побуту київської доби, і тільки потім вони скомбінувались з мотивами сеї доби і пізнішої» [1, с. 233]. Інколи вчений на позначення цих творів послуговується терміном «колядні пісні», вбачаючи їх зв'язок з іншими піснями. Як-от: «Потім такі і подібні приспиви стають незалежними від змісту і довільно причіпляються до різних величальних **пісень** – **колядних**, волочільних, весільних і інших» [1, с. 314]. Фіксуємо також вживання терміносполук «колядницьке оповідання», «колядницьке оповіщення» [7, с. 101–102]. Календарно-обрядову пісню «коляда» вчений доповнює терміносполукою «новорічна коляда», порівнюючи її з іншими обрядовими звичаями та святами: «Так як **новорічні коляди** перейшли на Різдво, так се поминальне свято було перенесене на свято Трійці – велике свято, Святу неділю, і зробило її передусім великим поминальним святом» [1, с. 214]. Паралельно вчений послуговується також сполукою «різдвяні пісні», вказуючи на символічний образ «райського дерева» – дерева життя, що пов'язане частіше з весільною символікою, але іноді звеличується й у різдвяних піснях: «Воно ж величалось в **різдвяних піснях** як дерево життя, що сплинуло бистрими ріками, несучи на собі родину, котрій адресується величальна пісня» [1, с. 299]. Терміни «коляда» і «колядка» у творчому доробку М. Грушевського фіксуємо в терміносполуках «космогонічна коляда», «космогонічна колядка» [7, с. 105], коли вчений пов'язує їх із темою про створення світу, що підтверджується символічним релігійним тлумаченням дослідників: «Коробка в згаданій студії про космогонічні колядки толкував і будову св. Софії як символічний образ створення світу – продовження теми, зазначеної у вступних віршах колядки...» [2, с. 214].

За національною та територіальною приналежністю вчений розмежовує у своїх працях на «болгарську коляду», «сербську величальну пісню», «польську колядку», «румунську колядку» [1, с. 310–311]. Подекуди на позначення таких понять функціонують терміносполуки «хорватська паралель», «болгарська паралель» [1, с. 311]. Цікавими у метамові вченого є також терміносполуки «галицька колядка» і «вівчарська колядка». Як-от: «В **галицькій колядці** протиставляються св. Дмитро і св. Юрій – один приводить зиму, другий – літо» [1, с. 121]; «На Юрія перший раз худоба виганяється до стада; наведена вище **вівчарська колядка** представляє нараду святих вівчарів над вигоном овець» [1, с. 213].

Календарно-обрядова поезія багата на образну символіку. Вчений зауважує про дуже популярні, від Карпат до Сіверщини, теми винограду, його гроздя і його вина, яке виявляється атрибутом весілля, вказуючи на їх зв'язок із старими споминами помор'я. Виноград се нова форма райського дерева, яка символізує собою родину [1, с. 302]. Також в космогонічній коляді М. Грушевський, окрім образу райського дерева, визначає дуже старі, на його думку, образи «світового дерева і птаха чи птахів – творців світа і людського пожитку» [1, с. 300]. Подекуди, в інших варіантах вистапають реальні морські і дунайські риби. Дунайські плавні-очерета дають прек-

расний образ старого дев'ятирогого чи навіть тридцятирогого, сімдесятирогого оленя, що там переховується. Дуже гарний образ про вінець пав'яного пера дають колядки, одного з найбільш декоративних предметів старого убору [1, с. 301].

На думку вчених, «щедрівки» – це величальні пісні, первісні гімни міфологічним богам-героям; були пристосовані до оспівування господаря, його сім'ї, господарства. Частково вони є міфами про походження світу, мають філософський характер [6, с. 382–390]. Величальні обрядові пісні у цілому пророкують хороший майбутній врожай, хоча вони можуть містити також весільні, лицарські, мисливські мотиви. М. Грушевський для називання сукупності цих пісень вживає ще терміносполуку «колядно-щедрівчаний репертуар», пов'язуючи їх також із весільним обрядом. У «щедрівках» учений вбачає комбінування легендарного мотиву з новорічними обрядами [1, с. 143].

Наукові спроби дослідити весняно-обрядову поезію підтверджуються відображенням первісного світогляду українців, який виражений в усній словесності. М. Костомаров зауважував, що календарно-обрядовий фольклор характеризується своєрідною особливістю, визначаючи рефрен веснянок, і пов'язуючи гаївки з грою, називаючи їх терміном «гра». Про гаївки він зауважував, що вони відображають святкування Лади, чи весни в язичницьких слов'ян – свято кохання, тому-то його складовою був хоровод хлопців і дівчат. Окремі хороводні ігри супроводжувалися піснями, мали в певній мірі характер сценічного дійства, відображали землеробські поняття [6, с. 286–310].

М. Грушевський у творах цього періоду також вбачає ігри та пісні: «Подекуди гри і пісні таки й починаються від сирного тижня», і зауважує, що «весняний період розпочинався появою перших птахів, з початком березня ст. ст. і кінчався приблизно Благовіщенням» [1, с. 194]. Учений у своїх працях другий весняний цикл та його обряди виражає терміносполукою «вегетаційні хороводи», пов'язуючи їх із Благовіщенням: **«Вегетаційні хороводи**, описані вище, характеризують другий весняний цикл, що відкривається Благовіщенням» [1, с. 196].

Серед пісень весняного циклу найуживанішим у працях вченого є термін «веснянки». Цей термін вживається понад 10 разів. Як-от: «Дівчата подекуди від заговин починають співати веснянок вечерами та забавлялись, але здебільшого це перейшло на великодній тиждень...» [1, с. 197]. М. Грушевський має свій погляд на цей репертуар пісень. Він вважає, що «передхристиянський ритуал підпав великим змінам і великому знищенню: різні обряди, які зв'язувались з Великоднем, під натиском християнського обряду потлумили одні одних – і перед нами велика маса переважно лише дрібних фрагментів, котрі тільки порівняним методом можна буде привести до ясної системи і відтворити образ старої обрядовості – свята весняного сонця», яким воно, мабуть, було первісно [1, с. 197]. Вчений переконаний, що весняно-обрядова поезія сягає дохристиянських часів.

Сучасна фольклористична наука має певні труднощі щодо чіткого та однозначного окреслення специфіки жанрів весняно-обрядової поезії, зокрема веснянок і гаївок. Дослідники дотримуються думки, що веснянки – це родові поняття, а гаївки – видові. В. Гнатюк зауважував про широке наповнення терміна «веснянка», доречно вважаючи, що не кожному веснянку можна зачислити до гаївок, хоча

кожна гаївка є веснянкою. Ф. Колесса зазначав, що відмінність між гаївками і веснянками полягає в тому, що гаївки виконувались тільки під час великодніх свят, а веснянки – обіймають, крім гаївкових ігор, ще й цілий цикл весняних пісень, які співаються вже від Благовіщення цілу весну [5, с. 370–373]. М. Грушевський у своїх працях вказує на будову віршів гаївок: «Пісні ж обрядові, хороводні і забавні, в тім числі весняні, так звані **«гаївки»**, переважно побудовані в співових, музикальних, рівноскладових строфах: одноцільної будови, де вірш рівен віршові і з музикального і з силабічного боку, або будови кільकाколінної, де вірші комбінуються в сіметричні строфи [1, с. 120].

У контексті дослідження особливостей жанрової дефініції календарно-обрядових творів важливим є комплексний підхід до їх розуміння та визначення. Варто враховувати їх функціонально-змістові особливості. Одним із різновидів таких творів є риндзівки – величальні пісні колядкового типу, у яких різдвяний рефрен заміщений великоднім. Виконуються вони, як правило, на другий і третій день Великодніх свят.

М. Грушевський зауважує про риндзівки, пов'язуючи їх із волочільним звичаєм та вказує на їх синонімічні назви на різних територіях. Як-от: «Третім волочільним звичаєм було вітання молодіжжю господарів, цілком аналогічне з колядуванням, практиковане ще в першій половині минулого століття на Україні, а тепер звісне тільки в деяких галицьких околицях, особливо в м. Яворові, де вони носять деінде незвісну досі назву **«риндзівок»**, та на українсько-білоруським пограниччі ... звуться «рогульками» або «рогульчатими» [1, с. 206]. У дослідженнях ученого уживаними є терміносполуки «волочільна пісня», «волочобна пісня». Як-от: «Потім такі і подібні приспиви стають незалежними від змісту і довільно причіплюються до різних величальних пісень – колядних, **волочільних**, весільних і інших, і змінювання таких рефренів, різнорідно уложених з ритмічного погляду, вносить певну різнорідність в виконання сих **пісень** самою своєю несподіваністю [1, с. 314].

Космічною домінантою наступного періоду народного календаря було літнє сонцестояння, якому відповідало свято Купала. Вчений, згадуючи про ці пісні в своїх працях, переконаний, що «тільки деякі невеличкі фрагменти старої обрядовості і зв'язаної з нею словесності заціліли при старих святах річного календаря, але найменше їх в **піснях клечальних та купальських**», які майже до останку зникли під натиском духовенства та поліції [1, с. 282].

Поряд з купальськими до групи літніх пісень належать **петрівчані (петрівки)**, що співались в час християнських свят Петра і Павла, а також **косарські та гребо-вицькі**, пов'язані з косінням, сушінням, згрібанням і стогуванням сіна. У них домінуючими є мотиви молодості, кохання, але відчувається очікування заручин та весіль, прощання з безтурботним дівуванням. Саме такі пісні М. Грушевський пов'язує зі святом обжинок та обжинковими церемоніями, коли «дожинається поле до останньої купини збіжжя» [1, с. 221]. Вчений для детальнішого опису творів літнього циклу вживає терміносполуку «обжиночні пісні». Як-от: «З прегарних **обжиночних пісень** – коротких, але дуже експресивних (при роботі, очевидно, довга пісня не виходить) – я децю навів вище, характеризуючи робочу пісню» [1, с. 222]. Інколи він бере до уваги «пісні при докінченні жнива» [1, с. 222]. З-поміж робочих

пісень за національною ознакою М. Грушевський виділяє «білоруську пісню», аналізуючи тематику якої, згадує про «рай, райок» – символ урожаю (обжинковий сніп) [1, с. 224]. Інколи визначаються основні риси обжиночних та коровайних пісень: «Застільні пісні, які співаються толочанами при обжиночнім обході, дуже цікаво мішають мотиви величальні з мотивами весільними: між **піснями коровайними і обжиночними**, між короваєм і вінцем є не раз тісні аналогії і переходи. Дівчині, що приходить в обжинковому вінці, бажають, аби вона встала в церкві під вінець, і т. д.» [1, с. 224].

Особливою увагою М. Грушевський визначає «робочу пісню», зауважуючи, що вона містить магічну силу ритму і слова, помагає роботі і наближає її результат. Але, на жаль, українська робоча пісня, на думку вченого, залишається недослідженою і взагалі мало звертала на себе увагу [1, с. 157]. Водночас зазначається, що «ще в найстаріших збирачів українських пісень фігурують такі категорії, як «пісні ко-сарські», «гребецькі», «обжинкові» й т. д. [1, с. 157]. Ці пісні супроводять окремі види робіт: товчення зерна, мелення на жорнах, сапання землі і т.д. Учений переко-наний, «що елементи старої робочої пісні варто шукати в веснянкових грах і піснях, де згадуються різні господарські роботи. Перш ніж вони перейшли на забаву або на форму парування, вони могли служити і робочими піснями і магічними закляттями» [1, с. 159].

Не зважаючи на велику кількість дефініцій та сукупність термінологічних одиниць, все ж питання дефініції фольклорних творів залишається складним. Варто зазначити, що жанрова взаємодія та міграція мотивів, образів, символів ускладнює процес визначення того чи іншого фольклорного твору. Елементи різних за походженням календарно-обрядових пісень досить часто можуть поєднуватися в яко-мусь окремому творі.

Висновки. Отож, філологічні терміни на позначення різновидів календарно-обрядових пісень та їх символіки у працях М. С. Грушевського представлені досить повно. Вони часто засвідчують джерело походження, сферу функціонування типів та різновидів таких творів. Переважна більшість термінів та терміносполук цієї тематичної групи й сьогодні функціонують в сучасній фольклористичній науці. Послідовне вживання вченим термінів цієї тематичної групи сприяло їх утвердженню в сучасній науковій сфері.

Список літератури

1. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Т. 1.
2. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – Т. 4, книга 2.
3. Гнатюк В. Нариси української міфології / В. Гнатюк. – Львів : Інститут народознавства НАНУ, 2000. – 263 с.
4. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Слово і час. – 2003. – № 10. – С. 41–45.
5. Колесса Філарет Михайлович. Фольклористичні праці / Ф. М. Колеса. – К. : Наукова думка, 1970. – 416 с.
6. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / [упоряд., приміт.
7. І. П. Бетко, А. М. Полотай, вступна стаття М. Т. Яценка]. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.

8. Масликова О. С. Словник філологічної термінології та номенклатури творів М. С. Грушевського / О. С. Масликова. – Сімферополь, 2002. – 256 с.
9. Потебня О. Пояснення малоруських та подібних народних пісень / О. Потебня. – Т. 1. – Варшава, 1883. – Т. 2. – Варшава, 1887.
10. Ребошанка І. Народження символу: Аспекти взаємодії обряду і обрядової поезії / І. Ребошанка. – Бухарест, 1975. – 246 с.

Масликова О. С. Терминологические единицы для обозначения календарно-обрядовых произведений в работах М. С. Грушевского / О. С. Масликова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 524–529.

В статье исследуются филологические термины трудов М. С. Грушевского для обозначения календарно-обрядовых произведений и указывается на их главную образную символику.

Ключевые слова: фольклор, календарно-обрядовая песня, народнопесенное творчество, колядка, песня, клечальная песня, купальская песня.

Maslikova O. Terminological units for the calendar-ritual writings description in the M. S. Grushevsky papers / O. Maslikova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 524–529.

The article investigates philological terms of papers M.S. Grushevsky, designating types of calendar-ceremonial works and inserted into their figurative symbols.

Key words: folklore, calendar-ritual songs, folk songs, Christmas carols, sad song, summer song.

Поступила в редакцию 18.10.2012 г.

УДК 81'373

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ РОЗМОВНОЇ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ АКТІВ МОВЛЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Навальна М. І.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький

У пропонованій статті проаналізовано функціонування розмовної лексики в художньому стилі, зокрема дієслів мовлення та інших лексем, що позначають акт мовлення, визначено позамовні чинники вживання розмовних слів, окреслено їхню стилістичну роль у творах сучасної української прози.

Ключові слова: художній стиль, розмовна лексика, дієслова мовлення, позамовні чинники, стилістична роль.

Постановка проблеми. Кожен функціональний стиль мови має як свої, властиві тільки йому, лексичні засоби, так і запозичені з інших стилів, щоб через певні функції реалізувати відповідну мету спілкування. У художньому стилі результат реалізації відповідної мети досягається своєрідно – через спілкування героїв творів. «Своєрідність дії такої мети полягає в тому, що вона мотивує введення в художній текст елементів іншого стилю, причому відповідно до зміни опосередкованої мети в творі з'являються елементи різних стилів» [3, с. 16]. Дослідники стверджують, що закріпленості слів за окремими стилями не існує: «У закріпленості, приналежності окремих груп лексики до „своїх“ функціональних стилів спостерігаємо певну діалектичну суперечність. З одного боку, навіть нейтральна лексика на рівні мовлення втягується в лексичну систему кожного стилю... З другого боку, деякі лексичні групи використовуються не одним, а кількома стилями та їх різновидами. Замкненість окремих функціональних стилів дуже відносна, що пояснюється насамперед позамовними факторами: між різними сферами людської діяльності теж немає чітких меж» [2, с. 38–39].

Ціль статті – проаналізувати функціонування розмовної лексики в художньому стилі, зокрема дієслів мовлення та інших лексем, що позначають акт мовлення, визначити їхню стилістичну роль у творах сучасної української прози.

В умовах демократизації суспільного життя з'явилася можливість відверто говорити і писати не лише у вузькому колі, а й публічно виступати, вільно висловлювати свої думки через пресу, художню літературу, використовуючи різноманітні виражальні засоби. У зв'язку з цим активізувалися дієслова мовлення у всіх функціональних стилях. У художньому стилі меншою мірою вживають лексеми з нейтральним значенням (*говорити, казати, розмовляти*), здебільшого це слова, які мають експресивне забарвлення або ж дієслова інших лексико-семантичних груп на позначення актів мовлення. Найбільша активізація розмовної лексики в групі «говорити – балакати», в якій репрезентовано велику кількість загальномовних синонімічних рядів із розмовними експресемами, а також чимало асоціативних синоні-

мічних рядів з розмовними лексемами [1, с. 78]. Навіть дієслова мовлення, що подаються в словниках без стилістичних ремарок, характеризують мовців, тобто дають їм відповідну оцінку. Дієслова з творів сучасної української літератури формують великі синонімічні ряди [4, с. 7]. Напр.: *бубоніти* 'говорити невиразно; бурмотіти' [7, с. 65]; *белькотіти* 'нерозбірливо, без ладу щось говорити' [7, с. 47]; *мимрити* 'говорити тихо, невиразно; бурмотіти' [7, с. 524]; *замимрити, промимрити; бурмотіти, бурмотувати, бурмотати* 'говорити невиразно, неясно; бурчачи' [7, с. 68]; *пробурмотати, набурмотувати; мурмотіти* 'говорити тихо, невиразно' [7, с. 545]; *бурчати* '1. Говорити невиразно, нерозбірливо // докучати висловлювати своє невдоволення чим-небудь, дорікати комусь' [7, с. 68]; *белькотати* 'нерозбірливо, без ладу щось говорити' [7, с. 47]; *гомоніти* '1. Розмовляти тихо, приглушено. 2. перен. Видавати безладні звуки; шуміти' [7, с. 190]; *варнякати* '1. Верзти щось неістотне, пусте; базікати, теревенити. 2. Говорити невиразно, незрозуміло' [7, с. 75]. Дослідниця С. П. Бирик, класифікуючи дієслова мовлення, такі лексеми відносить до синонімічної групи «говорити невиразно; тихо» [1, с. 19]. Пор.: «*Орися солі взяла, продавиця на неї бубоніла*» (Люко Дашвар); «... а вірші тим часом глухо *бубоніли*...» (Оксана Забужко); «*Стьопочко... Оце тільки раз... Через тебе... Бо не хотів... – забелькотіла* [Тетяна]» (Люко Дашвар); «... той Хуан... *пробелькотів* і ще щось далі *мимрив* собі під носа...» (Оксана Забужко); «... хто є хто, хто з ким проти кого, – *набурмотував* Мілені у вухо...» (Оксана Забужко); «... мати ...цілими днями *мурмотіла* собі під ніс...» (Оксана Забужко); «*Набалакавшись про гастрономію та комплекси Гоголя, він [Борис Дідух] зненацька замовк і, витримавши чималу паузу, промурмотів...*» (Богдан Жолдак); «*Вреши про матір згадав, – пробурчала*» (Люко Дашвар); «*Хай їде! І ти з нею [донькою]! Наглянеш, – пробурмотів* Олексій дружині...» (Люко Дашвар); «*Я тільки запропонував був тобі вложити персти, – коротко аж ніби вибачливо пробурмотів незнайомиць*» (Оксана Забужко); «*Вреши про матір згадав, – пробурчала*» (Люко Дашвар); «*На ставку Маруся... – загомоніли баби*» (Люко Дашвар); «*Лише треба гомоніти, а не говорити*» (Богдан Жолдак); «*Марина... і гомоніла, гомоніла із мамою Паранею...*» (Віктор Лупейко); «*Що? Що він [партизан] сказав? Ви чули? – загомоніли рокитнянці*» (Люко Дашвар); «... щось там... й далі між собою *варнякали, торгуючись, але Ганнуся вже не чула...*» (Оксана Забужко).

Завдяки експресивно-емоційній лексиці в художньому стилі створюється відповідний настрій, колорит, індивідуалізуються мовні характеристики дійових осіб, висловлюється ставлення автора до подій та героїв. У синонімічній групі «говорити невиразно; тихо» найуживанішим за нашими спостереженнями є дієслово *мимрити*, напр.: «*Я вже десь чув цю історію, – промимрив Юрко*» (Юрій Андрухович); «*Якщо... мене чуєш, то чуй, – мимрив він [Андрій]*» (Богдан Жолдак); «*Я ще думаю, – мимрив він, шулячись од холоду, – чого мені варта власна свобода...*» (Богдан Жолдак); «... відтак розгублено *замимрив* батько, що наче ж не годиться, ловці-молодці, через голову скакати...» (Оксана Забужко); «*„Вибачте,“ – глупо промимрила Мілена...*» (Оксана Забужко); «*Я пам'ятаю, – мимрю, як двійочниця...*» (Оксана Забужко).

Дієслова із семою 'говорити голосно' [1, с. 19] у сучасній художній літературі формують коротший синонімічний ряд: *крикнути* однокр. до кричати 'видавати крик; волати, галасувати, репетувати' [7, с. 466]; *зойкнути* 'голосно, несамовито кричати' [7, с. 381]; *лементувати* '1. Говорити дуже голосно; галасувати'; *волати* 'те саме, що кричати; голосно кликати' [7, с. 155], пор.: «Ганнуся стала як укопана: просто їй із-під ніг пороснуло в очі сяйвом, мерехким розсипом іскор, аж **скрикнула** з зачудуванням...» (Оксана Забужко); «... водночас **зойкнули** батько з матір'ю, хоч насправді всі поніміли так, що почув би, як у Києві задзвонили до вечерні...» (Оксана Забужко); «„Пожалійте! – **лементує**. – Усе оддам! І гроші оддам!“» (Богдан Жолдак); «Він [вуз] не хотів Бориса! – **волали** вони» (Богдан Жолдак).

Подекуди в художньому стилі автори вживають іменники, які позначають процес мовлення, напр.: *балачка* 'розмова; пуста, беззмистовна балаканина' [7, с. 35], пор.: «... особливо підозрілими були ті, хто заводив вільнодумні **балачки**...» (Оксана Забужко). Ще рідше вживають інші частини мови, напр.: новий дієприкметник *вибелькотаний*, пор.: «... на своє **вибелькотане** питання, хлопчик то був чи дівчинка, наталя почула: а хто вам уже разберьот...» (Оксана Забужко). Дієслівні та іменні форми зниженого стилістичного плану надають художнім текстам іронічно-жартівливого зображення [6, с. 86].

У художній літературі трапляються дієслова мовлення – русизми, напр.: *тара-торить* 'говорить быстро, не останавливаясь' [8, с. 788], пор.: «А ви [про Льошу] он який стали! І не впізнати... А тітка Маруся... – **затараторили**, – одна-однісінька» (Люко Дашвар).

«Комунікативна функція людського мовлення в багатьох випадках вимагає не тільки нейтрального називання певної реалії, але і її оцінки, яка виникає у зв'язку з виявленням почуттів, настроїв людини або її душевних переживань» [6, с. 93]. Емоційно-оцінну функцію в мові художньої літератури виконують розмовні дієслова: «Розмовне мовлення за своєю природою передбачає вираження суб'єктивних відношень до предмета, ситуації мовлення. Розмовне мовлення це область, де найбільшою мірою виражені емоційність, індивідуальність, експресивність» [5, с. 49]. Чітко виділяємо розмовні лексеми, що мають суфікси **-ну-, -ону-**: *мурмотнути, буркнути, гикнути, лайнутися, охнути, сказоннути* та ін. Напр.: «... режисер, **мурмотнув** невідь-чому по-російськи, чи то **гикнув**...» (Оксана Забужко); «Бамам не спиться... – **буркнув** Бичковський і налив собі третю» (Олександр Іранець); «У щасті й свиня – королева, – **буркнув** був Микола...» (Люко Дашвар); «Привіт, Марусько, – **буркнув**, окуляри поправив...» (Люко Дашвар); «З твоїм богом!.. – **лайнувся** Родан» (Богдан Жолдак); «Якщо ти [Оксана] вже все **сказонула**, то валяй до своїх апартаментів» (Віктор Лупейко); «„Ну чого став, давай! давай! давай!“ – директор **охнув**, зашамотався...» (Оксана Забужко).

Розмовна лексика «в писемних стилях, хоч і сприймається на перший погляд як елемент чужорідний, певною мірою трансформується: тут вона виконує не ті стилістичні функції, що в природному для неї оточенні розмовно-побутового стилю; посилюється її експресивність, змінюється емоційне забарвлення і т. ін. ... використання розмовної лексики в писемних стилях є часто не механічним, а цілеспрямованим творчим актом, розмовна лексика відбирається і нормується до вимог цих сти-

лів» [2, с. 39–40]. Розмовні слова використовують у художніх текстах з метою вражити співбесідника висловленням, подекуди прагненням показати свою зневагу до предмета розмови. Синонімічний ряд формують розмовні дієслова мовлення зі значення ‘говорити невиразно’, напр.: *шамкати*, *шамкотіти* ‘розм. Говорити невиразно, нерозбірливо, злегка шепелявлячи’ [7, с. 1388]; *жебоніти* ‘розм. 1. Говорити неясно, невиразно, нерозбірливо; бубоніти, белькотати // Говорити швидко, весело, з охотою, але неголосно’ [7, с. 273]; *харамаркнути* ‘розм. Говорити невиразно, неясно; бурмотати [7, с. 1339]; *хмикати* ‘розм. Вимовляти „хм”, виражаючи іронію, здивування, глузування, досаду, сумнів і т. ін.’. Пор.: «„Росте бізнес?” – **прошамкотіла** стара Нечипориха» (Люко Дашвар); «Свобода – це для письменника найголовніше, а що там Рада **жебоніла** у відповідь про те, як їй писався оцей-от згусток свободи...» (Оксана Забужко); «„Література – це Храм!” – **харамаркнув** мені якийсь один розгніваний письменник» (Юрій Андрухович); «„Кому – „гірко”! – **хмикнув** німець» (Люко Дашвар).

Розмовні дієслова зі значенням ‘говорити голосно’ теж формують синонімічний ряд: *верещати* ‘розм. Пронизливо, різко кричати, пищати, вищати’ [7, с. 82]; *гукати* ‘розм. Видавати різкі уривчасті звуки; кричати’ [7, с. 180]; *репетувати* ‘розм. 1. Сильно кричати, видавати зойки від болю, переляку і т. ін. // Здіймати галас, шум, голосно вигукуючи щось. 2. Дуже голосно говорити, розмовляти // Говорити з ким-небудь підвищеним тоном, роздратовано; кричати, галасувати’ [7, с. 1026]; *пащекувати* ‘розм. говорити недобррозичливо, злобно або пишномовно, беззмістовно; базікати, теревенити’ [7, с. 712], напр.: «... всі були розбещені, курили й цілувалися з хлопцями, татко **верещав**, буряковіючи на виду...» (Оксана Забужко); «„... невже?” – **верещало** моє ошпарене розпачем нутро, невже?!» (Оксана Забужко); «Дівчата Льошку побачили – і ну **верещати**» (Люко Дашвар); «„Ой-йой, знаємо ми ваші чай!” – **репетували** баби» (Люко Дашвар); «Божечку, а скільки ж то буде поговору, а як завзято **пащекуватимуть** і жіноцтво, й парубота...» (Оксана Забужко).

Розмовні форми нейтрального стилістичного забарвлення створюють у писемному мовленні, зокрема художньому, колорит невимушеності, простоти, деякої експресивності [6, с. 85]. Подекуди дієслова мовлення в мові художньої літератури зафіксовані як розмовні не в першому, а в другому значенні, напр.: *балакати* ‘1. Розмовляти; 2. розм. Володіти мовою’ [6, с. 34]; *гукати* ‘1. Голосно вимовляти, виголошувати які-небудь слова, звуки // голосно кликати кого-небудь, // Голосним викрикуванням пропонувати комусь що-небудь, запрошувати когось куди-небудь і т. ін. 2. розм. Голосно лаяти кого-небудь, кричати на кого-небудь’ [7, с. 201]. Пор.: «Ну от, маєш, – сумувато сказав Арсен, – я так і знав, з тобою неможливо **балакати**» (Оксана Забужко); «... і не зчуваєшся, як починаєш **балакати** „хеф-напів”...» (Оксана Забужко); «... тоді Мілена рішуче **гукала** до операторів: „Стоп!” – і стишеним голосом хвилин п’ять-десять **розбалакувала** надмір загонисту молодицю до сьак-так нормального стану...» (Оксана Забужко); «„Музику!” – захекано **гукнув** хтось...» (Оксана Забужко).

Зрідка автори художньої прози використовують розмовні іменники, напр.: *просторікування* ‘багатослівне, часто беззмістовне мовлення’ [7, с. 989], пор.: «... Саш-

ко чомусь пригадав референта з його **просторікуванням** про оте „завжди”...» (Богдан Жолдак).

Подекуди в художньому стилі вживають розмовні іменники та дієслова мовлення зі зневажливим відтінком: *теревенити* ‘говорити дурниці; нісенітниці // Говорити що-небудь незначне, несерйозне, пусте’ [7, с. 1241]; *теревені* ‘дурниці, нісенітниці // пусті, марні розмови, балачки’ [7, с. 1241]; *розп’ятякувати* ‘вести багатослівні, беззмістовні розмови, говорити дурниці, нісенітниці; патякати, // говорити те, чого не можна розголошувати; базікати’ [7, с. 1065], напр.: «„Так! Годі **теревенити!**” – **grimнув** голова» (Люко Дашвар); «... **постійно** я [Торвік] щось **теревенив** про різні речі...» (Віктор Неборак); «Куди вже тут думи думати та про чийсь смішки **розп’ятякувати**» (Люко Дашвар); «... лише хіба поймеш віри таким **теревенням?**» (Богдан Жолдак).

Автори української прози вживають діалектні слова, напр.: *лебедіти* діал. ‘1. Говорити неясно, неправильно вимовляючи слова; лепетати (про дітей), // Говорити незв’язно, нерозбірливо; белькотати’ [7, с. 482], пор.: «„Орле мій єдиний... Любий мій друже...” – **лебеділа**» (Віктор Лупейко).

Активне використання розмовних і діалектних лексем у художній літературі підтверджує тенденцію до зближення усної і писемної форм мовлення [2, с. 26].

Надає розмовності художньому стилю активне використання дієслів, які в другому значенні позначають мовленнєвий процес. *grimати* ‘1. Сильно стукати, ударяти, бити чим-небудь. 2. Голосно ляяти, дорікати кому-небудь у чомусь’ [7, с. 198]; *xripіти* ‘1. Видавати горлом хрипкі звуки. 3. Говорити, кричати, співати хрипко, хрипким голосом’ [7, с. 1353]; *рокотати* ‘1. Утворювати розкотисті монотонні звуки, рокіт. 2. Лунати, звучати. 3. Говорити, співати, сміятися низьким, розкотистим голосом’ [7, с. 1085]; *стогнати* ‘1. Видавати протяжливі жалібні звуки від болю, туги і т. ін. 2. Говорити зі стогоном, жалісливо, протяжно’ [7, с. 1198]; *муркотати* ‘1. Безперестанно видавати звуки „мур-мур” (про котів та інших котячих). 2. Те саме, що й *мурмотати*, а *мурмотати* / *мурмотіти* „1. Говорити тихо, невиразно” [7, с. 545]; *лопотіти*, *лопотати* ‘1. Ударяти, ударятися чим-небудь по поверхні, видаючи глухі звуки. 6. Говорити поспішно, неясно // Говорити незрозумілою для слухача мовою // *зневажл.* Те саме, що базікати’ [7, с. 495], напр.: «„Вам що, у бібліотеці книжок не вистачає?” – **grimнув**» (Люко Дашвар); „Гудзики розстібни”, – **прохрипіла** тремтячими синіти губами» (Люко Дашвар); «„Марто, іди вперед”, – **прохрипів** він [Хома] і знову пішов на наркомана» (Юрій Андрухович); «„Дай... твою сорочку зніму”, – **прохрипів**» (Люко Дашвар); «... як грізно **рокотав** був: „Я тебе розірву!» (Оксана Забужко); «„Намисто забрав...” – **простогнала** [Маруся]» (Люко Дашвар); «„Терпи, милий, терпи...” – хвильно **муркотіла** повними вустами безброва сестриця» (Віктор Лупейко); «„Это правильно, это нормально”, – **промуркотів** король. Голос його можна було б назвати контрабасом» (Юрій Андрухович); «„Тут [на папері] усе написано”, – **пролопотів** [Білінкевич]» (Юрій Андрухович).

Ще частину дієслів мовлення складають слова, що мають зафіксоване в словниках друге розмовне переносне значення. Серед цих лексем ми виділяємо такі, що позначають мовлення як процес неприємний, агресивний, пор.: *відеризатися* ‘1. Гризучи, звільнятися від прив’язі. 3. *перен.* розм. Захищаючись, на чию-небудь лайку відпові-

дати лайкою» [7, с. 126]; *парирувати* '1. Відбивати шпагою або шаблею удар противника (у фехтуванні). 2. *перен.* Відбивати, спростовувати напади або докази противника в суперечці» [7, с. 706]; *гарчати* '1. Видавати низькі погрозливі звуки (про тварин), // Звучати низько, погрозливо, ніби ричати. 2. *перен., розм.* Сердито бурчати, висловлюючи незадоволення» [7, с. 174]; *рубати* '1. Розсікати, розділяти на частини, ударяючи чим-небудь гострим з розмаху, // *перен., розм.* Різко, чітко вимовляти (слова, фрази)» [7, с. 1087]; *колоти* '1. Натискати або проколувати чим-небудь гострим, спричиняючи біль. 5. *перен.* Ображати когось неприємними зауваженнями; в'їдливо дорікати кому-небудь» [7, с. 442]; *штрикати* '1. Тикати чим-небудь; всувати щонебудь усередину чогось. 2. *перен.* Ображати когось колючими, неприємними зауваженнями; ущипливо дорікати кому-небудь» [7, с. 1408]; *шипіти* '1. Видавати глухі звуки, які нагадують протяжне „ш-ш”. 2. Говорити, співати нерозбірливо, часто вживаючи шиплячі звуки, // *розм.* Говорити приглушеним від злості, роздратування голосом, // *розм.* Висловлювати незадоволення, злість» [7, с. 1396]. Напр.: «„Женські пакети, женські!» – презирливо **відгризалися** дівочки...» (Оксана Забужко); «„Мені заважає зосередитися запах солярки, який струмує від вас, пане літун», – **парирував** Немирич...» (Юрій Андрухович); «„Тобі яке діло?!” – **гаркнув** і пішов до контори [Льоша до продавщиці]» (Люко Дашвар); «„... на чужий кошт не пиячу”, – **відрубав** Хомський» (Юрій Андрухович); «„Наш поет, здається, саме зараз komponує в голові чергову поемку”, – **вколов** Юрка дель Кампо» (Юрій Андрухович); „Самостійності заважалося? – **штрикнув** пан Ординський...” (Люко Дашвар); «„Ти програв”, – **зашипів** дель Кампо (до Генделя)» (Юрій Андрухович).

Інші переносні розмовні значення дієслів у художньому стилі характеризують мовлення героїв за наслідуванням, говорячи нечітко, недоречно, промовляючи тихо тощо. Напр.: *ляпати* '1. падати каплями. 3. *перен., розм.* Те саме, що ляпати язиком – казати щось недоречно, нерозумне» [7, с. 501]; *цідити* '1. Пропускати рідину крізь щонебудь для очищення. 5. *розм.* Говорити неохоче, недбало» [7, с. 1365]; *мукати* '1. Видавати звуки „му-му”; ревіти (про велику рогату худобу). 2. *перен. розм.* Те саме, що мугикати» [7, с. 544], а *мугикати* '1. Стиха, невиразно наспівувати. 2. Вимовляти „гм”, „мг” і т. ін. » [7, с. 543]; *пхикнути* 'однокр. до пхикати» [7, с. 1007], *пхикати* '1. Тихо плакати. 2. *розм.* Те саме, що пхекати» [7, с. 1007], *пхекати* 'розм. Вигукувати, вимовляти „пхе”, виражаючи зневагу, презирство і т. ін.» [7, с. 1007]. Пор.: «„За ваш дім”, – чомусь **ляпнув** Стюпка» (Люко Дашвар); «„Дядько Роман казав, що треба трактора терміново зібрати”, – **ляпнула** дівка і язика прикусила» (Люко Дашвар); «„А пропадіть ви усі пропаном!” – **процідив** Льошка...» (Любо Дашвар); «Як він [чоловік] там **замукає**, забелькоче!» (Богдан Жолдак); «„... тарганиться сюди стара”, – **пхикнула** Дзе» (Богдан Жолдак).

Позначають процес мовлення у сучасній українській прозі дієслова інших лексико-семантичних груп. Значення ці зазвичай не зафіксовані в словниках. Напр.: дієслово *валувати* 'невгамонно гавкати» [7, с. 74] в художньому стилі означає 'голосно говорити', пор.: «Мілена наосліп вичовгалася з кабінету й щільно прикинула за собою двері: жест геть намарний, бо гик нітрохи від того не вицух, **валував** в ушу й далі, і на нього западалася в безвість стеля...» (Оксана Забужко); дієслова *дзеленчати* 'вдавати дзвінкі звуки (про дзвоник, скляні і т. ін. предмети); дзвонити, дзве-

ніти, // те саме, що дзижчати' [7, с. 219]; *дзижчати* 'видавати одноманітні дрижачи звуку під час польоту (про комах), // Швидкими рухами, польотом і т. ін. створювати такі звуки' [7, с. 219] позначають 'говорити дзвінко', пор.: «„Заходьте до нас...” – **продзеленчали** з гарячої печі два голосочки» (Віктор Лупейко); «*І батьки знай дзижчати* – коли та коли ти вже заміж підеши» (Люко Дашвар); дієслово *телгати* те саме, що *тетекати* 'видавати звуки, властиві гусям' [7, с. 204] позначає 'говорити голосно, монотонно', пор.: «*У третій оселі – аж шестеро старих та молодих **гелгали**, мов гуси...*» (Віктор Лупейко).

У мові українських письменників фіксуємо низку слів, що не зафіксовані словниками в жодному значенні. Вони позначають різні процеси, дії, стани, називають людей чи предмети. Всі ці лексеми ми відносимо до розмовних одиниць. Напр.: дієслова *дзявоніти* та *дзизкати* позначають 'говорити писклявим, дзвінким голосом', пор.: „*Пане, Миколо, що тут мається на увазі?*” – **дзявоніла...** кийська іскусствоєдка...» (Оксана Забужко); «„Саме. Я. Моє”, – **дзизкотіла** вона [Дзе] по периметру» (Богдан Жолдак).

Висновки. Отже, в мові сучасної художньої літератури активно використовують розмовні дієслова мовлення, які формують великі синонімічні ряди. Розмовні лексеми в художньому стилі вживають як в першому, так і в другому значеннях, зокрема і в переносному. Акт мовлення в текстах української прози позначають дієслова інших лексико-семантичних груп. Розмовні лексеми в художньому стилі створюють відповідний оцінний настрій, характеризують дійових осіб, надають прозі невимушеності, доступності, експресивності.

Список літератури

1. Биби́к С. П. Естетичні модифікації народно розмовності в ідіостилі Григора Тютюнника : дис. на здобуття вченого ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / С. П. Биби́к. – К., 1994. – 186 с.
2. Взаємодія усних і писемних стилів мови / [відп. ред. М. М. Пилинський]. – К. : Наук. думка, 1982. – 180 с.
3. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови / М. М. Пилинський, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.]. – К. : Наук. думка, 1990. – 216 с.
4. Онищенко І. В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : дис. на здобуття вченого ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / І. В. Онищенко. – Кривий Ріг, 2004. – 195 с.
5. Солганик Г. Я. К проблемам классификации стилей на интралингвистической основе / Г. Я. Солганик // Основные понятия и категории лингвостилистики. – Пермь, 1982. – С. 47–59.
6. Сучасна українська літературна мова : Стилістика / [за заг. редакцією акад. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.

Словники

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70 000 слов / под. ред. Н.Ю. Шведовой. – [21-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Рус. яз., 1989. – 924 с.

Навальная М. И. Динамические процессы разговорной лексики на обозначение актов речи в художественном стиле / М. И. Навальная // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 530–537.

В статье проанализировано функционирование разговорной лексики в художественном стиле, в частности глаголов речи и других лексем, обозначающих акт речи, определены внеязыковые факторы употребления разговорных слов, очерчена их стилистическая роль в произведениях современной украинской прозы.

Ключевые слова: художественный стиль, разговорная лексика, глаголы речи, внеязыковые факторы, стилистическая роль.

Navalna M. Dynamic processes colloquial vocabulary for designation of acts broadcasting in artistic style / M. Navalna // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 530–537.

This article analyzes the functioning of spoken vocabulary in art style, especially verbs of speech and other tokens that represent the act of speech, extralinguistic factors determined the use of spoken words, outlined their stylistic role in the works of modern Ukrainian prose.

Key words: artistic style, colloquial vocabulary, verbs of speech, extralinguistic factors, stylistic role.

Поступила в редакцію 12.10.2012 г.

УДК 811.161.2'42

ОСОБИСТИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ М. КУЛІША: ФОКУС ЕМПАТІЇ

Невська Ю. В.

ХНПУ імені Г. С. Сковороди, м. Харків

У статті розкриваються механізми досягнення емоційних і емотивних упливів в авторському мовленні М. Куліша на матеріалі його особистих листів. Досліджуються лінгвальні особливості вираження емпатії в дискурсі особистих листів М. Куліша, визначається фокус емпатії для окремих груп листів.

Ключові слова: дискурс, емпатія, фокус емпатії, тло емпатії.

Постановка проблеми. Поняття емпатії в лінгвістиці ще не достатньо розроблене, викликають багато питань спроби теоретичного обґрунтування її складових. У різні роки емпатію досліджували У. Чейф, С. Роджерс, В. Шаховський, М. Обозов, О. Філімонова, О. Селіванова, Ф. Бацевич, Т. Космеда, Т. Абрамова, Т. Ковалевська, А. Кузнєцова, А. Лось та ін. Однак прояви емпатії в епістолярному стилі не були предметом спеціального вивчення лінгвістів, хоча дослідження цього питання видається досить актуальним через домінантність позиції оповідача. Розповідь від першої особи в епістолярії дає можливість виявити найтонші емоційні та емотивні барви, стати дзеркалом душі адресанта, оскільки *емпатія* «передбачає один із способів передачі інформації саме з погляду мовця» [6, с. 278].

Дискурс особистих та інтимних листів М. Куліша особливо багатий на вияви емоцій, містить суб'єктивні судження, стилістично марковану лексику і синтаксис і тому є науково вартісним матеріалом для аналізу проявів емпатії та її особливостей. Отже, **актуальність** нашого дослідження зумовлена необхідністю уточнити складові емпатії (об'єкт емпатії, фокус емпатії, лінгвальні ознаки модально позначених частин висловлювань та ін.), що є смислоутворювальними та емотивними чинниками досягнення мовленнєвих упливів у дискурсі особистих листів М. Куліша. **Предметом** вивчення у цій статті є характеристики емпатії, зокрема фокус емпатії в особистому листуванні М. Куліша.

Метою статті є виявлення особливостей авторського мовлення М. Куліша, зокрема аналіз рис вербальної емпатії, що виявляється в його особистому листуванні. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- уточнити поняття фокусу емпатії;
- виявити особливості експлікації лінгвальних засобів реалізації емотивності та емпатії у текстах особистих листів М. Куліша;
- визначити фокус емпатії в інтимних і особистих листах М. Куліша;
- відстежити механізми досягнення емоційних і емотивних впливів в авторському мовленні М. Куліша на матеріалі його особистих листів.

Ми приймаємо дефініцію поняття *вербальної емпатії*, введене А. Кузнєцовой. На думку дослідниці, вербальна емпатія є «вираженням розуміння почуттів іншого; мовний уплив з метою вираження психологічної підтримки співрозмовнику» [2, с.

7]. Вербальна емпатія представлена співпереживанням (з приводу негативних подій) і здатністю відчутти спільну радість із приводу позитивних подій. Мовленнєве співпереживання об'єднує такі ілокутивні типи, як «розуміння», «співчуття», «втішання». Мовленнєва сфера «співрадість» представлена ілокутивними типами «радість за когось», «поздоровлення», «похвала» [2, с. 9]. Таким чином, емпатія часто збігається з типом мовленнєвого акту, його комунікативною метою. Через це вважаємо, що недоцільно обмежуватися класифікацією А. Кузнецової, яка не передбачає, окрім «співпереживання»(-) та «співрадість»(+), аспекти співіснування, зацікавленості, що далеко не завжди можна відбити на позитивно-негативній шкалі емоцій, вони репрезентовані ілокутивними типами прохання, вибачення, спростування, заохочення тощо. Дискурс звичайно складається з більш, ніж одного мовленнєвого акту, а отже, об'єднує декілька ілокутивних типів. Тому емпатія може різнитися в межах одного дискурсу, а може бути притаманною всьому дискурсу.

Емпатія виявляється в способах позначення референта, підмета, пасивізації (ідентифікація з пацієнтом, а не з агентом), рефлексивізації (додавання зворотної частки або зворотного займенника), порядку слів. Іншими експлікаторами вербальної емпатії стають стилістично маркована лексика (яка належить до офіційного або розмовного стилю), звертання, жаргонізми, арготизми, компаративні, парцельовані конструкції та ін. Емпатія також задає у висловленні або дискурсі форму й семантику різноманітним дескрипціям. А. Лось, зокрема, відзначає, що емпатія насамперед виражається в референтному вживанні присвійних займенників та іменників, що виступають у ролі «власника», тобто посесивних, чи присвійних слів [3, с. 16].

У мовознавстві емпатія розглядається в межах комунікативної лінгвістики, зокрема у прагматиці, що зумовлене наявністю в емпатизованого мовця чіткого наміру виявити власні емоції, уподобання, прихильність або, навпаки, неприхильність щодо іншого комуніканта. Таким чином, для прояву емпатії повинен бути визначений *фокус емпатії* – учасник зображуваної у висловленні події, який перебуває в центрі уваги, інтересів (тобто емпатії) автора (адресанта, мовця) [1, с. 166]. Фокус емпатії, за Ф. С. Бацевичем, буває прагматичним та семантичним, вони різняться за походженням і характеристиками [1, с. 166]. Так, семантична емпатія має своєю основою «упаковку», а прагматична – ставлення мовця / автора до іншого комуніканта, який перебуває у фокусі емпатії. Обидва типи можуть бути градуйовані за інтенсивністю вираження, тобто їм притаманний певний *ступінь емпатії* (від нульового до найвищого). Ще однією невід'ємною характеристикою емпатії виступає *тло емпатії* – учасник зображуваної у висловленні події, який не перебуває в центрі уваги, інтересів автора (адресанта, мовця), формуючи тло, на якому виявляється фокус емпатії [1, с. 171].

Особисті та інтимні листи М. Куліша становлять основний корпус епістолярію драматурга, в якого було декілька «постійних» адресатів: по-перше, його гімназійний друг, пізніше письменник і драматург, Іван Дніпровський; по-друге, письменник Аркадій Любченко; по-третє, кохана жінка О. К. Корнєєва-Маслова та, звичайно, дружина, А. І. Куліш.

Листи М. Куліша до І. Дніпровського свідчать, що друзі обговорювали свої творчі справи, пересилали один одному рукописи нових творів для прочитання та

дружніх порад і рецензій, ділилися спогадами. Куліш навіть міг «накидати» план п'єси чи роману з заготовками персонажів, писав про свої клопотання щодо путівок до санаторію для хворого Дніпровського. Стиль епістолярний у всіх цих листах перегукується з публіцистичним, бо в них трапляються замальовки з життя, емоційно окреслені розповіді про події, що завдяки пересипаній метафорами мові і особливостям композиції набувають яскравого художньо-публіцистичного характеру. Звертали товариші один до одного за псевдонімами, що були взяті за часів видання ними рукописних гімназійних журналів. Куліш підписувався «Твій Кляус», «Твій Август», «Твій неунывающий Кляус». Останній лист Куліша від 30 жовтня 1934 року має звертання «Дорогий Жане й Генріху Кирдяго!» і підписаний «Твій Кляус, він же Август Халява і dominus», що виказує ностальгію автора за вільними для творчості і самовираження часами, стає очевидним його передчуття щодо руйнування творчих планів і життя взагалі. Таке звертання свідчить про романтичну налаштованість, справжню чоловічу дружбу та юнацький запал, який не покидав друзів від гімназійних часів. У листах до Дніпровського Куліш щедрий на метафори, алюзії, порівняння, вставні та вставлені речення, вигуки, інверсії, анафори, парцеляцію для ритмізації прози, створення в читача ефекту «присутності», безпосередності відчуттів. Автор дає простір як своїм думкам, так і засобам їх вираження. Часто вживаються дискурсивні слова на позначення відчуттів («Як **бачиш**, ...», «**Чуєш**, ...», «..., як ти **знаєш**, ...», «**Віриш** ...», «Ну, Жане, справа серйозна! **Слухай!**» та ін.), що ніби зменшують відстань між адресантом і адресатом до відстані, характерної для прямої комунікації. Тій самій меті слугують численні питання до адресата, завдяки яким створюється враження полеміки між друзями, здається, що Дніпровський от-от відповість, кивне головою («**Розумієш**, Жане?», «**Га**, Жанчику?»). Переважна більшість питань має у структурі звертання, що звичайно робиться для привертання уваги співрозмовника під час прямої комунікації. Куліш використовує звертання у різних частинах листа, у різних типах речень. У кожному листі онім «Жан» зустрічається щонайменше два рази, а в середньому до 3-4, причому Куліш часто ігнорує ініціальну позицію звертання, яка традиційно подається окремим рядком, звідси складається враження прямої, безперервної комунікації («Ну, Жане, важко», «**Подаю голос до тебе, Жане**» тощо). Існує лист, у якому таких звертань аж 11 [7, с. 539–541]. Традиційне звертання у формі вокатива «Жане!» трапляється в листах до Дніпровського зрідка, звертання з привітанням фігурує лише кілька раз, що можна пояснити високим рівнем емпатії цих двох людей, породженою близькістю світобачення, ідеалів, життєвих шляхів, досить частим спілкуванням, яке й викликало ефект постійного підтримання зв'язку, безперервної комунікації. Традиційне побажання «Пиши» часто розширюється або ускладнюється («Чи будеш ти **писати** мені, Жане?», «Ти гляди ж мені – **пиши**»).

Проаналізувавши деякі особливості стилю листів М. Куліша до І. Дніпровського, маємо безперечні докази того, що фокусом **позитивної прагматичної емпатії** Куліша в них є його творчість, бо в 90% листів йдеться про власні його твори, що пишуться чи на які чекає постановка в театрах, та світобачення Куліша-письменника, яке віддзеркалюється через події його життя та емоційні вияви, що виникали через ці події. Мова листів М. Куліша багата на фігури художнього

мовлення саме тоді, коли він пише про муки творчості, про роботу над своїми творами, обставини їх написання тощо. І хоч інколи у фокусі емпатії стають творчі невдачі, в уявленні автора є чітко визначені критерії, до яких він наближається, яких прагне, з романтичною жагою молодості змальовуючи майбутню працю: *«Це буде вже не кабінетна праця, а великий творчий процес. Тут потрібна гола правда і жорстокий реалізм. ... Чисте, коротке, енергійне письмо. Звичайна, проста, тверда, як криця, мова. За скупими словами, за лаконічними реченнями – глибочінь, безодня революційного життя. Стиль мінятиметься. ... Од запашних квіток до шматочків бронзи і мармуру»*.

Змальовуючи особливості стилю, мови, композиції майбутніх творів, а також безпосередньо процес творіння, Куліш вживає багато метафор, метонімію, синекдоху: *«Старе моє перо, шкребе, ржею вкрилося», «І до літератури тягне. Попробую пожити з двома жінками»*. Куліш щиро й відверто розповідає другові про все, що з ним відбувається на творчому шляху, комунікативна мета цих численних мовленнєвих актів, по-перше, інформаційна, по-друге, емотивна та емоційна – досягається збереження того взаєморозуміння, обопільної підтримки, а отже емпатії, що з'явилася між ними ще в гімназійні часи. Куліш прагне, щоб друг відчув та розділив його радість, і навіть упевнений, з попереднього досвіду спілкування, що це буде саме так.

Фокусом **негативної прагматичної емпатії** Куліша у цих листах є робота в офіційній установі, у «соцвисі» (відділі соціального виховання), яка, за його словами, забирала в нього багато часу і сил, супроводжувалась агітаційними поїздками, читанням лекцій тощо. Повідомлення про цю роботу короткі, наративні, наприклад: *«Трамваї, кабінети, комісії, прийом, циркуляри, операційні плани, діти, дим, чад – і так до самої ночі»*, але інколи негативна емпатія породжує вживання метафор: *«Сьогодні вже витяг із скрині «портфеля», напханого паперами, циркулярами, інструкціями і статистичними матеріалами. Ой, як не хочеться **вмочати руки і мозок в соцвиховські чорнила!**», «**Губить мене Соцвих, поїдом їсть**»*. Схожа метафорика й у ставленні Куліша до провінційної газети, головним редактором якої він був певний час: *«Газета мене поїдом їсть, жере мене»*.

У листах М. Куліша до дружини з відряджень описується тимчасове житло, побутові труднощі, виявляється турбота про родину і про дітей. Майже незмінне звертання до дружини *«Дорога / Люба (моя) старенька!»*, що інколи змінюється на *«Дорогая, машинопишущая жона»*, свідчить про притаманний Кулішеві гумор, з яким він згадує й усіх домашніх: *«Дорога банда», «Джой Джековичу», «Дорога дружино і чади!», «Джой-старичок», «наша кохана донька Лелека»* тощо. Кожен лист містить ніжні слова піклування про рідних, формальні *«Цілую»* в листах Куліша розгорнуті в уявні міні-діалоги, ускладнені речення тощо: *«... І, конешно, після цього я цілую тебе, старенька, і не забуваю. Цілую також Лелеку, Вову, бабушку і Джоя, котрого на канапу прошу нізащо не пускати»*. Усе це, безумовно, є свідченням того, що фокусом емпатії в усьому корпусі листів до дружини є турбота про родину, за винятком листа від 22 грудня 1925 року, підписаного *«Мусій Копистка»*. Цей випадок метафоризації підпису в листі до дружини свідчить про ототожнення автора зі своїм персонажем за низкою рис характеру, про ідейну злитість із ним. Це, власне, теж

вияв емпатії Куліша до одного з, за його словами, влучних і «живих» персонажів своїх творів.

Ще один корпус листів заслуговує на увагу, бо має наскрізну емпатичну домінанту кохання. Це листи до О. К. Корнєєвої-Маслової (1925–1934 рр.), 34 з яких написані українською мовою. Стиль листів відчутно піднесений, вони повні світлих метафоричних образів, епітетів і метафоричних епітетів, окличних речень, пестливо-ніжних форм звертань («*Моя Ладушка!*»), дискурсивних висловів, зокрема у формі окличних і питальних речень та вигуків («*Що-що, а мудріший став, їй-бо...*», «*Ну скажіть на милість, чого мені з вами хитрити. Ну чого? Ну?.. Дивіться мені в очі й кажіть... То-то ж*»), дієслів на позначення почуттів і ментальної активності у формі питальних речень, покликаних привертати увагу адресата («*Пам'ятаєте?*», «*Розумієте тепер?*», «*Ви уявляєте?*»), вставлених речень, вставних слів, парцельованих конструкцій тощо.

Як зазначає Ф. Бацевич, існують цілі дискурси і мовленнєві жанри, що відпочатково передбачають емпатію адресанта до конкретного учасника певної події або факту [1, с. 173]. Отже, інформація, викладена в дискурсі листів, подається під кутом зору автора. Ми визначаємо його як *емпатизованого оповідача*, який спостерігає за тим, що відбувається, й емпатизує самому собі як персонажу в 1-й особі однини, зазвичай за відсутності підмета, але з відповідною формою присудка, співвідносними присвійними займенниками тощо. Тобто у фокусі емпатії у глобальному розумінні – особистість автора – свідка та дійової особи описуваних подій, тлом емпатії виступають різні особи та випадки з життя письменника.

У дискурсі всіх аналізованих особистих листів М. Куліша спостерігаємо певні *емпатичні домінанти* – «вияв певного типу емпатії не лише в межах одного висловлення, а їх сукупності, зв'язних фрагментів, що дає підстави говорити про емпатичну домінанту (домінанти) тексту або його частин», яка «поряд з іншими засобами когезії та когеренції, формує зв'язність і цілісність дискурсів, мовленнєвих жанрів та їх частин» [1, с. 171]. Наприклад, у листах до І. Дніпровського Куліш робить головним фокусом семантичної емпатії свої твори, – тобто емоції, переживання щодо творчості виявляються на тлі його відносин з Дніпровським. Іншими словами, постануть друга, І. Дніпровського, є *тлом емпатичної домінанти*. Але було б несправедливо вважати, що в дискурсі листування з Дніпровським проявляється лише одна емпатична домінанта. Щирі відносини між друзями, ніжна турбота про здоров'я один одного, про рідних, тобто емпатія до адресата та його родини, складають другу емпатичну домінанту цих листів. Про це можна дізнатися з ніжно-пестливих форм називання друга та рідних («*Жанчику*», «*дружина і моя Пенелопа*», «*тьотя Маруся і друк-Ленчик*»), етикетних форм наприкінці листа, що далеко виходять за межі формальних, завдяки розмовній лексиці, пестливим епітетам, іменам, які зрозумілі лише у вузькому колі двох родин, експресивному синтаксису, що включає як традиційні форми, так і несподівані питання, за якими слідом ідуть відповіді у формі запитань, численні вигукі і навіть оказіональні номінації осіб за допомогою юстапозита: «*Як там ся має хорошая тьотя Маруся? Сердечний привіт. А друк-Ленчик? У Києві? Бож-же мій, боже! Тисну, Жане-Генріху Кирдяго, і вітаю тьотю Марусю і*

друк-Ленчика аж у Києві! ... Ант[оніна] Іллін[ічна] передає гарячий привіт. Льоля і Вова теж. А також бабушка і Джой».

Таким чином, у результаті проведеного аналізу особистого епістолярію М.Куліша стає очевидним, що фокус прагматичної емпатії у них виступає не як характеристика окремого листа (окремого дискурсу), а як характеристика дискурсу всього корпусу листів до кожного окремого адресата. Так, у листах до дружини – це ніжність, любов і турбота про неї та дітей, про їх добробут; у листах до коханої жінки – це любов до неї; у листах до друга, І. Дніпровського, – творчість Куліша, їхня щира дружба й братерство. Іншими словами, «спочатку перевага віддається людині, потім істоті, а лише тоді неістоті» [5].

В епістолярному жанрі повною мірою відображається точка зору автора-оповідача-адресанта, його емоційні стани, смаки та уподобання, тобто дискурс листів однозначно містить емпатично марковану інформацію. Справа лише у майстерності автора донести до адресата той рівень емпатії, ті емпатичні домінанти, які він має на увазі, щоб не виникло комунікативне непорозуміння. Найвищим рівнем майстерності автора є вміння викликати в адресата емоції, подібні до тих, що відчуває він сам. Як наслідок, в ідеалі, він досягає комунікативної мети – розуміння, співчуття, співпереживання тощо. Так виникає рефлексія і відповідна емпатія адресата до повідомленого, і в результаті, до адресанта.

Мовними засобами створення ефекту присутності, наближення адресата до адресанта виступають: 1) введення інформації попередньо вжитим питальним реченням зі структурою «дієслово на позначення чуттєвої або розумової перцепції + звертання» («*Чуєш, Жане?*») або «вигук + звертання» («*Га, Жане?*»); 2) численне вживання звертань, зокрема у формі імені адресата, у тексті листа; 3) численне вживання стилістично маркованої лексики, характерної для прямої комунікації, зокрема, дискурсивних слів; 4) експресивний синтаксис тощо.

Висновки. М. Куліш ставиться до своїх адресатів – друзів, знайомих, жінки, коханки – із симпатією, любов'ю, інколи іронічно або критично, що свідчить про вияв позитивної прагматичної емпатії. Завдяки різноманітним мовним засобам відстань від автора-оповідача до читача зменшується і, таким чином, можемо стверджувати, що в організації дискурсу особистого листування М. Куліша простежується емпатія в різних ілокутивних типах: розуміння, співпереживання, співчуття, підбадьорення, схвалення, несхвалення тощо, що становить принципову жанроутворювальну домінанту аналізованих дискурсів, яка потребує подальшого докладного дослідження.

Список літератури

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Кузнецова А. А. Иллокутивные типы вербальной эмпатии : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 «теория языка» / А. А. Кузнецова. – Уфа, 2010. – 25 с.
3. Лось А. Л. Концептуализация светлого в языковой картине мира : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 «теория языка» / А. Л. Лось. – М., 2009. – 25с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
5. Сусов И. П. Введение в теоретическое языкознание // http://homepages.tversu.ru/~ips/5_04.htm.

6. Чейф У. Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XI. – М. : Прогресс, 1982. – С. 277–316.

Джерела ілюстративного матеріалу

7. Куліш Микола. Твори : в 2-х томах. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1980. – 878 с.

Невская Ю. В. Личный эпистолярый Н. Кулиша: фокус эмпатии / Ю. В. Невская // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 538–544.

В статті розкриваються механізми досягнення емоціональних і емотивних впливів в авторській речі Н. Кулиша на матеріалі його особистих писем. Исследуются лингвистические особенности выражения эмпатии в дискурсе личных писем Н. Кулиша, определяется фокус эмпатии для отдельных групп писем.

Ключевые слова: дискурс, емпатія, фокус емпатії, фон емпатії.

Nevskaya Yu. Personal letters by m. kulish: the focus of empathy / Yu. Nevskaya // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 538–544.

The mechanisms of reaching emotional and emotive influence in M. Kulish's style of writing in his personal letters have been studied. The linguistic peculiarities of the expression of empathy in the discourse of M. Kulish's personal letters have been investigated, the focus of empathy has been determined for certain groups of his letters.

Key words: discourse, empathy, the focus of empathy, the background of empathy.

Поступила в редакцію 08.10.2012 г.

УДК 82-93:159.922.72

ВПЛИВ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОБАЧЕННЯ ДИТИНИ

Підгородецька І. Ю.

Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва, м. Харків

У статті розглянуто художній текст в аспекті його прагматики, схарактеризовано сутність регулятивної і прагматичної функцій тексту. Проаналізовано результати анкетування учнів молодших класів за оповіданням М. Коцюбинського «Харитя» і визначено мовні засоби, що репрезентують авторські й читацькі уявлення про етичні й естетичні ідеали. Встановлено вплив художнього тексту на формування світогляду дитини.

Ключові слова: художній текст, автор, адресат, читацькі реакції, етичний, естетичний, ідеал.

Постановка проблеми. У сучасних філологічних студіях художній текст розглядають у межах загальних теоретико-літературних і мовознавчих проблем (лінгвопоетичних, прагмалінгвістичних, лінгвостилістичних, когнітивних, психолінгвістичних, етнолінгвістичних та ін.). У працях С. Я. Єрмоленко, В. С. Калашника, О. О. Маленко, Л. О. Пустовіт, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицької, В. А. Чабаненка глибоко й усебічно схарактеризовано специфіку функціонування поетичного слова. Водночас проблема сприйняття авторського тексту читацькою аудиторією залишається порівняно малодослідженою, що й визначає *актуальність* цього дослідження.

Важливими аспектами лінгвістичного дослідження художнього тексту є вивчення його регулятивної і прагматичної функцій. Регулятивна функція художнього тексту полягає в здатності управляти читацьким сприйняттям й інтерпретаційною діяльністю завдяки особливому відбору й організації тексту відповідно до авторської інтенції. Зазначена функція визначає прагматику тексту, тобто ефект дії на адресата. Прагматична функція тексту є здатністю викликати в читача або слухача певні емоції, оцінки, спонукати до активного світопізнання [2, с. 26].

Ідею про те, що зміст не закладений безпосередньо в самому тексті, висловлено у працях учених психологічного напрямку в мовознавстві, зокрема В. фон Гумбольдта й О. Потебні, який зазначав, що говорити – означає не передавати свою думку іншому, а тільки збуджувати в іншому його власні думки [5, с. 541]. У зв'язку з цим сучасні лінгвісти розглядають питання вербальних асоціацій, пов'язаних зі структурою тексту й зумовлених нею, що дотепер недостатньо висвітлене в науці. Асоціативне поле художнього тексту як відображення поетичної картини світу автора, теорія текстових асоціацій, які мають значення для діалогу автора й читача, питання асоціативних зв'язків текстових одиниць, взаємозв'язок теорії регулятивності тексту з прагматикою досліджує Н.С. Болотнова.

Мета розвідки – з’ясування впливу художніх творів на формування естетичних й етичних ідеалів у дитячій свідомості. Процес пізнання світу в дитинстві має вирішальне значення для формування характеру й поглядів особистості. Саме в цей час розпочинається становлення системи цінностей. Важливе місце в ній належить етичним та естетичним цінностям, на формування яких значно впливають твори художньої літератури, що й визначає предмет нашого дослідження.

Художній текст має низку специфічних рис, зокрема: містить не лише семантичну, а й естетичну (художню) інформацію, що виражає емоційно-оцінне й експресивно-оцінне ставлення до зображуваного; антропоцентричність (моделювання художнього світу для пізнання людини); полісемантичність (неоднозначність) за наявності інваріантного ядра; імпліцитність (прихований у підтексті зміст, що створює семантичну багатоплановість твору); актуалізація, (незвичне використання мовних засобів, що привертає до них увагу читача / слухача); навмисне порушення мовної норми.

Інтерпретація тексту, незалежно від особливостей суб’єкта, особистісних інтересів, має бути адекватною саме фрагментові світу, а не настрою особистості. Системне уявлення про текст і відображений у ньому цілісний фрагмент поетичної картини світу автора може виникнути тільки під час сприйняття цілісного тексту твору.

Учнів 3–4-х класів ознайомлено з оповіданням М. Коцюбинського «Харитя» з метою з’ясування впливу прозового твору на уявлення дітей про добро і красу. Результати анкетування дали змогу систематизувати читацькі реакції, зіставляючи їх із ціннісними настановами автора, з’ясувати закономірності й тенденції пізнавальної активності адресатів.

Школярам запропоновано відповісти на запитання, що сформульовані з урахуванням вікового критерію й дають можливість досягти поставленої мети: змусити учнів виявити аксіологічні пріоритети, спрямувати відповіді дітей у русло естетичного й етичного оцінювання змісту художнього твору.

Респонденти відповідали на такі запитання:

- Що вам сподобалося в головній героїні?;
- Які риси зовнішності Хариті ви запам’ятали?;
- Як письменник зобразив красу світу?

Проаналізуємо результати анкетування, починаючи з останнього запитання. Усього в опитуванні взяло участь 50 осіб (по 25 учнів третього й четвертого класів). Частина учнів (8 осіб третього класу, 6 осіб четвертого класу) не змогла відповісти на запитання. Загальна кількість відповідей третьокласників – 29 (14 різних реакцій), учнів 4-го класу – 24 (11 реакцій).

№	Як письменник зобразив красу світу?	Усього відповідей (3 клас)	Усього відповідей (4 клас)	Усього
1.	Поле (золоте)	4 (1)	8	12
2.	Нива (золота)	6 (4)	1	7
3.	Жито (золоте)	2	5 (1)	7
4.	Річка (голуба)	3 (2)		3
5.	Зорі (блискучі)	3 (1)		3
6.	Колоски (золоті, блискучі)	2 (1, 1)	1	3

7.	Квіти	2		2
8.	Пшениця	1	1	2
9.	Дерева	1	1	2
10.	Село		2	2
11.	Хліб		2	2
12.	Ліс	1		1
13.	Дім на горбку	1		1
14.	Чисте небо	1		1
15.	Краса природи	1		1
16.	Літні дні у жнива	1		1
17.	Дівчата		1	1
18.	Харитя		1	1
19.	Луки		1	1
	Усього	29	24	53

Ядро асоціативного поля *краса світу* містить такі реакції: *поле (золоте)* – 23%, *нива (золота)* – 13%, *жито (золоте)* – 13%, причому епітет *золотий* навіяний твором: *сяяли широкі лани золотого жита та пшениці*[4, с. 25]. Опис ниви в оповіданні М. Коцюбинського справив на учнів найбільше враження. Периферію складають реакції, що позначають реалії, пов'язані із полем (*колоски (золоті, блискучі)* – 6%, *хліб* – 4%, *пшениця* – 4%, *літні дні у жнива* – 2%), а також назви інших природних об'єктів (*річка (голуба)* – 6%, *зорі (блискучі)* – 6%, *квіти* – 4%, *дерева* – 4%, *ліс* – 2%, *чисте небо* – 2%, *луки* – 2%) й узагальнене поняття *краса природи*. Загальна кількість асоціатів, пов'язаних із красою природи, становить 91% (серед них *краса поля (ниви)* – 65%). Незначна кількість респондентів уявлення про красу світу пов'язує з людиною (реакції периферійної зони *дівчата*, *Харитя* – 4%). Такий самий відсоток опитаних красивими називає *село*, *дім на горбку* (елементи сільського пейзажу). Усі зазначені асоціати зумовлені впливом поетичної картини світу автора на естетичне світосприйняття реципієнтів і є результатом сприйняття адресатом авторського світобачення за посередництва мовних засобів художньої прози.

На запитання «Що вам сподобалося в головній героїні?» отримано 34 відповіді від 25 учнів 3-го класу й 41 відповідь від 25 учнів 4-го класу. Усього названо 17 рис характеру героїні твору і 2 риси її зовнішності. Учні 3-го й 4-го класів навели однакову кількість означень – по 11; лише 3 реакції є спільними (*добра*, *працелюбна*, *ласкава*).

№	Що вам сподобалося в головній героїні?	Усього відповідей (3 клас)	Усього відповідей (4 клас)	Усього
1.	Добра	12	16	28
2.	Працелюбна	11	6	17
3.	Розумна	3		3
4.	Ласкава	1	1	2
5.	Дбайлива	1		1
6.	Справедлива	1		1

7.	Милосердна	1		1
8.	Смілива	1		1
9.	Щедра	1		1
10.	Любов до матері	1		1
11.	Ввічлива	1		1
12.	Турботлива		9	9
13.	Гарна		2	2
14.	Маленька		2	2
15.	Широока		1	1
16.	Любляча		1	1
17.	Співчутлива		1	1
18.	Мила		1	1
19.	Щира		1	1
	Усього	34	41	75

Найбільша кількість респондентів називає Харитю, головну героїню оповідання М. Коцюбинського, *доброю* (28 відповідей – 37%), *працелюбною* (17 відповідей – 23%). Реакції *добра* й *працелюбна* виражають позитивну етичну оцінку рис особистості, як і реакції (*турботлива* – 12%), (*розумна* – 4%; *ласкава* – 3%; *гарна* – 3%; *дбайлива*, *справедлива*, *милосердна*, *смілива*, *щедра*, *любляча*, *ввічлива*, *співчутлива*, *мила*, *щира* – по 1,3% кожна). Епітет *розумна* характеризує інтелектуальні здібності героїні. Означення *гарна*, *мила* містять як етичний, так й естетичний компонент позитивного оцінювання. Прикметники *маленька*, *широока* характеризують зовнішність героїні.

Зосередження уваги школярів на внутрішньому світові персонажа свідчить, що авторські інтенції адекватно сприйняті юними читачами. Етичні настанови, які митець у художній формі декларує у творі, безперечно впливають на формування етичних ідеалів молодого покоління.

Наступне запитання виявляє уважність респондентів до зовнішніх рис героїні.

№	Які риси зовнішності Хариті ви запам'ятали?	Усього відповідей (3 клас)	Усього відповідей (4 клас)	Усього
1.	Маленька	6	1	7
2.	Красива, гарна	3	1	4
3.	Біле волосся	3	1	4
4.	Руде волосся		2	2
5.	Русі коси		2	2
6.	Чорні очі		2	2
7.	Сірі очі	2		2
8.	Великі очі	1		1
9.	Русяве волосся	1		1
10.	Коричневе волосся	1		1
11.	Почервонілі руки	1		1
12.	Засмаглі руки	1		1

13.	Худенькі руки	1		1
14.	Біленькі рученята	1		1
15.	Маленькі руки	1		1
16.	Руки	1		1
17.	Одяг	1		1
18.	Хустинка	1		1
	Усього	25	9	34

Варто зазначити, що 18 учнів (36%) із 50 опитаних не звернули увагу на портрет Хариті й не змогли відповісти на запитання, хоча успішно справилися з попередніми завданнями. Решта респондентів назвала 18 портретних рис головної героїні оповідання. Найбільша кількість однотипних реакцій характеризує розмір дівчинки (*маленька* – 7 відповідей, 21%). Чотири реакції (12%) виражають узагальнену позитивну оцінку зовнішності (*красива, гарна*). Одинадцять учнів (33%) звернули увагу на колір волосся, даючи йому означення *біле* (12%), *русе* (*русяве*) (9%), *коричнєве* (3%), *руде* (6%). М. Коцюбинський так описує волосся Хариті: *русява, аж біла голівка* [4, с. 23]. Неточність частини наведених означень може бути свідченням неуважного сприйняття тексту, зокрема окремих його деталей, а також другорядності зовнішніх рис героїні порівняно з її внутрішнім світом. Увагу респондентів привертають і очі головної героїні (*чорні* – 6%, *сірі* – 6%, *великі* – 3%). Означення, наведені учнями 3-го класу (*сірі, великі*), приблизно відповідають описові очей у тексті оповідання: *великі сиві очі* [4, с. 23]. Означення *чорні* розуміємо як результат неуважності респондентів 4-го класу. Учні наводять і ще одну портретну деталь – руки. Наведемо цитату з тексту і порівняємо з нею відповіді дітей. В оповіданні М. Коцюбинського є такі слова: *дрібненькі, запечені на сонці рученята* [4, с. 23]. У відповідях респондентів руки *маленькі, почервонілі, засмаглі, худенькі*, а також *біленькі рученята* (традиційне фольклорне атрибутивне сполучення). Усього 6 реакцій (18%). Найменшу увагу опитані звернули на одяг (2 реакції – 6%), і лише одну деталь одягу конкретизовано (*хустина*).

Отже, відповіді на запитання про зовнішність головної героїні оповідання засвідчують меншу загальну кількість реакцій, а також невідповідність їх частини авторському текстові. Зовнішність персонажа для учнів молодших класів постає другорядним елементом образу порівняно з внутрішніми характеристиками. Респонденти звертають увагу на зріст героїні, її волосся, очі, руки (основні акценти портретної характеристики). Менш вагомими для характеристики героїні виявилися деталі одягу.

Висновки. Процес сприйняття художньої правди читачем характеризує діалектика об'єктивного й суб'єктивного, загального й індивідуального. Аналіз результатів анкетування учнів молодших класів засвідчив, що авторські інтенції досягають мети: молодші школярі віддають перевагу внутрішній красі людини – етичному началу. Водночас школярі не залишили поза увагою художнього відображення краси світу, що є свідченням безумовного впливу поетичної картини світу письменника на формування як естетичних, так й етичних ідеалів читачів (слухачів) худож-

нього твору. Перспективним уважаємо подальше вивчення регулятивної і прагматичної функцій художнього тексту в їх взаємодії.

Список літератури

1. Болотнова Н. С. Ассоциативное поле художественного текста как отражение поэтической картины мира автора / Н. С. Болотнова // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2004. – Вып. 1 (38). – Серия: Гуманитарные науки (филология). – С. 20–25.
2. Болотнова Н. С. О связи теории регулятивности текста с прагматикой / Н. С. Болотнова // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – Филология. – № 2 (3). – С. 25–28.
3. Болотнова Н. С. Поэтическая картина мира и ее изучение в коммуникативной стилистике текста / Н. С. Болотнова // Сибирский филологический журнал. – 2003. – № 3–4. – С. 198–207.
4. Коцюбинський М. М. Твори : в трьох томах / М. М. Коцюбинський. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 1. – 317 с.
5. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.

Подгородецкая И. Ю. Влияние художественного текста на формирование мировоззрения ребёнка / И. Ю. Подгородецкая // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 545–550.

В статье рассмотрен художественный текст в аспекте его прагматики, охарактеризована сущность регулятивной и прагматической функций текста. Проанализированы результаты анкетирования учеников младших классов по рассказу М. Коцюбинского «Харитя» и определены языковые средства, репрезентирующие авторские и читательские представления об этических и эстетических идеалах. Выявлено влияние художественного текста на формирование мировоззрения ребенка.

Ключевые слова: художественный текст, автор, адресат, читательские реакции, этический, эстетический, идеал.

Pidgorodetska I. Y. The influence of the fiction text the forming of children's world view / I. Y. Pidgorodetska // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 545–550.

In the article the fiction text is considered in the aspect of its pragmatics, the essence of regulative and pragmatic functions of the text is described. The questioning results of junior school students on the base of the story by M. Kotsubynsky “Kharytja” are analysed and language means representating the author and reader's view of ethics and aesthetic ideals are certained. The influence of the fiction text on the forming of children's world view is educed.

Keywords: fictuion text, author, addressee, reader reactions, ethics, aesthetic, ideal.

Поступила в редакцию 13.10.2012 г.

УДК 811.161.1'37 "382":296.36

РЕЛИГИОНИМЫ СО ЗНАЧЕНИЕМ 'ОСЕННИЙ ПРАЗДНИК' В РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

Полякова Ю. Ю.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье исследуются эортонимы со значением 'осенний праздник', а также проводится анализ словарных формулировок данных эортонимов в русских и польских словарях.

Ключевые слова: эортоним, осенний праздник, словарь, календарь.

Постановка проблемы. Изучением религиозных праздников занимается **эортология**, которая тесно связана с литургикой, теолингвистикой, культурологией, лингвокультурологией, лингвистикой. Эортос — по-гречески «праздник». Отсюда «эортология», это — праздниковедение. От этого термина образуется единица данной отрасли знания — эортоним. Под эортонимом «понимается имя собственное, обозначающее церковные праздники» [3].

Эортонимы исследуются в разных аспектах (И. Бочарова, И. В. Бугаева, С. М. Толстая, Б. А. Успенский, Р. С. Баич, N. Maczulis, J. Drozdowska).

Тема является актуальной, поскольку в каждой стране существует множество календарей о различных праздниках: государственных, религиозных, светских. От того, как эортонимы будут представлены в календарях, как трактуются они в словарях, будет зависеть, насколько читатель поймет значение праздника.

Цель статьи — проанализировать словарные формулировки эортонимов со значением 'осенние праздники'. В русском и польском языке отражаются две картины мира, две культуры, две христианские конфессии (православие и католицизм), два календаря (юлианский и григорианский).

Основные задачи исследования:

- сделать выборку эортонимов главных праздников из календарей и словарей со значением 'осенний праздник';
- определить, какие праздники являются главными в классификации католических и православных праздников;
- проанализировать и словарные формулировки эортонимов.
- Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка в 4-х т., 1947—1948 (СУ);
- Словарь современного русского литературного языка в 17 т., 1948 – 1965 (БАС);
- Евгеньева А. П. Словарь русского языка в 4-х т., 1981 – 1984 (МАС);
- «Толковый словарь русского языка» С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведовой, 1992 (СОШ);
- «Большой толковый словарь русских существительных» Л. Г. Бабенко, 2005 (БТС);

- «Русско-английский словарь религиозной лексики (с толкованиями)» А. А. Азарова, 2002 (СРЛ);

- «*Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*» А. Markunas, Т. Uczyciel, 1999 (LMU);

- «*Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*» R. Lewicki, 2002 (ChL);

- «*Inny słownik języka polskiego*», red. nacz. M. Bańko, 2000 (ISJP);

- «*Uniwersalny słownik języka polskiego*», red. nauk. S. Dubisz, 2003 (USJP).

В православии и католицизме существуют свои классификации праздников.

В православии главные праздники называются двенадцатыми (12 основных праздников), которые разделяются на подвижные и неподвижные, то есть с фиксированной датой и датой празднования, зависящей от пасхального цикла. К двенадцатым, по значимости, относят и великие праздники, которые имеют особый вес и значение для Православной Веры и Русской Православной Церкви.

В католическом календаре различают 2 статуса праздников: «торжества» – главные праздники, которые имеют важное значение для католиков и «праздники» – все остальные даты. «Торжества» и «праздники» также бывают подвижными и неподвижными.

В православии существует 4 главных праздника со значением 'осенний праздник':

11.09 «Усекновение главы святого Иоанна Предтечи» (великий),

21.09 «Рождество Пресвятой Богородицы» (двенадесятый),

27.09 «Воздвижение Креста Господня» (двенадесятый),

14.10 «Покров Пресвятой Богородицы» (великий).

В католицизме один праздник является торжеством:

1.11 «*Święto Wszystkich Świętych*» (Торжество Всех святых)

и два праздника, имеющих статус «праздник»:

8.09 «*Narodzenie Bogarodzicy*» (Рождество Богородицы),

14.09 «*Podwyższenie Krzyża Pańskiego*» (Воздвижение Креста Господня).

Дальнейшая часть работы посвящена описанию каждого из перечисленных праздников и сравнительному анализу толкований эортонимов, зафиксированных в словарях польского и русского языков.

Усекновение главы святого Иоанна Предтечи (11.09)

Для обозначения этого праздника «Усекновение главы святого Иоанна Предтечи» используется несколько эортонимов: полный – «Усекновение Главы Пророка и Крестителя Господня Иоанна Предтечи», и усеченные: «Усекновение главы Пророка, Предтечи и Крестителя Господня Иоанна» «день Усекновения главы Предтечи», «Иван-постный».

Из-за экономии места в словарях и календарях не приводится полное название праздников. Поэтому чаще всего мы встречаем усеченные эортонимы.

В толковых словарях не представлено значение этого эортонима как праздника, хотя словосочетание «усекновение главы» мы можем найти с пометами устар., разг., ирон. и шутл. со значением «отсечение». Словосочетание иллюстрируется примерами из художественной литературы.

В современных словарях эортонимы сопровождаются энциклопедическим описанием: приводится дата празднования и кратко излагается событие, которому посвящен праздник. Из толкования понятно значение такого эортонима, как «Иван-постный» ('однодневный пост').

Например, в русско-польском словаре Р. Ливицкого читаем: «Иоанн Предтеча, Усекновение главы Иоанна Предтечи» (*разг.* Иван постный) — праздник, отмечаемый 29 августа (11 сентября) в память о казни Иоанна Предтечи по приказанию правителя Галилеи Ирода Антипы; в этот день установлен однодневный пост, а в быту русской деревни отмечается наступление осени: *ścięcie <głowy> Jana Chrzciciła* [10, с. 132].

В данном толковании представлены семы, которые актуализируют дату празднования 'отмечаемый 29 августа (11 сентября)', событие 'в память о казни Иоанна Предтечи', традиции 'установлен однодневный пост', а также народное понимание праздника 'отмечается наступление осени'.

В СРЛ зафиксировано: великий праздник в православии 29 августа / 11 сентября, приравненный к двенадцатому и посвященный воспоминанию события, описанного у евангелистов Матфея и Марка. Из словарной статьи мы узнаем, что праздник имеет важное значение для православных 'приравненный к двенадцатому', где можно прочесть о событии, которому посвящен праздник, однако сам событие не описывается ('описанный у евангелистов Матфея и Марка').

Рождество Пресвятой Богородицы (21.09) / Narodzenie Bogarodzicy (8.09)

В православии отмечают этот праздник 21 сентября, в католицизме — 8 сентября. Праздник «Рождество Пресвятой Владычицы нашей Богородицы» посвящен рождению Девы Марии в семье праведных Иоакима и Анны. В православии и католицизме этот праздник имеет разный статус: в первом случае он относится к числу двенадцатых, а во втором имеет статус «праздника» (*festum*).

Для обозначения данного праздника используется несколько эортонимов. В русском языке полное название праздника «Рождество Пресвятой Владычицы нашей Богородицы и Приснодевы Марии». В словарях и календарях мы можем также встретить: «Рождество Пресвятой Богородицы», «Рождество Пресвятой Владычицы нашей», «Рождество Богородицы», «День рождения Пресв. Богородицы», «Большая Пречистая», «Большая Спожа», «Васпощение» (споженки), «вспожинки», «госпоженки», «Богородицы», «Осенние оспожинки», «Осенины», «Богородицкая», «Поднесенев день», «Праздник рожаниц», «Род и Рожаница», «Лада», «Спожа» (заканчивать жатву — спожинать), «Богач», «Праздник урожая», «День благословения хлебов», «Матушка-осенина», «Огородичен день», «Малая Пречистая», «Вторая встреча осени», «Луков день» (Яросл., Вологод.), «Пасиков день» (Пенз., Саратов.), «Аспосов день» (Спасов день), «Спосов день» (Рязан.).

Многие эортонимы связаны со временем года, с народными приметами и народным календарем: считалось, что к этому дню заканчивается жатва, собирают урожай лука. Народные традиции, обычаи, приуроченные к данному празднику, также отражаются в толкованиях эортонима в словарях.

В польском языке встречаются эортонимы: *Narodzenie Bogarodzicy* (Рождество Богородицы), *Narodzenie Najświętszej Maryi Panny* (Рождество пресвятой Марии), *święto Matki Boskiej Siewnej* (праздник Божьей Матери).

В ChL номинация «Рождество Богородицы» — один из главных (двунадесятих) церковных праздников, отмечаемый 8 (21) сентября в память о рождении Пресвятой Девы Марии, согласно обетованию, данному Богом Её родителям — святым Иоакиму и Анне; это событие описано в апокрифах» [10, с. 236].

В толковании представлены семьи, которые называют дату празднования '8 (21) сентября', уточняют, чему посвящен праздник 'в память о рождении Пресвятой Девы Марии' и акцентируют внимание на том, где описано данное событие ('описано в апокрифах').

В LMU представлен эортоним «Васпощение», что свидетельствует о сохранении народных традиций.

В БАСе, МАСе эортоним «Рождество» относится только к празднику рождения Христа.

Воздвижение Креста Господня (27.09) / Podwyższenie Krzyża Pańskiego (14.09)

В православии праздник «Воздвижение Честного и Животворящего Креста Господня» принадлежит к числу двунадесятих. В католицизме — имеет статус «праздника». Установлен в память обретения Креста Господня, событие произошло, согласно церковному преданию, в 326 году в Иерусалиме около Голгофы — места Распятия Иисуса Христа.

Для обозначения этого праздника используются такие эортонимы: «Воздвижение Честного и Животворящего Креста Господня», «Воздвижение Честного Креста Господня», «Воздвижение Креста Господня», «Воздвижение креста», «Кресто-воздвиженский праздник», «Воздвижение».

В толковых словарях до 90-ых годов XX века эортонимы описывались кратко. Так, в БАСе Воздвижение (Воздвижение креста) — церковный праздник (т. 2, с. 551). В СУ «Воздвижение» — один из христианских праздников. В современных словарях данный эортоним представлен с описанием и указанием даты празднования [1; 2; 10].

В польском языке также встречаются эортонимы: *Święto Podniesienia Krzyża Pańskiego* (Праздник Воздвижения креста Господня), *Adoracja Krzyża Pańskiego* (пер. Обожание Креста Господня).

Покров Пресвятой Богородицы (14. 10)

Покров Пресвятой Богородицы — праздник, отмечаемый преимущественно в русском православии; в Русской Церкви считается одним из великих. Имеет фиксированную дату празднования — 14 октября по новому стилю.

В БАСе «Покров — название одного из церковных праздников, отмечаемого православной церковью 1 октября по ст. ст». В МАСе «Покров — один из христианских праздников». Из данных словарей мы можем узнать только то, что эортоним относится к христианству.

В «Христианстве. Словаре русско-польском» находим следующее толкование: «Покров», *офиц.* Покров Пресвятой Богородицы — православный праздник, отмечаемый 1 (14) октября в память о явлении в Константинополе Богоматери, которая

простерла над людьми покрывало и вознесла молитву о спасении мира». Эортоним также представлен в современных словарях [1; 2; 11].

Dzień Wszystkich Świętych (1.11) / День всех Святых

Święto Zmarłych (2.11) / День поминовения усопших

Цикл католических праздников завершается «Днем Всех святых» и «Днем поминовения усопших», следующие один за другим 1 и 2 ноября. Праздник «Всех святых» был введен в нач. VII в. папой Бонифацием IV, а позднее, в начале XI века, был установлен «День поминовения усопших», со временем они слились в один праздник – «Святые и усопшие». Католическая религия считает соблюдение обрядов поминовения важным долгом всех верующих. Первый день католики проводят в костеле, а на второй с самого утра отправляются на кладбище, часто с молитвами и песнопениями общей процессией, приводят в порядок могилы и ставят горящие свечи.

В православии «Всех святых праздник» – поминовение всех святых в первое воскресенье после Пятидесятницы – весной.

Эортоним представлен в польских словарях: M. Bańko «Inny słownik języka polskiego»; S. Dubisz «Uniwersalny słownik języka polskiego» — święto obchodzone 1 listopada, kiedy czci się tych zmarłych, którzy zostali uznani za świętych, zwyczajowo także dzień, w którym odwiedza się groby zmarłych krewnych, znajomych. Przyk. Wyjechać na groby na Wszystkich Świętych / пер.: праздник отмечается 1 ноября, день, когда чтут тех умерших, которые стали известными как Святые, а также принято считать день, в который посещают могилы родственников и знакомых).

Нами были проанализированы главные православные и католические религионимы со значением 'осенний праздник'.

В католицизме и православии разное количество эортонимов, которые обозначают праздники осеннего периода. В православии из четырех праздников два являются двунадесятыми, два – великими. В католицизме – один имеет статус «торжества», два – статус «праздника».

Несмотря на то, что статус праздников и дата празднования различны в католицизме и православии, значения некоторых эортонимов (Рождество Богородицы / *Narodzenie Bogarodzicy*; Воздвижение Креста Господня / *Podwyższenie Krzyża Pańskiego*) совпадают.

Для католиков эортоним «Всех святых» является важным событием, имеет статус «торжества», в православии это просто день памяти.

Исследование эортонимов в нескольких словарях до 90-х годов (БАС, МАС, СУ) и после 90-х (СОШ, БТС, СРЛ, ChL, LMU, ISJP, USJP) позволило выделить несколько особенностей.

Словари советского периода, до 90-х годов, намеренно отходили от подробного толкования эортонимов. Задача словарей советского времени – убедить читателя в том, что религиозная картина мира связана с нереальным, мифическим мировоззрением.

В современных словарях эортонимы описываются объективно, из толкования исключены семы с идеологическим значением, праздники рассматриваются с точки зрения важных, главных праздников в христианском учении. И здесь можно говорить о формировании объективной картины мира.

Список литературы

1. Азаров А. А. Русско-английский словарь религиозной лексики (с толкованиями) / А. А. Азаров. М.: «Руссо», 2002.
2. Бабенко Л. Г. Большой толковый словарь русских существительных: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы / Л. Г. Бабенко. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2005. – 864 с.
3. Бугаева И. В. Агионимы в православной среде: структурно-семантический анализ / И. В. Бугаева // Монография. – М.: ФГОУ ВПО РГАУ – МСХА им. К.А. Тимирязева, 2007. – 138 с.
4. Православный календарь 2012. Православный церковный календарь. 2009. – М.: Издательский Совет РПЦ, 2012.
5. Словарь русского языка в 4-х т. / [гл. ред. А. П. Евгеньева]. – М.: «Русский язык», 1981 – 1984.
6. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. – М., Л.: АН СССР, 1948 – 1965.
7. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка в 4-х т. / Д. Н. Ушаков – М., 1947-1948.
8. Bańko M. Inny słownik języka polskiego / M. Bańko. – Warszawa: PWN, 2000. – Т. 1-2.
9. Dubisz S. Uniwersalny słownik języka polskiego / S. Dubisz. – Warszawa: PWN, 2003. – Т. 1-4.
10. Lewicki R. Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski / R. Lewicki. – Warszawa, 2002.
11. Markunas A. Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski / A. Markunas, T. Uczyciel. – Poznań, 1999.

Список сокращений

- БАС** – «Словарь современного русского литературного языка в 17 т.», 1948 – 1965.
МАС – «Словарь русского языка в 4-х т.» под ред. А. П. Евгеньевой, 1981 – 1984.
БТС – «Большой толковый словарь русских существительных» Л. Г. Бабенко, 2005;
СУ – «Толковый словарь русского языка в 4-х т» Д. Н. Ушакова, 1947—1948.
СОШ – «Толковый словарь русского языка» С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведовой, 1992.
СРЛ – «Русско-английский словарь религиозной лексики (с толкованиями)» А. А. Азарова, 2002.
ChL – Lewicki R. «Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski», 2002.
LMU – Markunas A. «Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski», 1999.
ISJP – Bańko M. «Inny słownik języka polskiego», 2000.
USJP – Dubisz S. «Uniwersalny słownik języka polskiego», 2003. – Т. 1–4.

Полякова Ю. Ю. Релігійніми зі значенням 'осіннє свято' в російській і польській мовах / Ю. Ю. Полякова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 551–556.

У статті досліджуються еортоніми зі значенням 'осіннє свято', а також проводиться аналіз словникових формулювань даних еортонімів в російських і польських словниках.

Ключові слова: еортонім, осіннє свято, словник, календар.

Poliakova J. Y. Religionimy meaning 'autumn holiday' in Russian and Polish / J. Y. Poliakova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 551–556.

In article eortonimy meaning 'autumn festival', as well as an analysis of the data dictionary language eortonimov in Russian and Polish dictionaries.

Key words: eortonim, autumn holiday, dictionary, calendar.

Поступила в редакцію 29.10.2012 г.

УДК 81'36:24

ЕТНОПСИХІЧНІ АРХЕТИПИ В РОМАНІ О. ІЛЬЧЕНКА «КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...»

Помирча С. В., Яценко М. О.

Донбаський державний педагогічний університет, м. Донецьк

Стаття присвячена аналізу поняття «етнопсихічний архетип», що вербалізується в романі, з одного боку, через зображення рис етнічного характеру, а з другого – через мовну характеристику образів роману, при якому було застосовано комплексний підхід з урахуванням етнопсихічних, мовознавчих, соціокультурних, літературознавчих аспектів.

Ключові слова: архетип, етнопсихічний архетип, етнос, етнічний характер.

Постановка проблеми. В українському мовознавстві й культурології дедалі більше уваги приділяється характеристиці психічних основ українців, що виявляються не тільки в стереотипах поведінки, але й у мові, художній творчості. Роман О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» в художніх образах виражає духовне багатство народу мовними засобами.

С. Кримський зазначав, що «... спіралі історії накручуються на стрижневі, центральні цінності, які, збагачуючись, не гинуть, а постійно відроджуються в нових формах, перетворюючи сучасність у всечасність метаісторії» [2, с. 77]. На думку науковця, «... чим ґрунтовнішим є культурне звернення, тим глибше воно проростає в історичний ґрунт цивілізації» [2, с. 78]. Такими стрижнями він називає архетипи, а ми уточнимо – етнопсихічні архетипи.

Враховавши розглянуті характеристики науковців (Н. Слухай, В. Ярцева, Л. Крисіна, О. Бароніна, Л. Піхтовнікової, Ф. Уїлрайт, Л. Мацько) та знявши суперечності, пропонуємо таке визначення **архетипу**: це абстракція, формально визначений, мимовільний, автономний, генетично зумовлений, несвідомий імпульс, наперед установлена здатність, можливість уявлення, архаїчний першообраз, надзвичайно стійкий і практично незмінний у часі, спільний для більшої частини людства, який є засобом передачі досвіду предків, недоступний безпосередньому спогляданню і чіткій типізації, проте здатний опосередковано через проекцію на уявлення чи зовнішні об'єкти виявлятися в символах та вербалізуватися різноманітними засобами.

Аналіз наукових поглядів на архетип дає нам підстави виділити два різновиди архетипів: перші мисляться як глобальна категорія, спільна для всього людства (апріорні культурні константи, всеохоплені категоріальні архетипи, архетипи, первісні архетипи), а другі – вивідна категорія, реалізація першої за конкретних умов і обставин, що корелює з поняттям «етнос/народ/нація» (апостеріорні або емпіричні культурні константи, предметні архетипи, архетипи, концепти, символічні архетипи, ментальні архетипи).

Визначення й опис етнопсихічних архетипів неможливі без урахування особливостей національного характеру як важливого компонента етнічної свідомості. Якщо архетип – це абстрактна універсалія, що відбиває колективне несвідоме людства і є спільною для представників різних етносів, то **етнопсихічний архетип** розуміємо як модифікацію, реалізацію, проекцію загальнолюдського архетипу в колективному несвідомому конкретного етносу, спричинену певними геополітичними та культурно-історичними чинниками і зумовлену психічними параметрами етнічної ідентичності (етнічного характеру, темпераменту, етносвідомості).

Наприклад, архетип *Вода* може виявлятися в етнопсихічному архетипі «ріка» для українців та етнопсихічному архетипі «океан» для, скажімо, перуанців, маючи при цьому характеристики як спільні, так і відмінні, притаманні тільки тому чи іншому етносові.

Оскільки, як відомо, етнічний характер складають певні психічні риси, що властиві етносу на певному етапі розвитку і які на кожному з таких етапів можуть «згасати» чи навпаки проявлятися більш інтенсивно, важливо простежити, які саме риси дослідники вважали притаманними українському етносу взагалі.

Ціль статті – виявити етнопсихічні архетипи в романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...».

Перші спроби дати аналіз психічного складу українців як етносу були здійснені ще в XIX ст. у працях видатних представників української думки М. Костомарова, В. Липинського, І. Огієнка, Д. Чижевського, продовжили ці дослідження сучасні науковці: О. Баронін, І. Грабовська, М. Гримич, В. Жайворонок, Ю. Липа, Г. Лозко, Б. Цимбалістий та ін.

На підставі дослідження народної творчості, історії народу, характеристики його найвидатніших постатей названі автори розглядають такі типові риси етнічного характеру українців: волелюбність, прагнення до свободи, патріотизм, емоційність, чутливість, чуттєвість, сентименталізм, ліризм, гумор, артистичність, культ матері-жінки, релігійність, толерантність до інших народів, терпимість, індивідуалізм, працелюбність, гостинність, інтровертність, що виявляється в певній спрямованості на свій внутрішній світ, самозаглибленість, колективізм.

Оскільки кожен із науковців (з огляду на історичну епоху та спираючись на текст досліджуваного роману) убачав різною мірою притаманними українському етносові різні риси, зручним вважаємо подання цих відомостей у таблиці (табл. 1.1).

Як видно з табл. 1.1, більшість дослідників одностайно виокремлюють (уживаючи різні, але семантично близькі поняття) такі риси, як волелюбність, емоційність, культ жінки-матері, інтровертність, колективізм та індивідуалізм.

М. Логвиненко в передмові «Від Козака Мамає до сучасності» писав, що, «...використавши величезні багатства фольклору, Олександр Ільченко відтворює характер українського народу, його споконвічний і незгасний порив до свободи. До соціальної і національної незалежності...» [3, с. 4]. Ми можемо спроектувати узагальнене бачення та індивідуальне уявлення рис українців О. Ільченком у творі «Козацькому роду нема переводу...». Роман «Козацькому роду нема переводу...», написаний українцем про українців, звичайно повною мірою відображає характерні риси

національного характеру: емоційність, сентиментальність, чуттєвість, мужність, гордість, почуття гумору, релігійність, прагнення волі, матриархічність.

Таблиця 1.1.

Типові риси етнічного характеру українців

риса етнічного характеру \ прізвище дослідника	М. Костомаров	Д. Чижевський	В. Липинський	Б. Цимбалістий	Г. Лозко	Ю. Липа	В. Мацько	А. Баронін	І. Огієнко	Д. Яворницький	Ю. Кримський	всього
волелюбність (прагнення до свободи) патріотизм)	+	+			+	+	+	+	+	+	+	9
емоційність (кордоцентризм, чутливість та ліризм, гумор, сентименталізм)	+	+	+		+	+	+	+				7
релігійність (одухотвореність)	+			+								2
культ жінки , (родини)	+	+		+								3
толерантність (дух терпимості)	+					+						2
індивідуалізм	+	+			+			+				4
колективізм		+			+		+					3
працелюбство	+	+										2
інтровертність (самозаглиблення)	+						+	+				3

Вербалізація саме таких рис українського етнічного характеру в романі зумовлена, на нашу думку, кількома чинниками: 1) особистою зацікавленістю О. Ільченком химерною постаттю Козака Мамаєва зокрема та темою козаччини взагалі, що концентрувала дух звияти, патріотизму, мужності; 2) перемогою у Великій Вітчизняній війні, яка акцентувала піднесений дух звиятців, привертала увагу до історичного героїчного минулого; 3) індивідуальними психічними особливостями О. Ільченка, якого сучасники характеризували як людину доброзичливу, з почуттям гумору та глибоко інтелектуальну.

З огляду на окреслені теоретичні засади можемо реконструювати етнопсихічні архетипи українців, що вербалізуються в рисах етнічного характеру та художніх образах персонажів, зображених у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...».

Архетип Вільної індивідуальності реалізується в етнопсихічному архетипі **воля** та виявляється в притаманних етнічному характерові українців волелюбності, гідності, мужності, патріотизмі.

Архетип Дух – в етнопсихічному архетипі **серце**, який виявляється в притаманному етнічному характерові українців кордоцентризмі – емоційності, що виявляється в чуттєвості (любов, ненависть), гуморі, ліризмі, артистизмі, сентименталізмі.

Архетип Бог (Мудрий старець) проявляється в етнопсихічному архетипі **віра**, вербалізованому в романі через релігійність українців.

Архетип Чоловік реалізується в етнопсихічному архетипі **козак**, що є ключовим у романі, вербалізуючись в образах Козака Мамає, пана Купи, Михайлика. На думку М. Костомарова, в різні історичні епохи символами українського національного характеру були різні суспільні групи: образ козака (символ воїна, захисника, лицаря з відповідними характерологічними рисами) з часом поступається образів чумака, який символізує перехід від козака до селянина («за своїми занатями він мужик, за духом і характером – козак»), а той, у свою чергу, згодом утрачає залишки войовничості й трансформується в образ селянина, у якому «лише в період парубоцтва можна розгледіти колишню відвагу, активність, честолюбство, характерні для першого образу» [1, с. 30]. Оскільки написання роману було зумовлене певними суспільно-історичними чинниками та індивідуальними особливостями й захопленнями автора, про які вже йшлося, очевидно, що у романі зображується саме чоловік-козак.

Архетип Жінка реалізується у двох етнопсихічних архетипах – **мати** та **дівчина**, які вербалізуються в образах матері Явдохи та дівчат Ярини й Роксолани. На думку дослідників, жінці в українському суспільстві відводиться особливе місце, ставлення до неї відзначається особливою духовністю, а подекуди жінка домінує над чоловіком (М. Костомаров, І. Федорченко, Б. Цимбалістий). Особливу роль у ментальності українців відіграє жінка-мати, що пояснюється, на думку дослідників, матріархальним характером української родини, чим і зумовлюється особливість зображення в романі родинних стосунків – відсутність образу батька, проте розширення жіночих образів.

Схематично систему реалізації архетипів в етнопсихічних архетипах через типові риси етнічного характеру та образи персонажів представлено у схемі 1.1.

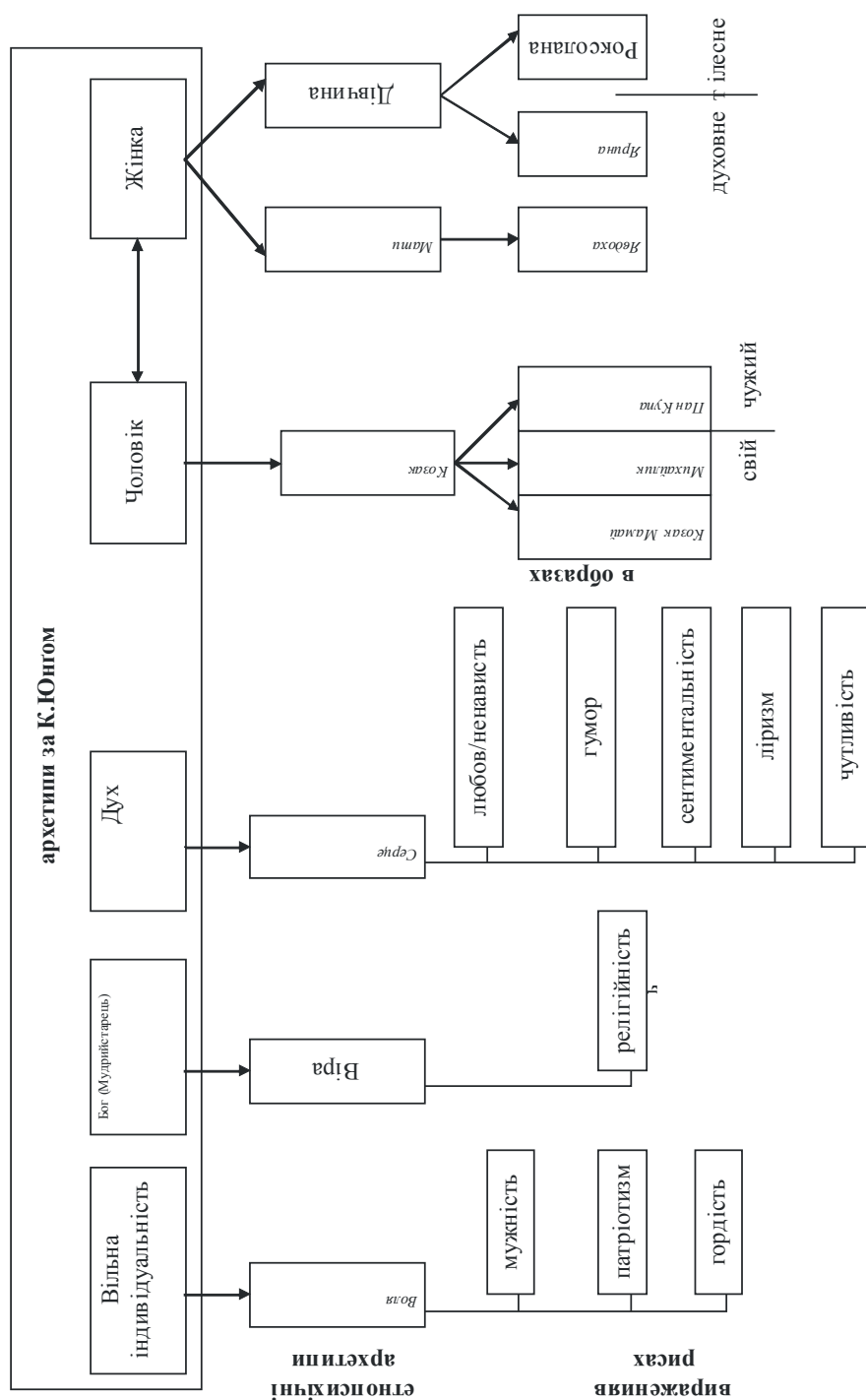
Висновки. Підґрунтям для визначення етнопсихічних архетипів, отже, є психічний склад етносу, що поєднує специфічні риси етнічного характеру, особливості психічних функцій етносвідомості та відображається і фіксується в мові, матеріальній та духовній культурі народу.

В українському мовознавстві й культурології дедалі більше уваги приділяється характеристиці психічних основ українців, що виявляються не тільки в стереотипах поведінки, але й у мові, художній творчості. І такі дослідження, на наш погляд, є актуальними й перспективними.

Список літератури

1. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 306 с.
2. Кримський С. Б. Сприймавши серцем, осягнувши розум / С. Б. Кримський // ВІСН, 1993. – № 8. – С. 76–83.
3. Логвиненко М. С. Від козака Мамає до сучасності / М. С. Логвиненко // Ільченко О. Є. Твори : у 2 т. / [вступ. ст. М. С. Логвиненко]. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 1: Козацькому роду нема переводу і Чужа Молодиця: Укр. химерний роман з нар. уст. – С. 3–14.

Схема. 1.1.1. Реалізація архетипів в етнопсихічних архетипах роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...»

Помирчая С.В. Этнопсихические архетипы в романе О. Ильченко «Козацькому роду нема переводу...» / С.В. Помирчая, М.А. Яценко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 557–562.

В статье анализируется понятие «этнопсихический архетип», которое вербализируется в романе, с одной стороны, через изображение черт этнического характера, а с другой – через языковую характеристику образов в романе, в исследовании применен комплексный подход с учетом этнопсихических, лингвистических, социокультурных и литературоведческих аспектов.

Ключевые слова: архетип, этнопсихический архетип, этнос, этнический характер.

Pomyrcha S. V. Ethnopsychic archetypes in the novel by O. Ilchenko «Козацькому роду нема переводу...» / S. V. Pomyrcha, M. O. Yatsenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 557–562.

This article is devoted to the analyzes of concept "ethnopsychic archetype", which is verbalized in the novel, on the one hand through the image of features ethnicity character, and the other hand characteristics of images through the language description in the novel, with the complex approach was used. It includes ethnopsychic, linguistic, socio-cultural and literary aspects.

Key words: archetype, ethnopsychic archetype, ethnos and ethnicity character.

Поступила в редакцию 16.10.2012 г.

УДК 81'1:811.161.2'271:61

РЕЛИГИОЗНО-МИФОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ «ПАСПОРТА РЕЧЕВОГО ЖАНРА» (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПИСАТЕЛЕЙ-ВРАЧЕЙ)

Пономаренко Е. А.

Крымский государственный медицинский университет
имени С. И. Георгиевского, г. Симферополь

В статье рассматривается религиозно-мифологический аспект паспорта речевого жанра с учетом сведений о культурных и ментальных процессах русской этноязыковой общности.

Ключевые слова: речевой жанр, паспорт жанра, образ врача.

Постановка проблемы. В языкознании к описанию и разграничению речевых жанров подходят с позиции «модели речевого жанра», предложенной Т. В. Шмелевой. Исследователь полагает, что в речевом сознании говорящего существует «типовой проект», канон, схема РЖ, для характеристики которого важны семь «конститутивных признаков». Главным жанрообразующим признаком является *коммуникативная цель*, которая дает основания для различения классов речевых жанров. Внутри каждого класса жанры различаются по пяти содержательным и одному формальному параметрам: *концепция (или «образ») автора* – та «информация о нем как об участнике общения, которая “заложена” в типовой проект речевого жанра, обеспечивая ему успешное осуществление» [7, с. 93]; *концепция (или «образ») адресата*, который присутствует в каждом высказывании данного жанра (то есть «предполагаемый адресат» по М. М. Бахтину); *событийное содержание* – (актанты, их отношения, временная перспектива и оценка); *фактор (или «образ») коммуникативного прошлого* – отношение высказывания данного жанра к уже сказанному в цепи речевого общения; *фактор (или «образ») коммуникативного будущего* – отношение высказывания данного жанра к тому, что должно быть сказано в дальнейшем; 7) *языковое воплощение* – формальное выражение высказывания данного жанра с помощью языковых средств.

Анализ исследованного материала свидетельствует о том, что «паспорт жанра» может быть дополнен и расширен. Мы дифференцируем конституирующие признаки на *константные* и *факультативные*. *Константные* признаки – это постоянные признаки, включённые в матрицу «паспорта жанра», а также формирующие структуру каждого из представленных в данном исследовании речевых жанров. *Факультативные* признаки – меняющиеся, необязательные, зависящие от особенностей анализируемого материала (в данной работе – от культурно-исторических реалий). К *константным* признакам относим коммуникативную ситуацию; концепцию адресанта; концепцию адресата; фактор коммуникативного прошлого; стратегии и тактики речевого общения; фактор коммуникативного будущего, а также формально-

языковую организацию. *Факультативным* конституирующим признаком считаем невербальные средства общения. Особую важность представляют религиозно-мифологический и психоэмоциональный аспекты, поскольку «коммуникация, которую структурируют жанры, есть важнейшая часть культуры, и жанры – ее формы – также обусловлены субъективным, культурно-опосредованным ценностным взглядом на мир, как и культура в целом» [1, с. 12].

Цель работы – охарактеризовать религиозно-мифологический аспект с учетом сведений о культурных и ментальных процессах русской этноязыковой общности.

Материалом исследования послужили тексты художественных произведений писателей-врачей конца XIX – первой четверти XX века А. П. Чехова, В. В. Вересаева и М. А. Булгакова.

Как известно, мировидение любой этноязыковой общности основано на формирующейся в процессе ее развития определенной модели мира. Модель мира дохристианского (языческого) общества была основана на тесной связи человека с природой. Язычник воспринимал мир как живое существо, такое же, как и он сам. Следствием этого было одушевление природы, олицетворение вещей и явлений, перенос на природные объекты человеческих или животных свойств. При помощи такого одушевления окружающей действительности люди пытались объяснить, почему происходят те или иные природные явления.

На ранних этапах рабовладельческого строя *врачебное дело* уже выделилось в качестве самостоятельной профессии, о чем свидетельствуют дошедшие до нашего времени заговоры, обращенные к языческим божествам, способным преодолеть болезнь. Жрецы, ведуны, кудесники, волхвы, знахари считались в народе посредниками между человеком и таинственными силами природы. Способность особым образом взаимодействовать с окружающей средой воспринималась как некий тайный божественный дар, а носитель такого знания выступал в качестве «модифицированного жреца, которому дано было право обращаться к небесным силам для исцеления больных» [2, с. 239]. Так, достигшая высокого расцвета медицина Древней Греции нашла отражение в культах обожествленного врача Асклепия, который представлялся как Спаситель – **Σωτήρ** (Soter – в античной традиции эпитет богов-избавителей) от телесных недугов, прежде всего, исцеляющий хромых и слепых прикосновением своей руки, и его дочерей: Гигиен – охранительницы здоровья (отсюда гигиена) и Панакеи – покровительницы лечебного дела (отсюда панацея).

В эпоху распространения христианства значительное влияние на восприятие врачебного искусства оказало то, что Лука, один из четырех евангелистов, был врачом. Около семидесяти врачей были канонизированы церковью. В их числе святой великомученик Пантелеймон, братья-близнецы Косма и Дамиан, святой Антоний.

На Руси первые письменные упоминания о врачевании встречаются в «Русской Правде» – древнейшем своде русских законов, составленном при Ярославе Мудром в первой четверти XI века. В это же время начала развиваться монастырская медицина, появились первые монастырские больницы, сведения о которых зафиксированы в монастырских хрониках – «Киево-Печерском патерике». Этот документ содержит упоминания о монахах-лечцах: святом Антонии и его ученике преподобном Агапите, исцелившем внука Ярослава Мудрого, будущего киевского князя Влади-

мира Мономаха. Кроме того, «Киево-Печерский патерик» дает перечень требований, предъявляемых к монахам-лечцам, которые, ухаживая за больными, должны были быть терпимыми в обращении с ними; выполнять самую чёрную работу; не заботиться о личном обогащении.

Процесс сакрализации *образа врача* со времен античности и до начала XX века сопровождался использованием по отношению к врачу различным языковым средствам (эпитетов, разного рода обращений, особых лексико-грамматических форм), а также невербальных компонентов. Указывая на очевидную зависимость религии от языка, Макс Мюллер отмечал, что «в названиях, в эпитетах, относящихся к богам, открыт некоторый незначительный запас слов, которые первоначально были взяты из мира чувственного, материального и возвышены впоследствии до более достойного нравственного значения» [4, с. 66].

В исследуемых текстах художественной литературы конца XIX – первой четверти XX, а именно в извлечённых из них речевых жанрах *мольбы* присутствуют факты обожествления врача посредством употребления императива в форме единственного числа в сопровождении паралингвистических средств (жеста коленопреклонения). Например: *Мать же крикнула мне нехорошим голосом: – Дай ей, помоги! Капель дай!* (Булгаков, Стальное горло); *Мать вдруг автоматическим движением передала девочку бабке и стала передо мною на колени. – Дай ей каплю, сказала она и стукнулась лбом в пол, – удавлюсь я, если она помрет* (Булгаков, Стальное горло); *Он перекрестился, и повалился на колени, и бухнул лбом в пол.* (Булгаков, Полотенце с петухом); *Осмотрев больного, я сказал матери, что навряд ли и он выживет. Прачка упала передо мною на колени. – Батюшка, спасите его!.. Последний он у меня остался! Растила его, кормилица, на старость... Сколько могу, заплачу вам, век на вас даром стирать буду!* (Вересаев, Записки врача). Использование подобной лексико-грамматической формы в сочетании с характерным жестом объясняется древней православной традицией, в соответствии с которой во время молитвы верующий, обращаясь к Спасителю, осеняет себя крестным знамением и совершает поклоны, иногда становясь на колени и касаясь головой пола. По мнению Б. А. Успенского, обращаясь к Богу на *ты*, «мы можем не ожидать ответа, но при этом имеет место презумпция, что в случае ответа <...> последний может быть выражен в первом лице (с использованием местоимения *я*). Предполагается, что в этом случае мы оказываемся с говорящим в одном ситуационном пространстве» [6, с. 33].

Картина освоенного мира в представлении наивного сознания тесно связывалась с процессом *именования*, которое складывалось из познания, оценки и осмысления, вписывания осваиваемого предмета или явления в структуру ранее освоенного мира. По логике мифологического сознания, в имени была возможна символизация всего освоенного мира или его значимой части. Узнать имя означало получить власть над его обладателем. Поэтому имена предметов, вещей, окружающих человека часто не назывались, а для их именования использовались своего рода эвфемизмы.

Употребление табуированных слов и выражений вызвано отношением к слову как к магической силе. Н. Б. Мечковская считает, что «источником табу могла быть неконвенциональная (безусловная) трактовка знака: древний человек относился к слову не как к условной, внешней метке предмета, а как к его неотъемлемой части.

Чтобы не разгневать «хозяина тайги», избежать болезни или другой беды, не потревожить души умершего, запрещалось произносить «их» имена. Истоки неконвенционального восприятия знака лежат не в изначальном фидеизме сознания, но в первичном синкретизме отражения мира в человеческой психике – это одна из фундаментальных особенностей дологического мышления» [3, с. 42, 63]. Табуированные слова заменялись эвфемизмами, что приводило к обновлению и расширению словаря. Таким образом, очевидно, появились односоставные безличные предложения, характеризующие физическое и психологическое состояние человека.

Выбранные из художественных произведений писателей-врачей конца фрагменты институциональных дискурсов содержат речевые жанры (РЖ *жалобы*, РЖ *мольбы*), включающие в свой состав названные синтаксические конструкции. Использование в речи таких конструкций вызывает в сознании языковой личности непроизвольно всплывающие ассоциации. За каждой языковой единицей закреплено не только определённое значение, но и многомерная система связей (звуковые, ситуационные, понятийные и т. д.). Сложность восприятия подобных безличных конструкций обусловлена как особенностью синтаксической структуры, так и лексическим значением предиката, который содержит дополнительные смысловые оттенки, являющиеся результатом национального видения мира. Например: *А во рту у меня горело и пахло керосином, в желудке резало...* (Чехов, Неосторожность); *Даже в пот ударило* (Чехов, Неосторожность); *В животе у него перекачивало, под сердцем веяло холодом* (Чехов, У постели больного). – *Давно его схватило?* – спросил я молодую женщину. – *После обеда сегодня, – ответила она, не глядя на меня. – Пришел с работы, пообедал, через час и схватило* (Вересаев, Без дороги). *Лицо его перекосило, и он, захлебываясь, стал бормотать в ответ прыгающие слова* (Булгаков, Полотенце с петухом). *У меня в груди теснит...жмет...душит* (Чехов, У постели больного); – *Дайте мне походить!* – слабым голосом сказал больной. – *Сводит ноги, мочи нет* (Вересаев, Без дороги); – *Дайте помочи!.. Печет под сердцем...* – пробормотал он в промежутке между вздохами, вдруг задрожал, стиснув зубы, и стал подтягивать сводимые судорогами ноги (Вересаев, Записки врача).

Об умалчивании имени тотема, а также о недостаточной осведомлённости в законах природы рассуждал А. А. Потебня. Ученый пытался объяснить происхождение отдельных видов безличных предложений. В своих теоретических изысканиях исследователь проследил особенности образования категории безличности, классифицировал безличные предложения, указал, какими грамматическими формами выражена безличность не только в русском языке, но и в других славянских, а также западных и классических языках. В работе «Из записок по русской грамматике» он сделал вывод о том, что в русском языке все время продолжается активный процесс, следствием которого является потеря субстанциональности и усиление глагольности. Бессубъектные предложения и есть конечный результат происходящего процесса. Первичная стадия языка субъектна. В дальнейшем в силу тех или иных причин субъект бледнел в сознании человека, затем исчезал или устранился. Причиной исчезновения субъекта в языке служило: 1) тотемистическое представление, т. е. умалчивание имени тотема; 2) неизвестность действующей причины из-за недостаточной осведомленности в законах природы. Ученый отмечал, что предложения,

которые выражают ощущения, восприятия, различные внутренние и внешние явления возникли в силу мифологического мышления: «за исходную точку при объяснении бессубъектных выражений личных состояний и явлений внешней природы следует принять то воззрение, по которому в каждом существе и в каждом обособленном явлении заключена двойственность и множественность субстанций, действиями коих объясняются явления. Таким образом, прихотливость больного с этой точки зрения есть не один из признаков болезненного состояния (ибо понятия о болезни, как состояния ещё нет), а воля болезни, как особого существа, находящегося в больном» [5, с. 319]. Участвуя в формировании взгляда на окружающий мир, безличные конструкции встраиваются в грамматическую систему языка и отражают особенности русского национального сознания.

Выводы. Таким образом, религиозно-мифологический аспект, встраиваясь в структуру «паспорта речевого жанра», представляет *речевой жанр* как сущность, позволяющую анализировать процессы, релевантные для языка, коммуникации и культуры.

Список литературы

1. Дементьев В. В. Аспекты проблемы «жанр и язык»: жанры речи и... «язык речи»? / В. В. Дементьев // Жанры речи. – Вып. 6 : Жанр и язык. – Саратов : Издательский центр «Наука», 2009. – С. 5–22.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монография] / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
3. Мечковская Н. Б. Язык и религия : [пособие для студентов гуманитарных вузов] / Н. Б. Мечковская. – М. : Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.
4. Мюллер Макс. От слова к вере: религия как предмет сравнительного изучения / Макс Мюллер // Языки как образ мира. – М. : ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – С. 9–126.
5. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Об изменении значения и заменах существительного / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – С. 317–380.
6. Успенский Б. А. Ego Loquens: язык и коммуникативное пространство : [монография] / Борис Андреевич Успенский. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2007. – 320 с.
7. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи. – Саратов : Изд-во Гос УНЦ «Колледж», 1997. – С. 88–99.

Пономаренко О. А. Релігійно-міфологічний аспект як складова «паспорту мовленнєвого жанру» (на матеріалі творів письменників-лікарів) / О. А. Пономаренко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 563–567.

В статті розглядається релігійно-міфологічний аспект паспорту мовленнєвого жанру із врахуванням відомостей про культурні й ментальні процеси російської етномовної групи.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, паспорт жанру, образ лікаря.

Ponomarenko E. A. Religious and mythological aspect as a constituent of speech genre passport (on the based of works by writers – doctors) / E. A. Ponomarenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 563–567.

The article considers religious and mythological aspect as a constituent of speech genre passport.

Key words: the genre, genre passport, speech communication, author's form.

Поступила в редакцию 11.10.2012 г.

УДК 811.161.1

КОЛОРИСТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО РОМАНА

К. Г. ПАУСТОВСКОГО «РОМАНТИКИ»

Сивова Т. В.

Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, г. Гродно

Выявлен цветовой спектр романа К. Г. Паустовского «Романтики», установлено соотношение доминант цветового спектра романа с русской и белорусской национальной цветовой иерархией, рассмотрено своеобразие цветового спектра произведения.

Ключевые слова: колоратив, цветовой спектр, русская национальная цветовая иерархия, белорусская национальная цветовая иерархия.

Постановка проблемы. Цвет – феномен уникальный и многогранный. Он является предметом исследования многих фундаментальных и прикладных наук. Его свойства и функционирование в разных сферах жизни изучают в рамках физики и информатики, психологии и медицины, архитектуры, дизайна и рекламных технологий, прикладного и изобразительного искусства, культурологии, этнографии и антропологии, философии, литературоведения.

Неослабевающий интерес вызывает цвет у лингвистов. Исследования в рамках лингвистики цвета ведутся в различных направлениях, и это позволяет утверждать, что концепция лингвистики цвета приобретает в языкознании «черты самостоятельной научной парадигмы» [6, с. 7]. В этой парадигме В. Г. Кульпина выделяет следующие аспекты изучения цвета: сопоставительный, эволюционный, психолингвистический, когнитивный, лингвокультурологический, номинационно-терминообразующий [5, с. 35]. Сегодня сложились все предпосылки для выделения еще одного аспекта изучения колоративной лексики – изучение цветолексики в языке художественной литературы.

Цель статьи – исследовать колористическое пространство романа К. Г. Паустовского «Романтики».

Творчество К. Г. Паустовского, «великолепного знатока русского языка, писателя с “живописным” видением мира, тонким и разнообразным ощущением цвета» [7, с. 181], предоставляет широкие возможности для исследователей-колоративистов.

Колористическое решение произведения «Романтики» вызывает интерес с точки зрения цветового диапазона, а также цветовых доминант, отражающих, с одной стороны, национальную языковую картину мира и, с другой, – индивидуальную, авторскую, картину мира.

Ядро цветового спектра первого романа писателя состоит из базовых (согласно классификации имен цвета Р. М. Фрумкиной) блоков цвета [10, с. 54]. К базовым блокам относятся (цифра рядом с лексемой означает количество словоупотреблений в «Романтиках» К. Г. Паустовского):

1) блок «красные»: *красный* 45, *розовый* 15, *красный* 8, *багровый* 3, *карминный*, *алый* 1. Другие имена цвета, принадлежащие к блоку «красные» (*бордовый*, *брусничный*, *багряный*, *вишневый*, *гранатовый*, *клюквенный*, *кумачовый*, *коралловый*, *малиновый*, *пурпурный*, *пунцовый*, *рдяной*, *рубиновый*, *свекольный*, *томатный*), в романе К. Г. Паустовским не используются. (Далее в статье такие имена цвета поданы в скобках);

2) квазиблок (термин Р. М. Фрумкиной) «оранжевые»: *рыжий* 16, *оранжевый*, *ржавый* 5, *апельсиновый* 2, *бронзовый* 1 (*огненный*, *кирпичный*, *морковный*, *медовый*, *рябиновый*, *терракотовый*);

3) блок «желтые»: *желтый* 55, *золотой* 29, *соломенный* 2, *янтарный*, *медный* 1 (*охряный*, *персиковый*, *песочный*);

4) блок «зеленые»: *зеленый* 37, *табачный* 2, *малахитовый* 1 (*горчичный*, *фисташковый*, *оливковый*, *хаки*, *гороховый*, *болотный*, *бутылочный*, *салатовый*, *изумрудный*);

5) блок «синие»: *синий* 52, *голубой* 15 (*бирюзовый*, *аквамариновый*, *лазурный*, *небесный*, *васильковый*, *сапфировый*, *ультрамариновый*, *электрик*, *кобальтовый*, *индиго*);

6) блок «фиолетовые»: *лиловый* 4 (*аметистовый*, *сливовый*, *сиреневый*, *фиолетовый*);

7) блок «серые»: *черный* 86, *серый* 37, *свинцовый* 3, *пепельный* 1 (*антрацитовый*, *грифельный*, *мышинный*, *маренго*, *стальной*);

8) блок «белые»: *белый* 57, *молочный* 2 (*белёсый*, *жемчужный*, *перламутровый*);

9) блок «коричневые»: *коричневый* 7, *кофейный* 2, *бурый* 1 (*каштановый*, *шоколадный*);

10) ни одно из наименований цвета, принадлежащих квазиблоку «кремовые» (*сливочный*, *цвет слоновой кости*, *телесный*, *кремовый*, *опаловый*, *палевый*, *бежевый*, *цвет кофе с молоком*), не используется К. Г. Паустовским в произведении. Более того, автор избегает подобных пастельных тонов и в других своих ранних произведениях: «Кара-Бугаз», «Колхида», «Блистающие облака» (подробнее см. [8]).

Из имен цвета названных блоков образованы единичные композиты, состоящие из двух имен цвета: *гроздь рябины желто-красной*; *желто-черный флаг*; *серо-голубой туман*; *пепельно-серая Керчь* или из имени света и имени цвета: *темно-зеленые радостные глаза*.

Количество имен цвета теплых блоков значительно превышает количество имен цвета холодных блоков (соотношение приблизительно 2:1). К. Г. Паустовский пишет «Романтиков» теплыми красками, на контрасте с которыми холодные краски проявляются ярче, порождают романтические образы (ср.: *мать Гогена была испанка с синими волосами*; *далекие плавания сверкнули нам в глаза, как оперение синих птиц*; *зеленые морские дни* – как дни из сказок).

Колористический диапазон романа расширяется за счет включения в него собственно имен цвета, не входящих в блоки цвета (по Р. М. Фрумкиной). Отчасти, это довольно привычные читателю сочетания:

– *серебряный* ‘блестяще-белый’, ‘цвета серебра’ [1] (11): *серебряные рыбы*; *огни из желтых становились серебряными*; *брюки с серебряными лампасами* и др.;

– *сизый* ‘темно-серый с синеватым отливом’ [1] (10): *сизый снег*; *сизая холодная заря*; *сизая шея*; *сизые щеки*; *сизая темнота* и др.;

– *кубовый* ‘синий, яркого, густого оттенка’ [1] (2): *кубовые ткани*; *кубовое небо*;

– *пергаментный* ‘напоминающий по виду пергамент’, ‘желтоватый’, ‘поблекший’ (о коже, частях тела с такой кожей) [1] (2): *пергаментные руки*;

– **канареечный** ‘ярко-желтый’, ‘цвета оперения канарейки’ [1] (2): **канареечный цвет** [стен];

– **русый** ‘светло-коричневый’ (о волосах или о человеке с такими волосами) [1] (2): **русые волосы; русая голова**;

– **золотистый** ‘цветом похожий на золото’, ‘блестяще-желтого отлива, оттенка’ [1] (1): **золотистый гриф** [скрипки];

– **лимонный** ‘светло-желтый’, ‘имеющий цвет кожуры лимона’ [1] (1): **лимонные листья**.

Вместе с тем, К. Г. Паустовский расширяет лексическую сочетаемость колоративов, наделяя предметы неожиданными цветовыми характеристиками: **чернильная вода, оловянная вода, смоляная вода**.

Лексема **чернильный** ‘цвета чернил’, ‘очень темный’ (обычно с фиолетовым или черным оттенком) иллюстрируется в Большом толковом словаре русского языка следующим образом: *Нева чернильного цвета. Черные с чернильным отливом скворцы. Чернильная тьма* (очень сильная). *Ночное с чернильными разводами небо* [1]. В Русском ассоциативном словаре реакция **чернильная** зафиксирована на 2 стимула: *ручка и шариковая* [9, с. 943]. У К. Г. Паустовского: *Свет ее [луны] задрожал в чернильной воде болот*.

К лексеме **оловянный** ‘темно-серый’, ‘цвета олова’ в Большом толковом словаре русского языка приводится следующая иллюстрация: *Оловянное небо. Оловянный цвет ведра* [1]. В Русском ассоциативном словаре стимул **оловянный** вызывает 22 реакции, самой частотной из них является *солдатик* 57. Далее следуют: *солдат* 17; *деревянный* 12; *ложка* 3; *стеклянный, человек* 2; *болван, взгляд, глаза, глупый, горшок, дурак, железный, капля, кубок, любовь, овальный, офицер, полковник, пуговица, рубль, элемент* 1 [9, с. 405]. Единственная (и единичная) реакция со значением ‘жидкость’ – лексема *капля*. В романе «Романтики» читаем: ... *выйти на мост и через лес мачт смотреть на оловянную воду, на кружева Вестминстерского аббатства* ...

Прилагательное **смоляной** ‘черный и блестящий’ сочетается в первую очередь с лексемой *волосы*, что зафиксировано в словаре: *Смоляная борода. Смоляные косы* [1]. У К. Г. Паустовского: *Огни прыгали в смоляной воде, ветер хлопал черными флагами*.

К. Г. Паустовский обогащает цветовой спектр произведения, расширяя стилистические границы используемой лексики. Так, он вводит в художественное пространство романа лексемы, отмеченные в словаре пометами *трад.-нар., трад.-поэт.*:

– **озлатить** *трад.-поэт.* ‘осветив, придать чему-либо золотистый цвет, оттенок (обычно о лучах солнца)’ [1] (2): **Тюльри, озлащенный пышным закатом; Розовые стены монастыря ... озлащали молодые липы**;

– **позлатить** *трад.-нар.* ‘освещая, придать чему-либо золотистый цвет, оттенок (о солнце, лучах и т. п.)’ [1] (1): **позлащенные дождями леса**;

– **червонный** *устар. и трад.-поэт.* ‘красный’, ‘алый’ [1] (1): **первые червонные лучи солнца**.

Колористический спектр романа расширяется за счет единичных авторских цветономинаций. Цветовые новообразования К. Г. Паустовского строятся на базе сравнения. Это сочетание «номинация эталона сравнения + классификатор *цвет*»:

– **цвет расплавленного золота**: Несколько дней он [Винклер] пытался смешать краски так, чтобы получился **цвет расплавленного золота**;

– **цвет темного золота**: Я узнала, что Хатидже «необыкновенно изящная девушка, с волосами **цвета темного золота**».

Экспрессия усиливается, если классификатор опускается:

– **алюминий**: Море **отливало алюминием**.

К. Г. Паустовский наделяет семантикой цвета прилагательные, которые в прямом значении этой семы не содержат. Казалось бы, цветовая составляющая в этих лексемах отсутствует, есть только образная составляющая, но контекст (у нас он выделен вместе с прилагательным) не только актуализирует у читателя определенную цветовую палитру, но и вызывает соответствующие названной образной составляющей точные цветовые ассоциации – в первом примере доминирует сема 'яркость', во втором – 'тусклость', 'пошлость':

– **блестящий и радостный цвет**: **Сок красок, блестящий и радостный цвет, лился с холстов** (о картинах Гогена);

– **ситцевый**: Помню **ситцевые** платья девиц, их **ситцевые круглые глазки, мамаш в черном стеклярусе, запах пота, гаснущие лампы и лихую «камаринскую»**, от которой ходуном ходили полы.

Отметим, что современная реклама в так называемых гламурных журналах стала злоупотреблять приемом вытеснения информативной составляющей в пользу образной, доводя информацию до абсурда: Пусть ваши губы будут окутаны **глубоким бархатным цветом**; Попробуйте помаду, которая придаст идеальную форму вашим губам, **окрашивая их в чистый атласный и блестящий цвет**.

Значимость цвета для К. Г. Паустовского подтверждается и активным использованием группы лексем с корнем *-цвет-*. Эта группа представлена 5 лексемами: *цвет* 8, *цветной*, *цветистый* 2, *цветиться* 1 и *выцветать* 2. Предпочтение отдается лексемам со значением 'окрашивать', нежели 'потерять первоначальный цвет'. Ср.: **татары в цветном тряпье**; **девицы в белых и цветных кофточках**; **парус весь цветился заплатами**; **горница с цветистыми печами**; с низенькими **цветистыми диванами** и др. – **Пестрая шаль города выцветала**; **Наши глаза выцветают в невеселом труде**.

В колористический спектр «Романтиков» автор вводит также лексемы, содержащие общую интегральную сему с цветовым признаком имплицитно. Это лексемы *седой, загорелый, смуглый, воспаленный, обескровленный, кровавой, румяный, веснушчатый, пестрый, накрашенный, выкрашенный, полосатый, клетчатый, вылинявший* и др.: **кровавой раной истлевал закат**; **воспаленное солнце**; **обескровленная плоть-рука**.

Таким образом, колористический диапазон романа, представленный лексемами, содержащими сему 'цвет' в эксплицитной форме, выглядит следующим образом (имена цвета приводятся в порядке убывания): **черный** 86, **белый** 57, **желтый** 55, **синий** 52, **красный** 45, **зеленый**, **серый** 37, **золотой** 29, **рыжий** 16, **розовый**, **голубой** 15, **серебряный** 11, **сизый** 10, **кروавый** 8, **коричневый**, **оранжевый**, **ржавый** 5, **лиловый** 4, **свинцовый**, **багровый** 3, **апелсиновый**, **кубовый**, **соломенный**, **табачный**, **молочный**, **кофейный**, **пергаментный**, **канареечный**, **русый**, **цветной**, **цветистый**, **озлатить**, **выцветать** 2, **желто-красный**, **желто-черный**, **серо-голубой**, **пепельный**, **пепельно-**

серый, темно-зеленый, позлатить, цветиться, карминный, алый, бронзовый, медный, янтарный, малахитовый, бурый, золотистый, чернильный, смоляной, оловянный, червонный, лимонный, ситцевый, цвет расплавленного золота, цвет темного золота, блестящий и радостный цвет, алюминий.

При всем богатстве и многообразии красок, которыми создается художественное пространство «Романтиков» (около 80 колоративов), ядро палитры романа составляют базовые имена цвета. Цветовыми доминантами произведения являются *черный 86, белый 57, желтый 55 и синий 52* цвет.

Сопоставляя данную цветовую последовательность с иерархией, репрезентирующей, согласно мнению Ю. Н. Караулова [2], стандарт русского цветового языкового сознания (*белый, красный, зеленый*), приходим к выводу о том, что модификация цветовой иерархии К. Г. Паустовского (*черный, белый, желтый, синий*) отражает национальные колористические приоритеты (наличие *белого*). Цветовое сознание автора сближается и с белорусским стандартом цветового языкового сознания, который, согласно исследованиям М. И. Конюшкевич, включает еще и *синий* цвет [3; 4].

Вместе с тем цветовые доминанты романа отражают и индивидуальные, авторские, приоритеты. Так, романтическое мировосприятие раннего Паустовского выразилось на уровне цветолексики в доминировании контрастных цветов (*черный, белый*).

Таким образом, цветовой спектр романа «Романтики» имеет структуру поля, ядро которого составляют доминанты. В ядре доминируют 4 цвета: *черный, белый, желтый, синий*. Контраст *черного* и *белого* объясняется романтическим мировосприятием автора.

Желтый цвет не свойственен русской цветовой картине мира. Он часто свидетельствует о нестандарте (у К. Г. Паустовского находим: *желтый* больничный свет; *желтые* выпученные глаза трупов). Романтизм – это в своем роде отступление от стандарта, от нормы; см. в «Романтиках»: *желтая* и тревожная кофта Маяковского. Преобладание *желтого* цвета в пространстве романа может быть отчасти объяснено и временными характеристиками текста (порой года). Так, лексема *осень* в романе повторяется 34 раза, в то время как лексема *весна* (пора романтиков) – 10 раз, *лето* – 5 раз. Осень важна для К. Г. Паустовского. Это пора творчества, источник вдохновения: «Эх, если бы сейчас осень! – подумал я с укором. – Я бы снова начал писать». Осенью крепнут от холодного воздуха мысли, уверенно стучит сердце («Романтики»); «Важно было ощущение осени, тот строй чувств и мыслей, какой она вызывала» («Золотая роза»).

Доминирование *синего* цвета в цветовом спектре романа объясняется, на наш взгляд, двумя факторами. *Синий* цвет – это четвертый, не вошедший в триаду (по Ю. Н. Караулову) цвет. *Синий* цвет в романе связан с морем и небом, значимыми пространствами «Романтиков».

Выводы. *Синий* в палитре романа – это некоторый рефлекс в цветовом сознании К. Г. Паустовского белорусской цветовой картины мира, вследствие пребывания писателя на территории Беларуси во время первой мировой войны, тем более что этот хронотоп отражен и в романе.

Приядерную зону поля цветообозначений романа составляют колоративы с преобладающей образной составляющей, включая и лексемы с имплицитной се-

мой цвета. Еще одну зону формируют стилистически маркированные колоративы. Последняя зона состоит из образных «колоративов».

Количественные данные свидетельствуют о богатстве цветовой палитры К. Г. Паустовского, а выделенные зоны поля цвета демонстрируют своеобразие идиостиля автора, нестандартность его цветового видения, в котором отразилось романтическое мировосприятие раннего Паустовского.

Список литературы

1. Большой толковый словарь русского языка / [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : Норинт, 2009.
2. Караулов Ю. Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть / Ю. Н. Караулов. – М. : Ин-т рус. яз., 1999. – 180 с.
3. Конюшкевич М. И. Концептуализация синего в белорусской цветовой картине мира / М. И. Конюшкевич // Культура народов Причерноморья. – № 168. – Т. 1. – Симферополь, 2009. – С. 388–390.
4. Конюшкевич М. И. Триада или тетрада? (К вопросу о белорусской цветовой картине мира) / М. И. Конюшкевич // Славянскія мовы, літаратуры і культуры: этнас у святле гісторыі і сучаснасці : зб. навук. прац / [пад рэд. С. П. Мусіенкі]. – Гродна, 2003. – С. 280–285.
5. Кульпина В. Г. Лингвистика цвета: Термины цвета в польском и русском языках / В. Г. Кульпина. – М. : Московский Лицей, 2001. – 470 с.
6. Кульпина В. Г. Теоретические аспекты лингвистики цвета как научного направления сопоставительного языкознания : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : специальность 10.02.20 «сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В. Г. Кульпина. – М., 2002. – 47 с.
7. Миронова Л. Н. Семантика цвета в эволюции психики человека / Л. Н. Миронова // Проблема цвета в психологии. – М. : Наука, 1993. – С. 172–188.
8. Павлюкевич Т. В. (Сивова) Цветовой спектр ранних произведений К. Г. Паустовского / Т. В. Павлюкевич // Е. Ф. Карский и современное языкознание ; [материалы IX международных Карских чтений]. – Ч. I. – Гродно, ГрГУ, 2003. – С. 356–367.
9. Русский ассоциативный словарь : в 2 т. / Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова и др. – Т. I. От стимула к реакции. – М. : АСТ-Астрель, 2002. – 784 с. – Т. II. От реакции к стимулу. – М. : АСТ-Астрель, 2002. – 992 с.
10. Фрумкина Р. М. Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа / Р. М. Фрумкина. – М. : Наука, 1984. – 175 с.

Сивова Т.В. Колористичний простір роману К.Г. Паустовського «Романтики» / Т.В. Сивова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 568–573.

Виявлено спектр кольорів роману К.Г. Паустовського «Романтики», встановлено співвідношення домінант колористичного спектру роману із російською та білоруською національною ієрархією кольорів, розглянуто своєрідність спектру кольорів твору.

Ключові слова: колоратив, спектр кольорів, російська національна ієрархія кольорів, білоруська національна ієрархія кольорів.

Sivova T. V. The color space of the novel «Romantiki» by K.G. Paustovsky / T. V. Sivova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 568–573.

The color spectrum of the Paustovsky's novel has been revealed. The ratio of the color spectrum dominant of the novel and the Russian and Byelorussian national color hierarchy has been established. The peculiarities of the color spectrum of the novel have been considered.

Key words: color name, color spectrum, Russian national color hierarchy, Byelorussian national color hierarchy.

Поступила в редакцию 19.10.2012 г.

УДК 821.161.1

КОНЦЕПТ *ДОРОГА* В ТВОРЧЕСТВЕ И.П. БОРОЗДНЫ

Шеремет А. С.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь

В статье содержится анализ концепта *дорога* на различных языковых уровнях, выводы о значимости данного концепта в концептосфере русского языка и картине мира И. П. Бороздны, значительная часть творчества которого представлена литературой путешествий.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, концептуальный анализ.

Актуальность статьи определяется растущим интересом учёных к когнитивной лингвистике, концептуальному анализу текста, широким диапазоном проблем, методов, открывающимся для учёных в данной области. Как и множество других научных парадигм, возникающих и развивающихся в последние десятилетия, когнитивная лингвистика предоставляет новые возможности для научного поиска на стыке двух или нескольких различных дисциплин. В частности, использование её методик может в значительной мере обогатить и углубить интерпретацию отдельного литературного произведения или всего творческого наследия автора.

Цель: провести анализ языковых средств выражения концепта *дорога* в творческом наследии И. П. Бороздны.

Задачи: выявить репрезентативные контексты, провести анализ концепта *дорога* на различных уровнях (лексическом, фразеологическом, семантическом), определить роль исследуемого концепта в системе ценностей автора.

Одним из базовых терминов когнитивной лингвистики является *концепт*, выделение которого, по мнению исследователя С. Г. Воркачева, – закономерный шаг в становлении антропоцентрической парадигмы гуманитарного, в частности, лингвистического знания [8, с. 65]. Ю. С. Степанов определяет концепт как «сгусток культуры», в виде которого она входит в ментальный мир человека. «Концепт – это то, посредством чего человек – рядовой, обычный человек сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее... Концепты не только мыслятся, они переживаются. Они – предмет эмоций – симпатий и антипатий, а иногда и столкновений» [17, с. 43]. Согласно «Краткому словарю когнитивных терминов», «понятие концепт отвечает представлению о тех смыслах, которыми оперирует человек в процессах мышления и которые отражают содержание опыта и знания, содержание результатов всей человеческой деятельности и процессов познания мира в виде неких “квантов” знания» [12, с. 90]. Из концептов, «сгустков» той или иной культуры, «словно из мозаики, складывается концептосфера определенного языка» [18], отражающая национальную картину мира. В концептосфере русского языка особую роль играет концепт *дорога, путь*, относящийся «к числу тех базовых, “несущих” элементов культуры, которые имеют всеобщий характер, являясь, таким образом, важнейшими элементами “картины мира”» [16, с. 95]. Заметим, что в современных толковых сло-

варях семантическое пространство обоих лексем представлено практически идентично, что позволяет нам рассматривать символику концептов и лексем совместно [21, с. 32]. Н. Д. Арутюнова утверждает, что концепт *дорога* для русской культуры имеет гораздо большее значение, нежели для других национальных культур [2, с. 3]. Исследовательница Т. Б. Щепанская объясняет это историческими факторами: «Для русского этноса передвижения всегда играли заметную роль в жизни, процесс расселения и освоения огромных территорий не закончен и в настоящее время. Русские – движущийся этнос с самосознанием оседлого» [22, с. 102–103]. Её мысль развивает О. А. Черепанова: «Испокон веков в жизни русских присутствовали странники, “калики перехожие”, странствующие богомольцы, “нищebroды”, коробейники, отходники-промысловики, охотники, беглые крестьяне и каторжники, ушкуйники и разбойники, ямщики, уходившие в дальние извозы, переселенцы, отправлявшиеся искать, кому и где “на Руси жить хорошо”, – весь тот российский люд, жизнь которого была связана с постоянными странствиями, передвижениями по путям-дорогам огромной страны» [21, с. 30]. О глубоком проникновении концепта в сознание носителей языка и ментальности может свидетельствовать и его широкая представленность в паремиологическом фонде языка. Обращение к концепту *дорога* мы можем наблюдать во множестве пословиц, поговорок, устойчивых выражений, ставшими популярными и общеупотребительными (вот порог на семь *дорог*, домашняя дума в *дорогу* не годится, на торной *дороге* трава не растёт, не помолившись Богу, не ездить в *дорогу*, одному пахать – и *дорога* долга, *дорожка* вместе, а табачок пополам, бабе *дорога* от печи до порога, скатертью *дорога*, прокладывать *дорогу*, перейти *дорогу*, расчищать *дорогу*, *дорога* жизни, жизненный *путь*, последний *путь* и др.). Такое количество паремиологических единиц позволяет нам говорить об обоснованности выделения концепта в мировоззренческой системе носителей русской культуры. Это во многом обусловлено многозначностью, многоуровневой семантической композицией [16, с. 97] слова *дорога*, отражённой в различных словарях. В словаре русского языка под ред. С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой выделено 4 значения лексемы *дорога*: 1. Полоса земли, предназначенная для передвижения, путь сообщения; 2. Место, по которому надо пройти или проехать, путь следования; 3. Путешествие, пребывание в пути; 4. перен. Образ действий, направление деятельности [20]. Толковый словарь Д. Н. Ушакова даёт пять ЛСВ лексемы *дорога*: 1. Путь сообщения, полоса земли, предназначенная для передвижения; 2. Место, по которому надо пройти или проехать (разг.); 3. Путешествие, поездка; 4. Направление, путь следования, маршрут; 5. Средства достижения какой-н. цели (книжн.) [19, с. 315]. А в словаре В. И. Даля за лексемой *дорога* закреплено 8 семем, одна из которых имеет помету «перен.»: «средство, способ для достижения чего-н.; род жизни, образ мыслей, дела и поступки человека и пр.» [10, т. 1, с. 473]. При анализе функционирования концепта необходимо учитывать его соотношение с лексическим значением слова. «Концепт, – считает Д. С. Лихачёв, – не непосредственно возникает из значения слова, а является результатом столкновения словарного значения слова с личным опытом человека. [13, с. 151] Л. В. Адонина утверждает, что «содержание концепта намного шире и глубже лексического значения слова, так как включает не только актуальные для сознания смысловые компоненты, но и информацию, отра-

жающую общую информационную базу человека, его энциклопедические знания о предмете или явлении, которые могут и не обнаруживаться в его речи» [1]. Концепт дороги, таким образом, «превращается в “клубок”, включающий представления самых различных уровней» и, «попадая в ментальное пространство культуры, становится духовным феноменом» [9, с. 27]. Неудивительно, что концепт реализуется не только в устном народном творчестве, но и в творчестве известных поэтов первой трети XIX века (например, «*Телега жизни*» А. С. Пушкина (1823), «*Дорога жизни*» Е. А. Баратынского (1825), «*Катай-валяй*» (1820), «*Ухаб*» (1818) П. А. Вяземского и др.) и их менее известных современников, одним из которых был поэт Иван Петрович Бороздна (1804 – 1858).

Представитель «усадебной поэзии», «третьестепенный литератор» [11, с. 231], «скромный провинциальный поэт» [15, с. 231], И. П. Бороздна путешествовал крайне редко, проводя большую часть времени в селе Медвёдово Стародубского уезда (в настоящее время – Брянская область), и определял себя как «анакорета родных берегов» [6, с. 72]. Естественно, немногие его стихотворения содержат описания реальных путешествий. Тем не менее, образ дороги, пути чётко прослеживается в его творческом наследии, представленном тремя сборниками: «Опыты в стихах» (1828), «Лира» (1834), «Лучи и тени» (1847), а также поэмой «Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма» (1837).

В функционировании концепта *дорога* традиционно прослеживается оппозиция *жизнь – смерть*. «Дорога – это медиатор двух сфер, жизни и смерти, этого мира и “того”, своего и чужого. Оба элемента оппозиции могут кодироваться образами П[ути], Д[ороги], но в большей мере — смерть. Проявляется это в обрядах и ритуалах (прежде всего похоронном), в тексте, на лексическом уровне» [21, с. 31]. И. П. Бороздна также прибегает к использованию данной оппозиции, описывая важнейшие моменты человеческой жизни. Смерть представляется поэту как переселение в потусторонний мир, достижимое лишь после преодоления длительного и сложного пути. Он называет её «*отлётом*» («Элегия») [5, с. 75], уходом «*за грань земного мира*» («На смерть Поэта») [5, с. 52], переходом из «*временного мира*» в «*мир бессмертья*» («К Т. И. Т.....вой») [4, с. 20], «*необозримым путём*» («Умиравший христианин») [6, с. 18], прибытием к «*желанным берегам*» («К Эльвиру») [6, с. 45], вхождением в «*божий чертог*» («Я вижу, о мой Спас и Бог...») [5, с. 24], полётом души, которая «*как голубица, с землёю радостно простясь, / вспорхнула – и в ковчег небесный унеслась*» («На смерть младенца») [5, с. 45]. Жизнь же, напротив, видится ему как «*путь дальний, незнакомый*» («К счастливцу») [6, с. 109], «*тернистый*» («Послание Аристодема к другу его Филоктету», «К А. А. Туманскому») [6, с. 142, с. 146], а человек, чья «*жизнь бесцветная, как путь в степи глухой, печально тянется юдолию земной*» («Моя молитва в день Вознесения Господня») [5, с. 27], – как путник, вынужденный «*одиноким сиротою*» бродить «*по свету*» («К Т. И. Т.....вой») [4, с. 21]. О. А. Черепанова считает подобное восприятие характерным для русской культуры: «дорога-судьба – это может быть бесконечный безблагодатный путь как символ вечности (путь Агасфера), тернистый путь страдания во имя спасения людей и постижения вечных ценностей (крестный путь Христа), это трудный путь, исполненный блужданий, неустроенности, борьбы во имя дости-

жения необходимых целей. Значительно реже дорога понимается как путь в светлое будущее, благополучная судьба, окрыленная счастьем» [21, с. 31]. Однако примеры подобного восприятия в творческом наследии И. П. Бороздны всё же имеются. В первую очередь, речь идёт о стихотворениях, посвящённых современникам поэта: А. Ф. Мерзлякову, «*победно*» по мнению И. П. Бороздны, совершавшему свой путь («К А. Ф. Мерзлякову») [4, с. 6], и Е. А. Баратынскому, чей «*славный путь цветы, благоухая, устилают*» («Е. А. Баратынскому») [5, с. 84].

В поэзии Бороздны значимой является и другая оппозиция: *дорога* – *дом*. Обращаясь к теме малой родины, И. П. Бороздна признаётся, что руководствуется «старинным, но правдивым» принципом: «*блаженство в уголку родимом находить*» [4, с. 48], хотя его не оставляет мечта «*узреть безвестные края, другие нравы, / Вполне насытит жадный ум / И освежит воображение / Цветами новых, ярких дум*» [4, с. 49]. И всё же наиболее значимыми для поэта остаются «*знакомые края*» («Мечты о странствиях») [4, с. 47], родина, «убежище» («Моё убежище») [6, с. 96], в противовес дороге – сфере «неустроенности и жизненных превратностей» [21, с. 34]. Ещё одну ключевую тему – поэта и поэзии – он также осмысливает как *путь*, полёт «*на крыльях творческой мечты*» («Е. А. Баратынскому») [5, с. 84], «*к пределам выпренного мира*» («М. С. С-вой») [5, с. 64]. Таким образом, сам творческий процесс представляется ему особым душевным состоянием, дающим возможность создавать «путешествия вдохновения».

Для «смирненного домоседа» («Мечты о странствиях») [Бороздна, 4, с. 48] И. П. Бороздны любое, даже, казалось бы, небольшое путешествие соотносится с состоянием душевного подъёма, отсюда – и выбор лексических средств: значительная часть глаголов с семантикой движения, перемещения в пространстве относится к пласту экспрессивной, высокой лексики. Так, во множестве стихотворений лирический герой не идёт, к примеру, а *шествует* («Преложение Псалма LXVII-го») [5, с. 29], *мчится* («Прощание Оскара с Мальвиною», «Леандр и Геро», «Могила юноши») [6, с. 13, с. 31, с. 88], *летит* («Бой Фингала с духом Лоды») [6, с. 24]. Аналогичен выбор эпитетов к лексемам *дорога* и *путь*: *томительный* («Первая разлука») [6, с. 78], *прекрасный* («Умиравший Вергилий») [6, с. 93], *тернистый* («Послание Аристодема к другу его Филокету») [6, с. 142, с. 146], *славный* («Е. А. Баратынскому») [5, с. 84]. В «Поэтических очерках Украины, Одессы и Крыма», описательной поэме, посвящённой путешествию поэта по Украине и Крыму, совершённом им в 1834 году, путь, проделываемый лирическим героем, неоднократно характеризуется как «*весёлый*» [7, с. 2, с. 96, с. 119]. Однако в поэме образ дороги воссоздаётся не только с помощью эмоционально-оценочных эпитетов. Поэт, осваивающий жанр путешествия, который предполагает документальность, достоверность, наличие «естественных описаний» [3, с. 28], в «Очерках» стремится к конкретике, реалистичности. Для этого И. П. Бороздна насыщает пейзажи, составляющие основную часть поэмы, местными этнографическими, биологическими, географическими реалиями. Поэтому и *дорога* в «Очерках» уже не метафорическая, а конкретная, реально существующая: утомительная и скучная «*сухим путём*» [7, с. 95] и, напротив, «*весёлая*» [7, с. 96] «*под ветрилом горделивым*» [там же] корабля «Варшава». Описываются в поэме и препятствия, сложности, возникающие в дороге у лирического героя-путешественника, к примеру,

когда путь его оказывается загромождён «громадой гор», которая «*рассыпалась грядками... как безобразный ряд могил*» [7, с. 209]. Описывая знойный летний день на ярмарке в центральной Украине, поэт также рисует вполне реалистичный образ дороги: «*пыль по дороге прилегла*» [7, с. 60].

Часто для характеристики пути в поэме И. П. Бороздна использует прилагательные «обычный», «привычный», «прежний», то есть лексемы, имеющие в своём значении сему повторяющегося – реального – действия: «и совершивши путь *обычный*» [7, с. 49], «свершая путь *привычный свой*» [7, с. 116], «*дорогой прежней по скалам*» [7, с. 144], «в путь *привычный*» [7, с. 187]. Многократное обращение к образу *дороги* характерно для жанра путешествия: именно образ *дороги*, *маршрута* является стержневым элементом композиции путешествия, объединяющим разнородные жанровые элементы, обуславливающим «и сюжет, и направленность произведения» [14, 12].

Языковая экспликация концепта широко представлена не только на лексическом, но и на морфологическом, словообразовательном, деривационном уровнях. Так, в словообразовательном словаре русского языка зафиксировано несколько десятков производных единиц, созданных на базе производящих лексем *дорога* и *путь* (среди них такие единицы, как *дорожка*, *дороженька*, *бездорожный*, *бездорожье*, *подорожник*, *придорожный*, *путник*, *путевик*, *путевой*, *беспутица*, *напутственный*, *перепутье*, *попутный*, *попутчик*, *распутица*, *спутник*, *сопутствующий*, *путеводный*, *первопутье* и многие другие). Тем не менее, в поэтическом наследии И. П. Бороздны случаи обращения к производным единицам довольно редки. Выявлены следующие примеры: имена существительные *путник* (более десяти словоупотреблений) [7, с. 110, с. 141, с. 151, с. 156, с. 173, с. 175, с. 193, с. 194, с. 200, с. 206, с. 208, с. 236], *спутник* [7, с. 192], производное прилагательное *путеводимый* («На смерть поэта») [5, с. 52]. Отмечено также употребление лексикализованного сочетания, построенного по модели «существительное + существительное», – *путь-тропа* («Русская элегия») [5, с. 88].

Таким образом, восприятие и воссоздание концепта *дорога* в поэзии И. П. Бороздны изменялось в связи с поиском поэтом новых форм, методов, жанров (от романтически-условного в стихотворениях, особенно раннего периода, до реалистического описания в поэме-путешествии «Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма»). При этом *дорога* – на всех этапах творчества поэта – является одной из ключевых составляющих авторской концептосферы, изучение которой может и должно в значительной мере углубить лингвистическую, литературную, философскую интерпретацию как творчества И. П. Бороздны, так и поэтического наследия первой трети XIX в. в целом.

Список литературы

1. Адонина Л. В. Термин «концепт» в лингвистических исследованиях конца XX – начала XXI вв. [Электронный ресурс] / Л. В. Адонина // Режим доступа: <http://rtsu-slavist.tj/content/view/149/80/>.
2. Арутюнова Н. Д. Путь по дороге и бездорожью/ Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Языки динамического мира / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Шатуновский. – Дубна, 1999. – С. 3–17.
3. Борн И. М. Краткое руководство к российской словесности. СПб.: Типография Ф. Дрехслера, 1808. – 162 с.
4. Бороздна И. П. Лира / И. П. Бороздна. – М.: Типография Августа Семена, при Императорской Медико-Хирургической Академии, 1834. – 81 с.

5. Бороздна И. П. Лучи и тени / И. П. Бороздна. – М.: Типография Готье и Монигетти, 1847. – 87 с.
6. Бороздна И. П. Опыты в стихах / И. П. Бороздна. – М.: Издание Комиссионера Императорского Московского университета А. С. Ширяева, 1828. – 169 с.
7. Бороздна И. П. Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма / И. П. Бороздна. – М.: Типография С. Селиванского, 1837. – 247 с.
8. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев. – М.: Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
9. Гусева Е. В. Культурная единица «дорога»: атрибутивно-семантические свойства / Е. В. Гусева. – АКД. – Нижний Новгород, 2001. – 33 с.
10. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х томах / В. И. Даль. – Т. 1. – М.: «Русский язык», 1999. – 473 с.
11. Кошелев В. А. Афанасий Фет: Преодоление мифов / В. А. Кошелев. – Курск: Курский гос. ун-т, 2006. – С. 231.
12. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996.
13. Лихачёв Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачёв // Очерки по философии художественного творчества. – СПб.: Блиц, 1999. – С. 147–165.
14. Маслова Н. М. Путевой очерк: проблемы жанра / Н. М. Маслова. – М.: Знание, 1980. – 64 с.
15. Петров Б. М. Поэт пушкинской поры. Бороздна И. П. "Писано в селе Медвёдово..." / Б. М. Петров. – Клинцы, 2004 – 86 с.
16. Сегал Н.А. Образ дороги в виртуальном политическом дискурсе / Н.А. Сегал. – Культура народов Причерноморья. – №94. – С. 95–100.
17. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Изд 2-е, испр. и доп. — М., 2001.
18. Стефанский Е. Е. К методологии изучения языковой концептосферы (на примере эмоциональных концептов в славянских языках) [Электронный ресурс] / Е. Е. Стефанский // Режим доступа: <http://www.russian.slavica.org/article1073.html>.
19. Толковый словарь русского языка: В 4-х т. – Т. 1. / под ред. Д. Н. Ушакова. – Л., 2001.
20. Толковый словарь русского языка / под ред. Ожегова С. И., Шведовой Н. Ю. – М., 1998.
21. Черепанова О. А. Путь и дорога в русской ментальности и древних текстах / О. А. Черепанова // Материалы XXVIII межвузовской научно-методической конференции. – СПб., 1999. – Вып. 7. – С. 29–34.
22. Щепанська Т. Б. Культура дороги на Русском Севере / Т. Б. Щепанська // Русский Север, 1992. – С.102–103.

Шеремет Г. С. Концепт ДОРОГА у творчості І. П. Бороздни / Г. С. Шеремет // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 574–579.

Стаття містить аналіз концепту *дорога* на різних мовних рівнях, висновки стосовно вагомості цього концепту у концептосфері російської мови та картині світу І. П. Бороздни, значну частину творчої спадщини якого становить література подорожей.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, концептуальний аналіз.

Sheremet A. The concept ROAD in I. Borozdna's works / A. Sheremet // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 574–579.

The article contains the analysis of the concept *road* in different levels of language, the conclusion about the significance of this concept in the conceptosphere of Russian and world's image of I. P. Borozdna.

Key words: cognitive linguistics, concept, conceptual analysis.

Поступила в редакцию 11.10.2012 г.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

**Акимова
Наталья
Владимировна**

кандидат филологических наук, заведующий
кафедры педагогики и психологии ПВНЗ
«Социально-педагогический институт Педагогическая акаде-
мия», e-mail: natasha-shadow@rambler.ru

**Акульшина
Наталья Тарасовна**

соискатель Национальной академии Службы безопасности
Украины

**Амбразевич
Ольга Валентиновна**

соискатель кафедры теоретической и прикладной фонетики
английского языка Одесского национального университета
имени И.И. Мечникова, e-mail: olya.ambrazevich@mail.ru

**Андрейко
Яна Вячеславовна**

старший преподаватель Харьковской медицинской академии
последипломного образования

**Баранова
Любовь Андреевна**

кандидат филологических наук, доцент кафедры
русского языка Государственного учреждения
«Крымский государственный медицинский университет име-
ни С. И. Георгиевского»

**Бачинская
Анастасия
Александровна**

аспирант кафедры русского, славянского и общего
языкознания Таврического национального университета
имени В. И. Вернадского

**Бессонова
Людмила Ефимовна**

кандидат филологических наук, доцент, заведующая
кафедрой русского, славянского и общего языкознания
Таврического национального университета
имени В. И. Вернадского, e-mail: lbessonova@home.cris.net

**Богуславский
Сергей Сергеевич**

кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкой
филологии Одесского национального университета
им. И.И. Мечникова, e-mail: boguslawskij@mail.ru

**Бондарева
Надежда
Валентиновна**

старший преподаватель Севастопольского национального
университета ядерной энергии и промышленности,
e-mail: bonnadin@yandex.ru

**Борисов
Владимир Андреевич**

кандидат филологических наук, доцент кафедры английской
фонетики и грамматики Харьковского национального
педагогического университета имени Г.С. Сковороды,
e-mail: vobor@list.ru

Валеева Людмила Владимировна	кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, e-mail: lv_valeeva@mail.ru
Власенко Валентина Васильевна	кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской филологии РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет»
Гайсина Рейда Миргалеевна	доктор филологических наук, профессор кафедры современного русского языкознания Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Башкирский государственный университет», e-mail: grm@bsu.bashedu.ru
Гинда Елена Николаевна	кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской фольклористики им. акад. Филарета Колессы Львовского национального университета имени И. Франко, e-mail: omhinda@gmail.com
Голоцукова Юлия Александровна	аспирант Донецкого национального университета, e-mail: golotsykov@gmail.com
Голубенко Лидия Николаевна	кандидат филологических наук, профессор, декан факультета РГФ, зав. кафедрой немецкой филологии Одесского национального университета им. И.И. Мечникова
Гордиенко Елена Вячеславовна	кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Запорожского государственного медицинского университета, e-mail: fort22@mail.ru
Грозан Нина Федоровна	кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой украинской филологии РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», e-mail: n.f.grozyan@mail.ru
Давидчук (Шевчук) Анастасия Владимировна	аспирант Восточноевропейского национального университета имени Л. Украинки, e-mail: nastya.davydchuk@gmail.com
Дубкова Юлия Сергеевна	аспирант кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, преподаватель кафедры иностранной филологии Севастопольского городского гуманитарного университета, e-mail: blizzardik@list.ru

Дубовая Елена Анатольевна	доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой украинской филологии и общего языкознания Черноморского государственного университета им. П. Могилы, e-mail: evolucia@mksat.net
Дьячок Наталья Васильевна	кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков, e-mail: dyachoknatalya@mail.ru
Евтихова Ирина Митрофановна	кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкой филологии РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет»
Жерж Людмила Анатолиевна	студентка факультета финансов и банковского дела Национального университета государственной налоговой службы Украины
Застровская София Александровна	кандидат филологических наук, доцент, профессор кафедры немецкой филологии Волынского национального университета им. Леси Украинки, e-mail: nimkafedra@ukr.net
Захарченко Наталья Ивановна	аспирант кафедры английской филологии и перевода Житомирского государственного университета имени Ивана Франка, e-mail: znatalimail@gmail.com
Ибрагимова Венера Февзиевна	кандидат филологических наук, доцент кафедры русской филологии РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет»
Игнатьева Светлана Евгеньевна	кандидат филологических наук, доцент, докторант Полтавского национального педагогического университета имени В. Г. Короленко, e-mail: svetlana150362@mail.ru
Ильина Юлия Вячеславовна	учитель немецкого языка СОШ №24, студентка Таврического национального университета имени В.И. Вернадского, e-mail: russia-crimea_55@mail.ru
Кадырова Ление Диляверовна	аспирант кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Кальченко Татьяна Юрьевна	аспирант Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина, e-mail: derivazia@yandex.ru
Карнаух Анна Владимировна	младший научный сотрудник Украинского языково-информационного фонда НАНУ Украины, e-mail: karnaushka@list.ru

Каширина Мария Михайловна	аспирант кафедры межкультурных коммуникаций и журналистики Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Кечеджи Оксана Викторовна	старший преподаватель кафедры иностранных языков Запорожского государственного медицинского университета
Кислюк Лариса Павловна	кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела структурно-математической лингвистики Института украинского языка НАН Украины
Козаченко Алексей Николаевич	кандидат филологических наук, доцент Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Короглу Ленура Аблямитовна	аспирант РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», e-mail: lenura@mail.ru
Куварова Елена Константиновна	кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания Днепрпетровского национального университета им. Олеса Гончара, e-mail: vacarchuk@yandex.ru
Кульбида Наталья Ивановна	старший преподаватель кафедры украинского и русского языков Донецкого национального технического университета, e-mail: nativkul_72@mail.ru
Лисичкина Ирина Алексеевна	кандидат филологических наук, доцент, профессор кафедры филологии, перевода и языковой коммуникации Академии внутренних войск МВД Украины, e-mail: ilysyckina@gmail.com
Макаренко Елена Александровна	ассистент кафедры германской филологии ФГАОУ ВПО «Северный арктический федеральный университет имени М.В. Ломоносова», Гуманитарный институт филиал в г. Северодвинске
Малыгина Ксения Артуровна	старший преподаватель Севастопольского национального университета ядерной энергии и промышленности, e-mail: visart@ukr.net
Мартынчук Анна Ярославовна	специалист Крымского научно-методического центра управления образованием НАПН Украины, e-mail: annamart07@rambler.ru
Марченко Татьяна Яковлевна	кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела западно- и южнославянских языков Института языковедения имени А. А. Потебни НАН Украины

Масликова Оксана Степановна	кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской филологии Республиканского высшего учебного заведения «Крымский инженерно-педагогический университет».
Меньшиков Игорь Иванович	доктор филологических наук, профессор кафедры общего и русского языкознания Днепропетровского национального университета им. О. Гончара, e-mail: iimdnu@gmail.com
Мороз Валентина Яковлевна	кандидат филологических наук, доцент, докторант классического частного университета, e-mail: moroz.valentina.yak@yandex.ua
Навальная Марина Ивановна	доктор филологических наук, доцент кафедры украинского языка и методики преподавания, профессор профессионального образования ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет им. Григория Сковороды», e-mail: navalna@rambler.ru
Назаренко Наталия Николаевна	старший преподаватель кафедры теории и практики перевода Национальной академии Службы безопасности Украины, e-mail: nata_nazarenko@ukr.net
Невская Юлия Владимировна	старший преподаватель, заместитель декана по учебной работе, старший преподаватель кафедры английской фонетики и грамматики Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды, e-mail: julia.nevskaya@mail.ru
Нетребя Марина Михайловна	кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры социальных коммуникаций Мариупольского государственного университета, e-mail: tarasovamarina2@rambler.ru
Орехов Владимир Викторович	доктор филологических наук, профессор кафедры методики преподавания филологических дисциплин Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, e-mail: v-orehov@mail.ru
Панковская Ирина Васильевна	учитель английского и немецкого языков СУВК «Лингвист», e-mail: pankowskaja@mail.ru
Панченко Елена Ивановна	доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой перевода и лингвистической подготовки иностранцев Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

Петрочук Оксана Валентиновна	кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкой филологии Киевского национального лингвистического университета, e-mail: oksana-petrochuk@rambler.ru
Пименова Марина Владимировна	член-корреспондент САН ВШ, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой общего языкознания и славянских языков Кемеровского государственного университета, e-mail: pimenovaMV2011@yandex.ru
Подгородецкая Инна Юрьевна	кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского и русского языков Харьковского национального аграрного университета имени В. В. Докучаева, innapodgor@mail.ru
Полякова Юлия Юрьевна	аспирант кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, e-mail: ulchik-fil@mail.ru
Помирная Светлана Викторовна	кандидат филологических наук, доцент Донбасского государственного педагогического университета, e-mail: swetlanapom@gmail.com
Пономаренко Елена Аликовна	кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Государственного учреждения «Крымский государственный медицинский университет имени С. И. Георгиевского»
Прайд Ольга Юрьевна	аспирант кафедры украинского языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Прудникова Татьяна Ивановна	старший преподаватель кафедры украинской филологии Республиканского высшего учебного заведения «Крымский инженерно-педагогический университет»
Романова Наталья Васильевна	кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры немецкой филологии Киевского национального лингвистического университета, e-mail: natalroman@mail.ru
Романюк Юлия Витальевна	кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела структурно-математической лингвистики Института украинского языка НАН Украины
Самигулина Фанира Габдулловна	кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Южного федерального университета, e-mail: fanira@mail.ru
Сегал Наталья Александровна	кандидат филологических наук, ассистент кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, e-mail: natasha-segal@mail.ru

Семиколенова Елена Ивановна	кандидат филологических наук, доцент кафедры межкультурных коммуникаций и журналистики Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Семенюк Татьяна Петровна	ассистент кафедры иностранных языков гуманитарных специальностей Волынский национальный университет им. Леси Украинки
Сивова Татьяна Викторовна	преподаватель кафедры журналистики УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы», e-mail: sitavi@tut.by
Сидор Лариса Николаевна	преподаватель Государственного учреждения «Крымский государственный медицинский университет имени С. И. Георгиевского»
Симашко Татьяна Васильевна	доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой языкознания Гуманитарного института Северного (Арктического) федерального университета имени М. В. Ломоносова
Ситникова Елена Владимировна	кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, e-mail: AlyonaSitnikova@mail.ru
Собченко Наталья Сергеевна	аспирант кафедры русского языка Одесского национального университета им. И.И. Мечникова
Сошко Оксана Григорьевна	аспирант, старший преподаватель кафедры иностранных языков Академии муниципального управления, e-mail: ok_soshko@ukr.net
Стеванович Раиса Ивановна	кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода Черноморского государственного университета им. П. Могила
Стратулат Наталья Викторовна	кандидат филологических наук, старший преподаватель Национальной академии внутренних дел, e-mail: stratulat_natala@ua.fm
Суима Ирина Павловна	аспирант Днепропетровского национального университета им. О. Гончара, e-mail: Suima-irina@mail.ru
Сукаленко Татьяна Николаевна	кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской словесности и культуры Национального университета государственной налоговой службы Украины, e-mail: sukalenko_78@mail.ru

Терских Марина Викторовна	кандидат филологических наук, доцент кафедры теоретической и прикладной лингвистики Омского государственного университета им. Ф.М. Достоевского, e-mail: terskihm@mail.ru
Ткаченко Елена Владимировна	аспирант кафедры украинского языка Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды, e-mail: helenti-172@mail.ru
Токарев Григорий Валериевич	доктор филологических наук, профессор Тульского государственного педагогического университета им. Л.Н. Толстого, e-mail: grig72@mail.ru
Турик Людмила Романовна	кандидат филологических наук, заместитель директора Луцкая специализированная школа I-III ст. №1, e-mail: v.t.13.11.1988@gmail.com
Фахурдинова Марина Анатольевна	аспирант, преподаватель кафедры немецкого языка Житомирского государственного университета, e-mail: marinafa@i.ua
Филатова Елена Владимировна	кандидат филологических наук, профессор, заведующая кафедрой иностранных языков Донецкого института туристического бизнеса, taranushchenko@mail.ru
Филиппова Наталья Валериевна	аспирант кафедры русского, славянского и общего языкознания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Хохлова Наталья Валентиновна	кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания ФГАОУ ВПО «Северный арктический федеральный университет имени М.В. Ломоносова», Гуманитарный институт филиал в г. Северодвинске, e-mail: n.khokhlova@narfu.ru
Хрупина Анна Владимировна	аспирант, преподаватель кафедры германской филологии Донецкого национального университета, e-mail: fim.fcl@donnu.edu.ua
Чабаненко Татьяна	аспирант кафедры межкультурных коммуникаций и журналистики Таврического национального университета имени В. И. Вернадского
Чумаков Александр Николаевич	кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкой филологии Одесского национального университета им. И.И. Мечникова
Шепель Юрий Александрович	доктор филологических наук, профессор кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев Днепрпетровского национального университета им. О. Гончара

**Шермет
Анна Сергеевна**

аспирант кафедры русского, славянского и общего
языкознания Таврического национального университета
им. В. И. Вернадского

**Щербачук
Лидия Федоровна**

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского
языкознания Таврического национального университета
имени В. И. Вернадского

**Яременко
Татьяна Георгиевна**

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского
языка Киевского национального экономического ун-та
имени В.Гетьмана

**Яценко
Марина Алексеевна**

кандидат филологических наук, преподаватель
Харьковского национального педагогического
университета имени Г. Сковороды

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Просим вас придерживаться правил подготовки и оформления рукописей для журнала «Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского». Авторские рукописи должны быть оформленными в соответствии с государственными стандартами и отвечать требованиям Постановления ВАК Украины №7-05/1 от 15.01.2003 г.: «...принимать к печати... только научные статьи, которые имеют такие необходимые элементы: постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными актуальными научными или практическими заданиями; анализ последних исследований и публикаций, положивших начало исследованию данной проблемы и на которые опирается автор; выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается отмеченная статья; формулировка целей статьи (постановка задания); изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; выводы из данного исследования и перспективы последующих разведок в данном направлении» (Бюллетень ВАК Украины, № 1, 2003).

1. Текст рукописи принимаются на украинском или русском языке с указанием даты ее написания, личной подписью автора, аннотациями и ключевыми словами на русском, украинском и английском языках (300-500 зн.), сведениями об авторе (имя, отчество полностью, фамилия, ученая степень, ученое звание, должность, место работы, служебный и домашний телефоны, E-mail).

Для аспирантов, адъюнктов и соискателей необходимо представить рекомендацию научного руководителя, всем остальным авторам (аспирантам, адъюнктам и соискателям в их числе) - 2 внешние рецензии ученых, имеющих научную степень по специальности, отвечающей предмету исследования, 1 экспертное заключение об отсутствии материалов, содержащих государственную тайну (разрешение на публикацию в открытой прессе названия и содержания работы, фамилию и инициалы автора) и (или) выписку из протокола заседания соответствующей кафедры (отдела) с рекомендацией статьи к печати.

При направлении рецензии на издание — один экземпляр рецензируемого издания.

К тексту добавляются: дискета (диск) с рукописью (Microsoft Word), рецензия-рекомендация.

2. Требования к оформлению текста рукописи.

2.1. Бумага формата А4 (размер 210 x 297 мм); параметры страницы: верхнее и нижнее поля - 20 мм, левое - 30 мм, правое - 15 мм; шрифт – Times New Roman 14 pt; интервал между строками-1,5.

2.2. Ссылки на источники указываются в тексте в квадратных скобках с указанием номеров страниц соответствующего источника, а сами названия источников приводятся в конце текста статьи в порядке упоминания. Каждый источник с новой строки.

- Библиографические описания источников должны обязательно содержать фамилию и инициалы авторов, названия их трудов, город и год издания (издательство указывать не обязательно).

- Авторские примечания оформляются в конце страниц с использованием символа * как знака сноски.

3. Объем авторских рукописей. Объем статьи - не более 10, а рецензии - не более 3 печатных страниц до 0,5 усл. п. л. (до 20 тыс. зн. с пробелами); рецензий и тому подобное - до 0,2 усл. п. л.

Рукописи, которые не отвечают требованиям, отмеченным в п. 1-3, редакция не регистрирует и не рассматривает с целью публикации.

Консультации: ответственный секретарь Сегал Наталья Александровна, кандидат филологических наук, e-mail: natasha-segal@mail.ru.

Редакция журнала

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ 1. ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА

Амбразевич О. В.	
Некоторые особенности австралийского варианта английского языка	3
Андрейко Я. В.	
Відношення ідентифікації в складнопідрядних означальних реченнях	9
Богуславский С. С.	
Семантическая структура многозначных футбольных терминов в немецком языке	15
Власенко В. В.	
Калькування як спосіб словотворення	20
Гайсина Р. М.	
«Глагол ↔ имя»: взаимодействие и взаимообогащение	25
Голоцукова Ю. О.	
Репрезентанти різних мовних ярусів у структурі ядерної зони функційно-семантичного поля результативності	32
Голоцукова Ю. О.	
Вплив граматичних ознак та контексту на значення мовних одиниць у структурі функційно-семантичного поля результативності	38
Дубкова Ю. С.	
Варьирование плана выражения в аббревиатурах русского языка	45
Дубова О. А.	
Становлення парадигми часу російського та українського дієслова	51
Дьячок Н. В.	
Фразеологичность словесных реализаций номинатом типа «словосочетание + эллиптический универб»	58
Евтихова И. М. , Ильина Ю. В.	
Семантика языковых единиц австрийского варианта современного немецкого языка	63
Захарченко Н. І.	
Варіативність актантів дієслова <i>scheinen</i> у граматичних конструкціях сучасної німецької мови	69
Ибрагимова В. Ф.	
Словообразовательные парадигмы русских и украинских антропонимов тюрского происхождения	74

Кадырова Л. Д.	
Лексические инновации в текстах СМИ: типология и особенности функционирования.....	81
Каширина М. М.	
Префикс <i>недо-</i> как единица морфемики и культурный феномен	89
Кислюк Л. П.	
Категорія „жіночість” у сучасному українському словотворенні	97
Кульбіда Н. І.	
Засоби паралельного зв'язку та їх функції у науково-технічному тексті з машинобудування	106
Марченко Т. Я.	
Розвиток індоєвропейського форманта <i>*-NO-</i> у праслов'янській мові.....	112
Меньшиков И. И.	
Слово в системе единиц основных уровней структуры языка	118
Назаренко Н. Н.	
Синонимические связи русской многозначной лексики <i>голова</i>	123
Петрочук О. В.	
Лексикографическое отображение аксиологического значения фразеологизмов в диахронии	128
Прадід О. Ю.	
Особливості функціонування іменників у назвах розділів і статей кримінального кодексу України	133
Романюк Ю.	
Засоби руйнування категорії двовидовості дієслова в сучасній українській мові.....	143
Романова Н. В.	
Емотивна лексика німецької мови в методичному вимірі	151
Суума И. П.	
Сложные прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности в названиях государственных, территориальных и административных образований.....	158
Фахурдинова М. А.	
Каузативная конструкция <i>tuin+инфинитив</i> как полипредикативная структура (на материале ранненововерхненемецких текстов).....	164
Филатова Е. В.	
Одномерность и конкретность синтагмы как главные признаки исходной единицы порождения речи	172

Филиппова Н. В.

- Сложные адъективы с препозитивной основой
МАХРОВО- в современном русском языке 178

Чабаненко Т. С.

- Разновидности неполных парадигм императива русского глагола 185

Чумаков А. Н.

- Тема-рематическая структура высказывания и его интонационное
оформление в реальной коммуникации и учебном процессе 191

Шепель Ю. А.

- Морфологическая асимметрия и явление изоморфизма
при построении словообразовательных рядов.....198

Яременко Т. Г.

- Субстантивные девербативы с локативным значением
в словообразовательном гнезде со словом-вершиной зима 206

РАЗДЕЛ 2.**ПРОБЛЕМЫ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ****Акульшина Н. Т.**

- Лексична та концептуальна лакунарність у військовій термінології
(на матеріалі перської, української та англійської мов).....213

Борисов В. А.

- Композиційно-стильові ознаки відгуку
офіційного опонента як наукового жанру.....220

Гінда О. М.

- Експлікація етноментальних цінностей у творчості
сучасних українських трудових мігрантів в Італії 226

Golubenko L., Tschumakow A., Boguslawskij S.

- Perzeptive und interkulturelle kompetenz im deutschunterricht.....233

Гордієнко О. В., Кечеджі О. В.

- Деякі тенденції та особливості розвитку
національної англійської лексики.....240

Давидчук (Шевчук) А. В.

- Енциклопедична інформація в тлумачних словниках сучасної
англійської мови (на матеріалі словникових статей зоонімів) 246

Евтихова И. М. , Панковская И. В.

- Специфика англоязычных заимствований в современном
немецком языке и его швейцарском варианте (Schwyzertütsch).....252

Застровська С. О., Семенюк Т. П.

- Англiцизми та причини їх запозичення в сучасній німецькій мові 258

Короглу Л. А.	
Двужыччя як функцыянальная чэрта газеты «Терджиман»	265
Куварова Е. К.	
Прагматыка эпістолярнага вокатыва як лінгвістычнай адзінцы.....	270
Макаренко Е. А., Хохлова Н. В.	
Кулінарны код культуры як спосаб стварэння образа чалавека (на матэрыяле англійскага і рускага моў)	277
Мартынюк А. Я.	
Об інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогіях і кампетэнтным падыходзе ў навучэнні	285
Мороз В. Я.	
Аксіалягічныя стратэгіі запорозькага козацтва першай паловы XVII ст. у бінарных мадэлях гістарычнай камунікацыі	290
Орехов В. В.	
Русская журналистика XIX в. в диалоге о национальном имидже.....	296
Пименова М. В.	
Концептуалізацыя ўнутранага свету чалавека пасрэдствам земледельчэскіх метафар	303
Пруднікова Т. І.	
Метафарычнае выражэнне канцэпту сэрца у творах Міхайла Коцюбінскага.....	310
Сидор Л. Н.	
Междисциплинарные связи в преподавании английского языка в русскоязычной аудитории	318
Сошко О. Г.	
Внутрішнє через зовнішнє: соматична мотивація внутрішньої форми фразалягічных звортів на позначэння вольовых характэрыстык людзіны (на матэрыялі ўкраінскай, німецкай та англійскай моў)	322
Стеванович Р. И.	
Особенности вербализации концепта «ум» в языковой картине мира (на матэрыяле рускага і англійскага моў)	328
Стратулат Н. В.	
Асновны функцыянальны групы лексікі межах іннавацыйных входжэн у ўкраінскай мове (на матэрыялі Тлумачнага слоўніка ўкраінскай мовы ў 20-ці тамах).....	336
Сукаленко Т. М., Жерж Л. А.	
Формування мовнай асобістасці студэнта-эканаміста.....	343
Ткаченко О. В.	
Апперцепцыя як засіб разумення значэння фразалягічных адзінац у камунікацыі.....	349

Токарев Г. В.	
О некоторых системных отношениях вербальных знаков культуры.....	354
Турик Л. Р.	
Семантико-прагматичний аналіз перформативних висловлень пропозиції та поради.....	361
Хрупіна Г. В.	
Дієслова виклику в об'єкта позитивних емоцій	366

РАЗДЕЛ 3. АКТУАЛЬНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ В ИССЛЕДОВАНИИ ТЕКСТА И ДИСКУСА

Акімова Н. В.	
Сайт у системі жанрів інтернету	372
Баранова Л. А.	
Раскодирование и перекодирование как основа некоторых средств языковой игры в межкультурном пространстве	377
Бессонова Л. Е.	
Новое слово в деривационных и текстовых реализациях: семантико-прагматический аспект	385
Валеева Л. В.	
Семантический артефакт в структуре мифемы	393
Грозан Н. Ф.	
Українські фразеологізми з компонентами-соматизмами <i>рука, нога, око</i> у прозі Михайла Коцюбинського	403
Ігнатська С. Є.	
Дискурсивні модуси організації особистості наратора в українському щоденниковому дискурсі	408
Карнаух Г. В.	
Нормативно-правові документи як об'єкт зняття граматичної омонімії шляхом автоматичної обробки текстів.....	415
Лисичкіна І. О.	
Іміджевий дискурс правоохоронних структур: засоби формування позитивного іміджу	423
Малыгина К. А.	
Универсальные и этноспецифичные метеосимволы в художественном дискурсе: переводческие проблемы	429
Нетребя М. М.	
Лексико-грамматические средства выражения предметно-модальных модусных категорий в современных публицистических текстах.....	434

Панченко Е. И.	
SMS как современный сжатый текст	441
Самигулина Ф. Г.	
Грамматические средства репрезентации аксиологического значения в дискурсе	447
Сегал Н. А.	
Семантизация топонимических единиц в политическом тексте	454
Семиколенова Е. И.	
Выразительность как качество речи и ресурс языка	462
Симашко Т. В.	
Приметы в современном дискурсе: воспроизводимое и производимое	470
Ситникова Е. В.	
Экспериментальное изучение внутреннего лексикона человека: опыт составления словника представителей русской этнолингвокультуры	476
Собченко Н. С.	
Языковая игра на синтаксическом уровне в рекламном тексте	485
Терских М. В.	
Советские интертекстуальные индексы в современном рекламном дискурсе	490
Щербачук Л. Ф.	
Концептуалізація християнського коду культури у фразеологічному просторі: сакральність і десакралізація	496

РАЗДЕЛ 4. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КАРТИНА МИРА: УНИВЕРСАЛЬНОЕ И СПЕЦИФИЧЕСКОЕ

Бачинская А. А.	
Грибоедовский текст у В. Г. Короленко	501
Бондарева Н. В.	
Особенности воссоздания мотива бедности при переводе поэтического произведения XVIII в. (на примере кантаты Р. Бёрнса «The jolly beggars») ...	507
Кальченко Т. Ю.	
Функціональне навантаження прецедентних феноменів у поетичному творі (на матеріалі лірики В. Герасим'юка).....	514
Козаченко О. М.	
Специфіка мовної репрезентації семантичного поля краса у поетичній картині світу українських письменників	519

Масликова О. С.	
Термінологічні одиниці на позначення календарно-обрядових творів у працях М. С. Грушевського	524
Навальна М. І.	
Динамічні процеси розмовної лексики на позначення актів мовлення в художньому стилі	530
Невська Ю. В.	
Особистий епістолярій М. Куліша: фокус емпатії	538
Підгородецька І. Ю.	
Вплив художнього тексту на формування світобачення дитини	545
Полякова Ю. Ю.	
Религионимы со значением 'осенний праздник' в русском и польском языках	551
Помирча С. В., Яценко М. О.	
Етнопсихічні архетипи в романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...»	557
Пономаренко Е. А.	
Религиозно-мифологический аспект как составляющая «паспорта речевого жанра» (на материале произведений писателей-врачей)	563
Сивова Т. В.	
Колористическое пространство романа К. Г. Паустовского «Романтики»	568
Шеремет А. С.	
Концепт <i>дорога</i> в творчестве И.п. Бороздны	574
Сведения об авторах	580
К сведению авторов	589